

ÉVKÖNYV

1993

Szerkesztőbizottság

**Bak János
Hegedűs B. András
Litván György
S. Varga Katalin**

**Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia,
a Soros Alapítvány,
a National Endowment for Democracy
és a Committee for Danubian Research támogatásával.**

Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének
Dokumentációs és Kutató Intézete

ÉVKÖNYV
II.

1993

TARTALOM

Kende Péter: Megmarad-e 1956 nemzeti hagyománynak? 7

I. TANULMÁNYOK, FORRÁSKÖZLÉSEK, MŰHELYMUNKÁK

A MAGYAR FORRADALOM ÉS A KÜLFÖLD

Rainer M. János: Szovjet döntéshozatal Magyarországról 1956-ban 19

A magyar kérdés az ENSZ-ben és a nyugati nagyhatalmak titkos tárgyalásai
1956. október 28–november 4. (Brit külügyi dokumentumok.)

Közli: *Békés Csaba* 39

Hidas Péter: A kanadai visszhang (1956. október 23–november 4.) 73

Duco Hellema: Hollandia és a magyar forradalom 95

Juhani Huotari: 1956 – Finnország és Magyarország 107

Federigo Argentieri: A „széplelkek” emlékiratai
Az 1956-os olasz kommunista pártellenzék visszaemlékezéseiből 117

Hajdu Tibor: „A magyar rekáció népellenes puccsa”
A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése a magyarországi
eseményekről 125

Az SZKP Központi Bizottságának levele a pártszervezetekhez
(1956. december 19.)
Közli: *Hajdu Tibor* 133

„Politikai hiba volt az ítélet.”
Hangulatjelentések Lengyelországból a Nagy Imre-perről és az 1958.
júniusi kivégzésekről
Közli: *Tischler János* 143

Poznan–Budapest 1956.
Az 1992–93. évi szentpétervári és moszkvai kiállítás vendégkönyvéből
Közli: *Hegedűs B. András* 163

A FORRADALOM ÉS A MEGTORLÁS MAGYARORSZÁGON

<i>Valuch Tibor</i> : Adalékok Hajdú–Bihar megye forradalmi bizottmányainak történetéhez	175
Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Munkástanácsa Közli: <i>Tóth Ágnes</i>	195
Iván Kovács László a forradalomban Részlet Iván Kovács László önvallomásából (1957. március 16.) Közli: <i>Eörsi László</i>	209
Dudás József élete és tevékenysége. Kronológiai vázlat Összeállította: <i>Baló A. Péter</i>	221
<i>Gosztonyi Péter</i> : Emlékeim a Kilián laktanyáról	229
Maléter Pál feljegyzései a fogságban (1956. december) Közli: <i>Horváth Miklós</i>	245
<i>Standeisky Éva</i> : Az íróperek előkészítése A letartóztatástól a vádemelésig	261
Vádirat a revizionizmus ellen (Részlet az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. április 9-i ülésének jegyzőkönyvéből) Közli: <i>Baráth Magdolna és Feitl István</i>	289
Az igazságba vetett hit Magyar Pál kihallgatási jegyzőkönyve Közreadja: <i>Tyekvicska Árpád</i>	305

II. BESZÁMOLÓK

Beszámoló az Intézet 1992–1993 évi tevékenységéről	315
<i>Molnár Adrienne–Kőrösi Zsuzsanna</i> : Kiegészítések az Oral History Archivum 1956-os interjújegyzékéhez	323
Az Intézet „1956-os gyűjteménye” az OSzK Kézirattárában Összeállította: <i>Weeber Tibor</i>	329

III. VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

Summary (<i>J. M. Bak</i>)	355
Table of Contents	359
A kötet szerzői	361

MEGMARAD-E 1956 NEMZETI HAGYOMÁNYNAK?

Hagyományról és különösen nemzeti hagyományról az utóbbi időben annyi szó esik, hogy helyénvaló ezt a válasz-kísérletet egészen rövid szóértelmezéssel kezdeni. A hagyomány köztudomásúlag az a valami (szokás vagy hivatkozás), amit egyik nemzedékről a másikra adnak tovább, hagyatékoznak át. A hagyomány nem föltétlenül emlék a szó mindennapi értelmében, mert hiszen a régi időkből átvett szokás vagy hivatkozás nem épülhet közvetlen, tényszerű emlékezésre. A hagyomány tehát kollektív tudattartalom, illetve annak alkalmazása pozitív vagy negatív reflexek formájában. Mindamellett, ha az áthagyatékozás képszerű, amennyiben azt mesék, történetek, plasztikus leírások hordozzák, akkor a hagyomány a személyes emlékkép illúzióját kelti. Ebben az esetben szoktunk kollektív, történelmi emlékezetéről beszélni.

A hagyomány általános, etimológiai értelmétől eltérően a „nemzeti hagyomány” majdnem szükségképpen pozitív értékű. Ez az ünnepélyes hangzású kifejezés tehát olyan dolgokra (eseményekre, személyiségekre, intézményekre) vonatkozik, amelyeket a nemzetnek nevezett politikai közösség a maga egészében és nyomatékosan a magáénak érez. Ennek megvilágítására vegyük például a demokratikus köztársaságot. Ezt az intézményt a mai magyar társadalom többsége vagy talán teljessége is elfogadja, de nemzeti hagyománynak mégsem lehet tekinteni. Sem a demokrácia, sem a köztársasági államforma még nem érte el az ősiségnek, a kipróbáltságnak és a bevetségnek azt a fokát, amely az úgynevezett nemzeti hagyományokat jellemzi. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy a köztársaság vagy a demokrácia „nemzetietlen”, hanem csupán annyit, hogy még nem jutott a hagyománynak nevezhető dolgok szintjére. A hagyomány ugyanis bizonyos megszokottságot, családiasságot implikál, sőt valamiképpen a büszkeség érzetét is. A köztársaság akkor fog Magyarországon nemzeti hagyománnyá válni, amikor a magyarok többsége pozitíve büszke lesz arra, hogy ebben az államformában él és nem másban, mondjuk királyságban. A nemzeti hagyományba természetesen beletartozhatnak olyan gyászos események is, mint mondjuk Mohács, vagy az aradi vértanúk. De köztudott, hogy a hagyományt ez esetben nem a török győzelem vagy az osztrák abszolutizmus diadala jelenti, hanem az ezekkel kapcsolatos sérelem- és áldozatérzet, amely áttételes módon pozitív előjelűvé válik, valahogyan így: „Mi ilyen szörnyű dolgokat vészelünk át, de túléljük őket és ebből is erőt merítünk”. Más szóval lehet a nemzeti hagyomány forrása egy katonai vereség is. Kétségtelen azonban, hogy a dicsőséges tények könnyebben és problémamentesebben válnak nemzeti hivatkozássá, mint a bukások. A Hunyadiak dicsőségével kevesebb a baj, mint a Rákóczi vagy Kossuth vezette szabadságharcokkal.

További nehézség az esemény közelsége vagy távolsága. Szemben az egyéni emlékezettel, amely többnyire a távolsággal arányosan halványul, a kollektív emlékezetnek a

distanciálódás inkább javára válik. Ennek két különböző oka is van. Az egyik az, hogy a mítoszalkotásnak időre van szüksége, márpedig minden kollektív hagyományban van egy jó adag mítosz. (Ennek definiálását az olvasóra bízom.) A másik ok az, hogy a megélés pillanatában minden történelmi esemény vagy teljesítmény ellentétes törekvésektől és belső vitáktól terhes. Vegyük például 1848–1849 szabadságharcba torkolló forradalmi és függetlenségi törekvéseit: köztudomású, hogy ezekkel kapcsolatban a magyar közvélemény, de különösen annak politikusi rétege sokáig erősen megosztott volt. Ez azonban nem akadályozta meg a kollektív emlékezetet abban, hogy „a szabadságharcot” végül is egységesen pozitív előjellel vegye birtokába. De ehhez a folyamathoz idő kellett. A múlt század 60-as éveiben még sokkal kevésbé lehetett 1848–1849-cel kapcsolatban egységes nemzeti hagyományról beszélni, mint néhány évtizeddel később vagy pláne a jelenkorban. Ebből a szempontból nemigen számít az, hogy a történészek között még napjainkban is tovább folyik a vita a nevezett esemény egészének vagy egyes elemeinek a megítélését, egyes esetekben még a pontos lefolyásukat illetően is. A nemzeti emlékezet konszenzusát a részletviták nem zavarják: 1848–1849 teljes egészében elfogadott pozitív hagyomány marad akkor is, ha ennek vagy annak a katonai döntésnek a helyessége máig is vita tárgyát képezheti a szaktörténészek körében. Még a Széchenyi–Kossuth ellentétnek sem kell végérvényes feloldást nyerni ahhoz, hogy a magyar nemzeti hagyomány egységes blokként és megkérdőjelezhetetlen teljesítményként tartsa számon 1848–1849-et.

A distancia, sőt bizonyos fokig a mítosz alkotás kérdése is fölveti a történetírást, de még közelebbről a tankönyvek szerepét. Az egész eddigi fejtegetést megtakarítva úgy is meghatározhattuk volna a nemzeti hagyományt, hogy az valami olyasmi, amit az iskolai tankönyvek példás és emlékezetes történelmi tényként tárgyalnak. Nemigen képzelhető el a társadalom egészére kiterjedő kollektív hagyomány anélkül, hogy erről az iskolai oktatásban ne essék szó. (Erre '56-tal kapcsolatban még visszatérünk.) Megfordítva még erősebb az összefüggés: ha egy szokás, egy irodalmi vagy más alkotás, egy történelmi esemény stb. méltató hangsúllyal szerepel a tankönyvekben, nehezen képzelhető el, hogy az a dolog ne váljék tudatformáló kollektív hagyománnyá. Igaz ugyan, hogy nemzetellenes, vagyis a kollektív emlékezetet sértő tanítás is elképzelhető (pl. Magyarországon a kommunizmus éveiben, vagy bármely hasonló megszállási helyzetben). Az ilyen kívülről behozott és nyilvánvalóan gyanús célokat szolgáló indoktrinációs elemeket (pl. „élenjáró szovjet technika”) a kollektív tudat azonban előbb-utóbb kiveti magából. Ez persze arra mutat, hogy minden hagyomány mögött van egy feldolgozási folyamat, aminek a tankönyv csak egy eleme, illetve közvetlenül szemlélhető jele. Zavar forrása lehet az is, ha az egymást váltó tankönyvek összeegyeztethetetlen igazságokat tartalmaznak.

* * *

Ezek után rátérhetünk 1956 közelebbi elemzésére. A címben felvetett kérdés maga sem problémamentes, tudniillik azt sugallja, hogy máris kialakult '56-tal kapcsolatban egyfajta nemzeti hagyomány, s ennek csak a jövője kérdéses. Ez a hallgatóságos állítás megkérdőjelezhető. '56 helye a magyar kollektív tudatban kezdettől fogva bizonytalan, amit már az elnevezés körüli csatározások is kifejeznek. Ezen nem annyira a „népfelkelés” kontra „ellenforradalom” – Pozsgay Imre nyilatkozata által kiváltott – párton belüli feszültséget, meggrázkódtatást és földcsuszamlást értem, hanem azt a szélesebb körű civil társadalmi vitát, amely a „szabadságharc” és a „forradalom” hívei között folyik. Tudományosan ez a terminológiai csata természetesen érdektelen és személy szerint azt gondolom, hogy a népi

szóhasználat ezt a vitát kezdettől fogva eldöntötte, amennyiben az ország lakosainak túlnyomó többsége 1956. október végét „a forradalom” néven emlegette, sőt ezt a szokást még akkor is megtartotta, mármint a szívében, amikor hivatalosan a forradalom szó elé oda kellett biggyeszteni az „ellen” prefixumot. A „szabadságharc” megjelölés inkább emigráns körökben dívott, annak is a konzervatívabb vidékein, amelyek a forradalom fogalmát semmilyen összefüggésben nem kedvelték. Mindszenty bíboros is a „szabadságharc” és nem a „forradalom” mellett kötötte le magát. Ennek következtében '56 szabadságharcként való emlegetése kétségkívül bekerült a magyar kollektív szóhasználatba annak ellenére, hogy a nemzet történelmi tudatában ez a kifejezés (a szabadságharc) már egy másik eseménysorozatnak van lefoglalva. Szeretném aláhúzni, hogy ennek a terminológiai vitának semmilyen komoly elme számára nem lehet jelentősége.¹ Ha itt mégis némi hangsúllyal foglalkozom vele, ezt azért teszem, mert a vita pusztá ténye is arra mutat, hogy a magyar közvéleményben ezzel kapcsolatban meg hasonlítás van, és ebből a szempontból egyelőre mindegy, hogy jelenleg melyik szóhasználat mögött áll a „többség”. Megjegyzendő egyébként, hogy ez a terminológiai meg hasonlítás még csak nem is az első. Az imént túl gyorsan siklottunk el az „ellenforradalom” kifejezés fölött, holott ez a szó több mint 30 éven át szerepelt a tankönyvekben, és nehéz volna eltagadni, hogy a magyar társadalom egy valamekkora része 1956-ra ebben a negatív hangszerelésben gondolt. (Okfejtésünk szempontjából mellékes, hogy az a rész minden bizonnyal kisebbség volt: elég az, hogy ilyen kisebbség volt.) Ha mindezeket figyelembe vesszük, máris kételyeink támadhatnak arról, hogy a leverését követő három–négy évtizedben 1956 egységes nemzeti hagyomány volt-e.

A közösségen belüli meg hasonlítás egyébként természetes jelenség egy olyan eseménnyel kapcsolatban, amely közvetlen kihatásaiban a nemzet számára vereségként jelentkezett. Minden bukott történelmi kísérlettel kapcsolatban a kortársak jó ideig azon rágódnak, hogy helyes volt-e a próbálkozás, érdemes volt-e érte ekkora véráldozatot vagy másféle terhet és hátrányt vállalni, vajon nem fizetett-e a közösség túl nagy árat egy talán önmagában is megkérdőjelezhető dicsőségért? '56-tal kapcsolatban is így volt, és erről ma csupán azért vagyunk hajlamosak megfeledezni, mert 1989 visszamenőleg minden kételyt eltörlött. De 32 éven át ez a kétely igenis ott élt a szívekben.

E kétely hagyományromboló, korrozív hatását még csak erősítette a Kádár-rendszer szívós és tudatos propagandája. Erre utólag könnyű azt mondani, hogy semmi hatása nem volt, de ez az állítás nyilvánvalóan nem lehet igaz. Ha a tankönyvekben 1956 címén kizárólag bűnbandák garázdálkodásairól esik szó, akkor ez valami kis nyomot még azoknak a szívében is hagy, akik máskülönben – mondjuk a szüleiktől – „a forradalomról” csak pozitív értelemben hallottak. Itt azonban felmerül a kérdés, hogy a családi hagyományátadás mennyire volt rendszeres és általános. Pontos felmérés erről máig sem készült, de alapos okunk van azt hinni, hogy egzisztenciális érdekből igen sok szülő inkább a hallgatást választotta, mint a pozitív hagyományátadást. Ebből még nem következik az, hogy a tankönyvek szövegét minden nebuló elfogadta volna, de mindenesetre kisebb lehetőség volt a szöveggel való szembefordulásra, mint lett volna akkor, ha 1956 emlékét tántoríthatatlan nemzeti (azaz civil társadalmi) összeesküvés őrzi.

¹ '56 emlékével kapcsolatban a „forradalom és szabadságharc” kettős minősítés vita nélkül került be 1990 májusában az új országgyűlés által hozott első törvénybe.

Külön említést érdemel ezzel kapcsolatban a kortárs széprók által játszott vagy nem játszott szerep. Az '56-os forradalom, illetve szabadságharc pozitív felelevenítésére a kommunista pártállam cenzúrája – terrort is mondhattam volna – természetesen semmi lehetőséget nem adott. Mégis elgondolkoztató, hogy jó húsz éven át, nagyjából a 70-es évek végéig, 1956 irodalmi képe a kiadásra került művekben (regények, novellák, színművek, filmek) legalábbis felemás volt. Még ha a becsmérő célokból írt propagandaművektől eltekintünk is, az '56-ot megjelenítő életképek felett így vagy úgy valamiféle hamisság lebegett: az '56-os forradalmár mond valami patetikusot, majd rútul elhagyja családját, a Rákosi-ellenes értelmiségi lelkes frázisokat pufogat, majd könnyezve beismeri, hogy nem ilyen csöcselék-erőszakra számított és így tovább. '56 irodalmi képe 30 éven át inkább vergődő, vívódó és nyugtalanító volt, mint „hagyományépítő”. Kivételek természetesen voltak, de inkább a kiadatlan, illetve a földalatti irodalomban.

Ehhez képest tulajdonképpen meglepő az, ami Magyarországon 1989-ben történt. Egy külső szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy a magyar nép egyik napról a másikra – 1989 június 16-a volt ez a nap – magáévá tette az '56-os hagyományt. A kortárs persze tudja, hogy ennek a robbanásszerű eseménynek alapos előzményei voltak. A szellemi ellenállás és a politikai ellenzékiesség azon formái, amelyek az országban valamikor a 70-es évek közepétől jelentkeztek, a 80-as évtized elejétől kezdve tudatosan vállalták az '56-os hagyományt, sőt lassan-lassan ennek fontosabb elemeit politikai gondolkodásuk közép-pontjába helyezték. (Időben ez az esemény Bibó István újrafelfedezésével esik egybe és talán részben annak következménye is.) A nyolcvanas években '56 képe még az engedélyezetten kinyomtatott könyvekben, folyóiratokban is megváltozik. A Gorbacsov-korszak beálltával 1956 hivatalos rehabilitációjának már elsősorban Kádár János személye állja útját. Nem csoda, hogy Kádár bukásával, vagyis 1988 májusa után, meg is történik a hivatalos rehabilitáció első kísérlete egy oknyomozó történelmi bizottság formájában, 1989 januárjában pedig annak deklarálásával, hogy '56 talán nem is annyira ellenforradalom, mint inkább népfölkelés volt... Nemzeti kiegyezéshez ez az időszak valószínűleg már túl késői volt. (A nemzetközi összefüggéseket tekintve a késés bizonyosnak mondható, de talán másként alakul a helyzet, ha a Szovjetunió nem halad a rohamos összeomlás felé és a reformkommunistáknak idejük van Magyarországon, legalábbis néhány évre, egy új kiegyezés alapjait kimunkálni.) Ahhoz azonban a hivatalos álláspontnak ez a megcsúsztatása már elég volt, hogy a társadalom mélyrétegeiben élő félelmeket és gátlásokat lazítsa. 1989 tavaszán már a cenzúra is összeomlott és ennél fogva lehetővé vált mind a sajtóban, mind a szabad könyvkiadás eszközeihez folyamodva '56-ról hazugság és hangfogó nélkül beszélni. A június 16-i szimbolikus átállás ennél fogva nem volt előzmény nélküli, ám bár meg-hökkentőnek mégiscsak az volt. Négy hónappal később az utolsó kommunista kormány már az október 23-i dátum jelképes erejét is felismeri és a népköztársaságról a köztársaságra való áttéréshez ezt a napot választja. A június 16-a és október 23-a közötti négy hónap az az időszak, amikor úgy tűnik, hogy '56 egyhangúan elfogadott nemzeti hagyományává vált. A szimbólumok oldaláról nézve ez az állítás elvitathatatlan, de még a politikai programok síkján is elmondható, hogy a legláthatóbb és a legegyszerűbben elfogadott törekvés ebben az időszakban az, hogy az ország visszatérjen '56 elsikkasztott hagyományához. Ha e sorokat 1989 második felében vetjük papírra, teljes jogosultsággal tehetjük volna fel a kérdést, hogy vajon „megmarad-e” 1956 nemzeti hagyományak.

* * *

Ma azonban már tudjuk, hogy az 1956-os hagyománynak ebben a váratlan fellángolásában sok volt a félreértés. Először is politikailag. Az az elgondolás, hogy a szovjet uralom által fölszabadult demokratikus Magyarország az '56-os előzményre építkezzék, nagyon szépen hangzott, de mint politikai program nem volt alkalmazható. '56 egymagában nem határozhatta meg a követendő irányt, sőt nem is lett volna egészséges, ha 1989 az '56-os eszmék szentségére és integrális megvalósítására teszi fel a sorsát. Az 1989-es program dióhéjban összefoglalva így hangzott: függetlenség, demokrácia, piacgazdálkodás. E három cél közül az első hónapok alatt megvalósult és ennyiben teljes elégtételt hozott az '56-os hagyománynak, de már itt is túlzás volna „egy az egyben” való átvételről beszélni, hiszen köztudomású, hogy a külső függetlenség vonatkozásában '56 célkitűzése szerényebb volt, mint az 1989-es világhelyzet által teremtett lehetőség. A második számú cél kapcsolatban volt ugyan az '56-os törekvésekkel, de csak nagyon laza kapcsolatban, tekintettel arra, hogy amit 1956-ban demokrácia néven emlegettek, az valamiképpen a szocializmus egy megreformált, emberarcúvá tett változatával, illetve a közvetlen demokrácia forradalmi kezdeményezéseivel (pl. munkástanácsok) is összekapcsolódott. Még pontosabban szólva, mint ahogy ezt már számos szerző, köztük e sorok írója is számtalanszor leszögezte, a demokrácia intézményrendszerét illetően az '56-os forradalom nem hagyott világos örökséget maga után; nem is hagyhatott, lévén, hogy demokrácián a forradalom különböző szereplői mást és mást értettek. Ami végül a gazdaságot illeti, annak átalakítása 1956-ban egyáltalában nem úgy vetődött föl, mint 1989-ben. A szocialista tulajdonformák teljes elvetéséről szó sem volt, legföljebb azoknak részleges lebontásáról, közvetlen népi ellenőrzés alá vételéről, illetve értelmesebb gazdálkodási rendszerre való átépítéséről, s a családi kistulajdonnal való kiegészítéséről, különösen a mezőgazdaságban. Kimondva vagy kimondatlanul 1956 gazdasági eszményképe a vegyes gazdaság volt, szemben 1989-cel, amely a piacgazdaságra való áttérést a kapitalista jellegű gazdálkodási formák teljes rehabilitációjával kötötte össze. Akárhonnan nézzük tehát a politikai és rendszerátalakítási folyamatokat, 1956 és 1989 között nincsen számottevő kontinuitás vagy pontosabban szólva az 1956-os program elemei alig-alig jöhetnek számításba a konkrét célkitűzések tekintetében. Kiegészítő, negyedik pontként említhettem volna még ebben az összefüggésben a jogállamiságot is. Túlzás nélkül mondható, hogy az 1989-es átalakulásnak talán éppen ez volt az uralkodó eszméje. 1956-ban még a szóval is alig találkoztunk, hacsak nem a törvényességre való utalások formájában. Pontosabban: a jogtalanságok, a rendőri önkényuralom stb. elleni tiltakozás az '56-os forradalomnak is egyik uralkodó motívuma volt. De a követelmény *megfogalmazását* zavarta a korabeli szó- és fogalomhasználat.

Sok félreértés rejtőzött azonban a szimbólumok síkján is. A dolog lényege itt az, hogy '56, akárhogy nevezzük is el később a folyamatot, forradalmi aktus volt. Márpedig forradalmakra elsősorban forradalmárok szeretnek hivatkozni. A forradalmaknak az össznemzeti hagyományokba való beépítését ez mindenütt kissé bajossá teszi, hiszen az emberek többsége általában nem forradalmár és ezért némi gyanúperrel szemléli azt, amit egy forradalom közvetlenül jelent: tömegek mozgását, erőszakos aktusokat, a politikai intézményrendszer radikális átalakítását, a törvényes rend kontinuitásának megszakadását. Ez még azokra a forradalmakra is érvényes, amelyek egy törvénytelennek tekintett uralkodó, illetve rendszer ellen irányulnak és az alkotmányosság ("a régi szabadságok") helyreállítását hirdetik meg. A nyugati világ forradalmi hagyományú nagy országában, Franciaországban, a modern demokráciát megalapozó, 1789-ben kirobbant forradalom meghasonlott közvéleményt hagyott maga után és több mint egy évszázad kellett ahhoz, hogy a forrada-

lom megítélése körül többé-kevésbe egységes közérzet alakuljon ki. A 19. század első felében, sőt egészen a hetvenes évek elejéig a forradalom nem volt „nemzeti hagyomány” Franciaországban, ha ezen a kifejezésen valami konszenzuálisat értünk.

Az analógiát elhagyva és Magyarországra visszatérve, a fentebb vázolt megfontolás még pontosítható. Az '56-ot követő három évtized lelki megzavarodásáról már föntebb említést tettünk. Nos, dőreség volna arra számítani, hogy az 1989-es robbanásszerű átállás ezt a megzavarodást teljesen hatálytalanította. Volt, akiben a visszas érzések maradtak meg, volt, aki egyszerűen fogódzópont nélkül maradt, tekintve, hogy az új helyzetben egy olyan „hagyományhoz” kellett visszatérni, amelyről alig tudott valamit. A könyvpiacra zúduló '56-os irodalom nyújtott ugyan valami tájékozódást, de az élményszerű, élő hagyományként működő alapok hiányát nem pótolhatta. (Élő hagyománynak nevezem azt, amit nyíltan, természetesen, minden gátlás nélkül ad át egyik nemzedék a másiknak.) Valamilyen értelemben a zavar még csak nőtt, mert az információs piacra '56 címén egyszerre többféle álláspont tört be. Kiderült, hogy '56-os hagyományból nem egy van, hanem több. Az 1989. június 16-i ünnepélyes temetésen ezek a különféle hagyományok még úgy-ahogy megfértek egymással, de rövidesen kirobbant közöttük a háború és nem is mindig a legépületesebb formában. Akiknek '56-tal kapcsolatban korábbi fenntartásaik voltak, azok most távol-ságtartásukat azzal is igazolhatták, hogy nem látnak tisztán e civakodásban, illetve nem kívánnak egyik öreg harcoss zászlaja alá sem állni.

1956-ra, mint nemzeti ügyre, még inkább árnyékot vetett a kárpótlások ügye. Magától értetődik, hogy a forradalom utáni megtorlás áldozatai jogosan fogalmaztak meg jóvátételi követeléseket. Mint ahogy elvben legitím az 1945 utáni társadalmi és politikai megrázkód-tatások más áldozatainak kárpótlási igénye. Csakhogy egy gazdaságilag összetört ország-ban, ahol csökken az életszínvonal és a költségvetésből még a nyugdíjasok legszerényebb szintentartására sem futja, minden különleges igénybejelentésben van valami visszas. Semmilyen érzékenységet nem szeretnénk sérteni, hiszen azt is tudjuk, hogy az '56-os megtorlás áldozatainak utólagos kárpótlásáért csak nagyon kevés történt. De az ezzel kapcsolatos közéleti vita nagy hangerővel folyt és végül azt a képzetet ébresztette sokakban, hogy a forradalom volt harcosainak különféle szövetségei voltaképpen olyan érdekszövet-kezetet alkotnak, amely a szűkös közpénznek elosztását a maga javára szeretné fordítani. Tudjuk, hogy ez a vád méltánytalan. Az élet- és szabadságvesztés miatt kárpótoltak bánatpénze elenyésző hányada azoknak az összegeknek, amelyeket vagyonkiszajítási jóvátétel címén vállalt magára az új kormányzat. Másrészt azonban alig tagadható, hogy azok az árkok, amelyek a mai Magyarországon a fiatalabb és az idősebb generáció között húzódnak, ilyen és hasonló látszatok következtében mélyülnek.

* * *

Annak, hogy '56 egységes nemzeti hagyományként ülepedjék le, e pillanatban talán a legfőbb akadálya az, hogy többen törekszenek e hagyomány kiszajátítására. Ezzel a szán-dékkal először is azt az – inkább baloldalinak mondható – áramlatot vádolják, amely '56 emlékét az emigrációban, de különösen annak nyugati nyelven is megszólaló részében ápolta. Ennek tényleges történeti-helyzeti adottságairól már tavalyi Évkönyvünkben meg-emlékeztünk (lásd Litván György bevezetésében). Kiszajátítási szándékról nem volt szó, de annyi tény, hogy az '56-os forradalom „baloldalinak” mondható vonásaira nagyobb hangsúly esett, mint amekkora ezeket mindenre kiterjedő történeti mérlegelésben megilleti. Azzal, hogy '56-ról most már mindenki szabadon, üldöztetés veszélye nélkül megemlékez-

het, az egyensúly úgyszólván magától helyreállt. Jelenleg '56 kultusza körül sok lappangó vagy nyílt konfliktus van, de sem „baloldali”, sem „jobboldali” túlsúly nincsen.

Amit azonban Litván Györggyel összehangzóan nyomatékosan alá szeretnék húzni, az nem annyira erre a múlttra, hanem Intézetünk jelenlegi tevékenységére és további céljaira vonatkozik. Ha igaz is, hogy ez az Intézet arcpirulás nélkül vállalja az '56-os forradalom „demokratikusan nemzeti” örökségét – mint ahogy ezt eddigi kiadványaiban is megmutatta –, semmiképpen sem célja a forradalom történetének egyoldalú, egyetlen irányban felnagyított bemutatása. Intézetünk kuratóriuma, igazgatósága és munkatársi gárdája tudatában van annak, hogy '56 sokféle törekvésből összetevődő népforradalom és szabadságharc volt, hagyománya ennél fogva mindenkié, aki ennek a történelmi kísérletnek valamelyik vonatkozásában magára ismer. Intézetünk munkája egyébként nem ideológiagyártás, hanem a tények feltárása, amelyet tudományos tárgyilagossággal, minden mellékszempont érvényesítése nélkül kíván elvégezni.

De éppen ezért intézetünk soha nem fogja magát olyan próbálkozások szolgálatába állítani, amelyeknek háttérben pártszempontok állanak, s amelyeknek alig titkolt szándéka az, hogy valamilyen – jelenleg baloldallelens – ideológia szónoklati céljaira használják fel '56 történetét. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy e törekvéseknek sem tudományos, azaz ténybeli megalapozottságuk nincsen – '56 mindenkié –, sem azt az ügyet nem szolgálják, hogy '56-ból megüledett és mindenki által elfogadható „nemzeti hagyomány” legyen. Ellenkezőleg, ha valami gátolhatja vagy lassíthatja ezt a folyamatot, az pontosan az ilyen egyirányú kiaknázási szándék. A nemzeti hagyományok, mint ezt már fentebb kifejtettük, általában maguktól teremnek, tartós hatalma rajtuk semmiféle propagandának nincsen. Ez azonban nem ok arra, hogy a kisajátítási próbálkozásokat könnyed kézlegyintéssel intézzük el. Már említettük, hogy '56 utóéletét egy rövid pillanattól eltekintve a meg hasonlóság jellemezte. Most, hogy már nem tornyosulnak külső akadályok az '56-os hagyomány vállalása előtt, mindent el kell követni azért, hogy e külső akadályok helyét ne belső akadályok foglalják el.

Az a körülmény, hogy '56-tal kapcsolatban több felfogás, többféle értelmezés él egymás mellett, magában véve nem baj, sőt – történetírási szempontból nézve – egyenesen serkentő kihívás. '56-ból minden bizonnyal akkor lesz megállapodott „nemzeti hagyomány”, amikor mindenfajta politikai és világnézetű család megtalálja benne azt az értelmet, amelyre saját hite, ízlése szerint hivatkozhat. Ehhez azonban még egy tanulási folyamat is hozzátartozik: annak megértése és zokszó nélküli elfogadása, hogy egyazon történelmi tettek többféle „értelme” is lehet és, hogy ezek nem szükségképpen kizárólagosak. Közeledünk-e ehhez a megértéshez, vagy inkább távolodunk tőle? Erre a kérdésre e pillanatban nem mernék válaszolni.

* * *

Befejezésül egy szót a forradalom világtörténelmi jelentőségéről. Ez az a vonatkozás, amelyet a belső Magyarország a legkevésbé ismer, holott talán éppen ez az, amely a legkönnyebben egyesíthető – s éppen nemzetileg! – az '56-os hagyományápolók különféle csoportjait. Ha szabad e ponton e sorok írójának egy saját korábbi tanulmányából,² többé-kevésbé szabadon idézni, akkor erről a következőket mondanám:

² Mítosz és modell: a magyar forradalom európai hatása, *Irodalmi Újság*, Párizs, 1977. szeptember-október. A tanulmány teljes szövegében megtalálható a Párizsi toronyból címmel megjelent könyvben is (Bp., Cserépfalvi, 1991. 57–71. pp.)

1956 előtt Magyarország neve a nyugati világban óhatatlanul a német háborús szövetséges képzetét idézte fel. Forgalomban volt még egy-két ártatlanabb, ámbar nem túlságosan hízelgő klisé is, úgymint csikós, pusztai, tokaji bor, k. u. k., monarchia, frankhamisítás... Bartók világhíre éppen csak indulóban volt. Igazán hízelgő képzetet a magyarságról csak a sportélet teremtett, ezen belül is a legendás Puskás-Kocsis-féle futballcsapat. Ez a kép 1956. októberrel alapvetően megváltozott. „Budapest” világfogalomként lépett elő abban a szimbolikus értelemben, ahogyan más helységnevek is (Thermopüli, Waterloo) történelemmé lényegültek. A külföldi politikai szóhasználatban Budapest neve a kíméletlen külhatalom és a mindenre elszánt hősiesség jelképévé emelkedett. Ebben az értelemben nem túlzás a forradalomban „nemzetmegváltási” aktust látni. '56 vette le a magyarságról a „Hitler utolsó csatlósja” bélyeget s iktatta be a megbecsülendő, sőt példamutató nemzetek közé. Csak az akkoriban külföldre került magyarok a megmondható, hogy ebből a dicsőségből valami kis fény mindenre kisugárzott, még arra is, akinek semmi személyes érdeme nem volt a forradalomban. Mi több, még a Kádár-Magyarország is hasznát látta ennek a megbecsülésnek. A nyugatiak szemében egy ilyen próbatételt kiálló nemzetnek joga volt a békés megalkuvásra, hiszen fegyveres kiállításának köszönhető, ha a kommunizmus idején többet ért el, mint más, szomszédos nációk. Röviden: '56-tal Magyarország megint történelmi nemzetté vált, amelyre Európa és a szélesebb világ azóta úgy tekint, mint önálló politikai cselekvésre képes civilizált közösségre, nem pedig mint eltaposott névtelen tömegre. Nemzetünk, írtam mintegy összefoglalóan e tanulmányban, „azzal írta be nevét a 20. század történetébe, hogy egy látszólag reménytelen helyzetben valami meglepően eredeti cselekedett: színre vitte a kommunizmus utáni korszak drámájának első felvonását”.

Erről ma se tudnék mást mondani, és ha e sorokat ide iktattam, ezt azért tettem, mert úgy gondolom, hogy ami bennük áll, alapul szolgálhatnak a nemzeti hagyomány körüli vita kiegyenesítéséhez. Magyarországot '56 hozta fel egy történelmi mélypontról, s ezért nem engedheti meg magának azt a tékozlást, hogy másképp kezelje ezt az eseményt, mint legfontosabb újkori örökségét.

I.
TANULMÁNYOK,
FORRÁSKÖZLÉSEK,
MŰHELYMUNKÁK

A magyar forradalom és a külföld

Rainer M. János

SZOVJET DÖNTÉSHOZATAL MAGYARORSZÁGRÓL 1956-BAN

A szovjet levéltárak megnyitására szóló hírek, óhajok 1985, a gorbacsovi fordulat óta a szűkebb szakmai érdeklődés és a közfigyelem homlokterében állnak. Hét esztendő elteltével, nem előzmények nélkül, de mégis szinte egy csapásra került nyilvánosságra a Magyarországra vonatkozó levéltári iratok egy jelentős csoportja: nem kevesebb, mint 115 dokumentum jelent meg ez év elején két kötetben (némi átfedéssel). Mindez ráadásul egy viszonylag rövid, ám történetileg elsőrendűen fontos időszakról, az 1956-os forradalomról, előzményeiről és (közvetlen) utótörténetéről.

Számunkra ez mindenképpen mérföldkövet jelent, de talán még nemzetközi összefüggésben sem jelentéktelen az esemény. A szovjet politikát eddig többnyire csak a kremlinológiai kutatások aprólékosan kifejlesztett tartalomelemzési módszereivel, illetve az „oral history” útján lehetett megközelíteni. Most egy kis szelete elemezhetővé vált hagyományos történeti módszerekkel is. Megdőlt a sokat emlegetett, sok következtetés hipotetikus voltára felmentést adó mítosz, a titokzatos „szovjet dokumentumok” mindörökre való elzártságának mítosza. Megdőlt, vagy inkább egy ponton megsérült ez előzőből fakadó másik mítosz is: hogy ti. ezek a soha napvilágra nem kerülő dokumentumok valamiféle végső, megkérdőjelezhetetlen tudást, „igazságot” tartalmaznak majd, s így egyértelmű válaszokat adnak a történészek és az érdeklődők valamennyi fontos kérdésére. Ilyen válaszokat ugyanis természetesen hiába keresünk a napvilágot látott iratokban.¹

Mivel a szovjet dokumentumok többé vagy kevésbé tudatos válogatás eredményeképpen kerültek nyilvánosságra, beható kutatások híján egyelőre kevésbé ellenőrizhető, hogy vajon a válogatás valóban a legfontosabbakat tartalmazza-e. A mennyiség (115 db) kétségkívül jelentős, hiszen (ha leszámítjuk a Nagy Imre-perrel kapcsolatos két iratot 1958 nyaráról) bő másfél esztendő töl fel mindössze. Lényegében ugyanerre az időszakra vonatkozólag (1955–1957. június) az amerikai külpolitika – természetesen ugyancsak válogatott! – dokumentumait tartalmazó kötet² mintegy 110 magyar vonatkozású iratot

¹ Az 1956-tal kapcsolatos szovjet dokumentumokat a következő két kötet közölte: 1. A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk. Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp. Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1993. 242 p. (A továbbiakban: A „Jelcin-dosszié”). 2. *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*. Vál. és szerk. Vjacseszlav Szereda, és Alekszandr Sztikalin. Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1993. 326 p. (Zenit Könyvek) (A továbbiakban: *Hiányzó lapok*)

² *Foreign Relations of the United States, 1955–1957*. Vol. XXV. *Eastern Europe*. Ed. John P. Glennon et al. Washington, US Government Printing Office, 1990. 729 p.

vagy részletet közöl. Az összehasonlítás persze némiképpen sántít, hiszen egészen más volt Magyarország szerepe a szovjet és az amerikai külpolitikában. Mégsem teljesen indokolatlan, hiszen a forradalom egyszersmind nemzetközi válságot is jelentett, amellyel kapcsolatosan Amerika számára is elsőrendű fontossággal bírt az *információszerzés*, továbbá *döntéshozatali kényszerhelyzet* állott elő. A hasonló jellegű válságok (1953 Kelet-Berlin, 1956 Lengyelország, 1968 Csehszlovákia, 1981 Lengyelország) eredeti dokumentumok alapján történő tanulmányozását eddig hasonló mennyiségű szovjet információ nem segítette elő, noha 1989 óta a források köre óriási mértékben kiszélesedett.³

Ha a szovjet iratokat még mindig mennyiségi szempontból osztályozzuk, – a válogatást egyfajta, talán *jellemző mintának* tekintve – akkor szembeötlő a legfelső vezetés, az SZKP KB Elnöksége magas részese. Az iratok csaknem ötödrésze tartalmaz pártelnökségi határozatot, további 30%-a elnökségi és titkársági tagoktól származó jelentés, előterjesztés, feljegyzés, másfelől az összes dokumentumok 70%-a eljutott az Elnökség „asztalára”. (Ha a határozatokat leszámítjuk, az arány akkor is 53%) A hatalomkoncentráció, a döntések összpontosítása – legalábbis bizonyos preferált területeken – rendkívül feltűnő.⁴ A külkapcsolatok aprómunkájáról ehhez képest kevesebb az információ, bár az állami külügyi szolgálattól származik a szovjet dokumentumok nem egészen 40%-a, ebből a követségi jelentések 30%-ot tesznek ki. Az amerikai válogatás csaknem kétharmada külügyi eredetű, a helyszíni követi jelentések aránya 40%. Szembeötlő, hogy míg az amerikai dokumentumok egy tucatnyi hosszabb elemző tanulmányt tartalmaznak részben vagy egészében Magyarországról, különféle testületektől (titkosszolgálatok, Nemzetbiztonsági Tanács), addig ilyenek a napvilágra került szovjet iratok közül lényegében hiányzanak. Az egyetlen kivétel Andropov nagykövet 1956. augusztus 30-i levele, továbbá kivételes hosszúságú elemzéseket írtak a forradalom előtt és alatt Moszkvába került bukott magyar sztálinisták, Rákosi, Gerő, Hegedüs és társaik...

A szovjet iratok sajátos részét képezi a KGB elnökének, Szerov altábornagynak 8 jelentése a KB Elnökségének, valamint Zsukov marsall honvédelmi miniszter 11 beszámolója a harci cselekményekről. (Az amerikai külügyi iratokban titkosszolgálati operatív iratok és katonai iratok nincsenek, a döntési folyamatokról tudósító iratokban azonban az intézmények jelenléte természetesen dokumentált.)

Ha a nyilvánosságra került szovjet iratokat a politikai-katonai döntéshozatali folyamat részeként vizsgáljuk, két alapvető jellegzetesség nyomban szembetűnik. Általában a döntéshozatali modell megkülönbözteti a magasabb, illetve alacsonyabb szintű szereplőket. Az alacsonyabb szint cselekszik, összegyűjti az információkat, javaslatokat tesz, elemzéseket készít, összesít stb. A magasabb szint kezében van a hatalom, itt összpontosul a fontosabb döntésekhez szükséges áttekintés a gyakran egymásnak ellentmondó információk és érde-

³ Lásd pl. Jiří Valenta – Ján Moravec: *Could the Prague Spring Have Been Saved? Orbis*, 1990. Fall, 581–601. pp., Mark Kramer: *New Sources on the 1968 Soviet Invasion of Czechoslovakia. Cold War International History Project Bulletin*, 1992. Fall. 4–13. pp. és James Richter: *Reexamining Soviet Policy Towards Germany During the Beria Interregnum*. Washington, Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1992. (Cold War International History Project, Working Paper No. 3.)

⁴ Jellemző, hogy a budapesti nagykövetség tanácsosának a magyar pártközpont egyik osztályvezetőjével üdülés közben folytatott beszélgetése Moszkvában az elnökségi ülés napirendi pontja volt. Igaz, hogy csak a XXXII. számú, s másfelől ez az osztályvezető Kádár személyes barátai egyike volt, s a beszélgetés témája sem volt unalmas: személyi kérdések... Lásd A „*Jelcin-dosszié*”, III/24. sz. dokumentum, 204–207. pp.

kek felett.⁵ Az 1956-os szovjet iratok elsősorban a magasabb szint (Pártelnökség, titkárság, kormány) működésére vetnek fényt, egy sajátos területen azonban felrajzolják az alacsonyabb szint (jelen esetben egy csatlós országban működő birodalmi képviselő – a nagykövetség) működését is.

A magasabb szint tevékenysége ugyanakkor meglehetősen egyoldalúan jelenik meg: viszonylag bőségesen dokumentált a bemenet (input), az összes dokumentumok 80%-a primer, tehát a magasabb szint által „feldolgozatlan” információ: helyi közlés, alsóbb szintű vagy a szovjet döntéshozatali mechanizmuson kívül készült elemzés. A felsőbb szintű döntéshozatal *közvetlen működése* nem értékelhető. Nagy mennyiségű jelentés áll rendelkezésre Budapestről, és feltehetően a gyűjtemények tartalmazzák az 1956-ban született fő pártelnökségi határozatokat Magyarországról. A határozatok azonban nem egyebek, mint a felső/alsó végrehajtó szervek és személyek számára adott *felső utasítások*. Nincs az iratok között egyetlenegy sem, amely a pártelnökség vitáira utalna, résztvevőkre, felszólalókra, nézetkülönbségekre. „V szootvetsztvii sz obmenom mnyenyijami”, sz ucsotom obmena mnyenyijami”, „na osznove szosztojascsevoszja obmena mnyenyijami” – a lefolyt/atott véleménycserének megfelelően, annak figyelembevételével, annak alapján – visszatérő hivatkozás, nyelvi fordulat a Pártelnökség határozataiban.⁶ *Nincs* azonban *adat a véleménycseréről, nincs vitajegyzőkönyv.*⁷ (Az amerikai dokumentumok között nagyjából hasonló arányban, 80%-ban fordulnak elő a primer információk valamint határozat, direktíva stb. jellegű iratok. Az iratok majd ötödrésze azonban olyan jegyzőkönyv vagy annak részlete, amely az információk alapján folyó véleménycserét magát ismerteti.)⁸

Mindebből következik, hogy a *felső szint működését meghatározó tényezők legtöbbje és a működés folyamata jobbra csak a döntéselőkészítő információk alapján, azokból visszakövetkeztetve határozható meg.* További nehézséget jelent, hogy ebben a pillanatban olyan dokumentumok állnak csak rendelkezésre, amelyek a magyar kérdést rendkívül *szűk* értelemben közelítik meg: *a világpolitikai kontextus éppen csak felsejlik, olyan fontos kérdések, mint a szuezi válság, az amerikai magatartás, a kelet-közép-európai szövetségek problémái csupán érintőlegesen vagy egyáltalán nem szerepelnek.* Lényegében ez áll a viszonylag legtöbbet említett jugoszláv kapcsolatra is. A szovjet vezetés gondolkodása, nyelvhasználata, egyes preferenciái, a birodalmi és csatlós vezetések sajátos érintkezési stílusa, a vezérlés módja valamelyest mégis tanulmányozható a most rendelkezésre álló, *válogatott* iratok alapján is. Minden megállapítás azonban legfőljebb kiinduló hipotézis a remélhető további rendszeres adatgyűjtéshez és – elemzéshez.

A hipotézisek megfogalmazásához segítséget nyújt az a sajátos politikai információ-szerzési és válságkezelési mechanizmus, amelyet a rendelkezésre álló iratok igen jól

⁵ Arthur J. Alexander: Modeling Soviet Defense Decisionmaking, in: Jiří Valenta – William Potter (eds.): *Soviet Decisionmaking for National Security*. London, Allen & Unwin, 1984. 9–22. pp.

⁶ Pl. A „Jelcin-dosszié”, II/12. sz. dokumentum. 70–72. pp. Az SZKP KB Elnöksége 1956. október 31-i határozatából.

⁷ A magyar pártvezetés gyakorlata és iratai alapján elképzelhető, hogy jegyzőkönyvszerű feljegyzések nem is készültek. Szovjet szakértőktől eredő információk szerint az elnökségi üléseken a KB Általános Osztályának vezetője készített rövid összefoglalókat az ülésen részt vevők, felszólalók és az elhangzott álláspontok feltüntetésével.

⁸ Pl. a Nemzetbiztonsági Tanács, vagy az ún. Special Committee on Soviet and Related Problems akkori üléseinek jegyzőkönyvei, vagy ezekről szóló vitaösszefoglalók, lásd a 2. számú jegyzetben említett kötetet.

tükröznek. „Normális viszonyok” között a csatlós országok helyzetéről két *belső hivatali* szinten szerzett információkat a szovjet pártvezetés:

a) A *felső szintet* a nagykövet (jelen esetben Jurij Andropov) jelentette, akinek hatáskörébe a magyar felső pártvezetéssel való kapcsolattartás tartozott, esetenként összefoglalók készítése.⁹ Emellett természetesen olykor javaslatokat is tett, ezek beszámolóival együtt egyes esetekben közvetlenül a Pártelnökség elé kerültek. (1956. április 29. és október 14. között Andropov tíz jelentése és feljegyzése közül csak négy jutott oda, ebből egy alkalommal ő maga címezte a pártvezetésnek összefoglalóját, kettő pedig októberre esett, azt követően, hogy szeptember végén Andrej Gromiko külügyminiszterhelyettes összefoglalót készített az Elnökségnek Andropov néhány, a válság mélyülését taglaló táviratáról.¹⁰ Egyébként Andropov a Külügyminisztérium és a párt KB „Osztálya” (a külföldi kommunista pártokkal kapcsolatot tartó osztály¹¹) számára készítette beszámolóját.

b) Az *alsó szinten* tevékenykedtek a követség beosztottai, amelyek a vezetés preferált részterületeiről informálódtak, bejáratott személyes kapcsolatokat tartottak (elsősorban az egykori moszkvai emigráció azon tagjaival, akik nem a csúcsvezetésben foglaltak helyet), jelentéseik pedig általában közepes szintekig jutottak csak el. Tevékenységüket néhány irat érzékelteti, de mivel tudatos válogatás eredményeképpen mind egy sajátos területre (írók, újságírók) vonatkoznak, érdemi következtetések nem vonhatók le.

Válsághelyzetek esetén a tájékozódás *rendkívüli szintre* emelkedett, a Pártelnökség ilyenkor saját kebeléből rendkívüli meghatalmazottakat, képviselőket küldött hosszabb-rövidebb időre, a nyilvánosság lehetőség szerinti mellőzésével a helyszínre. A küldöttek a Titkárság vagy az Elnökség tagjai, a helyi legfelsőbb vezetőkkel léptek kapcsolatba, információkat szereztek és *helyszíni intézkedési joguk* is lehetett, természetesen a központtal való állandó egyeztetés alapján. 1956 nyarától 1956 végéig négy ilyen rendkívüli küldöttség járt és tevékenykedett Magyarországon:

1. Mihail Szuszlov 1956. június 7–14. (1 jelentés)

2. Anasztaz Mikojan 1956. július 13–21. (6 jelentés, ebből 1 munkatárstól: Andropov)

3. Anasztaz Mikojan és Mihail Szuszlov, ill Szerov (KGB elnök), Malinyin (Szovjet Hadsereg vezérkari főnökhelyettes, lehet, hogy már korábban a helyszínen) 1956. október 24–31. (10 jelentés, ebből 3 munkatárstól: Szerov)

4. Mihail Szuszlov, Borisz Arisztov, Georgij Malenkov, ill. Szerov (KGB elnök, október 24-től valószínűleg folyamatosan a helyszínen), Konyev (Varsói Szerződés egyesített fegyveres erőinek parancsnoka, november 1-től a helyszínen) 1956. november 10–30? (11 jelentés, ebből 4 munkatárstól: Szerov)

Az átadott szovjet iratok kétségkívül legfontosabb része ez a 28 dokumentum, amelyekben a párt felső vezetésének tagjai és/vagy közvetlen, „rendkívüli alárendeltjeik” jelentenek, intézkednek, tárgyalnak. Igaz, „csak” Budapesten, de legalább munka közben „láthatók”. A második és harmadik misszió egyes kulcsmozzanatait ráadásul az utóbbi

⁹ Az átadott iratok között egy ilyen jelentés található, lásd A „Jelcin-dosszié” I/4. sz. dokumentum, 31–42. pp.

¹⁰ A „Jelcin-dosszié”, I/5. sz. dokumentum, 42–44. pp.

¹¹ *Hianyzó lapok*, 28–29. pp. 7. lj.

években nyilvánosságra hozott magyar párt- és állami dokumentumok alapján is „ellenőrizhető”¹²

Feltűnő azonban, hogy az ugyanebben az időszakban sorra kerülő egyéb, magas szintű (szovjet Pártelnökség – magyar PB, vagy egyes tagok) kapcsolatfelvételek, amelyek a 3. és 4. misszió körülményeihez képest „normálisabb viszonyok” között jöttek létre, az átadott iratokban alig jelennek meg! Ha csak a pártvezetői szintet vonjuk vizsgálat alá, akkor 1956. június és 1957. március között öt alkalomról tudunk:

1. Többoldalú pártvezetői találkozó Moszkvában 1956. jún. 22–23. Az átadott iratok között 1 feljegyzés, de nem az érdemi tárgyalásokról (Vorosilovtól)

2. Magyar–szovjet–jugoszláv találkozó a Krímben, 1956. szeptember – 1 jelentés, de post festa, Budapestről (Andropov)

3. Kádár és a szovjet elnökség találkozója, Moszkva, 1956. november 2–3. Nincs róla szovjet dokumentum.

4. Ötpárti értekezlet Budapesten, 1957. január 1–4. Feljegyzés az átadott dokumentumokban nem szerepel.

5. Szovjet–magyar párt- és kormányfői tárgyalások Moszkvában, 1957. március 21–27. 1 jegyzőkönyv, de csak az államközi találkozó egy részletéről.¹³

A politikai vezetés normális és rendkívüli szintű politikai döntéshozatalát nyilvánvaló módon kiegészítő információkkal látták el az összefonódott párt- és állami szervezet más pontjai is, így például a legfontosabb önálló életet élő erőszakszervezetek, a hadsereg és a KGB. Mindkét intézmény reprezentált a gyűjteményben, ám csak a rendkívüli politikai információs/válságkezelő szint működésének napjaiban: Zsukov jelentései a fegyveres harcokról szólnak, Szerov információi pedig egyetlen kivétellel rendkívüli pártmisszió alárendeltségében. „Hétköznapi működésük” tanulmányozásához legfeljebb elszórt adalékok állnak rendelkezésre. További tájékozódást jelenthetett a közvetlenül a magyar vezetőktől érkező információ (ez pl. 1945 után külön intézményrendszer keretében, pártközi jellegű kapcsolatokon keresztül valósult meg, és elsősorban Rákosi személyes hatáskörébe tartozott), az 1956–57-es időszakban azonban úgy tűnik, hogy rendszeren a szovjet nagykövét, követség közvetítésével bonyolódott.

¹² A második misszió idejéről lásd: Mikojan felszólalása az MDP KV ülésén, 1956. július. 18. Magyar Országos Levéltár (MOL) MDP–MSZMP Iratok Gyűjteménye, 276/52/35. 6. e. 17–28. pp. Mikojan jelentése ugyanerről: *Hiányzó lapok*, 59–65. pp. A harmadik misszió idejéről lásd az MDP KV 1956. október 26-i ülésének jegyzőkönyve (részlet) és az MDP PB ülésének jegyzőkönyve, 1956. október 27–28. A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból 1956. október 23.–november 4. Közzéteszi Glatz Ferenc. *História*, 1989. 4–5. sz. 32–40. pp. A KV ülésén Mikojan és Szuszlov nem voltak jelen, de arról jelentést készítettek, lásd: *Hiányzó lapok*, 106–113. pp. A PB-ülésen Mikojan részt vett és felszólalt, de erről szóló beszámoló az átadott iratok között nem szerepelt.

¹³ Néhány esemény magyar dokumentációja ismeretes. Így pl. az 1956. júniusi moszkvai megbeszélésekről készített beszámoló és annak vitája, MOL MDP–MSZMP ir., 276/52/34.6. e. Az MDP KV 1956. június 30-i ülésének jegyzőkönyve. Kádár János 1956. november 3-i moszkvai tárgyalásáról MOL Jelenkori Gyűjtemény, Külügyminisztérium, Horváth Imre iratai. Horváth Imre (?) kézírásos feljegyzése, 1956. nov. 3. 20 óra. (E dokumentumot Varga László bocsátotta rendelkezésemre, amiért itt mondok köszönetet; ugyanő ismertette a feljegyzést a *Magyar Hírlap* 1992. október 22-i számában.) Az 1957. márciusi moszkvai tárgyalásokról Kádár János számolt be az Ideiglenes Intéző Bizottság és az Ideiglenes Központi Bizottság 1957. április 5-i ülésén. In: Kádár János – *Végakarai*. Az interjú készítette és a dok. vál. Kanyó András, szerk. Veres Mária. Bp., Hírlapkiadó Vállalat, 1989. 188–208. pp.

A rendkívüli szint jelentéseiről összefoglalóan elmondható, hogy ezek, elsősorban a forradalom alatti és közvetlen utána következő napokban, számos tévedést, pontatlanságot, elírást tartalmaznak. Közülük több sebtében készült, dátátlan, nem jelöli meg pontosan az információt adó személy nevét.¹⁴ Személyek, helyszínek kerültek elő, amelyek korábban, a bejáratott kapcsolatrendszer során teljességgel ismeretlenek voltak a szovjet vezetők számára. Ellenőrizetlenül vették át megszokott magyar informátoraik (különösen jellemző ez az államvédelem és a BM vezetőire) tendenciózus és/vagy pánik hatása alatt született közléseit, elsősorban az utcai atrocitásokról.¹⁵ A hírek és közlések manipulálása megfigyelhető szovjet részről is, Andropovnál, de főleg Szerov, illetve Zsukov összefoglalóiban, ahol szembeötlően nem tettek különbséget pl. a november 4-e után ténylegesen fegyveres harcot folytatók és a magyar hadsereg alakulatai között. Ily módon az ellenállás méreteit felnagyítva igazolódott a hatalmas méretű katonai felvonulás. Ténykérdésekben tehát a szovjet iratok a leggondosabb forráskritikával kezelendők. Másfelől a mai olvasót megdöbbeníti a jelentések – nemcsak a szükséghelyzetekben keletkezettek – nyersesége, durvasága, helyenként kifejezetten primitív pártnyelven történt megfogalmazása és helyzetértékelése. Zavarba ejtő módon változik az alig burkolt parancs és utasítás az ezt szemlátomást kerülni igyekvő udvariassággal, „elvtársi” jótanács-adó, „pártszerű” megnyilvánulásokkal. E téren például Mikojan szemlátomást különböztet Malenkovtól, Szerovról és Andropovról nem is beszélve. Magyar részről ellenvéleménynek igazán fontos kérdésekben kevés nyoma van, s ha igen (pl. Rákosi leváltása idején Hegedüs vagy Gerő részéről, a forradalom alatt Nagy Imre esetében), akkor az általában a szovjet delegátusok tájékozódó jellegű magatartásának szakaszában hangzik el.

Legértékesebb és legjelentősebb forrásaink mintegy kijelölik azokat a történeti problémákat és eseményeket, amelyek vonatkozásában a szovjet dokumentumok új, vagy a régebbieket döntő pontokon megerősítő információkat szolgáltatnak. Kronológiai rendben kétségtelenül a négy rendkívüli misszió időszaka a legfontosabb, vagyis

1. Az 1956 márciusától elmélyülő belpolitikai válság (az első és második rendkívüli misszió), az ehhez kapcsolódó *utódlási krízis*, vagyis Rákosi elmozdítása
2. A forradalom időszaka (harmadik misszió), az ezzel kapcsolatos döntéshozatal
3. A Kádár-kormány berendezkedése (negyedik misszió) 1956. november–december
4. Eلسzórt adalékok a konszolidálódó magyar vezetés és a szovjet párt mindennapi kapcsolatairól, különös tekintettel a Nagy Imre elleni perre.

Ez alkalommal elsősorban terjedelmi okokból csak a két első periódus vizsgálatára szorítkozunk.

A VÁLSÁG IDŐSZAKA 1956. április–1956. október

Talán nem teljesen véletlen, hogy az első nagyobb jelentőségű átadott szovjet dokumentum, amely Andropov egy budapesti jelentését és az Elnökség ezzel kapcsolatos (egyébként ismeretlen tartalmú) határozatát tartalmazza, éppen 1956. április végén keletkezett. Az

¹⁴ Pl. Mikojan egyik 1956. október 26-i jelentése, amelyen nincsen keltezés, és ahol egy hosszabb fejtegetés közben derül fény arra, hogy a helyzetértékelést adó személy Nagy Imre. *Hiányzó lapok*, 106–108. pp.

¹⁵ Lásd pl. Szerov 1956. október 28–29-i jelentéseit, A „*Jelcin-dosszié*”, II/4. és 8. sz. dokumentumok, vagy Sztarovojtov alezredes beszélgetését Víg áv. őrnaggyal, uo. II/15. sz. dokumentum.

SZKP XX. kongresszusa hatására az előző év végén KV-határozattal és adminisztratív rendszabályokkal visszaszorított pártellenzék élénk tevékenységbe kezdett az értelmiségi pártszervezetekben, az Írószövetségben, az irodalmi sajtóban, megkezdte tevékenységét a Petőfi Kör.¹⁶ A szovjet pártkongresszust értékelő központi vezetőségi ülésen komoly vita bontakozott ki a kongresszus által felvetett legkényesebb politikai kérdés, a (természetesen csak a kommunisták ellen elkövetett) törvényteleniségekért való felelősség körül. A KV néhány tagja (Köböl József, Révai József, Horváth Márton), valamint Kádár János bíralták a PB addigi irányvonalát, továbbá élesen felvetették (Kádár) Farkas Mihály felelősségét, a bírálat azonban kimondatlanul Rákosi Mátyásra is vonatkozott.¹⁷ Az MDP PB 1956. április 5-i ülésén a felszólalók többsége – elsősorban az Írószövetség párttaggyűléséről szóló beszámolókat hatása alatt – „ellenséges támadásról” beszélt, amely már a pártot is elérte. Kovács István ennek kapcsán támadta Kádárt is, az ülés végül határozatot hozott a PB és a Titkárság „kádermegerősítéséről”, egyes volt szociáldemokraták bevonásáról.¹⁸ Április 26-i zárt ülésén a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a KV ülésen fellépők közül Kádárt a Titkárságba vagy a PB-be, Révait a PB-be javasolják a következő központi vezetőségi ülésen.¹⁹ A pártellenzékől szorongatott Rákosi-vezetés a Nagy Imre-vezette ellenzékkel szembeni közös fellépés platformján így kívánt megegyezni a „pártvezetésen belüli demokráciát” szorgalmazó bírálóival. A törvényteleniségekért való felelősség kérdését leszűkítették Farkas Mihály „ügyére”. A KV következő, tervezett ülésén az egyes ügyekben szintén részes Kovács István által vezetett vizsgáló bizottság beszámolója, a Farkas elleni (bizton várható) határozat és a PB „megerősítése” szentesítette volna a kompromisszumot.

A szovjet vezetés rendes információs csatornáin az eseményekkel egyidejűleg jelezték a pártellenzék erősödését, de úgy tűnik, hogy a beosztotti jelentések 10–15 napos késéssel jutottak el – csupán a moszkvai külügyminisztériumig.²⁰ Ezzel szemben a PB-t érintő személyi változásokról Andropov a PB ülést követő napokban jelentést tett, amelyet 4 nappal később, 1956. május 3-án a Pártelnökség is megvitattott.²¹ A kitüntetett figyelem a szovjet pártvezetés csatlós országokkal kapcsolatos politikája egyik első számú sarkpontjának, az illető ország szűk pártvezetése összetételének, a testület működőképességének és hatékonyságának szólt. Ez volt a szovjet „válságérzékelés” kulcsmozzanata.

Már Andropov említett jelentése érzékeltette, hogy szovjet szemmel a PB kiegészítése egy utódlási harc nyitányát jelentette. Andropov Gerő és Kovács növekvő befolyására utalt, s Kovácsot illetően a június elején az utódlási válság kezelésére Budapestre küldött rendkívüli megbízott, Szuszlov is megjegyezte zárójelentésében: ő az, aki az „elégedetlen kommunisták” hangulatát a PB-ben kifejezésre juttatja.²² Moszkvából úgy tűnt: Kádár és Révai mögött mintha Rákosi önjelölt utódai nyomulnának előre.

¹⁶ Lásd erről Rainer M. János: *Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956.* Bp., Magvető, 1990. 222–272. pp.

¹⁷ MOL MDP–MSZMP ir. 276/52/33. 6. e. Jegyzőkönyv az MDP KV 1956. március 12–13-i üléséről.

¹⁸ Uo. F. 2340. Jegyzőkönyv az MDP PB 1956. április 5-i üléséről.

¹⁹ Uo. F. 2360. Jegyzőkönyv az MDP PB 1956. április 26-i zárt üléséről. A jegyzőkönyv csak a határozatot tartalmazza, a vitát nem.

²⁰ *Híányzó lapok*, 274–277., 278–282. pp.

²¹ A „Jelcin-dosszié”, I/1. sz. dokumentum, 21–24. pp.

²² *Híányzó lapok*, 22. p.

Kommunista rendszerekben az egyszemélyi vezető utódlásának kérdése a fennálló formális szabályozás ellenére rendkívüli nehézségekkel járt. Vezetőcserére vagy súlyos politikai válság esetén került sor, amely lehetett nyílt (felkelés, forradalom), ill. zárt (a pártvezetésen belüli puccs), avagy elhalálozás következtében maga az utódlás idézhetett elő válságot. A legfelső vezető kijelölése, vagy legalábbis az abban való részvétel a „szövetségesek” esetében mindenképpen a szovjet csúcsvezetés hatáskörébe tartozott. Jól tudták ezt a magyar vezetők is, akik a moszkvai irányítás fegyverét megpróbálták maguk is felhasználni a helyi hatalmi harcokban. Rákosi és Hegedüs a Révai–Kádár jelölés ellenében a szovjet vezetés két olyan jellemvonására utalt, amely ennél az esetnél általánosabb érvényű: az antiszemitizmusra („Révai nem magyar nemzetiségű”) és az ún. rehabilitáltakkal szembeni bizalmatlanságra.²³ Ezen túl a biztonság kedvéért céloztak arra is, hogy Kádár gyanúsítható a pártellenzékkel való szimpátiával.

A Szuszlov-misszió elsősorban a PB-n belüli torzalkodások elharapózását volt hivatott leszerelni. A cél az utódlási válság elkerülése volt. A magyar ügyek ekkori legfőbb referense leintette a Rákosi ellen intrikálókat és egyben meghúzta a felelősségfelvetés határait Farkas személyében: Rákosi és főként a szovjet részesség nem érinthető, az ügy pedig minden nyilvánosság nélkül, melléktémaként kerülhet a 2. öt éves terv irányelvei vitájával kifárasztott Központi Vezetőség elé. Szuszlovot nem különösebben zavarta, hogy 1953–54-ben a szovjet pártelnökség egyértelműen Rákosit tette felelőssé a „túlkapásokért”, mint ahogy a Révait már 1953 előtt ért szovjet kritikát is zárójelbe tette, javasolva bevonását a Politikai Bizottságba. Kádár esetében úgy vélte, a döntő kérdésben, a Szovjetunióhoz való viszonyt illetően nyugodtak lehetnek Moszkvában, egyebekben pedig „a Politikai Bizottságba való beválasztása nagymértékben megnyugtatja az elégedetleneket, magát Kádárt pedig erkölcsileg megköti”.²⁴

Egy hónappal később az újabb Budapestre küldött rendkívüli kiküldött, Mikojan, helyszíni tájékozódása során az első napon mégis javaslatot tett Rákosi eltávolítására. A szovjet álláspont megváltozása, amelyet Szuszlov felváltása Mikojannal is szemléltetett, elsősorban két okból következhetett be: Rákosi nem mutatott hajlandóságot a Titóval való kibékülést szorgalmazó szovjet politika egyértelmű támogatására, és ezt Vorosilovval folytatott beszélgetése során az Elnökség felé is jelezte,²⁵ továbbá képtelennek bizonyult a megélenkülő pártellenzéki tevékenységgel szembeni erőteljes (=erőszakos) fellépésre.²⁶ Az újabb szovjet misszió kirendelésének már a híre is jelezte, hogy a pártvezetésen belüli harc fordulathoz érkezhetsz: Mikojan érkezése előtt egy nappal a Politikai Bizottság ülésén Rákosi referátumát példátlan módon bírálták a testület tagjai.²⁷ Hogy a június 28-án a PB, 30-án a KV, július 2-án a Titkárság által jóváhagyott, tervezett adminisztratív intézkedések miatt

²³ A „Jelcin-dosszié”, I/1. sz. dokumentum, 22. p. A rehabilitáltakkal szembeni bizalmatlanságról lásd Veres Mária – Bächer Iván : Beszélgetések Aczél Györggyel. *Mozgó Világ*, 1992. 3. sz. 51–60. pp.

²⁴ *Hiányzó lapok*, 23. p.

²⁵ Lásd Vorosilovval való beszélgetését, A „Jelcin-dosszié”, I/II. sz. dokumentum, 24–26. pp.

²⁶ Lásd Mikojan 1956. július 14-i táviratát Budapestről, *Hiányzó lapok*, 40–48. pp. Mikojan kérdésére, „miért nem alkalmaznak repressziót és letartóztatásokat az ellenséges elemek főkolompósaival szemben, Rákosi azt a megjegyzést tette, hogy a ... feszültség annyira felerősödött, hogy a letartóztatások nem segítenének.” Mikojan következtetése: „A párt vezetése ebben a veszélyes helyzetben gyakorlatilag teljes apátiában van. ... minden a Rákosi-kérdés körül csúcsosodik ki”. Uo. 41–42. pp.

²⁷ MOL MDP–MSZMP ir. F. 2437., 2438. Az MDP PB 1956. július 12-i ülése.

nem lépték át a Petőfi Kör elleni sajtókampány és Déry Tibor, Tardos Tibor kizárása „határait”, nehezen dönthető el. Július 5-én a PB ülés határozatából végül törölték a Titkárság felhatalmazását „közvetlen intézkedésekre”.²⁸ Poznań és a Petőfi Kör után tarthattak a letartóztatások nyomán kialakuló esetleges tömegmozgalmaktól (július első napjaiban több üzemben előfordultak kisebb sztrájkok? Az apparátus további eróziójától? Avagy az utódlási harcban Rákosi ellenfelei, ismerve a szovjet aggodalmakat, szándékosan „meszelték el” a vezért, akit így Mikojan gyengeséggel vádolhatott, egyengetve bukását? Esetleg a pártellenzék egy részének, így Nagy Imrének békés leválasztásában bizakodva, valamilyen „ellenzék–ellenség” osztályozás alapján?

Ami a szovjeteket illeti, őket elsősorban a Jugoszláviával való további békülés érdekelte, a szövetségesek vonatkozásában pedig főleg a lengyel párt már hosszabb ideje tartó belső vitái, amelyek riasztó végkifejlethez vezettek Poznańban.²⁹ Mikojan első budapesti jelentéséből kiderült, hogy kész tervvel érkezett Budapestre: Rákosinak mennie kell (mindkét preferált szempont ezt kívánta), a hatalom megtartására pedig határozott adminisztratív és ideológiai offenzívát kell kezdeni.³⁰ A pártellenzék aktivitásánál és tömeghatásánál, de még a sajtóban való fellépésénél is veszélyesebb volt Moszkva számára a PB és a KV egységének megbomlása és az apparátus szétesése (határozatok, viták kiszivárgása stb.) Ebben a gondolkodásmódban az okozat (a vezetés eróziója) veszi át az ok (a társadalmi elégedetlenség) helyét.

A moszkvai szempont ez esetben megegyezett a budapestivel: elsődleges a személyi kérdés. Lázás tárgyalások vették kezdetüket: július 13-a reggel, Mikojan megérkezése és július 18-a, a KV-ülés kezdete között, öt nap alatt legalább 10 formális (PB) és informális megbeszélésre került sor, bár két teljes napról jelenleg nincsen feljegyzés. A rendkívüli aktivitás háttérében az állt, hogy *Mikojan nem érkezett határozott személyi javaslattal*. Volt jelöltje (Hegedüs András első titkár, Szalai Béla miniszterelnök), de a tény, hogy a „felállítás” végül más lett, arra vall, hogy inkább az akkori általános „személyzeti politika”, a „fiatal (= súlytalan, és/vagy az előző kurzusban kevésbé kompromittált – RMJ) és magyar nemzetiségű (= nem zsidó – RMJ) kádereket a vezetésbe!” alkalmazásáról volt szó, általános irányelvként, a személyek behelyettesíthetők. Az irányvonal némileg hasonlított Nagy Imre 1953-as jelölésére, azzal a különbséggel, hogy szakítottak a vezetés „moszkovita” személyekre való alapozásával. Utóbbit azonban Budapesten mintha el sem merték volna hinni.

A „királyválasztás” folyamata három lépcsőben zajlott le. Július 13-án Mikojan informális megbeszélésén Rákosival, Gerővel, Hegedüssel és Vég Bélával; az azt követő PB ülésen, amelyen Mikojan is jelen volt; majd másnap, július 14-én a PB újabb ülésén, amelyen viszont a szovjetek nem voltak ott. Az első alkalommal Mikojan vetette fel Rákosi távozását, majd megtette javaslatát. Ezt hárman ellenezték: Hegedüs Gerőt, Rákosi és Gerő Kádár Jánost javasolta első titkárnak, igaz, fenntartásokkal. Gerő jelölését – amely ellen

²⁸ Uo. F. 2431. Az MDP PB 1956. július 5-i ülése.

²⁹ Lásd erről M. K. Dziewanowski: *The Communist Party of Poland*. New York, Harvard Univ. Press, 1976., Teresa Toranska: *Oni. Sztálin lengyel bábjai*. Bp., AB Független Kiadó, 1987., Wolfgang Leonhard: *The Kremlin Since Stalin*. New York, Praeger, 1962., Hajdu Tibor: 1956 nemzetközi háttere. *Társadalmi Szemle*, 1989. 8–9. sz. és uő: 1956 – Magyarország a szuperhatalmak játékterén. *Valóság*, 1990. 12. sz.

³⁰ *Hírnéző lapok*, 43. p. Mikojan javaslatával egyező a PB ülésén elfogadott határozat, lásd uo. 45–46. pp.

mintha Mikojan nem tett volna ellenvetést – Rákosi és Vég, Kádárét Hegedüs ellenezte. Itt az eljárás megfeneklett, Mikojan pedig a második lépcsőben, a PB 13-i ülésén megelégedett Rákosi menesztésének véglegesítésével.³¹

Kádár jelölése érzékelhetően kényszeredett, s valószínűleg csak annak kitapogatására szolgált: a kritikus irányvonalat vajon az oroszok mennyire kívánják a PB-be integrálni? Andropov egy korábbi jelentése utalt rá, hogy a magyar vezetőkben élt bizonyos aggodalom aziránt, hogy a XX. kongresszust követő helyzetben és az SZKP KB személyi kultuszról szóló nyilvános határozata után a szovjetek ismét előveszik Nagy Imrét.³² Mikojan a PB július 13-i ülésén félreérthetetlenül tette, hogy Nagy részére legfeljebb a pártba való visszavétel elképzelhető, ha „változtat magatartásán”. A magyar résztvevők ezt megkönnyebbülve megtódtították: „a jelenlegi helyzetben” ezt sem lehet, „majd egy idő után, ha tesz egy sor lépést a párt javára és hibái kijavításának irányában, akkor vissza lehet venni”. Kovács István külön Mikojan lelkére kötötte, hogy ezt ő maga közölje Nagy Imrével.³³

A július 14-i PB-n Mikojan nem vett részt, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy most már egyezzenek meg a magyar vezetők maguk között, kit támogat mindenki. Kádár jelölését az első alkalommal biztosan nem támogatta, de nem is vette félvállról. A PB ülés alatt hosszú beszélgetést folytatott vele. Kádár elsősorban Rákosit támadta – talán nem tudván, hogy már az utód kijelölése van soron – míg Mikojant a pártvezetés belviszonyai és Kádár múltja érdekelte.³⁴

A szovjet különleges kiküldött tehát számításba vette Kádárt, de alapérdeke a magyar vezetés „összhangja” maradt. Bizonyára senki nem kívánta Moszkvában az 1953-as helyzet megismétlődését, amikor a szovjet jelöltet, Nagy Imrét Rákosi és a PB többsége ellenérzéssel fogadta. A magyar vezetők pedig még a szovjeteknél is inkább szovjet fejjel gondolkoztak. Rákosi után Gerő következett a rangsorban, erre vonatkozóan bizonyára egyeztetett is Hegedüssel, aki amúgy is Gerő „felfedezettje volt”. Július 14-én a PB-ben a már de facto leváltott Rákosi kényszeredett javaslata Kádárra nézve nem sokat számíthatott. Gerő viszont Kádár helyett ezúttal Hegedüst ajánlotta, akiről jól tudta, hogy már korábban nála jóval határozottabban elutasította a jelölést. Ebben a helyzetben Hegedüs javaslata Gerő első titkárságáról elnyerte a többséget. Mikojan érzekelte a játszma taktikai elemeit, de Moszkva bizonyosan áldását adta Gerő személyére.³⁵ Nem maradt más hátra, mint a Gerő személye ellen berzenkedő KV tagok előzetes meggyúrása, amely e nehéz kérdés eldöntése nyomán nem volt egyéb rutinfeladatnál.³⁶

A személyi válság megoldódni látszott. A KV ülés kiérdemelte Mikojan dicséretét, a legtöbben „jól szerepeltek”, még az ún. „ellenzéki szónokok” is. Tetszett neki a nyílt,

³¹ *Hiányzó lapok*, 40–46. pp., és uo. 47–48. pp. 4. lj. Mikojan Rákosi menesztéséről szóló jelentését még aznap továbbították Moszkvába.

³² Uo. 37–38. pp.

³³ Uo. 44. p. Mikojan és Nagy Imre beszélgetéséről szóló szovjet dokumentum egyelőre nem ismeretes.

³⁴ Uo. 49–56. pp.

³⁵ *Hiányzó lapok*, 57–58. pp. Az utód személyéről szóló feljegyzéseket (legalább három jelentést, uo. 47–48. pp. 4. lj., 49–56. pp., 57–58. pp.) július 16-án továbbították Moszkvába. Hegedüs András erről szóló visszaemlékezését lásd uő: *A történelem és a hatalom ígézetében. Életrajzi elemzések*. Bp., Kossuth, 1988. 266–268. pp.

³⁶ Uo. 59–61. pp.

kritikus hang, amellyel sokan bírálták Gerő „jellembeli hibáit” (de ellenjelölt nélkül, egyhangúlag megválasztották első titkárnak). A pártaktíva tájékoztatását „általában jól szervezték meg”, s a Farkas-ügyben is kedvező végkifejletre került sor: legszigorúbb pártbüntetést kapott, noha „megérdemelné, hogy felnégyeljék”.³⁷ A második rendkívüli misszió véget ért. Az utódlás válságát sikerült megoldani, utolsó jelentésében Mikojan már igazi sikerpropagandistaként a „rohamosan változó hangulatról” szólt, aminek volt is bizonyos alapja: a megkönnyebbülés a bölcs vezér távozta nyomán.³⁸ Az ellenzékkel kapcsolatban Mikojan erőteljes fellépést sürgető megfogalmazásai eléggé egyértelművé tették, hogy ezt a másodrendű kérdést hogyan kellene megoldani. Ez azonban most már csak tanács volt, a július 13-i akciótervet Mikojan nem szorgalmazta tovább. Nem hagyott viszont sok kétséget a szovjetek általános felfogását illetően. Megérkezése napján a PB-ben kijelentette: „...a magyarországi helyzet miatt Központi Bizottságunkban és az egész szocialista táboron belül nyugtalanság tapasztalható, amely abból indul ki, hogy nem engedhető meg, hogy Magyarországon bármiféle váratlan, kellemetlen esemény történjék. ...ha bármiféle segítségre – tanácsra vagy más egyébre – van szükség, akkor Központi Bizottságunk kész segítő kezet nyújtani a magyar elvtársaknak, hogy rendbe hozzák a helyzetet”.³⁹ (Kiem. tőlem – RMJ.)

1956 OKTÓBERE

A kellemetlen események a Moszkvában vártnál bizonytalannal hamarabb következtek be, ha nem is váratlanul. A KGB már közvetlenül a nagyon jól sikerült plénum után azt jelezte, hogy az ellenzék folytatja tevékenységét, Andropov 1956. augusztus 30-án terjedelmes elemzést küldött a magyar helyzetről, felhíva a figyelmet a sajtó bíráló cikkeire. A jugoszlávok hideg magatartását Magyarország irányában valószínűleg Andropov beszélgetőpartnerei, Gerő és társai tették szóvá. Ezt Moszkvában nem szívesen vették, mert Jugoszláviával és személyesen Titóval a viszony ebben az időben mind szívélyesebben alakult. Ősszel a lengyel helyzet, a közel-keleti feszültség élesedése kötötte le figyelmüket. Szeptember végén azonban a moszkvai Külügyminisztérium rövid, de vészjelző összefoglalót készített Andropov jelentéseiből az Elnökség számára, amelyben már az MDP vezetőit vádolja engedelmekkel a hatalom kérdésében, és Pándi Pál Erdélyről szóló cikkei kapcsán a táboron belüli konfliktus rémét festi fel.⁴⁰ Október 12-i jelentésében Andropov Gerő tájékoztatása alapján lényegében összefoglalta a pártellenzéken immár túllépő tömegmozgalom szovjetellenes követeléseit, és hangsúlyozta, hogy nem csupán a pártvezetés válik mind bizonytalanabbá, de a közhangulat elérte az államvédelem és a hadsereg egyes köreit is. „Ha barátaink továbbra is folytatják az ellenállás elkerülésének politikáját, egyértelműen

³⁷ *Hiányzó lapok*, 59–61. pp.

³⁸ Uo. 65. p.

³⁹ *Hiányzó lapok*, 40. p.

⁴⁰ A KGB jelentését lásd A „Jelcin-dosszié”, I/3. sz. dokumentum, 29–31. pp. Andropov összefoglalója uo. I/4., 31–41. pp. A Külügyminisztérium összefoglalója uo. I/5. 42–44. pp.

lehetségesnek tartjuk, hogy Nagy Imre a párt és az ország vezetője lesz” – figyelmeztetett Andropov, s jelzése másnap az Elnökség asztalára került.⁴¹

A rendelkezésre álló töredékes dokumentumok alapján is állítható, hogy a szovjet pártvezetés komoly jelzéseket kapott a magyarországi feszültség fokozódásáról. Tekintve azonban, hogy láthatóan nemigen gondolkodott társadalmi mozgalmakban, legfeljebb többé-kevésbé szűk politikai csoportok dualizmusában (pártvezetés – ellenség/ellenzék), és Budapesten legfelsőbb szinten jóváhagyott PB tevékenykedett, az „ellenállást” tőlük várták. Nagyon jellemző ezzel kapcsolatosan Hruscsov szóhasználata, amelyet a cseh kommunista párt vezetőjének személyi titkára örökített meg 1956. október 24-én, amikor Moszkvában a szovjet pártvezér tájékoztatta kissé megcsappant számban megjelenő szövetségeseit a lengyel és magyar helyzetről: „Hruscsov elvtárs közölte, nem érti, mit művel Gerő elvtárs, Hegedüs elvtárs és a többiek.”⁴²

Hruscsov október 24-i tájékoztatása Andropov október 24-i jelentésén és a nyomban Magyarországra menesztett rendkívüli bizottság első beszámolóján alapult.⁴³ A bizottság fő feladata a korábbiakhoz hasonlóan a tájékozódás, majd a válsághelyzetből adódó személyi változások „levezénylése” lehetett. Az egyéb vonatkozások (a megmozdulás elfojtása és a felelősökkel való elbánás) a kiegészítő (nem elnökségi szintű) tagok: Szerov KGB-főnök és Malinyin vezérkari főnökhelyettes feladatkörébe tartozott. Hogy a nyári rendkívüli missziók esetétől gyökeresen eltérő szituáció alakult ki, azt már csak abból is érzékelhették az emisszáriusok, hogy a változtatásokkal egyszerűen nem várták meg őket. A pillanatnyi legfontosabb poszton, a pártfőtitkáren azonban egyelőre nem történt változás.

Az első rendkívüli szintű szovjet helyszíni jelentés szembeötlően optimistán ítélte meg a helyzetet: az október 23-i tüntetés és az éjszaka kitört fegyveres felkelés méreteit a magyarok „túlbecsülték”. Mindez Moszkvából, ahol a figyelem még mindig a lengyel pártválság megoldására összpontosult, még kedvezőbbnek tűnt. Mikojanék jelentéséből még kiviláglik, hogy Gerő és Nagy Imre között a szovjetek tájékoztatása során két kérdésben is feszültségről árulkodó szóváltás támadt: Nagy Imre szóvá tette a *politikai válaszlépések késedelmes, illetve hibás voltát* („ha a tömeghez már korábban szóltak volna és a nagygyűlés előtt vagy alatt bejelentették volna a vezetésben végrehajtott változásokat, az események nem fajultak volna idáig”)⁴⁴ és érzékeltette, hogy Gerő leváltását nem a politikai vezetés berkeiből, hanem „alulról” követelik. Mikojanék nem kommentálták e közléseket, talán nem is értették pontosan, Hruscsov viszont már csak a magyar vezetésben uralkodó „teljes nézetazonosságról” tájékoztattott.⁴⁵

⁴¹ Lásd *Hiányzó lapok*, 83–90. pp. Andropov 1956. október 12-i távirata a Gerővel folytatott beszélgetésről. Idézet helye 89–90. pp.

⁴² Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Közli: Hajdu Tibor. In: *Évkönyv I. Bp.*, 1956-os Intézet, 1992. 153. p.

⁴³ Mikojan és Szuszlov beszámolóját lásd: *A „Jelcin-dosszié”, II/1. sz. dokumentum*, 47–50. pp. Andropov jelentése nem szerepel az átadott és megjelent iratok között, de tartalmára utal Mikojanék jelentése (uo. 49. p.: „Nem közöljük itt a párt és a kormány vezetésében végrehajtott személyi változtatásokra vonatkozó információt, mivel ezt a nagykövetség már megküldte Moszkvába.” Vö. Hruscsov tájékoztatójával, Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet, i. m. 153–154. pp.)

⁴⁴ *A „Jelcin-dosszié”, II/1. sz. dokumentum*, 49. p.

⁴⁵ Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet, i. m. 155. p.

A személyi változások utólagos egyeztetése miatt feltételezhető, hogy a részben megújult magyar vezetés és a szovjetek között eleve bizonyos feszültség lépett fel. Moszkvában Hruscsov a vezetésbe bevont pártellenzékiet nem különösebben kedvező szavakkal jellemezte. Nagy Imrét október 24-én Mikojanék – a múltat nem is érintve – valósággal kérdőre vonták. A misszió második napján, október 25-én, a feszültség tovább fokozódott. Gerő leváltása ugyan birodalmi normák szerint, szovjet asszisztenciával ment végbe, de Nagy Imre október 25-e délutáni rádióbeszédének egy passzusát, amely *a szovjet csapatok kivonásának kérdését említette, kifejezetten a PB és a szovjetek együttes határozata ellenére* mondta el. Az inkriminált mondat így hangzott: „A magyar kormány tárgyalásokat fog kezdeményezni a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderők visszavonásáról, a magyar–szovjet barátság, a proletár internacionalizmus alapján”, persze csak a rend helyreállítása után.⁴⁶ Az adott kontextusban és a harcok folytatódása, a sortüzek stb. miatt Nagy közlése semmiféle hatást nem gyakorolt ekkor az események menetére. Jellemző módon a szovjetek Nagy utalását „megdöbentőnek” tartották.⁴⁷ Másnap, október 26-án a kormány átalakítását Nagy ismét csak Mikojanék megerősítésével terjesztette elő a PB-ben, utólagos indoklásában pedig óvatosan felvetette az addigi politikai irányvonal megváltoztatásának szükségességét. Noha a Központi Vezetőség 26-i ülésén Donáth Ferenc és Losonczy Géza hasonló indítványát nagy többséggel elutasította (az oroszok erről tudomást szerezve letartóztatásokat javasolták)⁴⁸ Nagy az ülés után – így Mikojanék – „elismertelte nekünk a korábban mondottakat ... a cselekvés két lehetséges útjáról. Úgy határozunk – mondta Nagy Imre, hogy a lázadás fegyveres elfojtása mellett a megbékélést, az értelmiség és a néptömegek megnyerését szolgáló politikát fogunk folytatni, elébe megyünk a népi mozgalomnak és a nemzeti érzéseknek, hogy élére álljunk ennek a népi mozgalomnak, és ezáltal szétverjük az ellenforradalmárokat, és megőrizzük a népi demokratikus rendszert. A másik út az, ... hogy a néptömegek továbbra is ellenük lesznek, és ők kénytelenek lennének a csak a szovjet csapatokra és a néptől elszigetelt párt egy részére támaszkodni, ez az út tragikus volna...”⁴⁹ Nagy Imre ugyancsak a szovjet vezetők álláspontja ellenére nem zárkózott el az ÁVH megszüntetésének követelésétől, ellenezte a kijárási tilalmat stb.

Október 26-a a szovjet dokumentumok tükrében, a nem formális tárgyalások alapján határozottan fordulatjellegűnek tűnik. Egyrészt ekkor alakult ki Nagy Imre politikai megoldást kereső irányvonala, amely a korábban hittnél erőteljesebbnek tűnik, és legalábbis megkérdőjelezi azt a korábbi véleményt, hogy Nagy kizárólag pártszerűségből, a helyzetet félreismerve, zavarodottan „zárta be magát a Pártközpontba”. Ebben a helyzetképben azért bizonyára sok igazság van,⁵⁰ de felvázolható a miniszterelnök magatartásának egy másik vonulata is. Nagy eszerint látva egyfelől Gerőék katasztrófapolitikáját, s számot vetve azzal

⁴⁶ *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Bp., Nyilvánosság Klub – Századvég Kiadó, 1989. 72. p.

⁴⁷ A „Jelcin-dosszié”, II/2. sz. dokumentum, 51. p.

⁴⁸ *Hiányzó lapok*, 109–110. pp.

⁴⁹ *Hiányzó lapok*, 111. p.

⁵⁰ Megerősítik Mikojanék egyes jelentései és különösen Donáth Ferenc újonnan előkerült snagovi visszaemlékezései, lásd Donáth Ferenc: *A forradalom első napjai*. In: *A Márciusi Fronttól Monorig*. Szerk. Szabó Judit és Valuch Tibor. Bp., MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Századvég Kiadó, 1992. 99–119. pp.

a ténnyel, hogy a szovjetek nem tervezik visszavételét a vezetésbe, továbbá, hogy bármilyen végkifejlet esetén ő lesz a felelős,⁵¹ felhasználta az alkalmat a helyzet kedvező befolyásolására. Amiben tévedett, az inkább saját személyes súlya, népszerűségének ereje, amely sem október 23-án a Parlament előtt, sem későbbi kibontakozást ígérő rádióbeszédeiben nem bizonyult elégségesnek a kibontakozásra. Folytatta azonban a küzdelmet a pártvezetésben. Itt először szintén kudarcot vallott: képtelennek bizonyult a legfőbb akadály, Gerő eltávolítására október 24-re virradóra,⁵² 25-e, az akadály elhárulta után látva, hogy immár ez sem elég a kibontakozáshoz, hozzálátott az új kormány megszervezéséhez – ebben ismét engedményeket kellett tennie, hisz sem Szilágyi József, sem Kopácsi, sem Kardos László jelölése nem „ment át”. 26-ra érett meg benne a meggyőződés, hogy új politikai irányvonalra van szükség, ehhez támogatást a delegációk közvetítette tömegnyomásból és a pártellenzék képviselőinek fellépéséből nyert. A váltást, bár fenntartásokkal, de támogatta Kádár is.⁵³

Másfelől ez az a nap, amikor az eddigi jelentéseik alapján inkább tájékozódó szovjet küldöttség első ízben fogalmaz meg következtetéseket, mégpedig mind Budapest, mind Moszkva felé. Az Elnökségnek Mikojan és Szuszlov a Nagy Imre-féle irányvonal elfogadását javasolták, ideértve a katonai intézkedések helyett inkább „a munkástömegek megnyerését” célzó engedményeket, a kormány átalakítását „bizonyos számú kispolgári demokrata” (értsd: más pártbeli) miniszter bevonásával. A magyar vezetésről viszont már csak azt közölték, hogy annak „többsége” szilárd, és „nem kapituláns”, „figyelembe kell azonban venni Nagy Imre ingadozásait, aki opportunistá természetének következtében nem tudja, hol álljon meg az engedményekben”.⁵⁴ Bár ennek nyoma egyelőre nincsen, elképzelhető, hogy ez a helyzetértékelés elindíthatott Moszkvában egy második katonai akció előkészítésére irányuló előkészületeket. Mikojanék erre a helyszínről is utaltak, ti. a „kapituláns helyi kormányok” (értsd: a radikális helyi önszerveződések, nagyvárosi forradalmi bizottságok) „ellen a leghatározottabb, nemcsak politikai, hanem katonai lépéseket fogjuk tenni”.⁵⁵ Végérvényes, egyértelmű politikai döntés azonban erről még aligha született.

A szovjetek tehát 26-án elfogadták a Nagy-féle kibontakozási forgatókönyvet, feltehetően kivárási szándékkal. Egyértelműen jelezték azonban ugyanekkor a megegyezések határait is: „A magunk részéről figyelmeztettük őket, hogy semmiféle további engedményt nem lehet tenni, ellenkező esetben az a hatalom bukásához fog vezetni. ... a szovjet csapatok kivonása elkerülhetetlenül az amerikai csapatok bevonulásához vezet. Mint korábban, most is azt tartjuk lehetségesnek, hogy a szovjet csapatok a rend helyreállítása után rövid időn belül visszavonulnak bázisaikra”.⁵⁶

A további történések egyértelművé teszik, hogy a 26-i esti beszélgetésből mindenki más és más következtetést vont le. Nagy Imre a szovjet álláspont rugalmasnak tűnő elemeire

⁵¹ Ezt Moszkvában feltétlenül így gondolták, és Andropov október 23. előtti jelentéseiben uralkodó ez a beállítás.

⁵² MOL Jelenkori Gyűjtemény, XX-5-h. Nagy Imre és társai pere, Vizsgálati iratok, 1. kötet. 78–81. pp. Nagy Imre kihallgatási jegyzőkönyve 1957. június 14.

⁵³ *Hiányzó lapok*, 109–110. pp.

⁵⁴ Uo. 112–113. pp.

⁵⁵ Uo. 113. p.

⁵⁶ Uo. 112. p.

koncentrált a továbbiakban, a Gerő–Hegedüs-féle sztálinisták a szigorú megfogalmazásokból kiindulva további katonai lépéseket szorgalmaztak, egészen 28-a hajnalig, amikor megkísérelték a Corvin köz elleni totális támadás beindítását. A szovjetek viszont ettől kezdve elsősorban a vezetés egységére és a jelzett határok betartására figyeltek.

Moszkva rövid távú érdeke nyilvánvalóan a roppantul kiéleződött, válságos magyar helyzet csillapítása volt. Ez nyert kifejezést a katonai lépések korlátozott voltában, olyan politikai engedmények tételében, amelyek október 23-a nélkül a legsúlyosabb jobboldali elhajlásnak számítottak volna. A „tábor” egybentartása, a jugoszláv kibékülési folyamat, az arab térség új kihívásai mind ezt indokolták. A túlságosan durva fellépésnek gátat szabott a kiszámíthatatlan következményektől való bizonyos fokú félelem is: az amerikai csapatok bevonulásának gyakori emlegetése talán erre is utal.

Utal azonban a hosszú távú érdekekre is. 1945 után feltétlenül axióma érvényű Moszkva számára a *határos országokban politikailag és katonailag a Szovjetunió iránt lojális és kiszámítható vezetés létezése*. A hidegháború kiéleződésével a katonai mellett a politikai igazodás is követelménnyé változott, legfeljebb annak határai váltak hol szűkebbé, hol valamivel tágabbá. Nagy Imre tragikus helyzetét éppen az jellemzi, hogy egyfelől tudta, hogy e határokat a forradalmi nép nem fogja tiszteletben tartani, különösen nem a vele szemben fellépő szovjet hadsereggel szemben nem, másfelől ő maga a XX. kongresszus után jóval nagyobb rugalmasságot feltételezett a szovjet vezetéstől ezen a téren is.

Hosszú távú érdekeik biztosítását a szovjetek legmagasabb szinten három intézményben látták. Először, egységes és cselekvőképes kommunista pártvezetésben vagy más politikai központban. Másodszor, ütőképes és szilárd állambiztonsági erőkhöz. Harmadszor, lojális és fegyelmezett katonai vezetésben. A három közül akár egyetlen megrendülése kiválthatott politikai beavatkozást, tünetegyüttes esetén ez radikális, katonai formát öltött.

Nagy Imre megpróbálta tehát e három tényezőt újra felépíteni úgy, hogy közben mindez megfeleljen a felkelt nép és különösen a radikális nemzeti forradalmi szervezetek (felkelők, bizottságok) követeléseinek. Nagy Imre, mint egy kis ország elhivatott vezetője, nem tehette meg, hogy egy népmozgalmat figyelmen kívül hagyva, csak a (nagy)hatalmi politika szempontjai szerint gondolkodjon, személyiségéből adódóan még csak alá sem tudta, akarta rendelni azt. Egy szuperhatalom vezetői esetében azonban a kizárólag a hosszú és rövid távú hatalmi érdekek szabták meg, figyelembe veszik-e a döntésnél egy csatlós ország társadalmi mozgalmait.

Évtizedeken keresztül tartotta magát a feltételezés, hogy Nagy Imre és Mikojaan valamiféle egyezséget kötött a kibontakozás „minimumáról”, s azóta tart a vita, hogy vajon abban mi foglaltatott: csak a többpártrendszer, vagy esetleg a szovjetek kivonása, a Varsói Szerződés felmondása is. Az új szovjet források arra mutatnak, hogy *a legfeljebb informális megállapodás az október 26-i keretek között történt. Abban még sem a többpártrendszer nem szerepelt (csak más pártbeliek bevonása a kormányba), még kevésbé a csapatkivonás. A 28-án reggel Mikojaan jelenlétében és részvételével vitatkozó Politikai Bizottság töredékes jegyzőkönyve a 26-i platform elfogadtatását szemlélteti a PB-vel, a végsőkéig kitaró Gerővel és Hegedüssel szemben.*⁵⁷ Ezenkívül Nagy Imre kísérletét arra, hogy a politikai

⁵⁷ Az ülés jegyzőkönyvét lásd: *História*, 1989. 4–5. sz. 36–40. pp. Hegedüs András már említett visszaemlékezésében, némileg összekeverve a dátumokat, saját felszólalását az ÁVH feloszlata, helyesebben harcból való kivonása ellenében két nappal előbbre, 26-ra teszi. Lásd Hegedüs András i. m. 297–307. pp.

kibontakozás alapján egységes pártvezetést hozzon létre. Mikojan elszórt megjegyzései arra mutatnak, hogy az adott pillanatban, mellényzsebben egy más ütőkártyával, maga is ezt tartotta fontosnak.

Október 28-án csak két ponton léptek túl a 26-án este megfogalmazott állásponton. Először, a szovjetek hozzájárultak a tűzszünethez és csapataik Budapestről való kivonásához a felkelő góccok, elsősorban a Corvin felszámolása nélkül. Másodsorban a kibontakozási tervet az ülésen előterjesztő Kádár János azt javasolta, hogy az új kormánynyilatkozatba vegyék bele Nagy Imre október 25-i mondatát a szovjet csapatok Magyarországról való későbbi kivonásáról. Azt Kádár elfogadta, hogy ennek megvalósítása „a Szovjetunió kizárólagos döntésétől függ”.⁵⁸ 25-én és 26-án ez a mondat éles szovjet ellenkezést váltott ki. Most Mikojan a PB-ben nem emelt kifogást ellene. A hosszabb távú érdekeknek közvetlenül nem mondott ellent (csak tárgyalási kezdeményezésről esett szó, nem kivonásról), az érdekek biztosítására hivatott struktúrákat (elsősorban a szovjet szempontból a legfontosabbat, a párt vezetését) pedig pillanatnyilag megszilárdíthatta.

Az ülésen viszonylag későn hozzászóló Nagy Imre ebből a megengedő hozzáállásból szemmel látható erőt merített. Magabiztos lett, még a szovjetekkel szemben is: „Mikojan elvtárs felém fordult, és azt mondta, szilárdabban kell állni. Én ott nem fogok szilárdan állni, ahol a párt érdekei továbbmenést követelnek. Sem ott nem álltam szilárdan, amit a KV és amit a PB képviselt. Amikor helyes volt, ugyanazt képviseltem, amit akkor és ma is. ... A nagy, hatalmas népi erőknek, amelyek mozgásban vannak, az élére kell állni. Ez azonban csak úgy lehet, ha úgy értékeljük az eseményeket, mint mi.”⁵⁹ Most már minden azon múlt, hogy a külön-külön utakon járó, másként gondolkozó szereplők meddig mennek el saját útjukon, s meddig veszik figyelembe a másik érveit. Maradjunk most a szovjet fél szempontjainál.

Október 29-én és 30-án a szovjet megbízottak széteső pártvezetéssel találkoztak, amely az eseményeket kevésbé tartotta ellenőrzése alatt. A másik döntési centrum, a kormány mintha nem érdekelné őket. Azt a számukra releváns vezetésből csak Nagy Imre határozta meg, és benne nem bíztak feltétlenül. A „kispolgári elemek bevonása” (=többpárti koalíció) fokozta ezt a benyomást. Mai szemmel talán furcsának tűnik, hogy olyan szinte szimbolikus jelentőségű eseménynek, mint a Szabad Nép székház elfoglalása, Mikojanék mekkora jelentőséget tulajdonítottak. Valójában, mint október 30-i jelentésükben megfogalmazták, a tömegkommunikáció és a hírközlés feletti ellenőrzés elvesztését érzékelték. Hasonlóan a kerületi pártbizottságok elfoglalása esetében nem annyira a konkrét esemény, mint a helyi pártapparátus szétesése keltett aggodalmat.⁶⁰ Ezt az aggodalmat csak fokozták a belügyi hálózatokon október 28-tól érkező hírek a radikális vidéki önszerveződések létrejöttéről.⁶¹ Október 29-én kelt jelentésében Szerov drámai hangon ecsetelte a Belügy-minisztérium, különösen az államvédelem összeomlását.⁶² A jelentés erősen eltúlzott adatokat közölt az államvédelmisek elleni atrocitásokról.

⁵⁸ *História*, 1989. 4–5. sz. 37. p.

⁵⁹ Uo. 1989. 4–5. sz. 39. p.

⁶⁰ A „Jelcin-dosszié”, II/7. sz. dokumentum, 60–61. pp. Mikojan és Szuszlov 1956. október 29-i jelentése. *Hiányzó lapok*, 125–126. pp. Uők 1956. október 30-i jelentése.

⁶¹ Uo. II/4. sz. dokumentum, 54–55. pp. Szerov október 28-i jelentése.

⁶² Uo. II/8. sz. dokumentum. 62–64. pp.

Ezekben a napokban nincs nyoma a szovjet rendkívüli megbízottak és Nagy Imre, valamint kormányának tagjai közötti megbeszéléseknek, kivéve Tildy és Mikojan október 31-e délelőtti megbeszélését.⁶³ Ez „baráti légkörben” zajlott ugyan le, de már a moszkvai döntés napján. Az utolsó figyelembe vehető helyi jelzések október 29-én és 30-án a szovjet szempontból vitális intézményrendszerek összeomlását jelezték. Bár ez a jelentésekből közvetlenül kivehetetlen, jól tudjuk, hogy éppen ezekben a napokban a szuezi háború kitörése és az amerikai be nem avatkozás nyomatékos jelzése⁶⁴ külső szempontból is zöld jelzést adott egy újabb katonai beavatkozás előkészítésére. A helyi rendkívüli megbízottak semmiféle ezt kizáró közlést nem adtak utolsó jelentéseikben. Sőt ellenkezőleg: a Szabad Nép székház, a Corvin elleni katonai akciók elrendelésének terve Mikojanék október 29–30-i jelentéseiben úgy szerepelt, mintha tűzszünet nem is létezne. 30-án kifejezetten utalnak egy hamarosan meghozandó politikai és katonai döntésre, amelynek kapcsán „Konyev elvtársnak haladéktalanul Magyarországra kell jönnie”.⁶⁵ Katonai iratok híján is elég világos a döntés katonai részét illető pillanatnyi álláspont: Mikojan Budapesten és Zsukov Moszkvában (utóbbi Bohlen amerikai nagykövettel beszélgetve) úgy vélte, a jelenleg Magyarországon tartózkodó szovjet erők „elégsek”. Persze csak akkor, teszi hozzá a főmegbízott Budapestről, ha a magyar csapatok, amelyek „mindaddig várakozó álláspontot foglaltak el”, „nem tanúsítanak ellenséges magatartást”.⁶⁶ Ennek lehetőségét Mikojan jelentése tartalmazta, s talán utolsó budapesti napjaikban a Köztársaság téren a felkelők mellé álló páncélosok magatartása részben megerősíthette.

Ahogy már arról szó esett, a moszkvai döntéshozatal *folymatáról* közvetlen híradást a nyilvánosságra került szovjet források nem tartalmaznak. Október 31-én, kétnapos üléselés nyomán mindenesetre az Elnökség megbízta Zsukovot, dolgozza ki a (katonai) intézkedések tervét, a titkárság pedig megbízást kapott a szükséges dokumentumok elkészítésére.⁶⁷ A pillanatnyi helyzetmegítélést szerencsére nagyon pontosan megvilágítja a moszkvai pártvezetés távirata a magyar helyzet miatt aggódó Togliatti olasz kommunista pártvezetőnek: „Egyetértünk Önnel a magyarországi helyzet értékelésében és abban a helyzetmegítélésben, hogy a magyar kormány reakciós irányba tolódik el. Információink szerint Nagy kettős játékot játszik és egyre inkább a reakciós erők befolyása alá kerül. Egyelőre nem lépünk fel nyíltan Nagy ellen, de nem nyugszunk bele a reakciós fordulatba.”

A határozatok szükséztávúsága ellenére világosan kirajzolódik az alapvető politikai döntés kivitelezésének hármas útja.

1. A katonai intézkedések Zsukov, majd november 1-től a Magyarországra utazó Konyev marsall feladatkörébe tartoztak. Zsukov november 4. utáni jelentéseiből kiderül,

⁶³ MOL Jelenkori Gyűjtemény, XX–5–h. Nagy Imre és társai pere, Vizsgálati ir. 19. köt. Tildy Zoltán 1957. május 28-i kihallgatása.

⁶⁴ Lásd *Foreign Relations of the United States 1955–1957*. Vol. XXV. *Eastern Europe*. 134. sz. dokumentum, 328. p.

⁶⁵ *Hiányzó lapok*, 126. p.

⁶⁶ Mikojan jelentése: *Hiányzó lapok*, 126. p. Bohlen jelentése Washingtonba in: *Foreign Relations*, 138. sz. dokumentum, 335–338. pp.

⁶⁷ A „Jelcin-dosszié”, II/12. sz. dokumentum, 70–74. pp.

hogy a korábbi állásponttal ellentétes döntés született: mivel a teljes magyar hadsereget (potenciális) ellenségként vették számításba, csapaterősítéseket kellett küldeni.⁶⁸

2. A nemzetközi előkészítés, a szövetségesek tájékoztatása feladatát maga Hruscsov, továbbá Malenkov és Molotov vállalták magukra, ennek részletei, a kínaiakkal folytatott moszkvai, a lengyelekkel való breszti, és a Titóval való brioni tárgyalások ismeretesek. A határozat maga a kínaiakkal való konzultáció eredményeként született, amit Kína súlya a kommunista világban indokolt, továbbá a kínai különvélemény a desztalinizáció kérdésében éppúgy, mint a csak tíz nappal korábbi esetleges lengyelországi katonai fellépéssel kapcsolatban. Kína most – legalábbis Hruscsov emlékirata és a brioni megbeszélésekről készített feljegyzés szerint – egyetértett⁶⁹

3. A magyarországi új politikai központ létrehozása körül bábáskodtak a legtöbben. Október 31-én a titkárság négy tagja kezdte meg a dokumentumok előkészítését. Ezek közül a legfontosabbnak szánt, az új kormány felhívása oroszul, Moszkvában készült.⁷⁰ Az elnökség november 1-i ülésén ebből a teamből csak Brezsnyev maradt, szó esik azonban Szerovról is,⁷¹ aki bizonyára továbbra is Budapesten vagy a közeli Tökölön tartózkodott. Az ő feladata volt (Andropovval együtt) az új központ személyi állományának biztosítása, valamint a kulcsemberek Moszkvába juttatása.

Miközben ugyanis Budapesten többé már nem volt szükség rendkívüli meghatalmazottakra (Mikojanék 31-én hazamentek), az utódlási kérdés megoldása, mint rendesen, nem nélkülözhetette az elnökség személyes asszisztenciáját. A szovjet vezetők egyszerű, személyekhez nagymértékben kötődő gondolkodása alapján a következő megoldások jöhettek szóba:

a) Mint közreműködő, a politikai terv része:

– Nagy Imre, abban az esetben, ha legalábbis a (feltételezett) október 26-i platform szellemében segítségül hívja a szovjeteket és lemond. A korábbi és a döntéshozatal alatti helyszíni jelentések (megbízottak, majd Andropov) alapján ez a verzió komolyan nem jött számításba.⁷² Nagy Imre magas szintű szovjet–magyar tárgyalás iránti kérése nem talált ugyanis Moszkvában meghallgatásra.

⁶⁸ Zsukov és Szokolovszkij 1956. október 24-i jelentése szerint az első akcióban 31 550 fő (öt hadosztály) vett részt, valamint riadókézsültségbe helyezték a légierő négy hadosztályát (*Hiányzó lapok*, 99–100. pp.). A szovjet HM 1991-es veszteséglistája szerint a magyarországi harcokban 58 821 fő vett részt a Szovjet Hadsereg részéről (*Hiányzó lapok*, 142. p.), ami bizonyos képet ad az erősítések mértékéről, különösen ha figyelembe vesszük a feltehetően 28-a után az akcióból és részben az országból is kivont állományt. Zsukov és Szerov jelentéseit a magyar hadsereg lefegyverzéséről lásd A „Jelcin-dosszié” 93–103. pp., és *Hiányzó lapok* 145–164. pp., kihagyásokkal.

⁶⁹ Lásd Tischler János: Lengyel követjelentések és a Budapesti Lengyel Nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok az 1956-os magyar forradalom időszaka alatt. *Társadalmi Szemle*, 1992. 10. sz. 73. p. Khruscsev: *Remembers*. London, Andre Deutsch, 1971. (a Magyarországról szóló 15. fejezetet magyarul *Máshonnan Beszélő*, 6. sz. 1986.). Lásd még Micunovic, Veljko: *Tito követe voltam*. Moszkva, 1956–1958. Bp., Interart, 1990. 128–137. pp.

⁷⁰ A „Jelcin-dosszié”, II/20. sz. dokumentum, 87–93. pp., különösen a hozzá fűzött szerkesztői jegyzetet, uo. 92–93. pp.

⁷¹ A „Jelcin-dosszié”, II/14. sz. dokumentum, 75–76. pp.

⁷² Lásd Andropov november 1-i jelentését, A „Jelcin-dosszié” II/13. 73–75. pp.

– Rákosi, Gerő és társaik, akiknek valamilyen részvételét ha nem is az egyszemélyi vezető posztján, de számításba vették. Maga Rákosi erről december közepén Hruscsovnak a következőket írta: „...a szovjet fegyveres erők fellépését egyidejű erős politikai offenzíva támogatta volna, amelyben rajtam kívül részt vettek volna a Szovjetunióban tartózkodó magyar kommunisták és természetesen a magyarországi kommunisták.”⁷³ Hogy kinek mi lett volna a szerepe, arról nem írt, de ha egyszemélyi vezetése csak célzás formájában felmerül, azt aligha hagyta volna említés nélkül. Rákosi mindenesetre megpróbálta megszervezni saját politikai tábort: Boldoczki nagyköveten keresztül össze akarta hívni az (egyébként feloszlott) MDP KV Moszkvába menekült tagjait.⁷⁴

b) Az egyszemélyi vezető posztján:

– Kádár János, a párt vezetője, aki elfogadta a szovjetek tárgyalási felhívását november 1-jén, anélkül, hogy erről a miniszterelnököt értesítette volna. Kádárról Mikojannek kedvező véleménye volt még júliusból, és a forradalom alatt is több alkalommal találkoztak. Mikojan figyelmét nem kerülte el Kádár eltérő álláspontja a fontos október 26-i napon⁷⁵

– Münnich Ferenc, akinek – Kádár főtitkársága mellett – talán csak a kormányfői szerepet szánták, amely az adott pillanatban és nemzetközi jogi szempontból jelentősebb volt.

A Kádár melletti döntés történetére vonatkozóan újabb adalék nem került elő. A politikai vezető és egyáltalán a végleges megoldás kidolgozása Moszkvában történt november 2-án (erről a napról datálódik az utolsó elnökségi határozat),⁷⁶ az „áment” mégis Hruscsov mondotta ki, Moszkvába való visszatérése után. November 3-án az Elnökség a Titóval folytatott tárgyalások eredményének ismeretében tárgyalat Kádárral⁷⁷ Ez arra mutat, hogy a Kádár–Münnich között választást befolyásolhatta Tito véleménye.

Kádár személye részben meghatározta a politikai megoldás közreműködői körét is. A feladatot a töredékes adatokból is kitűnően nem feltételek nélkül vállalta. Először is hallani sem akart Rákosiról: az érintett már idézett levele szerint az ő bevonása a „politikai offenzívába”, vagyis a „terv másik rendkívül fontos része Kádár elvtárs ellenállása miatt nem valósult meg”. (Azt látva „...egy másik elvtársat kellett volna előtérbe helyezni...” – jegyezte meg szemrehányóan Rákosi.)⁷⁸ Kádár még a Rákosi-féle vezetés első-második körének olyan képviselőivel sem volt hajlandó egy vezetésben ülni, mint Kovács István, Egri Gyula vagy Vég Béla.⁷⁹ Ebben a kérdésben a szovjetek elfogadták álláspontját.

⁷³ *Hiányzó lapok*, 197. p.

⁷⁴ A „Jelcin-dosszié”, III/6. és III/10. sz. dokumentumok, 129. és 140. p.

⁷⁵ *Hiányzó lapok*, 109–113. pp.

⁷⁶ A „Jelcin-dosszié”, II/18. 84. p.

⁷⁷ MOL Jelenkori Gyűjtemény, Külügyminisztérium, Horváth Imre ir. Feljegyzés az 1956. november 3-i szovjet–magyar tárgyalásokról. A feljegyzés felsorolja a szovjet pártelnökség jelen lévő nyolc tagját. Hogy Hruscsov ekkor már – 3-án este 8 óra – Moszkvában volt, vö. a moszkvai brit követség távirata a külügyminisztériumnak, 1956. november 4., ahol megemlíti Hruscsov – kétnapi távollét utáni felbukkanását november 3-án délután. In: *Titkos jelentések* 1956. okt. 23.–nov. 4. (sic!) Vál. Geréb László. Bp., Hírlapkiadó, 1989. 145. p.

⁷⁸ *Hiányzó lapok*, 197. p.

⁷⁹ Lásd Feljegyzés az 1956. november 3-i szovjet–magyar tárgyalásokról, valamint Feitl István: A moszkvai magyar emigráció és az MSZMP. *Múltunk*, 1991. 4. sz., továbbá Kovács István levele Hruscsovnak, 1957. január 10. In: A „Jelcin-dosszié”, III/14. sz. dokumentum, 158. p.

Másfelől Kádár számára fontosabb és elképzelhetőbb volt Nagy Imre valamilyen formában történő „közreműködtetése” a politikai megoldásban. Az MSZMP IKB 1956. decemberi ülésén viszonylag részletesen elmondotta, hogy a moszkvai tárgyalások során egyetértett azzal a – szerinte – jugoszláv javaslattal, hogy Nagy Imre nyisson „utat” az ő kormánya megalakulása előtt. Azaz: mondjon le, és/vagy hívja ő segítségül a szovjeteket. Nem annyira a Nagy Imre-féle politika iránti vonzalom vezérelte, mint inkább a józan számítás: enélkül az új központ előre kiszámítható módon teljes politikai vákuumhelyzetben kezdte volna meg tevékenységét. Erre a problémára jellemző módon Kádár nem sokkal halála előtt, utolsó interjújában is visszatért.⁸⁰

A szovjet vezetés ehhez az utóbbi kérdéshez sokkal több fenntartással viszonyult. Nyilván úgy vélték, hogy Rákosi „tömegei” a kompromittált vezér nélkül is felsorakoznak előbb-utóbb Kádár mögé, ellenben ha Nagy Imre, esetleges lojális lépése nyomán akár csak a vezetés peremén, de politikus marad, a vezetés és az apparátus megoszlik, előbb-utóbb formát ölthet valamilyen ellenzék. Nagy Imre „közreműködése” nem volt ellenükre, de ennek lebonyolítására a jugoszlávokat kérték meg Brioni szigetén, mondván, hogy nekik nincs kapcsolatuk vele.⁸¹ Ez nem felelt meg a valóságnak. Ellenkezőleg, Nagy Imre november 1-én, 2-án sürgette Andropovot, hogy továbbítsa kérését Moszkvába: találkozzanak vele magas szinten a szovjet–magyar kapcsolatok megtárgyalása céljából, s amikor Andropov erre, nyilván direktívái szellemében, nem reagált, még román közvetítéssel is megpróbálkozott.⁸²

A Togliatti-távirat elég pontosan meghatározta Nagy további helyét a szovjetek terveiben. Rá várt az eseményekért felelős, feláldozandó bűnbak szerepe. November 3-án este Hruscsov Kádár előtt Rákosit kész volt becsületes kommunistának nevezni, Nagy Imrét viszont, mondván, „nem tekinthetjük kommunistának, az olyan, mint ő, Dullesnek kell”.⁸³ Miután Nagy 4-én nem volt hajlandó a „közreműködésre”, a szovjetek a jugoszlávoknak is azonnal értésére adták, hogy a továbbiakban ilyesmire semmi szükség, leghelyesebb átadni őt a szovjet hadseregnek. Zsukov és Andropov november 4-i jelentései kétségtelenné teszik, hogy a Parlamentbe Nagy letartóztatásának szándékával érkeztek a csapatok.⁸⁴ A történet folytatása – a jugoszláv–magyar és jugoszláv–szovjet tárgyalások, Nagy Imre és társai elrablása – csak a szándék megvalósítása, más eszközökkel.

Fejtegetéseink nem tekinthetők többnek, mint a források jelenleg hozzáférhető mennyiségén alapuló gondolat kísérletnek. A szovjet források jelenlegi mennyisége résnyire nyitotta az ajtót, amelyen – meglehetősen éles – fénysugár vetült egy korábban ismeretlen terembe. Amit odabent, a résen bepillantva látunk, sokban egyezik azzal, amit elgondoltunk, vagy amit a ritka kilépők elmeséltek. Láthatók érdekes új részletek. Az ajtó azonban még nem nyílt ki, s még nem léptünk be a terembe.

⁸⁰ Lásd Kádár János – *Végakarát*.

⁸¹ Veljko Micunovic: i. m., id. hely.

⁸² MOL Jelenkori gyűjtemény, XX–5–h. Nagy Imre és társai pere. Vizsgálati ir. 1. kötet. Nagy Imre kihallgatása 1957. július 1. 172. sköv. p.

⁸³ MOL Jelenkori gyűjtemény, Külügyminisztérium, Horváth Imre feljegyzése.

⁸⁴ Lásd a november 4-i szovjet–jugoszláv üzenetváltást, A „Jelcin-dosszié”, III/1. sz. dokumentum, 107–109. pp. Zsukov és Andropov jelentései uo. II/21. és 22. sz. dokumentumok, 93–95. pp.

A MAGYAR KÉRDÉS AZ ENSZ-BEN ÉS A NYUGATI NAGYHATALMAK TITKOS TÁRGYALÁSAI

1956. október 28.–november 4.

(Brit külügyi dokumentumok)

Közli: Békés Csaba

A magyar forradalom nemzetközi vonatkozásaival foglalkozó szakirodalom az ENSZ szerepét egészen a legutóbbi évekig olyan kérdésnek tekintette, amelynek fő vonalai már régen tisztázottak, ezért ezen a területen meglepő felfedezéseket nemigen lehet várni. Amíg ugyanis a nyugati nagyhatalmak politikájára vonatkozó levéltári dokumentumok csupán az elmúlt évtized során váltak kutathatóvá, a szovjet és kelet-európai források feltárása pedig még éppen csak megkezdődött, addig az ún. hivatalos ENSZ-dokumentumok már közvetlenül keletkezésük után a kutatók rendelkezésére álltak. Ezek magukban foglalták a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés üléseinek jegyzőkönyveit, az ott hozott határozatokat, illetve az egyes tagállamok által benyújtott határozati javaslatokat, valamint a különböző kormányok, társadalmi és politikai szervezetek és magánszemélyek által az ENSZ-hez intézett beadványokat is. A világszervezet nyilvános működéséből adódóan a különböző ENSZ-fórumokon történekről a (nyugati) sajtó is azonnal hírt adott, így a tudományos kutatás már akár e másodlagos forrás felhasználásával is megközelítően hiteles képet adhatott mindarról, ami az ENSZ-ben az egyes tagállamok képviselői részéről a nyilvánosság számára hangzott el.

Az ENSZ-nek a magyar forradalommal kapcsolatos tevékenységéről ezért már az 1956 utáni években kialakult az a sokáig hitelesnek tartott értékelés, amely szerint a nyugati nagyhatalmak a Biztonsági Tanács 1956. október 28. és november 4. közötti ülésein igyekeztek elérni, hogy az ENSZ hatékony intézkedéseket hozzon a forradalom megsegítése érdekében, ezt azonban a szovjetek a vétó birtokában (Kós Péter¹ magyar ENSZ-képviselő közreműködésével) megakadályozták. Az 1956. október 29-én fegyveres konfliktusba torkollott szuezi válság ugyan elvonta Anglia és Franciaország figyelmét a magyarországi eseményekről, az Egyesült Államok azonban ezután is (és különösen november 4-ét követően) határozottan fellépett az ENSZ-ben a szovjet beavatkozás ellen. Ez a kép később valamelyest finomodott, ami mindenekelőtt az amerikai magatartás kritikusabb megítélését eredményezte, az az általános értékelés azonban, miszerint a magyar kérdéssel kapcsolatban az ENSZ-ben a fő konfliktust a nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió álláspontja közötti kibékíthetetlen ellentét jelentette, lényegében a legutóbbi időkig nem változott.

¹ Ennek a forradalom alatt keletkezett legendának a tisztázására két évvel ezelőtt került sor. Kiderült, hogy Kós Péter sohasem volt szovjet állampolgár, a Biztonsági Tanács 1956. október 28-i ülésén pedig a Nagy Imre-kormány akkori álláspontját tükröző nyilatkozatot ismertetett. (Bővebben lásd: Murányi Gábor: A Konduktorov-ügy. *Magyar Nemzet*, 1991. augusztus 21.)

Az 1980-as évek közepétől kutathatóvá vált amerikai, angol és francia levéltári források² vizsgálata ezzel szemben azt mutatja, hogy ez az értékelés legfeljebb csak a második szovjet intervenció utáni időszakra vonatkozóan helytálló, az ENSZ-nek a magyar forradalom idején, tehát november 4. előtt játszott szerepét azonban alapvetően át kell értékelni. Az évtizedekig titkosan kezelt dokumentumok alapján rekonstruálható valódi történetet a következőképpen lehet vázlatosan összefoglalni. A magyar kérdésnek a Biztonsági Tanácsban történő napirendre tűzését valójában nem „a három nyugati nagyhatalom”, hanem az Egyesült Államok kezdeményezte, s a szuezi akcióra készülődő angol és francia kormány csak amerikai nyomásra csatlakozott a kezdeményezéshez. Az is világos ma már, hogy a magyar kérdéssel kapcsolatos döntések legfontosabb fóruma nem az ENSZ hivatalos szerve, a Biztonsági Tanács volt, hanem az amerikai, angol és francia ENSZ-képviselőből álló és a színtalpak mögött folyamatos titkos egyeztető tárgyalásokat folytató, korántsem hivatalos „ad hoc bizottság”.

Az Egyiptom elleni izraeli támadás (október 29.) előtti napokban a három állam képviselői egyetértettek abban, hogy a nyilvánosság előtt határozottan el kell ítélni a szovjet beavatkozást, egyébként azonban a magyarországi helyzet áttekinthetlensége miatt egyelőre kivárási taktikát alkalmaznak. Ennek a politikának a következménye volt, hogy a Biztonsági Tanács október 28-i ülésén, ahol a három nyugati nagyhatalom kérésére napirendre tűzték a magyar kérdést, még csak határozati javaslatot sem terjesztettek be a helyzet megoldása érdekében. A közel-keleti fegyveres konfliktus kiszélesedése, azaz Anglia és Franciaország bekapcsolódása (október 31.) után a Magyarországgal kapcsolatos háromhatalmi tárgyalások jellege teljesen megváltozott; ettől fogva a tárgyalófelek valódi célja már nem a szovjet beavatkozás elítélése, még kevésbé megakadályozása volt, hanem az, hogy egymás „kicselezése” révén a magyar ügyet saját – ez esetben nagyon is eltérő – nagyhatalmi érdekeik szolgálatába állítsák. Az angolok és a franciák ettől fogva azt akarták elérni, hogy a magyar kérdés a Biztonsági Tanácsból kerüljön át a szuezi válság tárgyalására összehívott rendkívüli közgyűlésbe, ahol a két nemzetközi krízis együttes kezelése reményeik szerint jelentősen javította volna pozícióikat. Ez a megoldás „mellesleg” a magyar forradalom szempontjából is kedvezőbb lett volna, hiszen a Közgyűlésben nincsen vétőjog, így ott legalább elvi esély volt arra, hogy egy időben meghozott ENSZ-határozat pozitívan befolyásolja az eseményeket. Az amerikai vezetés viszont, amely legközelebbi katonai-politikai szövetségeseinek szuezi kalandját kezdettől fogva élesen és nyilvánosan elítélte, és egyetlen céljának a közel-keleti válság megoldását tekintette, mindent megtett az angol-francia terv megghiúsítása érdekében, és november 4-ig sikerült is megakadályoznia, hogy a magyar ügyet a rendkívüli közgyűlés elé utalják.³

² Az Egyesült Államokban és Franciaországban a magyar forradalomra vonatkozó dokumentumok egy részét a hivatalos külügyi okmánytárban már közzé is tették. Lásd: *Foreign Relations of the United States, 1955–1957. Eastern Europe*. Volume XXV. Washington D. C. United States Government Printing Office, 1990. (a továbbiakban: *FRUS* Vol. XXV.) és *Documents diplomatiques français 1956*. Tome III. (24 octobre–31 décembre). Paris, Ministère des Affaires Étrangères, 1990. – A magyar forradalom napjaiban keletkezett amerikai és brit dokumentumokat közöli a *Titkos jelentések 1956. okt. 23–nov. 4.* című kiadvány (A dokumentumokat válogatta Geréb Sándor. Bp., Hírlapkiadó Vállalat, 1989). Ez a válogatás azonban elsősorban a Budapestről Washingtonba, illetve Londonba küldött követségi jelentéseket tartalmazza, így az iratok néhány kivételtől eltekintve nem érintik az ENSZ-beli tárgyalások témakörét.

³ Erről bővebben lásd: Békés Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet., 1992. 19–38. pp.

John Foster Dulles amerikai külügyminiszter már október 24-én felvetette, hogy a magyarországi helyzet megtárgyalására össze kellene hívni az ENSZ Biztonsági Tanácsát. Dulles, aki a magyar forradalommal kapcsolatos álláspontját kezdettől fogva folyamatosan egyeztetette testvérével, Allen Dullesszel, a CIA főnökével, attól tartott, hogy amennyiben az Egyesült Államok nem lép időben, az amerikai magyar emigránsok maguk intézik el a kérdés napirendre tűzését a Biztonsági Tanács kubai és perui tagjai révén. A felvetés nem volt teljesen alaptalan, hiszen különböző emigráns szervezetek, mint például az Európai Rab Nemzetek Szövetsége, már október 24-én a Biztonsági Tanács elnökéhez intézett beadványokban kérték a magyarországi, illetve a lengyelországi helyzet megvitatását. Eisenhower és Dulles október 25-i megbeszélésén az elnök előbb azt vetette fel, hogy az ügyvel kapcsolatban ki kell kérni legalább a nagyobb NATO-országok véleményét, és azt hangsúlyozta, mindenképpen el kell érni, hogy a kérdés napirendre tűzését ne az Egyesült Államok egyedül kezdeményezze.⁴ A Külügyminisztériumban végül azt a formai megoldást találták a legszerencsésebbnek, hogy az akciót a Magyarországgal kötött békeszerződés „baráti” aláíróival kell egyeztetni, s ennek megfelelően a State Department még aznap este körtáviratban kért állásfoglalást a brit, kanadai, indiai, ausztrál, dél-afrikai és az új-zélandi kormánytól. Bár Franciaország nem tartozott az aláírók közé, a franciák véleményét is kikérték, a „fél-baráti” Jugoszlávia esetében pedig a belgrádi amerikai nagykövetre bízták, felvesse-e és ha igen, miként, a kérdést a jugoszláv kormánynál. A táviratban felvázolt amerikai elképzelés a következő volt: az egyik lehetőség, hogy egy olyan levelet köröznek a Biztonsági Tanács tagjai között, amely felhívja a figyelmet a magyarországi szovjet beavatkozásra és amely felszólítja a Tanács tagjait, vizsgálják meg, a helyzet milyen mértékben veszélyezteti a békét és biztonságot. A másik megoldás a kérdés napirendre tűzése, ez esetben ténymegállapító bizottság létrehozására van szükség, amely tapasztalatairól jelentést tesz a Tanácsnak, majd megfelelő egyeztetés után határozati javaslatot terjesztenek be.⁵ Másnapra azonban megváltozott az amerikai vezetők elképzelése a kezdeményezés lehetséges támogatóit illetően, így október 26-án este Dulles már arra utasította a londoni amerikai nagykövetet, közölje Selwyn Lloyd brit külügyminiszterrel, a magyarországi helyzet alakulása miatt közös amerikai–angol kezdeményezésre lenne szükség annak érdekében, hogy a kérdést haladéktalanul tűzzék napirendre a Biztonsági Tanácsban. Dulles azt is „megüzente” angol kollégájának, arra számít, hogy az ENSZ-ben lehetőség lesz majd a szovjet képviselővel folytatandó, színtalalk mögötti tárgyalásokra is, ami reményei szerint a magyarországi helyzet javulását eredményezhetné.⁶

Az alábbi forrásgyűjtemény a Biztonsági Tanács 1956. október 28-án, november 2-án, 3-án és 4-én megtartott, a magyar kérdés tárgyalásával foglalkozó üléseinek előkészítésére, lezajlására és utólagos értékelésére vonatkozó brit külügyi dokumentumokat adja közre. Az iratokból, amelyek nyomtatásban most jelennek meg először, nemcsak a szuezi válsággal elfoglalt angol kormány, illetve a Foreign Office álláspontját ismerhetjük meg, hanem Sir Pierson Dixon brit ENSZ-képviselő alapos jelentései révén részletes beszámolót kapunk a fent említett amerikai–angol–francia titkos egyeztető tárgyalásokról is. Ezek a dokumentumok egyben azt is bizonyítják, hogy az 1956. november 4-e előtti időszakban valójában

⁴ *FRUS* Vol. XXV. p. 273 és pp. 290–291.

⁵ Uo. p. 292.

⁶ Uo. p. 307.

nem „az ENSZ”, hanem a szuezi válság következtében létrejött kényszerpályán mozgó három nyugati nagyhatalom volt a felelős azért, hogy a világszervezet még csak nem is próbált meg hatékony intézkedéseket hozni a magyar forradalom érdekében.⁷

DOKUMENTUMOK

1

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság

New York-i ENSZ-képviselőtének

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

1311. sz.

1956. október 27.

Elk.: 1956. október 27. 12.55 ó.

SÜRGŐS

TTRKOS

Az Egyesült Államok nagykövete¹ ma reggel jelentkezett és arról informált, hogy Dulles úr a lehető leghamarabb szeretné a magyar kérdést a Biztonsági Tanács elé vinni. Aldrich úr arról érdeklődött, az Egyesült Királyság kormánya vajon kész-e együttműködni az Egyesült Államok kormányával ebben a kérdésben.

2. Közöltem az Egyesült Államok nagykövetével, hogy a Magyarországról érkező legújabb hírek ismeretében nem vállalhatjuk annak az idővesztésnek a kockázatát, ami abból fakadna, hogy az ügyet az ENSZ Közgyűlése elé viszik.² Ennek megfelelően készek vagyunk az Egyesült Államok kormányával történő együttműködésre. Ugyanakkor ragaszkodnom kell ahhoz, hogy a francia kormánynak is megadjuk a lehetőséget az említett együttműködésben való részvételre.

3. Aldrich úr egyetértett velem, én pedig azonnal kapcsolatba léptem a francia nagykövettel. Chauvel úrtól³ azt a választ kaptam, hogy az Egyesült Államok Párizsban is hasonlóképpen reagált, és azt javasolta, hogy a probléma megoldásába a magyar békeszerződés aláíróit valamint Franciaországot kellene bevonni.⁴ A francia kormány maga is kész lenne arra, hogy megfelelő lépéseket tegyen a kérdéssel összefüggésben, amennyiben Ófelsége kormánya is így tenne.

4. Elmondtam Chauvel úrnak, hogy ennek az információnak a tükrében semmi akadályát nem látom egy Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok által a mai nap folyamán közösen

⁷ Az iratok lelőhelye: Public Record Office, London, Kew. Foreign Office, General Correspondence (a továbbiakban: PRO FO 371). A forrásközlés alapjául szolgáló kutatáshoz a svájci Fonds National de la Recherche Scientifique, a Soros Alapítvány valamint a Central European University Research Support Scheme nyújtott támogatást.

¹ Aldrich, Winthrop W. – az Egyesült Államok londoni nagykövete.

² Október 25-én és 26-án ugyanis a brit külügyminisztériumban még az volt az uralkodó álláspont, hogy a magyar kérdés tárgyalására ne a Biztonsági Tanácsban, hanem a Közgyűlés november 12-re összehívott soron következő ülészakán kerüljön sor. A brit külügyminisztérium október 26-án ebben az értelemben válaszolt az előző napi amerikai kezdeményezésre. (Lásd a bevezetőt)

³ Chauvel, Jean – Franciaország londoni nagykövete.

⁴ A francia diplomácia tehát abban a tévhitben élt, hogy még mindig az október 25-i amerikai felhívásról van szó, mivel nem tudtak róla, hogy Dulles időközben a vonakodó angolok meggyőzése céljából a brit külügyminiszterhez személyes üzenetet juttatott el.

végrehajtandó akciónak, és megkértem, telefonáljon Párizsba és intézkedjen, hogy a washingtoni és New York-i francia diplomáciai képviselők megkapják a szükséges instrukciókat.

5. Kérem, egyeztesse a teendőket amerikai és francia kollégáival, és minél hamarabb próbálják összehívni a Biztonsági Tanácsot a magyar helyzet megvitatása céljából. Elhangzott olyan javaslat, amelynek értelmében az ENSZ alapokmányának 34. vagy 35. cikke⁵ értelmében kellene megtenni a szükséges intézkedéseket, Pineau úr⁶ pedig az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára történő hivatkozást javasolja. De tekintettel arra, hogy az adott körülmények között minél gyorsabb intézkedésre lenne szükség, a taktikai megfontolásokat és az frott szöveg pontos megfogalmazását Önökre kell bíznom.

6. Ahhoz is ragaszkodtam, hogy közös közleményt adjanak ki. Kérem, intézzék úgy, hogy ez vagy New Yorkban, vagy pedig a három fővárosban a lehető leghamarabb megtörténjen, miután Gentile úr⁷ a Biztonsági Tanács elnökeként megkapta az üzenetet.

(Megismételve Washingtonnak, Varsónak, Párizsnak sürgősséggel, az Egyesült Királyság párizsi képviselőjének rendkívüli sürgősséggel, Budapestnek, Madridnak azonnal, valamint Moszkvának.)

PRO FO 371122 383 NH 10110/359

2

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének
(Sir Pierson Dixon) számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. október 27. 19.25 ó.

Érk.: 1956. október 27. 22.52 ó.

949. sz.

1956. október 27.

SÜRGŐS

BIZALMAS

A 947. számú táviratomra⁸ (Magyarország).

Mielőtt 1311. számú táviratukat⁹ megkaptam volna, amerikai kollégám már közölte velem, hogy ilyen értelmű utasításokat fogok kapni. Az ENSZ főtűtkárával Palesztináról folytatott megbeszélés után találkoztam amerikai és francia kollégáimmal. A francia kolléga olyan általános jellegű instrukciókat kapott, hogy támogassa azt az eljárást, amelynek értelmében az ügyet a Biztonsági Tanácsban tárgyalják meg.

⁵ Az ENSZ Alapokmányának 34. cikke felhatalmazza a Biztonsági Tanácsot olyan helyzetek megvizsgálására, amelyek nemzetközi feszültséghez vezethetnek, vagy amelyek veszélyeztethetik a nemzetközi béke és biztonság megőrzését. A 35. cikk kimondja, hogy a szervezet bármely tagja felhívhatja a Biztonsági Tanács vagy a Közgyűlés figyelmét a 34. cikkben meghatározott bármilyen vizsgálóra.

⁶ Christian Pineau – francia külügyminiszter.

⁷ Cornout-Gentile, Bernard – Franciaország ENSZ-képviselője, 1956 októberének végén a Biztonsági Tanács soros elnöke.

⁸ A dokumentumot nem közöljük. A táviratban Dixon annak a levélnek a szövegét továbbítja, amelyet október 27-én az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország képviselői juttattak el a Biztonsági Tanács elnökéhez, kérve a Tanács sürgős összehívását a magyarországi helyzet megvitatására.

⁹ Lásd az 1. számú dokumentumot.

2. Lodge úr¹⁰ elmondta, hogy az USA kormánya az SzSzKSz, Csehszlovákia és Jugoszlávia¹¹ kivételével a békeszerződést aláíró összes kormánytól is kért támogatást. Én azt mondtam, hogy szerintem az lenne a legjobb, ha az akciót háromhatalmi kezdeményezésként szerveznénk meg, tekintettel arra az esetleges spanyol kezdeményezésre, amely bizonyos komplikációkat okozhat (lásd az Önök 1312. számú táviratát),¹² de bármely határozat támogatottságát szélesebb alapokra helyezzük a kisebb országok aktivizálása révén. Ebben megegyeztünk.

3. Abban is megállapodtunk, hogy az ügynek a „Magyarországi helyzet” címet adhatnánk. Ez lehetővé tenné, hogy az ügyet minden kötöttség nélkül vigyük tovább.

4. Volt némi vita a diplomáciai offenzíva fő irányát illetően. Ezt a következőkre alapozhatnánk:

- A) A béke és biztonság veszélyeztetése
- B) Külföldi beavatkozás Magyarországon
- C) Az emberi jogok megsértése

Egyetértettünk abban, hogy az (A) pont kizárólagos hangsúlyozása olyan színezetet adhatna az ügynek, mintha a magyar kormány az oroszokkal együtt maga is felelőssé tehető lenne az események illetően alakulásában. Továbbá ez esetben kénytelenek lennénk tűzszünetet kérni, ami lehet, hogy nem esne egybe céljainkkal. Ami a további pontokat illeti, szem előtt tartva a Varsói Szerződés miatti komplikációkat, nem kívántuk túlzottan hangsúlyozni a (B) pontot sem. Nem terelhetjük ugyanakkor az ügyet a (C) pont által felkínált lehetőségek medrébe sem, tekintettel arra, hogy a Biztonsági Tanács nem foglalkozik az emberi jogok kérdésével.

5. Ekkor történt, hogy Lodge úr egy a Biztonsági Tanács elnökének írt levéltervezetet kapott Washingtonból, amely „a külföldi katonai erők magyarországi akcióból származó helyzetről” beszélt, „amelynek során semmibe veszik a magyar nép alapvető emberi és szabadságjogokra irányuló követeléseit, amelyek megfogalmazódtak az ENSZ Alapokmányában, és amelyeket a békeszerződés külön is biztosít számukra stb.” Francia kollégám – aki éppen akkor kapott újabb utasításokat – elmondta, számára elfogadhatatlan minden, az emberi és szabadságjogokra vonatkozó utalás még akkor is, ha ezekről a békeszerződés vonatkozásában tesznek említést. Nekem az volt a benyomásom, hogy az Alapokmány emberi jogokra vonatkozó kitételeire történő hivatkozás kellemetlen lehet számunkra.¹³ Ezért azután megállapodtunk abban, hogy újrafogalmazzuk a levél előbb említett részét úgy, hogy abból kimaradjon minden, a szabadságjogokra és az Alapokmányra történő utalás, viszont továbbra is fenntartjuk a békeszerződésre való hivatkozást.

6. Abban is megállapodtunk, hogy azonnali lépések megtételére van szükség, és holnapra sürgősséggel össze kell hívni a Biztonsági Tanácsot. Ez nemcsak a világ megtétele szempontjából lenne helyes, hanem bátorságot adhat a magyar népnek is, és ugyanakkor kevés időt hagyna akár a

¹⁰ Lodge, Henry Cabot – az Egyesült Államok ENSZ-képviselője.

¹¹ Nem tudjuk, hogy a belgrádi amerikai nagykövet végül kérte-e a jugoszláv vezetők támogatását a magyar kérdés napirendre tűzéséhez. (Lásd a bevezetőt.) Fontos diplomáciatörténeti adalék ugyanakkor, hogy október 25-én a State Department még egy táviratot küldött Belgrádba, amelyben utasították Riddleberger nagykövetet, kérje fel a jugoszláv vezetőket, hogy használják fel befolyásukat a szovjeteknél a magyarországi vérontás beszüntetése és a demokratikus kibontakozás elősegítése érdekében. A jugoszláv kormány október 27-én közölt válasza azonban úgy szólt, hogy az adott időpontban nem látják értelmét egy ilyen közvetítési kísérletnek. (*FRUS* Vol. XXV. p. 298.)

¹² A dokumentumot nem közöljük. A táviratban a Foreign Office arról értesíti Dixont, hogy Madridból származó sajtóhírek szerint a spanyol kormány javasolni fogja a magyarországi és a lengyelországi helyzetnek az ENSZ-ben történő megvitatását.

¹³ Érthetően, mind Anglia, mind pedig Franciaország igyekezett elkerülni, hogy olyan precedens teremtésében vegyenek részt, amelyet az ENSZ-ben később éppen ellenük lehetne felhasználni. Anglia részére a legközvetlenebb veszélyt ebben az időben a ciprusi, a franciák számára pedig az 1954-ben megindult algériai függetlenségi harc jelentette.

szovjet, akár a magyar ENSZ-képviselőnek (az utóbbi feltehetően meg kívánna jelenni a Biztonsági Tanács előtt) arra, hogy alaposabban felkészülhessenek.

7. Megállapodtunk abban, hogy ma délután ismét találkozunk és megvizsgáljuk, milyen szellemenben kell majd beszédeinket megírni, illetve egy határozattervezetet elkészíteni, miután a Biztonsági Tanács más, baráti államainak elmagyaráztuk szándékainkat (ausztrál kollégám máris igen kedvezően reagált). Mind az Egyesült Államok, mind Franciaország arra számít, hogy részükről megtörténik a határozattervezet elkészítése.

Kérem, továbbítsák elsőbbséggel Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, Varsónak és Belgrádnak mint 147., 30., 2. illetve 9. számú táviratomat.

(Továbbítva Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, Varsónak és Belgrádnak.)

PRO FO 371 122 376 NH10 110/107

3

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének számjeltávirata
a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. október 28. 9.43 ó.

Érk.: 1956. október 28. 16.15 ó.

954. sz.

1956. október 27.

RENDFÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

A 949. számú táviratomra¹⁴ (Magyarország).

Ma délután ismét találkoztam francia és amerikai kollégámmal. Megmutattam nekik az Önök 1317. számú táviratának,¹⁵ illetve a 459., 463. és 464. számú budapesti táviratok¹⁶ egy-egy példányát. Lodge úr azt javasolta, a holnapi találkozón csupán a napirend megvitatására korlátozzuk fellépésünket, az ügyet pedig úgy adjuk elő, hogy ne kötelezzük el magunkat arra, hogy a Tanácstól egy konkrét irányban tett lépések elhatározását kérjük. Szerinte valamikor a jövő hét elején a Tanácsban előadandó álláspontok, ezen belül elsősorban a szovjet képviselő által kifejtendő vélemény alapján mérlegelhetnénk, melyek lennének egy elkészítendő határozattervezet feltételei.

2. Megállapodtunk abban, hogy beszédeink legfontosabb részének elmondására a napirend elfogadása után kerüljön sor. Ugyanakkor amennyiben – amint ez valószínűsíthető – a szovjet képviselő nem fogadja el a napirendet, a Tanácson belül azonnal szavazásra kell feltennünk a kérdést miután részünkről elhangzik majd egy-két, a napirend elfogadását támogató rövid nyilatkozat.

3. Abban is megegyeztünk, hogy bár a Tanács nem köteles megkérni a magyar képviselőt az ülésen való részvételre, nem emelünk kifogást az ellen, ha a képviselő az ülésen részt kíván venni.

4. Ezután megbeszéltük, milyen álláspontot fogunk beszédeinkben kifejtetni. Lodge úr elmondta, arra gondol, az eseményeket olyan tárgyyszerű, sallangmentes modorban kellene ismertetni, amely a lehető legkevésbé „hidegháborús” felhangot tartalmazza. Szerinte el kellene kerülnünk annak a látszatát, mintha fellépésünk célja a vétő kiprovokálása lenne.

¹⁴ Lásd a 2. számú dokumentumot.

¹⁵ 1987-ben, amikor az érvényben lévő levéltári törvény alapján az 1956-os év iratai kutathatóvá váltak, ezt a dokumentumot a brit külügyminisztérium nem bocsátotta a kutatók rendelkezésére. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a távirat, amely a különböző budapesti felkelő csoportoktól származó információkat is tartalmaz, feltehetően alkalmas a budapesti brit követséggel kapcsolatba lépett felkelők azonosítására.

¹⁶ Ezeket a dokumentumokat nem közöljük. A 464. számú táviratot közli: *Titkos jelentések...* 64–65. pp.

5. Én erre azt mondtam, hogy szerintem is ez a helyes irányvonal. Nem kellene addig az ügyet újabb neurotikus pontokkal megterhelnünk, amíg nem látunk tisztán atekintetben, mi a Tanács szempontjából leginkább járható út, továbbá amíg nem tudjuk, hogyan reagál Szoboljev¹⁷ úr.

Ezután elmondtam, hogy beszédemben én a következő dolgokra koncentrálnék:

a) Az események (az Ön 1317. számú távirata¹⁸ alapján történő) ismertetése a magyar vezetők nyilatkozatainak említése nélkül.

b) A magyar nép sorsa iránt érzett együttérzés kifejezése.

c) A magyar nép számára az 1947-es békeszerződés garantálja az alapvető emberi jogokat. Mi történt ezekkel a jogokkal? Ez a nép már régóta nem rendelkezik az akarat demokratikus formában történő kifejezésének jogával. Az utóbbi időben egy új politikai légkörre utaló jelek arra bátorították a magyarokat, hogy próbáljanak meg érvényt szerezni ezeknek a jogoknak, amit békés demonstráció formájában meg is tettek. A szovjet tankok azonban megpróbálták gyorsan eltiporni ezeket a jogokat. Helytelen lenne, ha ezt a népet ismét megfosztanák szabadságától. Még ennél is rosszabb, hogy ezt idegen csapatok teszik.

d) Akár jogosan tartózkodnak a szovjet csapatok Magyarországon a Varsói Szerződés alapján, akár nem, a paktum deklaráltan külső agresszió elleni együttes védelmi célokat szolgál, a 8. cikk pedig egyértelműen kötelezi az aláíró feleket arra, hogy tartsák tiszteletben egymás függetlenségét és szuverenitását, valamint, hogy ne avatkozzanak egymás belügyeibe. Hogyan egyeztethető ez össze a szovjet katonai erő Magyarországi akciójával?

6. Két kollégám azt javasolta, ezeket a kérdéseket a vita elején vessem föl. Én azt mondtam, hogy amennyiben holnap nem lesz határozatjavaslat-tervezet, beszédeinkben általában kellene jeleznünk, mit várunk el a Tanácstól. Vigyáznunk kell arra, hogy semmi olyasmit ne mondjunk, ami olyan látszatot kelthet, mintha mi lázadásra bujtogatnánk, de arra is ügyelnünk kell, hogy ne kötelezzük el magunkat azonnali tűzszünetre irányuló követelés mellett sem. Ezért be kellene értnünk egy olyan javaslattal, hogy a szovjet csapatok a továbbiakban ne avatkozzanak bele a magyar politikai életbe és vessenek véget elnyomásra irányuló hadműveleteiknek. Ezzel kollégáim egyetértettek.

7. Az eseményekről folyamatosan informálok ausztrál kollégámat. Kérem a Külügyminisztériumot, továbbítsa elsősorban Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, Varsónak és Belgrádnak mint 149., 31., 3. illetve 10. számú távirataimat.

(Megismételve Washingtonnak, Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, Varsónak és Belgrádnak)

PRO FO 371 122 376 NH10 110/110

4

A Külügyminisztérium távirata az Egyesült Királyság
New York-i ENSZ-képviselőtének

Külügyminisztériumi elosztásra

1328. sz.

1956. október 28.

Elk.: 1956 október 28. 13.10 ó.

SÜRGŐS

Az 1317. számú táviratomra¹⁹ (október 27: a magyarországi helyzet).

Az alábbi információk megbízható forrásból származnak és felhasználhatók a Biztonsági Tanácsban, amennyiben arra szükség lenne.

¹⁷ Szoboljev, Arkagyij A. – a szovjet ENSZ-delegáció vezetője.

¹⁸ Lásd a 15. számú jegyzetet.

¹⁹ Lásd a 15. számú jegyzetet.

2. Október 28-án reggel Romániából nagyon erős szovjet páncélos alakulatok és a légiereőhöz tartozó földi kiszolgáló egységek érkeztek magyar területre Debrecen térségében, amelyek a következő pontokon lépték át a határt: Nygerghaza, Zahony és Makosvasarnely.²⁰ A csapatok gyorsan haladtak Budapest irányában.

(Megismételve Párizsnak és Washingtonnak megőrzésre)

PRO F0 371 122 383 NH 10110/359

5

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság

New York-i ENSZ-képviselőtének

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

1334. sz.

1956. október 28.

Elk.: 1956. október 28. 14.08 ó.

RENDKÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

Az Önök 947. számú október 27-i táviratára.²¹ (A Biztonsági Tanácshoz történő folyamodás Magyarországnak ügyében).

Amikor ma érintkezésbe lépett velem az olasz nagykövet, elmondta, olyan értelmű utasítást kapott, mely szerint az olasz kormány szeretne csatlakozni a magyar kérdés kapcsán a Biztonsági Tanács elé terjesztendő felhívásunkhoz. Ezt én természetesen örömmel fogadom, Önt pedig arra kérem, hogy amerikai és francia kollégájával történő egyeztetés alapján konzultáljon olasz kollégájával arról, miképpen lehetne ezt az elképzelést a legjobban kivitelezni.

2. A fenti bekezdés lediktálása az olasz nagykövet jelenlétében történt. A tervet legjobb belátása szerint hajtsa végre. Egyáltalán nem akarok okot adni az olaszoknak arra, hogy megsértődjenek, vagy hogy úgy érezzék, mintha félvállról vennék őket.

(Megismételve Washingtonnak, Rómának, Párizsnak sürgősséggel, Moszkvának és az Egyesült Királyság párizsi képviselőtének elsőbbséggel, valamint Budapestnek.)

PRO F0 371 122 376 NH 10110/106

²⁰ A nevek helyesen: Nyíregyháza és Marosvásárhely. Mivel egyik város sem határátkelőhely, az információban nyilvánvalóan két dolog keveredik: egyrészt a Szovjetunióból érkeztek újabb csapatok, amelyek Záhonynál lépték át a határt és Nyíregyháza érintésével vonultak Budapest felé, másrészt pedig valóban érkezett erősítés Romániából is, ahonnan az ott állomásozó szovjet csapatok egy részét vezényelték Magyarországra.

²¹ Lásd a 8. számú jegyzetet.

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

957. sz.
1956. október 28.

SÜRGŐS
BIZALMAS

Elk.: 1956. október 29. 1.57 ó.

Érk.: 1956. október 29. 5.04 ó.

Az Önök 1334. számú táviratára²² (Magyarország).

Amikor ma reggel olasz kollégámmal²³ beszéltem, elmondta, hogy éppen levelet készül küldeni a Biztonsági Tanács elnökének, amelyben közli: Olaszország csatlakozását kezdeményezésünkhöz, de ezt először szeretné megbeszélni velem. Az olasz kormány minden jel szerint maga is szorgalmazni készült a Biztonsági Tanács összehívását, még mielőtt értesültek róla, hogy háromhatalmi akció során bizonyos lépések megtételére már sor került. A Rómától kapott utasításokból világosnak látszott, hogy Martino úr²⁴ az Alapokmány 39. cikke²⁵ alapján szeretne lépéseket tenni, miközben mi a magunk részéről a 34. cikkre²⁶ alapoztuk levelünket. Vitetti úr beleegyezett abba, hogy ő is hasonló alapokról kiindulva terjessze elő kérelmét.

2. Később az olasz delegáció egy tagja megmutatta nekünk a Biztonsági Tanács elnökéhez írt levéltervezetüket, és arra kért bennünket, mondjuk el róla a véleményünket. A levéltervezet jóval tovább ment el, mint a mi saját levelünk, mivel javaslatként az állt benne, hogy a Tanács sürgősen „szerezzen érvényt az Alapokmány rendelkezéseinek” és mindenekelőtt folytasson vizsgálatot a súlyos magyarországi helyzettel kapcsolatban. Mi kifejtettük, hogy szerintünk nem lenne okos dolog a szövegezésnél ilyen fogalmazást használni, akkor, amikor még senki közülünk nem tudja, a Tanács tulajdonképpen milyen használható lépéseket tehet majd az ügyben. Ez a problémafelvetés a másik félnél megértésre talált és olasz kollégám bele is egyezett abba, hogy levelét olyan értelemben módosítja, hogy az ne kerüljön ellentmondásba a háromhatalmi megegyezésből fródott levéllel. Ennek megfelelően levelének végén egyszerűen tudatja a Tanács elnökével, hogy Olaszország csatlakozik ahhoz a kéréshez, amelyet három másik kormány már benyújtott.

3. Vitetti úr nem tudta még, kormánya akarja-e, hogy ő részt vegyen a Tanács ülésén. Rámutatam, hogy az ülésre vonatkozó érvényes szabályok szerint ennek jogosságát nehéz lenne azon az alapon igazolni, hogy Olaszország „fokozottan érdekelt az ügyben”. Vannak más európai országok is, amelyeket a dolog mélységesen aggaszt, az tehát a kelletnél jobban komplikálná az ügyet, ha mindezen országok kijelentik, joguk van ahhoz, hogy meghallgassák álláspontjukat. Közöltem vele, hogy az említett levél közzététele szerintem megfelelően demonstrálná Olaszország csatlakozását a háromoldalú kezdeményezéshez. Vitetti úr megfogadni látszott ezt a tanácsot. Nem hiszem, hogy oka lehetne arra, hogy úgy érezze, félvállról vesszük őt.

²² Lásd az 5. számú dokumentumot.

²³ Vitetti, Leonardo – Olaszország ENSZ-képviselője.

²⁴ Martino, Gaetano – olasz külügyminiszter.

²⁵ Az ENSZ Alapokmányának 39. cikke szerint a Biztonsági Tanács, amennyiben megállapítja a béke veszélyeztetésének, vagy bármilyen támadó cselekménynek a fennforgását, ajánlásokat tesz, vagy határoz afelől, hogy a nemzetközi béke és biztonság helyreállítása érdekében milyen rendszabályokat kell foganatosítani.

²⁶ Lásd az 5. számú jegyzetet.

4. A spanyoloktól eltekintve, akik már önálló lépéseket tettek (lásd a 950. számú táviratomat),²⁷ tudomásom szerint az osztrákok és az argentinok is mihamarább szeretnének csatlakozni hozzánk. Az amerikaiak arra próbálják rávenni a különböző ENSZ-képviselőket, hogy aggodalmuknak az elnöknek frandó levél formájában adjanak hangot, nem pedig úgy, hogy részt kívánnak venni a Tanács ülésén.

Kérem sürgősséggel megismételni Rómának, Párizsnak, Moszkvának, az Egyesült Királyság párizsi NATO-képviselőinek és Budapestnek mint 10., 150., 32., 1., illetve 4. számú távirataimat.

(Megismételve Rómának, Párizsnak, Moszkvának, az Egyesült Királyság párizsi NATO-képviselőinek és Budapestnek)

PRO FO 371 122 376 NH10 110/111

7

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság
New York-i ENSZ-képviselőinek

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

1339. sz.

1956. október 28.

Elk.: 1956. október 28. 18.35 ó.

RENDKÍVÜL SÜRGŐS
BIZALMAS

Az Önök 949. számú táviratára.²⁸ (Vita a Biztonsági Tanácsban Magyarországról).

Az alábbi észrevételek hasznosnak bizonyulhatnak a vita során.

2. Az Alapokmányban rögzítettek alapján gyenge lábakon áll az a megfontolás, amely szerint jogilag kellene megkérdőjeleznünk a szovjet csapatok magyar kérésre történő beavatkozásának törvényességét. A szovjet csapatok akcióinak minősítésekor inkább az ügy humanitárius és etikai, mintsem jogi vonatkozásait célszerű kihangsúlyozni.

3. Ami a 949. számú távirat 4. bekezdésének (a) és (b) pontjait illeti, az abban kifejtett álláspont azt hangsúlyozza, hogy az a helyzet, ami a szovjet páncélosok egy ENSZ-tagország területén történt beavatkozása által állt elő, könnyen veszélybe sodorhatja a nemzetközi békét és biztonságot. Ezt az érvelést tovább erősítheti annak a megemlítése, hogy a szovjet kormány további nagyszámú csapatokat vonultat Magyarországra a határon kívülről. Amellett, hogy megkérdőjelezzük a már eddig is Magyarország területén állomásoztatott csapatok tevékenységének jogosságát, tiltakoznunk kellene a szovjet kormány azon lépése ellen is, amely további csapatok Magyarországra történő bevonulását eredményezte.

4. Annak érdekében, hogy elkerüljük a Ciprushoz és más országokéhoz hasonló kellemetlen precedenseket, az „emberi jogok”-ra történő hivatkozás alapját inkább a magyar békeszerződésnek, mintsem az ENSZ Alapokmányának kell képeznie.

5. Bármilyen, a beavatkozásuk jogosságát a Varsói Szerződésre alapozó érveléssel jönnek is elő az oroszok, a szerződést annak idején aláíró felek a 8. cikkben vállalták, hogy betartják „a felek függetlenségének és szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartására irányuló elvet, valamint az egymás belügyeibe történő be nem avatkozás elvét”. Célunk az kell legyen, hogy az oroszok

²⁷ A dokumentumot nem közöljük. 1956. október 27-én a madridi rádió közölte, hogy a spanyol kormány a lengyelországi és a magyarországi szovjet beavatkozás ügyét az ENSZ fóruma elé kívánja terjeszteni és ennek megfelelően a spanyol ENSZ-képviselő még aznap ilyen értelmű beadvánnyal fordult a Biztonsági Tanács elnökéhez.

²⁸ Lásd a 2. számú dokumentumot.

kénytelenek legyenek a Varsói Szerződésre hivatkozva igazolni beavatkozásuk jogosságát. Ennek üdvös hatása lehet a többi csatlós államban és máshol.

6. Abból kiindulva, hogy bármely, a Biztonsági Tanácsban javasolt lépést megvétóznak, ön nyilván nem felejt el, hogy feltehetően végül majd a Közgyűlésben kívánjuk megtárgyalni az ügyet. Ezért tehát ügyrendi többségre van szükségünk ahhoz, hogy Magyarország kérdését a Biztonsági Tanács napirendjéről levehessük. Potenciális ellentmondás van viszont e között az elképzelés és egy olyan határozat között, amely előírja, hogy a Biztonsági Tanács kövesse a magyarországi események alakulását.

7. Azokat a javaslatokat, amelyeket a budapesti amerikai követ tett kormányának (a 464. számú budapesti távirat)²⁹ határozottan elleneztek. Konkrétan az a javaslat, amely egy ENSZ-bizottság fölállítását tűzi ki célul, még akkor is veszélyes módon megsértené az Alapokmány 2. cikkének (7) bekezdésében megfogalmazott alapelveket, ha magát a javaslatot az oroszok megvétóznák.³⁰

(Megismételve sürgősséggel Párizsban, Budapestnek, Belgrádnak, Moszkvának, Washingtonnak, Varsónak, valamint 961. számon elküldve megőrzésre az Egyesült Királyság párizsi NATO-képviselőtének)

PRO FO 371 122 376 NH 10110/107

8

Az Egyesült Királyság ENSZ-képviselő vezetőjének távirata a Külügyminisztériumnak
Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

BIZALMAS
Futárral

Érk.: 1956. október 31.

245. sz. (megőrzésre)
1956. október 29.

961. számú táviratomra³¹ (Magyarország).

Az alábbiak a tegnapi ülés valamivel részletesebb leírását tartalmazzák.

2. Az Egyesült Nemzetek magyar képviselőjének két levelét körözték; az egyikben tiltakozik a kérdés megvitatása ellen azon az alapon, hogy ez a 2. cikk (7) bekezdésében foglalt alapelvek

²⁹ A dokumentumot közli: *Titkos jelentések...* 64–65. pp. Mivel a forradalom napjaiban a nyugati államok budapesti külképviseletei közül egyedül az angoloknak volt állandó és zavartalan kapcsolatuk saját külügyminisztériumukkal, a többiek időről időre a brit követséget kérték fel üzeneteik továbbítására. Így jutott a Foreign Office tudomására Barnes amerikai ügyvivő október 27-i távirata, amelyben javasolta, hogy az ENSZ adjon ki a magyar kormány és a felkelők közötti megegyezést szorgalmazó felhívást. E szerint a harcok beszüntetése után a felkelők adják meg magukat a magyar hadseregnek, a Nagy Imre vagy Kovács Béla(!) vezetésével megalakuló új kormány pedig az ENSZ Budapestre küldött „tanácsadó bizottsága” segítségével működjön.

³⁰ Az ENSZ Alapokmányának 2.(7) cikke kimondja, hogy az Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel a szervezetet arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzon, amelyek valamely állam „belső joghatóságának körébe tartoznak”. – A Foreign Office érvelése meglehetősen sajtóságos volt, hiszen amennyiben ENSZ-megfigyelőknek a helyszínre küldését a fenti cikk megsértésének tekintették, annak kellett volna tekintenünk már a magyar kérdésnek a Biztonsági Tanácsban történő napirendre tűzését is. Márpedig a brit kormány, mint láttuk – igaz, amerikai nyomásra – maga is részese volt annak a háromhatalmi kezdeményezésnek, amelynek következtében az ENSZ foglalkozni kezdett a magyarországi helyzettel. Az ENSZ-megfigyelőkkel szembeni brit ellenszenv valódi oka természetesen abban keresendő, hogy az angolok igyekeztek elkerülni olyan precedensek teremtését, amelyek veszélyeztethették volna Anglia érdekeit a brit gyarmatokon.

³¹ Október 28-i, 961. számú táviratában Dixon röviden már jelentést tett a Biztonsági Tanács aznapi ülésén történekről.

megsértését jelentené,³² a másikkban azzal a kéréssel áll elő, hogy részt vehessen az ülésen. Szoboljev úr (SzSzKSz) azzal kezdte, hogy panasszal élt, amiért Cornout-Gentile elnök úr (Franciaország) nem konzultált a Tanács minden tagjával, mielőtt összehívta volna az ülést. Ez szerinte ellenkezik a Biztonsági Tanács hagyományával. Az elnök megpróbálta azonnali szavazásra bocsátani azt a kérdést, elfogadják-e a napirendet, de Szoboljev úr tiltakozott a kérdés napirendre tűzése ellen, és mondanivalóját a következőképpen fejtette ki:

- a) a három hatalom egy olyan kérdés napirendre tűzését javasolja, amely kizárólag Magyarország belügyeinek körébe tartozik. Ez nem a magyar kormány beleegyezésével történt: valójában a magyar kormány tiltakozott ez ellen a Tanács elnökénél;
- b) a három hatalom igazi indítékának az a szándék tekinthető, amelynek célja egy Magyarországon működő illegális, reakciós földalatti mozgalom kormányellenes tevékenységének ösztönzése; ez a mozgalom az ellen a magyar kormány ellen irányul, amely a derekasan dolgozó magyar nép akaratát testesíti meg;
- c) Ez az akció egybevágv az Egyesült Államok külpolitikájának többi elemével, amely fő célként tűzte ki a felforgató jellegű mozgalmak támogatását azokban az országokban, amelyeknek sikerült megszabadulniuk a „fasiszta” rezsimektől, hogy azután ezeket a rezsimeket újra hatalomra juttassa. Az Egyesült Államok évente több millió dollárt költ ilyen célokra. Itt az Egyesült Államok elnökének a csatlós országokba küldött „karácsonyi üzeneteire” utalt.³³ (Ezen a ponton az elnök tiltakozott amiatt, hogy Szoboljev úr nem szorítkozik a Tanács hatáskörébe tartozó kérdések tárgyalására.);
- d) a magyar kormány először saját csapatait vetette be a lázadók ellen, majd ezután fordult a Szovjetunióhoz segítségért a Varsói Szerződés előírásai alapján. Ez kizárólag belpolitikai kérdés. Emellett a magyar kormány a saját békeszerződése 4. cikkében leírtaknak megfelelően járt el, amely előírja, hogy Magyarországon fasiszta beállítottóságú szervezetek nem működhetnek;
- e) összegezve: az ENSZ Alapokmányának 1. cikke,³⁴ a 2. cikk (7) bekezdése, valamint a 34. cikk alapján – akár egyenként, akár együtt tekintjük ezeket – világossá válik, hogy jelen esetben az ügy a Tanács hatáskörén kívül esik.

³² Az újabban ismertté vált szovjet forrásokból kiderül, hogy a Kós Péter által a Biztonsági Tanácsban ismertetett és az ENSZ főtítkárához is eljuttatott kormánynyilatkozat kiadását valójában Moszkvában kezdeményezték. Október 28-án, a szovjetek Andropov budapesti szovjet nagykövét közvetítésével felszólították a magyar kormányt, hogy haladéktalanul adjon ki egy olyan nyilatkozatot, amely szerint a magyarországi események az ország kizárólagos belügyét képezik, ezért a kormány tiltakozik a kérdésnek a Biztonsági Tanácsban történő napirendre tűzése ellen. A nyilatkozatot maga Nagy Imre is aláírta, s azt még a Biztonsági Tanács ülésének megkezdése előtt eljuttatták Kós Péterhez. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az Andropovnak küldött szovjet nyilatkozatvázlat szerint a deklarációnak tartalmaznia kellett volna azt a mondatot is, hogy „az október 23-án kezdődött ellenforradalmi lázadás az imperialista államok aknamunkájának következménye volt”, ezenkívül a nyilatkozatot már a Biztonsági Tanács ülése előtt ismertetni kellett volna a sajtóban és a rádióban. – Kós Pétert a kormánypolitikában október 28-án bekövetkezett fordulat következtében másnap leváltották tisztségéről. (Lásd: A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerkesztette: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp., Századvég Kiadó – 1956-os Intézet. 1993. 57–60. pp. – A nyilatkozat eredeti szövegét lásd: Magyar Országos Levéltár – Külügyminisztérium iratai XIX–J–1–k 66. doboz.

³³ Az Eisenhower-kormányzat hidegháborús propagandájában kezdettől fogva központi szerepet kapott a kelet-európai csatlós államok felszabadításának programja. Maga az amerikai külpolitika ugyanakkor az ötvenes évek közepén valójában sokkal inkább a Truman-adminisztráció által korábban meghirdetett, a realitásokkal nagyon is számoló ún. feltartóztatási politika folytatásának volt tekinthető. Ennek ellenére a kelet-európai népek felszabadítására vonatkozó, többnyire meglehetősen homályos utalások egészen 1956 októberéig állandó tételt képeztek a legmagasabb szintű politikai nyilatkozatokban, így az Elnök szokásos újévi üzeneteiben is.

³⁴ Az Alapokmány 1. cikke ugyanis csak nemzetközi viszályok megoldására írja elő az ENSZ feladatait, a szovjetek pedig sajátos módon magyar belügynek tekintették magyarországi ténykedésüket.

3. Ekkor én röviden felszólaltam és kértem a napirend azonnali elfogadását.

4. Brilej úr³⁵ (Jugoszlávia) elmondta, hogy kormánya ellenzi a kérdés Biztonsági Tanács általi megvitatását, mivel az a véleményük, hogy Magyarországnak lehetőséget kell adni arra, hogy külső beavatkozás nélkül találjon megoldást problémáira. Ugyanakkor – minthogy elvi kifogásuk van a külföldi csapatok belügyekbe történő beavatkozása ellen is – a szavazásnál tartózkodni fognak.

5. Ezután elfogadták a napirendet kilenc támogató, egy elutasító (SzSzKSz) szavazattal, valamint egy tartózkodás (Jugoszlávia) mellett. Ezután kérték fel a magyar képviselőt (Kós urat), foglalja el helyét a Tanácsban.

6. Cabot Lodge úr (Egyesült Államok) kezdett el beszélni, de Szoboljev úr félbeszakította, aki az ülés 2-3 nappal történő elhalasztását javasolta, hogy ezalatt a diplomáciai képviselvek – többek között az övé is – az ügygel kapcsolatban megfelelő mennyiségű információt gyűjthessenek össze. Ezt a javaslatot az előbbivel megegyező szavazati arány mellett leszavazták. Ezután Lodge úr szenvedélyes modorban utasította vissza az Egyesült Államok elleni orosz vádakat, amelyekben szó volt felbujtásról stb., majd hosszasan idézett Dulles úr október 27-i, a magyar felkeléssel kapcsolatos nyilatkozatából. Röviden annyit mondott, reméli, az, hogy az ügy a Biztonsági Tanács elé kerül, rábírja a felelősöket, hogy hagyjanak fel azzal a politikával, amely megfosztja a magyar népet az Egyesült Nemzetek Alapokmánya és a békeszerződés által biztosított jogok gyakorlásától. Felsorolta az elmúlt hét magyarországi történéseit, külön hangsúlyozva a tömegeknek a szovjet csapatok visszavonására vonatkozó követeléseit.

Befejezésképpen az ENSZ összes tagországát arra biztatta, vegyék komolyan fontolóra, milyen lépéseket lehet az ügyben tenni.

7. Ezután én kaptam szót, és elmondtam azt a beszédet, amelyről 958. számú táviratomban³⁶ beszámoltam.

8. Cornout-Gentile úr (Franciaország) fenntartotta azt az álláspontját, miszerint az orosz beavatkozás spontán módon történt, minthogy az a kormány, amely állítólag a szovjet csapatokat behívta, csak egy nappal azután vette át az ügyek irányítását, hogy a szovjetek Budapesten tüzet nyitottak. Hangsúlyozta, hogy a Varsói Szerződés semmilyen felhatalmazást nem ad a szovjet csapatok magyar állampolgárok elleni bevetéséhez, kijelentette továbbá, hogy Magyarországnak jogában áll szabadon megválasztani saját kormányát, valamint, hogy az ország szuverenitását a lehető leggyorsabban vissza kell állítani. Hosszas idézett egy, a felkelők egyik csoportjától származó névtelen kiáltványból, sürgette a szovjet csapatok Magyarországról történő mielőbbi kivonását, végül pedig sürgette a gyógyszerek és élelem mihamarabbi eljuttatását az országba, hogy ezzel is csökkentsék a magyar nép szenvedéseit.

9. Blanco³⁷ (Kuba), dr. Belaunde³⁸ (Peru) és dr. Kiang³⁹ (Kína) urak mindnyájan jó irányban befolyásolták az ügyet azáltal, hogy támogatták álláspontunkat.

10. Ezután Szoboljev úr tartott még egy beszédet, amelyben majdnem teljesen olyan szellemben nyilatkozott, mint korábbi fölszólalásában, azzal a különbséggel, hogy most részletesebben ismertette az Egyesült Államok mint felbujtó elleni vádakat. Más kérdésekkel kapcsolatban még az alábbiakra tért ki:

- a) tagadta, hogy a budapesti eseményekkel kapcsolatos ismertetésem pontos lenne;
- b) az az aggodalom, amely az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság valamint a francia kormány részéről megmutatkozott, semmi másnak nem tekinthető, mint „krokodilkönnyek”-nek; ezen országok igazi célja az ügy Biztonsági Tanács előtt történő megvitatásával nem más,

³⁵ Brilej, Joza – Jugoszlávia ENSZ-képviselője.

³⁶ A táviratot nem közöljük, a beszéd vázlatát a 3. számú dokumentum tartalmazza.

³⁷ Blanco, Carlos – Kuba helyettes ENSZ-képviselője.

³⁸ Belaunde, Viktor A. – Peru ENSZ-képviselője.

³⁹ Kiang, Csiping H. – a Kínai Köztársaság (Tajvan) helyettes ENSZ-képviselője.

mint az, hogy Magyarországon visszaállítsák a kapitalista rendszert és ugyanakkor eltereljék a világ figyelmét olyan kérdésekről, mint amilyen például a népek jogainak semmibevétele Algériában, Cipruson és Szingapúrban. Az Egyesült Államok kormánya emellett választási propaganda-célokra is használja az ügyet.

11. Entezam úr⁴⁰ (Irán) kifejezésre juttatta országa hagyományos ellenérzését mindenféle külföldi beavatkozással szemben, valamint külföldi ország fegyveres erőinek egy, a népből kiinduló mozgalom elfojtása érdekében történő felhasználása miatti antipátiáját még olyan esetekben is, amikor azokat egy hatalmon lévő kormány hívja be az országba. Langenhove úr⁴¹ (Belgium) visszautasította a szovjet érvelésnek az ENSZ Alapokmány 2. (7) cikkére vonatkozó részét, dr. Walker⁴² (Ausztrália) pedig idézte Nagy úr rádióbeszédének azt a részét, amelyben „egy nagy nemzeti mozgalom kialakulása”-ról beszélt, amely tehát ellentmond annak a szovjet állításnak, miszerint legfeljebb egy „maroknyi felkelő” lehet szó.⁴³

12. Később Lodge úr is, majd pedig én röviden reagáltunk Szoboljev úr felszólalására, amelynek során Lodge úr ismételtlen tagadta a felbujtás vádját. Én elmondtam, hogy Szoboljev úr azzal az ismert taktikai fogással él, hogy eltereli a szót a valós problémáról. Egyébként éppen az ülés közben kaptuk meg azokat a jelentéseket, amelyek arról tudósítottak, hogy a szovjet csapatok megkezdték a visszavonulást,⁴⁴ a kérdés tehát az, a nép akaratának megfelelően most befejeződik-e a szovjet csapatoknak a magyarok elleni bevetése.

13. Miután Szoboljev úr még tett egy rövid nyilatkozatot, a magyar ENSZ-képviselő (Kós úr) kapott szót. Kijelentette, hogy attól a levéltől eltekintve, amelyről feljebb, az első bekezdésben esett szó, nem kapott egyéb utasításokat, de egy későbbi időpontban szólni kíván majd a Biztonsági Tanács előtt.

14. Mielőtt az ülést elnapolták volna, az elnök elmondta, hogy Ausztria, Argentína, Írország, Olaszország, Spanyolország, Törökország és Thaiföld képviselőitől a magyarországi helyzettel foglalkozó leveleket kapott. A Tanács ülését este 10 órakor elnapolták, és legközelebb egy olyan időpontban hívják össze, amelyet az elnök a tagokkal való konzultáció alapján határoz meg.

Elküldve megőrzésre 245. számon (október 29.) a Külügyminisztériumnak, megismételve megőrzésre Varsónak a 6., Párizsnak a 238., Budapestnek a 3., Moszkvának a 82. és Washingtonnak a 707. számon.

PRO FO 371 122 380 NH 10 110/241

⁴⁰ Entezam, Nasrollah – Irán ENSZ-képviselője.

⁴¹ Langenhove, Ferdinand van – Belgium ENSZ-képviselője.

⁴² Walker, Roland E. – Ausztrália ENSZ-képviselője.

⁴³ Nagy Imre október 28-i rádióbeszédének híre korábbi feltételezésekkel ellentétben nem váltott ki különösebb izgalmat a Biztonsági Tanács tagjai között. (Vö. János Radványi: *Hungary and the Superpowers. The 1956 Revolution and Realpolitik*. Stanford, California, Hoover Institution Press, 1972. p. 10.) Főként azért nem, mert nem fogták fel rögtön ennek az eseményeket gyökeresen ártékelő nyilatkozatnak a jelentőségét, sőt, a nyugati nagyhatalmak még napokkal később is azt találgatták, vajon nem csupán megtévesztő manőverről van-e szó.

⁴⁴ Olyan jelentésről nincs tudomásunk, amely szerint a szovjet csapatok kivonása Budapestről már október 28-án megkezdődött volna, de Nagy Imre idézett beszédében, amely a rádióban 17 óra 20 perckor hangzott el, valóban azt jelentette be, hogy a szovjet kormánnyal kötött megállapodás értelmében a szovjet csapatok azonnal megkezdik kivonulásukat a magyar fővárosból. A nyugati diplomaták, akik mindvégig abban reménykedtek, hogy a helyzet majd csak megoldódik magától is, valószínűleg ezt a bejelentést értelmezték úgy, hogy a csapatkivonás ténylegesen meg is kezdődött.

Az Egyesült Királyság ENSZ-képviselője vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. október 29. 22.33. 6.

Érk.: 1956. október 30. 5.39. 6.

968. sz.

1956. október 29.

SÜRGŐS

BIZALMAS

961. számú táviratomra⁴⁵ (Magyarország).

A nap folyamán megbeszéléseket folytattam francia és amerikai kollégámmal a Biztonsági Tanácsban teendő következő lépésről. Tegnap este a franciák átadták nekünk egy Párizsban készített határozattervezet egy példányát (lásd a közvetlenül ez után következő első táviratom szövegét).⁴⁶

2. Ma a kora reggeli órákban Lodge úr telefonon hívott és közölte, szeretné megbeszélni velem az ügyvel kapcsolatos legújabb elképzeléseit. Abból indult ki, hogy elő kellene terjesztenünk egy határozatot, de arra is gondolnunk kell, hogy ténylegesen semmilyen határozatot nem fogadnak majd el a vétó miatt. Ezért azt nem kellene feltenni szavazásra, hanem hagyni, hadd maradjon ott lehetőségként az oroszok feje fölött. Ezáltal lehetővé válna, hogy ténylegesen több minden kerüljön a határozatba, mint amiről tudjuk, hogy elfogadható lenne. Az volt a véleménye, a kilenc nem kommunista tagország támogatását megszerezhetnénk. Elképzelése szerint a határozat

a) szólítsa föl a szovjeteket csapataik visszavonására

b) szorgalmazza a helyzettel összefüggő valamiféle megfigyelői tevékenység kialakítását.

Elmondta, tudja, lehet, hogy mi és a franciák kifogást emelünk a (b) pontban foglaltakkal szemben azon az alapon, hogy az máshol is precedenst teremt hasonló eljárásra. Ugyanakkor ő a maga részéről nyitott a határozat tartalmát illető érvekkel szemben.

3. Ma délután egy későbbi időpontban, az Athos-kérdéssel összefüggő Biztonsági Tanácsi ülés⁴⁷ után találkoztunk. Elmondtam, szerintem végső soron a célunk az, hogy elősegítsük a szovjet csapatok kivonulását, nem pedig csak az, hogy véget vessünk a magyarországi ügyekbe történő beavatkozássuknak; a Tanács közvetlen célja most feltehetően az, hogy megfelelő nyomást gyakorolva

a) bátorítsa a magyar népet

b) rákényszerítse az oroszokat arra, hogy hagyjanak fel elnyomó katonai tevékenységükkel. Ezért azután a lehető leghamarabb össze kellene hívunk a BT ülését. Ez szerda előtt aligha történhet meg, tekintettel az egyre romló palesztinai helyzetre.⁴⁸

⁴⁵ Lásd a 31. számú jegyzetet.

⁴⁶ A magyar kérdés tárgyalásával kapcsolatos különböző angol, amerikai és francia határozati javaslatokat, illetve tervezeteket terjedelmi okokból nem közöljük. Ezek lényege azonban általában kiderül Dixon jelentéseiből.

⁴⁷ 1956. október 16-án a Földközi-tengeren egy francia hadihajó feltartóztatott egy Athos nevű teherszállító hajót, amelynek rakománya a francia hatóságok állítása szerint az egyiptomi kormány által az algériai felkelőknek küldött fegyverszállítmányt tartalmazott. A francia kormány október 25-én kérte, hogy a Biztonsági Tanács soron következő ülésén tűzzék napirendre az ügyet; ez október 29-én meg is történt, de a kérdés megvitatására a szuezi válság miatt már nem került sor.

⁴⁸ 1956. október 29-én a néhány nappal korábban a franciaországi Sévres-ben megtartott angol-francia-izraeli titkos tárgyalások eredményeként Izrael támadást intézett Egyiptom ellen. Ezt a foratókönyvnek megfelelően a „békéltető erőként” fellépő angol és francia kormánynak a „hadviselő felekhez” intézett ultimátuma követte, majd pedig, miután Egyiptom az ultimátumot nem fogadta el, október 31-én az angol és a francia légierő megkezdte egyiptomi katonai és stratégiai célpontok bombázását. November 5-én pedig angol-francia ejtőernyős alakulatok szálltak partra a Szezei-csatorna torkolatánál lévő Port Saidnál. Az akciót ellenző és az ellen határozottan fellépő amerikai kormány gazdasági és politikai nyomására azonban a brit és a francia kormány november 6-án illetve 7-én végül kénytelen volt elfogadni az ENSZ rendkívüli közgyűlésének azonnali tűzszünetre felszólító határozatát.

4. Ami a taktikát illeti, egyetértettünk abban, hogy három tág értelemben vett alternatívával számolhatunk:

a) az ülés során kizárólag az oroszok álláspontjának megtámadására szorítkozunk és megsemmisítjük az oroszok „ellenforradalmi klikk” elméletét, anélkül azonban, hogy határozattervezetet terjesztenénk elő. Ezután meghallgathatjuk a magyar képviselő álláspontját mielőtt saját határozatunkról döntenénk. Lodge úr szerint megvan annak a kockázata, hogy a magyar lesz a sajtóban a fő szenzáció, hacsak nem lesz addigra határozat.

b) Beterjesztünk egy tényleges határozatot, de azt nem bocsátjuk szavazásra. Lodge úr szerint azt is megtehetjük, hogy megvárjuk a vétót és utána az ügyet a Közgyűlés elé visszük az egyesülés a békéért eljárás alkalmazásával.⁴⁹ Ugyanakkor francia kollégám szerint itt megvan annak a kockázata, hogy így a magyar kormányt esetleg az oroszok karjaiba taszítjuk. Én azt mondtam, hogy hozzám közel áll Lodge úr azon elképzelése, hogy a határozatot ne tegyék fel szavazásra, de ez azt jelentené, hogy a Tanács véleményének semmilyen formális módon nem adnánk hangot, ami viszont azt eredményezné, hogy azután semmiféle eszköz nem állna a rendelkezésünkre ahhoz, hogy a politikai nyomást fönntartsuk.

c) Ekkor én azt javasoltam, hogy a tényleges határozatot elkészítsenék ugyan, de csak akkor hoznánk elő, amikor már látjuk a vita kimenetelét (elsősorban a magyar álláspontról van szó), viszont a következő ülésen meglepetésszerűen előterjesztenénk egy ügyrendi határozati javaslatot – ez lehetne október 31-én –, amely javaslat figyelembe venné Nagy úr azon október 28-i bejelentését, amelynek értelmében kormánya tárgyalásokat kezd a szovjet csapatok visszavonásáról. Ezzel párhuzamosan ideiglenesen felfüggesztenénk a Tanács tevékenységét, hogy meggyőződjünk arról, az oroszok milyen lépéseket tettek annak érdekében, hogy eleget tegyenek a magyar kormány nyilvánvaló kéréseinek. Ennek a húzásnak a következő előnyei lennének:

- i) A Tanács gyorsan cselekedhetne, mivel így elkerülhetnénk egy ügyrendi határozat vétóját.
- ii) A Tanács magáévá tenné a magyar nép kívánságait és a magyar kormány jól látható szándékait.
- iii) A határozat hatására a Nagy-kormány vagy kénytelen lenne eredményesen befejezni a kivonulással kapcsolatos tárgyalásokat, vagy el kellene ismernie, hogy ezeket nem gondolta komolyan (lásd a 489. számú budapesti távirat⁵⁰ 3. bekezdését). Amennyiben tehát arra szükség lenne, ekkor lépnének tovább a tényleges határozati javaslat irányában.

5. Átadtam kollégáimnak egy általam javasolt szövegváltozatot (lásd a sorrendben ezután következő második táviratomat).⁵¹ Elmondtam, hogy szerintem a Varsói Szerződés miatt veszélyes lenne követelni a szovjet csapatok kivonását. Ez kihatással lehetne a NATO-ra, és én a magam részéről még azt is kétségbe vonnám, hogy az Alapokmányt figyelembe véve elmehetünk-e ideig. Nekem jobban tetszett a francia határozati javaslatnak az a megfogalmazása, amelyik felszólítja az oroszokat, vessenek véget a Magyarország belügyeibe történő katonai beavatkozásnak. Igaz, hogy ez a változat nem megy el odáig, ameddig maguk a magyarok szeretnének elmenni, illetve ameddig a jelek szerint Nagy fontolgatja, hogy elmegy. De ezt a határozati javaslatot csak abban az esetben terjesztjük elő, ha kiderül, hogy Nagy nyilatkozata csak szemfényvesztés. Köröztem egy határozati javaslat-tervezetet (lásd a sorrendben ezután következő harmadik táviratomat,⁵²) ami véleményem szerint a francia szöveg javított változatának tekinthető.

⁴⁹ Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy valamely, a nemzetközi békét és biztonságot veszélyeztető ügyet a Biztonsági Tanács napirendjéről lényegében a vétó kiiktatásával a rendkívüli közgyűlés elé utaljanak.

⁵⁰ A dokumentum nem áll a kutatók rendelkezésére.

⁵¹ Lásd a 46. számú jegyzetet.

⁵² Lásd a 46. számú jegyzetet.

6. Ekkor érkezett meg Washingtonból egy amerikai határozati javaslat-tervezet (lásd a sorrendben ezután következő negyedik táviratomat).⁵³ Lodge úr tudomásomra hozta, hogy ezt a változatot magas szinten még nem hagyták jóvá, és hogy nem kívánja különösebben hangsúlyozni a határozat-tervezet érdemeit.

7. Úgy látszott, Lodge úrnak nagyon tetszik az elképzelésem, mindnyájan úgy döntöttünk tehát, hogy ki-ki saját kormánya elé viszi azt az egyéb határozati javaslat-tervezetekkel együtt, azzal a kéréssel, hogy holnap reggel tíz órára (itteni idő szerint) kapjuk meg a szükséges instrukciókat.

8. Ami a szerdai ülésen elhangzó beszédeinket illeti, javaslatom a következő:

a) Szoboljev beszédéből és a Pravdából vett idézetek alapján mutassunk rá a szovjet elmélet hamis voltára, amely szerint a nyugati imperialisták „ellenforradalmi klikk” felbujtását tűzték ki célul.⁵⁴

b) hívjuk fel arra a figyelmet, hogy Nagy október 28-i nyilatkozata nyilvánvalóan a magyar nép óhaját fejezi ki, és

c) javasoljuk, hogy a Tanács függessze föl tevékenységét arra az időre, amíg meg nem győződik arról, milyen tárgyalásokat folytatnak majd annak érdekében, hogy a nép ezen óhajának érvényt szerezzenek.

Kérem sürgősséggel a 157. táviratszámom megismételni Párizsnak, megőrzésre elküldeni Budapestnek, Moszkvának és Varsónak az 5., 83. illetve 7. számon.

(Megismételve Párizsnak, megőrzésre elküldve Budapestnek, Moszkvának és Varsónak.)

PRO FO 371 122 378 NH10 110/163

10

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság

New York-i ENSZ-képviselőtének

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. október 30. 17.04. 6.

1395. sz.

1956. október 30.

RENDRÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

Az Önök 968. számú táviratára⁵⁵ (Vita a Biztonsági Tanácsban a magyar kérdéstről).

Egyetértek azzal, hogy a cél az Ön által a 4. bekezdés (c) pontjában javasolt eljárás mód betartása legyen, valamint egy olyan közbeeső határozati javaslat beterjesztése, amelyet Ön 970. számú táviratában⁵⁶ vázolt föl.

⁵³ Lásd a 46. számú jegyzetet.

⁵⁴ Minden bizonnyal a *Pravda* október 28-i számában megjelent A népellenes kaland összeomlása Magyarországon című cikkről van szó. Érdemes megjegyezni, hogy míg a szovjet álláspont kezdettől fogva a nyugati államokat vádolta a felkelés kirottantásával, addig az MSZMP KB 1956. decemberi határozatában szereplő közismert négy ok között az „imperialisták” még mindig csak a negyedik helyet foglalták el. Később ugyan a Nyugat kezdeményező szerepét itthon is felértékelték, ám ez a kádárlista 56-os historiográfiában sohasem kapott olyan központi szerepet, mint amilyen a legutóbbi évekig érvényben volt szovjet megítélés alapján indokolt lehetett volna.

⁵⁵ Lásd a 9. számú dokumentumot.

⁵⁶ Lásd a 46. számú jegyzetet.

2. Az 1500. számú moszkvai távirat⁵⁷ ismeretében megkérdezhetné a magyar ENSZ-képviselőt, miért nem realizálódik kormányának a szovjet csapatok Budapestről történő azonnali visszavonásával kapcsolatos bejelentése.

3. Egyetértek a 3. bekezdésben leírt célok megfogalmazásával azzal a kiegészítéssel, hogy elsőrendű célként a szovjet csapatok Budapestről történő teljes kivonását kellene megjelölni. Ezt anélkül is szorgalmazni lehetne, hogy közvetlen módon fölvetnénk a Varsói Szerződés problémáját. Ennek meglenne az az előnye, hogy ezáltal világossá válna Nagy függése az orosz katonai támogatástól.

(Azonnal megismételve Párizsnak, Budapestnek, Washingtonnak, Moszkvának, valamint megőrzésre elküldve Varsónak a 221., Belgrádnak a 146. számon.)

PRO FO 371 122 378 NH 10110/163

11

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság
New York-i ENSZ-képviselőtinek

Minisztériumi elosztásra

Elk.: 1956. október 30. 21.04. ó.

1399. sz.

1956. október 30.

SÜRGŐS

BIZALMAS

A 234. számú bécsi táviratra⁵⁸ (Vita a Biztonsági Tanácsban a magyar kérdéstről).

Bizonyára tudják, hogy Magyarországon hamarosan semmivé válhat egy, a nemzetközi megfigyelőbizottság felállítására vonatkozó határozati javaslatból fakadó bizonyos lélektani helyzeti előny, amennyiben az oroszok a javaslatot megvétőzzák; ugyanakkor maga a javaslat, amennyiben sor kerül annak megtételére, kellemetlen precedens lehet Ciprus stb. vonatkozásában (lásd az én 1339. számú táviratom⁵⁹ 7. bekezdését).

(Sürgősséggel megismételve Washingtonnak, Bécsnek és Budapestnek, megőrzésre elküldve Párizsnak a 4009., Moszkvának a 823. számon.)

PRO FO 371 122 383 NH 10110/382

⁵⁷ A dokumentumot nem közöljük. Sir William Hayter moszkvai brit nagykövet ebben a táviratban amerikai kollégájának, Charles Bohlennek október 28-án este Zsukovval egy fogadáson folytatott beszélgetéséről tesz jelentést. A beszámoló szerint Zsukov közölte, hogy a szovjet csapatokat akkor fogják Budapestről kivonni, amikor a magyar kormány közli, hogy erre megérett a helyzet; a szovjetek azonban a magyar fél részéről mindeddig nem kaptak ilyen értesítést. A táviratot közli: *Titkos jelentések...* 71. p.

⁵⁸ A táviratot nem közöljük. Sir Geoffrey Wallinger bécsi brit nagykövet már 224. számú, október 30-i táviratában sürgette, hogy teljesítsék a felkelők egyik fő kérését, és a brit kormány haladéktalanul tegyen olyan bejelentést, hogy javasolja, az ENSZ küldjön egy megfigyelő csoportot Magyarországra. (A 224. számú bécsi táviratot közli: *Titkos jelentések...* 87. p.)

⁵⁹ Lásd a 7. számú dokumentumot.

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság
New York-i ENSZ-képviseletének

Minisztériumi elosztásra

Elk.: 1956. november 1. 20.30. ó.

1459. sz.

1956. november 1.

RENDKÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

Az 536. számú budapesti táviratra.⁶⁰

Az ENSZ-hez intézett magyar kérelem⁶¹ alapján a Biztonsági Tanács elnöke feltehetően holnap összehívja a Tanácsot, hogy az vitassa meg a magyar kérést, amellyel kapcsolatban a szükséges instrukciókat remélhetőleg holnap reggel el tudjuk küldeni. Első pillantásra az osztrák típusú magyar semlegesség vonzónak tűnik. Amennyiben a szovjet képviselő megvétőzná a magyar kérést támogató határozatot, ez klasszikus esete lenne annak, amikor egy ügyet a Biztonsági Tanács a Közgyűlés rendkívüli ülése elé utal az „egyesülés a békéért” eljárás keretében.

(Megismételve Moszkvának, Washingtonnak Párizsnak, Bécsnek, Varsónak, Belgrádnak, Bonn-nak, azonnal megismételve Budapestnek, valamint megőrzésre elküldve Prágának a 186., Bukarestnek a 149., Szófiának a 142. számon.)

PRO FO 371 122 382 NH 10110/332

⁶⁰ A dokumentumot nem közöljük. A táviratban Leslie Fry budapesti angol követ jelenti, hogy november 1-én sürgősen a Külügyminisztériumba kérték, ahol egy francia nyelvű szóbeli jegyzéket adtak át neki. E szerint a magyar miniszterelnök kormánya nevében tiltakozott Andropov szovjet nagykövetnél, amiért újabb szovjet csapatok léptek az ország területére, és közölte vele, hogy ezért a magyar kormány azonnali hatállyal felmondja a Varsói Szerződést, bejelenti az ország semlegességét, s ennek megvédéséhez a négy nagyhatalom segítségét kéri. Magyarország ezzel egyidejűleg az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordul. (Ugyanezen a napon Budapesten hasonló szövegű jegyzéket adtak át a francia és az amerikai követség képviselőinek is.)

⁶¹ Nagy Imre, aki november 1-én átvette a külügyek irányítását is, még ugyanaznap táviratban fordult az ENSZ főtítkárhoz, amelyben tájékoztatta a magyar kormány döntéseiről (lásd az 60. számú jegyzetet) és kérte, hogy az ENSZ Közgyűlésének soron következő ülészakán tűzzék napirendre Magyarország semlegességének ügyét. További kutatásokra van szükség annak tisztázására, hogy a semlegesség bejelentésével kapcsolatban Nagy Imre és munkatársai miként követhették el súlyos tartalmi és formai hibák egész sorozatát. A brit követtel a szóbeli jegyzék átadásakor közölték, a magyar kormány olyan négyhatalmi garanciára gondol, amilyen az osztrák semlegességet szavatolja. Csakhogy Ausztria semlegességét 1955-ben az osztrák államszerződés aláírásával a négy nagyhatalom csupán *elismerte*, az egyedüli „garanciát” az örökös semlegességre magának Ausztriának kellett vállalnia. Még ennél is nagyobb félreértés, a rendkívüli helyzetben egy egész napos késedelmet okozó tévedés volt az, hogy Nagy Imre november 1-jei táviratában nem azt sürgette, hogy a Biztonsági Tanács – amelynek napirendjére már október 28-án felkerült a magyarországi helyzet – azonnal üljön össze a kérdés megvitatására, hanem azt kérte, hogy az ügyet a Közgyűlés soron következő ülészakán tárgyalják meg. Ezt azonban november 12-ére hívták össze, amit a magyar kormánynak is tudnia kellett, így az adott válsághelyzetben aligha feltételezhető, hogy Nagy Imre valóban megfelelőnek tartotta volna, hogy az ENSZ másfél hét elteltével kezdjen hozzá a kérdés megvitatásához. Ezt támasztja alá, hogy másnap, november 2-án Nagy Imre újabb üzenetet küldött az ENSZ főtítkárnak, de ebben már azt kérte, hogy a *Biztonsági Tanács* utasítsa a magyar és a szovjet kormányt a csapatkivonásokkal kapcsolatos tárgyalások azonnali megkezdésére. A levél azonban egyúttal egy komoly ellentmondást is tartalmazott: a szöveg első felében az állt, hogy a magyar kormányfő előző üzenetében a négy nagyhatalom *garanciáját* kérte a magyar semlegességhez, a levél végén újból megismételt kérdésben viszont minden különösebb magyarázat nélkül csak a semlegesség *elismerése* iránti igény szerepel; mintha a szöveg készítői nem lettek volna tisztában a két kategória közötti lényeges különbséggel. Ezek és más hasonló formai hibák az adott helyzetben kiváló ürügyet szolgáltatnak az amerikai kormánynak, amely ezekben a napokban ettől függetlenül is mindent elkövetett a Biztonsági Tanácsban a magyar ügygel kapcsolatos határozathozatali folyamat késleltetése érdekében.

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője
 vezetőjének számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 2. 19.30. ó.

Érk.: 1956. november 2. 20.02. ó.

1017. sz.

1956. november 2.

RENDKÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

Az Önök 1482. számú táviratára⁶² (Magyarország.)

Nem kis erőfeszítéssel sikerült mindenkit fölébresztenünk és (itteni idő szerint) 17 órára összehívtuk a Biztonsági Tanács ülését. Jobban szeretjük volna, ha az ülés vacsora után kezdődik, és így több időnk lett volna a felkészülésre és egy határozattervezet elkészítésére, de Lodge úr enyhén szólva hallani sem akart egy újabb éjszakai ülésről.

2. A háromoldalú megbeszélést még nem tartottuk meg. A tervem az, hogy olyan határozattervezetet állítsunk össze, amely az oroszok számára csak azon az áron lenne elfogadható, ha teljesen visszakoznak, ha viszont megvétőzzák, akkor a Közgyűlés elé lehetne vinni az ügyet.

3. Végig engedni fogom, hogy az Egyesült Államok kezdeményezzen. A franciák sürgető kérésének eleget téve megegyeztem velük, hogy együtt kérjük ennek az ülésnek az összehívását (akárcsak legutóbb) és kész vagyok bármilyen megfelelőnek látszó tervezetet támogatni. Arra gondoltam azonban, jobb, ha mi és a franciák hagyjuk, hogy a Közgyűlésben az amerikaiak mellett az olaszok vigyék az ügyet.

Kérem azonnal megismételni Budapestnek, Párizsnak és Moszkvának, elsőbbséggel Belgrádnak, Bécsnek, Varsónak, Bonn-nak és megőrzésre elküldeni Prágának, Bukarestnek és Szófiának a 8., 189., 35., 14., 1., 6., 2., 1., 1. illetve 1. táviratszámom.

(Megismételve Budapestnek, Párizsnak, Moszkvának, Belgrádnak, Bécsnek, Varsónak és Bonn-nak, valamint megőrzésre elküldve Prágának, Bukarestnek és Szófiának).

PRO FO 371 122 380 NH 10110/249

⁶² A dokumentumot nem közöljük. A táviratban a Foreign Office üdvözlöi a magyar semlegesség kinyilvánítását és utasítja Dixont, hogy ehhez kísérelje meg megszerezni az ENSZ jóváhagyását. Egyúttal felhívják a brit ENSZ-képviselő figyelmét, hogy Nagy-Britannia kész elismerni az ország semlegességét az osztrák modell szerint, ám garanciáról Magyarország esetében sem lehet szó, ezért kerülni kell minden erre vonatkozó utalást. A dokumentumot közli: *Titkos jelentések...* 117–118. pp.

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 3. 7.45. ó.

Érk.: 1956. november 3. 9.33. ó.

1027. sz.

1956. november 2.

SÜRGŐS

ТТКОС

Az én 1017. számú táviratomra⁶³ (Magyarország).

A háromoldalú találkozó előtt egy vagy két órával átadtuk a franciáknak és az amerikaiaknak azt a tényleges határozattervezetet, amelyet a közvetlen ez után következő táviratom⁶⁴ tartalmaz.

2. Amikor két órával a Tanács ülése előtt megkezdtük a háromhatalmi megbeszélést, nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikai elképzelése lényegesen eltér az enyémtől és a franciákétól. Miután elmagyaráztam határozati javaslat-tervezetemet (hivatkozott táviratom 2. bekezdése), Lodge azt mondta, nincs felhatalmazása arra, hogy a mai nap folyamán bármilyen határozati javaslatot beterjesszen. Arra hivatkozott, hogy a jelenlegi magyarországi eseményekkel összefüggő tényanyagban túl sok a homályos pont. Emellett az amerikai külügyminisztérium bizonytalan atekintetben, hogyan reagáljon a magyar semlegességi nyilatkozatra. Ezért annak a véleményének adott hangot, a legsürgősebb feladat most az, hogy a Tanácsban erről először a magyar ENSZ-képviselőt kérdezzük meg.

3. Az is világosan kiderült, hogy az amerikai külügyminisztérium nincs arra felkészülve, hogy a határozati javaslat megvívása esetén az ügyet azonnal a Közgyűlés elé vitesse. Lodge úr minden különösebb meggyőződés nélkül azt állította, hogy az oroszok nagyobb politikai nyomás alatt lennének akkor, ha a vita a Biztonsági Tanács keretein belül folytatódna. A továbbiakban azzal érvelt, hogy továbbra is azt a régebben kidolgozott forgatókönyvet kövessük, amely valamilyen ügyrendi határozati javaslat megszavaztatását tűzi ki célul, de tartsunk ugyanakkor készenlétben egy tényleges határozati javaslatot (lásd a 968. számú táviratomat).⁶⁵ Lodge úr fejtegetésében egészen odáig elment, hogy kijelentette, nyilvánvaló buzgalmunk, amellyel a rendkívüli közgyűlés elé akarjuk vinni a magyar kérdést, úgy is értelmezhető, mintha el akarnánk terelni a Közgyűlés figyelmét a Közel-Keletről.

4. Ekkorra az eszmecsere már elég fagyos hangulatban zajlott. Azt mondtam, egyszerűen nem értem az amerikai álláspontot. A kelet-európai események nem kevésbé fontosak, mint az, ami a Közel-Keleten történik, és – amint azt Dulles úr maga is kifejtette a tegnapi este vita során⁶⁶ – ezek az események is ugyanolyan komoly figyelmet és gyors cselekvést kívánnak az Egyesült Nemzetektől. Most esély van arra, hogy Magyarország valóban függetlenné váljon, amennyiben az oroszokat sikerül rávenni csapataik kivonására. Ez kétségtelenül olyan lélektani pillanat, amelyet arra kell felhasználni, hogy minden rendelkezésre álló eszközzel nyomást gyakoroljunk az oroszokra. A magyarországi események éppen elég világosak ahhoz, hogy fölöslegessé tegyék a magyar képviselő ilyen irányú megkérdezését. Előzőleg megegyeztünk a két szakaszban történő lebonyolításban (lásd a 968. számú táviratomat),⁶⁷ minthogy akkor a magyar kormány álláspontja még nem látszott tisztán, mi pedig nem

⁶³ Lásd a 13. számú dokumentumot.

⁶⁴ Lásd a 46. számú jegyzetet.

⁶⁵ Lásd a 9. számú dokumentumot.

⁶⁶ Az amerikai külügyminiszter november 2-án az ENSZ rendkívüli közgyűlésének ülésén elmondott beszédéről van szó.

⁶⁷ Lásd a 9. számú dokumentumot.

akartuk őket az oroszok karjaiba taszítani. De annak ismeretében, hogy a magyar kormány az Egyesült Nemzetekhez fordult, ma már egy merőben más helyzettel állunk szemben.

5. Elmondtam, hogy az amerikaiak nyilvánvaló vonakodása az oroszokkal szembeni kemény fellépéstől különös ellentétben áll azzal a gyors amerikai cselekvőkészséggel, amely a Közgyűlés közel-keleti vitájában két legszorosabb szövetségese ellen irányult. Röviden tehát az a benyomásom támadt, mintha a szándékos időhúzással lehetőséget akarnának teremteni arra, hogy a Közgyűlés a mi érdekeinkkel szemben álló lépéseket tegyen. Úgy érzem, ez nagyon kedvezőtlen visszhangot váltana ki Londonban és Párizsban.

6. Francia kollégám – aki egyébként mindebben egyetértett velem – elmondta, instrukciókat kapott arra vonatkozóan, hogy késedelem nélkül nyújtson be határozati javaslatot és ezt, ha szükséges, egyedül is meg fogja tenni.

7. Ezután lázas telefonátvitás következett Washingtonba, ami ugyanakkor láthatóan semmi változást nem eredményezett.⁶⁸ Ekkor én azt mondtam, utasításaim ismeretében kénytelen leszek csatlakozni a franciákhoz és ma délután velük együtt benyújtani a már elkészített határozati javaslatot, amelynek támogatásához hét szavazat minden bizonnyal meglesz, és amelyet véleményem szerint az amerikaiak számára nagyon nehéz lesz nem támogatni. Ugyanakkor figyelembe véve, mekkora jelentőséget tulajdonítunk annak, hogy ebben a kérdésben a három fél továbbra is együttesen lépjen fel, nem élek ezzel a lehetőséggel, amennyiben egy olyan gentlemen's agreement-t kötünk, amelynek alapján holnap délutánra ismét összehívjuk a Tanács ülését, amelyen hárman együttesen terjesztünk be egy olyan tényleges határozati javaslatot, amelyet reggel dolgoznánk ki. Ma délután tehát beérnének a beszédek megtartásával, majd az ülést elnapolnánk holnapig. Lodge úr ezt a javaslatot látható megkönnyebbüléssel azonnal elfogadta.

8. A Biztonsági Tanács ülésén (amely késve kezdődött) Lodge szólt elsőnek és igen gyengécske beszédet tartott az oroszok ellen. Beszédében túlhangsúlyozta, mennyire tisztázatlanok a közelmúlt eseményei és hogy idő kell, amíg azok körülményei tisztázódnak. Ennek ellenére a Tanács több tagja igen élesen foglalt állást az oroszok ellen, megemlítve a Nagytól származó második üzenetet (lásd az 1031. számú táviratomat).⁶⁹ amely orosz csapatok bevonulásáról tudósít; mindez láthatóan kellemetlenül érintette az oroszot, aki a lehető legsilányabb nyilatkozatot tette. Francia kollégámmal együtt tartottuk magunkat az alkuhoz és beszédünkben kihagytunk minden, a készülődő határozattervezetre vonatkozó utalást.

9. Ekkor már okunk volt azt hinni, hogy az Egyesült Államok delegációja kezdi elterjeszteni, hogy örülnének, ha a Biztonsági Tanács holnap nem ülne össze. Maga az elnök (az iráni Entezam)⁷⁰ egy kérdésre válaszolva kifejezetten azzal a javaslattal állt elő, hogy a Tanács november 5-én üljön újra össze. Minthogy ez számomra egyet jelentett a gentlemen's agreement felrúgásával, Lodge-t az asztalnál négy szemközt kérdőre vontam, mire ő utasította delegációja többi tagját, hogy szervezzék meg az ülés holnap délutánig történő elnapolását, és ugyanakkor beleegyezett abba, hogy a délelőtt

⁶⁸ A követendő taktika tisztázása céljából Lodge ekkor felhívta Dulles külügyminisztert, aki közölte, hogy az angolok és a franciák csupán szuezi akciójukról akarják elterelni a figyelmet és szó sem lehet arról, hogy ebben az Egyesült Államok részt vegyen. Dulles szerint „több mint arcátlánság részükről, hogy elkezdnek bombákat dobálni Egyiptomra, közben pedig eltélik a Szovjetuniót olyasmiről, ami talán nem is teljesen ugyanolyan rossz”. Dulles és Lodge megegyeztek, hogy mivel szerintük egyáltalán nem lehet tudni, valójában mi is folyik Magyarországon, amíg az új magyar ENSZ-képviselő meg nem érkezik, az Egyesült Államok képviselője nem támogatja, hogy a Biztonsági Tanács határozatot hozzon az ügyben. A külügyminiszter néhány órával később elküldött távirata pedig már kifejezetten arra adott utasítást, hogy Lodge feltétlenül akadályozza meg a fenti angol-francia törekvéseket, ha pedig ez mégsem sikerülne, akkor tegyen meg mindent a határozati javaslat fölötti szavazás késleltetéséért. (FRUS Vol. XXV. p. 365.)

⁶⁹ A dokumentumot nem közöljük. Nagy Imrének az ENSZ főtitkárához intézett november 2-i üzenetéről lásd a 61. számú jegyzetet.

⁷⁰ A Biztonsági Tanács elnöki tisztét havonta más-más állam képviselője látja el.

későbbi szakaszában tartunk háromoldalú megbeszélést, amelynek során kidolgozunk egy határozattervezetet.

10. Az ülés után – amely a nyilvánosság szempontjából igen jól sikerült – megkérdeztem Lodge urat, nem lenne-e mód arra, hogy ma este felhatalmazzák egy tényleges határozati javaslat holnap kidolgozására; így, ha lehet, mi sem táviratoznánk Önnek ma a késő esti órákig, mert sokkal jobb lenne, ha akkor már valami olyasmit jelenthetnék, ami némi meglepedésre adhat okot.

11. Lodge úr közölte velem, bízik abban, hogy holnap velünk együtt fog benyújtani egy háromoldalú tényleges határozati javaslat-tervezetet, olyat, amelyet ezután következő első táviratom tartalmaz. Nincs kizárva, hogy az amerikaiak mindenképpen ragaszkodnak majd egy olyan pont beiktatásához, amely egy olyan ENSZ-vizsgálóbizottság felállításáról rendelkezik, amelyet mai beszédében a Tanács két másik tagja vázolt föl. Lehet tehát, hogy kénytelen leszek azt elfogadni, az Ön 1399. számú táviratában⁷¹ említett kellemetlen precedensek ellenére is. A dolgok jelenlegi állása szerint vonakodni fognak attól is, hogy szavazásra bocsássanak egy olyan határozattervezetet, amelynek az lenne a következménye, hogy az ügy az egyesülés a békeért eljárás keretében folytatódna.

12. Az eseményeknek eme sajnálatos krónikáját (amely Lodge-nak tett ígéretem alapján köztünk maradt volna) azért jegyeztem le ilyen részletességgel, mert jól illusztrálja azt az amerikaiak és köztünk jelenleg fennálló, normálisnak nem mondható kapcsolatot, amely a közel-keleti kérdés miatt meglévő nézeteltéréseink eredménye.

13. Mivel ma este nem tudunk kapcsolatba lépni a francia delegációval, jó lenne, ha legalább a Quai d'Orsay⁷² gyors értesítést kapna azzal kapcsolatban, mit szándékozik Lodge úr holnap tenni.

Kérem azonnal megismételni Párizsban a 196. számon.

(Továbbítva Párizsban)

PRO FO 371 122 381 NH10 110/292

15

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselő vezetőjének
távirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 3. 8.27. ó.

Érk.: 1956. november 3. 9.40. ó.

1029. sz.

1956. november 2.

ELSŐBBSÉGGEL

A Biztonsági Tanács délután 5 óra 30 perckor ült össze.

2. Miután elhangzott a szovjet képviselő nagyon rövid hivatalos tiltakozása, 10:1 arányban elfogadták a napirendet. Az elnök, Entezam úr (Irán) ezután felszólította Magyarország képviselőjét, foglalja el helyét az asztalnál. Miután a magyar delegáció másodtitkára, Szabó János⁷³ úr helyet foglalt, Csiang úr⁷⁴ (Kína) részéről elhangzott a kérdés, hogy Szabó úr megbízólevele rendben van-e, majd pedig Lodge úr (Egyesült Államok) ugyanezt a kérdést tette föl. Az elnök erre azt válaszolta, hogy a titkárság birtokában van Szabó úr (a magyar miniszterelnöktől távirati úton kapott) megbízólevele, amely a tegnapi estélyi rendkívüli közgyűlésen való részvétellel szól, ez azonban nem vonatkozik

⁷¹ Lásd a 11. számú dokumentumot.

⁷² A francia külügyminisztérium.

⁷³ Kós Péter leváltása után (lásd a 32. számú jegyzetet) a kormány Szabó Jánost, a magyar ENSZ-delegáció másodtitkárát nevezte ki Magyarország ENSZ-képviselőjének.

⁷⁴ Csiang, Tingfu F. – a Kínai Köztársaság (Tajvan) ENSZ-képviselője.

a Biztonsági Tanács ülésére.⁷⁵ Elég sok vita után a Tanács végül elfogadta azt a dr. Belaunde (Peru) által előadott javaslatot, hogy addig, amíg folyik a megbízólevél ellenőrzése (kimaradtak szavak) és hogy az elnök döntse el, vajon a képviselő kaphat-e szót.

3. Lodge úr (Egyesült Államok) először utalt a tegnapi esti rendkívüli közgyűlésre, amely a veszélyes egyiptomi helyzettel foglalkozott. Sajnos a helyzet Magyarországon is kritikussá vált, és ott az események az utóbbi néhány napban igencsak felgyorsultak. A kérdés most az, mit tehet az Egyesült Nemzetek Szervezete? Rendkívül fontos, hogy Magyarország szabadon dönthesse jövőjéről. Miután utalt arra, hogy az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatára az a szimpátia jellemző, amellyel az Államok Kossuth óta figyeli Magyarországot önállósodási törekvéseit⁷⁶, Lodge úr elmondta, hogy még nem világos, a szovjet kormány kíván-e reagálni a kormány legutóbbi, a csapatok visszavonására irányuló kérésére. Tanulmányozta a szovjet kormány október 30-i, a Varsói Szerződéssel kapcsolatos nyilatkozatát, valamint Nagy úr november 1-jei nyilatkozatát. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar kérést – mondta. Végül utalt arra, hogy a Tanács munkáját megkönnyítené, ha olyan magyar képviselő lenne körünkben, akiről bizonyosan tudnánk, hogy a jelenlegi kormányt képviseli. Szerinte az ENSZ főtitkárának módjában áll hivatalos kéréssel fordulni a magyar kormányhoz, hogy küldjön egy ilyen képviselőt.

4. Nuñez-Portuondo úr⁷⁷ (Kuba) elmondta, hogy a kubai delegáció bármely határozatot megszavaz, amellyel a Tanács a magyar népet szabadsága elnyerésében kívánja támogatni. Egy ilyen határozatban a szovjet csapatok azonnali visszavonását, a magyarok szabad választáshoz való jogának visszaszerzését valamint egy olyan, a Biztonsági Tanács égisze alatt működő bizottság föllállítását, amely eszköz (sic) stb. (sic) a magyar hatóságok által tett lépések megvalósításához.

5. Én a beszédemet az ezután következő táviratomban⁷⁸ foglaltaknak megfelelően tartottam meg.

6. Dr. Belaunde (Peru) támogatta a Nuñez-Portuondo úr által tett javaslatokat, és hozzátette, hogy amennyiben egy ehhez hasonló határozatot a Szovjetunió megvétőzna, az ügyet az ENSZ rendkívüli közgyűlése elé kell vinni.

7. Gunewardene úr⁷⁹ utalt arra a táviratra, amelyet a magyar kormány az ENSZ-főtitkárnak küldött, és cselekvésre szólította föl a Biztonsági Tanácsot. Elmondta még, hogy amennyiben a konkrét lépéseket megakadályozza a vétő, az ügyet ez esetben az ENSZ rendkívüli közgyűlése elé kell vinni. Csiang úr visszautasította az események Szoboljev által vasárnap előadott verzióját és határozathozatalra szólította fel a Tanácsot, amely határozat

a) fejezze ki a magyar nép melletti együttérzést

b) tiltakozzon a továbbra is folytatódó szovjet katonai beavatkozás ellen

⁷⁵ Lásd a 61. számú jegyzetet.

⁷⁶ Eisenhower elnök 1956. november 2-án egy barátjához írott személyes levele jól illusztrálja az amerikai vezetés „eltökélttségét” a magyar függetlenség megvédésére, illetve azt, hogy a közel-keleti és a kelet-európai helyzet mennyire eltérő fajsúlyú problémát jelentett az Egyesült Államok számára. Anglia és Franciaország szuezi akciójával kapcsolatban azt írja: „Ha van olyan helyzet, amikor biztosan fel kell vennünk a harcot, akkor ez most az.” Néhány sorral később pedig megjegyzi: „Bizonyos szempontból természetesen a csatlós államokban kialakult helyzet éppen annyi figyelmet érdemel, de persze távolról sem ugyanebben az értelemben.” – Eisenhower levele Alfred M. Gruenther tábornoknak, a NATO főparancsnokának, 1956. november 2. – D. D. Eisenhower Library, Abeline, Kansas, D. D. Eisenhower: Papers as President of the United States, Diaries Series, Box 20.

⁷⁷ Emilio Nuñez-Portuondo – Kuba ENSZ-képviselője.

⁷⁸ A dokumentumot nem közöljük. Dixon a Magyarországon bekövetkezett drámai változások felidézése után kormánya nevében üdvözölte a magyar semlegességi nyilatkozatot, és reményét fejezte ki, hogy a Szovjetunió, belátva, hogy egy egész nép lázadt fel uralma ellen, beszünteti a fegyveres beavatkozást.

⁷⁹ Gunewardene, Ratnakirti Senerat Serasinghe – Ceylon ENSZ-képviselője. Mínhogy Ceylon ekkor nem volt a Biztonsági Tanács tagja, ő mint az ENSZ 1. számú bizottságának, a Politikai és Biztonsági Bizottságnak az alelnöke vett részt az ülésen. 1957. január 10-én a magyar kérdés vizsgálatára létrehozott különbizottság tagja lett.

c) állítson fel egy ENSZ megfigyelőbizottságot, és

d) szólítsa föl a világ szabad népeit, hogy segítsék Magyarországot.

8. Lodge úr ekkor felolvasta Eisenhower elnök mai nyilatkozatát, amelyben az elnök kijelenti, hogy engedélyt adott húszmillió dollár kiutalására, amely összeget Magyarországra küldendő élelmiszer és egyéb, elengedhetetlenül fontos és sürgős javak beszerzésére, továbbá az ezzel összefüggő intézkedések költségeinek fedezésére lehet fordítani.

9. Szoboljev úr (SzSzkSz) elmondta, hogy a magyarországi helyzet nem indokolja a gyűlés összehívását; az igazi indíték az, hogy eltereljék a figyelmet az Egyiptom ellen irányuló angol–francia agresszióról. A magyar hatóságok a szovjet csapatok segítségével – amelyek a magyar hatóságok kérésére lépték át a magyar határt és ugyancsak a magyar hatóságok kérésére vissza is vonultak – egy „ellenforradalmi lázadást vertek le”. Tagadta, hogy újabb szovjet alakulatok érkeztek volna Magyarországra.

10. Rövid hozzászólásában Csiang úr felhívta a figyelmet arra a levélre, amely a magyar kormánytól jött, és amelyet először köröztek (ennek szövegét az ezután következő második táviratom⁸⁰ tartalmazza). A gyűlést este nyolc óra 45 perckor elnapolták. Bár az elnök korábban utalt rá, hogy hétfő előtt nem lesz szükség újabb ülésre, a kubai delegáció javaslatára mégis megállapodás jött létre tekintetben, hogy holnap (november 4-én)⁸¹ délután háromkor a Tanács újból összeül.

Kérem sürgősséggel megismételni Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, valamint nem sürgősséggel megismételni Bécsnek, Bonn-nak, Varsónak és Belgrádnak a 198., 36., 9., 2., 3., 7., illetve 15. számon.

(Megismételve Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek Bécsnek, Bonn-nak, Varsónak és Belgrádnak.)

PRO FO 371 122 381 NH 10110/274

16

A Külügyminisztérium számjeltávirata az Egyesült Királyság

New York-i ENSZ-képviselőtének

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 3. 15.28. 6.

1507. sz.

1956. november 3.

RENDRÍVÜL SÜRGŐS

BIZALMAS

Az Önök 1031. számú táviratára⁸² (Magyarország).

A Biztonsági Tanácsban tanúsított magatartásával és az ott kifejtett érvelésével mélységesen egyetértek.

2. Nagyon remélem, hogy az Egyesült Államok ENSZ-küldöttsége végül csatlakozni fog egy olyan határozattervezet közös előterjesztéséhez, amelyet Ön az 1028. számú táviratában⁸³ vázolt fel.

⁸⁰ A dokumentumot nem közöljük. Nagy Imrénének az ENSZ főtitkárához intézett november 2-i üzenetéről lásd a 61. számú jegyzetet.

⁸¹ A dátum a táviratban tévesen szerepel; a Biztonsági Tanács magyar üggyel kapcsolatos következő ülésére november 3-án, szombaton került sor.

⁸² Lásd a 80. számú jegyzetet.

⁸³ A dokumentumot nem közöljük. A brit határozatjavaslat-tervezet felszólította a Szovjetuniót, hogy szüntesse be magyarországi fegyveres beavatkozását és vonja vissza csapatait az országból.

Amennyiben az amerikaiak mégsem tudnának ebben részt venni, én is azon a véleményen vagyok, hogy akkor Öné legyen a kezdeményezés.

3. Az Ön 1027. számú táviratának⁸⁴ 11. bekezdéséről: Még mindig az a véleményünk, hogy a magyarországi ENSZ megfigyelőbizottság létrehozására tett javaslatnak nem lenne értelme, mivel azt az oroszok megvétőznák. Emellett Cipruson és máshol kellemetlen precedenst teremtene. Nem lenne összeegyeztethető az Alapokmány 2. cikkének (7) pontjával sem. Amennyiben azonban az Egyesült Államok képvisellete ragaszkodik ahhoz, hogy ez benne legyen a határozati javaslatban, próbálják úgy intézni, hogy magát a javaslatot a magyar képviselő tegye meg. Ezzel talán kiküszöbölhető néhány a fenti hátrányos következmények közül.

4. Az Ön 1028. számú táviratáról:⁸⁵ Javaslatunk az, hogy a Varsói Szerződésrel kapcsolatban a „felszámolás” kifejezés helyett jobb lenne a „megszűnés” kifejezés.

5. Minthogy a magyarországi helyzet ennyire cseppfolyós, Önre bízom annak eldöntését, vajon érdemes-e a határozati javaslatot már ma szavazásra vinni, azonban a megszavaztatás jogát mindenképpen tartsa fenn úgy, hogy utána az ügyet az „egyesülés a békéért” eljárás keretében tovább lehessen vinni.

(Rendkívüli sürgősséggel megismételve Washingtonnak, azonnal megismételve Párizsnak, Moszkvának, Budapestnek, megismételve Varsónak, Bonn-nak, Belgrádnak, Bécsnek)
PRO FO 371 122 383 NH 10110/275

17

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselete vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 4. 00.15. 6.

Érk.: 1956. november 4. 01.16. 6.

1038. sz.

1956. november 3.

SÜRGŐS

TITKOS

Az Önök 1507. számú táviratára⁸⁶ (Magyarország).

Amikor ma reggel találkoztam Lodge úrral, megtudtam tőle, hogy olyan utasítást kapott, amelynek értelmében a velünk és a franciákkal történő minden további konzultáció helyett késedelem nélkül be kell nyújtania egy határozati javaslatot, függetlenül attól, miben állapodtunk meg tegnap, és függetlenül attól is, amit tegnap nekem mondott (lásd az 1027. számú táviratom⁸⁷ 7. és 11. bekezdését). Tudtomra adta, hogy a jelenlegi körülmények között az amerikaiak jobbnak látják, ha ebben a kérdésben nem veszik őket egy kalap alá Nagy-Britanniával és Franciaországgal. Ezért határozták el, hogy önállóan lépnek. Ettől eltekintve – mint elmondta – örülne, ha mi és a franciák olyan beszédet tartanánk, amelyben támogatásunkról biztosítjuk az USA határozati javaslat-tervezetét. Nincs szándékában a javaslatot ebben a stádiumban szavazásra vinni. Jelentésekből olyan hírek érkeznek, mely szerint az oroszok beleegyeztek összes csapataik Magyarországról történő kivonásába, és az is elképzelhető, hogy így azután nem lesznek kénytelenek megvétőzni a javaslatot.

⁸⁴ Lásd a 14. számú dokumentumot.

⁸⁵ Lásd a 83. számú jegyzetet.

⁸⁶ Lásd a 16. számú dokumentumot.

⁸⁷ Lásd a 14. számú dokumentumot.

2. Nem volt rá lehetőségem, hogy megbeszélést folytassak Lodge-dzsal az USA határozati javaslatáról, mivel az még nem érkezett meg Washingtonból. Egyébként pedig úgy ítélt meg, nem kell ügyet csinálni az amerikai kétszínűségének ezen megnyilvánulásából, részben azért, mert úgy érzem, a ma esti Közgyűlés várható küzdelmei során Nagy-Britanniának szüksége lesz Lodge úr őszinte támogatására, részben mert a bizalmatlanság önmagában csupán egy sokkal szélesebb értelemben vett nézetkülönbség egyik tünete. Minthogy előzőleg már közöltem velem, nem kívánja, hogy akár mi, akár a franciák csatlakozunk az ő határozati javaslatának betervezéséhez, én csak annyit mondtam, mi tanulmányozni fogjuk majd, és ha egyetértünk vele, beszédeinkben támogatjuk azt.

3. Amint az a javaslat (közvetlenül ezután következő táviratomban lévő)⁸⁸ szövegéből kiderül, ebben szerepel az általunk fölvetett legtöbb probléma és az ENSZ-megfigyelőkkel kapcsolatban (kimaradtszámjelcsoport)⁸⁹ tartalmaz (lásd az Ön 1507. számú táviratának⁹⁰ 3. bekezdését). Szerintem az a tény, hogy a szöveg Magyarország semlegességi nyilatkozatát meg sem említi, egyértelműen tükrözi azt az amerikai bizonytalanságot, amelynek eredményeképpen jelenleg nem akarják elkötelezni magukat arra, hogy bármiféle garanciát nyújtsanak.⁹¹ Nem tesz említést a szöveg a Varsói Szerződés megszüntetéséről sem, de mi csak azért akartuk ezt belevenni a saját határozati javaslatunkba, mert ezzel akartuk az oroszokat közvetlen módon felszólítani arra, hogy vonják ki összes erőiket Magyarországról (lásd az 1028. számú táviratomat).⁹² Ezzel szemben az Egyesült Államok határozati javaslata mindössze annak a határozott reményének ad hangot, hogy a szovjet katonai erőket kivétel nélkül mind visszavonják. A szövegnek ez a leggyengébb pontja.

4. Nem lesz túl nehéz a nyilvánosság előtt magyarázattal szolgálni arra nézve, az amerikaiak most miért egyedül terjesztik be határozati javaslatukat annak ellenére, hogy a Biztonsági Tanácsot harmadmagukkal hívták össze. Itteni barátainknak majd megmondom, hogy minket és a franciákat elsősorban a közel-keleti ügyek kötnek le, és most egészen egyszerűen nem vállalkozhatunk arra, hogy egy ekkora jelentőségű határozati javaslat a mi vezetésünkkel menjen át a Biztonsági Tanácsban. Természetes azonban, hogy magát a javaslatot teljes mértékben támogatjuk.

5. A fenti események vázlatos leírása óta eltelt időben beszéltem a franciákkal, akik egyértelmű utasításokat kaptak az Egyesült Államok határozati javaslatának olyan értelmű (megfejtethetlen

⁸⁸ A dokumentumot nem közöljük. Az amerikai határozati javaslat-tervezet felszólította a Szovjetuniót, hogy szüntesse be Magyarország belügyeibe történő beavatkozását és haladéktalanul vonja ki teljes fegyveres erejét az országból. Az ENSZ főtitkárát pedig felkérte, sürgősen rendeljen el vizsgálatot és tegyen jelentést arról, hogy a magyar népnek milyen anyagi segítségre van szüksége.

⁸⁹ A szöveg valószínűleg helyesen: semmit sem tartalmaz.

⁹⁰ Lásd a 16. számú dokumentumot.

⁹¹ Az amerikai politikusok esetében nem csupán arról volt szó, hogy nem akarták volna garantálni Magyarország semlegességét, hiszen ettől az angolok is elzárkóztak, hanem sokkal inkább arról, hogy a legfelső vezetésben nem volt egyetértés abban, vajon ez a semlegesség elfogadható-e egyáltalán az Egyesült Államok számára. A State Departmentben, ahol ez a lehetőség már napokkal a magyar bejelentés előtt felmerült, számos támogatója volt az ügynek, és maga Eisenhower elnök is hajlott egy ilyen megoldás felé. Dulles azonban, aki Amerika számára komoly veszélyt látott az el nem kötelezett államok egyre erősödő mozgalmában, és ezért általában ellenezte a semlegesség gondolatát, Magyarország semlegességének elismerése ellen foglalt állást. A magyar forradalom idején úgy ítélte meg ugyanis, hogy ha netán Magyarországnak sikerülne kiszabadulnia a szovjet fennhatóság alól, a Nyugat szempontjából nem lenne szerencsés az ország politikai mozgásterét a semlegesség vállalásával, illetve elismerésével korlátozni, amikor egy ilyen kedvező esetben Magyarország azonnal a nyugati érdekszféra részévé válhatna. S bár Dulles november 3-án kórházba került, és december közepéig közvetlenül nem vett részt a külpolitika irányításában, a magyar forradalom számára kritikus november eleji napokban az ő nézetei határozták meg az amerikai álláspontot.

⁹² Lásd a 83. számú jegyzetet.

számjelcsoport) módosítására, hogy azt az oroszok mindenképpen vétőzzák meg. Én arra próbáltam rábírní őket, hogy ezt a következőkből kiindulva ne tegyék:

- a) közös érdekünk, hogy a Biztonsági Tanácson belül megőrizzük azt a helyzeti előnyt, ami a háromhatalmi együttműködés meglétéből még megmaradt;
- b) ahhoz mindenképpen túl késő van, hogy a magyar problémát a Közgyűlésben saját mozgásterünk növelésére, illetve az Egyiptommal kapcsolatos intézkedések késleltetésének kieszközölésére használjuk föl.

Az ügyben jelenleg intézkedő francia képviselő⁹³ egyetértett velem, és azóta megtudtam, hogy olyan új instrukciókat kapott, amelyek felhatalmazzák arra, hogy a mi álláspontunk szerint cselekedjen.

Kérem azonnal megismételni Párizsnak a 203. táviratszámom.

(Megismételve Párizsnak)

PRO FO 371 122 381 NH 10 110/293

18

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének
távirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 4. 8.45. ó.

Érk.: 1956. november 4. 9.40. ó.

1043. sz.

1956. november 3.

SÜRGŐS

Magyarország.

A Biztonsági Tanács délután háromkor ült össze.

Az ülés elnöke (az iráni Entezam) bejelentette, hogy Szabó úr – aki Magyarországot a Biztonsági Tanácsban képviselné – megfelelő megbízólevéllel rendelkezik, amit most juttattak el hozzá. A napirendet szavazás nélkül elfogadták, Szoboljev úr (SzSzKSz) csak annyit mondott, hogy a kérdéssel kapcsolatban felmerült kifogásait változatlanul fenntartja.

2. Lodge úr (Egyesült Államok) rövid beszédben vázolta föl az USA határozati javaslat-tervezetét (lásd az 1039. számú táviratomat).⁹⁴ A magyarországi helyzettel és a jelentésekben szereplő szovjet csapatkivonásokkal kapcsolatos tárgyalásokkal összefüggésben információt kért Szoboljev és Szabó uraktól.

3. Brilej úr (Jugoszlávia) elmondta, hogy kormányától olyan értelmű információt kapott, amely szerint a magyar–szovjet csapatkivonási tárgyalások ma reggel megkezdődtek. Amennyiben ezt Szabó úr is megerősítené, ő a maga részéről bizonyos benne, hogy a Biztonsági Tanács úgy érezné, ezeket a tárgyalásokat a lehető legkedvezőbb légkörben kellene lefolytatni, ezért tehát javasolná, hogy a Biztonsági Tanács ülését bizonytalan időre napolják el. Az ENSZ ekkor megtehetné, hogy figyelmét arról a területre fordítsa, ahol a tárgyalások megindultak, arra a területre fordítsa, ahol a békés tárgyalások lehetőségét elutasították és ahol tényleges harcok folynak. Ezután következett az én beszédem, amely a közvetlenül ezután következő táviratomban⁹⁵ vázoltakat tartalmazta.

⁹³ Guiringaud, Louis de – Franciaország helyettes ENSZ-képviselője.

⁹⁴ A dokumentumot nem közöljük. Lásd a 88. számú jegyzetet.

⁹⁵ A dokumentumot nem közöljük. Beszédében Dixon a Magyarországról származó legfrissebb jelentések alapján beszámolt a kormány koalíciós alapon történt átszervezéséről, továbbá arról, hogy a szovjet csapatok manőverei alapján a helyzet továbbra is rendkívül súlyosnak tekinthető. Megismételte, hogy a brit kormány üdvözli Magyarországot kinyilvánított semlegességét, és reményét fejezte ki, hogy a Biztonsági Tanács mindent el fog követni az ország függetlenségének biztosításáért.

4. Van Langenhove úr (Belgium) úgy nyilatkozott, hogy az ENSZ-nek most már mindenképpen közbe kell lépnie. Szabó úr azt mondta, hogy „sokat ígérő” hírei vannak a Tanács számára. A magyar és a szovjet hadsereg vezetői ma délben találkoztak, és véleményt cseréltek a visszavonulás technikai szempontjairól. Megegyeztek abban, hogy tanulmányozzák egymás javaslatát és budapesti idő szerint este tízkor ismét találkozhatnak majd. A szovjet parancsnok azt mondta, hogy a tárgyalások végső kimenetelig több szovjet csapat nem fog átkelni a magyar határon. Ügyrendi kérdésekről szólva Brilej úr azt mondta, „feltétel és fenntartás nélkül” az a javaslata, hogy az ülést napolják el. Javaslátának oka, hogy minden olyasmitől kötelesek vagyunk tartózkodni, ami akadályozhatja ezeket a tárgyalásokat.⁹⁶

5. Walker úr (Ausztrália) elmondta, hogy a szovjet képviselő ismételt megpróbálta akadályozni a Biztonsági Tanács munkáját, és hogy a tárgyalásokról szóló jelentések ellenére nyugtalanító hírek érkeznek újabb szovjet csapatmozgásokról. Ezenkívül egyáltalán nem biztos benne, hogy ezek a tárgyalások egyenlő felek között folynak. Vannak olyan sajnálatos precedensek, amelyek a Szovjetunióval folytatott hasonló körülmények között lezajlott tárgyalásokról szólnak. Reményét fejezte ki arra nézve, hogy a szovjet képviselő hozzászólása után a Tanácsnak minden oka meglesz arra, hogy úgy gondolja, a tárgyalások sikeresek lesznek.

6. De Guiringaud úr (Franciaország) azonnali cselekvésre szólította föl a Biztonsági Tanácsot. Szerinte nem lehet tárgyalásokról beszélni akkor, amikor a tárgyalópartnerek egyike nem rendelkezik szabadságával.

7. Ekkor az elnök azt javasolta, szavazzanak az ülés elnapolására tett jugoszláv javaslatról.

8. Én azt mondtam, igen helytelen és félrevezető volna, ha a magyar népet abban a tévhitben tartanánk, hogy – amint azt a jelek szerint Jugoszlávia képviselője hiszi – a Biztonsági Tanács a jelenlegi helyzetben nyugodtan a Magyarország és Szovjetunió között folyamatban lévő tárgyalásokra bízhatja az egész ügyet, valamint az is, ha azt gondolnánk, hogy a magyar kérdés önmagától megoldódik. A történelem bebizonyította, hogy azok, akik tárgyalóasztalhoz ültek a Szovjetunióval, gyakran megszenvedték ezt. Azt mondtam, nem látom, a Biztonsági Tanács hogy tehetne kevesebbet annál, mint hogy elfogadja az Egyesült Államok határozati javaslatát. Belaunde úr (Peru) támogatta ezt a javaslatot és az USA javaslatával kapcsolatban bizonyos kisebb változtatásokat szorgalmazott. Nuñez Portuondo úr (Kuba) elmondta, hogy általában véve támogatja az USA javaslatát. Mint mondtam, vannak kétségei az elnapolással kapcsolatban, de amennyiben a többség támogatja a javaslatot, ő maga részéről holnap (vasárnap) délután 5 órai kezdést javasol. Lodge úr erre azt mondta, ő ezzel egyetért. Az elnök november 5-én hétfő délelőtt 10 óra 30 percre módosította a kezdés javasolt időpontját.

9. Ezután elég sok vita következett a következő ülés időpontját illetően. Walker és Lodge urak velem együtt felszólították Szoboljev urat, nyilatkozzon a tárgyalásokkal kapcsolatos szovjet álláspontról. Walker úr és én egyaránt arra tettünk javaslatot, hogy a következő ülést mihamarább hívják össze, azt is szorgalmaztuk továbbá, hogy az Egyesült Államok határozati javaslatát még ma mérlegelje a Tanács. Szoboljev úr végül is egy kétmondatos nyilatkozatot tett, amelyben megerősítette, hogy a tárgyalások folynak és beleegyezett a következő ülés hétfőn 10 óra 30 percre történő összehívásába.

10. Végül szavazásra tették föl azt a kubai javaslatot, amelyik az ülés holnap délután 5 órai összehívását szorgalmazta. Hatan szavaztak a javaslat mellett (Ausztrália, Belgium, Kína, Kuba, Franciaország és az Egyesült Királyság), hárman tartózkodtak (Jugoszlávia, SzSzkSz, Peru) és ketten szavaztak ellene (Egyesült Államok, Irán). Mivel a javaslat elfogadásához szükséges hét szavazat

⁹⁶ A jugoszláv ENSZ-képviselő halogató magatartását ekkor már minden bizonnyal az előző napi, Brioni szigetén tartott titkos szovjet–jugoszláv csúcstalálkozón létrejött megállapodás határozta meg, amelynek értelmében a jugoszláv vezetés nemcsak helyeselte a magyar forradalom fegyveres leverésének tervét, hanem azt is vállalta, hogy segít a Nagy Imre-kormányt kikapcsolni a politikai életből.

nem volt meg, az elnök szavazást rendelt el az esetleges hétfői, 10 óra 30 perckor megtartandó ülés ügyében. Az egyetlen tartózkodó – Ausztrália – kivételével mindenki a javaslat mellett szavazott. A szavazás után indoklásképpen annyit mondtam, hogy jobb, ha van egy túl későn összehívott ülés, mintha egyáltalán semmiféle időpont nincs.

Kérem sürgősséggel megismételni Budapestnek, Párizsnak, Moszkvának a 12., 207. és 39. számon, valamint nem sürgősséggel megismételni Bonn-nak, Varsónak, Belgrádnak és Bécsnek a 6., 10., 18., illetve 5. számon.

(Megismételve Párizsnak, Moszkvának, Bonn-nak, Varsónak, Belgrádnak és Bécsnek). (Az Információs Osztály megjegyzése: Budapestnek nem megismételni addig, amíg erre külön engedélyt nem kapnak.)

PRO FO 371 122 381 NH10 110/278

19

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képvisellete vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 4. 12.45. ó.

Érk.: 1956. november 4. 13.10. ó.

1050. sz.

1956. november 4.

SÜRGŐS

BIZALMAS

Az 1043. számú táviratomra⁹⁷ (Magyarország).

Mint az az alábbiakból bizonyára kiderül, a Biztonsági Tanács ma délutáni ülése rendkívül sikertelen volt. Amennyiben az Egyesült Államok akár a legcsekélyebb mértékben meg akarta volna szavaztatni saját határozati javaslatát, könnyen kivédhettük volna a jugoszlávok által folytatott halogatósi taktikát, amely fölött szemet hunyt a magyar és az orosz képviselő valamint az ülés elnöke, Entezam (Irán) is. Az történt azonban, hogy Lodge szinte már túl készségesen támogatta azt a jugoszláv javaslatot, amely úgy szólt, hogy halasszuk el mindaddig az ülést, amíg nem ismerjük a magyar–szovjet tárgyalások eredményeit. Amint arról már említést tettem, ma reggel az Egyesült Államok delegációja a 970. számú táviratomban⁹⁸ felvázolt ügyrendi indítvánnyal élt annak ellenére, hogy a körülmények közben megváltoztak. Így azután a lényeges kérdések szinte szóba sem kerültek, és az ülés szégyenteljes veszekedéssé fajult, amelynek egyetlen tétje a következő ülés időpontjának meghatározása volt. A vita által gerjesztett frusztrációt és az egész helyzet irreális voltát növelte az is, hogy Szoboljev nem volt hajlandó hozzászólni az ülés alatt,⁹⁹ amelyre mindenképpen árnycot vetett a Közgyűlés este 8 órára összehívott ülése.¹⁰⁰

⁹⁷ Lásd a 18. számú dokumentumot.

⁹⁸ A dokumentumot nem közöljük. A Dixon által említett eljárási indítvány lényegét lásd a 9. számú dokumentum 4 (c) pontjában.

⁹⁹ Szoboljev csupán arra volt hajlandó, hogy megerősítse, Budapesten valóban tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatok kivonásáról. A szovjet képviselő szűkszavúsága nagyon is érthető, hiszen ekkor már valószínűleg jól tudta, hogy egy nappal később nyugati kollégái egészen más eseményekkel kapcsolatban fognak érdeklődni kormánya álláspontja felől.

¹⁰⁰ Az ENSZ rendkívüli közgyűlésének november 3-i üléséről van szó, amelyen folytatódott a közel-keleti válság vitája.

Kérem megismételni Párizsnak, Belgrádnak, Moszkvának, valamint elküldeni megőrzésre Budapestnek és Varsónak a 214., 20., 41., 10., illetve 12. számon.

(Megismételve Párizsnak, Belgrádnak, Moszkvának, elküldve megőrzésre Budapestnek és Varsónak).

PRO FO 371 122 381 NH 10110/280

20

Az Egyesült Királyság New York-i ENSZ-képviselője vezetőjének
számjeltávirata a Külügyminisztériumnak

Külügyminisztériumi és Whitehall elosztásra

Elk.: 1956. november 4. 13.16. ó.

Érk.: 1956. november 4. 13.58. ó.

1051. sz.

1956. november 4.

SÜRGŐS

A 1050. számú táviratomra¹⁰¹ (Magyarország).

A Biztonsági Tanács hajnali háromkor ült össze, közvetlenül a rendkívüli Közgyűlés elnapolása után.

2. Lodge úr (Egyesült Államok) röviden, ám igen határozottan tért ki a budapesti harcokról szóló legújabb hírekre, majd előadta az Egyesült Államok határozati javaslatának az eddiginél valamivel erőteljesebb változatát (lásd az 1039. számú táviratomat).¹⁰² Az átdolgozott verzió operatív részének második bekezdésében ez áll:

„Felszólítja a Szovjetuniót, vessen véget újabb fegyveres erők Magyarországra történő irányításának, felszólítja továbbá, hogy az ország területén lévő összes katonai erőket haladéktalanul vonja ki.”¹⁰³

3. Én úgy nyilatkoztam, hogy a budapesti eseményeket csak egyféleképpen lehet értelmezni. Budapesten szabályos ütközet folyik, miközben a hős magyar nép történelmének egyedülálló tragédiáját éli meg. Civileket gyilkolnak meg brutális módon. Talán még nem túl késő, hogy véget vessünk ennek a brutális támadásnak.

4. Walker úr (Ausztrália) sürgette az Egyesült Államok javaslatának elfogadását. Ezt támogatta Belaunde úr (Peru) valamint Entezam úr (Irán) is. Guiringaud úr úgy fogalmazott, hogy a tét ettől kezdve már nem egy rendszer, hanem egy nép életben maradása.

5. Szoboljev úr (SzSzkSz) kijelentette, hogy néhány, a Nyugat által uszított ellenforradalmár népellenes felkelést kezdett Magyarországon. A szovjet csapatok a Varsói Szerződésben foglaltak alapján törvényesen tartózkodnak Magyarországon. A Biztonsági Tanács nem jogosult arra, hogy megtárgyalja a kérdést. Az ügy előhozásában az a nyugati politikai motiváció játszik szerepet, amelynek célja, hogy elhomályosítsa az Egyiptomban zajló angol-francia agressziót. Ezután Lodge úr és én röviden válaszoltunk Szoboljev úr vádjaira.

6. Brilej úr (Jugoszlávia) akkor még nem kapott megfelelő instrukciókat kormányától. Ezért az Egyesült Államok határozati javaslatáról történő szavazásban egyelőre nem vesz részt, hanem utólag regisztráltatja majd szavazatát. A magyar képviselőt sem látták el utasításokkal.

¹⁰¹ Lásd a 19. számú dokumentumot.

¹⁰² Lásd a 88. számú jegyzetet.

¹⁰³ Az amerikai vezetés a november 4-i második szovjet intervenció időpontjától fogva mindent elkövetett, hogy úgy tűnjön, az Egyesült Államok az ENSZ-ben mindvégig határozott lépéseket sürgetett a magyar kérdés megoldására, s ebben korábban csupán a zavaros magyarországi helyzet akadályozta meg.

7. Ekkor került sor szavazásra az Egyesült Államok által beterjesztett határozati javaslat ügyében. A javaslat kilenc igen és egy nem (SzSzkSz) szavazatot kapott, egy képviselő (Jugoszlávia) pedig nem szavazott. Ekkor Lodge úr indítványozta az ENSZ rendkívüli közgyűlésének összehívását. (Ennek szövegét lásd a közvetlenül ezután következő táviratomban).¹⁰⁴ Az indítványt 10:1 arányban (az SzSzkSz szavazott nemmel) elfogadták.

8. Az ENSZ főtitkára¹⁰⁵ reményét fejezte ki, hogy az ENSZ rendkívüli közgyűlése ma este 8 órakor összeül majd,¹⁰⁶ amikor az egyiptomi helyzettel foglalkozó jelentést már eljuttatták mindenkihez (1045. számú táviratom).¹⁰⁷ Az ülést röviddel hajnali 5 óra után elnapolták.

Kérem sürgősséggel megismételni Párizsnak, Moszkvának, nem sürgősséggel megismételni Budapestnek, Belgrádnak, Bonn-nak, megőrzésre elküldeni Varsónak a 215., 42., 14., 21. 8., illetve 13. számon.

(Budapestnek nincs megismételve. Megismételve Párizsnak, Moszkvának, Belgrádnak, Bonn-nak, elküldve megőrzésre Varsónak.)

PRO FO 371 122 381 NH 10 110/281

A dokumentumokat Valló Péter fordította.

¹⁰⁴ A dokumentumot nem közöljük.

¹⁰⁵ Hammarskjöld, Dag – svéd diplomata, 1953–1961 között az ENSZ főtitkára.

¹⁰⁶ Az ENSZ rendkívüli közgyűlése november 4-én délután ült össze a magyarországi helyzet megvitatására. Az amerikai képviselő által egyedül beterjesztett határozati javaslatot a Közgyűlés 50 szavazattal, 8 ellenszavazattal 15 tartózkodás mellett elfogadta. A határozat elfeltétele a szovjet beavatkozást, felszólította a Szovjetunió csapatai kivonására és elismerte a magyar nép jogát, hogy nemzeti érdekeinek megfelelő kormánya legyen. A határozat ezen kívül előirányozta ENSZ-megfigyelők, valamint a lakosság szükségleteinek megfelelő segély Magyarországra küldését, ám az ország semlegességéről – az amerikai álláspontnak megfelelően – említés sem történt. Ezzel véget ért a „magyar ügy” első szakasza, amelyben legalább elvi esély létezett a forradalom megsegítésére, és megkezdődött a magyar kérdés második, egészen 1963-ig tartó „post mortem” szakasza. Ebben az időszakban az ENSZ számos újabb határozatot szavazott meg, a helyzet vizsgálatára különbizottságot hozott létre, a kérdést folyamatosan napirenden tartotta, de mindezek már nem lehettek komoly hatással a magyarországi fejleményekre.

¹⁰⁷ A dokumentumot nem közöljük.

A KANADAI VISSZHANG

1956. október 23–november 4.

1956. október 23., kedd

„Kedden, október 23-án a feleségem és én Suboticánál (Szabadkánál) léptük át a magyar határt autóval” – jelentette A. F. Hart, a belgrádi kanadai nagykövetség ügyvivője Lester B. Pearson külügyminiszternek.

„Meleg, napsütéses nap volt, az ősz aranybarna árnyalataival színezett táj békésnek és nyugodtnak tűnt... Mire Budapestre értünk besötétedett... a belvárosban teljes káosz fogadott minket: az utcákon mindenütt hatalmas diáktömegek vonultak teljes összevisszaságban.” Az ügyvivő október 26-áig maradt, de jelentése csak a következő hónap első napján érkezett meg Ottawába, ahol azt a parlament november 26-án kezdődő rendkívüli ülésén tárgyalták.

Hart meglepetésének adott hangot, hogy ilyen nagyszabású felkelésre kerülhetett sor egy, a szovjet hadsereg által megszállt, kommunista irányítás alá került országban. Csodálatát fejezte ki az általa kommunista- és szovjetellenes, valamint nemzeti felkelésként jellemzett megmozdulás résztvevőinek páratlan hősiessége láttán. Elég realistának ítélte a felkelőket ahhoz, hogy megértsék, a kommunizmust nem lehet egy pillanat alatt megszüntetni, és hogy Nagy Imrét és Kádár Jánost elfogadják átmeneti megoldásként, ám jóslata szerint hamarosan továbblépnének, és a kommunizmus minden nyomát eltörölnék.¹

1956. október 24., szerda

A kanadaiak a budapesti felkelés híreit először október 24-én olvashatták a napilapokban. „Egész éjjel tart a magyar felkelés” hozza főcímként a torontói *The Globe and Mail* reggeli száma. A *The Montreal Star* első oldalán hozza a hírt „350 halott a magyar felkelésben”. A *The Winnipeg Free Press* romantikus bevezetést közöl a magyarokról: „A magyarok, a csehekkel ellentétben, a legkevésbé számítók, a leglendületesebb, legindulatosabb és legromantikusabb európai nemzet... nem elégednek meg a Szabadság fájának

¹ National Archives Canada (a továbbiakban: NAC), a Külügyminisztérium iratai – RG 25, (a továbbiakban: RG 25) „The Red Star Falls from Hungarian Skies, 1956 november 1,” 86–87/360, Box 32, 8619–40, harmadik rész: 1956. november 1-től november 7-ig. Egy másik, szintén a magyarországi helyzetről beszámoló jelentés már október 30-án elérte Ottawát, ám a prágai kanadai ügyvivő, aki október 17-én fejezte be utazását, csak annyit mondott, hogy „...a pár nappal később kitört felkelés teljesen váratlan volt. – (A prágai kanadai követség ügyvivőjének távirata a külügyminiszternek. 1956. október 30. NAC, RG 25, 84/85/150, Box 111, 8619/40 2 rész: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

néhány almájával, ösztönösen addig rázzák a fát, míg az összes gyümölcs a lábuk elé nem hullik.”

A kanadai magyarság vezető személyiségei azonnal munkához láttak honfitársaik megsegítésére. Alig telt el néhány óra, Louis St. Laurent miniszterelnök hivatala cselekvésre felhívó táviratokat vett kézhez. „A Montreali Magyar Egyházak és Egyesületek Nagybizottsága nevében fordulok Excellenciájához és a Kanadai Kormányhoz, és kérem tiltakozzon az orosz kormányról...” emelt szót Magyarország érdekében dr. Sas Ferenc, a montreali magyarok szóvivője.² Egy torontói kulturegyesület, a Hungarian Helicon elnöke ugyancsak azonnal táviratozott Ottawának: „Azonnali intézkedésre kérjük fel a Magyarországi belügyeit sértő orosz intervenció ellen, valamint kérjük, adjon meg minden lehetséges segítséget a magyar nép szabadságért és függetlenségért vívott harcában.”³

A kanadai vezércikkírók azonban hagyományos óvatosságuknak adtak hangot. A *The Winnipeg Free Press* október 24-én így figyelmeztet: „Ahogy Kelet-Európára egyre több veszély leselkedik, a nyugati hatalmak bizonyára a csendes óvatosság bölcs útját választják majd. Egy agresszív diplomácia csak fokozná azt a provokációt, amelyet a Budapest utcáin történtek jelentenek, s erre nincs szükség.” A konzervatív beállítottságú *The Globe and Mail* október 24-i számában közömbösebb hangot üt meg: „Az a változás, aminek Kelet-Európában tanúi vagyunk, nagyon fokozatos”. Mindkét lap a kivárás taktikáját javasolta.

1956. október 25., csütörtök

Kanada nyugalmát a budapesti utcai harcok sem tudták megingatni. A hírek szerint a magyar kormány a Szovjetunió Vörös Hadseregének támogatásával átvette a helyzet irányítását. Az október 25-i *The Montreal Star* főcíme ez volt: „Tombol a halál – A magyar felkelés folytatódik”, ám a vezércikk töretlen szkepticizmusról tanúskodik: „A régi kommunisták még mindig hatalmon vannak. Az elérhető szabadság így korlátozott lesz, de már most új, reményt keltő távlatok nyílnak.” A *The Globe and Mail* szerint „A budapesti lázadást leverték”, és nem maradt más hátra a Nyugatnak, mint hogy „... otthon használja ki a propaganda adta lehetőségeket.” Úgy tűnt, a sötét felhő csak rövid záport hozott igazi vihar helyett.

A hamiltoni magyarok tiltakozó petíciót nyújtottak át W. Ross Macdonald szenátornak és legfőbb államügyész-helyettesnek, azzal a kéréssel, hogy az kerüljön az ENSZ elé. A Torontói Magyar Egyesült Egyház külön istentiszteletet tartott a béke és demokrácia visszaállításáért Magyarországon.⁴

A Kölcsönös Együttműködés Ligája, magyar véleményt tükrözve levelet küldött John Foster Dullesnek, az Egyesült Államok külügyminiszterének és Lester B. Pearsonnak, melyben óva intette őket a túlzott optimizmustól a vörös szférában végbemenő változások kapcsán. Álláspontjuk szerint Béctől keletre nem sok változott, Tito és Hruscsov irányítják Magyarországot.⁵

² Távirat a miniszterelnöknek, 1956. október 24. NAC, RG 2, 90–91/154, 108-as Volume., H–17–1

³ Uo.

⁴ *The Globe and Mail*, Toronto, 1956. október 26.

⁵ Uo.

A kanadai magyarság nem bízott Magyarország új politikusaiban és azokban az értelmiségiekben, akik 1953–1956 között, beleértve a felkelés első napjait is, megpróbáltak reformokkal kilábalni a krízisből.

Ezen a ponton a sajtó és a magyar közösség óvatos megítélése alig különbözött. Október 26-án a Miniszterelnöki Hivatal egyetlen beavatkozást sürgető felhívást kapott egy kisebb helyi szervezettől, a Torontói Magyar Sport és Társasklubtól, melyet könnyen figyelmen kívül hagyhatott.⁶

A Louis St. Laurent-kabinet néhány tagjának érzéseit tükrözte az a néhány nappal korábban megkötött kereskedelmi egyezményre vonatkozó kijelentés, miszerint „Bármilyen történet is Magyarországon, az kanadai részről nem zavarhatja meg a megállapodást.”

Mindezt válasznak szánták Lester B. Pearson egy, a kabinetnek szóló jelentésére, miszerint előzetes megállapodásra jutottak a magyar kereskedelmi egyezmény szövegéről. Az egyezmény értelmében az elkövetkezendő három év folyamán Magyarország 300 000 tonna búzát importálna, míg cserébe kereskedelmi irodát létesíthetne Kanadában. Pearson azonban hozzátette, hogy a jelenlegi magyarországi fejlemények fényében kívánatosnak tűnik az egyezmény aláírását néhány nappal elhalasztani. Amennyiben hirtelen újra teljesen orosz befolyás alá kerülne az ország, úgy az idő nem lenne alkalmas ilyen hivatalos lépésre. Ugyanezen a napon a jól informált *The Winnipeg Free Press* megjegyzése szerint a magyarok – a fenti kereskedelmi tárgyalások eredményeként – a legnagyobb kedvezményt élvező nemzetek státusába kerültek. Az újság egy ottawai optimistát is idézett, aki szerint: „Mint azt a kanadai kormány egyik kereskedelemmel foglalkozó tisztségviselője megjegyezte, a Lengyelországban és Magyarországon létrejövő új rendszerek valószínűleg sietve több élelemmel és más árucikkkel próbálják majd országaik átlagpolgárát ellátni. Ez a kanadai búza és egyéb áruk fokozottabb importjához vezethet.”

A kereskedelmi egyezmény előkészítésével kapcsolatos tárgyalások, éppen egy nappal a forradalom kitörése előtt sikeresen befejeződtek, noha Magyarországnak nem volt szüksége búzára és pénze sem igen volt, hogy kifizesse. A kormány késznek mutatkozott aláírni, annak ellenére, hogy a kanadai katolikusok egy percre sem szűntek meg tiltakozni Mindszenty bíboros bebörtönzése ellen,⁷ és állandóan figyelmeztettek a kommunista veszélyre. Ezt azonban háttérbe szorította az az érdek, hogy a kanadai búzának új piacot szerezzenek, az „egyenlőtlen” amerikai verseny világpiaci jelenlétével dacolva. A holnap talán véget vet a magyarországi zavargásoknak, vagy a régi rendszerrel való kiegyezés, vagy a felkelők győzelme által. Akár így, akár úgy az üzlet biztosnak látszott. Igaz, azt a kommunista rendszer képviselőivel tárgyalták meg, ám ha ez a kormány megbukna, az új rezsim elismerésére egyszerű alkalmat kínálna az első nemzetközi kereskedelmi szerződés megkötése, s ez még elegáns diplomáciai nyitólépés is lenne Kanada részéről.

1956. október 26., péntek

Változatlanul folytak a harcok Magyarországon. A nemzetközi világ kezdett nagyobb figyelmet fordítani a magyarországi eseményekre. A kanadai magyarság egyre erősödő nyomást gyakorolt kormányára, mely még mindig reménykedett a beavatkozás elkerülésében.

⁶ Távirat a miniszterelnöknek, 1956. október 24. NAC, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume., H-17-1

⁷ Egy manitobai katolikus szervezet (Colombus lovagjai) épp néhány hónappal korábban követelte a kanadai kormánytól, hogy az ENSZ-ben tiltakozzanak Mindszenty bíboros fogva tartása ellen. Távirat, 1956. június 30. NAC, RG2, 90-91/154, Box 108.

A szalagcímek egyre vérmesebbek: „Magyarország nagy része a felkelők kezén” (*The Montreal Star*), „Oroszország leveti álarcát” (*The Winnipeg Free Press*), „Vérfürdő Budapest” (*The Globe and Mail*), de a kommentárok a kommunista Kelet-Európát fenntartással kezelik. A *The Winnipeg Free Press* figyelmeztetett, hogy a magyar diákokat titoista vezetők irányították, a külföldi, így a kanadai kommunisták ószinte lelkesedésére. Az éber *The Montreal Star* szerint „kétség sem férhet a magyar felkelés sorsához. A moszkvai engedékenység határa a 'szocialista egyenlőség' és nem a szabadság. Bármibe kerüljön is a felkelés elnyomása, az elkerülhetetlen.” „A gyeplőt valószínűleg szorosabbra húzzák.” Pearson a reggeli újságokat olvasva, míg egy aznap az újságíróknak, illetve másnap a torontói Rotary Club tagjainak tartandó beszéden gondolkodott, nem lehetett túlonúl optimista. A torontói újságíróbanketten aztán a sajtószabadság veszélyeire hívta föl a szakma figyelmét, ám nem nyilatkozott Magyarországról, igaz nem is kérte fel senki, hogy Kanada álláspontjáról beszéljen. (*The Montreal Star*).

A hallgatás kezdett fülsíkítőtővé válni. Csak a kelet-európai származású kisebbségek emelték fel szavukat. A miniszterelnök titkára 32 olyan táviratról értesítette St. Laurent-t, melyek egy szabad Magyarországról való beavatkozást sürgettek.⁸

Az Első Magyar Presbiteriánus Egyház gyülekezete ezen a napon nagygyűlést tartott, ahol elfogadtak egy, a miniszterelnöknek küldendő táviratot. Ebben kérték, tiltakozzon az ENSZ Biztonsági Tanácsánál az orosz hadsereg által Magyarországon elkövetett kegyetlen vérengzés ellen, és kérje a Biztonsági Tanácsot, szólítsa fel az orosz hadsereget Magyarország azonnali elhagyására.⁹

Hasonló kéréssel fordultak levelükben a miniszterelnökhöz a Port Colborne-i és ontariói magyar római és görög-katolikus egyesületek is.¹⁰

„A nyugati demokráciák szemmel láthatóan tiltakozás és aggodalom nélkül, szóftanul nézik, amint az emberi jogokat és méltóságot a kommunisták lábba tiporják”, tiltakozott Niagara Falls Kanadai Magyar Keresztény Gyülekezete.¹¹

A Niagara Falls-i magyarok nyomására a körzet parlamenti képviselője, W. L. Houck továbbitotta a kérelmet a miniszterelnöki hivatalnak.¹²

Ugyanezen a napon számos magyar szervezet küldött hasonló táviratot,¹³ valamint a kanadai litván származású Torontói Állampolgárok is.¹⁴ Mindezek a szelíd megfogalmazá-

⁸ T. Wainman-Wood feljegyzése a miniszterelnök számára, 1956. október 26. NAC, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume. H-17-1.

⁹ D. Tóth Kálmán tiszteletes távirata a miniszterelnöknek, Toronto 1956. október 26. CNA, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume. H-17-1.

¹⁰ James Majors, Port Colborne, Ontario, távirat a miniszterelnöknek, 1956. október 26. NAC, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume. H-17-1.

¹¹ Távirat a miniszterelnöknek, Niagara Falls, Ontario, 1956. október 26., NAC, RG 2, 90-91/154, 123-as Volume. H-17-1.

¹² NAC, RG 2, 90-91/154, 123-as Volume, H-17-1.

¹³ Ilyen táviratokat az alábbi szervezetek, illetve vezetőik küldtek a miniszterelnöknek: Dr. Sas Ferenc, a Montreali Magyar Egyházak és Egyesületek Nagybizottsága, F. W. Metzger tiszteletes, a Kanadai Magyar Református Lelkészek Egyesülete (Vancouver), Temesváry Gábor, Kanadai Magyar Egyesület (Toronto), Kertész Géza, Magyar Kulturális Önképző Kör (Welland), a Magyar Helicon elnöke (Toronto), Törgey K., Magyar Sport és Társas Egyesület (Toronto), *Honfitárs*, magyar képes újság (Toronto), CNA, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume. H-17-1.

¹⁴ Uo.

sú, és csupán diplomáciai lépést sürgető táviratok mégis egy „kommunista” ország érdekében érkeztek, és ez meglehetősen nyugtalanossággal töltött el bizonyos kormánytisztviselőket.

A Külügyminisztérium értesítette a Kanadai Királyi Lovasrendőrséget (azaz a Kanadai Államrendőrséget) egy, a szovjet nagykövetség előtt tartandó magyar tüntetés tervéről.¹⁵

Mikor a torontói magyarok a budapesti harcokban elesett honfitársaik emlékére koszorút helyeztek el a torontói városháza előtt, az első világháborús áldozatok emlékére emelt ismeretlen katona sírjánál, a kanadai veteránok tiltakoztak, mivel a sírt szerintük így egy volt ellenséges nemzet szentségtelenítette meg.

Eközben Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok képviselői az amerikai kormány kezdeményezésére a Biztonsági Tanács összehívását tervezték „A magyar helyzet” megvitatására.¹⁶

Miután a nagyhatalmak megtették az első lépést, Pearson kötelességének érezte, hogy cselekedjen, habár az amerikai kezdeményezést „szerencsétlenek” tartotta, azzal nem szimpatizált, és Kanadában amúgy igen kevés magyarbarát megmozdulásra került sor.¹⁷

A miniszterelnök titkára, T. Wainman-Wood, St. Laurent tudomására hozta, hogy Pearson kész a délután folyamán találkozni vele a külügyminiszter szombatra tervezett hivatalos nyilatkozata ügyében.¹⁸

W. H. Agnew a Bevándorlási Hivataltól aznap korábban már értesítette Pearson hivatalát a kanadai magyarok október 28-ára, délelőtt 11 és 12 órára tervezett tüntetéséről, melyre a szovjet nagykövetség előtt kerülne sor. Egy delegációjuk máris találkozót sürgetett Pearsonnal. Pearson beleegyezett, hogy fogadja a Magyar Nemzeti Egyesület képviselőit.¹⁹

A titkárság felkészült Pearson belpolitikai ellentámadásának lebonyolítására. Előkészítették Pearson szombati, a torontói Rotary Club előtt tartandó beszédének háttéranyagát. Az éjszaka folyamán minden magyar tiltakozó szervezet táviratot kapott.²⁰ Ezek után Pearson és tanácsadói minden figyelmüket az ENSZ felé fordították. Pearson szeretne volna, ha a magyarok belügyként, maguk oldják meg problémáikat, és nem szolgáltatnak több ürügyet a szovjet intervenció folytatásához. Hiszen ő maga is hozzájárult a közelmúltban a hidegháború enyhüléséhez szovjetunióbeli látogatásával, és stábjával együtt hónapokig intenzíven dolgozott a Szovjetunióval, Lengyelországgal és Magyarországgal kötendő gabonavásárlási üzleten. A Brit Nemzetközösség el nem kötelezett tagjaival sem szeretne volna megrontani a viszonyt, hiszen semlegességük gyakran erős szovjetbarát érzelmeket takart. Ezért nevezte Pearson az amerikai ENSZ-kezdeményezést „szerencsétlen”-nek, de

¹⁵ A. S. McGill, a külügyminiszter hivatala az államtitkárhelyetteshez, Ottawa, NAC, RG 25, 84-85/150, Box 111, 8619-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

¹⁶ Távirat Kanada állandó ENSZ-képviselőtől, New Yorkból a Külügyminisztériumhoz, 1956. október 29., NAC, RG 25, 84-85/150, Box 111 8619-40, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

¹⁷ A Külügyminisztérium távirata Londonnak, Párizsnak, Washingtonnak, New Delhinek, Canberrának, Belgrádnak, Pretoriának, Wellingtonnak és New Yorknak, L. B. Pearson jóváhagyásával, CNA, RG 25, 84-85/150 Box 111 8619-40 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

¹⁸ Memorandum a miniszterelnökhöz, T. W. W. 1956. október 26., NAC, RG 2, 90-91/154, 108-as Volume. H-17-1.

¹⁹ A. S. McGill, a külügyminiszter hivatala az államtitkárhelyetteshez, NAC, RG 25, 84-85/150, Box 111, 8619-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

²⁰ Memorandum a követhoz 1956 október 26., NAC, RG 25, 84-85/150, Box 111 8619-40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig: NAC, RG 2 90-91/154 108-as Volume. H-17-1.

nem fordulhatott vele szembe. A Külügyminisztérium levelet küldött Kanada állandó ENSZ-képviselőjének, hogy tiltakozzon a szovjet erőszak és az emberi jogok, továbbá az 1947-es magyar békeszerződés megszegése ellen, mely békeszerződést Kanada is aláírta. Pearson figyelmeztette diplomatáit, csak konstruktív lépéseket tegyenek. Egy propaganda-kampány a kívánattal éppen ellentétes hatást váltana ki. A Biztonsági Tanácsnak megfigyelés alatt kell tartani a helyzetet, vagy ténymegállapító bizottságot létrehozni, majd így folytatta:

„A felvetés különösen akkor értékes számunkra, ha India és Jugoszlávia is aktívan részt vesz benne. Nem lenne hátrányos a Szovjetuniót sem felkérni egy ilyen vagy ehhez hasonló előterjesztés támogatására, habár valószínűleg visszautasítanák a lehetőséget. Ha esetleg mégis elfogadnák, az önmagában megteremthetné a magyar vezetők és a Nyugat hivatalos párbeszédének kereteit. Akárhogy is, reméljük az ENSZ lépései véget vehetnek majd a harcoknak...”²¹

1956. október 27., szombat

Ezen a napon egy párizsi magántalálkozón Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok képviselői értesítették a NATO Tanácsának tagjait, hogy kormányaik elvben megegyeztek: a magyar felkelés és a szovjet katonai akció témáját a Biztonsági Tanács elé kell vinni. A Tanács egyetértett abban, hogy a NATO-nak nem szabad semmiféle akcióba lépnie a kérdésben, azon kívül, hogy a tagok kölcsönösen informálják egymást. A belga Spaak javaslatát, miszerint semleges vezetőket lehetne felkérni a szovjet hatóságoknál való közbenjárásra, elutasították.²²

Kanada minden részéről özönlöttek az aggódó kanadai magyarok és más polgárok és szervezetek táviratai az ottawai minisztériumokhoz, mind fellépést sürgetve. A manitobai Kanadai Magyar Egyházak és Társaságok Tanácsa a miniszterelnökhöz szóló táviratában így ír:

„... kérjük Önt és a kanadai kormányt, lépjen közbe és tiltakozzon a szovjet kormánynál a jogtalan szovjet dominancia ellen Magyarországon, valamint kérjük, járjon közben az ENSZ-nél, egyik tagjuk függetlenségének megvédéséért...”²³

Marko Matovina a Kanadai Horvátok Clubjának nevében küldött táviratot.²⁴

Közben a számottevő montreali magyar közösség lázas tevékenységbe kezdett. A St. Lawrence Boulevardon levő magyar Miasszonyunk templomban gyászmisét celebráltak a szovjetellenes harcokban elesettek emlékére. A pap felszólította hívőit, adjanak meg az áldozatoknak minden tőlük telhető segítséget. Véraló mozgalmat szerveztek, és toborzást indítottak egy Magyarországon a szovjetek ellen harcoló légió felállítására. A *The Montreal Star* értesülései szerint egy nap alatt közel százan jelentkeztek.

²¹ A Külügyminisztérium távirata Londonnak, Párizsnak, Washingtonnak, Új Delhinek, Canberrának, Belgrádnak, Pretóriának, Wellingtonnak és New Yorknak, L. B. Pearson jóváhagyásával, 1956. október 26., NAC, RG 25, 84–85/150, Box 111, 8619–40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

²² Wilgress távirata a NATO-ból, Párizs a külügyminisztériumnak, 1956 október 27, NAC, RG 25, 84–85/150, Box 111, 8619–40, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

²³ NAC, RG 2, 90–91/ 154, Box 108, H–17–1

²⁴ Lásd fent.

Délre Pearson készen állt, hogy tájékoztassa a közvéleményt és a kanadai magyarok egy delegációját a budapesti események értékeléséről. A torontói Rotary Club tagjaihoz így szólt: „Nehéz kivenni, „mi zajlik Magyarországon a népi felkelés lángja és füstje mögött. A magyarok híresek tüzes bátorságukról és nemes büszkeségükről. Ezt a harcot végig fogják harcolni. Nyilvánvaló, hogy itt is, mint Lengyelországban a személyes és nemzeti szabadság iránti vágy sarkallta az embereket az országukat Moszkvához kötő béklyók elszakítására.” Budapest hősi és hazafias diákjainak és munkásainak dicsérete után így folytatta: „Naivitás lenne azt hinni, hogy a moszkvai birodalom máris bomlásnak indult volna... „Nagy Imre, állítása szerint nemzeti kommunizmust épít. Megélhet-e egymás mellett egy nemzeti kommunizmus és az oroszok? – tette fel a kérdést Pearson. „Csak remélhetjük, hogy sikerülni fog... Mit tehetünk mi kanadaiak és más szabad országok, mi a teendő ilyen helyzetben? Tisztában vagyok vele, hogy ez a kérdés a magyar és lengyel származású kanadaiaknak különösen élesen és sürgetően merül föl: hisz hazánk olyan állampolgárai ők, akik, bár hűségükben és odaadásukban elsősorban kanadaiak, hazájukat nem feledhetik, és segíteni nem tudván mélyen megrendülve figyelik, milyen hősies és tragikus küzdelem folyik most odaát.” Örömet fejezte ki a vasfüggönyön észlelt repedések láttán, de azt mondta: „... elsősorban az érintettek helyzetét kell figyelembe venni... Elhamarkodott, rossz helyzetfelismerésre alapozott külföldi intervenció nem segítene a lengyeleken és magyarokon, bármily jó szándékú legyen is... Amit azonban *megtehetünk*, az az, hogy tudomására hozzuk ezeknek a népeknek: küzdelmüket mély, őszinte csodálattal kísérjük...” Az Egyesült Államok konzultált Kanadával és más országokkal arról, hogy az ügy a Biztonsági Tanács elé kerüljön. „A kanadai kormány véleménye szerint ennek meg kell történnie... hogy a további vérontást megakadályozhassuk, és Magyarország képes legyen, mint az ENSZ egy új tagja, saját útját járni. A Szovjetunióknak is ezen kellene igyekeznie.” A kommunisták és kanadai követők vizsgálják meg még egyszer a helyzetet. A Nyugat legyen egységes, de kerülje a provokációt.²⁵

Pearson beszédében egy nyelven két üzenetet közvetített. A kanadai magyaroknak népük híres és büszke természetéről beszélt. Más kanadaiak, különösen a Rotary Club vendégei ugyanezt a népet, mint „vakmerőt, megdölgötant” hallhatták jellemezni. Pearson elítélte az intervenciót szovjet- és kommunistaellenes hallgatóival egyetértve, ugyanakkor biztosította a kanadai közvéleményt, hogy semmilyen kockázatot nem vállal.

Beszéde után Pearson egy csoport kanadai magyarral találkozott. Egy hattagú delegáció felkérte a külügyminisztert, Kanada tegyen lépéseket „és kényszerítse a szovjet kormányt csapatainak magyar földről való visszavonására”.

Pearson nem kötelezte el magát. Elmondta a magyaroknak, hogy nyomást gyakorol az ENSZ-re, de figyelmeztetett, milyen veszélyes lehet egy „hirtelen és rossz” döntés.²⁶

Napnyugtakor több száz magyar származású kanadai gyűlt össze a montreali Lengyel Háborús Veteránok Klubjában, hogy végighallgassa, mint éltetik a szónokok a felkelők szovjet elnyomás elleni harcát. Dr. Lengváry György, a helyi magyarok egyik vezetője követelte: „Az ENSZ-nek ki kell harcolnia, hogy szabad választásokat tartsanak Magyarországon.”²⁷

²⁵ CNA, RG 2, 90-91/154, Box 47 H-17-1, *Winnipeg Free Press* 1956 október 27., *The Montreal Star*, 1956 október 27.

²⁶ Lásd fent; *The Globe and Mail*, 1956. október 29.

²⁷ *The Montreal Star* 1956. október 29.

Torontóban 3000 magyar vonult át a városon, hogy az előző napokban elesett honfitársaik emlékére koszorút helyezzenek el az ismeretlen katona sírjánál. A magyar templom Szent Erzsébet gyázmiséjén nyolcszáz gyászba öltözött magyar vett részt. A közösség militánsabb tagjai fegyveres segítséget kívántak adni a felkelőknek.

Aznap alakították meg az önkéntesekből és háborús veteránokból álló Szabadság Légiót. A papíron már többszázas nagyságrendű brigád toborzást szervezett torontói főhadiszállásukon, a Magyar Sport Clubban. Tömöry Jenő, nyugalmazott magyar tábornok, egy magyar frontarcos egyesület, a Rákóczi Szövetség elnöke vezette a Szabadság Légiót. Körülbelül száz montreali magyar csatlakozott lelkesen a légióhoz. A legtöbb önkéntes második világháborús veterán volt, aki tíz évvel korábban Kanada akkori szövetségese, a Szovjetunió ellen harcolt. „A fő kérdés, hogyan jussunk el Európába”, nyilatkozta a *The Morning Star*nak a csoport egyik szóvivője. „Ha ez megtörtént, már képesek leszünk hadianyagot beszerezni.”²⁸

1956. október 28., vasárnap

Öt nappal a magyar felkelés kezdete után a Biztonsági Tanács elkezdte megvitatni az Egyesült Államok, Nagy Britannia és Franciaország által betervezett napirendi pontot, a Magyarországot elleni szovjet katonai intervenció elftélését, melyet Kanada is támogatott.²⁹

A Tanács ülése alatt Ramabotham, az indiai delegáció egyik tagja értesítette a kanadaiakat, hogy a fő cél: a magyarok tudomására hozni, a nyugati hatalmak őszinte együttérzéssel kísérik figyelemmel szabadságért vívott harcukat.³⁰

Az ottawai miniszterelnöki hivatalhoz továbbra is érkeztek Magyarországgal kapcsolatos táviratok. Így többek között a Montreali Északi Társaságtól, a Kanadai Finn Loyalistáktól, a Litván Kanadai Föderációtól, a Kanadai Tanács a Szabad Európáért részéről, és több helyi magyar szervezettől.³¹

A magyarok az utcára vonultak, hogy az új Magyarország mellett tüntessenek, és hogy felszólítsák Kanadát, de elsősorban az ENSZ-et a Kelet-Európában kiharcolt új szabadságjogok védelmére. Ottawában nagy felvonulást tartottak az ország minden részéről érkező hatszáz magyar résztvevővel. A legtöbb szovjet-csatlós ország kanadai emigrációban élő képviselői csatlakoztak a menethez, és szolidaritásukat fejezték ki a magyarokkal. Többen 24 órás autóút után a távoli Winnipegből érkeztek.

Miután az aggódó ottawai rendőrség nem adott engedélyt a felvonulásra, a résztvevők jelmondatokkal feldíszített autókban hajtottak a szovjet nagykövetséghez, egy ideges kanadai diplomata, James Baker „védelme” alatt. Innen a tüntetés a nemzeti háborús emlékműhöz vezetett. Koszorúztak, beszédek hangzottak el, és elénekelték a kanadai himnuszt. A szigorú önfegyelmet egy fiatal fiú éneke törte meg, aki belekezdett a magyar himnuszbba. Felvonulásra került még sor Hamiltonban, Wellandban (ötszáz résztvevővel),

²⁸ Lásd fent.

²⁹ Kanada és az ENSZ 1956–57 (Külgügyminisztérium, Ottawa, Kanada. Conferencie Series 1957. Ottawa: Edmond Cloutier, 1957): 29.

³⁰ Távirat Kanada állandó ENSZ-képviselőtől a külgügyminiszterhez, 1956. október 29, CNA, RG, 84–85/150, Box 111, 8619–40, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig: A *The Montreal Star* 1956. október 29.

³¹ NAC, RG 2 90–91/154-es Volume., 108 H–17–1.

és Windsorban (kétszáz résztvevővel). A montreali rendőrség sikeresebb volt egy (ottani) magyar tüntetés megakadályozásában, mint ottawai kollégáik, a francia nyelvű sajtó nem csekély felháborodására.³²

1956. október 29., hétfő

A terv, hogy kanadai állampolgárok harcoljanak Magyarországon, több kormánytisztviselőt ejtett zavarba. A miniszterelnök két olyan táviratról értesítette a Külügyminisztériumot, melyek kanadai önkénteseknek a magyarországi harcokban való részvételével foglalkozott. Egy a vancouveri Magyar Felszabadítási Bizottságtól, egy a wellandi Kanadai Magyar Veteránok Egyesületétől érkezett. A táviratok a miniszterelnök elé kerültek. „Örömmel venném a minisztérium tanácsát, miként válaszoljunk ezekre a táviratokra, melyek hasonló problémákat vetnek fel, mint néhány évvel ezelőtt az izraeli önkénteseké,” írta T. Waiman-Wood.³³

A magyar önkéntesek zavarbaejtő ügye továbbra is kísértette a Külügyminisztériumot. Október 30-án a *The Globe and Mail* ezt írta: „Tegnap késő estig megközelítőleg ezer, többnyire magyar származású személy jelentkezett a Szabadság Légióba.” Az elkövetkezendő néhány napban még további 3500 jelentkezőt vártak. Egész Kanadában majdnem 3000 kanadai magyar fejezte ki óháját, szívesen harcolna az új Magyarorszáért. A montreali magyarok vezetői megpróbálták utat-módot találni körülbelül száz önkéntes eljuttatására a kommunistaelenes felkelőkhöz. Torontóban a légio ideiglenes főhadiszállásán ötszázan jelentkeztek. A winniepegi magyar vezetők már realisabban gondolkodtak. Aznap üléssükön úgy határoztak, hogy e mostani helyzetben hazájuknak elsősorban pénzre, és nem emberekre van sürgősen szüksége.

A Kanadai Magyar Egyházak és Egyesületek által összehívott gyűlés úgy ítélte meg, értelmetlen lenne embereket küldeni. A hétfőgén megtartott toborzáson csupán tízen jelentkeztek, hogy csatlakozzanak a felkelőkhöz.³⁴ Ennek ellenére, a biztonság kedvéért a Külügyminisztériumban úgy döntöttek, hogy konzultálni fognak az Egyesült Államokkal.

A Külügyminisztériumban Jules Léger ismertetőt készített Pearsonnak a Kanadában megjelent, Lengyelországgal és Magyarországgal foglalkozó vezércikkekről. Nagy megkönnyebbülésére a legtöbb vezércikk csak az események egyszerű elemzésére vállalkozott, együttérzését fejezte ki a magyarok mellett és reményét, hogy a szovjet birodalom szétbomlása megkezdődött. Az egyetlen határozott hang a *Winnipeg Free Press*ben jelent meg.³⁵ Ez „széles körű segélyeket és óvatos diplomáciai lépéseket” javasolt. Egy ottawai szerkesztő osztotta Pearson azon véleményét, miszerint a Szovjetunió katonai ereje töretlen, és ez szükségessé teszi a NATO fenntartását.³⁶

³² *The Montreal Star* 1956. október 29., *Le Devoir* 1956. október 29.

³³ T. Waiman-Wood, Mr. A. S. McGillhez, Miniszterelnöki Hivatal Külügyi Osztálya, 1956. október 29., NAC, RG 2 90-91/154 Box 108, H-17

³⁴ *The Winnipeg Free Press*, 1956. október 30.; *The Montreal Star* 1956. október 30.

³⁵ 1956. október 29.

³⁶ Jules Léger memoranduma a miniszterhez, Sajtókommentárok Lengyelországról és Magyarországról, NAC, RG 25 84-85/150 Box 111, 8619-40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

Eközben a Külügyminisztérium telefonon küldött utasításokat a kanadai ENSZ delegációnak: Kanada nevében csatlakozzanak a francia, brit és amerikai kormány október 28-án a Biztonsági Tanácsban tett lépéseihez.³⁷

1956. október 30., kedd

Időközben azonban megtalálták a magyar kérdés egy sokkal realisabb, sokkal kanadibb kezelési módját. A montreali magyar közösség harmincfős delegációja október 30-án, kedden délben Dorvalon, Montreal repülőtérén gyűlt össze, hogy a Kanadai Királyi Légierő egy North Star gépének jó utat kívánjon, mely két tonna orvosi segéllyel megrakodva készült felszállásra. A gép déli egy óraker indult el Torontóba, hogy ott újabb három tonna segélycsomagot vegyen fel a budapesti harcokban megsebesültek megsegítésére, 40 000 kanadai dollár értékben. A Kanadai Vöröskereszt felkérte a Nemzetközi Vöröskeresztet, hogy a szállítmányt Bécsen keresztül juttassa el Magyarországra.³⁸

Ezzel egy időben Ottawában aláírásra készen állt a kanadai–magyar kereskedelmi egyezmény. Az első kommuniké szerint a Kanadába érkező magyar áruk megkapták volna a legnagyobb kereskedelmi kedvezmény tarifáit. Az egyezmény az első kereskedelmi egyezmény lett volna a két ország között a második világháború óta. Ezt megelőzően a magyar áruk a kanadai egységes vámtarifa alá estek. A Kanada és Magyarország közötti kereskedelem ezekben az években igen alacsony szinten mozgott. 1955-ben a Magyarországra szállított kanadai exportárúk értéke 165 000 dollárt tett ki, és főleg lóheremagból, nyersbőrből és gyapjúból állt. Ugyanebben az évben a magyar import (elsősorban kristályüveg étkészletek, cirokseprűk, partvisok és gyermekjátékok) 125 000 dollárra rúgott. 1956 első félévében Kanada 30 000 tonna búzát exportált Magyarországra, más jóval kisebb arányú árukkal együtt. Barabás Tibor, a magyar kereskedelmi delegáció vezetője, így foglalta össze Jules Léger október 30-i levelét: a montreali iroda egy magyar import-export ügynökség lerakata lenne, és nem a kormányé, nem több, mint öt magyar alkalmazottal, diplomáciai vagy konzuli mentesség nélkül, s csak a kereskedelmi egyezmény érvényben maradásáig állna fön.³⁹

Am a kanadaiakat a magyar önkéntesek ügye továbbra is foglalkoztatta. „Ezren állnak készen, hogy a Szabadság Légióban harcoljanak” – írta a *The Globe and Mail*.⁴⁰ Pearson, egy kissé aggódva, úgy döntött, sajtókonferenciát tart, és a kérdést a kabinet elé viszi. „Nincs olyan jogi tilalom, mely megakadályozna kanadai állampolgárokat abban, hogy Magyarországon a felkelő erők oldalán harcoljanak” – válaszolta Pearson torontói és montreali magyar érdeklődőknek. „Egyetlen Magyarországra tartó kanadai állampolgárnak sem kell attól tartania, hogy később nem térhet vissza Kanadába.” – nyilatkozta a miniszter az újságíróknak. Egyúttal azonban kételyét fejezte ki, hogy az ügy valamikor is gyakorlati

³⁷ Kanada állandó ENSZ képviselőtétének távirata New Yorkból a Külügyminisztériumhoz 1956. október 30., NAC, RG, 84–85/150 Box 111, 8619–40-es File, 2; 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

³⁸ *The Montreal Star*, 1956. október 30.

³⁹ Kereskedelmi Egyezmény Magyarország és Kanada között, Legnagyobb Kedvezmény Elve, háború utáni, 1956. november 1, RG 25, 86/87/360, Box 62, 9376–A–40-es File, 2; 1956. március 8-tól 1956. május 30-ig, 1960.

⁴⁰ 1956. október 30. *The Globe and Mail*.

síkra terelődne. Véleménye szerint a magyarországi események arra mutatnak, a küzdelmek hamarosan véget érnek.⁴¹

A Külügyminisztérium hivatalnokai amúgy sem igyekeztek útlevéllal ellátni a harca kész kanadai-magyar szabadságharcosokat.

1956. október 31., szerda

A kabinet összeült Ottawában, hogy a kanadai magyar „fantom-hadseregéről” tárgyaljon. Pearson azzal nyitotta meg a ülést, hogy több magyar származású állampolgár érdeklődött, lehetséges-e, hogy ő az oroszok ellen Magyarországon harcoljon. Az 1937-ben elfogadott „Kanadai állampolgárok külföldi hadseregben való szolgálatára vonatkozó törvény” értelmében törvényszegést követ el az a kanadai állampolgár, aki egy nem ellenséges országgal hadban álló külföldi állam hadseregébe önkéntesként bevonul. Nem ütközne törvénybe azonban egy másik ország belső harcaiban részt venni, hacsak az államtanács nem hoz kifejezett tiltó rendeletet. A miniszter szerint ilyen döntés nem született a magyar ügygel kapcsolatban, és nem is gondolnak hasonló lépésre. Így jogi akadály nem volt, hogy kanadaiak csatlakozzanak a magyar szabadságharchoz. Természetesen a magyar állampolgároknak esetleg nehézségeik lehetnek a Kanadába való visszatéréskor, csakúgy, mint a magyar származású kanadai állampolgárnak Magyarországra utazáskor. A kérelmek száma egyébként valószínűleg alábbhagy majd, amint az oroszok kivonulnak Magyarországról. Addig is az a javaslat merült föl, tájékoztassák az illetőket a jogi helyzetről.⁴²

Nem sokkal ezután Washington érzelmeit próbálták kipuhatolni a légiós ügygel kapcsolatban. Az önkéntesek egy torontói szóvivője szerint csoportja összehangolta tevékenységét az amerikai magyarokkal, és éppen New York-i jeladásra vár. Léger tudni szerette volna, vajon az amerikai Külügyminisztérium támogatja, ellenzi vagy figyelembe sem veszi az egyre duzzadó magyar légiót. Az amerikai Külügyminisztérium nem ellenezte a Szabadság Légió megalakulását, ugyanakkor megjegyezte, hogy amerikai állampolgároknak 1956. február 3-a óta tilos Magyarországra utazniuk.⁴³

A NATO, Kanada teljes egyetértése mellett, továbbra sem mutatott semmilyen érdeklődést a magyar forradalom iránt. L. D. Wilgress nagykövet jelentette Párizsból: „Kétség sem férhet hozzá, hogy a magyarországi és a többi csatlós országbeli fejlemények nagyobb időt foglaltak volna el a Tanács munkájából, ha a palesztinai fejlemények nem olyan drámaiak. Emiatt a Tanács október 31-i zárt ülésén a Magyarországot érintő megbeszélés nagyon rövid volt, és csupán információcserére vonatkozott. Portugáliával egyetemben elmondtuk, hogy kormányaink levélben értesítették a főtítkárt, támogatják az ügyben a Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok kezdeményezésére a Biztonsági Tanácsban tett lépéseket.”⁴⁴

⁴¹ NAC, RG 25, 84–85/150, Box 111, 8619–40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig

⁴² Kabinet összefoglaló, 1956. október 31, NAC, RG 2, 5775-ös Volume., Canada Cabinet Conclusions, Top Secret, Vol. 51, 1956. aug. 3–1956. nov. 3.

⁴³ Heeney Washingtonból a magyarországi önkéntesekkel kapcsolatban, 1956. november 3., NAC, RG 25, 86–87/360 Box 32, 8619–40-es File, 3: 1956. november 1-től 1956. november 7-ig, a Külügyminisztérium Washingtonnak 1956. november 1-én, NAC, RG 25 86–87/360 Box 32 8619–40 3: 1956. november 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁴⁴ A NATO a Külügyminisztériumnak, 1956. október 31., NAC, RG 25, 84–85/150, Box 111, 8619–40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

Ez nem feltétlenül volt kedvezőtlen fejlemény Kelet-Európa számára. Az október 30-i moszkvai deklaráció után általános optimizmus lett úrrá a világon, hiszen ez elismerte a szocializmushoz vezető utak különbözőségét. Ez az optimizmus elérte Ottawát is. Jules Léger, külügyi államtitkár a legtöbb kanadai diplomáciai kirendeltséget arról értesítette, hogy Kanada elérte célját, véget ért Magyarországon a vérontás. A Külügyminisztérium minden Magyarországot érintő megbeszélést el kívánt halasztani a Biztonsági Tanácsban, míg a helyzet nem tisztázódik, vagy legalább, míg az új magyar delegáció meg nem érkezik New Yorkba. „Remélem, ha a megbeszéléseket folytatják, a nyugati hatalmak nem engednek az olcsó csábításnak, és nem kezdik a győzelmet saját propagandájuk sikerének elkönnyvelni” – fejezte be táviratát az államtitkár.⁴⁵

A magyar forradalom egyre szélesebb körű támogatást élvezett a kanadai közvéleményen belül. Az egymillió tagot számláló Kanadai Szakszervezeti Kongresszus (CLC) tervet készített, hogyan lehetne a kelet-európai munkások független szakszervezeteinek kiépítésében segíteni. A szervezet elnöke, Claude Jodoin szerint minden helyi CLC szervezetet felkérnek majd, járuljanak hozzá egy „a szovjet elnyomás alatt szenvedő európai munkások megsegítésére létrehozott nemzetközi szolidaritási alaphoz”.⁴⁶ Montrealban a magyar közösség megszerezte A. K. Hugessen szenátor, Léger kardinális és Ernest G. Weeks vezérőrnagy támogatását a Nemzetközi Megmentési Bizottság számára. Az alighogy megalakult Magyar Segélyalap már 10 000 dollárt gyűjtött össze, és továbbra is érkeztek az adományok Fehér Mihály tiszteletes irodájába, aki az Alap lelkipáasztorá és elnöke volt.⁴⁷ M. J. Coldwell szociáldemokrata CCF vezető elítélte a Szovjetuniót és gazdasági segítyt sürgetett Magyarországnak. A magyar kereskedelmi delegáció még mindig Montrealban várakozott, hátha folytatódnak a tárgyalások a kereskedelmi szerződésről. A négytagú magyar kereskedelmi delegáció megbízólevelét érvényesnek fogadták el Ottawában, amit az adott körülmények között a Nagy Imre-kormány de facto elismerésének is lehetett tekinteni.⁴⁸ Sajtótájékoztatóján Pearson még inkább bátorította a magyarokat. „A kanadai–magyar egyezményt elfogadtuk, egyszerűen már csak az aláírás van hátra.” Magyarországon a helyzet „magától kiforr”, és az egyes nemzetek többet használnak, ha segélyeikkel támogatják a magyarokat. Egy NATO-beavatkozás esetében az oroszok azt állíthatnák: a Nyugat meghódítja Magyarországot. Ezt mindenképpen el kell kerülni.⁴⁹

Am Pearson benemavatkozási politikája nem jelentette azt, hogy nem folyt diplomáciai tevékenység a Nagy-kormány érdekében. A miniszter táviratozott követének, Escott Reidnek Új Delhibe, próbálja meggyőzni Nehrut, ne halogassa tovább a szovjetek magyarországi tetteinek nyilvános elítélését.⁵⁰

De Egyiptom inváziója után már nem lehetett a harmadik világ segítségére számítani magyar ügyben. „Partraszállás Sueznél”, „Kanada ellenzi az egyiptomi megszállás brit és francia tervét nyilatkozta Pearson” írta főcímeiben a torontói *The Globe and Mail*.

⁴⁵ Léger Londonnak, Washingtonnak, Párizsnak, 1956. október 31-én, NAC, RG 25, 84685/150 Box 111, 8919–40-es File, 2: 1952. január 2-től 1956. október 31-ig.

⁴⁶ *The Montreal Star* 1956. november 1.

⁴⁷ Lásd fent.

⁴⁸ *The Gazette, Montreal* 1956. október 31.

⁴⁹ *The Montreal Star*, 1956. október 31.

⁵⁰ Escott M. Reid: *Hungary and Suez, 1956: A View from New Delhi Oakville, Mosaic Press 1987, p. 41.*

1956. november 1., csütörtök

A kanadai magyar légió terve nem Magyarország orosz megszállóit félemlítette meg, hanem a félénk magyar emigráns vezetőket és az ottawai tisztviselőket. Reggel Pearson munkatársai magyar vezetőkkel találkoztak a miniszter hivatalában. A Kanadai Magyarok Szövetségének elnöke ezen a megbeszélésen kijelentette: „Lebeszéljük a jelentkezőket, hogy Magyarországra menjenek, mint önkéntesek. Feljegyezzük nevüket és címüket és megkérjük őket, álljanak készenlétben, ha a későbbiekben szükség lenne szolgálataikra. Meggyőződésünk, hogy örültség lenne támogatni ezt a mozgalmat, és egy-két hét elteltével kevés kivétellel elpárolog az önkéntesek lelkesedése.” R. A. D. Ford, a Külügyminisztérium európai részlegének vezetője értesítette Pearsont, már lépéseket tettek, hogy adminisztratív úton késleltessék a Magyarországra utazáshoz szükséges személyi okmányok kiállítását.⁵¹ Ezzel egyidejűleg Ford írásban azt javasolta minisztériuma konzuli osztályának, hogy kifejezetten szabotáljanak minden magyarországi utazási kérelmet.

A magyar légió ügye azonban csak egy volt a kanadai–magyar kereskedelmi megállapodás akadályai közül. A kabinetülés összefoglalója szerint Pearsont megkereste a magyar delegáció vezetője, és azt kérte, halasszák el a kereskedelmi egyezmény megkötését, amíg lehetőségük nyílik kapcsolatba lépni kormányukkal Párizsból. A miniszter, a pénzügyminiszter és a kereskedelmi miniszter jóváhagyásával azt javasolta, hogy a párizsi kanadai nagykövetet hatalmazzák fel az egyezmény aláírására.⁵² A Külügyminisztérium azonnal táviratozott párizsi nagykövetének. „Ottawában kereskedelmi egyezményről tárgyalt Magyarország és Kanada, melyet most Párizsban kell aláírni, hogy a magyar delegáció vezetőjének, Barabás Tibor úrnak alkalma nyíljon kormányával kapcsolatba lépnie. Az egyezményt Desy és Barabás urak írják alá. Desy teljes felhatalmazást kap az aláírásra.”⁵³

Am ezen a napon nem Párizs volt a kanadai diplomácia központja. A Biztonsági Tanács New Yorkban ült össze. A kanadai delegáció jelentése szerint kevés esély volt a magyar kérdéstről való megegyezésre.⁵⁴

Kanada londoni főbiztosa az ENSZ várható lépéseiről tárgyalt Brimelow-val, a Brit Külügyminisztérium Északi Osztályának vezetőjével. A britek örömmel fogadták a magyar semlegesség kinyilvánítását, de nem óhajtották azt garantálni. A brit ENSZ-delegáció olyan utasításokat kapott, hogy bízta magát az Egyesült Államok irányítására, határozza meg ő az irányelveket.⁵⁵

Magyarország ügyében Kanada az ENSZ-ben végül is nem folytatott önálló politikát.

A budapesti események a kanadai kommunista mozgalomra is komoly csapást mértek. „... a szovjet csapatok jelenléte Budapesten csak feldühítette az embereket és hozzájárult a

⁵¹ Kanadai önkéntesek Magyarországra utazása, R. A. D. Ford a Konzuli Osztálynak, 1956. nov. 1., NAC, RG 25, 86-87/360 Box 32, 8619-40-es File, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁵² Kabinet összefoglaló, 1956. nov. 1 NAC, RG2, 5775-ös Volume., Canada Cabinet Conclusions, Top Secret, Vol. 51, 1956. aug. 3-tól 1956. nov. 3-ig.

⁵³ Kereskedelmi megállapodás Kanada és Magyarország között, Legnagyobb Kedvezmény Elve, 1956. nov. 1, RG 25, 86/87/360 Box 62, 9376-A-40-es File, 2: 1956. márc. 8-tól 1960. máj. 30-ig.

⁵⁴ Az állandó képviselőről New Yorkból a külügyminisztériumnak, 1956. nov. 1 NAC, RG 25, 86-87/360, Box 32, 8619-40-es File, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁵⁵ London a Külügyminisztériumnak, 1956. nov. 1 NAC, RG 25 86-87/360 Box 32, 8619-40-es File, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

felkelés továbbterjedéséhez. A nemzeti önrendelkezés minden magyar és minden demokratikus gondolkodású ember elidegeníthetetlen joga. Reméljük, helyreáll a béke, de a szocializmus neve többé már nem lehet makulátlan” – írta egy kommunista újság Torontóban.⁵⁶ A kanadai magyar kommunista újság megünnepelte a Vörös Hadsereg kivonulását Budapestről, és fölszólított minden magyart, hogy segítse hazáját.⁵⁷

Ekkorra már a legtöbb kanadai figyelemmel kísérte a magyar eseményeket. A torontói Massey Hallban tartott nagygyűlésen „ujjongva fogadták Alland Grossman (progresszív-konzervatív képviselő, Toronto, St. Andrew) beszédét, aki szerint Kanadának a magyarok és a többi kommunista önkény alatt szenvedő milliói tudomására kell hoznia, hogy nemcsak erkölcsi segítséget kapnak hamarosan, hanem olyant is, ami csatákat nyerhet.” Phillips főpolgármester Toronto nevében beszélt. Erkölcsileg, anyagilag és emberekkel is támogatni kell a magyar forradalmat. A Kanadai Vöröskereszt Magyar Segélyalapjának ott a helyszínen adakoztak az emberek. Táviratban értesítették St. Laurent-t hálájuk kifejezéséről, de nemzetközi garanciákat kívántak Magyarországnak.⁵⁸

J. Léger külügyi államtitkár biztosította Horváth Istvánt, a wellandi magyarok lelkipásztorát, hogy a kanadai kormány megpróbálja enyhíteni Magyarország szenvedéseit, és együttérzést kelteni a magyarok iránt.⁵⁹ Vérplazmát és orvosi segílyt ajánlott fel a Kanadai Magyar Veteránok Wellandi Szervezetének, de (a tényeket meghamisítva) figyelmeztette őket: „... bár megértjük azt a törekvésüket, hogy önkénteseket küldjenek Magyarországra, lehetséges, hogy egy ilyen lépés jogi nehézségekbe ütközik. Kanada 'kanadai állampolgárok külföldi hadseregben való szolgálatára vonatkozó törvény'-e *megtiltja* [kiemelés tőlem – H. P.] a kanadai állampolgároknak, illetve a Kanadában élő idegeneknek, hogy külföldi fegyveres erőkhöz csatlakozzanak egy külföldi konfliktus esetén, hogy ilyen célokra kanadai állampolgárokat toborozzanak vagy szállítsanak.”⁶⁰

A kanadai magyarok legtöbbje nagyra becsülte Pearsont, és bízott benne, azt remélve, ő majd nem engedi, hogy Magyarország kikerüljön a világ figyelmének fókuszából. Egy népszerű magyar hetilap még egy Pearson-idézetet is konstruált, miszerint, ha a szovjetek nem engednének a világ nyomásának, a magyar szabadságharcosok fegyveres segítséget kapnának a Nyugattól.⁶¹

1956. november 2., péntek

Mihelyt a magyar forradalom antikommunista jellege világossá vált, a hivatalos politika felkarolta a kanadai magyarok nemzetük javáért végzett munkáját. Az ország közvéleménye egyszerre csak roppant együttérzéssel tekintett Magyarországra. Különösen, a magukat a szuezi angol–francia intervenciótól elhatároló liberálisok számára, a magyar forradalom politikai tőkévé vált. A bevándorlási és állampolgári ügyekért felelős miniszter, J. Pickersgill, támogatta kanadai magyarok delegációjának kérelmét, amely a Külügymi-

⁵⁶ Vochenblatt 1956. nov. 1 NAC, RG 25 86–87/360 Box 32 8619–40-es File, 3: 1956. nov 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁵⁷ *Kanadai Magyar Munkás*, 1956. nov. 1.

⁵⁸ *The Globe and Mail* 1956. nov. 2. H–17–1.

⁵⁹ 1956. nov. 2., NAC, RG 2 90–91/154 Vol. 108 H–17–1.

⁶⁰ 1956. nov. 2., A külügyi államtitkár Nicholas Essónak, a Kanadai Magyar veteránok Wellandi Szövetségének, NAC, RG 2 90–91/154 Vol. 108 H–17–1.

⁶¹ *Kanadai Magyarság* 1956. nov. 3.

nisztériumtól kért kihallgatást. A miniszter szerint a delegáció a kanadai magyarok többségének óhaját fejezte ki. Torontóban, Paul Hellyer Pearson nevében beszélt, és óriási tapsot kapott a magyaroktól.⁶²

A Kanadai Hírügynökség jelentette Bécsből, hogy előző este öt tonna segélyt szállított Budapestre a Kanadai Vöröskereszttől a Kanadai Királyi Légierő egy North Star típusú gépe, hozzátéve, hogy „a járatot maga St. Laurent miniszterelnök engedélyezte.”⁶³

A közvélemény ezt követő ovációja segítette a kanadai Liberális Párt jó hírének. A *The Montreal Star* büszkén hozta le a következő olvasói levelet: „Uram, a kanadai magyarok nevében legőszintébb hálánkat szeretnénk kifejezni mélyen tisztelt Lester B. Pearson külügyminiszter úrnak, amiért önként készen állt, hogy ügyünket az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé vigye. Nagylelkűségéért hálánkat kifejezve, minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy egész Magyarország tudomására hozzuk: nagyszerű embert találtunk a Nyugaton, aki hajlandó volt küzdelmünkben segíteni és ezért neve örökké él emlékezetünkben. Egy magyar.”

De az aznap délutáni szalagcímek már így szóltak: „A Vörös Hadsereg előzőnli Magyarországot”.⁶⁴

1956. november 3., szombat

A kanadai kormány ezen a napon már felmérte, hogy a magyar forradalom sorsa megpecsételődött. Jules Léger, a Külügyminisztériumban a Kelet-Európával kapcsolatos politika felelőse, a következőket jelentette Pearsonnak:

„Az oroszok kivonultak Budapestről. Az egész magyar hadsereg és légierő a felkelők kezébe ment át. Még mindig bizonytalan, milyen presztízzsel és hatalommal bír az új kormány... a felkelők eltökélt orosz- és kommunistaellenesek. Szovjet páncélos alakulatok léptek az ország területére a Szovjetunió és Románia felől. Katonai hírszerzésünk információi szerint a szovjetek magyarországi katonai jelenléte legalább három hadosztályra növekedett. Páncélos hadoszlopok zárták le az osztrák–magyar határt, és úgy tűnik, a Bécs–Budapest telefonvonalakat elvágták. A főbb repülőterek, vasutak és autótutak állítólag mind a szovjetek kezében vannak. Nagy Imre ENSZ-segítséget kér a Varsói Szerződésből való kilépéshez és a semlegesség biztosításához. Tudomásunk szerint a Varsói Szerződés nem rendelkezik kilépéssel...”⁶⁵

A kanadai sajtó osztozott Léger félelmében. Helyzetértékelésükben nemcsak az oroszokat vádolták. A montreali *Le Devoir* szerint a magyarok egyenesen a szuezi agresszió áldozatai voltak. A szuezi válság felerősítette Moszkva támadó szándékát a közép-európai és balkáni eloroszosítással küzdő folyamatokkal szemben. Most, hogy az oroszok újra bevonultak Budapestre, a szuezi agresszió elsődleges áldozatai a magyarok lettek.⁶⁶ A *The*

⁶² Mary E. Macdonald Mr. Daynek, Látogatás Ottawába, A Kanadai Magyar Szervezet delegációja, 1956. nov. 2. de. 10 óra, a Miniszter irodája, NAC, RG 25 86–87/360 Box 32 8619–40-es File, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁶³ *The Montreal Star* 1956. nov. 2.

⁶⁴ Lásd fent.

⁶⁵ Jules Léger memorandumja a miniszterhez, A magyar helyzet, 1956. november 3. NAC, RG 25, 86/87/360, Box 32, 8619–40 3: 1956. nov. 1-től, 1956. nov. 7-ig.

⁶⁶ 1956. nov. 3.

Globe and Mail szerkesztői aznap szombati számukban az amerikaiakat támadták, akiknek „... rövidlító letargiája tragikus eredményt szült. Budapestet újból szovjet gyűrű veszi körül... a magyar helyzetet valamilyen jövőbeli tárgyalásért hajtották félre.”

A *Kanadai Magyarság* szombati számában ugyancsak az Egyesült Államokat és a Nyugatot vádolta, amiért nem segítik Magyarországot.

A kérdés, amelyet nyilvánosan nem vitattak meg, az volt, vajon Kanada tehet-e valamit a Nagy-kormány szovjet megbuktatása ellen. Léger szerint igen. Pearsonnak ezt így magyarázta: „Az angolok és franciák ENSZ-szel való szembeszegülése miatt erősebb pozícióban érezhetik magukat, s így inkább megtagadják majd az ENSZ követeléseit és ragaszkodnak Magyarország szovjet irányításához... nem áll a nyugati hatalmak érdekében, hogy túlságosan felpörgessék Kelet-Európában az eseményeket, bár az igazat megvallva teljesen passzívan viselkedtünk a Budapesten zajló események alatt. A történelem menetét kezdettől fogva a magyarok irányították. Maguk az oroszok hozzájárulásukat adták, hogy a kelet-európai országokhoz fűződő viszonyuk alapjait újratárgyalják... A szuezi válság kitörése előtt még arra is hajlandóak lettek volna, hogy csapataik Lengyelországból, Csehszlovákiából és Magyarországból való kivonásáról tárgyaljanak. Ha a Nyugatnak ekkor lehetősége nyílt volna diplomáciai lépéseket kezdeményezni, a legmegfelelőbb időpontban vethette volna fel a nyugati erők Németországból való kivonását cserébe a szovjet erők Kelet-Németországból és Kelet-Európából való kivonulásáért. A szovjet birodalom azonnal összeomlott volna Kelet-Európában, amint kivonul a szovjet hadsereg a régióból.” „És végül, hacsak a Nyugat nem fejezi ki szolidaritását és együttérzését a magyarok iránt, tekintélyünk utolsó morzsáit is elveszítjük Kelet-Európában.” Léger remélte, még nem vezett el minden. Talán az oroszok még tartanak a nyugati beavatkozástól, miután a szuezi válság befejeződött. Tisztában volt a Moszkvát megosztó véleménykülönbségekkel is. Másrészt látta, milyen gyorsan alakult át egy titoista jellegű mozgalom dühödt oroszellenességgé és antikommunista felkeléssé, érzékelt a budapesti kormány szovjetellenességét és a szuezi közjáték adta nagyszerű lehetőséget, ami az oroszoknak kifogás és időnyereség is volt egyszerre, hogy visszatérjenek az erő politikájához Magyarországon.⁶⁷

Ezen a napon Barabás Tibor, aki még mindig Montrealban tartózkodott, a forradalmi Nagy Imre-kormány képviselőjeként lépett fel. A folyamatban lévő tárgyalásokkal kapcsolatban Barabás így írt Légernek: „Öszintén remélem, hogy megbeszéléseink az országaink közötti szorosabb kapcsolat felé tett első lépések. Egyúttal hadd ragadjam meg az alkalmat, hogy elmondjam, a magyarok mindig hálásak lesznek azért a készségért, amivel Kanada népe országunk jelen küzdelmeiben segíteni próbált szenvedéseink csökkentésében. Meghat bennünket az a mély együttérzés, amivel nemzetük országunk demokráciájáért és függetlenségéért vívott harcát figyeli.”⁶⁸

Ezalatt a budapesti Nagy-kormány felhívását követően a Biztonsági Tanács újból összeült, hogy megtárgyaljon egy a Magyarország belügyeibe való esetleges szovjet katonai beavatkozást elítélő határozatot.⁶⁹

⁶⁷ Lásd 64. sz. jegyzet.

⁶⁸ Barabás Tibor, a magyar kereskedelmi delegáció vezetője, Montrealban Jules Légerhez, Ottawába, 1956. nov. 3., NAC, RG 86-87/360, Box 32, 8619-40, 3: 1956. nov. 1-től.

⁶⁹ 1956. nov. 3., NAC, RG 25, 86-87/360., Vol. 152, 5475-dw-51-40-es File, Vol. 1.

A *The Globe and Mail* vezércikkírója gyorsan reagált: „Ha az ENSZ a magyar felkelést még korábban megvitatja, sem kerülhetett volna sor az ENSZ fizikai beavatkozására. Erénye az lett volna, hogy a világ felháborodása éles, hideg reflektorfénybe vonja a kérdést. A tankok újabb invázióját ez, ha ideiglenesen is, talán megállíthatta volna. S ami nem kevésbé fontos, a Szovjetunió árnyszövetségesei, az úgynevezett semleges nemzetek, megtakaríthatják volna annak felelősségét, hogy álláspontjukat szilárdan és visszavonhatatlanul kifejtsek.”⁷⁰ Ugyanezzel kapcsolatban érkezett meg Escott Reid távirata Új Delhiből: „Nagy segítségére lehetnék indiai barátainknak, ha szövetségeseinkkel együtt sarokba szorítanánk Krisna Menont az ENSZ-közgyűlésen, és azonnal erős nyomást gyakorolnánk rá a magyar kérdésben. Miénk az esély, hogy a világ erkölcsi közvéleményét a kelet-európai szovjet gyarmatosítás ellen fordítsuk.”⁷¹

Torontóban tizenkétezer tömeg vonult fel. A Parlament előtt beszédek hangzottak el, melyek katonai segítséget sürgettek Magyarország számára. Roberts főállományész arra szólította fel a NATO-t, hogy küldjön hadsereget Magyarországra.⁷²

Közben Pearson értesítette a kabinetet az oroszok újbóli inváziójáról. Ezúttal a szovjet rezsim már kendőzetlen arcát mutatta.⁷³ A Külügyminisztériumban Léger Pearson másnapi, az ENSZ közgyűlésének rendkívüli ülésén esedékes beszédének Kelet-Európával foglalkozó részét készítette. Léger a következő szöveget javasolta Pearsonnak:

„Remélem, a szovjet vezetők felismerik annak szükségét, hogy Kelet-Európa szabadságát és egyenlőségét garantálják. Egy moszkvai nyilatkozat szerint készen állnak a Kelet-Európa-hoz fűződő viszonyuk átalakításáról ezek szerint az alapelvek szerint tárgyalni. A szovjet csapatok újbóli bevonulása Magyarországra természetesen cáfolja a fenti szándékot. A szovjet vezetőkhez szeretnék fordulni, és felkérni őket, tiszteljék a magyar nép jogait és saját nyilatkozatuk szellemét.”⁷⁴

1956. november 4., vasárnap

Öt órával a Budapestet ért szovjet támadás után, hajnali három órakor New Yorkban összeült a Biztonsági Tanács. Az ENSZ rendkívüli közgyűlését pedig délutánra hívták össze, hogy Magyarország ügyét megvitassák. De Pearson végig a Közel-Keletet tartotta szem előtt, még akkor is, amikor a Nagy-kormány sorsa a figyelem középpontjában állt. Ottawának küldött táviratában így írt: „Nem szükséges kiemelni, milyen fontos az ENSZ számára és a nyugati és ázsiai országok kapcsolatának szempontjából a magyar ügygel kapcsolatos szavazat.”⁷⁵

⁷⁰ 1956. nov. 3.

⁷¹ Reid Új Delhiből a Külügyminisztériumnak, 1956. nov. 3-án, NAC, RG 25, 86–87/360, Box 32, file 8619–40, 0. rész, 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁷² Kanadai Magyarság 1956. nov. 10.

⁷³ Kabinet határozatok 1956. nov. 3., NAC RG 2, Vol. 5775. Canada Cabinet Conclusions, Top Secret, Vol. 51, 1956. aug. 3.–1956. nov. 3.

⁷⁴ J. L. javaslat a Pearson beszédének kelet-európai vonatkozásaihoz, 1956. nov. 3., NAC RG 25, 86–87/360, Box 32, 8619–40, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

⁷⁵ Pearson New Yorkból a Külügyminisztériumnak 1956. nov. 4-én, NAC, RG 25, 86–87/360, Box 32, 8619–40, 3: 1956. nov. 1-től 1956. nov. 7-ig.

Kanada számára a legfontosabb az volt, hogy megakadályozza a Brit Nemzetközösség ázsiai tagjainak elidegenedését a szuezi válság miatt. Miután Pearson visszautasította, hogy akár elismerje, akár elítélje Egyiptom angol–francia–izraeli invázióját, azét a harmadik világbeli országét, amelynek szuverenitása sokkal fontosabb volt India számára, mint Magyarországé, s miután már nem volt remény a Nagy-kormány visszahelyezésére november 4-e után, nem maradt más reális módja az Indiával való nemzetközi kooperációnak, mint egy új, együttes szovjetellenes propagandakampány. Ha a harmadik világ ki akarja vonni a Nyugatot Szuezből, a keleti és nyugati események párhuzamos tárgyalása felgyorsíthatja a folyamatot. A bűvészműtatvány abban rejlett, hogy mindkét ügy hasonló megoldást nyerjen, anélkül, hogy a két jelenség közé egyenlőségjelet kéne tenni. Pearson megközelítése tökéletesen megfelelt ennek a célnak.

A magyar kérdés a sürgősséggel összehívott közgyűlés elé került. Az újabb amerikai határozatot támogató nyilatkozatában Pearson Magyarország fegyveres invázióját mint „a történelem egyik legnagyobb és legsötétebb ámulását” jellemezte. Az ENSZ alapelvei szerint szembeállította a szovjet akciót Anglia és Franciaország döntésével, akik beleegyeztek, hogy rendőri szerepkörüket Egyiptomban ENSZ erőknek adják át. Egyúttal kérte ENSZ megfigyelők beengedését Magyarországra, és kiállt Magyarország azon joga mellett, hogy maga válassza meg kormányát.⁷⁶

A kanadai magyar közösség a nap híreitől kétségbe esett. Ötszáz aláírást csatoltak ahhoz a távirathoz, melyet a következő szöveggel küldtek el Louis St. Laurent-nak: „Az alberta-i Edmontonban és környékén élő magyar és magyar származású polgárok nevében kérjük, lehetőségei szerint tegyen meg mindent, hogy honfitársaink segítségére legyen, akik Magyarországon most orosz támadásnak vannak kitéve. Kanada és a világ összes magyarja élete végéig hálás lesz Önnek és kormányának bármely segítségért, amelyet haláltusáját vívó hazánknak adhat. Éljen a szabadság!”⁷⁷

Litvániai származású torontói kanadaiak ugyancsak megkeresték a miniszterelnököt a Szovjetunió által brutálisan megtámadott Magyarország ügyében, és megkérték a kormányt, támogassa és segítse a Nagy-kormányt. A Kanadai Magyarok Szövetsége még a leszámolásnak ezen a napján sem tudott határozottan állást foglalni. Csak arra merték kérni a miniszterelnököt, tegyen diplomáciai lépéseket Magyarország érdekében. „Mi, magyar származású kanadaiak teljes támogatásunkról biztosítjuk Miniszterelnök Urat minden lépésében, mely szerinte a béke és szabadság ügyét szolgálja.”, így a távirat.⁷⁸

A Szovjetunió tizenkilenc, Kanadában élő nemzetiségének több mint kétezer résztvevője tartott tiltakozó gyűlést vasárnap a montreali Forumban. A magyar és más elnyomott országok képviselői tapsolva, sírva álltak a Forumban, ahol megtudhatták, hogy a megoldás kulcsa az ENSZ kezében van. „... Ha csak egyetlen ENSZ-katonát elküldenének, máris lehetőség nyílna a sikerre” – mondta dr. Lengváry György, a Kanadai Magyar Szervezet quebeci tagozatának vezetője. Értesítette a miniszterelnöki hivatalt, hogy az egybegyűlt tömeg a magyar ügy mellé állt, és készek bármi tőlük telhetőt megtenni ennek szolgálatá-

⁷⁶ 1957. ápr. 23., NAC, RG 25, 86–87/336, Vol. 152, file 5475–dw–51–40 Vol. 1., Pearson nyilatkozata a Közgyűlés rendkívüli ülésén, a Miniszterelnök a nemzethez, (Lásd még Middle East Collection) 1956. nov. 4., NAC, RG 2, 90–91/154 Box 47 H–17–1b, *The Globe and Mail* 1956. nov. 5.

⁷⁷ Táviratok a Miniszterelnöknek, 1956. nov. 4., NAC, RG 2, 90–91/154, Vol. 108 H–17–1.

⁷⁸ Lásd ugyanott.

ban. De a montreali rendőrség nem engedélyezte az estére tervezett fáklyásmenetet. A kanadai magyarok Port Colborne-ban is tömeggyűlést szerveztek. A miniszterelnökhöz küldött táviratukban hálájukat fejezték ki, amiért a kormány elítélte a Magyarország elleni szovjet agressziót és sürgette St. Laurent-t, utasítsa Pearsont, érje el az orosz csapatok azonnali kivonulását és a rombolás és vérontás végét jelentő ENSZ-akció elindítását.

A saskatchewan Reginában, ahol a helyi Nagy Tanács gyűlést hívott össze vasárnapra, csak hatvan ember jelent meg, többen közülük németek. Egy David Gorlie nevű skót együtttérzésének adott hangot.⁷⁹

A Magyarország számára oly végzetes nap estéjén Kanada miniszterelnöke televíziós beszéddel fordult a kanadaiakhoz:

„Célunk, hogy Kelet-Európa népei maguk választhassák meg államformájukat, élhesenek ezzel az általuk már évek óta nem élvezett alapvető emberi joggal. A Szovjetunió döntése, hogy egy szomszédos ország ellen katonai erővel lép fel, komolyan veszélyezteti azt a békét, melynek megőrzéséért és megvédelmezéséért az ENSZ Alapokmány aláírásakor elköteleztük magunkat.”⁸⁰

A miniszterelnök megkísérelte megnyugtatni honfitársai felborzolt kedélyeit, és megmagyarázni Pearson lépéseit. A közvélemény azonban elsősorban nem a „merész és fegyvertelen magyar nép” vereségével, sokkal inkább az ENSZ-főtitkár Suezellel kapcsolatos önálló álláspontjával volt elfoglalva.⁸¹

POST MORTEM

A szovjet intervenció után újra felmerült a vita, mit lehetett volna tenni a megelőző tizenhárom napban. A *Le Devoir* véleménye szerint a nyugati csapatok jelenléte, vagyis a Nyugat-Európában állomásozó NATO egységek, beleértve a kanadaiakat is, fegyverekkel láthatóak volna el a felkelőket a régi gyarmati birodalom visszahódítása helyett.⁸² Escott Reid hasonló következtetésre jutott, mikor leszögezte, az orosz csapatok Magyarországról való kivonása fejében a Nyugat „beleegyezhetett volna csapatai kivonásába Németországból, így egy európai ütközőzónát hozva létre.”⁸³

November 4-e után a kanadai politikusok már csak a világ közvéleményét szerették volna éberen tartani a magyar ügyel kapcsolatban, anélkül, hogy valamilyen katonai felszabadítás hamis illúzióját keltették volna.⁸⁴ A közvélemény egy része még mindig beavatkozásra várt. A hamiltoni katolikus gimnázium ezeröttszáz diákja fejezte ki megütözését a nyugati hatalmak nyilvánvaló semmittevésén, és a miniszterelnökhöz küldött táviratában szavak helyett cselekvést követelt.⁸⁵ Egy több száz emberből álló tiltakozó

⁷⁹ Uo. *The Montreal Star* 1956. nov. 5., *Kanadai Magyar Újság*, 1956. nov. 6.

⁸⁰ Részletek St. Laurent CBC-n elhangzott beszédéből, 1956. nov. 4., szerk. *Canadian Foreign Policy 1955–1965, Selected Speeches and Documents*, ed. Arthur E. Blanchette: Toronto, McClelland and Stewart 1977: 18.

⁸¹ Dale C. Thompson: *Louis St. Laurent: Canadian*, Toronto, MacMillan of Canada, 1967: 477–478.

⁸² 1956. nov. 6.

⁸³ Reid. i. m. 55.

⁸⁴ Beszédvázlat, NAC, MG 26, L. B. Pearson, N9, Vol. 11., file 1956. október–december.

⁸⁵ Távirat a Miniszterelnöknek, 1956. nov. 5., NAC, RG 2, 90–91/154. Vol. 107 H–17–1.

gyűlés, amely Brit-Kolumbia lakosságának keresztmetszetét volt hivatva képviselni, szintén arra sürgette a kormányt, érje el, hogy azonnal ENSZ-erők menjenek Magyarországra és állítsák vissza szabadságát. A gyűlés elnöke a miniszterelnök emlékezetébe idézte, mennyire elkötelezte magát a magyarok mellett, s ebben a magyarok bíztak.⁸⁶ (Az, hogy St. Laurent semmilyen ígéretet nem tett, nem változtatott az akkori elvárásokon.) A United Electrical Radio és a Machine Workers of America kanadai dolgozóinak távirata a közlekedési ellenségeskedések végét, azonnali magyarországi fegyverszünetet és az orosz csapatok kivonulását együttesen követelte.⁸⁷

A *The Montreal Star* vezércikkírója ellenben már november 5-én nagy megértést tanúsított a szovjet imperializmus iránt: „Moszkva kész új, liberálisabb kapcsolatokat kiépíteni csatlósáival. Arra azonban nem hajlandó, hogy eltérje egy antikommunista rendszer hatalomátvételét. Úgy, mikor a vörösellenes hazafiak teljesen irányításuk alá vonták a forradalmat, és Mindszenty bíborosra, egy ugyancsak elvakult antikommunistára, mint vezetőjükre tekintettek, az oroszok döntöttek.” A szerző szerint Kádár nem sztálinista volt, hanem titoista, és egyébként is, írta, Nagy túl messze ment. Ugyanezen a napon a *Winnipeg Free Press* azt írta, az ENSZ tehetetlen Magyarország esetében, nem kockáztathat meg egy hidrogénbomba-katasztrófát. „Nem született még generáció, mely ilyen félelmetes dilemma előtt állt volna, senkit sem szabad hát elítélni, ha kétszer is meggondolja, mire szavaz képzeletben: egy ország szabadságára, vagy a föld sorsára.”

Egy Magyarországról szóló beszédének vázlatára Pearson a következőket vetette oda jegyzetként: „A világ figyelméből nem kerülhet ki a magyar ügy, de nem szabad a katonai felszabadítás hiú reményét kelteni.”⁸⁸

Újévi beszédében Pearson elismerte: „1956 egyik tanulsága, hogy mikor a szabad országok kormányai kudarcot vallottak az együttműködésben, talajt veszítettünk a békéért, stabilitásért és haladásért vívott küzdelemben”.⁸⁹ Még évekkel később, emlékirata írása során sem tudta elemezni azt a problémát, melyet 1956 ősze vetett fel. Az igazán fontos kérdés Szuezi volt. „Ha nem lettem volna úgy elmerülve a szuezi eseményekben, talán megpróbáltam volna egy ENSZ-határozatot keresztülvinni, aminek értelmében az ENSZ Közgyűlés bizottságot küldhetett volna egyenesen Budapestre ENSZ-zászló alatt, néhány ENSZ-egyenruhás katonával együtt.”⁹⁰ Pearson külügyminiszterként soha nem tett volna ilyen irreális javaslatot. 1957-ben azt mondta: „Hogy miért nem tudta az ENSZ Magyarországot megmenteni? Mert nem volt rá módja. Ha erővel avatkozunk be Magyarországon, az első áldozatok maguk a magyarok lettek volna, és talán az egész világ szakadékbba zuhant volna.” Igaz, az ENSZ nyomása nem mentette meg Magyarországot, de „volt hatása, és az egyértelműen pozitív volt”.⁹¹ Hogy ez a pozitív hatás mi volt, azt nem fejtette ki részletebben.

⁸⁶ Távirat a külügyminiszterhez, 1956. nov. 5., ua.

⁸⁷ Távirat a miniszterelnöknek, 1956. nov. 6., ua., Kanadai Magyar Munkás 1956. nov. 15.

⁸⁸ Beszédvázlat, NAC MG 26, N9, Vol. 11., file 1956. október–december.

⁸⁹ Pearson újévi CBC-s beszédének vázlatja, 1956. dec. 22., NAC, MG 26, L. B. Pearson, N9, Vol. 11. file 1956. okt.–dec.

⁹⁰ Lester B. Pearson, Mike: *The Memoirs of the Rt. Hon. Lester B. Pearson*, II. Volume., 1948–1957. ed. John A. Munro és Alex I. Inglis (Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1973.): 254.

⁹¹ Lester B. Pearson „The Present Position of the UN” *External Affairs* 9, No. 5., 1956. máj.: 182–186.

Mégis voltak eredmények is. A Brit Nemzetközösség afro-ázsiai tagjai, akiket Szuec mélységesen felháborított, konciliánsabbak lettek, mikor a Szovjetunió lerohanta Magyarországot. Kanadának a harmadik világ lecsöndesítésében jutott szerep. Kanada továbbra is aktív maradt az ENSZ-ben, és nyomást gyakorolt Moszkvára a magyar kérdésben. De ami a „kanadai lényegét” illeti, 1956. november 13-án a Külügyminisztériumból a következő távirat ment ki: „Kérjük, mondják meg Swartznak (C. O. Swartz, Norther Sales Limited, Winnipeg) és Barabásnak (Magyarország), továbbra is szeretnénk búzát eladni Magyarországnak, de két-három héttel elhalasztanánk minden tárgyalást (különösen ami a hiteleket illeti), míg a magyar helyzet valamivel tisztább lesz. Ha találkozik Barabás úrral, érdekelne minket, mit gondol a kanadai búzavásárlásról.”⁹²

Fordította: Juhász Borbála

⁹² Ritchie Rómának (? vagy talán Párizsnak), NAC, RG 235, 86–87/159, Vol. 45, file 9376–A–40: Kereskedelmi Egyezmény Magyarország és Kanada között, Legnagyobb kedvezmény elve. 1. rész. Barabás Tibor Kanadából Párizsba repült, de ott szívroham érte és csak hónapokkal később tudott hazatérni, amikor is távolléte miatt vizsgálatot indítottak ellene. Később a Kereskedelmi Kamara alelnöke is volt, és kutatóként ment nyugdíjba. 1971-ben halt meg.

HOLLANDIA ÉS A MAGYAR FORRADALOM

Nyugat-Európa kormányai az 1956-os magyar forradalomhoz nagyjában-egészében passzívan viszonyultak. A hidegháború logikája bénítólag hatott rájuk november 4-e előtt éppúgy, mint a forradalom leverése után. Ezt a passzivitást nemcsak a Szovjetunió fenyegető ereje okozta. Franciaország és Nagy-Britannia elsődlegesen a szuezi válsággal volt elfoglalva, a Német Szövetségi Köztársaság még alig lábolt ki a háború utáni újjáépítés nehézségeiből, Olaszországban a kommunisták és a kereszténydemokraták közötti hatalmi versengés még távolról sem dőlt el, és így tovább. Annyi bizonyos, hogy a nyugati országok soha vissza nem térő alkalmat szalasztottak el azzal, hogy nem voltak készek és képesek a szovjet uralom ellen fellázadt Magyarországnak valamiféle aktív segítséget nyújtani. Egy pozitívabb és cselekvőbb amerikai és nyugat-európai politika – különösen a forradalom napjaiban – világtörténeti jelentőségű lett volna.¹

Milyen megközelítéssel kell tehát a nyugat-európai országok szerepét megítélni?

Az alábbiakban megkísérlem Hollandiának az európai történelem eme drámai szakaszában játszott szerepét közelebbről megvilágítani. Hollandia (hivatalos nevén: Németalföld) sok szempontból különleges esetnek számít. A holland közvélemény talán minden más nyugat-európai országnál hevesebben reagált a szovjet beavatkozásra. A legtöbb holland városban tüntetéseken tiltakoztak a Szovjetunió intervenciója ellen. Ezek támadták meg a holland Kommunista Párt székházát. Ablakokat törtek be, az épületből bútorokat és papírokat dobáltak ki az utcára, és máglyát raktak belőlük. A nemzetközi sajtó is felfigyelt arra, hogy Hollandiában hevesebben reagáltak az eseményekre, mint másutt. A holland diplomácia is kifejezetten kemény vonalat képviselt. Hollandia ENSZ-képviselői megpróbálták a magyar ügygel kapcsolatban szigorúbb álláspontot kialakítani, határozottabban, mint a legtöbb nyugati ország. Miért reagált Hollandia ilyen élesen az eseményekre és volt-e ennek bármilyen eredménye? Mik voltak ennek a gyökerei? Különleges szimpátia a magyarok iránt, vagy egy általánosabb antikommunista, szovjetellenes közvélemény? Ha az utóbbi: honnan ered és mennyiben volt releváns a holland antikommunizmus?

Hollandia híres volt antikommunista politikai nézeteiről. A holland kormány több mint húsz éven át, egészen 1942 júniusáig – a német invázió után több mint egy évvel – nem volt hajlandó elismerni a Szovjetuniót, és a második világháború után is óvatos távolságot

¹ A téma részleteihez lásd a szerző disszertációját: *1956, de Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suez crisis*. [1956. – A holland reakció a magyar forradalomra és a szuezi válságra] Amsterdam: Uitgeverij Jan Mets. 1990. 295 p.

tartott Moszkvától. Hollandia gyanakodva figyelte a békés egymás mellett élés 1953–1956 közötti folyamatát. (Joseph M. A. H. Luns holland külügyminiszter egyébként még a hatvanas években is sokáig nem volt hajlandó a „szocialista” országokba utazni, noha ez akkorra a többi nyugat-európai ország külügyminisztereinek bevett szokásává vált.) A Szovjetunió európai politikájának eltérése tehát nem volt újdonság 1956-ban.

1956 novemberében Hollandiát egy keresztény-baloldali koalíció irányította, amely a szociáldemokrata beállítottságú Munkáspártból és a Katolikus Néppártból, valamint még két keresztény pártból állt. Akkor már tíz éve Willem Dress miniszterelnök vezetése alatt álló keresztény-baloldali kormány volt hivatalban. E tíz év alatt vált Hollandia konzervatív gyarmatosító hatalomból modern ipari országgá. Ami a külpolitikát illeti, Hollandia szakított hagyományosan semleges politikai orientációjával: 1948-ban a Brüsszeli Egyezmény, 1949-ben pedig a NATO tagja lett, és aktívan részt vett az európai integrációs folyamatban.

Hollandia átalakulásában központi jelentőségű volt Indonézia elvesztése 1949-ben az Egyesült Államok és az ENSZ nyomására. A gyarmatbirodalom végének velejárója volt egy bizonyos frusztráció. Általánosabban fogalmazva: a holland társadalom gyors modernizálódásának következtében egy meglehetősen konzervatív légkör alakult ki. A hollandok bizonyos idegenkedéssel néztek a külvilágra, amelyet a két szuperhatalom által uralt nemzetközi rendszer jellemezett és amelyben a nyugat-európai hatalmakkal csak szerény hely jutott, de féltő volt, hogy egy esetleges atomháború pusztító hatását ők viselnék. Az ötvenes években a holland külpolitikai magatartást továbbra is a poszt-kolonialista nehezítés jellemezte, amely Hollandia NATO-tagsága ellenére Amerika-ellenes érzelmeknek sem volt híján.

Ilyen okok magyarázzák a holland külpolitika ambivalenciáját az ötvenes években. A Drees vezette harmadik keresztény-baloldali koalíciós kormányban (1952–1956) egyidejűleg két külügyminiszter is volt, ami egyrészt a kabinetalakítás körüli súlyos konfliktusokból következett, másrészt a nemzetközi politikával kapcsolatos ingadozást tükrözte. Az egyik külügyminiszter – egy bizonyos Johan W. Beyen, aki bankárból lett politikus – érdeklődésének középpontjában az európai integráció állt, míg a másik – a konzervatív Joseph Luns – elsősorban a Hollandiát Indonéziához fűző ellentmondásos kapcsolatrendszerrel, valamint Nyugat-Új-Guinea Indonézia által vitatott holland fennhatóságának védelmével foglalkozott. Ez a speciális helyzet is jelzi, hogy a holland külpolitika valójában még mindig az átalakulás állapotában volt s a modern, az európai integrációra irányuló, és a konzervatív posztkolonialista tendenciák között örlődött. Hogy a negyedik Drees-kormányban, amely 1956 októberében lépett hivatalba, a konzervatív Luns lett külügyminiszter (1971-ig), míg Beyen kiszorult a külügyekből, a konzervatív vonal előretörését jelezte.

A HOLLAND KÜLPOLITIKA ÉS A MAGYAR FORRADALOM

A második világháborút követő első évtizedben Hollandiának nem volt kifejezett „Kelet-politiká”-ja. A hagyományos antikommunista szemlélet inkább a Kelet-Európával szembeni bizalmatlanságot és érdektelenséget erősítette, mintsem az ott zajló események iránti érdeklődést. Az 1956-ot megelőző években Németalföld kormánya komoly fenntartásokkal viseltetett a két szuperhatalom között kialakuló úgynevezett békés egymás mellett éléshez.

A holland politikusok az 1954-től 1956-ig terjedő időszakban nem bíztak „Genf szellemében” és kritikusán ítélték meg az Eisenhower-kormányzat „engedékeny” politikáját.²

E. Teixeira de Mattos moszkvai holland nagykövet 1955 májusában azt írta, hogy a „békés egymás mellett élés” szovjet irányvonal, és az erre való pozitív nyugati válasz nagyobb veszélyt jelent a Nyugat számára, mint a sztálinizmus a maga nyers valóságában.³

1956 márciusában de Mattos utóda, D. J. von Balluseck, korának számos holland politikusához hasonlóan, hangsúlyozta, hogy a békés egymás mellett élés egyik veszélyes következménye a Szovjetunió egyre növekvő befolyása az afro-ázsiai országokban.⁴

A holland politikának nem voltak kidolgozott kritériumai a magyar és lengyel erjedés megítélésére. Persze, ezek a fejlemények önmagukban is váratlanok voltak. Ki hihette, hogy egy sztálinista rezsim ilyen hihetetlen gyorsasággal esik szét? A holland diplomácia képviselőinek Budapestről küldött jelentései 1956 tavaszán–nyarán meglehetősen szkeptikusak voltak, amiket Hágában természetesen senki nem kérdőjelezett meg. Szeptemberig tartott, amíg a budapesti holland nagykövet, F. W. Craandijk, végül arra a következtetésre jutott, hogy Magyarországon egy átalakulási folyamat zajlik.⁵

Még ez sem győzte meg a hágai külügyminisztériumot. A Kelet-európai Osztály (DEU/OE) október 24-én arra a következtetésre jutott, hogy a magyarországi felkelés csak abban az esetben vezethetne sikerre, ha azt a Nyugat katonai eszközökkel támogatná. „Hacsak a felkelők nem kapnak valamilyen támogatást a Nyugattól, például fegyvert, joggal feltételezzük, hogy a lengyel és magyar kormány továbbra is a helyzet ura marad, ... mivel jelentős szovjet erők állomásoznak mindkét országban.” Az elemzés külön kiemelte, hogy Nagy Imre, az új magyar miniszterelnök, kommunista politikus, és hogy „az új magyarországi politikai kurzus csak névleg lenne független Moszkvától”.⁶

November elsején F. Simons, a Kelet-európai Osztály vezetője végre belátta, hogy Magyarországon radikális változások történnek. Ugyanakkor továbbra is kételkedett abban, hogy a szovjet hadsereg visszavonul. Simons nyugati katonai nyomásgyakorlást javasolt, mert szerinte „lehet, hogy a szovjetek Magyarország esetleges teljes megszállása esetén félnének a nyugati katonai beavatkozástól”. H. J. Levelt, az Európai Főosztály (DEU) főnöke és Simons felettese, e tekintetben optimistább nézeteket vallott és úgy vélte, hogy Moszkva esetleg hajlandó lesz a Nagy-kormányt ideiglenesen hatalmon hagyni.⁷

² Duco Hellema: Van de Geest van Geneve tot de Hongaarse Revolutie. Nederland and de Sovjetreiging, 1954/1956 [Genf szellemétől a magyar forradalomig. Hollandia és a szovjet fenyegetés, 1954/1956]. In: J. Hoffenar & G. Teitler (ed.), *De Koude Oorlog, maatschappij en krijgsmacht in de jaren '50* [Hidegháború, társadalom és a hadsereg az ötvenes években] Hága, SDU, 1992, 179–198. pp.

³ Archief Ministerie Van Buitenlandse Zaken [A Külügyminisztérium Levéltára], (a továbbiakban: ABZ), Geheim Archief [Titkos iratok], (a továbbiakban: GS), 1956–1965. sz. fond, 912.2. szám, 1856. dosszié, Teixeira de Mattos személyes levele Van Tuyll van Serooskerken külügyminisztériumi főtűkárnak, 1955. május 20.

⁴ ABZ, Departamental Archief [Főosztályi iratok], (a továbbiakban DA), 9, 913.50. szám, 6811. dosszié, „Kelet–nyugati kapcsolatok (általában); a kelet-európai államok kapcsolatai a Nyugattal 1956-ban” Von Balluseck 4987/278. számú 1956. március 15-i távirata.

⁵ ABZ, DA, 9, 911.31. szám, „Magyarország politikai kapcsolatai és pártjai, 7. 1956. aug. 1.–1956. dec. 31.” c. dosszié, Craandijk 1614/621, 1671/638 és 1706/661 számú, 1956. szeptember 12., 18. és 26-i táviratai.

⁶ Uo. 1956. október 24-i feljegyzés az Európai Főosztály Kelet-Európa Osztályán (a továbbiakban: DEU/OE).

⁷ ABZ, DA, 9, 921.312. szám, „Kelet-Európa, magyar felkelés, orosz katonai beavatkozás” 1. a DEU/OE 1956. november 1-i feljegyzése az Európai Főosztály megjegyzéseivel.

A holland politikusok és diplomaták maximalista elképzeléseket tápláltak. A bécsi holland nagykövet úgy vélte, a magyar forradalom óriási lehetőség a Nyugat számára, amely lehetővé teszi a szovjet befolyási övezet visszaszorítását.⁸ Ez a megítélés, amely magában foglalta a Nagy Imre és politikai nézetei iránti bizalmatlanságot is, a budapesti holland követséget éppúgy jellemezte, mint a hágai Kelet-európai Osztály értékeléseit. Craandijk nagykövet október 31-én úgy látta, hogy a politikai vezetést Magyarországon Mindszenty bíborosnak kellene átvennie. Igaz, három héttel később arra a következtetésre jutott, hogy Mindszenty tevékenysége ártott a forradalomnak.⁹

Az ilyen maximalista következtetéseket más nyugati országok nem osztották. Október 27-én J. H. van Royen washingtoni holland nagykövet azt jelentette, hogy a konfliktus amerikai részről történő megközelítése megfontolt és bölcs. „Számos, State Department-beli személy annak az aggodalmának adott hangot, hogy ha a desztalinizálás és a szovjet uralomtól való megszabadulás túl gyorsan halad, a folyamat ellenőrizhetetlenné válik és ez közvetlenül kihívhatja a szovjet beavatkozást.” Három nappal később Van Royen azt jelentette, hogy Dulles külügyminiszter szerint az amerikai kormány belátja, hogy „Az oroszok nem tűrnének el a jelenleginél kevésbé baráti szomszédos országokat”.¹⁰

Az amerikai kormány elismerte, hogy Kelet-Európa a Szovjetunió befolyási övezete, és cselekvését ennek az elvnek rendeli alá.¹¹

A holland álláspont türelmetlenebb volt. November 9-én H. Freeman Matthews hágai amerikai nagykövet azt jelentette Washingtonba, hogy a holland kormányt „komolyan aggasztja” az az amerikai terv, hogy az USA gazdasági segítséget nyújtana a Nagy-kormányoknak. Matthews szerint a holland álláspont az volt, hogy „mindaddig nyomást kell gyakorolni ezekre a 'nemzeti-kommunista' politikusokra, amíg fel nem váltják őket más, nem kommunista vezetők”.¹²

A hollandok a Magyarországnak nyújtandó segítség vonatkozásában katonai alternatívákban gondolkodtak, noha valójában a katonai beavatkozás irreális volt. Ily módon a holland álláspontban a passzivitás és egy bizonyos cinizmus keveredett. A kormány október 29-i ülésén Luns külügyminiszter úgy nyilatkozott, hogy amíg a nyugati nagyhatalmak semmit sem tesznek, addig nyilvánvaló, hogy Hollandia sem cselekedhet másként.¹³ Drees miniszterelnök kijelentette, hogy a magyarországi fejlemények világtörténelmi jelentőségűek, ennek ellenére nem lehet mást tenni, csak várni.

⁸ ABZ, DA, 9, 921.312. szám, „Külföldi reagálás a magyarországi szovjet beavatkozásra.” 1. Star Busman, 1956. november 2-i távirata.

⁹ ABZ, DA, A budapesti holland követség iratai, 911.30. szám, „A budapesti felkelés – 1956–1957” c. dosszié, Craandijk 1907/740. és 1940/758. számú, 1956 október 31-i és november 21-i budapesti táviratai.

¹⁰ ABZ, GS, 911.31. szám, 1194. dosszié, Van Royen 688. és 695. számú, 1956. október 27-i és 30-i táviratai.

¹¹ Charles Bohlen moszkvai amerikai nagykövet emlékirataiban azt írja, hogy október 29-én arra kapott utasítást, közölje a szovjet vezetőkkel, hogy az „Egyesült Államok sem Magyarországot, sem a többi szovjet csatlós országot nem tekintik potenciális katonai szövetségésnek.” Lásd Charles Bohlen: *Witness to history 1929–1969*, New York, Norton, 1973. 413. p.

¹² National Archives, Washington D.C. RG. 57, Box 3440, 755.00(W)/11-956; H. Freeman Matthews hágai amerikai nagykövet 1956. november 9-i távirata a hadügyminisztériumnak. 2/NFT szám, Weekly Report No. 44.

¹³ Algemeen Rijksarchief [Országos Levéltár], (a továbbiakban: ARA) 2.02.05, 404. Box, MR. 1856. szám, az 1956. október 29-i kormányülés jegyzőkönyve.

Később, visszatekintően a moszkvai holland nagykövet arra a következtetésre jutott, hogy olyan eseményekre, mint amilyen a magyar forradalom volt, és általában a „nemzeti kommunistákra” talán pozitívabban és körültekintőbben kell reagálni. Von Balluseck decemberben a következőképpen foglalta össze nyugati kollégáinak az üggyel kapcsolatban kialakított általános véleményét: Abból kell kiindulni, hogy a Szovjetunió nem engedheti ki a markából a kelet-európai csatlós államokat. A Nyugatnak türelmesen kell elősegítenie a szovjetek visszaszorítását lépésről lépésre. Kezdetben be kell érni valamiféle – „Gomulka szakasz”-nak nevezhető – átmeneti időszakkal, s ezalatt a Nyugatnak nem kell ragaszkodnia ahhoz, hogy az új rendszerek így vagy úgy a NATO-t válasszák. Ehelyett szabad és esetleg semleges övezetként kellene ezeket üdvözölnie a Nyugatnak.¹⁴ Bár igencsak kétséges, hogy egy ilyen stratégia lehetővé tette volna, hogy a Szovjetunió elfogadja egy semleges és szabad Magyarország létét, a forradalom alatt a holland politikai gondolkodásban ilyen elképzelések nem játszottak szerepet.

NOVEMBER NEGYEDIKE UTÁN

1956. november 4-e Hollandiában is sokaknak emlékezetes nap volt. Vasárnap és hétfőn az összes nagyobb városban a politikai pártok (persze, a kommunistákat kivéve) és a szakszervezetek tüntetéseket szerveztek. Ezeken a tömeges megmozdulásokon magasra csaptak az érzelmi hullámok. A szovjet beavatkozást a szónokok Hollandia második világháború alatti német megszállásához hasonlították. Íme, újra bebizonyosodott, mondták, mennyire áruló és ördögi hatalom valójában a Szovjetunió. Minden, főleg Szuezzel kapcsolatos, nézeteltérést félretéve a Nyugatnak most egységfrontot kell alkotnia. Számos tüntetés a holland nemzeti himnusz eléneklésével ért véget.

A sajtó reakciója is igen éles volt. A liberális *Algemeen Handelsblad* szerint a szovjet beavatkozás „rosszabb, mint Hitler szöszegései”, és a szovjet zsarnokok megmutatták igazi arcukat.¹⁵ A legtöbb újság szerint november 4-e egyúttal a Kelet és Nyugat között kialakulóban lévő politikai enyhülés korszakának végét is jelentette, s ezt a legtöbb kommentátor pozitívan értékelte. A békés egymás mellett élés és a „Genf szelleme”-ként ismertté vált irányvonal illúziókba ringatta a Nyugatot – írta a *De Volkskrant* című katolikus lap.¹⁶ Erősebb NATO-ra van szükség, nehogy még egyszer megtörténjék az, amit most Magyarország elszenved – így a szociáldemokrata *Het Parool*.¹⁷

A szovjet beavatkozás elleni tiltakozás fő céltáblája a Holland Kommunista Párt (CPN) volt. A kommunisták elleni támadások élvonalában találjuk a szociáldemokrata beállítottságú Munkáspártot, a PvdA-t. Egy Utrechtben tartott tömeggyűlésen H. Vos a PvdA nevében felvetette, vajon „tűrhetjük-e továbbra is a kommunistákat a kormányban, a tartományi gyűlésekben és a városi tanácsokban”¹⁸. Ugyanaznap este E. A. Vermeer, a

¹⁴ ABZ, DA, 9, 921.312. szám, „Kelet-Európa, magyar felkelés, orosz katonai beavatkozás.” 3. Von Balluseck 3007/1305. számú, 1956. december 28-i távirata.

¹⁵ *Algemeen Handelsblad*, vezércikk, különkiadás, 1956. november 5.

¹⁶ *De Volkskrant*, vezércikk, 1956. november 7.

¹⁷ *Het Parool*, vezércikk, 1956. november 14.

¹⁸ Idézi: *Het Vrije Volk*, 1956. november 6.

párt elnöke kijelentette, hogy „aki ez után a vasárnap után kezet fog egy kommunistával, az gyilkosságban és árulásban vállal bűnrészséget”.¹⁹ Ilyen beszédek után nem csoda, hogy november 4-én és 5-én több városban a kommunista párt hivatali helyiségei tömeges megmozdulások és zavargások célpontjává váltak. Vasárnap a rendőrség meglehetősen ambivalens módon reagált ezekre az akciókra, de a rákövetkező napon – bizonyos esetekben a katonai rendőrséggel és egyéb katonai egységekkel együttműködve – igen határozottan lépett föl. Ez több városban komoly összetűzésekhez vezetett a (főként fiatalokból álló) tüntetők és a rendőrség között. A legtöbb újság szerint ennek már semmi köze nem volt Magyarországhoz. Az adott politikai körülmények ellenére ezek az összeütközések már valóban előrevetették a rendőrség és a fiatal tüntetők közötti, a hatvanas évekre jellemző összecsapások árnyékát.

November ötödikén, hétfőn, amikor összeült a holland kabinet, Luns külügyminiszter az Egyesült Államokban tartózkodott. Távollétében Drees miniszterelnök vette át ideiglenesen a külügyminiszter szerepét. Eddig a pillanatig a kormány nem került olyan helyzetbe, hogy Magyarország kapcsán igazi döntést kellett volna hoznia, most azonban bizonyos konkrét lépésekre volt szükség. Hamarosan kiderült, hogy ez nehezebb, mint arra számítani lehetett.

Drees közölte kollégáival, hogy a holland diplomácia képviselőit utasította, ne vegyenek részt az Októberi Forradalom ünnepén adott szovjet fogadásokon. Ez bizony igen gyengécske szankció volt. Amikor az esetleges gazdasági illetve kulturális szankciók kerültek szóba, a dolog már korántsem ment ilyen egyszerűen. A kabinet nem tudott megegyezni egy, a Szovjetuniót vagy a kelet-európai országokat érintő kulturális bojkott kérdésében. A gazdasági szankciókról a pénzügyminiszter javaslatára úgy döntöttek, hogy ne hozzanak „a pillanatnyi hévnek engedve” elhamarkodott döntést.²⁰

Másnap Drees miniszterelnök felszólalt a holland alsóházban, ahol a hangulat legalább annyira forró volt, mint a parlamenten kívül. L. G. Kortenhorst, az alsóház elnöke, megemlékezett a szovjet beavatkozásról és fölshívtotta a Házat, adjon hangot „egy büszke és bátor nép ellen elkövetett arcpirító támadás fölötti szent haragjának, amely nép a kereszténység történetében vezető szerepet játszott a sötétség ördögi erői elleni harcban”. Drees sokkal nyugodtabb hangon szólt és megismételte, hogy „Hollandia nem tud konkrét segítséget nyújtani”. Bár a szovjet beavatkozásnak köszönhetően a békés egymás mellett élésnek búcsút lehet mondani, a kabinet úgy döntött, nem szakítja meg a diplomáciai kapcsolatokat sem a Szovjetunióval, sem Magyarországgal, „tekintettel azokra a negatív következményekre”, amelyek egy ilyen lépéssel járnának.²¹

Annak ellenére, hogy Hollandia kemény antikommunista vonalat képviselő ország hírében állt, az ország a Magyarország elleni agresszióval szemben továbbra is csak szerény lépésekre szánta el magát. November 19-én a kabinet úgy döntött, befagyasztja a Szovjetunióval meglévő kulturális és sportkapcsolatait, de döntött arról is, hogy ugyanezeket a kapcsolatokat továbbra is fönntartja a többi kelet-európai országgal. A Holland Olimpiai

¹⁹ Idézi: W. Gortzak, *Hongarije 1956; een poging tot relativering*. [Magyarország: kísérlet egy elfogulatlan megközelítésre] *De Gids*, Vol. CXXXX No. 6/7, 1966. szeptember, 103. p.

²⁰ ARA, 2.02.05, 404. Box, MR 1861. szám, az 1956. november 5-i kormányülés jegyzőkönyve.

²¹ *Handelingen Twede Kamer [Alsóházi ülések jegyzőkönyve] 1956–1957* 105. p. és 217–218 pp.

Bizottság követte a kabinet példáját és bejelentette: nem szándékozik részt venni a melbourne-i olimpiai játékokon.²²

Összességében tehát a Szovjetunió elleni konkrét politikai szankció csak a kulturális kapcsolatok felfüggesztése és a szovjet diplomáciai fogadások bojkottja volt. Az utóbbi az összes nyugati diplomata közös akciója volt, de ez az egységfront is két hónapon belül szétesett. December 27-én Von Balluseck jelentette Moszkvából, hogy a román állami szintű látogatás kapcsán a szervezett fogadásokon megjelent több nyugati kollégája. Egy héttel később Von Balluseck azt írta, hogy minden visszatért a rendes kerékvágásba: látták, amint Charles Bohlen amerikai nagykövet szóba elegyedik Gromiko külügyminiszterrel. A „diplomáciai fogadások háborúja” ezzel véget is ért.²³

Ehhez hasonlóan fejlődött Hollandia és a Kádár-kormány viszonya is. Az ugyan nyilvánvaló volt, hogy ez a kormány a szovjet beavatkozás szülötte és semmiféle demokratikus legitimitációja sincs, viszont nem ez volt az egyetlen antidemokratikus rezsim, amellyel Németalföld kormánya normális diplomáciai kapcsolatot tartott fenn. A holland diplomaták jelentései szerint más nyugati országok is többé-kevésbé tárgyyszerűen és üzleti szellemben alakították viszonyukat a Kádár-kormánnyal. Mint már említettük, a holland kormány is úgy határozott, hogy fönntartja Magyarországgal a diplomáciai kapcsolatokat.

Ettől függetlenül azonban a holland külpolitika igyekezett a kádárista Magyarországot és annak képviselőit elszigetelni. 1956. november 16-án C. W. A. Schürmann, Hollandia állandó ENSZ-képviselője azt az utasítást kapta, hogy a mandátumvizsgáló bizottságban ne fogadjon el az új magyar ENSZ-képviselők megbízólevelét.²⁴ Ugyanakkor más nyugati államok, különösen az amerikaiak, nem vállalkoztak arra, hogy idáig elmenjenek. A következő évben Hollandiának a Kádár-kormánnyal kapcsolatban kialakított viszonyára az eddiginél kevésbé elnéző magatartás volt jellemző, amelynek során kerültek minden közvetlen érintkezést a magyar diplomácia képviselőivel. Végül azután ez a bojkott is lassan elhalt, bár időben így is tovább tartott, mint az, amelyiket a Szovjetunióval szemben alkalmaztak. 1957 novemberében a Külügyminisztérium engedélyezte Craandijk nagykövetnek, hogy részt vegyen azon a fogadáson, amelyet Dobi elnök tiszteletére adtak.²⁵

²² Ez valóban figyelemre méltó gesztus volt, mivel a nyugat-európai országok közül csak Spanyolország járt el hasonlóképpen.

²³ ABZ, GS, 921.312. szám, 2120. dosszié, Von Balluseck 106. és 111. számú, 1956. december 27-i és 1957. január 5-i táviratai.

²⁴ ABZ, DA, 999,999.214. szám, ENSZ (Magyarország) c. dosszié 2. „A magyar kérdés az ENSZ-ben 1957. jan. 1.–1957. jún. 30”. (A holland ENSZ-képviselő jelentése a napirend 67. pontjáról: A magyarországi helyzet.)

²⁵ ABZ, DA, 9,913.50. szám, „Kelet–Nyugat, a Nyugat diplomáciai kapcsolatai a Szovjetunióval és a csatlós államokkal az 1956. novemberi szovjet beavatkozás után”. A Külügyminisztérium 163626/401. számú, 1957. november 28-i távirata. – Itt még lehetett arra hivatkozni, hogy ez a fogadás kivételes eset, mivel Dobi nem a Kádár-féle politikai elithez tartozott, tekintettel arra, hogy kinevezése 1956 előtt történt. Néhány hónappal később azonban Craandijk már arra kapott engedélyt, hogy részt vegyen egy fogadáson, amelyet Münnich Ferenc miniszterelnökké történt kinevezése alkalmából tartottak.

SZUEZ ÉS BUDAPEST HÁGÁBÓL NÉZVE

A magyar forradalom és a szuezi válság egyaránt novemberben érte el legkritikusabb szakaszát. Szuezzel kapcsolatban Hollandia álláspontja közelebb volt a brit és francia állásponthoz, mint sok más, a konfliktus által közvetlen módon nem érintett országé. Ennek oka elsősorban a volt gyarmattartónak az olyan afro-ázsiai politikai vezetőkkel szembeni ellenszenv volt, mint Nasszer egyiptomi és Szukarno indonéz elnök. A holland politikusok – s főleg Luns külügyminiszter – helytelenítették az ENSZ fellépését Nagy-Britannia és Franciaország ellen, amit az USA támogatott. Általánosabban fogalmazva: Hollandia bizalma megingott az ENSZ-ben. A szuezi válság alatt kialakult koalíció a kommunista országok és semleges afro-ázsiai blokk között csak megerősítette a holland politikának az ENSZ-szel szembeni fenntartásait.²⁶

Mind a szuezi válság, mind a magyar kérdés november negyedikén az ENSZ Közgyűlése elé került az „egyesülés a békéért” eljárás keretében hozott határozatokkal összefüggésben, ami csak bonyolította a helyzetet. A hágai minisztérium – Schürmann állandó ENSZ-képviselőnek adott utasításában – hangsúlyozta, hogy a közgyűlés döntéseinek legnagyobb kockázata abban áll, hogy „a szovjet invázió mind a szavakban, mind pedig az eljárás módját illetően egy szintre kerül a szuezi angol–francia akcióval.” Ez pedig teljességgel helytelen és igazságtalan lenne. Az angol–francia akció célja, legalábbis elvben, a nemzetközi jog érvényesítése volt. Ezzel szemben a szovjet beavatkozás teljesen törvénytelen. A szovjet intervenció megmutatta, hogy Nagy-Britannia és Franciaország akciójának elítélése úgy, ahogyan azt az Egyesült Államok szeretné, súlyosan kifogásolható. Ha lehet, Schürmann-nak egy olyan határozatra kell szavaznia, amely Magyarországot ENSZ ellenőrzés alá helyezné. Egy ilyen határozat természetesen sohasem valósulna meg, de legalább aláhúzná a francia és a brit magatartás visszafogottságát a Szovjetunióval szemben, az előbbiek ugyanis hajlandók elfogadni ENSZ-csapatok jelenlétét a Csatorna angol–francia haderők által elfoglalt részében.²⁷

A holland delegáció támogatta a Közgyűlésnek a Szovjetuniót és a Kádár-kormányt elítélő határozatait. November 10-én egy újabb határozatban ismét elhangzott a szovjet kivonulásra, szabad választások megtartására és az ENSZ-megfigyelők elfogadására vonatkozó követelés. Schürmann azt javasolta, hogy paragrafusonként szavazzanak. A szavazás után elmagyarázta, hogy kérésének célja az volt, hogy látni lehessen, hogyan szavaznak az úgynevezett semleges országok. A megjegyzést a semleges országok delegációi igen sértőnek találták. A holland képviselő szerint néhányan közülük semmi könyörületet nem tanúsítottak a magyar néppel szemben, míg ugyanakkor más afro-ázsiai delegátusok elég bátornak mutatkoztak ahhoz, hogy az összes paragrafust támogassák. „Köszönetemet fejezem ki a semleges blokk azon delegátusainak, akiknek volt bátorságuk így szavazni”, fejezte be Schürmann.²⁸

²⁶ Lásd: Duco Hellema, „Backing Britain, the Netherlands and the Suez Crisis”, *Diplomacy and Statecraft*, Vol. IV. No 1. March 1993. 37–58. pp.

²⁷ ABZ, GS, 921.322. szám, 2142. dosszié, a Külügyminisztérium 18. számú, 1956. november 4-i távirata a New York-i ENSZ-képviseletnek.

²⁸ ABZ, DA, 999, 999.214. szám, ENSZ (Magyarország) „A magyar kérdés az ENSZ-ben” 1. 1956. november–december.” „Rövid áttekintés a magyar kérdés vitájáról az ENSZ-ben – 1956. okt. 27. – nov. 21.” feljegyzés a Nemzetközi Szervezetek Főosztályán (DIO) (dátum nélkül).

Amikor Luns külügyminiszter november 28-án felszólalt a Közgyűlésen, hallgatóságát azzal vádolta, nem egyenlő mércével mér: „Sajnálatosnak tartom, hogy az ENSZ-ben folyó politikai viták során egyre több jel mutat arra, hogy hiányzik az intellektuális kiszámíthatóság. Országomban az embereket mélységesen megdöbbeníti az a tény, hogy számos delegáció kevésbé bizonyult készségesnek a magyar tragédia kapcsán összehangolt cselekvésre, mint a közel-keleti fejlemények megtárgyalására.” Luns burkoltan Hammarskjöld ENSZ-főtitkár, valamint az USA szerepét is bírálta: „olyan nincs, hogy az ember az Alapokmányra hivatkozik az angol–francia akció kapcsán, miközben a könyörület és szánalom legkisebb jele nélkül egyszerűen nem vesz tudomást arról a küzdelemtől, amelyet egy nép folytat a szabadságáért”.²⁹

Mind Schürmann, mind pedig Luns fellépése jelzi, hogy Hollandiát mennyire foglalkoztatta a semleges országok álláspontja, különös tekintettel a szuezi válságban játszott szerepükre. Novemberben úgy tűnt, hogy néhány afro-ázsiai semleges ország elvesztette Moszkvába vetett bizalmát és hajlandó volt támogatni a Szovjetuniót és a Kádár-kormányt elítélő határozatokat. Decemberben a Külügyminisztérium Nemzetközi Szervezetek Osztálya (DIO) arra figyelte föl, hogy India, amely egyfelől ellenezte az angol–francia akciót, másfelől megpróbált semleges és közvetítő szerepet játszani Magyarországgal kapcsolatban, az ENSZ-ben diplomáciai vereséget szenvedett. A DIO ebből azt a következtetést vonta le, hogy az ENSZ a magyar kérdés kapcsán „öntisztuláson és pedagógiai tapasztalatokon esett át”. Az afro-ázsiai blokk már nem képezett politikai egységet, a Szovjetunió hírnevét pedig súlyosan megtépták a fejlemények.³⁰

Hágában bizonyos országoknak, elsősorban az Egyesült Államoknak 1956 őszén játszott szerepe komoly nehezítésre adott okot. Amikor 1957-ben az ENSZ Különbizottságának jelentése Magyarországról az ENSZ Közgyűlése elé került, a holland diplomácia, más nyugati államokkal együtt, tervezett egy külön jelentést a szovjet intervencióról, de ebből végül nem lett semmi.³¹ 1957 szeptemberében ismét született egy határozat a Szovjetunióval szemben –, amelyet néhány „semleges” afro-ázsiai ország ismét támogott.³² Ez kielégítő eredménynek számított, és a Külügyminisztérium elégedett is volt. Ugyanakkor az ENSZ keményebben is felléphetett volna. Az amerikaiak engedékenysége miatt a magyar ENSZ-képviselők megbízólevelét ismét nem utasították el. A legtöbb delegáció „jogi és opportunistá alapon” nem volt hajlandó megkérdőjelezni a megbízólevelek törvényességét. Hollandiának és a néhány hozzá hasonló országnak nem volt elég ereje szembefordulni a többséggel.³³ 1957 végére a holland külpolitika kénytelen volt belátni, hogy a „magyar kérdés” számára lezárult.

²⁹ ABZ, DA, 999, 999.214. szám, „A magyar kérdés az ENSZ-ben 1. 1956. november–december”.

³⁰ Uo., a DIO feljegyzése, 1956. december 15.

³¹ Az ENSZ különbizottságának jelentése a magyar helyzetről. Az ENSZ Közgyűlésének hivatalos iratai. Tizenegyedik ülészak 18. számú melléklet (A/3592). 1956 november–decemberében a budapesti holland követség a nyugati diplomáciai képviselőkkel közösen egy olyan jelentés megírására tett kísérletet, amely a szovjet beavatkozással foglalkozott volna. A hágai minisztérium pozitívan reagált, más országok azonban vonakodtak ebben részt venni, illetve óvatosabbnak bizonyultak.

³² *Hongarije en de Verenigde Naties; april 1957. januar 1958*, [Magyarország és az ENSZ 1957. ápr.–1958. jan.] Ministerie van Buitenlandse zaken, No. 51, Hága, Staatsdrukkerij, 1958, 15. p.

³³ Uo. 31. p.

MAGYAR MENEKÜLTEK HOLLANDIÁBAN

A november 4-i szovjet beavatkozás után a menekültek tömegei hagyták el Magyarországot. Utólag néhány holland újság bírálta a nyugati diplomáciai képviselőket, amiért a szovjet intervenció napjaiban olyan passzív magatartást tanúsítottak. Ami a holland követéséget illeti, a holland külügyminisztérium visszautasította ezt a vádat. Mindazonáltal a Craandijk követ jelentései arra utaltak, hogy a holland követség ajtajai a november negyedikét követő néhány napban valóban zárva maradtak, és a politikai menedékjogot kérőket pedig visszautasították. Craandijk ehhez annyit fűzött hozzá, hogy „az ember nem tudhatja, tulajdonképpen ki is az, aki éppen menedékjogot kér”. „Én csak fegyvertelen ellenállóknak adok menedékjogot, ha közvetlen életveszély áll fenn.”³⁴

Craandijk hozzáállása már előrevetítette a holland kormány vonakodó magatartását a magyar menekültekkel kapcsolatban. Mégis, november ötödikén a kabinet gyors és hatékony döntést hozott, hogy ezer magyar menekültet befogadnának. Egy héttel később M. A. M. Klompé népjóléti miniszter arról tájékoztatta a kabinetet, hogy az ENSZ Menekültügyi Bizottsága kérte Hollandiát, hogy fogadjon be egy 1300 főből álló magyar menekültcsoportot, tekintettel az ausztriai menekülttáborokban kialakult helyzet tarthatatlanságára. Rövid habozás után a kabinet ennek a kérésnek eleget is tett. Egy héttel később Klompé miniszter javasolta a kormánynak, hogy a magyar menekültek számát emeljék föl kétezerre.³⁵ Ezúttal Drees miniszterelnök csak vonakodva fogadta el a javaslatot. Rámutatott, mennyire nehéz Hollandia gazdasági helyzete, különösen a lakás gondok tekintetében. A szociális ügyekért és a lakáséptésért felelős miniszterek azonban másképpen érveltek: szerintük a magyar menekültek jelenléte minden valószínűség szerint csökkentené az ország munkapiac munkaerőhiányból fakadó gondjait. Erre azután Drees miniszterelnök is igent mondott.³⁶

Ezzel azonban még nem került pont az ügy végére. November 26-án a Menekültügyi Bizottság újabb kéressel állt elő: Komplé miniszter javaslata szerint a kabinet tartózkodási engedélyt adhatna bebocsátást kérő magyaroknak azzal a feltétellel, hogy ez az újabb menekültcsoport végül más célországot választ, és tovább emigrál. Drees miniszterelnök kijelentette, a menekülteknek alá kellene írniuk egy nyilatkozatot, amelynek értelmében hollandiai tartózkodásuk csak ideiglenesnek tekintendő és – amint ezt Drees megfogalmazta – számíthatnak arra, hogy „szállásuk nem lesz éppen tökéletes”.³⁷

Természetesen naivnak bizonyult az a feltételezés, hogy más országok hajlandók lesznek a csoportot átvenni. A Hollandiába befogadható menekültek számát végül három-ezerre kellett emelni. Decemberben a kormány elhatározta, hogy a szükségből erényt kovácsol és megpróbál bányászokat toborozni az ausztriai menekülttáborokban, de ez végül nem volt nagyon sikeres. Ráadásul több felsőházi képviselő bírálta a kormányt, hogy ilyen opportunistá módon viszonyul a kérdéshez. Drees miniszterelnök magyarázatként annyit

³⁴ ABZ, A budapesti holland követség iratai, 911.30. szám, Craandijk 1920/744. számú, 1956. november 10-i távirata.

³⁵ ARA, 2, 02. 05, 404. Box, MR 1865. szám, az 1956. november 12-i kormányülés jegyzőkönyve.

³⁶ Uo. MR 1867. szám, az 1956. november 19-i kormányülés jegyzőkönyve.

³⁷ Uo. MR 1868. szám, az 1956. november 26-i kormányülés jegyzőkönyve.

mondott, hogy Hollandiának szüksége van bányászokra, mivel a közelmúlt belgiumi bányászerecsétlensége óta nehéz olasz bányászokat találni.

Mindent összevéve, a nagy szavaktól eltekintve a holland kormány úgy viselkedett, mint egy szigorú könyvelő. A Hollandiába beengedett menekültek száma a többi nyugat-európai országhoz képest alacsony volt. A felmerülő költségeket többnyire jótékonyági szervezetek fedezték, az állami kiadásokat a lehető legalacsonyabb szinten tartották. A kormány azokat a menekülteket preferálta, akik a holland társadalomban hasznos szerepet vállalhatnak, és ez a szempont érezhető volt abban a rendkívül óvatos magatartásban, ami a budapesti követségen a vízumok kiadását jellemezte. Craandijk november 24-i jelentésében ez áll: „Akik végül az én segítségével útnak indulnak, politikai értelemben mindenképpen megbízhatók és nem szegények.” Az ausztriai menekülttáborokban működő holland csoport, amely a bevándorlók kiválasztását végezte, azt az utasítást kapta, hogy ne csak kommunistákat, ÁVH-ügynököket és bűnözőket szűrjenek ki, de cigányokat se engedjenek be.³⁸

1956 HATÁSA

Milyen következtetéseket vontak le a holland politikusok a magyar forradalom kimeneteléből? Számos holland politikus azon a véleményen volt, hogy a Nyugatnak nem voltak eszközei a magyarországi szovjet beavatkozással szemben, tekintettel a nyugati blokk politikai és katonai gyengeségére. Az 1956. decemberi katonai költségvetési vitában a legtöbb alsóházi képviselő arról beszélt, hogy a NATO-t meg kell erősíteni, és a szuezi válság során előtűnt NATO-n belüli széthúzást meg kell szüntetni. Amint azt egy, a kálvinista „Forradalom-ellenes Párt”, az ARP, képviselője megjegyezte: Hollandia feladata „más országokkal való szoros együttműködésben komolyan harcolni azért, hogy a Magyarországhoz hasonló országokban véget érjen az elnyomás és a szolgaság”.³⁹ Ebben az összes politikai párt – a kommunisták kivételével – egyetértett. A szociáldemokrata Munkáspárt elnöke, E. A. Vermeer kijelentette: „Katonai erőfeszítéseink sokat segítenek Kelet-Európa nemzeteinek... Szilárd magatartásunk bátorságot ad majd nekik az ellenálláshoz, még ha pusztá kézzel is kell szembeszállniuk az orosz erőszakkal.”⁴⁰

Több képviselő megvetően nyilatkozott azokról, akik az előző évek során azzal érveltek, hogy az enyhülés lehetővé tette a katonai kiadások csökkentését. A békés egymás mellett élésről bebizonyosodott, hogy az nem más, mint veszélyes illúzió, és a nyugati katonai védelemnek a lehető legjobbnak kell lennie. H. A. Korthals konzervatív-liberális képviselő kifejtette, hogy Magyarország példája bebizonyította, hogy a „békés egymás mellett élés és ehhez hasonló kifejezések pusztán üres frázisok”.⁴¹ Ilyen körülmények között természetes volt, hogy az alsóház elfogadta C. Staf védelmi miniszter-

³⁸ Lásd A. Kövi: *Hongaarse immigratie na 1956* [Magyarok bevándorlása 1956 után], In: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1987. 446. p.

³⁹ *Hendelingen Tuede Kamer* [Alsóházi ülések jegyzőkönyve] 1956–1957, 173. p.

⁴⁰ Uo. 176. p.

⁴¹ Uo. 203. p.

nek a holland hadsereg átszervezésére vonatkozó tervzetét, amely a fegyveres erőket felkészítette egy atomháborúra.

A holland közvélemény is aktívan reagált a magyar forradalomra és különösen a szovjet beavatkozásra. Bár a tüntetések néha a rendőrség és a fiatalok összecsapásához vezettek, az összes nagyobb város népgyűlésein a hollandok az események súlyához illő méltósággal tiltakoztak. A kormány külpolitikai irányvonala is kifejezni látszott a holland közvéleményt. Az a tény, hogy Hollandia álláspontja a többi nyugati országénál keményebb vonalat tükrözött, azt a látszatot kelti, mintha ez a kommunistaellenesség hosszú hagyományának új és „hamisíthatlan” megnyilvánulása lett volna. Ugyanakkor a holland külpolitikában sok opportunizmus és mögöttes szándék rejtett. Számos politikus nagy szavait és szélsőséges álláspontját jórészt olyan indítékok határozták meg, amelyeknek csak kevés köze volt Magyarországhoz.

A Magyarországgal kapcsolatos holland álláspont mögött az angol–francia Suez-politika támogatása állt, vagy általánosabban fogalmazva, a semleges afro-ázsiai országok Nyugat-ellenes politikájával való szembenállás és az Egyesült Államok politikájának kritikus megítélése. Ebben a vonatkozásban a Külügyminisztérium meglegedéssel konstatálta a magyarországi szovjet beavatkozás politikai következményeit. Emellett a magyarok tragédiája megmutatta, hogy a „békés egymás mellett élés” nem egyszerűen naiv illúzió, hanem a Nyugatra igen veszélyes jelszó is. Az, ami Magyarországgal történt, mindenki számára világossá tette, hogy a Nyugatnak erősnek és szilárdnak kell lennie, hogy szükség esetén szemben állhasson mind a szocialista, mind pedig a semleges országokkal.

A magyar tragédia a holland társadalomra figyelemre méltó szociális és politikai hatást gyakorolt. Egy történelmi pillanatra nemzeti konszenzus jött létre a változó és bizonytalan Hollandiában: „Milyen szerencsések is vagyunk, hogy Hollandiában élhetünk!” A november 4-i és 5-i tömeggyűléseken – hónapokig tartó politikai konfliktusok után, amelyek a negyedik Drees-kormány megalakulását kísérték – a demokratikus politikai pártok és a szakszervezetek képviselői egy egységes nép nevében szónokolhattak. Ez a pillanatnyi konszenzus, persze, hamarosan elmúlt, és az élet visszatért a rendes kerékvágásba. A novemberi gyűlések lelkes hangulatában a szónokok fogadalmat tettek, hogy Hollandia a lehetőségeihez mérten minden segítséget megad majd a magyar népnek. Alig néhány nappal később a holland kormány nehézkes magatartása rávilágított az ötvenes évek gazdasági realitásainak kijózanító erejére. Azt persze senki nem tagadja, hogy a magyar menekülteket meleg fogadtatásban részesítették Hollandiában, de befogadásuk végül is igen szerény hozzájárulás volt a magyar nép ügyéhez.

Hollandia szempontjából a magyar forradalom igen fontos esemény volt. Fontos volt a holland közvélemény és a holland külpolitika szemszögéből egyaránt. Ugyanakkor a nemzetközi fórumokon Hollandia igen kevés konkrét eredményt ért el. De ez nemcsak egy olyan viszonylag kis országra áll, mint Hollandia. Hatalmasabb szomszédaink sem tudtak vagy akartak többet tenni.

Fordította: Valló Péter

1956 – FINNORSZÁG ÉS MAGYARORSZÁG

A Finn Köztársaság és a Magyar Királyság közötti élénk kulturális kapcsolatok, melyek csúcspontjának az 1938-ban aláírt kulturális egyezmény tekinthető, gyakorlatilag megszakadtak azzal, hogy Németország megszállta Magyarországot 1944 tavaszán. Ezen a tényen nem változtatott, hogy a német megszállókat oroszok váltották fel; a testvéri érzés eltűnt és a régi kapcsolatok megszakadtak.

A Finn–Szovjet Társaság mintájára baloldali szolidaritási szervezetként alakult meg 1950. október 10-én a Finn–Magyar Társaság, amelybe először inkább csak kommunisták és a népi demokratikus mozgalomhoz közel álló személyek léptek be. Azt követően, hogy magyar részről 1954-ben kezdeményezték a régi kulturális egyezmény felújítását, a baráti társaság baloldali jellege lassan teherre kezdett válni. A Magyar Népköztársaság követeként Szipka József aktívan igyekezett a kapcsolatokat bővíteni. A finn politikai és társadalmi élet vezető személyiségei között a legjelentősebb visszhangra a finn néprajzkutatók és nyelvészek körében talált. A társaság tagja lett Kustaa Vilkuna professzor is, akinek – tudomásom szerint – ekkoriban is folytatódott a levelezése a háború előtti időkből jól ismert magyar kollégájával, Ortutay Gyulával, a magyar politikai élet egyik prominens alakjával.

1956 nyarára már ott tartott a kulturális egyezmény előkészítése, hogy még az év folyamán aláírták volna a szerződést. Budapesten az UMKL Külügyi anyagában tárolt, Helsinkiből küldött Szipka-féle követi jelentések utalnak arra a tényre, hogy – Vilkuna szavaival – Kekkonen „szabad jelzést adott” az egyezménynek. A finnek könnyebben építhették a kapcsolatokat Magyarországgal azt követően, hogy Finnország és a Szovjetunió között 1955-ben műszaki-tudományos együttműködésre vonatkozó egyezmény jött létre. Szipka tevékenysége nyomán kedvező előrelépés történt, a baráti társaság tagjai mind szélesebb körből kerültek ki. 1956-ban már megelégedéssel jelenthette a budapesti Külügyminisztériumnak, hogy számos ismert és tekintélyes személyiség lépett be a társaságba, közöttük Kustaa Vilkuna és Lauri Hakulinen professzor, Kauno Kleemola miniszter és Ahti Karjalainen, aki Kekkonen köztársasági elnök titkárságának vezetője volt. Ezt Budapesten – teljes joggal – a Magyarországgal való kapcsolatok újjáélesztése irányában tett pozitív finn lépésként értékelték.

Még 1956-ban megszületett az első finn–magyar testvérvárosi kapcsolat is Lahti és Pécs között.

A Magyarországon októberben kitört válság miatt a kulturális egyezmény azonban elvesztette aktualitását; aláírására majd csak 1959-ben került sor.

Az SZKP XX. kongresszusa után várható volt, hogy a változások szele meg fogja rázni Európa keleti részét. A krízis fékezhetetlen ereje azonban – legalábbis a finneket –

meglepetésszerűen érte. Folyamatosan figyelemmel kísérték a helyzet alakulását: pl. az ország legnagyobb napilapja, a *Helsingin Sanomat* 1956. október 2-án a bécsi *Die Presse*-t idézve adta hírül, hogy Tito és Hruscsov jaltai tárgyalásain felmerült többek között a szovjet csapatok kivonása Magyarországról és Romániából; ezzel egyidejűleg tudósítottak arról, hogy komoly zavargások törtek ki Poznanban, ahol a rendőrség és az állambiztonsági szervek tüzet nyitottak a tüntetőkre. A több halálos áldozatot követelő esemény következtében egész Lengyelország politikai válságba sodródott.

A *Helsingin Sanomat* hírt adott Rajk, Pálffy, Szőnyi és Szalai október 6-i budapesti rehabilitálásáról és újratemetéséről. Egy héttel később a lap a Budapest és Belgrád közötti kapcsolatok felmelegedéséről tudósított, valamint egy magas rangú párt- és kormányküldöttség Jugoszláviába érkezéséről. Farkas Mihály és Vladimir letartóztatását, valamint Rákosi kizárását a politikai életből annak jeleként értékelték, hogy Magyarország a titoizmus útjára lépett.

A finn előítéletekre viszont nem volt jelentős hatással az októberi válság; csak tovább erősítette a korábbi értékeléseket. A *Suomen Sosialidemokraatti* pl. október 20-i vezércikében a következőket írta:

„Nem lehet pusztán véletlennek tekinteni, hogy miközben a magyar vezetés Jugoszláviába utazott, pártlapjuk, a Szabad Nép helyesnek látta leszögezni: nem minden jó a moszkvai kommunista vezetéstől származik, s nyilatkozataikat nem kell automatikusan követendő irányvonalnak tekinteni. A szinte tragikomikus újratemetések a maguk részéről kiváló bizonyítékai annak a komoly megtisztulási igénynek, amely jelenleg előretörőben van a népi demokráciákban, s igazolja, hogy ezek az országok önálló utat szeretnének követni. Túl sokat viszont nem lehet várni ezektől az eseményektől. A kommunizmus az kommunizmus marad, legyen akár Gerő, Rákosi – vagy Tito – is az élén. De ha ez az erjedés a jelenleginél egy valamelyest függetlenebb zóna kialakulásához vezetne Kelet és Nyugat között, akkor ennek igen jelentős szerepe van az európai béke szempontjából. És teret nyitni szabadabb szeleknek ott, ahol eddig csak az egyetlen ortodoxia vastörvényét ismerték, idővel nagy jelentőséggel bírhat.”

A magyar diákmegmozdulásokról és többek között a budapesti műegyetemisták követeléseiről ugyan beszámoltak a lapok az elkövetkező napokban, de ezek többnyire a lengyel események árnyékában maradtak: amennyiben Gomulka és a párt kezéből kicsúszna a hatalom, fennállna a veszély, hogy Moszkva elveszti Lengyelországot. Ez pedig veszélyeztetné Hruscsov pozícióját a Kremlben.

Az október 23-i budapesti nagy tüntetésről érkezett hírek hatására október 24-én összeült a Finn Kommunista Párt Politikai Bizottsága, hogy megvitassa a nemzetközi helyzetet, különös tekintettel a lengyel és magyar eseményekre. Az értekezlet a következőket szögezte le:

„– a lengyel helyzet a megnyugvás jeleit mutatja; a lengyel munkások nem hagyják magukat megfosztani a szocializmus vívmányaitól és a lengyel nép meg kívánja őrizni a Szovjetunióhoz fűződő jó viszonyát;

– megállapítható, hogy az eddigi információk alapján nem lehet pontosan megítélni a helyzetet az említett országokban, így pl. a szélsőséges nacionalista elemek szerepét a magyarországi eseményekben stb. Azonban nyilvánvaló, hogy a reakciós és külföldi erők mindenáron a kapitalizmus restaurációjára törekednek ebben az országban.”

A Nemzeti Koalíció (konzervatívok) *Uusi Suomi* c. napilapjának szerkesztője, Matti Pirhonen arról számolt be, hogy milyen jelentős visszhangot váltottak ki Magyarországon a Lengyelországból érkező hírek:

„Bár vasárnap még nem tudtak Budapesten a lengyel eseményekről, a hír gyorsan terjedt és a nemzeti erők már hosszabb ideje készítik elő a közhangulatot nagy és sorsdöntő változásokra.”

A lapok október 25-én reagáltak először nyomatékosabban, ekkor a *Helsingin Sanomat* így ír vezércikkében:

„A vasfűgőny mögött Magyarországon egy dráma játszódott le, amely emlékeztet mindazokra a korábbi szabadságmozgalmakra, amelyeket az ország történelme során erőszakkal és idegen haderők segítségével vertek le. A népi demokráciákban zajló mozgolódás, amely nagyobb belső és külső szabadságra törekszik s amely Lengyelország esetében a nemzeti erők győzelmével végződött, úgy látszik, Magyarországon más kimenetelű lesz. Igaz ugyan, hogy a korábban titoizmusa miatt félreálított Nagy Imre most hatalomra került és a »lázadók« megnyugtató céljából ígéreteket tett a demokratizálásra, viszont tény marad, hogy a tüntetéseket erőszakkal verték le mind magyar, mind orosz csapatok segítségével. Hogy a magyar népfelkelésben egyúttal a kommunizmus ellen harcoltak-e, azt az eddigi hiányos információk alapján lehetetlen megállapítani. Mindenesetre a hatósági intézkedések nyilvánvaló félelmet tükröznek. A tömegbe lövetés a békés egymás mellett élés korszakában nem válik sem a magyarok, sem pedig az országban állomásozó megszálló csapatok becsületére. Kellemetlen helyzetbe hozza azokat a kormányokat, amelyek mindezt felelősek. A finn nép mélyen együtt érez magyar testvérnépével szenvedéseinek és megpróbáltatásainak napjaiban.”

Az *Uusi Suomi* csak referált vezércikkében a nemzetközi hírgyűnökségek nyomán. A *Suomen Sosialidemokraatti* azonban október 25-én állást foglalt a történetekkel kapcsolatban:

„Várható volt, hogy Magyarország lesz a következő színtere annak az eseménysorozatnak, amelyet a múlt hétvégi gyors és dramatikus fordulatok indítottak el Lengyelországban. A lengyelek meglepően gyorsan tisztázták a helyzetet... és legalábbis jelenleg úgy tűnik, túl vannak a legnehezebb fázison. Másképp van Magyarországon. A demokratizálási követelések ott olyan helyzethez vezettek, melyet már teljes joggal lehet lázadásnak nevezni... Már nemcsak a kommunista vezetés hatalmi harcáról volt szó a követendő irányvonalat illetően, hanem egy olyan kísérletről, amely információink szerint az egész jelenlegi rendszert veszélyeztette... A magyar kormány gyors segítségkérése a szovjet csapatoktól kiválóan tükrözi a helyzet súlyosságát. A forradalmárok követelésére a miniszterelnöki posztot betöltő Nagy Imre már miniszterelnökségének első óráiban késhegyen táncolt: a forradalom további folytatása az ő kommunista kormányának gyors végét jelentette volna. Másrészt viszont az ilyen fejlődés az országban állomásozó szovjet csapatoknak az eseményekbe való külön kérés nélküli beavatkozásához vezethetett volna. Kérésével Nagy olyan döntéstől mentette meg a szovjet vezetést, amely az új irányvonalukról való lemondást jelentette volna, s minden propagandaadut a Nyugat kezébe adott volna.”

Az Agrárszövetség napilapja, a *Maakansa* első reakciói óvatosabbak voltak. A lap címlapjának szalagcíme október 25-én a magyar eseményekkel szembeni igen kritikus viszonyulásról tanúskodik: „Ellenforradalmi kísérlet Magyarországon – a miniszterelnöknek megválasztott Nagy Imre a szovjet csapatok segítségét kérte a lázadás leverésére.” Vezércikkében a lap világos összefüggést látott az események és Tito között, aki bátorította Gomulkát; a lengyel példa pedig bátorította a magyarokat. Az osztrák államszerződés is hatással volt Magyarországra, ahol nagyobb függetlenséget és mozgásteret kívántak. A *Maakansa* szerint a magyarok jelenlegi határaikkal is elégedetlenek voltak, méltánytalanok tartották azokat.

Kádárnak a párt élére, Gerő helyére kerülését rövid hírben tudatták a lapok. A *Helsingin Sanomat* október 26-án titoistának minősítette Kádárt. Másnap arról számolt be a lap, hogy egy Münchenben működő „Magyar menekülttanács” közlése szerint „nemzeti kormányt” hoztak létre Pécsen. A Szovjetunió Baltikumban lévő helyőrségeiben és támaszpontjain pedig a lengyel és a magyar események miatt megvonták a szabadságokat és kimenőket. A *Maakansa* információi szerint Győrött forradalmi kormány alakult.

Mivel a válság tovább mélyült, a Finn–Magyar Társaság elnöke, Erkki Itkonen professzor közölte, hogy ebben a szituációban nem vállalhatja tovább az elnökséget. A

nemzetközi hírgyűlölködségektől megindult az információk áramlása, s ezek hatása hamar tükröződött mind a lapok, mind pedig a finn szervezetek állásfoglalásaiban. A *Suomen Sosialidemokraatti* október 28-i vezércikkében így írt:

„...A magyarországi események... leleplezték a világ előtt, milyen az élet a kommunizmus kényszeruralma alatt... Ezek a magyarországi események komoly gondolkodásra kényszerítettek bennünket is és különösen azokat a finn munkásokat, akik az összes cáfoló bizonyíték ellenére... továbbra is azzal hitegették magukat, hogy a kommunisták által uralt országokban a munkások ott ülnek a húsos fazék mellett és boldogságban, jólétben élnek. Ha tényleg ez lett volna a helyzet pl. Magyarországon, akkor aligha lázadt volna fel a nép, a munkások és a parasztok, hogy a halállal is szembenézve folytassák nap mint nap reménytelennek tűnő harcukat az ágyúk és tankok ellen. Nem így cselekszik az a nép, amelynek mindennapi megélhetése valamennyire is elviselhetően biztosítva van, s amely hallathatja hangját a sajtó és a szervezetek közvetítésével, és amely szükség esetén akár nyílt sztrájk segítségével is javíthat a helyzetén... A magyar népfelkelés egy szellemi és anyagi elnyomás alatt végsőkéig kimerült nép... elkeseredett kísérelte arra, hogy felszabaduljon a kommunista vascsizma alól, s hogy egyúttal megszabadítsa országát azoktól a külső láncoktól, melyekkel többek között az idegen haderő béklyóba szorította és független életében korlátozta.”

Saját kommentátorai mellett a *Helsingin Sanomat* nemzetközi hírmagyarázatot is igénybe vett. A lap vezércikkoldalán október 30-án megjelent a *New York Herald Tribune* politikai kommentátorának, Walter Lippmannak az írása: „Meddig lehet elmenni Kelet-Európában?”:

„... Nagy nem volt képes a helyzet ura maradni Budapesten, ahol a felkelés kicsúszott a kezéből. Magyarországnál fontosabb Lengyelország: mind Oroszország, mind pedig Németország számára... ha titoizmus van hatalmon Kelet-Európában, egyúttal jelentősen csökken a Vörös Hadsereg támadásának veszélye Nyugat-Európában. Annak veszélye, hogy Európában törjön ki egy világháború, még kisebb volna, mint az eltelt két év alatt. Egyáltalán nem lenne előnyös számunkra, ha a jelenlegi mozgolódás Kelet-Európában odáig fajulna, hogy Oroszországgal már semmiféle megegyezés sem jöhetne szóba. Hiszen ez olyan vérengzést idézhetne elő, amelybe talán becsületből közbe kellene lépniünk, tudván ugyanakkor, hogy a súlyos következmények kiszámíthatatlansága miatt nem tudnánk a dolgokba beavatkozni.”

Az egyetemisták és ifjúsági szervezetek segílyt kezdtek gyűjteni, hogy azt a Finn Vöröskereszt közvetítésével Magyarországra juttassák. Különösen a szociáldemokrata és a konzervatív ifjúsági szervezetek voltak aktívak. Komolyabb tüntetésekre azonban nem került sor sem a magyar, sem pedig a szovjet követség előtt.

A magyarországi hírek továbbra is bizonytalanok és részben ellentmondásosak voltak. Nem rendelkezett közvetlen információval a Finn Kommunista Párt sem, melynek titkársága október 29-én ülésezett. Az értekezletről készült jegyzőkönyv többek között a következőkről számol be:

„A jelenlévők megvitatták a jelenlegi nemzetközi helyzetet, és úgy döntöttek, hogy minden csatornán keresztül információt szereznek a magyarországi helyzetről; hallgatni fogják pl. a csehszlovák, keletnémet stb. rádióadásokat.”

A titkárság másnap ismét tanácskozott a magyarországi helyzetről, leszögezve többek között:

„A szocdemeknek most két fő állításuk van: a) a kommunisták szólamai a békéről és békés egymás mellett élésről most konkrétan lelepleződtek a magyar és a lengyel események kapcsán; b) minden kommunista propaganda a népi demokratikus országokban uralkodó jólétről hazugságnak bizonyult a mostani események alapján. Határozat: 1. a központi bizottság valamennyi osztálya közösen tervezze meg a propagandamunka fokozását; 2. minden funkcionárius fejtsen ki aktív propagandamunkát az alapszervezetekben és a tömegszervezetekben; 3. a politikai bizottságot november 1-jén, csütörtökön 10.00-re össze kell hívni a helyzet megvitatására.”

A polgári lapokban október 30-án a finn néphez szóló felhívás jelent meg a magyar testvérnéppel való együttérzés kinyilvánítására, valamint az ENSZ-hez intézett felhívás a magyar kérdés mielőbbi napirendre tűzése érdekében. Az aláírók között a finn tudomány és művészet számos tekintélyes képviselője szerepelt, köztük Kustaa Vilkuna is. Az *Uusi Suomi* vezércikkében felszólította a finneket, hogy többek között a Finn Vöröskereszt segélygyűjtésének támogatásával fejezzék ki szolidaritásukat.

Azt követően, hogy Nagy Imre megújította kormánya összetételét és Kádár elhagyta Budapestet, a lapok vezércikkei kifejezetten optimistán nyilatkoztak Magyarország esélyeiről. A *Suomen Sosialidemokraatti* október 31-én így címezte vezércikkét: „Nagy demokráciát ígér”:

„...most oda jutottunk, ahol 1945-ben elkezdtük: minden pártnak helyet biztosítottak a kormányban – a szociáldemokraták is kaptak egy mandátumot, noha úgy tűnik, a gyűlölet tűz esztendeje után igen nehéz embert találni a posztra –, az egypártrendszert megszüntnek hirdették, és végre visszhangra talált Nagynál a szabad választások erőteljes követelése. Formálisan tehát meg van mentve a demokrácia... Amíg a szovjet csapatok az országban tartózkodnak, nincs végérvényes hitelessége a magyar kormány ígéreteinek”.

Az *Uusi Suomi* vezércikke november 1-jén „A szabadság győzelme” címet kapta:

„Magyarországnak most olyan kormánya van, amely kommunista kormányfőjétől függetlenül valamelyest mégis az ország széles tömegeit képviseli. És ez a kormány szinte mindent kénytelen volt elfogadni, amit a szabadságmozgalom tőle követelt.”

A *Helsingin Sanomat* külföldi rovatában figyelmet fordított az UP hírugynökség közvetítésével érkezett hírre, amely szerint „a lázadók következetesen nem hajlandók választ adni a nyugati újságírók azon kérdésére, honnan származtak a fegyverek, s hogy a lázadás előre meg volt-e tervezve”.

Ellenfeleinek optimizmusa a kommunistákat egyre inkább a magyarországi események ellenforradalmi jellegéről győzte meg. Az FKP Politikai Bizottsága november 1-jei értekezletén leszögezte:

„A magyarországi események kapcsán nagyjából helyesnek bizonyult a párt megítélése. A propagandamunkában mégis háttérbe szorultak a népi demokrácia vívmányai. Rá kell mutatni arra, hogy egy elmaradott ország iparosítása nagy áldozatokat követel, s hogy ennek megértése nem mindig könnyű a széles tömegek körében. A tagságnak kiosztott anyagban figyelmet kell fordítani a tőkés és a szocialista világ közötti küzdelem kiéleződésére is... Határozat: tovább kell folytatni a magyar események háttérének kivizsgálását. A megtartandó beszédeket, mint pl. Mäkinen elvtársnő 1956. november 5-i beszédét, úgy kell formulálni, hogy azokat a sajtó le is adhassa, valamint az elvtársak propagandaanyagként felhasználhassák. Az alábbi szövegű közleményt illetően is határozat született: »A szocialista nagyhatalom Szovjetunió olyan példát mutatott, amelyet a francia és az angol kormánynak követnie kellene. Annak ellenére, hogy a szovjet hadsereg csapatai a magyar kormány beleegyezésével tartózkodtak Budapesten, a szovjet kormány a helyzet kiéleződésének elkerülése érdekében kivonta azokat. A szovjet kormány közölte arra való készségét is, hogy a Varsói Szerződés alapján megkezdi a tárgyalásokat csapatainak kivonásáról a szocialista tábor más országaiból is, amennyiben azok kormányai és népei biztonságuk szempontjából nem tartják tovább szükségesnek a csapatok jelenlétét. Ez azt igazolja, hogy a szocialista nagyhatalom nem kíván beavatkozni más országok belügyeibe és nem fenyeget háborúval más népeket, hanem a végsőkig megvédi a békét.«”

A szovjet csapatok kivonulása feletti öröm korainak bizonyult, mivel a – továbbra is részben ellentmondásos – hírek szerint csak átcsoportosítás történt és újabb csapatok érkeztek Magyarország területére. A *Suomen Sosialidemokraatti* ilyen vezércikkkel jelent meg november 3-án: „Továbbra is csalódást okoznak a nagyhatalmak?”

„...Magyarország kommunista vezetése elismerte a népfelkelés jogosságát. Magyarország kilépett a varsói szövetségből, a Szovjetunió kormánya pedig közölte készségét, hogy a béke érdekében kivonja csapatait Magyarország fővárosából, Budapestről, valamint tárgyal haderőinek az egész ország területéről történt kivonásáról. A magyarországi helyzet folyamatosan zavaros volt. A tényleges állapotokról nap mint nap csak ellentmondásos információk érkeztek. Ha a legfrissebb hírek most mégis igaznak bizonyulnak, megdöbbenést fognak kiváltani az egész világon, amely bízott az új szovjet vezetés békeszándékában és azon törekvésében, hogy csatlósai saját maguk döntsenek ügyeikben... Vajon most mégis meg akarják szállni az országot, hogy ott egyedül a Szovjetunió akarata érvényesüljön?”

Az aznapi lapok arról számoltak be, hogy a Magyarország-gyűjtések igen eredményesek voltak országszerte. A finn diákegyletek szövetsége nagy díszünnepséget rendezett a Helsink-i Vásárcsarnokban, ahol Lauri Kettunen professzor és Martta Salmela-Järvinen parlamenti képviselő mondott ünnepi beszédet. A Finn Vörös kereszt helsink-i körzeti szervezete nagy egyházi ünnepet rendezett az Agricola-templomban a magyar segély jegyében, melyen jelen volt Kekkonen elnök és felesége is.

November 4-én – a szovjet tankok Budapestre özönlésével – új fordulat következett be Magyarországon. A *Suomen Sosialidemokraatti* így reagált november 5-én:

„A magyar munkások, parasztok, az ifjúság és az értelmiség sztálinista rendszer elleni rövid szabadságharca az ellenállás teljes szétzúzásával zárult. Az ország kommunistáinak sztálinista szárnya ismét idegen hatalom haderőit hívta segítségül, s ezek nem tévóvtak a hívás elfogadásával... Most közlik, hogy véget ért nemcsak a szociáldemokráta, hanem a nemsztálinista kommunisták szabadsága is: az egész kormányt, melyet egy nemsztálinista kommunista vezetett, letartóztatták. Az idegen tankokat hűségesen kiszolgáló frakció uralja most az országot...”

Megdöbbenését fejezte ki az *Uusi Suomi*, valamint a *Helsingin Sanomat*, amely leszögezte:

„... Vasfüggöny ereszkedett mindaz elé, ami most fog majd történni. Magyarország teljesen el van szigetelve a külvilágtól. Az együttérzés semmiféle megnyilvánulása nem éri már el. Ez a tragédia az egész civilizált világ tragédiája.”

A *Maakansa* viszont – inkább tükrözve az ország hivatalos külpolitikáját – jóval óvatosabb kifejezéseket használt:

„Magyarország szabadságmozgalma szörnyű tragédiává változott. A friss erővel felváltott szovjet csapatok egy csapásra átvették az irányítást... Az események két héttel ezelőtt Lengyelországhoz hasonlóan kezdődtek Magyarországon is, viszont feltűnően hamar más irányba terelődtek. Lengyelországban megelégedtek a nagyméretű kormányhatalom-ellenes tüntetésekkel. Magyarországon viszont elkezdődött a fegyveres hatalomharc. Az egy véres testvérháború volt, de a szovjet csapatok beavatkozását követően ez egyre inkább ellenük irányult. Már nem csupán a szocialista rendszer keretein belüli nagyobb mozgástérről, közeli kapcsolatban a Szovjetunióról volt szó, hanem sokkal messzebb menő célkitűzésekről... Még nem tudni, mi készítette Nagy Imre – egy kommunista – kormányát arra, hogy felmondja a Varsói Szerződést és kikiáltja az ország semlegességét... Mindenesetre ezt követően csak két alternatíva maradt: vagy sikerül Magyarországnak elérnie egy Jugoszláviához hasonló független státust, vagy pedig a Szovjetunió veszélyeztetve látja érdekeit és akkor könyörtelenül közbelép... a Szovjetunió tehát, legalábbis egyelőre, nem akart lemondani azokról a stratégiai előnyökről, amelyeket számára Magyarország földrajzi fekvése miatt nyújthat. Feltételezhető, hogy e tekintetben más kelet-európai országokban sem várható változás. Így tehát nem valószínű, hogy Lengyelország azon törekvése sem, hogy megszabaduljon a szovjet csapatoktól. Az ENSZ közgyűlése ugyan felszólította a Szovjetuniót, hogy hagyja abba támadását és haladéktalanul vonja ki összes csapatát Magyarországról. Ez a követelés falrahányt borsó. Az ENSZ Angliát is felszólította, hogy hagyjon fel Egyiptom-ellenes támadásával, ennek ellenére az angol támadás teljes gőzzel folytatódik. Ugyanígy nem várható, hogy Magyarország esetében ez másképpen legyen.”

A *Suomen Sosialidemokraatti* a Magyarországon várható politikai irányt próbálta megjósolni:

„...az persze világos, hogy Magyarországon minden, a nyugati demokráciával kapcsolatos gondolatot most elfeledtetett a forradalom leverése... Egyes orosz–magyar információk arra utalnak, hogy az oroszok mégis készek egy lengyel típusú népi demokrácia fenntartására Magyarországon is. Ezeket a híreket Nyugaton propagandának minősítették, de csak a közeljövő mutatja meg, mi is az igazság... Hogy a korábbi évtizedekhez hasonló véres leszámolás lesz-e az országban, az is hamarosan kiderül. A nagypolitikai perspektívák a világ szemében ezekben a napokban mind Keletet, mind pedig Nyugatot illetően óriási mértékben kitágultak.”

Finnország tartózkodása az ENSZ magyar kérdés szavazásán ellentmondásos érzelmeket váltott ki. A *Helsingin Sanomat* november 6-án így kommentálja:

„Az a tény, hogy Finnország az ENSZ közgyűlésén még azt a támogatást sem látta lehetségesnek nyújtani testvérországa, Magyarország számára, amit szavazata képviselt volna, kétségtelenül keserű csalódás minden finn számára. Úgy látszik, a kormány külpolitikai helyzetértékelése alapján így kellett cselekedni. A skandináv országokkal előzőleg egyezség jött létre, hogy Finnország velük egy csoportban és közös irányvonalat követve lép fel. Finnország most mégis a többi északi országtól eltérően viselkedett, nem merte kinyilvánítani saját álláspontját. Feltételezzük ugyanis, hogy van egy ilyen álláspontunk, s hogy ez azonos az egész civilizált és keresztény világgal.”

Az aznapi *Uusi Suomi* feltűnően címezte híreit: „Magyarország tragédiája nem érdekli kormányunkat: Finnország tartózkodott az ENSZ-szavazáson.” A *Maakansa* viszont november 1-jei vezércikkében Paasikivire hivatkozott és védte Finnország reálpolitikai vonalát az ENSZ-szavazás kapcsán; a magyar kérdésben való tartózkodás Finnország érdekeit szolgálta.

A kommunisták álláspontja továbbra is világos és problémamentes volt; amennyiben a dolgról nem volt pontosabb információ, a biztonság kedvéért legjobb volt „osztálytudatosan” cselekedni és mindenestre másként, mint a burzsujok. Így az FKP titkársága november 5-én leszögezhette:

„A szuezi válság a polgári sajtó és propaganda révén másodrendű kérdéssé lett szorítva, előtérbe helyezve a magyarországi eseményeket, amelyek kapcsán erős szovjetellenes izgatás történt, valamint kommunistaellenes hangulatkeltés... Határozat született arról, hogy a propagandamunka során figyelmet fordítanak az országban zajló Szovjetunió-ellenes izgatás és szélsőséges nacionalista agitáció leleplezésére; – tájékoztató rendezvényeket tartanak a közel-keleti eseményekről és a bérkérdésről, amely a nemzetközi helyzet miatt háttérbe szorult; – s mivel a párt egyes tagjai is elbizonytalanodtak a szocializmus fölényét illetően, a kérdést elvi szinten kell tisztázni annak az anyagnak alapján, amely Magyarország népi demokratikus hatalom alatti gazdasági sikereiről rendelkezésre áll; – tartózkodni kell attól az ún. humanitárius segítségtől, amelyet az ország egyes körei állítólag a magyar segítségre szorulóknak szántak. A magyar társaság segélykezdeményezését viszont nem kell elutasítani, de arra kell törekedni, hogy a társaság maga juttassa el az összegyűlt segélyeket Magyarországon lévő szervezeteknek.”

A fegyveres ellenállás általános sztrájkká változása és a Nyugatra menekülők áradata nemigen változtatta meg az álláspontokat. Finnországba – ellentétben a többi északi országgal – nem érkeztek menekültek. Finnországban ugyan megvolt a jóindulat, azonban nem volt ideális lehetőség a menekültek befogadására. Az ország külpolitikai helyzete annyira kényessé vált, hogy fennállt a menekültek visszakövetelésének veszélye, Finnország viszont nem akarta, hogy megismétlődjön a háború utáni állapot, mikor is többek között az inkerieket és az észteket vissza kellett küldeni a Szovjetunióba.

A magyarországi tapasztalatok utólagos értékelésében a *Helsingin Sanomat* november 9-én ismét Walter Lippman kommentárját idézi:

„Magyarország helyzete nemcsak abban az értelemben tragikus, hogy elkeserítő volt látni egy hősiés nép pusztulását; tragikus volt abban az értelemben is, hogy a lázadás végeredménye már akkor predestinálva volt, amikor Nagy kormánya elvesztette uralmát a felkelők felett... Kelet-Európa felszabadulása két fázisból áll: 1. a titoizmus és 2. a korlátlan szuverenitás... Magyarország tragédiája abban áll, hogy a felkelők át próbálták ugrani az 1. fázist, a titoizmust, és ezzel megkérdőjelezték az oroszok szerepét Kelet-Európában. Az elmúlt 10 nap folyamán teljesen világossá vált, hogy mivel a magyar forradalmat nem sikerült azon a szinten stabilizálni, ahol Gomulka meg tudta állítani Lengyelországban, az borzasztó veszélybe került... a Szovjetunió vezetése október 30-án nyilatkozatot adott, amely igen nagy hatással volt Eisenhowerre: az új Kelet-Európa a szocialista országok közössége; ez pedig a titoizmus elismerését jelenti... Most elsősorban az a kérdés, hogy a Vörös Hadsereg vasárnapi akciója megcáfolta-e a szovjet politikáról kedden kiadott közleményt. Lengyelország sorsa az erre a kérdésre adott válaszon múlhat.”

Amikor már megkezdődött a kádári konszolidáció Magyarországon, az ország eseményeit egyre inkább háttérbe szorította a közel-keleti krízis. Lassan a magyar követség is túltette magát az események megrázó hatásán és a helyzet okozta belső konfliktusokon, amelyek pl. azt idézték elő, hogy a népköztársaság címerét eltávolították a követség kapujáról és helyébe Kossuth-címert raktak. Szipka József követ aktívan törekedett a kapcsolatteremtésre a különböző politikai szervezetekkel, bár kontaktusai a kommunisták és népi demokraták mellett néhány magánszemélyre szűkültek, mint pl. Väinö Kaukonen és Kustaa Vilkona. A Finn Kommunista Párt viszont egyre inkább a közvetlen magyar információkra kezdett támaszkodni. Az SZKP álláspontja is tisztázódni kezdett, s erről tudomást szerzett a finn párt is. Az FKP Politikai Bizottsága november 14-i értekezletén le is szögezi:

„... A magyar ügy tisztázásában a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány programját, valamint egyéb Magyarországgal és Lengyelországgal kapcsolatos anyagokat kell alapinformációnak tekinteni; ... A propagandamunkához igyekezni kell egyre részletesebb anyagot szerezni a magyar, ill. lengyel állapotokról. A magyar helyzetről és eseményekről könyvet jelentetünk meg, amelyet olcsó kiadásban a széles tömegek körében fogunk terjeszteni... A Politikai Bizottság álláspontja a Finn Vöröskereszt által szervezett ún. magyar segélygyűjtést illetően változatlan. A Központi Bizottság szakszervezeti osztályát megbízzuk annak felderítésével, milyen lehetőségek lennének a segélyakció oly módon történő megszervezésére, hogy az itt összegyűjtött pénzt közvetlen úton juttassák el a magyar szakszervezeteknek és egyéb szervezeteknek a magyar nép számára való szétosztás céljából.”

Sepilov külügyminiszter az FKP KB nemzetközi osztálya funkcionáriusai és a sajtó képviselői számára finnre fordította november 19-én, az ENSZ közgyűlésén tartott „Az igazság Magyarországról” c. beszédét. A skandináv kommunista pártok tanácskozási értekezletére induló pártküldöttséget az FKP Politikai Bizottsága november 21-én az alábbi útravalóval látta el:

„...ha egy olyan közös közleményt javasolnak, amelyben ENSZ-megfigyelők Magyarországra küldését tanácsolják, képviselőink ezt nem támogathatják, mivel pozitívnak értékeljük a szovjet csapatok magyarországi közbelépését. Abban az esetben sem fogadható el a közös közlemény, ha az bírálni próbálja a jelenlegi magyar kormány intézkedéseit...”

A Politikai Bizottság következő értekezletén, november 29-én előadták az SZKP KB írásos tájékoztatását a magyar eseményekről. Úgy látszik, ez lényegében nem tartalmazott semmi olyant, amiről a Pravda már korábban ne írt volna, mivel az értekezlet csupán egy, az SZKP KB-nak szóló válaszelevél küldésével kommentálta a helyzetet, „melyben megelégedéssel állapítják meg az ilyen jellegű információs tevékenység szükségességét”.

A szociáldemokrata nézetekre hatással volt a skandináv testvérpártok álláspontja, valamint többek között a Szocialista Internacionálé közvetítésével érkezett információk. A *Suomen Sosialidemokraatti* így írt vezércikkében november 16-án:

„Magyarországon a helyzet továbbra is zavaros. A Nagy-kormánynak a forradalmár néptömegek megfékezése érdekében tett reménytelen erőfeszítéseit a Kádár-kormány ugyanúgy reménytelen, azonos célú erőfeszítései váltották fel. De eddig mindkettő többé-kevésbé eredménytelennek bizonyult. Nyilvánvaló, hogy Magyarország ügyei a kommunisták szépítő propagandája ellenére sincsenek rendben. Ha minden rendben volna, ill. amennyiben a kormány nem lenne mit takargatnia, nem ellenezné pl. ENSZ-képviselők helyszíni szemlére való beengedését az országba. A Kádár-kormány ezt mégis megtagadta, s ez nem ad túl jó képet a helyzetről. Mindenesetre az ENSZ agilis főtitkára most Magyarországra készül, és egyes információk szerint a Kádár-kormány ezt nem fogja megakadályozni... A Kádár-kormány tehát egészen a Nagy-kormányhoz hasonló módon egyre újabb ígéretekkel próbálja fékezni a magyar forradalmárokat. Vezető sztálinistákat kizárnak a pártból és csupa szépet, csupa jót ígérnek a népnek. Az egész világon megdöbbenést kiváltó kísérlet, szovjet haderők segítségével lecsillapítani a népet és erőszakkal szerezni vissza a kommunisták tekintélyét, úgy látszik, nagyon bizonytalanul sikerült. A fegyveres csoportokat végül valószínűleg az utolsó szálig leverik, de a magyarok, úgy tűnik, most sokkal veszélyesebb fegyverhez, a passzív ellenálláshoz folyamodnak. Különböző területeken folytatódnak a sztrájkok és az arra irányuló szovjet próbálkozások, hogy éheztetéssel fékezzék meg a zavargásokat pl. Budapesten, nem mutatnak eredményt, ill. csak igen lassan tudtak ezen az úton előrehaladni. A kommunisták mereven ragaszkodnak a diktatúrához, a nép pedig a demokrácia visszaállítását követeli. A kormány kész minden követelésnek eleget tenni, legalábbis ígéretet tesz erre, csak a kommunista kisebbség diktatúrájához ne nyúljanak. Még más pártokat is bevonnak a kommunista hatalom támogatásába...”

December 4-én a *Maakansa* már a Pravda hírére idézte, mely szerint „a magyarországi népfelkelés összeesküvés gyümölcse”. A Finn Népi Demokratikus Unió lapja, a *Kansan Uutiset* december 28-án vezércikke mellett közölte Kosti Kulo utólagos értékelését a magyar eseményekről:

„A magyar események okozta vihar a sajtó hasábjain és az emberek gondolataiban nagyjából lecsendesült. A reakciós körök keserű csalódására visszatért a legális rend és békesség, a terrorista csoportokat leszerelték és a korábbi uralommal szembeni elégedetlenségüket erélyesen kinyilvánító munkások hozzáfogtak a romok eltávolításához s az ország gazdaságának talpraállításához. Mindezt megelégedéssel lehet megállapítani. A káosz legsötétebb napjaiban, november elején, feltűnő módon minden elv a feje tetejére állt, különösen ellenségünk oldalán. A törvényes rend erőszakos megbuktatása, gyilkosságok, könyörtelen terror és fegyverek használata a társadalmi harc eszközeként nemcsak a burzsujok, hanem még a szociáldemokraták teljes jóváhagyását is megkapta. Helyes, hogy ellenségünk ilyen világosan leleplezte magát. Minden módszerre áldásukat adták, ha az ellenforradalom ügyét szolgálta. Ezt a dolgozó népnek nem szabad elfelejtenie. Ellenségeink kénytelenek lesznek most kisebb hangon szajkózni a kommunisták által állítólag előkészített fegyveres forradalomról.”

A köztársasági elnök hagyományos újrévi beszédében már csak röviden érintette a magyar eseményeket:

„...Az egyiptomi és magyarországi események tőlünk távol történtek, de az általuk okozott emberi szenvedés mély együttérzést ébresztett bennünk...”

Összegezve elmondható, hogy a finn reagálások – néhány felhívás és vöröskeresztes gyűjtés kivételével – nem vezettek tényleges segítségadáshoz Magyarország érdekében. A magyar eseményekre való hivatkozás viszont belpolitikai ütőkártyaként szolgált a hagyományos felállásban: kommunisták „kontra” a többiek. A finnek információikat elsősorban a nemzetközi hírügynökségek közvetítésével, valamint saját tudósítóiktól többek között Bécsből kapták. A magyar követség természetesen igyekezett informálni mind a finn Külügyminisztériumot, mind pedig a sajtót és a politikai pártokat is, bár erre csak a népi demokratikus szervezetek reagáltak. A szociáldemokraták információs csatornáit a skandináv testvérpártok, valamint a Szocialista Internacionálé voltak. A kommunisták először majdhogynem kizárólag politikai intuíciójuk alapján cselekedtek, később azonban kaptak

testvérpárti felvilágosítást is – elsősorban az SZKP-tól –, valamint a *Pravda* nyomán tájékozódtak. Az FKP nem kezdte pl. a dán, ill. a norvég kommunista párt mintájára bírálni a Szovjetunió magyarországi beavatkozását. Helsinkiben nem került sor nagyobb tüntetésre sem a magyar, sem a szovjet követség épülete előtt, s úgy tűnik, a kommunistákat sem érte jelentősebb nyomás, mivel jelentősebb önkritika vagy átértékelés nélkül is nagy győzelmet értek el az 1958-as parlamenti választásokon.

Vilkuna is tovább ápolta kapcsolatait a magyarokkal, többek között azzal a szándékkal, hogy a történektől függetlenül felelevenítsék a kulturális kapcsolatokat a testvérnépek között. Vilkuna 1957. május 18-án találkozott Szipkával; Szipka követi jelentése szerint Vilkuna tájékoztatta, hogy a kulturális egyezmény megújítására irányuló magyar kezdeményezés ellenállásba ütközött a finn külügyminisztériumban, ahol nem akartak ebből példát, mivel félt, hogy ennek alapján hamarosan más országok is hasonló egyezmény igényével lépnek fel. Vilkuna szerint többek között Väinö Kaukonen és Johannes Virolainen mégis támogatta a kezdeményezést; elméletben Kekkonen elnök viszonyulása is kedvező volt, bár megállapította, hogy amíg Magyarország nemzetközi megítélése ennyire negatív, még jobb várni egy kulturális egyezmény aláírásával. Forgács osztályvezető 1957. június 12-én ír Szipkának a magyar Külügyminisztériumból:

„Követ elvtársnak Vilkuna professzorral folytatott beszélgetéséből tulajdonképpen az látszik, hogy Vilkuna igen jól tájékozott a finn–magyar kapcsolatok bizonyos területein és egyes konkrét ügyekkel érdemben is foglalkozik. Amit a mostani őszinte tájékoztatója tartalmaz, reálisnak és figyelembe veendőnek tartom, és a mi véleményünk is az, hogy a kulturális egyezmény ügyét egyelőre ne bolygassuk, hanem várjunk vele. Figyelemre méltó, hogy Vilkuna is – Lebedev elvtárshoz hasonlóan – igen jónak értékeli a finn–magyar hivatalos kapcsolatokat általánosságban és ő is türelemre int bennünket egyes kérdések intézésében.

A jelentésben közöltekből úgy látom, hogy Vilkuna professzor már elérkezettnek látta az időt arra, hogy bennünket rendszeresen támogasson egyes kérdésekben, ha erre a mi részünkről is megvan a megfelelő formájú érdeklődés. Mint kulcspozícióban lévő, igen tekintélyes ember könnyen egyengetheti utunkat még Kekkonen elnökkel való közvetlenebb kapcsolataink irányában is, amelyhez azonban ... szükségesnek látom, hogy Követ elvtárs nagyobb időközökben – az elnöknek való továbbítás céljából – megfelelően informálja Vilkunát a magyarországi helyzet alakulásáról, amiért cserébe esetenként főleg a finn–magyar kapcsolatok alakulásáról szóló komolyabb értesítéseket szerezhet, vagy a munkánk javítását elősegítő különféle észrevételeket nyerhet.”

Figyelmet érdemel, hogy amikor a helyzet Budapesten legsúlyosabb volt, a finn felső állami vezetés, miként korábban, az évben is képviseltette magát a november 7-i fogadáson a Szovjetunió nagykövetségén. Csak a nyugati diplomaták egy része bojkottálta a fogadást. A Moszkvával való kapcsolat nyilvánvalóan fontosabb volt Finnország számára, mint a Magyarországgal való szimpátia kifejezése.

A hivatalos Finnország a helyzet normalizálódását követően igen gyorsan megkezdte kapcsolatainak helyreállítását Magyarországgal; a Kádár-rezsim elismerése mindenekelőtt a Kreml felé volt pozitív jelzés, amelynek felső vezetése minden tekintélyével Kádár mellé állt. A finn reagálások viszonylag pontosan tükrözték az ország belpolitikai helyzetét: a konzervatív Nemzeti Koalíció és a Szociáldemokrata Párt élesen bírálta a Kekkonen vezette külpolitikát, amelyet az Agrárunió és a kommunisták támogattak.

Federigo Argentieri

A „SZÉPLELKEK” EMLÉKIRATAI Az 1956-os olasz kommunista pártellenzék visszaemlékezéseiből¹

1992. október 16-án a római Magyar Akadémián, a Nagy Imre-pernek a „MicroMega” szemlében megjelent dokumentumairól rendezett vitán a közönség egy része kifogásolta, hogy túl sokat beszélnek Olaszországról és nem eleget az 1956-os magyar forradalomról, jóllehet lényegében e miatt a téma miatt jöttek össze.² A válasz az volt, hogy az események nemzetközi hatása, különösen Olaszországban, ahol talán nagyobb volt bármely más nyugati országnál,³ a forradalom integráns részét képezi, tehát a vita egyáltalán nem tért el a témától, hanem csak elmélyítette egyik szempontját. Ennek az érvelésnek alapján feltételezem, hogy a magyar olvasót is érdekelheti néhány, magyar nyelven eddig nem publikált információ, melyet az olasz kultúra öt olyan tekintélyes képviselőjének könyveiből merítünk, akik azért hagyták el az Olasz Kommunista Pártot, mert az elítélte az 1956-os magyar forradalmat.

Az 1956-os olasz kommunista belső értelmiségi ellenvélemény első megnyilatkozása az ún. „101-ek felhívása” volt. A szöveget római egyetemi körökben fogalmazták meg 1956. október 28–29-én. Carlo Muscetta, az olasz irodalom tanára vezetésével. Az 1912-ben született Muscetta egyike azoknak a szerzőknek, akiknek tevékenységét vizsgáljuk. Az aláírók többsége azt akarta, hogy a dokumentum maradjon meg a párton belül, míg Muscetta és az őt támogató kisebbség úgy ítélte meg, hogy jó lenne elterjeszteni a „polgári és reakciós” sajtó köreiben is, s így a lehető legszélesebb körű nyilvánosságot biztosítani neki. Tény, hogy amint általában ilyen esetekben történni szokott, valaki (azt mondják, maga az OKP vezetősége) átadta a szöveget az ANSA hírügynökségnek, mely október 29-én este közzétette. Az eddig Magyarországon meg nem jelent teljes, csonkítatlan szöveg így hangzik:

¹ A következő könyvekről van szó: Marcello Venturi: *Sdraiati sulla linea – come si viveva ne PCI di Togliatti* [A pártvonalon – hogyan élt az ember Togliatti OKP-jában]. Milano, Mondadori, 1991. 244 p.; Furio Diaz: *La stagione arida – riflessioni sulla vita civile d'Italia del dopoguerra ad oggi* [Aszályos évek – gondolatok az olasz polgári életéről a háború végétől napjainkig]. Milano, Mondadori, 1992. 163 p.; Fidia Gambetti: *Comunista perche come* [Kommunista miért és hogyan?]. Manziara, Vecchiarelli, 219 p.; Antonio Giolitti: *Lettere a Marta – Ricordi e riflessioni* [Levelek Mártához – Emlékek, gondolatok]. Bologna, Mulino, 1991. 245 p.; Carlo Muscetta: *L'erranza – memorie in forma di lettere* [Tévelygések – emlékezések levél formában]. Valverde, Il Girasole, 1992. 207 p.

² Ortutay L. Gyula: A hazai múltból az itáliai jelenbe. *Népszabadság*, 1992. október 23.

³ Lásd F. Argentieri: A magyar '56 és Olaszország. *Mozgó Világ*, 1992. szeptember, 39–42. pp.

Az Olasz Kommunista Párt Központi Bizottságának – Pártszékház.

Ezekben a napokban a tragikus magyarországi események fájdalmasan megrázták az egész ország közvéleményét. A dolgozók és a becsületes emberek demokratikus tudata és humanizmusa a nagy közösségi szenvedélyek erejével reagál a napról napra drámaibb hírekre. A párthoz való csatlakozással vállalt hűség nyílt állásfoglalásra kötelez. Éppen ezért a következőket szögezzük le:

1. A magyarországi események azt bizonyítják, hogy ha az SZKP XX. kongresszusán megkezdett, a kommunista párton és társadalmi rendszeren belüli demokratizálási folyamattal szemben felülkerekedik az ellenállás, a késlekedés, vagy egyenesen a folyamat feltartóztatása, akkor elkerülhetetlenek a bizalom mély repedései a nép soraiban és magában a munkásosztályban is, és a párt képtelen úrrá lenni ezen a jelenségen. Ott viszont, ahol a párt maga elég érett és elegendő bátorsággal rendelkezik ahhoz, hogy az események élére álljon, a megújulási folyamat a maga természetes útján halad előre. Téves tehát minden olyan megállapítás, amely a legutóbbi események alapján a XX. kongresszus eredményeinek kétségbe vonására törekszik. A sztálinizmus elítélése visszavonhatatlan.

2. A lengyelországi, de legfőképpen a magyarországi események alapján félreérthetetlenül el kell ítélni a sztálinizmust, a következő tények miatt:

- a) a kollektivizált gazdaság építése a tömegekre gyakorolt kényszer segítségével történik;
- b) teljesen elnyomják a szabadság szellemét, jóllehet éppen ez volt a tudományos szocializmus alapítóinak eredeti célja és a széles tömegek ideálja;
- c) a népek, a szocialista államok és a kommunista pártok közti viszony nem az egyenlőségen és testvériségen alapul;

d) fetiszizálják a párt és a szocialista hatalom koncepcióját, mert nem lehet szocialista hatalomról és kommunista párt hatalmáról beszélni, ha hiányzik ennek alapvető feltétele: a munkásosztálynak és szövetségeseinek tevékeny együttműködése. Az ilyen alapokra épült nemzetgazdaságnak, állampolgári és nemzetközi kapcsolatokban szükségszerűen el kell térniük az eredetileg kitűzött céloktól. Pártunk eddig nem fogalmazta meg a sztálinizmus nyílt és következetes elítélését. Hónapok óta igyekeznek bagatellizálni Sztálin kultuszának és mítoszának összeomlását, és igyekeznek eltusolni az ő irányítása alatt elkövetett bűncselekményeket, „hibáknak” vagy éppen „tűlzásnak” nevezve őket. A mi pártunk távol van a személyi kultuszra épített rendszer olyan kritikájától, amit Gomulka elvtárs a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottságának ülésén elmondott jelentésében érvényesített.

3. Az olasz kommunisták azt kívánják, hogy a magyar nép a megújult egyetértésben találja meg az erőt a jelenlegi drámai válságból való kilábaláshoz, elszigetelve a válságban fellépő reakciós elemeket és az egyetlen lehetséges alapon állítsa helyre a szocializmus építését: a dolgozó osztályok egyetértésén és tevékeny részvételén. Amennyiben nem akarjuk meghamisítani a valós tényeket, ha nem akarjuk megrágalmazni a magyar munkásosztályt, ha nem akarjuk az OKP olaszországi elszigetelését kockáztatni, vagy megismételni a fájdalmas poznańi eseményekkel kapcsolatos „érthetetlen” megítélést, melyet egyébként később megcáfoltak a további események és maguk a Lengyel Munkáspárt vezetői is, akkor bátran el kell ismerni, hogy Magyarországon nincs szó puccsról vagy a reakció által szervezett mozgalomról, amely egyébként sem tudta volna magával ragadni a munkásosztály nagy részét, hanem a haraghullámról van szó, amely gazdasági nehézségekből, szabadságszeretetből és a szocializmus saját nemzeti úton való építésének kívánságából ered, függetlenül attól, hogy voltak jelen reakciós elemek is.

Az olasz CGIL (Olasz Általános Munkásövetség) Titkársága által kiadott nagy jelentőségű dokumentum megállapítja: határozottan el kell ítélni, hogy a szovjet katonai beavatkozást kérték és megadták, mert ez ellentmond a nemzetközi kapcsolatok terén szerintünk alkalmazandó alapelveknek, megsérti a szocialista államok önállóságának elvét és súlyosan kompromittálja a munkásosztály és az olasz társadalom előtt a párt politikáját és építő jellegű hozzájárulását a szocializmushoz vezető olasz úton. Ennek fényében kívánatos, hogy már most elkezdődjön a párt vezető csoportjának felújítása és a közeli kongresszuson folytatódjon. Amikor bemutatjuk ezt a dokumentumot a Központi Bizottságnak, meg kell jegyeznünk, hogy nélkülözhetetlennek tartjuk azt is, hogy állásfoglalásunkat

az egész párt megismerje és megvitassa, ezért kérjük azonnali és hiánytalan közlését a „l'Unità” hasábjain, mert lelkiismeretünk szerint nem mondhatunk le arról, hogy az egész párt megismerje álláspontunkat. Ezzel kapcsolatban leszögezzük, hogy pártunknak a szocializmus olasz útján kell haladni, visszaszerezve az összes meggyőződéses párttagok bizalmát és a párt egységét. A párt szerezze vissza hagyományos és döntő befolyását az olaszországi demokrácia megszilárdítása érdekében, mert ezt a demokráciát kapitalista és klerikális reakció ma jobban fenyegeti, mint valaha.

Róma, 1956. október 29.

Muscetta nemrég megjelent könyvében (lásd 1. sz. jegyzet) közöl egy levelet, melyet Togliatti írt hozzá 1956. október 27-én, annak érdekében, hogy megakadályozza a dokumentum nyilvánosságra hozatalát.

„Kedves Muscetta! A nevedet látom egy íven, amelyet a római elvtársak körében köröztek aláírásgyűjtés céljából, hogy pártunktól egy nem egészen világos, azonnali kezdeményezést követeljenek a lengyel és magyar eseményekkel kapcsolatban. Az aláírók nevei között – nem volt ott sok név – te vagy az egyetlen olyan elvtárs, akivel van némi személyes kapcsolat, és akinek – ennek következtében – szabadon tehetek néhány megjegyzést. Számunkra (vagy legalábbis számomra) kezdettől világos volt, hogy úgy Magyarországon, mint Lengyelországban olyan helyzet alakult ki, hogy egyáltalában nem lehet látni, elvtársaink miként tudnak úrrá lenni rajta... a helyzet tehát nagyon nehéz, és ebben a helyes manőverezés megfelelő feltétele az, hogy saját sorainkban ne kelljen elsietett és meggondolatlan reakciótól tartani. A kezdeményezés, melyhez te csatlakoztál, véleményem szerint éppen ebbe a fajtába tartozik.

Pártunk vezető szervei a XX. kongresszus után egy pillanatig sem késlekedtek a kritikával. Sőt, ezen a téren mi voltunk mindenkit megelőzve az élen,⁴ megelőztük még az orosz elvtársakat is, akik, miután felvetették a kérdéseket, semmi módon nem bizonyították be, hogy megoldást tudnak találni a saját maguk által feltett kritikára és következtetésekre. Kongresszusunk téziszervezetében mi a lehető legnyíltabb, legpozitívabb és legrokonszenvesebb módon tárgyaltuk a szocialista rendszerek demokratizálásának, a pártok autonómiájának és a „vezető párt” koncepciója elvetésének problémáját. Én azt hiszem, hogy ezen túl nem is lehet elmenni. Ez tehát minden elvtársnak elegendő lehet ahhoz, hogy a jelenlegi nehéz helyzetben bízzon abban, hogy a párt vezetősége a saját maga által kidolgozott irányba fog haladni. Minden egyes elvtársnak joga, sőt kötelessége, még a lehető legsúlyosabb pillanatokban is, hogy a saját alapszervezetében kifejezést adjon aggodalmainak, félelmének és kétségeeseinek. De a ti kezdeményezéseiteknek egészen más jellege van. Célja az volt, hogy amennyiben sikerül, kritikus helyzetet teremtsen, azaz kárt kárba halmozzon, növelve azt a bajt, amit már amúgy is el kell viselnünk... Véleményem szerint mind Lengyelországban, mind Magyarországon kritizálendő az, hogy csak nagyon későn kezdtek szembenézni a helyzettel. Több hónapos késésről beszélek, nem napokról. Magyarországon pedig legalább olyan szigorúan kell bírálni azt a tényt is, hogy miközben nem hoztak semmiféle komoly intézkedést annak érdekében, hogy úrrá tudjanak lenni a helyzeten, szabad utat kapott, sőt maguk a párttagok irányították a híres Petoefi [sic!] Körön és más szerveken keresztül azt, ami nem is vita volt, hanem olyan felforgató agitáció, mely lerombolta a párt, a kormány és vezetői még megmaradt tekintélyét. Nem lehet egyszerre megtartani Rácoscit [sic!] a kormány élén és hagyni, hogy ugyanakkor az elvtársak azt ordítsák, hogy gyilkos, vagy arra hívják fel a népet, hogy üvöltse velük együtt: gyilkos. Mindez az agitáció nem is eredményezhetett egyebet, mint hogy hozzájárult a felkelés előkészítéséhez, és most nem marad más

⁴ Togliatti állítása nem teljesen felel meg a valóságnak. Lásd Argenterii, uo. 39–40. pp.

számunkra, mint hogy azt kívánjuk, hogy azok, akik vezették vagy elősegítették a forradalmat, ne kerüljenek abba a helyzetbe, hogy odáig kell süllyedniük, hogy másodsor is bécsi kávéházakban fríjanak esztétikai tanulmányokat.⁵

Amikor kirobbant a budapesti felkelés, mi sem tehattünk egyebet, mint hogy nyíltan azt kívánjuk, tiporják el. Sajnos még ebben a pillanatban sem tűnik úgy, hogy magyar elvtársaink túljutottak volna bizonytalanságukon és eltévelyedésükön. De ez csak egy indokkal több, ami igazolja magatartásunkat. Azaz: világosan és döntő formában kell felvetni a hatalom problémáját; egyébként habozás nélkül be kell ismerni, hogy a párt súlyos hibákat követett el és ennek következményeiért fizet, és sajnos, fizetni fogunk mi is. Azonban az olyan állásfoglalás, mint a szocialistáké,⁶ számunkra elfogadhatatlan. (...)”⁷

Erre a hosszú Togliatti-idézetre részben azért volt szükség, mert mindmáig kiadatlan, másrészt, mert világosan bemutatja az OKP vezetőjének szempontjait, amit talán „kádári-ánusnak” nevezhetünk: amely szerint Rákosi sok hibát követett el, Nagy viszont áruló.

Paradoxnak tűnhet, hogy Antonio Giolitti⁸ piemonti országgyűlési képviselő, aki 1956-ban a legjelentősebb ellenzéki kommunista volt, nem szerepel a 101-ek levelének aláírói között: a valóságban, amint ő maga magyarázza a könyvében, azért nem írta alá, mert bár teljesen egyetértett vele, „még hatásosabb formában akart fellépni ellenvéleményével” az OKP VIII. kongresszusán, melyre 1956 decemberében került sor Rómában.⁹ Rendkívül jelentősek azzal kapcsolatos gondolatai is, hogy 1956 az OKP számára az „elveztegetett alkalom” volt.

„Az első híreket a budapesti forradalmi megmozdulásokról egy repülőgépen kaptam, amikor Ottavio Pastoréval és Alberto Jacoviellóval¹⁰ utaztunk Strassbourgból Rómába. Előzőleg az OKP delegációjaként, mint „megfigyelők” vettünk részt az Európa Tanács ülésén. Ez volt az első, nagyon is óvatos lépés annak érdekében, hogy jelét adjuk: készek vagyunk felhagyni az európaizmussal szembeni bizalmatlansággal, sőt szakítani az előre elhatározott ellenséges beállítottsággal. De ezt a jelzést, sajnos, azonnal letörölte és érvénytelenítette az OKP Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontja. Az értékes, nagy fáradtsággal felhalmozott és kezelt értelmiségi és szimpatizáns egyetértést és részvételt elvesztettük... Nem is annyira az 1956-os események akarták ezt, amelyek előjelek és hírmondók voltak azok számára, akik később meg akarták érteni az 1989-es eseményeket. Az igazi ok az OKP akkori vezetőségének katasztrofális állásfoglalása volt. Joggal használok a katasztrofális kifejezést, mert a párt tehetetlen volt és nem tudta megragadni a történelmi alkalmat, hogy végre elvágja a Szovjetunióhoz fűződő vaskötéléket,¹¹ és feloldja kétértelmű magatartását,¹² amely nemcsak az OKP, hanem a baloldali és egész Olaszország számára egy katasztrofálisan megbénult demokráciát,

⁵ Majdnem biztosan Lukács Györgyre vonatkozó ironikus utalás, Togliatti vele sohasem volt baráti kapcsolatban, olyannyira, hogy egy évvel ez után a levél után, 1957 őszén feljelentette Kádárnál, mert a Déry-Háy-perrel kapcsolatban mozgósítást sürgetve, nyugtalanságot provokált az olasz kommunista értelmiségi körökben. Vö. *Quando il PCI condanno a morta Nagy* [Amikor az OKP halálra ítélte Nagyot.] *MicroMega*, n. 4., 1992. 115 p.

⁶ Lásd Argentieri, i. m. 39. p.

⁷ Muscetta, i. m. 120–122. pp.

⁸ Rövid életrajzát lásd *Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*. Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1992. 304–305. pp.

⁹ Giolitti, i. m. 99. p.

¹⁰ A *l'Unità*, az OKP napilapja akkori külföldi szerkesztőségének két újságírójáról van szó.

¹¹ Togliatti arra a kapcsolatra utal, melyet az OKP és más szocialista országok, kezdve a SZU-tól, között fenn kellett tartani.

¹² A történészek így nevezték az OKP belső ellentmondását, ami abban állt, hogy Olaszországban demokratikus úton akart haladni és ezzel egy időben szolidarizált a „létező szocialista” diktatúrákkal.

egy tehetetlen baloldalt eredményezett egy egész generáción keresztül, azaz 33 éven át, 1956-tól 1989-ig. Az OKP, később a BDP (Baloldali Demokrácia Pártja) még mindig erőlködik, annak ellenére, hogy lassan-lassan meglazította – mily szerencsétlen késlekedés! –, végül megszakította ezt a köteléket, és végre szabad lett, hála az 1989-es földrengésnek, és végre megindult azon az úton, amelyet 1956 nyitott meg számára. Ez megerősíti a történelmi és politikai fórumokon többször is kifejezésre jutott véleményt, melynek én akkor közvetlen és szenvedő szereplője voltam, hogy az elszalasztott történelmi alkalmat, nemcsak az elvesztett előny értékével kell megfizetni, hanem hosszú időre kiható negatív hatásokkal is, mert valóban igaz, amit annak idején Harold Wilson mondott, hogy *in politics everything is a question of timing*.¹³

Antonio Giolitti és Carlo Muscetta egyaránt 1957-ben léptek ki az OKP-ből, egyik a másik után, gyors egymásutánban, később mindketten beléptek az Olasz Szocialista Pártba: Giolitti ott is maradt egészen a nyolcvanas évek közepéig, míg Muscetta onnan is gyorsan távozott.

Visszatérve 1956 őszére, be kell vallanunk, hogy az olasz munkások, legalábbis a baloldaliak, nem voltak szolidárisak a magyar forradalommal, annak ellenére, hogy a CGIL főtitkára, Giuseppe di Vittorio¹⁴ az ellenzéki kommunisták álláspontját osztotta. De idézzük ismét Giolittit:

„Azokban a napokban történt, hogy di Vittorio, akivel egy házban laktunk a Christoforo Colombo úton (6 az alattam lévő emeleten), hazavitt az autóján a Montecitorióról.¹⁵ Természetesen Magyarországról beszéltünk. Mire megérkeztünk, már teljesen fel volt indulva. »Azok a vérszomjas rezsimek! Nem egyebek, mint egy gyilkos banda!« – mondta sírástól megcsukló hangon. Döbbenet ültem az óriás természet izomkolosszus mellett, aki fel-felzokogott. Valóban mindenki számára borzalmas dráma volt. Di Vittorio október 27-én aláírta a CGIL Titkárságának nyilatkozatát, melyben világosan és határozottan úgy ítélték meg a magyarországi eseményeket, mint az antidemokratikus kormányzási módszerek következményeit: a történelmileg végleg megbukott politikai és gazdasági vezetés teljes szakadást okozott a vezetők és a néptömegek között. Ezenkívül elítélték az idegen csapatok beavatkozását is.»¹⁶

Ahogy már utaltam rá, annak ellenére, hogy a CGIL vezetője a leghatározottabban foglalt állást, és annak ellenére, hogy nagy presztízsnak örvendett a dolgozók körében, a magyar forradalommal kapcsolatos szolidáris állásfoglalás csak az értelmiségi körökre korlátozódott. Ahogy ezt Paolo Spriano (1925–1988), akkor fiatal kommunista értelmiségi, a 101-ek kiáltványának aláírója, mondta:

„Az OKP 1957-ben összesen 200 000 párttagot veszített el,¹⁷ és ez mutatja, hogy 1956 milyen vérvesztést okozott, de ha megnézzük, milyen százalékban voltak köztük ipari munkások, azt látjuk, hogy körülbelül 40%-ról van szó, míg a mezőgazdasági munkások, alkalmazottak és feles bérlők együttesen 23%-ot tesznek ki, s ez az arány 1956-tól kezdve még növekszik. Az igazság az, hogy később igyekeztek elfelejteni azt a felejtetetlen évet, és az OKP osztálybázisa, népi alapja, nemcsak a (Hruscov-féle) titkos jelentés megismerése után, de a poznańi munkásmegmozdulások, valamint a magyar forradalom alatt és után is majdnem teljesen ellenkező módon reagált, mint a

¹³ Giolitti, i. m. 97–98. pp.

¹⁴ Giuseppe di Vittorio (1892–1957) eredetileg napszámos, 1945-től a Confederazione Generale del Lavoro, CGIL (Olasz Általános Munka Szövetség), a legnagyobb olasz szakszervezet vezetője. A szakszervezet szocialista kisebbségből és kommunista többségből állt. Di Vittorio 1949-től a Szakszervezeti Világszövetség elnöke volt.

¹⁵ A Képviselőház épülete.

¹⁶ Giolitti, i. m. 97–98. pp.

¹⁷ Az akkori taglétszám kb. 10%-át.

baloldali értelmiségiek. Sőt, teljesen ellenkező módon, mint ahogy az értelmiségiek véleménye szerint a kommunista munkásoknak reagálniuk kellene. Felsorakoztak Togliatti és a vezető csoport mellett. A polgári sajtó lármája pedig csak elősegítette, hogy még szorosabba fűzzék soraikat, mert úgy látták, hogy ellenfeleik amikor úgy lépnek fel, mint a munkások barátai, többnyire a népi demokráciák munkástanácsait ünneplik, míg ugyanakkor otthon szembeszállnak velük.”¹⁸

Míg Giolitti és Muscetta kiléphetek az OKP-ból, másokat, mint Fabrizio Onofrit és Eugenio Realet,¹⁹ még 1956 decemberében, az OKP VIII. kongresszusának idején, kizárták a pártból. A kongresszuson Giolitti kifejezetten „nagyimrés” beszédet mondott.

„Úgy emlékszem – írja könyvében –, hogy a terem tömve volt, a csend pedig vérfagyasztó, ami a figyelem, de a rosszérzés és ellenérzés jele is volt. A pódiumon, ahonnan beszéltem, az elnökség asztala mellett ott ült Togliatti is, kezében tollat tartott, és úgy tűnt, hogy szemét összehúzza jegyzetel. A teremben fagyos volt a hangulat és úgy éreztem, hogy még jegesebb lett, amikor azt mondtam, hogy az az út, melyen a SZU és a népi demokráciák haladnak, a mi számunkra kritikusan értékelendő tapasztalat, és nem pedig követendő modell: miközben a pártprogramban még mindig úgy beszélnek a SZU-ról, mint modelltől... Szabadság és demokrácia nélkül nem lehet szocializmust építeni; éppen ezért mi itt ma kijelenthetjük és ki is kell jelentenünk, minden fenntartás és kettősség nélkül, hogy a demokratikus szabadság intézményi formáiban is: mint a hatalom megosztása, a formális garanciák és a parlamenti képviselő nem polgári jellegűek, hanem nélkülözhetetlen elemei országunk szocialista társadalmi felépítésének. Véleményem szerint ezt meg kell mondani és nemcsak azt, hogy mi ma úgy látjuk, hogy el lehet jutni a szocializmushoz a demokrácián és az alkotmányon keresztül... Ezenkívül még ha a lehető legünnepélyesebb nyilatkozatot tesszük is a demokratikus szabadság örök értékéről, ez hiábavalóvá válik, ha programunkba és téziseinkbe továbbra is beírjuk, hogy azok a hibák és bűncselekmények, melyeket a XX. kongresszuson tártak fel, nem csorbították a szocialista hatalom demokratikus lényegét, és ha törvényesnek, demokratikusnak és szocialistának minősítjük azt a kormányt, mely ellen október 23-án felkelt Budapest népe. Itt vannak a kettősség esetei, amelyeket el kell ítélni és meg kell szüntetni.”²⁰

Különlegesen érdekesek Fidia Gambetti költő és újságíró kommentárjai arról, hogy milyen volt ezekben a napokban az OKP-n belüli légkör:

„Az ún. polgári sajtó nem hagy fel a zsvajgással a hrucsovi titkos jelentésről, a Budapestre vonuló harcokcikről. De miért is nevezzük zsvajgnak, miért is csodálkozunk és miért siránkozunk rajta? Hiszen mi adtuk alá a lovat, vagy hogy is mondjam: a lehetőséget mi ajánlottuk fel neki és minden bizonnyal nem is az első esetben 1948-tól kezdve egészen a mai napig. Abszurd és nevetséges dolog, hogy farkast kiáltunk. Igazuk van, amikor azt írják, hogy a kommunisták nem gondolkodnak azonos módon, hogy meg vannak osztva és hogy az ellenvélemény egyre nő és egyre jobban kiszélesedik, meg azt is, hogy a taggyűléseken fordulatot kérünk és egymás haját tépjük. Végre egy elismerés annyi év bántalom, rágalom és fintor után. Nem igaz tehát, hogy mindnyájan áruba bocsátottuk az eszünket és gyűjtőhelyre hordtuk össze, hogy eladtuk magunkat egy marék rubelért (jóval kevesebért, mint a legendás tál lencse ára volt). Nézzetek szembe velünk, vegyétek le az ujlenyomatainkat: mindannyian különbözünk egymástól (...) A VIII. kongresszus hegye nem szülte meg még a klasszikus egérgét sem. Csak sok-sok kilométer szót, szót, szót, előírás szerinti szót, amit

¹⁸ Paolo Spriano: *Le passioni di un decennio 1946–1956* [Egy évtized szenvedélyei 1946–1956]. Milano, Garzanti, 1986. 205 p.

¹⁹ Bővebb adatok ezekről a személyekről lásd Argentiéri, i. m. 39–40. pp.

²⁰ Giolitti, i. m. 102–103. pp.

előre kinyomtattak, előre megrágtak, az »egyeterdek« unalmas litániáját, felhívásokat a komformizmus érdekében, a centrista kompromisszum érdekében, a mindenáron való egységért, hogy szembe tudjunk szállni a baloldal és a jobboldal két klasszikus veszedelmével: a marxista szektariánizmussal és a revizionista reformizmussal. Több száz felszólalásból csak négy volt tömör stílusú, megfelelő érvekkel és megszenvedett kritikával: Antonio Giolittié, Furio Diazé,²¹ Aldo Natolié²² és Fabrizio Onofrié. Ők viszont el voltak szigetelve, hatalom nélkül és követők nélkül. Semlegességükhöz elegendő volt Giorgio Napolitano²³ harcias felszólalása, Togliatti zárószavai pedig egyenesen lesöpörték őket a politikai és a pártszínról.²⁴

Elszigetelődésüket semmi sem szimbolizálta jobban, mint az 1959-ben meghalt kommunista vezető, Celeste Negarville sorsa:

„A csúcson ő volt az egyik legintelligensebb elvtárs, nyílt, mondhatnám, teljesen nyitott volt, di Vittorióval együtt ő volt a legszigorúbb és a legkeményebb a szovjet harcokcsik budapesti beavatkozásának megrovásában és elféltésében. Ezek után egy nem létező szervezet, a »Békepartizánok« főtitkára lett.”²⁵

Az ellenzéki kommunisták nemcsak el voltak szigetelve, de még abban is bizonytalannak voltak, hogy igazuk volt-e, amikor elhagyták az OKP-t, ahogy erről Furio Diaz emlékezik:

„Bizonytalanságban éltek, hogy vajon igazuk volt-e, és ez a bizonytalanság még környezetükben is hatott. Erről tesz tanúságot a különböző kulturális és politikai szemlék beállítottsága is, melyeket néhány vezető emberük alapított, mint pl. Fabrizio Onofri, Antonio Giolitti, Eugenio Reale. Hasonló törekénység mutatkozik meg létükben és eredményeikben is. Legfőképpen, ha nem hallgatjuk el, hogy nemhogy a közös, egységes politikai orientáció hiányzott náluk, hanem még egy közös koherens és gyors erőfeszítést sem tettünk közös perspektíva kialakítása érdekében. Giolitti lelkiismeretes kísérlete a szocialista vezetés irányvonalába való beilleszkedésre ... megfelelt Reale félreérthető jobboldali revizionizmusának, vagy Fabrizio Onofri kicsit fantasztikus-tudományos kísérletének, hogy egy egzisztencialista koncepcióra alapított új politikát hozzon létre. De soha nem történt még a legkisebb erőfeszítés sem, hogy összevevessük »après cou« eszméinket és felmérjük, hogy le lehetne-e fektetni egy közös politikai akció alapjait. Azt mondanám, nem is gondoltunk rá, sőt, ha valaki megkérdezte volna, hogy miért nem, egyenesen a szemébe neveltünk volna. Olyan távolra jutottunk egymástól, annak ellenére, hogy sokunk között nagyon jók voltak a személyes kapcsolatok, hogy egymástól távol éreztük magunkat, az élet adta, többnyire nem is feltétlenül politikai, hanem általában gyakorlati jellegű preferenciák miatt. Bizonyos szempontból annak a valaminek a győzelme volt, amiről olyan gyakran prédikáltak nekünk az OKP kebelében, azaz, hogy nincs új, még felhasználható terület az olasz baloldal kereteiben. De bizonyította azt is, hogy az OKP egész akciója, óriási ambíciójával, hogy beleolvassza egy új típusú demokratikus formába a szovjet kommunizmussal fenntartott vaskötélékeit és az összes olasz baloldali erőket, nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy kiszárvássa és minden kivezető út nélkül feltartóztassa a régi hagyományokat és az új reménységeket is.”²⁶

²¹ Történész, Livorno kommunista polgármestere 1944–1954-ben. Ő is az OKP Magyarországgal kapcsolatos állásfoglalása miatt mondott le 1957-ben, és belépett az OSZP-be.

²² Római vezető politikus. 1969-ig maradt az OKP-ben, ekkor kizárták.

²³ Napolitano, aki 1992-től a Képviselőház elnöke, a hetvenes évektől kezdve megérdemelten »liberális« kommunista hírnevet teremtett magának, ennek ellenére, a VIII. kongresszuson elhangzott felszólalása szektariánus volt és az ellenzékiek ellen irányult.

²⁴ Gambetti, i. m. 69. p. és 74–75. pp.

²⁵ Uo. 97–98. pp.

²⁶ Diaz, i. m. 51–53. pp.

Jogos és méltányos, hogy az áttekintést Marcello Venturi beszámolójával zárjuk, aki abban az időszakban a milánói *l'Unità* újságírója volt. A szerkesztőségét megostromolták a Magyarországi megszállása ellen tüntetők:

„Beavatkozott a rohamrendőrség, hogy megvédje testi épségünket a milánói diákok haragjával szemben... azt ordították, hogy gyilkosok vagyunk és egy bizonyos értelemben, elméletileg igazuk volt: az orosz harcokcsik éppen azokban a percekben gyilkolták a diákokat és munkásokat Budapest utcáin. De a szigorú logika értelmében nem mi ültünk azokban a harcokcsikban, mi itt voltunk, de mindaz, ami történt, sokkal inkább ránk nehezedett – vagy legalábbis közülünk sokakra –, mint rájuk... Aztán, késő éjjel a tér teljesen kiürült, elhagyott és néma lett. Valami módon ez a csend még jobban megzavart, mint az ellenséges hangok; mert ettől a pillanattól a mi rejtett belső hangunk kerekedett felül és hallatta magát. A tüntetők lármájukkal elnyomták, most viszont tisztán hallottuk. Kérdéseket tett fel, melyeket a továbbiakban már nem tudtunk elkerülni... Én már összetéptem a párttagsági könyvemet. És a vihar teljes elmúltával – nem most, a veszély pillanatában – beadtam lemondásomat az újságnál is... Gian Carlo Pajetta,²⁷ a *Rinascita*²⁸ hasábjain »széplelkeknek« nevezett bennünket, amit úgy is lehetne mondani: álmodozóknak, vagy ami talán még rosszabb, olyan embereknek, akik az erkölcsi problémát az államérdek (azaz pártérdek), az igazságot a proletárforradalom elé helyezték. Amikor választani kell az igazság és a forradalom között, akkor a proletárforradalmat kell választani – írta Pajetta. Az ellenfél újságjainak hasábjain senki sem ujjongott vagy nevetett a mi hajótörésünkön. Egyáltalában nem volt kevés az olyan kollégák száma, akik kifejezték szolidaritásukat és szimpátiájukat. De még ez is, ahelyett, hogy segített volna, még jobban elkésértett. Ha valamire szükségünk volt, az a magány volt; hogy saját magunkkal egyedül maradhassunk és békésen nyalogathassuk a sebeinket.»²⁹

Fordította: Mihályi Géza

²⁷ Gian Carlo Pajetta (1911–1990) OKP vezetőségi tag és 1956-ban a *Rinascita* főszerkesztője.

²⁸ Az OKP hetilapja, Togliatti alapította 1944-ben, megszűnt 1991-ben.

²⁹ Venturi, i. m. 234–238. pp.

„A MAGYAR REAKCIÓ NÉPELLENES PUCCSA”

A Csehszlovák KB 1956. december 5–6-i ülése
a magyarországi eseményekről

Az elmúlt években a prágai (akkor még csehszlovák) vezetés készségesen átadta a magyar Külügyminisztériumnak az akkori csehszlovák kormányzat és kommunista párt 1956-os magyar politikájának dokumentumait. A hivatalosan átadott iratmások az Országos Levéltárban találhatóak, ezeket sikerült múlt évi prágai kutatásaim során kiegészíteni, hála a prágai akadémiai és levéltári intézmények nagymérvű segítőkézségének, amiért ezúton is köszönetet mondok. A kért iratokról minden nehézség nélkül azonnal xeroxmásolatot kaptam.

A csehszlovák dokumentumokból kitűnik, hogy a csehszlovák kormány és pártvezetés teljesen egyetértett a magyarországi szovjet katonai intervencióval és minden támogatást megadott hozzá. Tevékenységében és határozataiban ugyanakkor tükröződtek a Csehszlovákiát a láger más országaitól akkor megkülönböztető vonások. Ezek az eltérések nem érintették a lényegét, tehát az intervenció, az egypártrendszer helyreállítása, a politikai kérdések erővel való „megoldása”, a megtorlás helyeslése. Szó sincs arról, hogy esetleg Gomulkát vagy Titót támogatták volna a szovjet keményvonalasokkal szemben. Másrészt annak sem látjuk jelét, hogy Ulbrichthoz vagy a román vezetéshez hasonlóan a szélesebb körű, kegyetlenebb retorzió érdekében próbálták volna érvényesíteni befolyásukat.

Nyilvánvaló viszont, hogy Prágában és Pozsonyban jobban értették (és akarták is érteni) azt, ami nálunk történt, s egy fokkal komolyabban is elemezték, mint akár az SZKP, akár a többi testvérpárt; a CSKP akkor még viszonylag kulturáltabban működött. Persze bürokratikus értelemben, hiszen az érdemi vitát a vezetés nem tűrte, a CSKP álláspontja kezdettől „egységes” és lényegében változatlan. A szlovákiai helyi szervek bizonyos önállóságot kaptak a határ menti magyar megyék pártvezetőinek támogatására és befolyásolására, a közvéleményt pedig, más országoktól eltérően, előkészítették a november 4-i intervencióra.

A CSKP vezetése nyilván nem értett egyet Ulbrichthallal, aki az október 24-i moszkvai értekezleten azt javasolta, hogy a testvérpártok nyíltan bírálják egymást. Miután a Politikai Bizottság október 24-i és 26-i ülésén is foglalkozott Magyarországgal, Novotný és Barák belügyminiszter óvatosságra intették a sajtót: további utasításig kerülje a budapesti és varsói események értékelését. Október 29-én már elküldték a CSKP ismert óvó levelét a magyar vezetésnek, a PB november 2-i ülésén pedig Novotný már nem óvatoskodott: ismertette a Hruscsovékkal a második magyarországi intervencióról folytatott megbeszélést, a PB kimondta, hogy aktívan részt kell venni a magyarországi „ellenforradalom” likvidálásában – itt már ezt a kifejezést használták. Felszólították Zápotocký elnököt, mondjon másnap, november 3-án déli 1 órakor rádióbeszédet, és megbeszélték vele a beszéd tartalmát.

Ha volt valaki Magyarországon, aki 3-án meghallgatta Zápotocký rádióbeszédét, megérthette belőle, hányat ütött az óra. Csak hangvétele érzékeltetésére idézem:

„A szomszédos Magyarországon az elmúlt napokban felsorakozott az ellenforradalom, amely fasiszta fehérterrort bontakoztatott ki a dolgozó nép ellen... A magyar reakció kéz a kézben a nyugati imperialistákkal megkezdte soká előkészített tervének végrehajtását, amely nemcsak a magyarországi néphatalom ellen irányul, hanem következményei folytán minden szocialista ország ellen... Annak a Nagy Imrének, kinek kormánya a parlament által nem lett megerősítve, nyilatkozata arról, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződés alapján egyesült szocialista országok közösségéből, ismét világosan megerősíti paktálását a kapitalista országokkal.” (*Rudé Právo*, 1956. nov. 4.)

Az idézet, mint a beszéd egész szövege mutatja, hogy hiába folytak még viták heteken át az új MSZMP vezetőségében az események értékeléséről: megvolt már a kötelező minta, amit el kellett fogadni. Ezt tartalmazza V. Kopecký november 7-i ünnepi beszéde is, az „ellenforradalom” pecsétjével. Miután felteszi a szónoki kérdést: ki hisz az áruló Nagy Imre semlegességében?, könnyed logikai ugrással így folytatja: ki hisz a horthysta elnyomók, a magyar fasiszták semlegességében?, mintha utóbbiak, amennyiben megszólaltak, Naggyal együtt hirdették volna a semlegességet. (*Rudé Právo*, 1956. nov. 7.) Már itt feltűnik a vád, hogy a magyar revizionisták Szlovákiára fenik a fogukat. A pártlap november 3–7-i számai gondosan megkomponálva főleg Magyarországgal és Szuezzel foglalkoznak.

A frazeológia hasonlósága mellett a CSKP politikájának volt egy lényeges vonása, amely megkülönböztette elsősorban a hasonlóképpen jelentős magyaralkta területet birtokló Románia magatartásától. Míg utóbbi megragadta az alkalmat, hogy ellenforradalmi szimpátiával gyanúsítva az ottani magyarságot, mindenekelőtt az értelmiséget, lecsapjon számára kellemetlen hangadóira, megkezdje az előző évtizedben az erdélyi magyarságnak tett engedmények visszavételét, a csehszlovák hivatalos megnyilatkozásokra sokkal inkább a szlovákiai magyar szolidaritás nyilvánítások elhallgatása, elbagatellizálása jellemző. Ismeretes, hogy a csehszlovák kormány elég jelentős és sokféle gyorssegélyt adott a Kádár-kormánynak első heteiben.

A CSKP Központi Bizottsága 1956. december 5–6-i ülésén vitatta meg a magyarországi eseményeket „A jelenlegi nemzetközi helyzet és a párt feladatai” c. napirendi pont keretében. (A második napirendi pont a mezőgazdasági felvásárlási árak szabályozásával foglalkozott.) A sajtó az ülésről csak egy kommunikét közölt és Novotný első titkár referátumának Magyarországgal foglalkozó részét. A referátum teljes szövege és a „vita” nem jelent meg nyomtatásban. A jegyzőkönyv a volt CSKP KB levéltárában található, a régi, Moldva-parti KB-székház pincéjében. Jelzete Archiv UV KSC, 01 fond, 51. sv. 54–55 a. j. (Xeroxmásolata a szerző, illetve Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézete birtokában.) Az ülésre 240 oldalas tájékoztató anyag készült „a magyarországi események értékeléséről”. Ennek jelzete ugyanott 01 fond, 110. sv.

A nemzetközi helyzetről szóló Novotný-referátum és vitája a magyarországi események mellett elsősorban Jugoszlávia magatartásának elítélésével, „leleplezésével” foglalkozott, a lengyelországi helyzetet, a szuezi kérdést csak másodsorban tárgyalták. Novotný referátumának éle főleg a jugoszláv vezetés ellen irányult. A magyarországi felkelés leverését ugyanis befejezett ügynek tartotta, az új magyar rezsimet olyannak, amely nem jelent veszélyt Csehszlovákia számára. Bár történelmi tapasztalat, hogy levert felkelések, forradalmak igen ritkán ismétlődnek meg néhány éven belül, nem kevésbé jellemző az ettől való félelem. Ilyen irányú félelem a csehszlovák kommunista vezetésnél sokkal kisebb

mértékben észlelhető, mint a szovjet, román vagy az új magyar vezetésnél, mondhatni, szemléletük egy fokkal realiztikusabb volt.

Attól viszont nagyon tarthattak Novotnyék, hogy Hruscsov, aki nem titkolta, mennyire szeretné beintegrálni Titót a Varsói Szerződésbe és a KGST-be, ennek érdekében túl nagy engedményeket tesz; hogy akkor a lágeren belül több modell is elképzelhető lesz, és esetleg náluk is fel lehet lépni a jugoszláv modell, például a munkástanácsok bevezetése érdekében. Tehát Hruscsov ellenzékével – Molotovval és társaival – együtt szerették volna minél távolabb látni Jugoszláviát a Varsói Szerződéstől. Ezért míg Tito, túltéve magát az előző évek ellene irányuló aknamunkáján és rágalmain, igen hatékony, nyugati jó hírért, kapcsolatait veszélyeztető segítséget nyújtott a második magyarországi intervencióhoz, Novotny és társai hálájukat újabb rágalmakkal fejezték ki. Így Tito november 11-i pulai beszédéről Novotny kijelentette:

„Ez a beszéd elhangzásának időpontjában veszélyes háttámadása volt a kommunista pártoknak... ez a beszéd a nemzetközi burzsoázia heves, ellenséges propagandájának nyújtott segítséget. Arra buzdította a munkásmozgalom legkülönfélébb opportunistáit és renegátjait, hogy tegyenek újabb kísérletet a kommunista pártok akcióegységének gyengítésére, a munkásosztály megtévesztésére.”

„Nézetünk szerint az az értékelés, amelyet Tito elvtárs a magyarországi fejleményekről adott... – folytatta Novotny – a legkülönbözőbb zavaros és helytelen nézetek elegyének mondható. »A nép egészének a szocializmus és a Szovjetunió elleni felkeléséről« beszélni nemcsak a legteljesebben ellentmond a valóságnak, hanem a tények osztályszempontú elemzésének marxista módszerével is ellentmondásban van, pedig az kötelező minden kommunistára nézve.” Az ilyen és hasonló kijelentéseket „már csak egyetlen lépés választja el attól, hogy egyazon szintre kerüljön a magyar reakció népellenes puccsa és az egyiptomi nép igazságos harca a gyarmatosító betolakodók ellen. Ezt különösen a jobboldali szocialisták művelik előszeretettel, hogy aztán ismét munkások millióit csapják be a maguk országában.”

Azzal kapcsolatban, amit Tito a szovjet hadsereg intervenciójáról mondott – melyet ő végül is támogatott –, Novotny „a proletár internacionalizmus” feladásával vádolta. Különösen felháborították Titónak a referátumban idézett szavai, melyek szerint:

„A különböző kommunista pártoknak azok a felelőtlen elemei, akik eddig sztálinista módszerekkel hatalmon maradtak, igen rossz szolgálatot tesznek a Szovjetunióknak, ha azt tanácsolják neki, hogy járjon el úgy, ahogyan azt ők helyesnek tartják. Ezeken a különböző elemeken bennünket is ért Tito” – fűzi hozzá Novotny magyarázatként, nyilván a KB nehezebb felfogású tagjai számára. Tito differenciál a különböző kommunista pártok között, hogy éket verjen közéjük és kiterjeszthesse befolyását a lengyel, talán a magyar pártra és a nyugati, pl. amerikai kommunisták ingatag elemeire. Tito ugyan az SZKP XX. kongresszusára hivatkozik, de hát arra a maga céljai érdekében Dulles is hivatkozik – így Novotny mintegy különválasztja a XX. kongresszus neki megfelelő híveit azoktól, akik, mint Tito és Dulles, azt a szocialista országok „liberalizálására” szeretnék felhasználni.

A hozzászólók sorában Václav Kopeckýnek jutott a feladat, hogy tudományosan elemezze Tito nézeteit, Louis Blanc, Proudhon, Karl Grün nézeteivel rokonítva azokat. Kopecký, nyilván ismervé a szovjet pártvezetés nézeteltéréseit, visszatért az 1948-as jugoszláv nézetek bírálatára, úgymond a JUKP már akkor saját „új” vonalát akarta érvényesíteni más népi demokratikus országokban. Ezzel nemcsak Sztálin 1948-as fellépését igazolta, de – akarátán kívül – Tito Novotny által kifogásolt tételét is, hogy vannak

sztálinisták, akik hatalmon maradtak... P. Tonhauser közép-szlovákiai párttitkár szerint „nálunk Besztercebányán azt mondják az emberek”, Titónak ki kellett volna használni az alkalmat, hogy Nagy Imre a jugoszláv követségre menekült. Ehelyett „a nemzetközi reakció malmára öntötte a vizet”. Az ambiciózus fiatal szepességi párttitkár, Vasil Bilák még humorizált is Tito rovására: „nálunk a Szepességben... azt mondják még a pártönkívüliek is, hogy Krisztus Urunk újra feltámadt, Brioni szigetén tartózkodik és ott várja a háromkirályok hódolatát”. Több más hozzászóló is igyekezett kitüntetni magát a jugoszláv politika leleplezésével.

Magyarországot illetően Novotný és a hozzászólók hangneme, frazeológiája meglehetősen hasonló a korabeli magyar vagy bolgár és román pártsajtóéhoz. Mégis van két lényeges különbség. Az egyik, hogy Novotný nem teszi magáévá az éppen akkor megjelent budapesti párthatározatot az „ellenforradalom” négy okáról. Nála is ezek az okok szerepelnek, de más arányokban. Természetesen hangsúlyozza, hogy a nemzetközi reakció, az imperialista hatalmak támogatnak minden törekvést, amely a szocialista tábor egységének megbontására irányul, a magyarországi eseményeket is kihasználják politikájuk érdekében – de nem tulajdonít „döntő és alapvető szerepet” a „nemzetközi imperializmusnak” „az októberi események előkészítésében”, mint az MSZMP KB határozata teszi.

Novotný nem vádolja a Nagy Imre mögött felsorakozott belső pártellenzékét az októberi „tragikus fordulat” okozásával, sőt előkészítésével. Egyáltalán nem foglalkozik a Nagy Imre-csoport október előtti tevékenységével; azt veti Nagy Imre szemére, hogy mint miniszterelnök „kettős politikát folytatott: egyfelől azt hangoztatta, hogy az ellenforradalmi erők elnyomása szükségessé teszi a szovjet csapatok beavatkozását, de másfelől ösztönözte az ellenforradalmi elemek aktív ellenállását és kapcsolatot tartott fenn velük. A Nagy-kormány a reakció nyomására lépésről lépésre hátrált, eltávolította köréből a párthoz és a néphatalomhoz hű kommunistákat, mígnem végleg szétesett és azoknak az erőknek szolgáltatta ki állásait, amelyek fasiszta diktatúra bevezetésére törekedtek az országban”. A Nagy-kormány fő bűnének a Varsói Szerződésből való kilépést, a semlegesség deklarálását tekinti.

A fő felelősséget Novotný előadásában a Rákosi–Gerő-féle vezetés viseli a történe-
kért. Ebben nyilván szerepet játszik az is, hogy Novotný, Zápotocký, Siroký versenytársuknak tekintették Rákosit a *Kié a legszebb barakk?* versenyben és bukását alig leplezett kárörömmel kommentálták. Novotný sajátos kiindulópontja, hogy Magyarországon, ahol 25 éven át a „fasiszta Horthy-rezsim” uralkodott és megfelelő eszmei örökséget hagyott maga után, az 1945 utáni kommunista vezetőségnek sokkal óvatosabban kellett volna politizálni, mint egy olyan demokratikus hagyományokkal rendelkező országban, amilyen Csehszlovákia. Rákosi ennek épp az ellenkezőjét tette: megalapozatlan, felelőtlen politikát folytatott, nem utolsósorban a gazdasági növekedés túlhajtott erőltetésével. Nem a népi demokrácia reakciós ellenségeit, hanem saját párton belüli ellenfeleit üldözte legjobban. A párton kívüli demokratákkal pedig nem törődött, a Népfront nem működött, „már 1947 előtt – amelyet a nagy fordulat évének nyilvánítottak – helytelen adminisztratív eszközökkel számolt le az országban működő számos más politikai párttal... E helytelen gyakorlat elméleti indoklásaként az a tétel szolgált, amelyet Rákosi elvtárs az MDP kongresszusán hangsúlyozott: nevezetesen, hogy náluk a szocialista átalakulás simán, szinte észrevétlenül ment és megy végbe.”

„Arról, hogy a mindenekelőtt Ausztriában és Nyugat-Németországban megbúvó horthysta reakció tevékenysége és kapcsolata a hazai földalatti reakcióval nem kapott kellő

figyelmet, tanúskodik az a tény, hogy idén tavasszal Magyarország a nyugati – a magyaroszátrák – határon könnyelműen felszámolta az elengedhetetlen biztonsági óvintézkedéseket.” Rákosi csak szovjet nyomásra mondott le nagy nehezen a hatalomról, de utóda a nála nem jobb Gerő lett, aki „nem vette észre sem a nép jogos elégedetlenségének fokozódását, sem pedig az ellenforradalmi elemek egyre terjedő felforgató tevékenységét”, a pártvezetésnek nem volt kapcsolata a néppel, ami szemmel láthatóan az októberi napokban mutatkozott meg.

Míg a budapesti párthatározatban szó sincs a szovjet vezetés korábbi hibáinak szerepéről, Novotný ezt a témát is megpendíti, méltatva az SZKP 1955. júliusi és a szovjet kormány 1956. október 30-i nyilatkozatát a nemzeti egyenjogúságról, a sajátos nemzeti utak tiszteletben tartásáról. Ennek akkor az 6. szájában kettős jelentése volt: miután nem tudhatta, Moszkvában Hruscsov vagy Molotov kerekedik felül, félhetett a régi dogmatizmus, de a XX. kongresszus vonalának erőltetésétől is. Nemhiába hangzott: „A tragikus magyarországi események kiváltó okait az SZKP XX. kongresszusán hozott határozatok meg nem értésében és a korábbi hibákban és hiányosságokban kell keresnünk.”

A referátum és az egész „vita” másik lényeges sajátossága, hogy mint említettem, Bukaresttel szemben Prágában inkább elbogatellizálni igyekeztek a magyar '56 hatását a szlovákiai magyarságra. Mindezt sörízű vagy ízetlen tréfákkal fűszerezve, de az erdélyihez mérhető retorzió nélkül. Viszont a „fehér könyvekhez” hasonlóan eltúlozták a fasiszta elemek, arisztokraták, csendőrök, Mindszenty szerepét, hiszen ez megfelelt ismertett koncepciójuknak: ismét „reálissá vált annak a veszélye, hogy Magyarország fasiszta állammá válik”.

Novotný azt hangsúlyozta, hogy Csehszlovákiában az értelmiség és a fiatalság nagy többsége szilárdan kitartott a szocializmus mellett, „a gyárban dolgozó fiatalok körében szélesedik a szocialista munkaverseny”, mert „mélyen hatottak rá a magyarországi események”. Igaz, „a magyarországi ellenforradalom védelmében itt-ott megszólaltak kulákok, volt nagykereskedők, egykori magas rangú katonatisztek és hasonlók”, a katolikus klérus közölte a kormánnyal követeléseit, amit azóta már volt ideje megbánni. A párt, a szervezetek helyükön, résen voltak, nem úgy, mint Magyarországon.

Több szlovák párttitkár számos „életből vett példával” támasztotta alá Novotný tételeit. „Magyar és ukrán nemzetiségű honfitársaink nemcsak érettségiből, hanem mindelelőtt csehszlovák szocialista hazafiságból vizsgáztak jelesre... bebizonyították magyar nemzetiségű honfitársaink is, milyen nagyra értékelik, hogy pártunk és kormányunk... helyes nemzetiségi politikájával... lehetővé teszi... az alkotó erők sokoldalú fejlődését”, mondta felszólalásában Rudolf Strechaj, a szlovák kormány elnöke.

Bilak arról is beszélt, hogy a lengyel és magyar nacionalizmus mellett „párhuzamosan küzdenünk kellett a hazai nacionalizmus ellen is, mert nyomban hallhatók voltak ilyen kitételek: »Ugyan kérem, a magyarok! Úgy kell nekik, és így tovább... egyetlen koronát, egyetlen kiló gabonát sem érdemelnek tőlünk...« És: »ugyan kérem, a lengyelek! Azok mindig csinálnak valami ostobaságot. Már Švejk is megmondta, hogy ha valahol egy lyuk van, abba biztosan egy lengyel esik bele.«” J. Zeman tábornok, dicsérve a magyar lakosság, szövetkezeti tagok magatartását, kijelentette: nem helyes, hogy a csehszlovák hadseregben nincsenek magyar nemzetiségű tiszték és politikai tiszték; „ezen a téren magában a hadseregben is sovinizmus érvényesült”.

Többen bírálták a szlovákiai írókat és „némely értelmiségi rétegeket” a magyar eseményekre való rezonálásuk miatt, a Szlovák Írószövetség választmányát, Ivan Kupec költőt név szerint is.

A szlovákiai határ menti pártszervezetek novemberben, a határt is átlépve, gyakran nyújtottak különféle segítséget a még működő észak-magyarországi pártszervezeteknek (egyedül a pozsonyi *Új Szó*-ból napi 50 000 példányt nyomattak külön, magyarországi terjesztésre), tapasztalataikról inkább öntelt, mint rosszindulatú felszólalásokban többen is beszámoltak. Kritikával elsősorban az MDP vidéki apparátusát illették. „Miskolcon – mondta F. Dvorský – az egész pártapparátus elmenekült, gyáván elfutott. A miskolci megyei pártbizottságon, ahová elküldtünk néhány elvtársat, nézzék meg, hogyan állnak a dolgok, éppen két diákot őriztek, fiatal fiúk voltak, olyan tizenhat éves formák. Ha jól szájon vágod őket és azt mondd, a mama hív, menjetek vacsorázni, hát elmennek. De nem akadt senki, hogy ezt megtegye. Nem volt merszük.” Hasonló hangnemben emlékezett meg Nagy Attiláról: „Miskolcon a forradalmi munkás- és paraszttanács elnöke egy színész volt, egy tehetségtelen színész, aki nem kapott lehetőséget a színpadi szereplésre és hiúságból lett »forradalmár«... mihelyt elnök lett, meg akarta mutatni a tehetségét és reggeltől estig versikéket szavalt ott, a tanácsban...”

Valódi, politikai vita a KB ülésén nem folyt, amennyiben volt nézeteltérés, olyan kérdésről, helyes volt-e a tartalékosok behívásakor otthon hagyni a magyar nemzetiségűeket. A hadsereg képviselője e „vitában” készségesen elismerte, hogy hiba volt, ami persze már nem változtatott azon, hogy a kritikus napokban tényleg nem merték behívni a magyar tartalékosokat. Vagy: a szociáldemokrata Jiří Hájek, anélkül, hogy a referátum alap tételeit vitatta volna, megengedte magának, hogy az USA, illetve Anglia és Franciaország ellentétét a szuezi válságban a valóságnak megfelelően adja elő, nem a sajtópropaganda színvonalán. A főbb vezetők (Zápotocký, Siroký, Bacflek) általában nem is szóltak fel, ezzel nyilván azt jelezve, hogy a referátum a „kollektív bölcsesség” gyümölcse.

Több párttitkár közölte a területén szolidaritásmegnyilatkozások miatt addig letartóztatottak számát: Kelet-Szlovákiában 43, északon, a Szepességben 15, Közép-Szlovákiában 40 fő. Minden esetben hangsúlyozták, hogy ezek milyen kis számok a kerület lakosságához képest, sőt a vicces Bilak azt is megkockáztatta, hogy többségük részeg állapotban tette meg gondolatlan kijelentéseit. F. Kahuda elmondta, hogy a cseh diákság magatartása még nem megnyugtató: a prágai vegyészeti főiskolán 7, egy pardubicei főiskolán ugyancsak 7, a prágai mezőgazdasági főiskolán 3 diákot kellett letartóztatni. Nagy viták folytak Brnóban is, ahol a természettudományi kar hallgatói követelték, a párt ne gyámkodjon az ifjúsági szervezet felett. Cáfolták viszont a pozsonyi diákok szolidaritásfelvonulásáról szóló rádióhíreket.

A fenti szám adatokkal szemben a KB-ülésre készült tájékoztató anyag szerint „a magyarországi eseményekkel kapcsolatban november 5-ig az egész országban összesen 665 esetben indult bűnvádi eljárás”. (203. old.) A tájékoztató anyag összeállítói egyébként sem olyan derűlátóak több kérdésben, mint a KB-ülés felszólalói. A munkásifjúsággal szemben nyugtalanítóan találják a csehszlovákiai diákság viselkedését: nyilván sokan félreértették az SZKP kongresszusát, mikor olyan követelésekkel léptek fel, mint a kötelező orosz nyelvtanítás eltörlése, az egyetemi autonómia visszaadása stb.

Jelentős (lengyel) szolidaritási megnyilvánulások voltak Ostravában, általában a lengyel és német nemzetiség magatartását az anyag kevésbé megnyugtatónak tartja, mint a határvidék magyar lakosságáét. Utóbbiak visszafogottabb viselkedését a felszólalókhöz hasonlóan az 1938–44-es évek negatív tapasztalataival magyarázza. Sikertelenül végződtek a kísérletek sztrájk szervezésére pl. Dunaszerdahelyen.

A tájékoztató anyag számos példát hoz fel az értemiség köreiből, elsősorban a Szlovák Írószövetségben felmerült problémákra. A pedagógusok egy része nem akarta megszavazni

az „ellenforradalmat” elítélő – nyilván megrendelt – határozatokat, sőt a D 34 színházban ellenkező előjelű határozatot fogadtak el.

Nem tudni, mennyi az igazság, mennyi a célzatosság abban, ahogy az anyag szembeállítja a fizikai dolgozók osztályöntudatát a volt kizsákmányolók, katonatisztek és feleségeik, papság, a Cseh Szocialista Párt és a ludákok (Néppárt) hívei aktivizálódásával. Konkrétága teszi hihetővé azt az állítást, hogy számos lap szerkesztőségében folytak viták a magyarországi és lengyel események, továbbá Tito pulai beszéde megítélése kapcsán. E lapok közül kiemeli a következőket: *Vecerní Praha, Svobodne Slovo, Lidová Demokracie.*

(Az idézett felszólalásokat Lukács Katalin fordította.)

AZ SZKP KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE A PÁRTSZERVEZETEKHEZ

(1956. december 19.)

Közli: Hajdu Tibor

Az SZKP XX. kongresszusa után más szocialista országokhoz hasonlóan a Szovjetunióban is széles körű demokratizálódási mozgalom bontakozott ki, különösen az értelmiség, az egyetemi ifjúság körében, továbbá a balti és kaukázusi köztársaságokban. Az SZKP vezetése, míg a lengyelországi, magyarországi, kelet-németországi és csehszlovákiai helyzetet már 1956 júniusában nagyon veszélyesnek tartotta (lásd a *Társadalmi Szemle* 1993/2. számában közölt dokumentumokat), abban reménykedett, hogy a XX. kongresszust követő reformok nyomán a szovjetunióbeli fellépések lokalizálódnak és így a helyi pártbizottságok megbirkóznak velük.

1956 októberének lengyelországi és magyarországi eseményei hatására megváltozott az SZKP politikája a hazai nemzeti és demokratikus megmozdulásokkal szemben. A pártvezetés megijedt; miután pedig elszánta magát a fegyveres „rendcsinálásra” Magyarországon, nem adhatott otthon szabadságot, nyilvánosságot a szolidaritásnyilatkozatoknak. Szórványos ismereteink alapján is úgy tűnik, a magyarországi és lengyelországi események felbátorították több szovjet köztársaságban és nagyvárosban az ellenzéki erőket, tüntetésekre, demonstrációkra került sor.

Hruscsov sztálinista ellenzéke kihasználta mindezt pozíciói erősítésére a pártvezetésben. A pártapparátus többsége, hatalmát féltve, támogatta a Molotov köré tömörült konzervatívokat. Molotov arra hivatkozhatott, hogy ő már 1955-ben megjósolta, a pártkapcsolatok helyreállítása a Jugoszláv Kommunista Szövetségével semmi jóra nem vezethet. Híveivel elérte, hogy a szovjet diplomácia és sajtó kielezte a viszonyt Jugoszláviával és ezzel sarokba szorította Hruscovot és Mikojant. (Ponomarjov, a külföldi pártkapcsolatok osztályának vezetője javaslatára a Pártelnökség 1956. november 9-e körül utasítást adott a sajtónak és agit-prop. szerveknek a magyarországi események keményvonalas megvilágítására, erre ösztönözve a külföldi KP-kat is – ezzel már Tito pulai beszéde előtt megindult az elhatárolódás Jugoszláviától, mint azt a belgrádi követ, Firjubin publikálatlan jelentései is mutatják.)

Így látta ezt az orosz kortárs is: „A magyar–lengyel események, melyek magában a Szovjetunióban is erősítették az ellenzéki forrongást, a pártvezetésen belül a sztálini szárny átmeneti megerősödésére vezettek. Az »újleninisták«, akik ezektől az eseményektől az ortodox sztálinistáknál nem kevésbé ijedtek meg... kompromisszumot kötöttek: a XX. kongresszus külpolitikai tételeinek felülvizsgálatára, Sztálin nevének rehabilitálására, a Titóval helyreállított kapcsolat elhidegítésére...” (A. Avtorhanov: *Stalin and the Soviet Communist Party. A study in the technology of power.* New York, Praeger, 1959. Chapter 6.)

Hruscsov, illetve Molotov többé-kevésbé következetes hívei között a felső vezetésben széles átmeneti övezet, „mocsár” maradt, melynek hangadóí Szuszlovtól Sepilovig hol az

egyik, hol a másik vonalat erősítették; ez magyarázza az 1956 ősze és 1957 nyara között gyakori erőltetődásokat, s az ezek nyomán keletkező, a külföldi megfigyelő számára nehezen érthető kompromisszumokat. Ilyen ellentmondásos kompromisszum dokumentuma az itt közölt levél. Nincsenek pontos adataink arról, ki és hogyan kezdeményezte, fogadtatta el, hiszen tavaly őszi szigorúan titkosnak számított, Hruscsov és mások memorái sem tesznek említést róla. A fentiek alapján mégis felismerhetjük a kompromisszum lényegét.

A Központi Bizottság plénuma 1956. december 20–24-én ülésezett. Eredetileg gazdasági témák mellett „elméleti” kérdések megtárgyalása lett volna fő célja, Hruscsov referátuma alapján. Ezt az utóbbi napirendi pontot december legelején elejtették. („Hruscsov nem repesett a boldogságtól, amikor ezt közölte velem” december 3-án, írja Mićunović moszkvai naplójában. „Az a benyomásom, hogy ezek a változások nem Hruscsov akarata szerint alakultak így...” *Tito követe voltam* 169. p.)

A plénum napirendjén végül a következő témák szerepeltek:

1. A 6. ötéves terv és az 1957. évi népgazdasági terv. (Előadók Bajbakov és Szaburov, a kormány tagjai.)

2. A népgazdaság vezetésének megjavítása. (Előadó Bulganyin miniszterelnök.)

3. Személyi kérdések – Sepilovot a KB titkárává választották, helyette Gromiko lett a külügyminiszter; a Népgazdasági Tanács új elnöke Szaburov helyett Pervuhin, átalakult a gazdasági csúcspanaszítás összetétele, ami többek között a reformpárti Koszigin degradálásával járt.

A gazdasági tervek mérsékeltek maradtak és Bulganyin referátuma alapján részben leépítették a gazdaságirányítás „túlzott központosítását”, növelve a köztársasági kormányok (és pártok) hatáskörét. Ezzel Hruscsov mintegy előleget kapott az 1957. februári plénum nagy jelentőségű döntéséhez, a területi, városi népgazdasági tanácsok felállításával a gazdaságirányítás decentralizálásához. Ehhez azonban előbb el kellett fogadnia a párt-szervezetekhez intézett, a demokratikus kezdeményezések elfojtására felszólító levelet, mégpedig úgy, hogy azt a KB nevében a pártelnökség tárgyalta meg és hagyta jóvá a KB összeülését megelőző napon, december 19-én. A levelet a KB tudomásunk szerint nem vitatta meg. Ugyancsak december 19-én jelent meg a Pravdában a kompromisszum másik feltétele: Pavlov helyettes főszerkesztő az előzőknél is ellenségesebb hangú, terjedelmes vitacikke Kardeljnek a belgrádi parlamentben, illetve Titonak Pulán elhangzott beszédéről.

„A KB levele” súlyos szemrehányásokat tesz a párt-szervezeteknek, különösen az egyetemi városokban működőknek, de egyes megfogalmazásain áttetszik, hogy Jerevánnál és Szverdlovszknál magasabbra is céloz: „nem szervezik meg a demagóg és pártellenes fellépések visszaverését, nem nyúlnak szigorú eszközökhöz, hogy véget vessenek a szovjetellenes, ellenséges elemek tevékenységének”. Erre csak a KB titkársága lehetett illetékes, a bíráló is nyilván neki szólt.

A levelet minden párt-szervezetben meg kellett vitatni. Csupán azt a kettőt kaptam meg 1992 novemberében a megvitatásáról készült összefoglalókból, melyeket az oroszországi párt-szervezési osztály vezetője, V. Csurájev készített 1957. február 12-én és 21-én. Azt

* Ezúton mondok köszönetet a „Schweizerische Nationalfonds zur Förderung der Wissenschaftlichen Forschung” alapítványnak külföldi kutatásaim támogatásáért.

hangsúlyozva, hogy a párttagság általában helyeselte a levél tartalmát, ennek ellenkezőjére hoz példákat.

Így a kujbisevi vízi erőműnél Zeljonov munkás – pártbizottsági tag – kifogásolta a „személyi kultusz” újjáéledését. A kanszki mechanikai öntödében Andrejev nyugdíjas, 1922-es párttag bírálta a nehézipar túlsúlyát, „rosszindulatú rágalmakat szórt az SZKP KB Elnöksége egyes tagjaira és dicsőítette Buharint, Rikovot és Zinovjevet, a párt és a nép ellenségeit. Andrejevet szovjetellenes fellépéséért kizárták a pártból.”

A jaroszlavi autógyárban Kiszeljov fiatal konstruktőr azt kérdezte: „Hát mi semmit sem tanulhatunk Magyarországtól? A magyarországi eseményekről kapott információk egymásnak ellentmondtak. Ha Magyarországon az MDP volt vezetősége hibákat követett el, ezek csak részei voltak a mi hibáinknak.” Kifogásolta, hogy a szovjet sajtó csak szidta, de nem közölte Tito pulai beszédét. Kiszeljovot több felszólaló támogatta, a határozat megszavazásánál 21 párttag szavazott a KB levelére, 17 Kiszeljov tiltakozására, míg 18-an tartózkodtak. A gyári pártbizottság ülésén, ahol Kiszeljovot kizárták a pártból, ismét így beszélt:

„Az MDP által elkövetett hibák – a mi pártunk és kormányunk hibái. Ezek a hibák igazából millió és milliárd rubelekbe kerülnek. Ezekért a hibákért minisztereket kellene bíróság elé állítani.”

A fenti összefoglalókban szó sincs Moszkváról és Leningrádról, nyilván azért, mert ezek az önálló, nagy súlyú pártszervezetek külön jelentést készítettek. Más forrásból tudjuk, hogy a moszkvai L. Krasznopcevet a magyar felkelőkkel kifejezett szimpátiája miatt 10 évre lágerbe küldték, súlyos ítéletet kapott társaival együtt R. Pimenov leningrádi matematikus.

Mind a levelet és az elfogadásáról szóló határozatot, mind Csurajev jelentéseit a KB volt irattára őrzi Moszkvában. („Centr hranyenija szovremennoj dokumentácii”, Iljinka utca.) A levél jelzete: F 89. gyűjtemény, 6-os leltár, 2. dokumentum. A jelentéseké: F 89. gyűjtemény, 6-os leltár, 5. és 6. dokumentum.

Világ proletárjai egyesüljete! Szigorúan bizalmas

A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJA. KÖZPONTI BIZOTTSÁG

No. P 66/9

Kivonat a KB Elnöksége 1956. december 19-i, 66. ülésének jegyzőkönyvéből

Az SZKP KB levele a pártszervezetekhez „A pártszervezetek politikai tömegmunkájának erősítéséről és a szovjetellenes elemek ellenséges kirohanásainak visszaveréséről”.

1. Jóváhagyni az SZKP KB levelének a pártszervezetekhez mellékelt tervezetét „A pártszervezetek politikai tömegmunkájának erősítéséről, és a szovjetellenes elemek ellenséges kirohanásainak visszaveréséről”.

2. Szétküldeni a KB levelét a szövetséges köztársaságok kommunista pártjai KB-ának, az SZKP határterületi, területi, városi és kerületi bizottságainak.

Ezt a levelet minden pártalapszervezetben meg kell vitatni.

A KB TITKÁRA¹

7 napon belül visszaküldeni az SZKP KB Általános Osztálya 1. szektorának.

¹ Hruscsov.

A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJA KÖZPONTI BIZOTTSÁGÁNAK LEVELE

A pártszervezetek politikai tömegmunkájának erősítéséről és a szovjetellenes elemek ellenséges kirohanásainak visszaveréséről

Elvtársak!

A Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága szükségesnek tekinti ezen levelet intézni minden pártszervezethez, hogy felhívja a párt figyelmét és mozgósítsa a kommunistákat a politikai tömegmunka erősítésére, döntő harcra a szovjetellenes elemek kirohanásainak visszaverésére, mivel ezek az utóbbi időkben, a nemzetközi helyzet bizonyos fokú éleződése nyomán aktivizáltak ellenséges tevékenységüket a kommunista párt és a szovjet állam ellen.

Mint ismeretes, a háború utáni időszakban igazi világtörténelmi jelentőségű változások történtek a nemzetközi helyzetben.

A nagy kínai nép forradalmat hajtott végre és hatalmas győzelmeket ért el. Kelet-Európa országainak népei megdöntötték a kizsákmányolók hatalmát és népi demokratikus rendszereket hoztak létre. Európa és Ázsia számos országa elindult a szocializmus útján.

A Szovjetunió, megsemmisítve az emberiség leggonoszabb ellenségét, a német fasizmust, begyógyította a világháború ejtette súlyos sebeket, elérte a népgazdaság jelentős felemelkedését, nagy sikereket ért el Hazánk hatalma további erősítésében.

A szovjet nép a kommunista párt vezetésével nagy lelkesedéssel hajtja végre az SZKP XX. kongresszusának történelmi jelentőségű határozatait. Az ipari dolgozók, teljesítve a hatodik ötéves terv feladatait, ebben az évben jelentősen nagyobb mennyiségű fémot, tüzelőanyagot, gépet, fogyasztási cikket állítanak elő. A szovjet embereket örömmel töltik el a mezőgazdaság nagy sikerei. A párt és a kormány következetesen végrehajtják az SZKP XX. kongresszusa által kijelölt feladatokat a szovjet nép anyagi jólétének és kulturális színvonalának további növelése terén.

A gazdasági építés új sikerei országunkban a szocialista rendszer kimeríthetetlen erőforrásairól tanúskodnak, a szocialista termelési mód döntő előnyeiről, melyek biztosítják országunk termelőerőinek szakadatlan növekedését.

Mindez természetesen nem jelenti, hogy a kommunista építőmunka nehézségek és hiányosságok nélkül halad előre. A párt és a szovjet kormány látják és nem titkolják ezeket, hatékony döntéseket hoznak a hiányosságok megszüntetésére és leküzdik a még meglévő nehézségeket azért, hogy a szocialista gazdaság fejlődése alapján szakadatlanul növekedjen népünk jóléte.

A párt megfelelő rendelkezéseket hozott és fog még hozni a szovjet demokrácia további kibontakoztatására, a szocialista törvényesség megszilárdítására, a szövetségi köztársaságok és minisztériumok hatáskörének bővítésére, az összes párt-, tanácsi, gazdasági és szakszervezeti szervek szerepének növelésére a gazdasági és kulturális építés irányításában.² A párt, leküzdve a személyi kultusz káros következményeit, határozottan követi a pártélet lenini normáit, a kollektív vezetés elvét.

A Szovjetunió a háború utáni időszakban a külpolitikában új sikereket ért el a szocializmus és demokrácia táborának erősítéséért, a békéért, az új háború fenyegetése ellen vívott harc terén. A kínai,

² Az SZKP XX. kongresszusa után számos törvény és határozat született a sztálini terror-rezsim és túlzott centralizáció lebontására. A fontosabbak közé tartozott a GULAG és a táborkok nagy részének feloszlata, a nem szovjet állampolgárságú politikai foglyok, a fogságba esett vöröskatonák általános rehabilitációja. Növelték a köztársasági kormányok és a helyi tanácsok hatáskörét, kisebb mértékben a kolhozok önállóságát is. 1957 februárjában került sor a háború végén kitelepített vagy jogaitól megfosztott nemzetek rehabilitációjára, a gazdaságirányítás decentralizálására.

francia és olasz testvéri kommunista pártok legutóbbi kongresszusai fényes például szolgáltak arra, hogy a világ progresszív erői forrón helyeslik a nemzetközi szocialista tábor, a világbéke ügyének további erősítésére irányuló politikánkat.

Az új kommunista társadalom felépítéséért folytatott nagy alkotó munkájában pártunk szilárdan támaszkodik a munkás-paraszt szövetségre, az egész szovjet nép egyre inkább szilárduló morális-politikai egységére. A kommunista párt és a szovjet kormány politikáját, mind a belső, mind a nemzetközi élet terén tett lépéseit egy emberként támogatja a munkásosztály, a kolhozparasztság és intelligenciánk.

Az SZKP KB mégis szükségesnek tartja, hogy a pártszervezetek és minden kommunista figyelmét felhívja a szovjetellenes és ellenséges elemek aktivizálódásának a legutóbbi időben tapasztalható tényeire.

Ezzel kapcsolatban emlékeztetni kell arra, hogy a szocializmus erőinek növekedése, valamint a gyarmati és függő országok nemzeti-felszabadító harcának kibontakozása természetes módon kihívják az imperialisták dühödő haragját.³ Manapság mindnyájan megfigyelhetjük a nemzetközi imperializmus új próbálkozásait a szocialista tábor elleni akciókra, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom elleni támadásokra, a szocializmus építésének megghiúsítására és a kapitalista viszonyok visszaállítására a népi demokratikus országokban. Az imperialisták tisztában vannak azzal, hogy manapság nem lehet eredményesen fellépni a világ népei által gyűlölt kapitalista viszonyok visszaállításáért. Ezért mindenféleképpen álcázni igyekeznek agresszív cselekményeiket, mint ez például nemrég Magyarországon történt, ahol a nemzetközi reakció, élén az USA imperialista köreivel, a Horthy-fasiszta erőkre támaszkodva és a „szabadság és demokrácia” hamis jelszavaival álcázva ellenforradalmi összeesküvést szervezett a magyar nép ellen, melyhez felhasználta a lakosság jelentős részének a volt magyar párt- és állami vezetés súlyos hibái által kiváltott elégedetlenségét. Az ellenforradalom megpróbálta Magyarországon szétzúzni a proletárdiktatúrát, megdönteni a néphatalmat, megsemmisíteni a szocialista rendszert, restaurálni a földbirtokosok és kapitalisták uralmát, fasiszta rendszert kényszeríteni Magyarországra és ott új háborús tűzfészket létrehozni. A magyar nép a szovjet csapatok segítségével leverte az ellenforradalmi összeesküvést és megvédte szocialista vívmányait. A testvéri kommunista és munkáspártok, a szocialista országok dolgozói helyeslik a Szovjetunió által nyújtott segítséget, úgy értékelve, mint a Szovjetunió internacionalista kötelességének példás teljesítését az imperialista reakció manőverei elleni harcban.

A szovjetellenes elemek szármalmas maradványai országunkban, a nemzetközi reakció segítségével, mivel a szocialista rendszer ellenségei, megpróbálják kihasználni aljas céljaik érdekében a nálunk még megtalálható nehézségeket és hiányosságokat, dühödő rágalomokkal illetik a kommunista párt és a szovjet állam politikáját, mindenféle provokatív híreket terjesztenek, megpróbálják aláásni a nép bizalmát a párt iránt, a szocialista államok erejébe és barátságuk megbonthatatlanságába vetett hitét. Eközben ügyesen kihasználják némely kommunista és pártvezetési vezető politikai könnyelműségét és kispolgári jószívűségét, ellenséges tevékenységüket a kritikáról és önkritikáról szóló hamis frázisokkal, vagy „a demokráciáért” való harc jelszavával leplezik.

Nem szabad szem elől téveszteni a tény, hogy az ellenséges elemeknek olykor sikerül hatni azokra, akik nem elég szilárdak eszmei-politikai téren, s ezért ki vannak téve a burzsoá ideológia befolyásának, akik az ellenséges agitáció hatására elvesztik képességüket a nemzetközi és belső helyzet helyes értékelésére, és így az imperialista propaganda szócsövévé válnak, az Amerika Hangja, BBC és a Szabad Európa által kiagyalt különféle szovjetellenes rágalmakat ismételve.

³ Ez a mondat bizonyos visszalépést jelent azzal szemben, hogy a XX. kongresszus megtagadta Sztálin tételét, miszerint a szocialista építés sikerei magukkal hozzák az osztályharc éleződését. Ezt a kompromisszumos álláspontot fejtették ki a *Kommunizist* és a *Partijnaja Zsizny* 1956. novemberi számaiban megjelent cikkek, melyek Magyarországra hivatkoztak, mint az osztályharc éleződésének újabb példájára.

Az ilyen idegen nézetek hordozói természetesen csak jelentéktelen kisebbséget képeznek a szocializmus ügye, a szovjet rendszer, a kommunista párt iránt határtalan odaadást érző szovjet emberek milliói között. Mindez azonban nem lehet ek a könnyelműségre és jószívűségre. Mert nem kevés példa van arra, mikor a kommunisták és pártvezetők nem vetnek véget határozottan a szovjetellenes propagandának, nem verik vissza az ellenséges kirohanásokat, hanem az események uszályában kullognak. Mi több, akadnak olyan „kommunisták”, akik a pártosság leple alatt, a személyi kultusz következményei elleni harc zászlaja alatt, maguk is pártellenes pozícióba süllyednek, pártellenes, demagóg kirohanásokat engednek meg maguknak, kétségbe vonják a pártvonal helyességét. Alá kell húzni, hogy nemcsak ezek az ellenséges kirohanások és pártellenes fellépések veszélyesek önmagukban véve, veszélyes és megengedhetetlen az is, mikor a pártszervezetek passzívan viselkednek, nemritkán szemet hunynak az ilyen jelenségek fölött, értékelésükben nem fejtenek ki lenini elviselés és pártosságot, nem verik vissza szervezett módon a pártellenes és demagóg fellépéseket és nem hoznak határozott rendszabályokat a szovjetellenes, ellenséges elemek tevékenységének meggátolására. Nyíltan ki kell mondani, a pártszervezetek egy egész sor esetben megfélemlenek arról, hogy a szovjetellenes, pártellenes elemek ellen a párt mindig engesztelhetetlenül, a legkövetkezősebb módon harcolt és ezt fogja tenni a jövőben is.

Olyan tények hívják fel a figyelmet magukra, melyek az írók, művészek, zeneszerzők, a felsőoktatás és a tudományos intézetek munkatársai bizonyos részének egészségtelen hangulatát tükrözik vissza. Az utóbbi időkben az irodalom és művészet olyan művelői részéről, akik lecsúsztak a pártos pozícióról, mert politikailag éretlenek és kispolgári beállítottságúak, kísérletek történtek a párt vonalának, a szovjet irodalom és művészet fejlődése útjának kétségbevonására, a szocialista realizmus elveinek elhagyására az eszmementes művészet irányában; követelések hangzottak el az irodalom és művészet „megszabadítására” a pártirányítástól, a burzsoá anarchista, individualista szellemben értelmezett „alkotói szabadság” biztosítására.

Egyes írói megnyilatkozásokban megjelenik a törekvés a szovjet társadalmi rendszer lejáratására. Ilyen, a szovjet viszonyokat és kádereinket befeketítő jellege volt például K. Pausztovszkij író felszólalásának V. Dugyincev „Nemcsak kenyérrel...” c. regényének az Írók központi házában rendezett vitáján.⁴

Az írók bizonyos köreiből vált az ideológiai kérdésekben hozott párthatározatok kétségbe vonása, helytelen, ártalmas nézetek propagálása és a többiekre erőltetése. Így O. Berggolc író, az SZKP tagja olyan rendezvényen, ahol párton kívüli írók is részt vettek, kijelentette: a művészeti kérdésekről a KB által 1946–1948-ban hozott művészeti tárgyú határozatok az írók kibontakozása fő akadályai közé tartoznak, gátolják az irodalom és a művészetek fejlődését.⁵ A

⁴ V. Dugyincev orosz író „Nemcsak kenyérrel...” c. regényét az 50-es, 60-as évek legprogresszívabb irodalmi folyóirata, a *Novij Mir* közölte két részben, 1956. augusztusi és szeptemberi számában. A vita célja az anatómia kimondása volt, csak hogy erre az írók jó része már nem volt hajlandó, bár maga Hruscsov is elítélően nyilatkozott a regényről. Molotovék veresége után, 1957-ben végül is megjelenhetett könyv alakban, majd több külföldi kiadást is megért. Nem nálunk. A közepes színvonalú termelési regény nagy sikerének oka, hogy az értelmiség örök értékeit képviselő Lopatkin mérnök találmánya érdekében szembeszáll a cinikus bürokratákkal és sikeres áltudósokkal. Lopatkin eltéli az államtitok (ami lényegében az ő feleslegesnek ítélt találmánya) megsértéséért, majd az „olvasás” megmenti – lágerévei rajza alkalmat ad a szovjet világ mindkét szférájának leleplezésére.

⁵ Zsdanov hírhedt beszédeiről és az azok nyomán hozott irodalmi-művészeti (zene, film) párthatározatokról van szó, melyeknek bűnbakjai nagyrészt leningrádi folyóiratok és írók. Zsdanov halála után (1948) hívei ellen valóságos hajtóvadászat indult meg, de az általa fogalmazott határozatok formailag érvényben maradtak – bár a pártvezetés megfélemlen látszott róluk –, az Írószövetség és az irodalomtudomány szocreál vezetői azonban a 80-as évekig ellenálltak hivatalos érvénytelenítésüknek. A felhozott esetek nem véletlenül kiragadott példák. Általában olyan személyeket vádolnak, akik ellen egy-egy felszólalásnál súlyosabb kifogások voltak. Így a Leningrádban igen népszerű, Sztálin-díjas költőnő a XX. kongresszus után a törvénytelenégeket eltéplő, a lágerekből hazatérőkről szóló verseket jelentett meg, többek között éppen a *Novij Mir* 1956. augusztusi számában.

művészetek pártirányítása ellen irányuló, nagyon helytelen, sőt káros nézetek találhatók Nazarov és Gridnyeva elvtársaknak a Voproszi Filozófiái c. folyóiratban megjelentetett cikkében.

Felesleges bizonygatni, hogy az ilyen fellépéseknek semmi közük sincs a párt vonalához az irodalom és művészetek területén, sőt aláássák a pártvezetés tekintélyét. Az Írószövetség egyes vezetői nem verik vissza a hasonló, hibás nézeteket. Sőt Szimonov et., az Írószövetség titkára lényegében meghirdette az ismert ideológiai párthatározatok fontos tételeinek revízióját a szovjet irodalmi tanszékvezetők országos értekezletén.⁶ Azt sem lehet normálisnak tekinteni, hogy a művészeti szövetségek sajtóorgánumainak szerkesztőségei nem folytatnak elvi harcot és nem képviselik a párt vonalát a kultúra területén, sőt egy sor esetben békülékeny álláspontot foglalnak el, mint holmi rothadt liberálisok.

Miután az alkotók bizonyos köreibben terjednek a hasonló, helytelen nézetek, emlékeztetni kell arra, hogy a párt mindig is hangoztatta, az irodalom és művészetek ösztönös fejlődésének gondolata teljesen idegen a marxizmus-leninizmustól. Az alkotás szabadsága nem jelentheti az ösztönösség tobzódását. Lenin aláhúzza: „Minden művésznek joga van az alkotás szabadságához, a maga ideálja szerint, minden mástól függetlenül. De érthető, hogy mi, kommunisták, mi nem nézhetjük karba tett kézzel a káosz kibontakozását, tetszés szerint. Nekünk teljesen tervszerűen kell irányítanunk ezt a folyamatot és alakítani eredményeit.”

Meg kell mondani azt is, hogy néhány – történeti, közgazdasági, filozófiai és jogi – tudományos folyóiratunkban mérsékeltek az ellenséges ideológiák elleni küzdelmet. A Voproszi Isztorii c. folyóirat néhány párttörténeti probléma tárgyalásánál egyoldalú értelmezéseket engedett át. A folyóiratban közölt egyes cikkek kisebbítik a mensevizmus opportunista politikájának ártalmasságát az 1905–1907-es forradalomban, kísérletet tesznek a bolsevikok és mensevikok közti elvi nézeteltérések elkenésére olyan nagy fontosságú kérdésben, mint a proletariátus hegemoniája a forradalomban. M. A. Moszkaljev „Küzdelem a marxista munkáspárt létrehozásáért a 19. század 90-es éveiben” c. cikkében kétségbe vonja azt a tényt, hogy V. I. Lenin már a 19. század 90-es éveiben felvetette a munkásosztály és a parasztság forradalmi szövetségének eszméjét. A szerző, a történeti tényeket elferdítve, azt bizonygatja, hogy Lenint csak az első orosz forradalom győzte volna meg e szövetség szükségességéről.⁷

Az SZKP története egyes kérdéseinek hamis magyarázatát olykor úgy találják fel, mint a történettudományban a személyi kultusz következményeinek hatására keletkezett hiányosságok kijavítását; ezzel elősegítik a revizionista nézetek és gondolkodásmód feléledését azok körében, akik még nem szabadultak meg a burzsoá ideológia terhétől és ingatagok, a szovjetellenes elemek pedig mindezt aktívan kihasználják.

Az irodalom és a művészetek területén, a tudományos intézetekben működő minden kommunista és pártszervezet kötelessége levonni mindebből a szükséges következtetéseket, tevékenységükben magas fokú pártosságot és elviséget tanúsítani, és határozottan visszaverni minden kísérletet a párt vonalának felülvizsgálatára a kultúra és művészet területén. Feltétlenül, minden téren javítani kell az intelligencia soraiban végzett ideológiai munkát, a szovjet nép becsületes és feltétlen szolgálata szellemében nevelve az intelligenciát.

A szovjet emberek eszmei nevelésében nagy szerepet játszik a sajtó és a rádió. Az utóbbi időkben azonban számos újság és folyóirat olyan cikkeket, elbeszéléseket és egyéb publicisztikát közöl,

⁶ Szimonov ellen sem az volt a fő kifogás, hogy kimondta egy értekezleten, amit írók és kiadók úgyszólván tudtak (hogy a Zsdanov-féle párthatározatok már nem irányadók), hanem hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mikor az 1954-ben leváltott Tvardovszkij helyett őt nevezték ki a *Novij Mir* főszerkesztőjének. Az ötszörös Sztálin-díjas haladt a korszellemmel és lényegében ragaszkodott Tvardovszkij tehetségpárti liberalizmusához.

⁷ A *Voproszi Isztorii* bűneinek is csak egy részét sorolja fel a levél. A folyóiratot más történeti folyóiratokkal együtt még többször vádolták „szenczióhajhászással” stb. 1957 áprilisában újra magára vonta a pártközpont haragját, mikor közölte E. Burdzsalovnak az 1917-es forradalmak történetét revidáló írását.

melyek helytelen beállításban mutatják be a szovjet életet. Arról tanúskodik ez a jelenség, hogy némely újság és folyóirat szerkesztőbizottságában lankad a figyelem a közölt anyagok eszmei mondanivalója iránt. Elengedhetetlen, hogy a szovjet sajtó és rádió egész tevékenységében ingadozások nélkül kövesse a párt politikáját, éberan őrködjön a szovjet állam érdekei felett és szüntelenül leleplezze a burzsoá ideológia reakciós, népellenes lényegét, a burzsoá propaganda hazug koholmányait.

A Központi Bizottság szükségesnek tartja, hogy felhívja minden pártszervezet figyelmét az ifjúsági munka meglévő hiányosságaira. Nem lehet szó nélkül elmenni a diákság bizonyos részénél fellépő hangulat, a szovjet valóság helytelen értékelése mellett. Az utóbbi időben a felsőoktatási intézmények egész sorában, így Moszkvában, Szverdlovszkban, Kaunaszban és néhány más városban nyíltan szovjetellenes, nacionalista fellépésekre került sor.

A szverdlovszki műszaki főiskolán nemrég megtartott Komszomol-konferencián a szovjet társadalom, a párt és a kormány politikája ellen irányuló provokatív, ellenséges beszéddel lépett fel Nyemelkov diák, akit demagóg csoport támogatott. A konferencián részt vevő Veszjov et., a főiskola pártszervezetének titkárhelyettese, Bajev et., a Kirov kerületi pártbizottság titkára és ...⁸ et., a szverdlovszki városi pártbizottság titkára gyáván viselkedett, nem verte vissza Nyemelkov és a körjeje tömörülő demagógok fellépését.

Aktivizálták tevékenységüket az észt diákifjúság között található szovjetellenes, nacionalista elemek. Ezek az elemek nacionalista jellegű követelésekkel lépnek fel, minden eszközzel szítják a nemzeti ellentéteket, helyeslően nyilatkoznak a magyar ellenforradalmárok tetteiről, javaslatokat tesznek a Komszomol likvidálására és nacionalista ifjúsági szervezetekkel való helyettesítésére. Előfordul, hogy a diákok között szovjetellenes röplapokat osztogatnak. A pártszervezetek politikailag nem értékelik megfelelően ezeket az ellenséges kirohanásokat, nem vetnek véget nekik.

A jereváni egyetem párttaggyűlésén egyes kommunisták a személyi kultusz eltűlésének címen pártellenes megnyilatkozásokkal léptek fel, kétségbe vonták a párt és a kormány politikájának helyességét, nacionalista nézeteknek adtak hangot. Az Örményországi KP KB Irodája nem reagált idejében ezekre a jelenségekre, majd miután elkésve bár, határozatot hozott ebben a kérdésben, nem hajtotta következetesen végre, sőt a KB titkárai és Irodájának tagjai közül egy sem lépett fel személyesen a párttaggyűléseken, hogy felvilágosítsa az örmény kommunistákat magatartásuk helytelenségéről a pártellenes fellépések ügyében.

A Központi Bizottság a diákifjúság bizonyos részénél tapasztalható egészségtelen jelenségeket a főiskolai párt- és Komszomol-szervezetek munkájának komoly hiányosságai, a politikai munka elhanyagolása következményeinek tekinti. A diákok nevelését minden eszközzel javítani kell, elmélyült magyarázatot nyújtva nekik a párt politikájáról, elérve, hogy elutasítsák a burzsoá ideológia megnyilvánulásait. Határozottan véget kell vetni mindenféle szovjetellenes és ellenséges fellépésnek.

A Központi Bizottság különös súllyal hívja fel a figyelmet a Komszomol pártirányítása megjavításának fontosságára. Kötelezi a pártszervezeteket, hogy fáradhatatlanul neveljék a komszomolistákat és az ifjúságot a becsületes munka szellemében, a helyes életmódra, a szocialista erkölcs magas követelményei szellemében, neveljék őket a polgári-kispolgári erkölcs megnyilvánulásainak határozott elutasítására, gondoskodjanak arról, hogy az ifjak és lányok a kommunizmus meggyőződéses és megalkuvás nélküli harcosaivá legyenek. A pártvezetők, a legjobb propagandisták menjenek a fiatalok közé, adjanak választ az őket foglalkoztató kérdésekre, segítsék őket a lenini eszmék elsajátításában, neveljék a szovjet ifjúságot a munkásosztály dicső tradíciói, a Honvédő Háború heroizmusa követésére.

⁸ A kutatók rendelkezésére bocsátott xeroxmásolatról a lapok jobb szélén 1-2 szótagnyi sáv lemaradt. A hiányzó szótagok pótlása ilyen sablonos szövegűnél általában nem okozott nehézséget, itt azonban a megbírált szverdlovszki párttitkár neve került a margón kívülre.

A Központi Bizottság fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a pártellenes és szovjetellenes jelenségek leküzdésére folytatott harc lanyhulása azt jelzi: bizonyos fokig lanyhult a pártszervezetek ébersége, hiányosságok vannak az ideológiai munka terén. A párt nemegyszer hívta fel a figyelmet arra, hogy a különböző társadalmi rendszerű országok békés egymás mellett élése egyáltalán nem jelenti az ideológiai harc gyengülését. Ezért a párt megköveteli az eszmei nevelőmunka erősítését minden vonalon, harcos, tudományosan megalapozott ideológiai munkánk konfrontálását a hazug burzsoá propagandával. A tények azt mutatják, hogy ideológiai intézményeink még nem fejtenek ki elegendő tevékenységet. Propagandamunkánk még gyakran védekező, visszavonuló jellegű. Sok benne a deklaratív-formális elem, politikailag nem elég kiélezett. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ott, ahol gyengén dolgozunk, ezzel kedvező talajt nyer az ellenfél bomlasztó ideológiai tevékenységéhez, a kapitalista maradványok felélesztéséhez a szovjet emberek gondolkodásában. Ezeket a maradványokat felmelegíti a külföldi propaganda, de erősítik azok a kispolgári [gondolkodásúak] is, akik fölkapják a külföldi rádióadásokban és egyebütt terjesztett híreket és pletykákat, amelyeket az ellenséges elemek fel tudnak használni.

A pártszervezetek nem mindig számolnak azzal a tényezővel, hogy az utóbbi időkben a különböző büntetőintézetekből jelentős számú rehabilitáltat és amnesztiában részesült személyt engedtek ki, olyanokkal együtt, akiknek büntetési ideje lejárt. Ezeknek többsége aktívan bekapcsolódott a termelésbe, a társadalmi-politikai életbe és lelkiismeretesen teljesíti állampolgári kötelességeit. Vannak azonban a visszatértek között olyan emberek is, akik gyűlöletet éreznek a szovjet rendszer iránt, különösen a volt Trockisták, jobboldali opportunisták⁹ és burzsoá nacionalisták egy része, akik maguk köré gyűjtik a szovjetellenes és politikailag ingatag elemeket, ellenséges, szovjetellenes tevékenységük felújítására törekcszenek. A pártszervezetek fokozzák nevelőmunkájukat a rehabilitáltak és amnesztiában részesítettek között. A pártszervezetek és állami szervek azokkal szemben, akik megpróbálkoznak ellenséges, szovjetellenes tevékenység kifejtésével, járjanak el a leghatározottabb módon, intézkedéseikkel vessenek véget az ilyen tevékenységnek úgy, ahogy mindig is felléptünk rendszerünk ellenségeivel szemben.

Az SZKP KB igen határozottan hangsúlyozza, hogy sorainkban nem lehet kétféle nézet az illetően, hogyan harcoljunk ellenségeink effajta maradékai ellen. A proletárdiktatúrát irgalmatlanul kell gyakorolni szovjetellenes elemek esetében. Azok a kommunisták, akik az ügyészség, bíróságok és állambiztonság területén dolgoznak, éberan álljanak szocialista államunk érdekeinek őrhelyén, ne tévesszék szem elől az ellenséges elemek üzemeit és a szovjethatalom törvényeinek megfelelően késlekedés nélkül vessenek véget bűnös tevékenységüknek.

Következétesen leleplezve a nép előtt a szovjetellenes elemek kirohanásainak ellenséges mivoltát, véget vetve ellenséges tevékenységüknek, a pártszervezetek ugyanakkor tartsák szem előtt, hogy a szovjet emberek egy része nem rendelkezik mindig elegendő politikai érettséggel, nem mindig értékeli helyesen az új jelenségeket és az ellenséges propaganda hatása alá kerülhet. Az ilyen embereket nem szabad egy kalap alá venni az ellenséges elemekkel.

Az SZKP KB minden kommunista, párt-, szovjet, szakszervezeti és Komszomol-vezető legfontosabb kötelességének tekinti követni V. I. Lenin útmutatását a tömegkapcsolatok fenntartásáról, hogy sohasem feledjék: nekik „a munkásélet sűrűjében kell élni, ismerni azt keresztül-kasul, képesnek lenni bármely kérdésben, bármely pillanatban tévedés nélkül felismerni a tömegek hangulatát, valóságos törekvéseit, szükségleteit, gondolatait... tudni bajtársi kapcsolattartással, szükségletei gondos biztosításával kivívni a tömegek határtalan bizalmát.” (*Művei* 33. kötet, 166–167. pp.)

⁹ A magyar és lengyel gyakorlattal ellentétben a Szovjetunióban csak kivételes esetekben helyezték vezető beosztásba a GULAG-ból szabadult öreg bolsevikokat. Mint nyugdíjasok nyugodtan bírálhatták a „desztalinizálás” felemáságát, de mivel elképzeléseik irreálisak voltak, idegenek a fiatalabb generációk követeléseitől, elszigetelődtek, nem jelentettek Hruscsov számára sem komoly támaszt, sem komoly veszélyt.

A pártnak nem külsőséges kapcsolat kell a tömegekkel, nem formális felhívások és deklarációk, hanem valóságos, élő tevékenység a szovjet emberek életének jobbítására, olyan munka, amely pártunk mellé állítja a dolgozókat. A párt-, szovjet-, szakszervezeti, gazdasági és Komszomol-vezetők rendszeresen lépjenek fel a dolgozók előtt az égető napi problémákat ismertetve, kimerítő választ adva legkényesebb kérdéseikre is, amiket az élet maga vet fel. A pártszervezetek javítsák munkájukat a dolgozók hazafias nevelése terén, az országunk nemzetei közti barátság megszilárdításában a proletár internacionalizmus szellemében, erősítsék a dolgozók nemzetközi szolidaritását közös küzdelmükben a békéért és a demokráciáért.

A Központi Bizottság a pártszervezetek egyik legfontosabb feladatának tartja a párton belüli munka színvonalának emelését. Növelni kell minden pártszervezet harcosságát, fokozni kell a kommunisták, mindenekelőtt a vezető káderek politika edzettségét és marxista-leninista felkészültségét. Sohasem feledjük, hogy az SZKP az egyformán gondolkodó kommunisták harci szövetsége, ezért minden pártszervezet, minden kommunista tekintse legszentebb kötelességének a gondoskodást pártunk lenini egységének megszilárdításáról és megtisztításáról a véletlen, hozzánk csapódott elemektől, akik lecsúsznak a pártellenesség talajára. Minden módon erősíteni kell pártunk acélos fegyelmét, szem előtt tartva, hogy a pártfegyelem mindenekelőtt azt jelenti: minden kommunista kötelessége aktívan harcolni a párt vonalának és érdekeinek védelméért, nem csak szavakban, tettekkel részt venni a pártutasítások végrehajtásában. A pártszervezetek emeljék a párt-, szovjet, gazdasági és szakszervezeti vezetőkkel szemben támasztott követelmények szintjét, egyidejűleg feladatuk következetes harcot folytatni az uszálypolitikára való hajlam ellen, megvédeni kádereinket a gyalázástól és rosszindulatú diszkreditálástól a demagógok és az azoknál is ellenségesebb elemek részéről.

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága kifejezi szilárd meggyőződését, hogy lenini pártunk, minden módon tovább erősítve egységét, fegyelmezetten tömörítve sorait, még jobban mozgósítva minden kommunistát és az egész szovjet népet az SZKP XX. kongresszusa határozatainak minél gyorsabb teljesítésére, új sikereket ér el a kommunizmusnak országunkban való felépítése terén.

A SZOVJETUNIÓ KOMMUNISTA PÁRTJA KÖZPONTI BIZOTTSÁGA

„POLITIKAI HIBA VOLT AZ ÍTÉLET”

Hangulatjelentések Lengyelországból a Nagy Imre-perről és az 1958. júniusi kivégzésekről¹

Közli: Tischler János

1958 nyarára a Lengyel Egyesült Munkáspárt (LEMP) vezetése és személy szerint Wladyslaw Gomulka, a Központi Bizottság első titkára már jócskán eltávolodott az 1956-os „Lengyel Október” eszméitől, az abban az időben megfogalmazott „lengyel úttól”. Akkor sok jelentős, alapvető változást végrehajtottak, de újabbról már nem lehetett szó. Gomulka a hatalmát és befolyását féltő merev gondolkodású pártapparátussal kötött szövetséget. A belpolitikában egyértelműen félreállították a „vértelen lengyel forradalom” ún. második szakaszának híveit, megtörtént a Gomulka névvel fémjelzett rendszer konszolidációja, a tömeghangulat lecsendesítése. A megalakult munkástanácsokat is fokozatosan elsorvasztották. A Központi Bizottság mellett működő, 1956 decemberében felállított Sajtóiroda pedig Artur Starewicz vezetésével hatékonyan megfékezte a túlságosan szabadjára engedett sajtót. Ennek utolsó felvonása a híres *Po prostu* című hetilap 1957. őszi betiltása volt. A LEMP KB 1957 októberében lezajlott 10. plénumán Gomulka egyszerre fogalmazta meg a dogmatizmus és a revizionizmus elleni harc igényét, de olyanformán, hogy „ha a dogmatizmus nátha, akkor a revizionizmus tüdőbaj”.

Külpolitikai téren is hamar alkalmazkodott a fennálló erőviszonyokhoz az új lengyel pártvezetés. Jóllehet a magyar forradalom idején személy szerint Gomulka, de a vezetés többi tagja is támogatta a Nagy Imre-kormányt,² a „politikai realizmus” és a „lengyel államérdek” nevében az Egyesült Nemzetek Szervezetében – egy kivételtől eltekintve, amikor is a humanitárius segítségnyújtás kérdésében tartózkodott – Lengyelország mindig a többi szocialista országgal együtt szavazott. Ugyanakkor még történtek kísérletek a lengyel vezetés részéről, hogy Nagy Imre és társai ügye kompromisszummal záruljon le, és hogy az ellenük készülő perre ne kerüljön sor,³ de ezek nem vezettek eredményre. A per

¹ Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete munkatársaként és megbízásából második éve gyűjtöm és dolgozom fel a magyar forradalom lengyel forrásait. Ezt a most közlésre kerülő dokumentumot az Újkori Íratok Levéltárában találtam (más néven: a LEMP KB Levéltára). Az irat levéltári jelzete: Archivum Akt Nowych, KC PZPR, paczka 18, tom 70; Zalaczniki do protokolów Sekretariatu i BP KC za rok 1958; numery 1–58, kart 325, s. 273–294 (Wydział Organizacyjny i Wydział Ogólny). A kutatómunkámhoz nyújtott és a jövőben nyújtandó segítségért köszönetemet fejezem ki a varsói Magyar Nagykövetség és a varsói Magyar Kulturális Intézet vezetőinek, tagjainak, személy szerint legfőképpen Fülöp Géának, a kulturális intézet munkatársának.

² Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből. Követjelentések és táviratok. *Társadalmi Szemle*, 1992. 10. sz. 73–91. pp.

³ Erre vonatkozólag lásd Tischler János: Lengyel jelentések, 1956. november 4–14., *Valóság* 1993. 3. sz. 85–104. pp., valamint Hruscsov: „Nagy Imre volt a zászló.” *Népszabadság*, 1993. június 16. 11. p.

előtt utoljára a lengyel párt- és állami küldöttség 1958. májusi magyarországi látogatása alatt igyekezett a LEMP KB első titkára Kádárnál Nagy Imre érdekében közbenjárni – állítólag ígéretet is kapott a magyar pártvezetőtől, hogy halálos ítélet nem fog születni –, de ez a közbenjárás is sikertelennek bizonyult.

A per ítéleteinek ismeretében 1958. június 19-én azért ült össze a Politikai Bizottság, hogy megvitassa a kialakult új helyzetet. Állást kellett foglalniuk ebben a kérdésben azzal a lengyel társadalommal szemben, amelyik a magyar forradalom idején – mégpedig önkéntes alapon – a legnagyobb segítséget nyújtotta a „harcoló magyar testvéreknek”, és nagyon erős felháborodással tiltakozott az 1956. november 4-i szovjet intervenció ellen. Az említett PB-ülésről született jegyzőkönyvet érdemes teljes egészében idézni:

202. számú jegyzőkönyv
a Politikai Bizottság 1958. június 19-i üléséről

Jelen lévő elvtársak: Cyrankiewicz, Gomulka, Jedrychowski, Morawski, Zambrowski, Zawadzki.
Távol lévő elvtársak: Loga-Sowinski, Ochab, Rapacki.

Napirend:

1. A Nagy Imre és a többiek ügyében hozott ítélettel kapcsolatban kialakult helyzet.

Gomulka elvtárs tájékoztatta a Politikai Bizottság tagjait a Nagy Imre és társai ügyében hozott ítélet hazai és külföldi visszhangjairól.

A vitában a következő elvtársak kértek szót: Morawski, Zambrowski, Zawadzki, Cyrankiewicz, Jedrychowski és Gomulka elvtárs – rámutatva annak szükségességére, hogy pártunk vezetése foglaljon állást.

Elhatározták, hogy a *Trybuna Luduban*⁴ közzéteszik Togliattinak az olasz parlamentben elmondott, a Nagy Imre-ítéletre vonatkozó nyilatkozatát, valamint szükségesnek tartották, hogy nyilvánosan foglaljanak állást, felhasználva erre a legközelebbi munkásgyűlést, amelyen Gomulka elvtárs fog beszélni, – egyébként szükséges, hogy álláspontunkat a magyar ítéletről a *Trybuna Luduban* közzétegyék.

A jegyzőkönyvet készítette: E. Zajackowska.”⁵

A lengyel pártvezetés bizonytalanságára, tétováságára jellemző, hogy a június 26-i PB-ülésen, a 4. napirendi pontban jórészt megismételték az egy héttel azelőtti határozatot. Kivonatos idézet a PB-ülés jegyzőkönyvi anyagából.

„203. számú jegyzőkönyv
a Politikai Bizottság 1958. június 26-i üléséről

Jelen lévő elvtársak: Cyrankiewicz, Gomulka, Jedrychowski, Loga-Sowinski, Morawski, Ochab, Zambrowski, Zawadzki.

Távol lévő elvtárs: Rapacki.

⁴ A *Trybuna Ludu* a LEMP KB központi lapja volt.

⁵ Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, paczka 18, tom 69; Protokoly BP za rok 1958, numery 188–214, kart 165, (Oryg. podp.) s. 122.

Napirend:

...

4. A Jugoszláv Kommunista Szövetségének a Szovjetunió Kommunista Pártjához intézett levelével, valamint a magyar ítélet körüli kampánnyal kapcsolatos állásfoglalás.

...

A 4. napirendi ponthoz: – Gomulka elvtárs értékelte a magyar ítélet körül kialakult helyzetet és rámutatott a nyilvános állásfoglalás szükségességére.

Elhatározták, hogy Gomulka elvtárs a gdanski Hajógyárban a Tenger Napjának szentelt ünnepi gyűlésen elmondandó beszédében fejtsse ki álláspontunkat.

Döntöttek arról is, hogy utasítást adnak a *Nowe Drogi* legközelebbi számába⁶ írandó cikk elkészítésére.

Utasítást adtak annak kivizsgálására, melyik külföldi tudósító terjesztette el Gomulka elvtárs állítólagos lemondásának hírért azért, hogy levonják a következtetéseket a tudósító Lengyelországból történő kiutasítását is beleértve.

A jegyzőkönyvet készítette: E. Zajaczkowska.”⁷

A párt legfelső szintjén a több mint tíznapos hallgatás számos feltételezésre adott alkalmat mind külföldön, mind Lengyelországban. A találgatásokra alapot szolgáltatott a lengyel sajtó is, ahol kizárólag – és csak a napilapokban! – a következő rövid tudósítást tették közzé 1958. június 18–19-én:

„A Magyar Népköztársaság Igazságügy Minisztériumának közleménye, Budapest, (PAP)

A Magyar Népköztársaság Igazságügy Minisztériuma közleményt jelentetett meg Nagy Imre és társai perének befejezéséről.

A nyomozati anyagok és a bírósági eljárás – adja hírül a közlemény – megmutatták és megerősítették, hogy Nagy Imre és csoportja régi revizionista, burzsoá-nacionalista nézeteinek megfelelően következetesen törekedett a népi demokratikus rendszer, a magyar dolgozó nép és a szocialista haza elárulására a burzsoázia legradikálisabb imperialista erőivel szövetséget kötni.

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa a vádlottakat bűnösnek találta, és Nagy Imrét, Gimes Miklóst, Maléter Pált és Szilágyi Józsefet halálra ítélte. Tildy Zoltánt, Donáth Ferencet, Jánosi Ferencet és Vásárhelyi Miklóst 5–12 év börtönbüntetésre ítélték.

Kopácsi Sándort életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.

Az ítélet jogerős. A halálos ítéleteket végrehajtották.”⁸

A Magyarországon kiadott közleményt csak a *Trybuna Ludu* közölte teljes egészében, de szintén kommentár nélkül. Némely napilapban a moszkvai *Pravda* ezzel kapcsolatos cikke jelent meg, de a lengyel állásfoglalás, a lengyel kommentárok hiányoztak. A *Trybuna Ludu*ban még a PB-határozatban említett Togliatti-beszéd sem látott napvilágot.

A LEMP KB Politikai Bizottságának hivatalos álláspontját – mintegy saját 1956-os tevékenységét is elítélve – Wladyslaw Gomulka valóban a gdanski Lenin Hajógyárban közölte 1958. június 28-án. Először Jugoszláviát és a jugoszláv revizionizmust élesen bírálva, a következőket mondta Magyarországgal kapcsolatban:

⁶ A *Nowe Drogi* a LEMP KB elméleti és politikai folyóirata volt.

⁷ Archivum Akt Nowych, KC PZPR, paczka 18, tom 69; Protokoly BP za rok 1958, numery 188–214, kart 165, (Oryg. podp.) s. 123, 128.

⁸ *Dziennik Polski*, 1958. június 18. 2. p.

„A szocializmusellenes erők, az agresszív imperialista körök, minden alkalmat kihasználnak, nem válogatnak az eszközökben ama törekvéseikben, hogy gyengítsék a szocialista államok egységét, hogy zűrzavart hintsenek el a mi országunkban is. Ennek új példája az általuk kibontakoztatott propagandakampány a Nagy Imre és vádlott-társai ügyében a magyar bíróság által hozott ítélet körül. Mennyi célzatosan fabrikált ostobaság hangzott el ezzel az ügygel kapcsolatban a nyugati rádióadóknak, ostobaság és hamisítás, amelyeknek az volt a céljuk, hogy félrevezessék az embereket, hogy társadalmunkban elhítségessék a zűrzavar csíráit. Ezek a rádióállomások és a nyugati sajtó hasábjai a közvéleményt olyan típusú szenzációkkal tették, mint »Gomulka a magyar ítélettel kapcsolatban tiltakozólevelet intézett Hruscsovhoz«, »a LEMP Központi Bizottsága elítélte a Nagy Imre-pert és ebben a kérdésben körlevelet adott ki a pártszervezetek számára« végül pedig: »Gomulka távozik a Központi Bizottság éléről« stb.

Íme, elvtársak, azoknak a módszereknek a szálnalmas kísérletei, amelyeket az agresszív imperialista körök szolgálatában álló reakciós propaganda alkalmaz. Ezek azok a módszerek, amelyek segítségével ezek a körök a népi Lengyelország meggyengítésére, a lengyel nemzetnek a Szovjetunió elleni uszítására, a szocialista államok tábora egységének lazítására törekszenek.

A magyar bíróság szigorú ítélete a közel két évvel ezelőtti tragikus magyar események epilógusa. Ez mintegy azzal az ellenforradalommal való leszámolás lezárása, amely akkoriban Magyarországon lejátszódott. Nem a mi dolgunk megítélni a bűnnek és a Nagy Imre-ügyben a vádlottakkal szemben kiszabott büntetés igazságosságának a mértékét. Ez Magyarország belügye.

Visszagondolva a magyar eseményekre, nem szabad megfeledkezni arról, hogy akkoriban a társadalmi rendszer sorsa forgott kockán Magyarországon. Az ellenforradalom, amely meg akarta dönteni a szocialista rendszert és be akarta vezetni a kapitalista rendszert, véresen és könyörtelenül számolt le a kommunistákkal, a szocialista rendszer védelmezőivel. Az utcákon akasztották őket. Hogy ez hogyan nézett ki, arra idézem a magyar sajtóban 1956. november 2-án megjelent leírás kivonatát. Az *Igazság* című újság azt írta: »Tegnap lincselés történt a városban. A falakon a következő szövegű feliratok jelentek meg: Le a kommunistákkal, le a párttagokkal, elpusztítani a kommunistákat«.

Ugyanebben az időben, amikor az ellenforradalom a kommunistákat akasztotta Magyarországon, Nagy Imre, a magyar kormány miniszterelnöke, a rádión keresztül közzétette: »Senkit sem érhet semmilyen bántódás azért, hogy részt vett a fegyveres harcokban.« (*Szabad Nép*, 1956. október 29.) Nagy Imre, aki revizionista volt, az ellenforradalom erősödő hulláma, a néphatalommal szemben ellenséges erők nyomására lépésről lépésre haladt az ellenforradalom előtti kapituláció felé, teljesítette annak követeléseit, elveszejtette a szocialista rendszert Magyarországon. Bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből, és az imperialista államokhoz fordult segítségért. Ezeket a tényeket az egész világ ismeri.

A Nagy Imre-perben hozott ítélet körül Nyugaton kibontakozott szovjetellenes és antikommunista kampány kapóra jön az agresszív imperialista köröknek. Ez mindig így történik, amikor ezek a körök valamilyen nagyobb kalandorakciót készítenek elő, ezzel egyidejűleg propagandájuk nagy zajt csap a világban más ügyek körül, hogy félrevezessék és eltereljék a közvélemény figyelmét. Így volt ez az 1956-os Egyiptom elleni agresszióval és az akkori kampánnyal Magyarország körül. Jelenleg ismét ötét felhők gyülekeznek a nemzetközi horizonton. Nem szabad lebecsülni az agresszív és kalandor imperialista körök részéről fenyegető veszélyt. Ezek ismét igyekeznek feszült helyzetet kialakítani a Közel-Keleten, tovább folytatják a fegyverkezési versenyt, nem hagytak fel – a Szovjetunió példája és felhívása ellenére – az emberiségre veszélyt jelentő atom- és hidrogénfegyverek kísérleteivel. Az ezen körök által a magyar bíróság ítéletével kapcsolatban szervezett szovjetellenes és antikommunista kampány megmérgezi a nemzetközi légkört, a helyzet kiélesítését célozza, növeli a háborús veszélyt. Ugyanezeket a célokat szolgálja Nyugat-Németország politikája, ahol az atlanti paktum és a szövetségesek pártfogásával kiépítik a Bundeswehrt, népiatom- és rakétafegyvereket készítenek elő számára, lengyelelles, revizionista propagandakísérettel. Ezért csak a naiv embereket vezetheti félre a Nagy Imre-ügy körül kibontakozott reakciós propaganda. ...”⁹

⁹ *Slowo Powszechne*, 1958. június 30. 2. p. A beszéd Jugoszláviára és Magyarországra vonatkozó része megjelent *bő terjedelemben a Népszabadság* 1958. június 29-i számában az 5. oldalon.

Csupán egyetlen mondat („Nem a mi dolgunk megítélni...”) árulja el, hogy a lengyel vezetés nem teljesen értett egyet az ítéletek helyességével, de ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a Nagy Imre-perben született ítéleteket elfogadva az 1956-os „Lengyel Október” felett is elmarasztaló ítéletet mondtak.

A Nagy Imre és társai kivégzéséről szóló közlemény után, amely egész Lengyelországot megrázta, a lengyel vezetés valószínűleg szükségesnek tartotta, hogy felmérje, milyen hatást váltott ki ez a hír a közvéleményben és a pártapparátusban országszerte. Maga ez a tény is jelzi a törvényes magyar miniszterelnök ügyének fontosságát a pártvezetés szemében. Így születtek meg ezek a hangulati beszámolók, amelyek négy részből tevődnek össze.

Az első két részben a PAP lengyel hírugynökség tudósítói az egyes országrészekből küldenek jelentéseket, amelyek hangvétele és tartalma túlnyomó többségében a per, illetve az ítélet kiváltotta felháborodást tükrözik. Még a párttagok között is ez a jellemző reakció. Emellett komoly aggályok fogalmazódnak meg Gomulka és a változások további sorsát illetően (az illúzió még létezett!). Aggodalmuk megalapozott volt, de jócskán megkésétt. Sok megnyilatkozásban Nagy Imre sorsa összekötődik a lengyel reformok alakulásával, a sztálinizmus árnyának ismételt felbukkanásával. A parasztok a magyar miniszterelnök halálában az 1956-ban megváltozott lengyel mezőgazdasági politika jövőjét féltik. A lengyel értelmiség véleményében az időről időre felbukkanó verzió (Nagy Imrét és társait már korábban, a Szovjetunió nyomására kivégezték), és az általános bizalmatlanság az oroszok iránt nagyrésztben a régmúlt és a közelmúlt keserű történelmi tapasztalataiból (1939 szeptembere, a katyni tömegmészárlás 1940-ben, a Honi Hadsereg katonáinak sorsa stb.) is táplálkozik.

A harmadik és a negyedik rész a vajdasági pártbizottságok tájékoztatói. Ezekben időnként már más megfogalmazásokkal, a hivatalos pártnyelvezettel találkozunk. A harmadik részben nyilvánvalóvá válik az is, mennyire megosztott és dezorientált volt a pártapparátus, ezért is követelték a vezetéstől az egyértelmű állásfoglalást. A vezetés azonban június 28-ig hallgatott és ez tovább mélyíthette ezt a bizonytalanságot. A negyedik rész a Gomulka-beszéd – legfőképp apparátusbeli – visszhangja, amely már tükrözi a világos állásfoglalásból következő megkönnyebbülést és meglepedést.

A jelentések elején feltüntetett bejegyzésekből kiderül, hogy ezek a hangulati beszámolók eljutottak a legfelső pártvezetés tagjaihoz, de az általuk gyakorolt hatást csak közvetett feltételezésekkel lehet nyomon követni.

A LEMP KB Titkárságának Irodája

Szám: 582/58

Beérkezett: 58. VI. 19.

a PB és a Titkárság tagjainak.

A PAP TUDÓSÍTÓJÁNAK TÁJÉKOZTATÓJA A NAGY IMRE-ÜGYBEN HOZOTT ÍTÉLET VISSZHANGJÁRÓL

Poznan

A magyar Igazságügyminisztérium közleményét a poznani sajtó csak folyó hó 18-án tette közzé, ezért azon próbálkozások, hogy a munkások elmondják véleményüket erről, egyelőre nagy nehézségekbe ütköznek. Az emberek hallgatnak, egyikük – a Nemzeti Egységfront¹⁰

kiváló aktivistája a Cegielski Művek¹¹ egyik gyáregységében – szó szerint kijelentette: „Nálunk reggel óta temetői és gyászhangulat uralkodik.”

A tudósok és a jogászok köreiben ilyen vélekedéseket hallani: „Mit szól ehhez Jugoszlávia, talán az ő részükről lesz valamilyen tiltakozás, hiszen ígéret volt arra, hogy ezeknek a magyar elvtársaknak a haja szála sem fog meggömbülni.”

Többen a tudósok közül azt feltételezik, hogy a bírósági tárgyalás a Szovjetunió területén, méghozzá már jóval előbb lezajlott, és Magyarországnak a támogatásra és a segítségnyújtásra vonatkozó nagyon erős garanciát kellett kapnia a Szovjetuniótól – másképp Magyarország nem szánta volna rá magát egy ilyen tetre.

A továbbiakban arról beszélnek, hogy a közleményt ugyanolyan formában adták közre, mint Berija idején. Vannak, akik úgy vélik, hogy ez az ügy a régi módszerekhez való visszatérés kezdete lehet. Az emberek hangot adtak félelmeiknek, hogy az ilyen típusú módszerek elterjedhetnek az egész szocialista táborban.

Általában az a vélemény, hogy a 20. században az ilyen vétkeket nem kell halállal büntetni.

A dolgozó értelmiség köreiben elkeseredetten veszik tudomásul, hogy a régi módszerekhez való visszatérésnek be kellett következnie. Ilyen körülmények közepette nem csoda, hogy Tito saját országában szintén alkalmazza a kommunisták letartóztatásának módszerét. Az emberek nagy felzúdulást várnak ebben az ügyben.

Összességében a poznańiak legyintenek a kezükkel és nem akarnak véleményt nyilvánítani. Kerülik ezt a témát, várják az erre az ügyre vonatkozó újabb és bővebb közleményeket.

Katowice

A mai sajtóban közzétett közleményt Nagy Imre és társai peréről és kivégzéséről élénken kommentálják Sziléziában. Az első információk alapján – amelyek a sziléziai lakosság reakciójáról rendelkezésünkre állnak – a vélemények a következőképpen összegezhetők:

1. Az emberek általában már magának a pernek a tényén meglepődtek, hiszen mindenféle emlékeznek arra, hogy a magyarországi események után voltak olyan megnyilatkozások, miszerint nem kerül sor Nagy Imre és csoportjának perére. Ezenkívül az embereket meglepte, hogy a per lefolyását szigorúan titokban tartották, és hogy az ítéleteket gyorsan végrehajtották.

2. A per és az ítéletet a személyi kultusz időszak a klasszikus módszere alkalmazásaként határozzák meg – vagyis amelynek megfelelően ki kell végezni azokat az embereket, akikkel szemben félelmet éreznek. Nagy Imre kivégzésének hírért Szilézia lakosságának a politika kérdései iránt érdeklődő többsége helytelenítve fogadta. A munkások között elég gyakran lehet találkozni azzal a véleménnyel, hogy ez „disznóság”, „a törvényesség megsértése” stb.

3. Leszögezik (ezt már valószínűleg a nyugati rádióadások műsorainak hatásaként), hogy Nagy Imre és társai kivégzése bonyodalmakat idézhet elő a nemzetközi szintéren, különösen a Szovjetunió számára, hiszen a per egyik eleme annak, hogy a Szovjetunió rendszerint beavatkozik Magyarország belügyeibe.

Az egyes társadalmi csoportokban tapasztalható további visszhangokról és véleményekről a következő napokban adunk tájékoztatást.

Lódz

A Nagy Imre és társai ügyében hozott ítéletet a lódzi újságok közlemény formájában hozták nyilvánosságra, mindenféle megjegyzés és kommentár nélkül. Ennek ellenére ez a hír számos megjegyzést váltott ki, amelyek valamennyi társadalmi csoport körében egybehangozóak: „Ezt a

¹⁰ A magyar Hazafias Népfrontnak megfelelő lengyel szervezet.

¹¹ A Hypolit Cegielski Művek munkatársai vonultak először tiltakozásként a poznańi utcákra 1956. június 28-án, innen indult a könyörtelenül vérbe fojtott poznańi munkásfelkelés.

gaztettet olyan módon hajtották végre, mint azokban az időkben, amelyeket az SZKP XX. kongresszusa a legélesebb módon elítélt.”

A tudósok, irodalmárok és újságírók – akikkel itt beszélgettem – az ítéletet és annak végrehajtását – az ő kifejezésükkel élve – „titkos véisztörvényszéki gyilkosságnak” tartják, amely nem az erőről, hanem a gyengeségről tanúskodik.

Ez egy olyan esemény – mondta nekem egy lódzi jogászprofesszor – amely nemzetközi viszonylatban sokkal több kárt fog okozni a szocializmus ügyének, mint a személyi kultusz idején elkövetett gyilkosságok nyilvánosságra kerülése. Még abban az esetben is, ha Nagy Imre valóban gonosztevő és áruól lett volna, a politikai szempontokra tekintettel akkor sem kellett volna egy ilyen lépést megtenni.

A lódzi gyárak munkásai nyilvánosan nemigen beszélnek az ítéletről. Mindazonáltal beszélgetéseikben leszögezik, hogy ez az ítélet ismételtlen hatalmas hiba. Az a bíróság, amely ilyen ítéletet hozott, és az a hatalom, amelyik ezt helyeselte, gonosztettet követett el. A magyar nemzet nem tudja majd nekik ezt elfelejteni.

Ez szégyen, amelyik a magyar kommunisták és Hruscsov fejére is száll, akinek bizonyára a legdöntőbb szava volt ebben az ügyben – mondta nekem a Marchlewski-gyár egyik dolgozója.

Egyetlenegy emberrel sem találkoztam a tíz-egynéhány beszélgetőpartnerem, és Lódz, valamint Rawa Mazowiecka pártfunkcionáriusai között, akik az ítélet helyességét vagy szükségességét elismerték volna.

Wroclaw

A Nagy Imre és társai kivégzéséről szóló közlemény megrendítő hatással volt a wroclawi értelmiségi körökre. Beszélgetések alapján (minden megnyilatkozás élesen elítéli a kivégzés tényét) megállapítható, hogy általános az a vélemény, amely a kivégzést gaztettként és a világ közvéleményének újabb kihívásaként értékeli.

Íme néhány jellegetes megnyilatkozás:

A műszaki egyetem egy tanársegéde szerint: „Ez egy gaztett. Ha ez hazaárulás lett volna, akkor ezt a tényt [a kivégzést – T. J.] meg lehetne magyarázni. De az, amit vádként Nagy Imre ellen hoztak fel, az nem jelent alapot egy ilyen ítélethez. Lehetett volna őt és társait internálni, lehetetlenné tenni politikai tevékenységüket – mert hiszen ez volt a cél – nem pedig kivégezni őket. Annál is inkább, mert ők nem egyszerű emberek voltak, némelyik közülük parlamenti képviselő, és ezen az alapon mindenképpen megillette volna őket a képviselői mentelmi jog.”

Egy jogázhallgató: „Ez gyilkosság, amelyet semmilyen szempontból nem lehet megmagyarázni. Az a gyanúm, hogy már régen kivégezték őket, lehetséges, hogy bírósági tárgyalás nélkül és most csak nyilvánosságra hozták a közleményt. Magyarországon visszatértek újra a régi sztálinista módszerekhez, teljesen figyelmen kívül hagyva nemcsak a magyar nemzet, hanem az egész világ közvéleményét.”

Egy doktor: „Nagy Imre kivégzésének ténye az alapvető humanitárius alapelvek brutális megsértése. Mi célból tették közzé ezt a közleményt? Valószínűleg kegyetlen figyelmeztetés ez két helyre – Tito és Gomulka címére. És ez a figyelmeztetés a Szovjetunióból jön, mert csak a Szovjetunió lehetett Nagy Imre és társai kivégzésének kezdeményezője.”

Csaknem minden megnyilatkozásban aláhúzzák a Szovjetunió szerepét Nagy Imre kivégzésében. Nemcsak a humanitárius alapelvek, hanem a nemzetközi jog megsértéséről is beszélnek, hiszen Maléter Pált a tárgyalások során tartóztatták le, Nagy Imrét pedig akkor, amikor garancia ellenében elhagyta a jugoszláv követséget.

Lublin

A Magyar Népköztársaság Igazságügyminisztériuma közleménye Nagy Imre és csoportja peréről véleménynyilvánításra készítette Lublin és a lublini vajdaság lakosait. A történekről különösen sok a bizonytalanság az értelmiségi körökben. Lublin bizonyos foglalkozási csoportjai – mint a

hivatalnokok, a kultúra, a művészet és a tudomány dolgozói, a műszaki értelmiség – zöme egyetért a per kifejezetten negatív megítélésében.

Szinte bármelyik, erről a témáról kezdeményezett beszélgetésből érződik a teljes meglepődés. Emellett emlékeztetnek Kádár nyilatkozataira, amelyekben néhányszor leszögezte, hogy nem lesz Nagy Imre-per.

Kulturális és tudományos körökben (felsőfokú tanintézetekben és színházakban) hangsúlyozzák, hogy ez a lépés kifejezett visszatérés az ún. boszorkányperek időszakához. Emellett felvetik azt a kérdést, ha már elítélték Nagy Imrét és csoportját, akkor miért nem indítottak eddig pert Rákosi és Gerő ellen is, akik a fő felelősséget viselik a magyarországi eseményekért. Továbbá, hogy a közvélemény előtt titokban tartották Nagy Imre perét. Ezzel kapcsolatban arról beszélnek, hogy a magyar hatóságok tartották az újabb zavargásoktól az országban, valamint más államok tiltakozási akcióitól. Emellett ezekben a körökben meg vannak arról győződve, hogy a lengyel párt- és állami küldöttség magyarországi látogatása idején¹² a Nagy Imre és csoportja elleni per lefolytatásának ügye a kölcsönös megbeszélések témája volt, és a mi delegációnk kifejezte ellenkezését ebben a kérdésben. A lublini felsőfokú tanintézetek hallgatói azon a véleményen vannak, hogy a Nagy Imre-per a magyarországi „véres diktatúra” folytatása és kiéleződése, valamint a klasszikus sztálinista módszerekhez való visszatérés.

Az egyetemi hallgatókkal folytatott beszélgetésekből egyértelmű a Nagy Imre iránti nagy szimpátia, és az erős felháborodás a halálos ítélet meghozatala és végrehajtása miatt. Ilyen módon nem lehet elintézni a politikai leszámolásokat – mondják az egyetemi körökben. – Kormányunk és pártunk miért nem szánja rá magát, hogy tiltakozásának hangot adjon, hiszen nálunk az ilyen típusú módszerekkel már felhagytak és éles kritikával illették ezeket. Egyidejűleg remélik, hogy a közeli jövőben bekövetkezik majd Nagy Imre és mások posztumusz rehabilitációja, mint ahogy ez már megtörtént számos korábbi per után – és hogy ki az igazán bűnös, azt majd csak a történelem fogja megítélni.

A vidéki lakosság reakciói pontosan még nem ismertek. A Radzyn járásban található Miedzyrzec Podlaski kisvárosban folytatott kötetlen beszélgetésekből számomra kiderül, hogy az ottani lakosok (hivatalnokok, a helyi üzemek munkásai, a kereskedelmi dolgozók) megütözve fogadták Nagy Imre és csoportja egyes tagjai halálos ítéletének végrehajtását. Rámutatnak arra, hogy jelenleg nem lehet igazságságáról beszélni Magyarországon, amelyről eddig annyit írtak az újságokban. Különböző területekről beszélgettem emberekkel a perről, de közülük egyetlenegy sem helyezte az ítéletet. Emellett felhívták a figyelmet arra, ha Nagy Imre és a többi három személy csak börtönbüntetést, nem pedig halálos ítéletet kapott volna, akkor legalább részben meg lehetne indokolni a magyar hatóságok eljárását.

¹² A látogatásra 1958. május 9–12. között került sor. 1956. októberi hatalomra jutása után ekkor látogatott először Gomulka Magyarországra, jóllehet magyar részről ezt korábban már számtalanszor sürgették. Ekkor is csak garancia ellenében volt hajlandó beleegyezni a látogatásba. Erre vonatkozólag lásd Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel forrásairól. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet 1992. 310 p.

Morawski¹³ elvtárs megbízásából
a PB és a Titkárság tagjai
1958. VI. 20.
Sorszám: 593/58

A NAGY IMRE ÉS TÁRSAI KIVÉGZÉSE UTÁNI VISSZHANGOK (A PAP TÁJÉKOZTATÓJA)

Gdansk

Megbeszéléseket folytattam többek között a gdański Vajdasági Pártbizottság Beszámolói Szektorában, ahol a következő választ hallottam:

„Alapjában véve nem gyűjtünk információkat ebben az ügyben, mindazonáltal a hozzánk eljutó vélemények felháborodásról tanúskodnak. Semmilyen felsőbb cél és semmilyen magasabb politikai érdek nem igazolja ezt a tettet.” Ez a vélekedés általános az egész Tengermelléken, mindenestre legalábbis ezt mondják a különböző társadalmi rétegek képviselői, akikkel én, valamint munkatársaim beszélgettek.

Íme néhány legáltalánosabb vélekedés és találgatás Nagy Imre ügyében:

1) Az ítélet szoros összefüggésben áll a Jugoszláviával fenntartott kapcsolatok kiéleződésével. Az emberek emlékeztetnek arra, hogy Nagy Imre és társai éppen a jugoszláv követségen kaptak menedékjogot, és hogy Jugoszláviát, valamint Titot biztosították arról, hogy a csoportnak semmi bántódása sem lesz.

2) Az ítélet figyelmeztetés, amelyet nemcsak Titónak, hanem az összes „revizionistának” és „elhajlónak” címeztek, és ebbe a sorba tartoznak a lengyelországiak is.

3) Az emberek hangot adnak azon véleményüknek is, hogy ez az ügy nagy kárt okoz a nemzetközi munkásmozgalomnak, és új propaganda-adut jelent egy antikommunista és szovjetellenes kampány kibontakoztatásához.

4) A közlemény nyilvánosságra hozatala megkérdőjelezi a legmagasabb szinten összehívandó konferenciára vonatkozó szovjet javaslatok őszinteségét. A Szovjetunió tudatosan állít új akadályokat a megegyezés útjába, már nem lehet gondolni a legmagasabb szintű konferencia összehívására. Ebben a helyzetben a békekezdeményezést a nyugati államok vették át.

5) Az ítélet végrehajtása ellenkezik a XX. kongresszus után meghirdetett alapelvekkel, és feltételezhető, hogy bekövetkezett a teljes visszatérés a sztálini időszakban alkalmazott módszerekhez. Mindez annak a következménye, hogy a Szovjetunióban – a nemzetközi helyzet éleződésének eredményeként – megerősödtek a konzervatív és a sztálinista erők.

6) Vannak olyan vélemények is, hogy az ítéletet már korábbi időpontban és a szovjet vezetők nyomására hajtották végre.

7) Még azok a személyek is, akik emlékeztetnek arra, hogy az elítéltek részben felelősek a magyarországi eseményekért és az abban az időben uralkodó terrorért, kifejezik meggyőződésüket, hogy az ítélet végrehajtása – a „titkos véisztörvényszék” létrehozásával –, valamint az, hogy az egész világgözvéleményt ilyen megrendítő tény elé állították, nem hoz sem dicsőséget, sem hasznot a nemzetközi kommunizmusnak.

A *Dziennik Baltycki*, a *Głos Wybrzeża*, a *Wieczór Wybrzeża* című napilapok, valamint a Lengyel Rádió gdański stúdiója munkatársainak tájékoztatása szerint, szerkesztőségeikbe számos levél és telefonhívás érkezik, az emberek az események háttere, közelebbi részletek, valamint a lengyel sajtó kommentárjai felől érdeklődnek.

¹³ Jerzy Morawski 1954–1964 között a LEMP KB, 1956–1960 között a LEMP KB PB tagja, a párton belül az ún. revizionista irányvonal egyik fő képviselője. 1957–1960 között a KB titkára.

Walbrzych

A helyi értelmiség álláspontja összességében olyan, mint más városokban, nem is annyira a pert ítélik el, mint inkább a kiszabott büntetés nagyságát, és mindenekelőtt annak végrehajtását. Egy kissé másképpen fest a visszhang a munkások köreiben.

A bányászok és a munkások többsége annak a véleményének ad hangot, hogy a halálbüntetés és annak végrehajtása két évvel a magyarországi felfordulás után, nem emberséges eljárás. Íme a „Fehér kő”-kocszólómű munkásainak kijelentése: „A sztálini időkben voltak ilyen perek. Ha manapság zajlanak ilyenek, akkor ezeket nem a marxizmus eszméje pártfogolja, hanem Berija szelleme.”

„Az igaz, hogy a magyarországi zűrzavar sok áldozatot követelt és szerencsétlenség lett volna, ha akkoriban a Nagy Imre-csoport győzedelmeskedik, de ha mindazonáltal a magyar hatóságok még manapság sem tudják rászánni magukat a megbocsátásra ezek iránt az emberek iránt, akkor a magyar államhatalom láthatóan nagyon törekeny alapokon nyugszik.”

A Thorez-bánya egyik bányásza szerint: „Még a német fasiszták is másképp folytatták le a pert Dimitrov vez Torgler ellen. Az ilyen csendben lefolytatott per és a titokban meghozott és végrehajtott ítélet gyanús dolog.”

A Kristóf-porcelángyár munkásnője: „Én már régen mondtam, hogy ennek az enyhülésnek egyszer vége szakad. Először kezdődött a Titora gyakorolt nyomással, most pedig itt ez a figyelmeztetés Magyarországon, hamarosan pedig minden bizonytalanság kerül a mi Gomulkánkra is.”

Nagyon sok megnyilatkozásban határozottan látszik a nyugati propaganda hatása.

Krakkó

Az értelmiség – a felsőfokú tanintézetek professzorai, az ipari üzemek mérnökei, az irodalmárok és az újságírók – fel vannak háborodva a módszertől, ahogyan ezt az ügyet kezelték. Elég nyíltan beszélnek arról, hogy ez a múlt időszakban a Szovjetunióban és a népi demokrácia más országában elkövetett sztálinista tisztogatások legrosszabb időszakára emlékeztet.

Általánosan együtt éreznek a magyar nemzettel, mivel ott továbbra is egy szigorú rezsim uralkodik. Azt beszélnek Krakkóban, ha Kádár biztosnak érezte volna magát és bírta volna az egész nemzet támogatását, akkor nem kellett volna Nagy Imre fizikai megsemmisítéséhez menekülnie. Jelen pillanatban Nagy Imre a krakkói kávéházi társaságokban a magyar nemzet elnyomás alóli felszabadításának hőse és mártírja. Alkalmadtán vissza-visszatérnek a Jugoszláviával való konfliktushoz, eltöprengve azon, mi történt volna Titoval és munkatársaival, ha ők lemondtak volna a szocializmus-hoz vezető saját, szuverén útról. E két dologgal kapcsolatban elég gyakran lehet találkozni – főleg a munkások között – Hruscsovnak a szovjetunióbeli pozíciójára vonatkozó kétségekkel. Vajon nem gyengült-e meg ez a pozíció az utóbbi időben, és az SZKP Központi Bizottságában nem a kormányzás kemény módszereinek hívei jutottak-e szóhoz.

Rzeszów

Az alacsonyabb szintű pártaktivát is beleértve az emberek komoly fenntartásokkal élnek a politikai ellenfelekkel szembeni ilyen szigorú szankciók alkalmazásának szükségességét illetően.

Nálunk Lengyelországban mindazonáltal másképp van – mondta Woloszyn, a LEMP Przeworsk Cukorgyárban működő üzemi pártbizottságának tagja. – Nálunk is bebörtönöztek embereket politikai okokból, de ilyen módon nem számoltak le velük.

– Nagy Imre pere – jelentette ki Miklaszewski tanító Kanczuga településről – minden bizonynal azért zajlott le a titokban, mert tartottak a magyar nemzet erőszakos fellépésétől és tiltakozó akcióitól.

– A magyar puccs vezetőinek kivégzése – mondta a rzeszóvi vajdaságban szabadságát töltő Lewandowski orvos Lublinból – visszatérést jelent a XX. kongresszus által elfélt módszerekhez. A beszélgetőpartner a pert összekapcsolta Hruscsov legutóbbi magyarországi látogatásával, valamint a Jugoszláviával folytatott vitával.

Egy Bielec nevű paraszt Pantalowice faluból arról beszélt, hogy lányával együtt sírt, amikor értesült az ítéletről. Azon a véleményen van, hogy jelenleg, amikor a Magyar Népköztársaságban a

helyzet már stabilizálódott és semmi sem fenyegeti a jelenlegi kormányt, nem volt szükséges ilyen szigorú ítéleteket hozni. Más a helyzet a zavargások idején, vagy ha egy idegen kémiszolgálat ügynökekről van szó.

A Magyar Népköztársaság bíróságának ítéletét helyeslő *egyetlen* kijelentést a „Przeworsk” Cukorgyár üzemi pártbizottsága első titkárának szájából hallottam.

Olsztyn

Az újságírók mindenekelőtt a múlt legrosszabb gyakorlataira emlékeztető módszerekre hívják föl a figyelmet.

A fiatalok (az ifjúsági szervezetek aktivistái) szükségesnek tartják, hogy pártunk az efféle gyakorlattól határolja el magát. Ezenkívül Olsztynban inkább a nagy misztifikációról szóló meggyőződésnek adnak hitelt. Vagyis Nagy Imre 1956 novembere, a magyar események lezárulása óta nem él, és az ebben az ügyben megjelent összes közlemény kohlomány.

A lehető legrosszabb hatást keltette az, hogy a *Glos Olsztynski* című napilap egyidejűleg közölte a Magyar Népköztársaság Igazságügyminisztériumának közleményét és a lengyel–magyar szerződés 10. évfordulójáról szóló cikket. A villamoson nyíltan a szovjetellenességtől hemzsegó véleményeket lehetett hallani.

Bialystok

Jellemző egy orvos egyik kijelentése: „Ugyanez várt Gomulkára, és ha most vagy a jövőben elhajlik – ugyanaz lesz a sorsa, mint Nagy Imrének.” Az embereket meglepte a per titkossága. Arról, hogy a per egyik vádlottja a börtönben halt meg, az emberek úgy vélekedtek, hogy ő a nyomozás során alkalmazott megengedhetetlen módszerek miatt lelte halálát.

Bialystokban állírok keringenek arról, hogy Magyarországon ismét feszültté vált a helyzet. Az egyik beszélgetőpartnerem kifejezte azon véleményét, hogy „a XX. kongresszus semmit sem segített. Nem lehet hinni a Szovjetuniónak.”

Az emberek nagyon csüggedten beszélnek erről az ügyről. A munkások egyébként nem igazán vitakoznak erről. Nehézségeim adódtak a vélemények kipuhatolásában, mert a munkások kerülik a véleménynyilvánítást.

Szczecin

Az emberek meglepődtek, a hír letaglózta őket. A munkásokat (hajógyári munkásokkal és kohászokkal beszélgettem) megdöbbenette az ítélet. Nemegyszer hallottam az ismerős munkásoktól, hogy Nagy Imrét és társait már régen meggyilkolták. Ennek ellenére is, a közlemény nyilvánosságra hozatala mély benyomást gyakorolt rájuk. „A gyilkossági hullám ismét erőre kap” – mondta egy kohász. „Október [1956 – T. J.] után életre hívták a munkástanácsokat, most megszüntették őket, hadat üzentek Titonak, a jó magyar elvtársakat meggyilkolták, hát miben reménykedhetünk a jövőre nézve?” Az emberek nem szívesen állnak szóba ismeretlen emberrel, jóllehet csoportosan sokat beszélnek. Egy ismerős hajógyári munkás mondta nekem, hogy semmi értelme sincs politizálni, mivel a demokráciát Nagy Imrével együtt meggyilkolták, így hallgatni kell és csak a gyomorral törődni. „Talán mindezek miatt kilépek a pártból vagy igyekszem, hogy passzivitás miatt kizárjanak. Hiszen nem sok hiányzott, és a mi Gomulkánkat is ilyen kegyetlenül elintézték volna, mint Nagy Imrét.” Egy másik öreg munkás csak legyintett a kezével: „Elhittem a XX. kongresszus után, hogy valami megváltozik pártunkban, de most látom, hogy a kommunista párt és az igazság, az két teljesen különböző dolog. Higgycétek el nekem, most szőgyenlem magam a pártonkívvüliek előtt.”

A pártapparátus új munkatársainak egy része nagyon nyugtalan, tart a nálunk bekövetkezendő változásoktól. A több éve dolgozó munkatársak, akik bizalmatlanul nézték, mi megy végbe október után, kiváráó állásponton vannak. Némelyek azt mondják: „Az ítélet igazságos volt – a revizionistákra csak a szigorú szankciók hatnak.” „Nálunk más a helyzet – innen messziről nehéz állást foglalnunk.”

Leghevesebben az értelmiség reagált, tőlük hallani a legtöbbet az ítéletről. Azok, akiket sok éve haladó gondolkodásúnak és lojálisnak ismerek, akik legutóbb még Jugoszlávia kérdését is megmagyarázták, most összetörtek. Nem tudják elhinni, hogy ilyen erőszak (így nevezik az ítéletet) megtörténhetett, megrémítette őket a tény, hogy visszatértek a XX. kongresszuson olyan élesen kritizált módszerekhez. Keserűen állapítják meg, hogy egy év múlva be fog következni az egész csoport rehabilitációja. A felsőfokú tanintézetekben arról a félelemről hallani, hogy nálunk is bármelyik pillanatban be fog következni a sztálinista módszerekhez való visszatérés, és akkor Gomulka elvtárs sorsa eldöntetett. Ezekben a tanintézetekben megtört a bizalom a Szovjetunió és Hruscsov iránt. Pozitívan értékelték sajtónk állásfoglalását a közleményt illetően.¹⁴ Ebben azt látják, hogy pártunk helyteleníti az ítéletet.

Swinoujscie városában most kezdődik a szovjet állampolgárok átköltöztetése a tengerhez közeli villanegyedből a rendes lakótömbökbé, ahonnan a lengyelek költöznek ki. Ez utóbbiak körében kételkednek ezen elhatározás tartósságában, mivel [az oroszok – T. J.] nem akarnak rosszabb helyen lakni, mint most. „Hamarosan ismét kipenderítenek bennünket – mit számft ezeknél a jog.” A szovjetellenes érzelmek ismét felerősödnek, jóllehet az utóbbi időben Swinoujscieben a kölcsönös kapcsolatok jelentősen javultak.

Az ifjúság hevesen vitatkozik a közleményről, ők nem titkolják szimpátiájukat a Nagy Imre-csoport iránt.

Kielcei vajdaság

Skarzysko, Starachowice, Ostrowiec és Kielce városokban a munkások többsége felháborodással fogadta a hírt Nagy Imre kivégzéséről. Attól tartanak, hogy a sztálinizmus ismét erőre kap, azt kérdezik, miért volt a per titkos. Vannak olyan vélemények, hogy a Szovjetunió nyomása alatt az ítéletet már régen végrehajtották, de csak most hozták nyilvánosságra a közleményt. A lengyel demokrácia sorsát illetően nyugtalanságukat juttatják kifejezésre. Mindamelllett bíznak továbbra is Gomulkában.

A parasztok között nagy a bizonytalanság. Kérdezik, vajon kormányunk nem változtatja-e meg mezőgazdasági politikáját, vajon nem térnek-e vissza azok az idők, amikor az embereket a termelőszövetkezetekbe kényszerítették. A paraszttaktivisták azt jósolják, hogy a közlemény nyilvánosságra hozatala negatívan fogja befolyásolni többek között a nyugati területeken a leteleptési akciót.¹⁵

Az értelmiség nem titkolja felháborodását és nyugtalanságát a szocializmus lengyel útjának jövőjét illetően. Azt mondják, a közlemény nem ok nélkül jelent meg és arra lehet számítani, hogy a Szovjetunió további csapásokat fog mérni azokra az országokra, amelyek önállósági törekvéseket mutatnak. Kiemelik, hogy az ítéletek végrehajtása hozzá fog járulni a nemzetközi feszültség növekedéséhez és „ezzel összefüggésben a mi iparunk ismét át fog térni a hadianyag-gyártásra, amitől semmiképpen nem várható a munkás emberek életszínvonalának gyors javulása.” Vannak olyan vélemények, hogy Lengyelországnak nem kell belekeverednie a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti vitába.

Poznan

Néhány ipari üzemben – a Párizsi Kommunról elnevezett Poznani Ruházatiipari Üzemekben és a Városi Közlekedési Vállalatnál „egyperces csenddel” adóztak a kivégzettek emlékének minden egyes üzemrészleg munkásai. Ezek és más üzemek – különösen pedig a Vasúti Járműjavító Üzemek

¹⁴ A bevezetőben idézett, június 18–19-i rövid közleményről van szó, amely a Nagy Imre-perrel kapcsolatban jelent meg.

¹⁵ A második világháború befejezésekor a mai Lengyelország nyugati és északi területeiről több millió németet telepítettek ki. Az elhagyott területek lengyel paraszttal történő betelepítésére nagyméretű kampány indult, az ott letelepülőknék számos kedvezményt ígértek, többek között a szabad gazdálkodás lehetőségét is.

– munkásai beszélgetéseikben sem titkolják felháborodásukat. Ez az egységes vélemény mind a párttagok, mind a pártonkívüliek között. Sok munkás, pártaktivista úgy véli, hogy az ítéletnek kifejezetten diverziós jellege van, amely a nemzetközi munkásmozgalomra irányul. Azt beszélük, hogy „valakinek” érdekében kell álljon a kommunista és a szocialista pártok konszolidációjának megehezftése.

Az értelmiség – a felsőfokú tanintézetek professzorai, oktatói – köreiben az ítélet bizonytalan-ságot, félelmet váltott ki. A szovjet sajtóban megjelent legutóbbi, Jugoszláviát ún. revíziós összeköt-tetéssel vádoló támadások után, az emberek aggodalmaikat fejezik ki a pártvezetés jelenlegi összeté-telének további fennmaradása iránt. Széles körben fejtik ki véleményüket a szovjet sajtóban megjelent Woroszylskit¹⁶ és másokat támadó írásokról. Ez összefügg többek között a *Nowa Kultura* című hetilap hasábjain 1956 novemberében megjelent, a magyar események megítélését tartalmazó publikációk-kal.¹⁷

Némely körökben, főleg a vasutasok és a falun élők – Ostrów és Poznan járásokban lakók, akik részt vettek a Poznani Nemzetközi Vásár megtekintésére szervezett kiránduláson – gyakran emlegetik az állítólag a lódzi vajdaságból érkezett információt, miszerint a jelenlegi helyzetben létre kell hozni a „Lengyel Október Vívmányai Megvédésének Bizottságait”, vagy valami ehhez hasonlót. Az ilyen típusú akció szükségességét úgy falun, mint az ipari körzetekben azzal indokolják, hogy a társada-lomnak Gomulka elvtárs programja köré kell egységbe szilárdulnia, és egyidejű ellenállást kell tanúsítania a konzervatív elemek aktivizálódási kísérleteivel szemben. A parasztok többek között állítják, hogy némely konzervatív pártaktivista mindenáron meg akarja változtatni a mezőgazdasági politikát. Ez megmutatkozik abban is, hogy igyekeznek lejáratni ennek a politikának a kétségbevon-hatatlan sikereit, vívmányait.

Többek között olyan példákat hoznak fel [a konzervatív elemek – T. J.], hogy a városokban hiányzik a tej és a tejtermék, annak következtében, hogy „a többlet-tejet a parasztok a csatornába öntik”, mert így akarják mesterségesen fenntartani a kínálatot. A másik oldalon pedig a parasztok a tej és tejtermékek hiányát a piacon azzal magyarázzák, hogy az új mezőgazdasági politika ellenzői tudatosan akarják ezzel bosszantani a munkásokat.

A mai napon, június 20-án, Poznanban olyan rémhírek terjedtek el, hogy a Központi Bizottság állítólag most üléséző plénumán támadás indult Gomulka elvtárs ellen, azzal a céllal, hogy eltávolítsák őt a pártvezetésből.

Katowicei vajdaság

Beszélgetések folynak a perről és az ítéletről a villamosokon, az üzemekben, a vonatokon és az utcákon. Az emberek általában nem feszélyezik magukat felháborodásuk kifejezésében. A középszin-tű pártaktivában hallatszanak olyan hangok, hogy még Sztálin sem lépett fel ilyen módon. Néhány aktívista aggodalmának ad hangot, hogy az ítélet és annak szentenciája Gomulka ellen irányul, és a szocializmus lengyel útja elleni támadások jelzésévé válhat. Vannak aktivisták, akik úgy vélik, hogy az ítéletnek nem lesz szélesebb körű politikai reperkussziója, csak abból a célból fabrikálták ezt, hogy Magyarországon megszabaduljanak a legnépszerűbb emberektől, akik bármely pillanatban egy új mozgalom élére állhattak volna és a jövőben fenyegetést jelentettek volna arra a pozícióra, amelyet a Szovjetunió alapozott meg magának Magyarországon.

¹⁶ Wiktor Woroszylski lengyel költő 1956. október 30.–november 11. között a *Nowa Kultura* című hetilap különtudósíftójaként Budapesten tartózkodott, emlékeit „Magyar Napló” címmel adta közre. Ez a napló számadat formájában magyarul is megjelent a Magyar Október Szabadsajtó kiadásában 1984-ben, Krassó György szerkesz-tésében és előszavával.

¹⁷ Woroszylski egyben a *Nowa Kultura* főszerkesztője is volt 1956. augusztus–1958. május között, és 1956 november–decemberében említett naplóján kívül – amelyből három folytatás látott napvilágot – még számos tiltakozó írás jelent meg a lapban a magyarországi szovjet intervenció ellen.

Azon a mérkőzésen, amelyen a magyar Honvéd futballcsapat játszott Sziléziában, a stadionban összegyűlt közönség egyperces néma tiszteletadással akart adózni Nagy Imre emlékének.

Egy magánbeszélgetés során néhány gliwicei munkás helytelenítette a lengyel társadalom magatartását. A forradalom idején vért küldtünk nekik [a magyaroknak – T. J.] és barátok voltunk, most pedig senki sem tiltakozik a jogtalan ítélet ellen, senki sem lép fel a törvénytelenység ellen.

Néhány sziléziai tudós a közlemény szövegezésére hívja fel a figyelmet. Véleményük szerint ennek tartalmából az következik, hogy Nagy Imrét társaival együtt már jóval korábban kivégezték, de csak most tették közzé ezt a tényt, miután bátorságukat összeszedték.

Wroclaw

A közlemény forrongást váltott ki a wroclawi egyetemista körökben. A felsőfokú tanintézetek vezetőségeinek véleménye szerint csak a vizsgaidőszak miatt volt, hogy az egyetemisták nem szerveztek gyűléseket és tüntetéseket. Az egyetemisták arra várnak, hogy megtudják ebben a kérdésben a LEMP vezetésének álláspontját. Olyan értesüléseket terjesztenek, hogy ha a Párt és a Kormány vezetése tudott volna Nagy Imre és társai peréről, akkor a lengyel delegáció nem utazott volna Magyarországra.

Varsó, 1958. június 20.

Szám: 603/58

Varsó, 1958. VI. 21.

Tájékoztató a KB-titkárok számára

TÁJÉKOZTATÓ

Folyó hó 20-án Bronislaw Piasecka elvtársnő elküldte a Központi Bizottságnak párttagsági könyvét és kiténtetését (Lengyelország Újjászületése Érdemrendjének Lovagi Keresztje).

A párttagsági könyvhöz a következő tartalmú levél volt csatolva: „Virágok helyett Nagy Imre és társai sírjára pártkönyvem és kiténtetésemet helyezem.”

Piasecka elvtársnő 1928-tól a Lengyel Ifjúság Kommunista Szövetsége,¹⁸ azután Lengyelország Kommunista Pártjának varsói területi bizottsága tagja. A felszabadulás után, 1950–1957 között a krakkói pártiskolában, azután a Marchlewski nevet viselő Központi Pártiskolában tanársegéd. A pártapparátus átszervezése után otthonában dolgozott szabónő-háziiparosként. Az utóbbi időben felhagyott a munkával.

(LEMP KB Szervezési Osztálya)

¹⁸ A két világháború közötti illegális Lengyelország Kommunista Pártja ifjúsági szervezete.

Szám: 603/58

Beérkezett: 58. VI. 23.

Elküldték: a Titkárság tagjainak

A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUMÁNAK KÖZLEMÉNYÉVEL KAPCSOLATBAN

Varsó

A kerületi pártbizottságok tájékoztatásaiból kitűnik, hogy az ítélet helyességét támogató megnyilatkozás nagyon kevés, többségében kétségbe vonják a felvonultatott vádak valóságát, és a meghozott ítéletek jogosságát is megkérdőjelezzik.

Véleményük szerint nem tartották meg a Nagy Imre és csoportja biztonságát garantáló ígéretet, a szavak és a tettek közötti szakadék megtépázta a Magyar Népköztársaság tekintélyét, kiélezi a nemzetközi helyzetet, hozzájárul a Jugoszláviával fenntartott kapcsolatok megromlásához, valamint megnehezíti a kapitalista országokban működő kommunista pártok tevékenységét. Az ezekről a kérdésekről vitakozók emlékeztetnek arra, hogy még a középkorban is tiszteletben tartották az ún. „menleveleket”, amelyeket azoknak az ellenfeleknek állítottak ki, akik tárgyalni mentek az ellenség táborába. A titkos per lefolytatása számos kétséget ébreszt és a régi módszerekhez történő visszatérésnek tartják.

Általános az a vélekedés, hogy politikai hiba volt az ítélet, a szocialista állam gyengeségéről és nem erejéről tanúskodik. A következő kérdéseket teszik fel ezzel kapcsolatban: „Milyen nemzetközi célok és érdekek, vagy a marxizmus–leninizmus milyen eszméi nevében hozták ezt az ítéletet?” A hivatalos közlemények szerint Nagy Imre és munkatársai Románia területén tartózkodtak, ezzel pedig nem fenyegették a magyar rendszert. Ez nem jelenti azt, hogy Nagy Imrének és csoportjának nem kellene szigorú felelősséget viselnie, de nem halálbüntetést. Általánosan úgy vélik, nem volt szükség arra, hogy őket fizikailag megsemmisítsék, hiszen a jelenlegi helyzetben ezek az emberek nem képviseltek semmilyen politikai erőt. Helytelen minden rossz jelenséget Nagy Imrének tulajdonítani csak azért, hogy így indokolni lehessen a legmagasabb büntetés kiszabását.

Sokan kiemelik, hogy pártunk helyes politikájának köszönhetően nálunk nem került sor igazságtalan ítéletekre és vérontásra a poznaíni események után.

Számos rémhír kering, mint például az, hogy az ítéletet jóval korábban végrehajtották, vagy Nagy Imrét a Szovjetunióban börtönözték be és ott lőtték agyon, valamint a pert a Szovjetunió nyomására szervezték. Sokan kétségbe vonják Nagy Imre ellenséges tevékenységét: elképzelhető-e, hogy Nagy Imre 1955-ben a hatalom megdöntését célzó földalatti tevékenységet kezdett, annál is inkább, mert a közzétett tények 1956-ból származnak? Vagy Nagy Imre valóban vissza akarta állítani a kapitalizmust? Vajon ez nem a torzulások ellen folytatott harc egyik formája volt, amely bizonyos pillanatokban szocialistaellenes álláspontokhoz vezetett el? A Petőfi Kör tagjainak fellépéseiért nem lehet Nagy Imrét vádolni. Ezeket a vádakot erővel fogták Nagy Imrére. Vajon meg lehet-e vádolni Nagy Imrét azoknak az ellenséges és fasiszta elemeknek a tevékenysége miatt, amelyek ilyen helyzetben mindig színre lépnek?

Gyakran hangzanak el azok a feltételezések, hogy az ítéletre Tito és a kommunista pártok némely más vezetője megrémítéséhez volt szükség.

Vannak olyan vélemények, hogy pártvezetésünk számára meglepetés volt, és a pártvezetés részéről az ítélet helytelenítésének kinyilvánításaként kell kezelni, hogy a varsói magyar nagykövetségén a magyar–lengyel szerződés 10. évfordulója tiszteletére adott fogadáson és az ünnepi gyűlésen a fontosabb lengyel személyiségek nem jelentek meg.

A Varsói 2. számú Mechanikai Üzemekben néhány dolgozó azt javasolta, hogy demonstratív módon viseljenek gyászszalagot.

A felsőfokú tanintézetek hallgatói között nyugalom uralkodik. Az ő megnyilatkozásaik egybeesnek a fentebb leírt véleményekkel.

Ritkaságszámba mennek az ítéletet helyeslő kijelentések.

A pártaktíva tagjai közül sokan szeretnék, hogy a pártvezetés ebben a kérdésben kifejtjen álláspontját.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Szeczini vajdaság

A különböző társadalmi csoportok körében a megnyilatkozások döntő többségükben helytelenítik a Magyar Népköztársaság kormányának Nagy Imre ügyében tanúsított eljárását.

A Szovjetunióba vetett bizalmuk megrendüléséről beszélnek, azzal indokolva, hogy Nagy Imrével és Maléter Pállal szemben semmibe vették a nemzetközi konvenciókat. Hruscsov titkos beszédéből idézik azokat a részeket, amelyekben a szovjet vezető kritizálja Sztálint a politikai ellenfelekkel szembeni fizikai leszámolás miatt. Az emberek úgy vélik, ez az eljárás lehetetlenné teszi egy legfelső szintű konferencia megtartását.

Olyan hangok is vannak, hogy a magyar kormány a kivégzéseket a Szovjetunió utasítására hajtotta végre. Az ítéletben sokan a mi címünkre küldött figyelmeztetést látnak.

Megfigyelhető, hogy sokan elismerést tanúsítanak Tito iránt a Szovjetunióval szembeni következetes magatartásáért. Némelyek azt állítják, hogy az SZKP Központi Bizottságának legutóbbi plénuma megvitatta a Jugoszláviához fűződő kapcsolatok megszakításának lehetőségeit, ez pedig rendkívül súlyos helyzet elé állítaná pártvezetőségünket.

A napilapok szerkesztőségeibe rengeteg kérdés és vélemény érkezett. Íme néhány közülük: „A XX. kongresszus után semmi sem változott, a kommunisták gonosztevők, gyilkosok és azok is maradnak. Az oroszok Nagy Imrét és a többieket minden bizonnyal már korábban agyonlőtték.” „Jól történt, hogy a konzervatívok nem győzedelmeskedtek nálunk, mert akkor Gomulkát és másokat is likvidálták volna.” „Titonak igaza van, hogy nem alázkodik meg, mert akkor ugyanaz a sors várna rá, mint Rajkra.”

A pártapparátus munkatársai között megoszlanak a vélemények, mindazonáltal többségük nem ért egyet az ítélettel, és kétségbe vonja ennek a lépésnek a szükségességét. Vannak olyan vélemények is, „végre elrendezték annak az embernek a sorsát, aki annyi zavart okozott”.

Jugoszlávia kérdésében az elvtársak egy része úgy véli, hogy helyesen ítélték el a Jugoszláv Kommunisták Szövetségét revizionizmusért, ugyanakkor egy jelentős csoportnak komoly fenntartásai vannak a Szovjetunió jelenlegi taktikáját illetően, úgy véelve, hogy ez veszélybe sodorta a Szovjetunió tekintélyét, és Hruscsov következetlenségéről tanúskodik.

Lódz

Összességében a helytelenítő vélemények túlsúlyban. Azt beszélnek, hogy az ítéletet a Szovjetunió nyomására hozták és már korábban végrehajtották azt.

Felvetődött a kérdés: miért nem adtak beszámolót a Perről, miért csak utólagos közleményt?

Az ítéletről az a vélemény, hogy a magyar kormány durván megsértette a jugoszláv követségnek 1956-ban adott ígéretét. Kérdezik: vajon Magyarország és a népi demokrácia más országai, valamint a Szovjetunió nem ismeri el a menedékjogot? Aggodalmuknak adnak hangot: vajon tragikus tévedést nem követtek-e el ismét, amint az már korábban előfordult, és visszatérnek a régi módszerekhez?

A pártaktíva bizonyos részeiben, például az óvárosi kerületi pártbizottság területén, a tagok véleménye szerint az ítélet helyes volt, „a kommunisták kiontott véréért meg kell fizetni”, valamint azt is mondják, hogy nálunk a pozítani eseményekért hozott ítéletek túlságosan enyhék voltak.

Az értelmiség köreiben különleges meghatottság [sic] tapasztalható.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Varsói vajdaság

A pártaktíva összességében egyértelműen azon a véleményen van, hogy Nagy Imre a budapesti jugoszláv követségen tartózkodva „menlevelet” kapott, vagyis mi történt ezzel a garanciával. Attól tartanak egyébként, hogy az ítélet végrehajtása késleltetheti a legmagasabb szintű konferencia összehívását.

A Wolomin településen lévő Épületasztalos-ipari Üzemekben a munkások elfogadják az ítéletet, viszont az értelmiség egy része azt állítja, hogy az ítélet túlságosan szigorú, maga a per pedig Rajk perére emlékeztet, és feltételezik, hogy egy bizonyos idő elteltével Nagy Imrét is rehabilitálni kell majd. Némelyek úgy vélik, hogy elegendő lett volna csak eltávolítani őt az országból, ahogy ez meg is történt.

Plonsk, Sierc és Grodzisk járások falvaiban a parasztok azt kérdezik, miért nem volt nyilvános a bírósági tárgyalás, és miért csak az ítélet végrehajtása után tették közzé a közleményt? Nagy Imrét el kellett volna szigetelni, de nem megsemmisíteni.

Sokan követelik, hogy a Központi Bizottság szélesebb megvilágításban mutassa be ezt az ügyet.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Varsó, 1958. június 21. [a 23-i dátum kézzel átjavítva 21-re]

Kapják:

8 példány – a KB Titkársága

2 példány – a KB Szervezési Osztálya

Készült 10 példányban

A Titkárság Irodája

Beérkezett: 58. VII. 5. Tájékoztató a KB-titkárok számára

Elküldték: a Titkárság tagjainak

GOMULKA ELVTÁRSNAK A GDANSKI HAJÓGYÁRBAN ELMONDOTT FELSZÓLALÁSÁVAL KAPCSOLATOS KOMMENTÁROK

Poznani vajdaság

A pártaktívában azok a vélemények vannak túlsúlyban, amelyek szerint Gomulka elvtárs álláspontja mind Jugoszlávia ügyében, mind az ítélet ügyében helyes. Mindazonáltal tájékoztatlanág tapasztalható Rapacki elvtárs¹⁹ kijelentésével kapcsolatban, miszerint, „ha küldöttségünk tudta volna, hogy a magyar elvtársak így fognak eljárni, nem tettünk volna náluk látogatást”. Vannak olyan kommentárok, hogy a pártvezetésben megoszlanak a vélemények, úgy Jugoszlávia kérdésében, mint az ítélet ügyében.

A munkások köreiben (Hypolit Cegielski Művek,²⁰ Pomot Nehézipari Művek, Aratógépek Gyára) a vélemények különbözőek, a munkások egy része azt mondja, hogy a Jugoszláviára vonatkozó és az ítélet ügyében elhangzott álláspont helyes, míg mások nem értenek egyet ezzel az állásponttal. Többek között azt mondják, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetsége helyesen cselekszik, mivel a nemzet érdekében tevékenykedik, és igazuk van, hogy függetlenek kívánnak lenni

¹⁹ Adam Rapacki a lengyel külügyminiszteri tiszteletet töltötte be 1956–1968 között, valamint a LEMP KB PB tagja volt 1948-tól 1968-ig.

²⁰ Lásd a 11. sz. jegyzetet.

a Szovjetuniótól (HCP).²¹ Az ítélet ügyében vannak olyan hangok, hogy Nagy Imre mint miniszterelnök rászolgált a legsúlyosabb büntetésre. Kevesen vélik úgy, hogy kommunistaként a nemzet érdekében cselekedett. Mások azt mondják, a magyarokat a Szovjetunió kényszerítette, és az ítélet a régi módszerekhez való visszatéréstől tanúskodik, amelyekről pedig azt gondolták, hogy visszavonhatatlanul eltűntek.

Az értelmiség köreiben bizonyos mértéktartás figyelhető meg ezen témákat érintő kijelentésekben. Az a vélemény az uralkodó, hogy Gomulka elvtárs álláspontja túlságosan szigorú. Nagy Imre ügyében azt mondják, hogy el lehetett volna őt szigetelni a nemzetből, nem pedig halálra ítélni.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Lódzi vajdaság

Mint a Vajdasági Pártbizottság az összes járási pártbizottság tájékoztatója alapján jelenti, Gomulka elvtársnak a gdanski Hajógyárban elmondott beszédét összességében megértéssel fogadták, és azt objektívnak ítélték. Különösen hangsúlyozzák a helyes álláspontot a jugoszláv elvtársakkal szemben, „végre Gomulka elvtárs határozottabban viszonyult a Jugoszláv Kommunista Szövetségéhez”, véleménye Jugoszlávia kérdésében érthetőbb volt, mint a *Trybuna Ludu*-ban kifejtett cikkben”.

Nagy Imre ítéletére vonatkozó nyilatkozatáról a vélemények eltérők. Brzeziny település tanárainak vitáján egy részük helyeselte az elfoglalt álláspontot, más részük nem értett azzal egyet.

Pletykák a pártvezetésben várható személycseréről majdnem minden járásban keringenek.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Varsói vajdaság

A pártaktíva legnagyobb érdeklődését Gomulka felszólalásának a nemzetközi kérdéseknek szentelt része váltotta ki, különösen a Jugoszláv Kommunista Szövetségére vonatkozó nézet.

A párttagok egyöntetűen kifejezik meglepetésüket azzal a ténnyel, hogy a Központi Bizottság első titkára, és ezzel együtt a vezetés, világos álláspontot foglalt el. Úgy vélik, hogy ebben az ügyben ez idáig elhangzott kijelentések az aktíva számára nem voltak elégségesek (például Loga-Sovinski elvtárs²² kijelentése a Csehszlovák Kommunista Párt kongresszusán), valamint megkésettén hangzottak el. Pedig régóta követelik, hogy a Központi Bizottság egyértelműen foglaljon állást a jugoszláv revizionizmus ügyében. Erre utaltak a legutóbb lezajlott beszámoló-választó gyűléseken elhangzott viták és beszélgetések is. Az elvtársak további viták megszervezését követelik ebben a témában, például az Ursus Traktorgyárban azt mondták, hogy Gomulka elvtárs beszédével kapcsolatban számos kérdés vetődik fel, tehát előadásokat kell erről szervezni. Bizonyos kérdések arra vonatkoznak, miként vélekednek Lengyelországról a népi demokrácia országai Hruscsov elvtárs legutóbbi beszéde után azzal kapcsolatban, hogy Lengyelország szintén vesz fel kölcsönöket az USA-tól.

Pruszkówbán a munkások és a pártaktíva egyetért Gomulka elvtársnak a JKSZ-re vonatkozó álláspontjával, „végre nem fogjuk tovább Jugoszláviát mintának tekinteni, a jugoszláv mintára alakított munkástanácsok nem hozták meg a várt eredményeket”.

²¹ A HCP a Hypolit Cegielski Poznan rövidítése, vagyis a Cegielski Művekről van szó. Lásd a 11. számú jegyzetet.

²² Ignacy Loga-Sowinski a LEMP KB (1956–1971), valamint a LEMP KB PB (1956–1971) tagja. Ezenkívül a Lengyel Szakszervezetek Központi Tanácsának elnöke (1956–1971).

A vitákban és a kötetlen beszélgetésekben néhány elvtárs úgy véli, hogy a Nagy Imre ügyében hozott ítélet helyes volt, de ellentétes Kádár nyilatkozatával. Némelyek a Szovjetunió beavatkozását vélik felfedezni, állítva, hogy Hruscsov elvtárs budapesti látogatása siettette az ítélet meghozatalát.

Gomulka elvtárs kijelentését a szocialista tábor egysége megerősítésének szükségességéről, és a Szovjetunió szerepéről úgy kommentálják, mint pártunknak a Szovjetunióval szembeni politikája helyességének a megerősítését.

(A Vajdasági Pártbizottság tájékoztatója)

Készült 10 példányban

Kapják:

8 példány – a KB Titkársága

1 példány – a KB Szervezési Osztályának vezetője

1 példány – a KB Szervezési Osztálya

A dokumentumokat fordította a szerző.

POZNAN – BUDAPEST 1956

Szentpétervárott 1992 decemberében, Moszkvában 1993 márciusában mutatták be a *Poznan–Budapest 1956* c. dokumentációs kiállítást.

A kiállítás fényképeit először a nyolcvanas évek elején, az 1956. június 28-án kirobbant poznani munkásfelkelés negyedszázados évfordulójára állította össze Brendel János poznani művészettörténész.

A poznańi munkásfelkelés és a magyar forradalom 30. évfordulójára a kiállítás gazdag magyar fényképanyaggal bővült. A kiállított fényképek zömét elsősorban Engelmayer Ákos – az 1956-os forradalom idején a Széna téren harcoló „pesti srác”, majd a hetvenes évektől a lengyel ellenállás aktivistája, a magyar és lengyel ellenzék összekötője – jelenleg a Magyar Köztársaság varsói nagykövete bocsátotta a kiállítás rendezőjének, Brendel Jánosnak rendelkezésére. Az első legális bemutatóra 1991. június 28-án kerülhetett sor a poznani kultúrpalotában. – A kiállítást ezután 1991. október 23-án a Budapesti Műszaki Egyetemen mutatták be, és ez szolgált keretül az az évi budapesti központi ünnepségnek is, így a magyar televízió egyenes közvetítése révén sok millióan láthatták.

Az igazi „szenzációt” azonban a hamarosan egymást követő oroszországi kiállítások szolgáltatták, hiszen valószínűleg ez volt az első alkalom a hagyományos és a hivatalos orosz fővárosban, hogy 1956-ról ebben a szellemben lehetett szólni. Az oroszországi két kiállítást Poznan város áldozatkézsége tett lehetővé, amelyet Szentpétervárott az állami könyvtárban, Moszkvában – Nanofszky György nagykövet és a magyar nagykövetség hathatós segítségével – a Magyar Kulturális Intézetben mutattak be. A moszkvai kiállítás megrendezésében Intézetünk is közreműködött: forradalmi lapokat, a Nagy Imre plakettet és az 1956-os Emlékérmeket, valamint 1956-ról szóló könyveket, közöttük az Intézet kiadványait, a Jelcin elnök magyarországi látogatásáról készült fényképeket is bemutatták a moszkvai érdeklődőknek. Utóbbi jelezte elsősorban, hogy 1956 vonatkozásában is megújultak Oroszország és Magyarország kapcsolatai.

A két kiállítás vendégkönyvébe írt bejegyzéseket szó szerinti fordításban, kommentár és minden változtatás nélkül közöljük.

Hegedűs B. András

A „POZNAN–BUDAPEST 1956” C. KIÁLLÍTÁS VENDÉGKÖNYVÉBŐL

(Szentpétervár – 1992. december)

1. A kiállítás nagyon tetszett. Segít az embereknek jobban eligazodni mind a saját országuk, mind más országok történelmében.

1992. december 1.

[olvashatatlan aláírás]

2. A kiállításnak számunkra olyan történelmi dokumentumnak kell lennie, amely alapján megtanulhatnánk és a fiatal nemzedéket is megtaníthatnánk, hogy alakítsa demokratikus módon az országok és a népek közötti kapcsolatokat.

1992. december 1.

[olvashatatlan aláírás]

3. Az embernek elszorul a szíve...

1992. december 1.

[olvashatatlan aláírás]

4. Sajnálom, hogy nem lehettem jelen ennek a kiállításnak a megnyitóján. A jelentős visszhang alapján ítélve bátran kinyilvánítható a kiállítás szervezőinek magas színvonalú professzionalizmusa, továbbá, hogy munkájuk kétségtelenül gazdagítja a pétervári kulturális életet.

1992. december 1.

Zelenkov K.

5. A Szovjetunió Kommunista Pártja – fasiszta párt, ilyen az ideológiája. Szégyellem, hogy orosz vagyok, hogy közöm van a kommunizmus bestialitásához.

1992. december 2.

Ivanov

6. Nekem viszont nincs. Én orosz vagyok, de elsősorban annak az Oroszországnak az állampolgára vagyok, amelyben most élek, és nem 70 évvel ezelőtt.

7. Az előbbi bejegyzésből ítélve, a kiállítás „elérte kitűzött célját”.

1992. december 2.

[olvashatatlan aláírás]

8. A kiállítás tetszett. Csak az a kár, hogy nem tudni, hányan estek el a mi oldalunkon. És kik??? Azok meg, akik őket odaküldték, éltek és élnek, és nem is olyan rosszul... Hát, igen. Kaganovicsnak és a többi szemétnak nem esett semmi baja. Vigyáztak rájuk, ahogy tudtak!... És hagyták, hogy éljenek 90 éves korukig, meg tovább.

1992. december 2.

Popov V. I.

9. Rohadt csirkefogók! Majd megemlegetitek az orosz bunkócska fízét! Visszajövünk!

Andrejev Sz. V.

10. Pofa be, orosz söpredék!

[olvashatatlan aláírás]

11. Egyéb érveitek nincsenek!

[olvashatatlan aláírás]

12. Voltam Lengyelországban 1970-ben és emlékszem, mit hazudoztak nálunk az újságok a gdanski eseményekről. Itt előttem egy orosz fasiszta vagy kommunista írt. De nem engedjük őket! Én hiszek az orosz népben.

1992. december 3.

[olvashatatlan aláírás]

13. Magyarországon és Lengyelországban 1956-ban nem forradalom volt, hanem ellenforradalom. Elsőként a föld alól (az illegalitásból) előbújt fasiszták kezdték akasztani és agyonlőni a kommunistákat. Méghozzá a junkerek kezei által. Aki erről meg akar győződni, nézze meg a nyugati filmhíradások anyagait, akik a puccs első napjaitól kezdve felvették az eseményeket. Ezeket az újságírókat igazán nem lehet a Szovjetunió iránti szimpátiával megvádolni – minden érzelem nélkül rögzítették filmszalagra az eseményeket, ideológiai árnyalatok nélkül. És nagyon sajnálatos, hogy akadnak nálunk olyanok, akik rágalmazzák a hadseregünket és besározzák az elesettek emlékét. Az elesettek pedig mindkét oldalról megérdemlik, hogy megemlékezzünk róluk. Ez a mi közös tragédiánk.

Ivanov

14. Azoknak, akik nem vettek részt azokban az eseményekben, vagy akár nem is éltek még akkor, azoknak nehéz lesz tisztán látni. Ne reménykedjetez abban, hogy most objektív információval szolgálnak nektek.

1992. december 3.

[olvashatatlan aláírás]

15. Éppen az oroszok tartották a markukban a fél világ torkát háromnegyed évszázadon át. Ők maguk meg mint bűnözők és csőcselék éltek és szuronnal kergettek koncentrációs táborokba minden normális embert és népet. Én annyira gyűlölöm a saját országomat, hogy a gyűlöletnek ennél magasabb foka nem is létezik a természetben.

Miszter „X”

16. Az ilyen és hasonló kiállítások szervezőivel hamarosan leszámolunk. És mindazokat, akik a pánszlávizmus magasztos eszméjének útjába állnak, eltapossuk, mint a férgeket. Éljen Oroszország az Elbától Kamcsatkáig és Novaja Zemljától Kuskáig!

1992. december 3.

Az SZKP tagja

17. Új-Zéland nem kéne? Aztán nem fogsz beleroppanni?

[olvashatatlan aláírás]

18. A kiállítás tetszett, sok mindent megtudtam. A kiállítás segít jobban eligazodni ezekben az eseményekben. Nagyon sajnálom az ártatlanul elesett honfitársaimat és az orosz katonákat.

1992. december 3.

Szűcs Margit

19. Hálás köszönet a nagyon érdekes kiállításért.

[olvashatatlan aláírás]

20. Micsoda festői szörnyszülöttek vagytok mindnyájan! Ha-ha-ha!

[olvashatatlan aláírás]

21. Számomra a Poznan-Budapest kiállításnak egy nézete van.

[olvashatatlan aláírás]

22. Hála Istennek, hogy eljutottunk eddig a kiállításig. Remélem, megérem azt az időt, amikor a bűnösök megkapják a magukét. A szovjet és a hivatalos lengyel dokumentumok a titkosszolgálati archívumok nélkül(!) megbocsáthatatlanul sok helyet foglalnak el. Sokkal fontosabbak lettek volna a lengyel sajtóban 1956 októberében és az azt követő hónapokban megjelent, a magyarországi eseményekkel foglalkozó cikkek minthogy ez volt akkoriban számunkra az egyetlen hozzáférhető forrás, ami legalább valamennyire hasonlított az információra. A magyar szövegek mellett nem mindenütt találunk fordítást. Amúgy pedig köszönjük azt, ami legalább van.

M. N. N. cs/b 2599

23. Nekem tetszett.

Kuu M. V.

24. Nagyon szégyellem. Kérem, ne ítéljék el az oroszokat azért, amit a kommunista torzszülöttek tettek. Köszönet!!!

1992. december 3.

Birulja A.

25. Kiváló dizájn.

1992. december 4.

[olvashatatlan aláírás]

26. Jó lenne, ha Poznańban és Budapesten is bemutatnának kiállításokat a nálunk történt hasonló eseményekről: 1962-ben Novocserkasszkban, a Gulágról. Hogy a magyarokban és a lengyelekben világos kép alakuljon ki az oroszok és a kommunista vezérek közötti különbségről.

1992. december 4.

Miljajev V. I.

27. Köszönet a csodálatos kiállításért. Fáj látni, de mindezt ismerni kell!

1992. december 4.

Nata G.

28. Hálás köszönet a kiállításért! Köszönet az igazságért, szükségünk van rá! Minden nagyon szép! Minden OK! Szeretlek, Anna és szeretlek, Magyarország!

[olvashatatlan aláírás]

29. A kiállítás túlságosan szerény és nem tükrözi az 1956-os lengyelországi és magyarországi események méreteinek teljes valóságát. Ez nemcsak Poznań és Budapest lakosságának felkelése volt, hanem nemzeti felkelés, amely mindkét helyen az egész országra kiterjedt. Mindkét nép, a magyarok és a lengyelek többsége szegült szembe a rájuk kényszerített nem emberi arcú szocializmussal. Mi ne értenék ezt, mi, akik honfitársaink millióit veszítettük el lágerekben és börtönökben? Tisztelt állampolgártársaim, a megelőző bejegyzések arra készítettek, hogy kimondjam kívánságomat: a tragédiák rászolgáltak, hogy szlogenek és hisztériák nélkül levonjuk belőlük a tanulságot. A mi nevünkben öntözte vér az országokat, városokat, a mi nevünkben pusztítottak el embereket. Soha többé nem szabad ilyesminek előfordulnia.

1992. december 7.

Antonova

30. Mit is mondott azokban a napokban a Szovjetunió első Személye? Hiszen valahogyan meg kellett magyarázni a népek, igazolni kellett csapataink bevonulását azokba az országokba. Így beszélt (a rádióban): „Az egyik (RÁKOSI Mátyás) egyet mond, a másik (helyettese vagy munkatársa) mást mond. A nép nem tudja, kinek higgyen”. Én tudtam, akkor váltották le Rákosit, a helyére állították KÁDÁR Jánost. „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány” – ezeket a szavakat annyit ismételték a rádióban, ezekre emlékeztem. Semmi egyebet ezekről az eseményekről nem tudtam.

HEGEDUS András, DINYCSEI [sic!] Lajos – ezekre a nevekre hosszú éveken át emlékeztem. Igen, és talán még ma sem felejtettem el.

1992. december 8.

Latinov, nyugdíjas

31. Amikor megpróbálják a hazugságot és az igazságot egyazon edényben összekeverni és aztán ezzel megitatni másokat, akkor emögött meghatározott cél rejlik. Amikor a kommunistákat fasisztának nevezik, akkor lényegében véve az ugyanaz. A kommunista világnézet az internacionalizmuson és az ateizmuson, a fasiszta világnézet a nacionalizmuson és a vallásosságon alapszik. Ez utóbbi abszurditása nyilvánvaló, amit figyelembe kell venni mind a kommunista, mind pedig a fasiszta világnézet értékelésénél. Azokat a hibákat és tévedéseket, amelyek mind a kommunisták, mind a fasiszták ilyen vagy olyan gondolkodásmódjára jellemzőek, annak alapján kell megítélni, hogy milyen végső cél felé törek-szenek emezek és amazok.

1992. december 8.

V. Urvanov

32. A kiállítás ellentmondásos. Kevés az olyan szovjet dokumentum, amely cáfolhatná, hogy az alkotmányos rend megdöntésére irányuló megmozdulás volt készülődés Magyarországon abban az időszakban. A szovjet katonák nem adtak lehetőséget arra, hogy testvérháború alakuljon ki a magyarok között, ezért pusztultak el. Magyarországi látogatása alkalmával Jelcin nem talált egyetlen szál virágot, egyetlen jó szót az Oroszországból és a FÁK más országaiból való fiúknak címezve, akik ott veszítették életüket. Szomorú.

1992. december 8.

M. Gorjacsov
(Székesfehérvár, Komárom
Dunapentele, Dunaföldvár,
Kalocsa – 1956 őszén)

33. Drága testvéreim, magyarok, lengyelek, csehek és a többiek! Mindig ti voltatok számunkra a világtűrtorony, mindig abban reménykedtünk, hogy ti vetitek le magatokról először a kommunista rabigát. Fordítva történt. Csak a demokrácia fokozatos győzelme (még ha nem is végigvitte győzelme) tette lehetővé, hogy mi magunk döntsünk a magunk dolgaiban és megszabaduljunk a PB-KB uralomtól. Szóval, minden mindennel összefügg: eszméitekkel ti tápláltátok a „prágai tavaszt”, az meg táplálta a mi demokratáinkat, és ők tették lehetővé a ti végleges szabadságotokat.

Barátaim! Az orosz nép nem csak „nyevzorovokból”, „makasovokból”, „nyinaandrevákból”¹ és egyéb sötét alakokból áll. Ők a kisebbség. És mi nem engedjük meg, hogy lábbal tiporjanak minket, tehát a többi népet sem.

¹ A konzervatív ellenzék jellegzetes alakjainak neveiből képzett szavak.

Nincs szabadság szolidaritás nélkül!
A ti szabadságotokért és a mi szabadságunkért!

1992. december 8.

egy 40 éves mérnök

34. Sztálingrád alatt a nyevzorovok egyedül csak magyarból 300 000-et csépeltek el!

[olvashatatlan aláírás]

35. Az ilyen kiállítások feladata, hogy a valóság bemutatására törekedjenek, nem pedig az igazsághoz, minthogy mindenkinek megvan a maga igazsága. Ennek a kiállításnak a szervezői nem teljesítették feladatukat. Elértek viszont bizonyos célokat, amelyek stratégiai céljuk alapjának részét képezik – hogy gyűlöletet ébresszenek nemcsak a totalitarizmussal szemben, hanem mindennel szemben, ami szovjet, ami orosz, a kommunista ideológia iránti gyűlölet köntösében. Az életben kevésbé tapasztalt emberek egyes itteni bejegyzéseiből ítélve, a kiállítás (igazi bemutatásnak nem nevezném) rendezői részben elérték a maguk elé tűzött célt. Gondolom, idővel lesz majd egy másik kiállítás is, ahol azt láthatjuk, hogy mit műveltek a megmaradt horthysták saját honfitársaikkal. Bízom benne, hogy azért mégis csak lesz olyan kiállítás is.

1992. december 9.

Ivanov, 62 éves
nyugalmozott kapitány

36. Köszönet a kiállításért! Az embereknek meg kell tudniuk az igazságot. Az itteni dokumentumok között a leghatásosabbak a fotók. Lehetővé teszik, hogy nemcsak elolvassuk, de lássuk, érezzük az átéltek minden szörnyűségét. És természetes módon képzettársítások támadnak, emlékezetünkben felmerülnek egyáltalán nem távoli képek, amelyek amazoknak, a harminc év előtteknek logikus folytatásai. 1956-ban én természetesen nem értettem, mi történik, hiszen másodikos voltam és hittem a mi propagandánknak. Szégyellni való ez a múlt? Természetesen! Bár szégyenkezniük azoknak a tábornokoknak kell, akik odaküldték a katonákat és a tankokat, a pártnomenklatúrának, amely kiadta a parancsokat, amely az egész földgolyóra kiterjesztette a „demokratikus” centralizmus alapelveit. Elsősorban nekik. És a népet, amely hagyta magát becsapni, engedelmes hallgatásáért ugyanannyira lehet elmarasztalni és sajnálni is. (A szovjet népre gondolok.) Az áldozatok, akik a szabadságért – a mi szabadságunkért és a ti szabadságotokért – estek el, megérdemlik, hogy mindig és mindenütt emlékezzenek rájuk, hogy emlékműveket állítsanak nekik (nemcsak a hazájukban, de talán nálunk sem lenne bűn emléket állítani azoknak, akik idegen földön a mi totalitarizmusunk áldozatai lettek).

Nagyon jó, hogy megnyílt ez a kiállítás, és, hogy éppen az emberi jogok nemzetközi napjának előestéjén nyílt meg. (Én magam éppen ezen a napon kerestem fel, útban éppen a szaharovi jogvédő előadás felé.) Jó lenne, ha megjelenne egy gyűjteményes kötet, amely ezekkel az eseményekkel foglalkozna. A sztálinizmus gázteleinek Fekete könyvére gondolok, amelyben helyet kapnának követői, egészen napjainkig (hiszen csökevényes hajtásai mind a mai napig megjelennek).

A kiállítás információt, emocionális töltést is ad és tanít. És arra ösztönöz, hogy verjük félre a harangokat, hogy ilyesmi ne fordulhasson elő soha többé és sehol többé. Hogy sokat szenvedett földgolyónk minden népe szabad és boldog legyen.

És remélem, valóban, hogy szabadok és boldogok lesznek, hiszen a 20. század vége megszabadítja az embereket a rabságból, és felegyenesednek. Vannak, akik gyorsabban

haladnak a szabadság útján, vannak, akik lassabban. De aki egyszer megérezte a szabadság ízét, az nem fordul vissza többé.

És ezért az ilyen tragédiák nem ismétlődnek meg soha és sehol.

Mi ezt nem fogjuk megengedni! Akárhogyan is nosztalgizálnak, sóhajtoznak a tankok után némely „kortársaink” – perccemberkéék.

1992. december 10.

M. Hanukova
Szentpétervár
NF elnökségi tag

37. Nem tudom szó nélkül megállni, nem tudok elmenni mellette! Sok mindent lehet találni „pro” és „kontra”. A legfontosabb – a lényeg. A lényegre pedig jellemző, hogy nem tud tetszeni vagy nem tetszeni. Ez a lényeg! A legrosszabb, ha nem érinti meg az arra járó. Ami a szervezést illeti – az elgondolás kiváló. Kár, hogy a kiállítás némely erőnye egyben hiányosság is. Például a statisztikai átlaglátogató hiánya. A tömegek elé lépni, a mi körülményeink között – öngyilkosság. Nem kilépni – maga a feledés. Tulajdonképpen – benne vagyunk a képben.

1992. december 10.

Konysin 126-59-87

38. Az embernek könny szökik a szemébe és ökölbe szorul a keze. Úristen. Mi történt az emberekkel? Hogy lehet az, hogy az én honfitársaim, ezek a gyerekek, akiket sok éven át hazugságokkal butítottak, abban az őszinte hitben, hogy nemes dolgot cselekszenek, embereket gyilkoltak, tankokkal taposták el egy másik ország szabadságát? Mi mindennek kellett megfordulnia egy ember fejében ahhoz, hogy a fegyvere után kapjon, hogy így próbálja a másikat bunkósbotlaltal a paradicsomba űzni? De ezek az emberek csak sajnálatra méltóak, nem voltak tudatában annak, amit elkövettek. De mért van az, hogy mindmáig nyugodtan élnek azok, akik emezeket elküldték gyilkolni, halált osztogatni? Mért van az, hogy már 1992-ben vagyunk, és még mindig olyan keveset tudunk? Csak majd ha minden honfitársunk megtudja és elszégyelli magát attól, ami nálunk történt, csak akkor lehetünk biztosak abban, hogy ez soha többé nem ismétlődik meg. De addig a fasiszta-nyevzorovi alja népség, utódai azoknak a generálisoknak, akik ezt a vérfürdőt rendezték és akik nemcsak a mi népünket, de fél Európa népeit is rabságra ítélték, revánsról fognak álmodozni...

P. S.: Bocsánat a zaklatottságért, de kell egy kis idő, míg az ember magához tér. Mindez nem új számomra, de az emberi bestialitás minden újabb oldala pirulásra készíti az embert.

[olvashatatlan aláírás]

39. Erős, de már láttam hasonlót Varsóban. Olvastam és hallgattam A. Gom.-ot, olvastam Korgakot stb. Mindegy, ezt csinálni kell, ezt tudni kell.

[olvashatatlan aláírás]

40. A kiállítás eszmeileg nagyon tartalmas, igazságos. És az asztalon a virág, így mégis jobb!

Szergej

41. Ne ítéld, hogy ne ítéltessél!

Szemeim előtt felrémlik 1942. Leningrádban éhen haltak a szüleim, amikor 11 éves voltam, de soha nem éreztem gonosz indulatot és gyűlöletet a német katonák iránt.

Németország népét is, a Szovjetunió (Oroszország) népét is mindig úgy tekintetem, mint szörnyeteg hatalmi berendezkedések és tulajdon megtevesztettségük áldozatait.

1956-ban 25 éves voltam, és a lengyelekkel és a magyarokkal szimpatizáltam.

De idézzük fel a történelmet. A lengyelek és a magyarok vajon mindig a felszabadító eszmék hordozói voltak? Emlékezzünk a Nagy-Lengyelország expanzív jelszavára: „a tengertől a tengerig”.

Emlékezzünk arra, hogy 1918-ban Magyarországon kikiáltották a szovjethatalmat (orosz „segítség” nélkül).

Emlékezzünk arra, hogy 1917–22-ben, Oroszországban, a polgárháborúban a magyar nép számtalan képviselője vett részt a „vörösök” oldalán.

Emlékezzünk arra, miket követtek el a magyar megszálló seregek Jugoszláviában 1942-ben. És így tovább, és így tovább.

Minden nép és minden állam történetében voltak nemcsak fényes, de sötét momentumok is.

Hogy ez soha többé ne legyen!

Segítsen minket az Isten!

1992. december 17.

V. Szusko (Szentpétervár)

42. Köszönet a kiállításért. Ízléssel van elrendezve. Nagyon érdekes. Újból meggyőződhetünk az SZKP bűnösségéről.

D. M. (17 éves) diák Közgazdasági és Pénzügyi Egyetem

43. A Vendégkönyv nagyobb hatással van, mint maga a kiállítás. És még azt mondják, hogy a nép iskolázottsági színvonala hanyatlik... Átlapozva a könyvet, az ember meggyőződhet az ellenkezőjéről.

1992. december 18.

[olvashatatlan aláírás]

MOSZKVA – 1993. MÁRCIUS

1. Örömmel és büszkeséggel írjuk alá elsőként ennek a csodálatos kiállításnak a vendégkönyvét

a VEK folyóirat tudósítói

2. Adja Isten, hogy 1956 meg ne ismétlődjön!

egy látogató

3. Nem Akasztó falu és a Volga-mente parasztjai, nem Dunapentele és Szamara munkatársai s bűnösök. Bűnösök a politikusok. Hogy ez a borzalom soha meg ne ismétlődjön! Béke és boldogság mindenkinek!

1993. március 8.

Vdovin (MELZ)

4. Hálásan köszönjük a kiállítás szervezőinek a bemutatott fotókat. Borzasztó és fájdalmas, reméljük, hogy ilyesmi nem ismétlődik meg soha.

1993. március 18.

Vlagyimir

5. Ebben az időben – 1956 októberében–novemberében Budapesten, Székesfehérvárott, Szolnokon, Pécsen voltam. Csak most, hogy információhoz jutunk, többek között ilyen kiállítások révén, válik világossá, hogy mi is történt tulajdonképpen. Pedig tudjuk, kik csinálták! Az SZKP Politikai Bizottsága és az MSZMP vezetése. És közülük senkit sem állítottak bíróság elé. Vagy legalábbis emberi mivoltukban nem ítélték el.

Azok az idők soha nem térhetnek vissza!

6. A striking exhibition of a tragic time but a time that was perhaps the first glimpse of light to the dawning of „perestroika”.

7. Abban a reményben, hogy ilyen tragikus események többé nem ismétlődhetnek meg!

[olvashatatlan aláírás]

8. Vitathatatlan a kiállítás jelentősége, minthogy országaink történelmének ez az oldala eddig ismeretlen volt (Oroszországban). Sajnos, a fényképaláírások nem eléggé informatívak. Hiányzik a kiállított anyag katalógusa.

1993. március 31.

9. KÖSZÖNET!

1993. március 31.

10. Ez igen!

A ti és a mi szabadságunkért!

1993. márc. 31.

Petr Rjabov

11. A kiállítás sajnos nem túlságosan világítja meg az eseményeket, különösen ami Budapestet illeti. Végül is nagyon érdekes dolog, csak nincs kellő reklámja. Ezért alig tudnak róla (a kiállításról) azok, akik meggyőződésem szerint eljöttek volna ide.

1993. március 31.

N. Muraven

12. Érdekes kiállítás. Különösen az a fénykép tetszett, amikor a budapesti Rádió épületéből kihajítják a Szabad Európa adásának zavarására szolgáló berendezést. Az is világos, hogy a nyugati delegációk a fülük botját sem mozgatták, amikor az 1956-os munkásfelkelést leverték, és kimutatták, hogy félnek az emberi jogok védelmében vállalni a konfliktusokat.

1993 ápr. 1.

Zinojev

13. Nagyon köszönjük a bátor, érdekes kiállítást. Régóta érdekel minket Lengyelország és Magyarország történelme, de sok érdekes tényről csak most, ezen a kiállításon szereztünk tudomást. Várjuk az újabb kiállításokat országaink történelméről és kultúrájáról.

1993. ápr. 1.

a Színházi Társaság munkatársai

A forradalom és a megtorlás
Magyarországon

ADALÉKOK HAJDÚ-BIHAR MEGYE FORRADALMI BIZOTTMÁNYAINAK TÖRTÉNETÉHEZ¹

Tanulmányomban az 1956 októberében létrejött helyi forradalmi bizottmányok történetének fontosabb állomásait és társadalmi háttérének egyes vonásait próbálom meg rekonstruálni. Nem a megyében létrejött valamennyi forradalmi bizottmány történetének részletes áttekintése a célom, hanem dokumentumok – elsősorban periratok – és életút-intervjúk alapján az események elemzése.

Egy ilyen kutatással kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy azonosítható-e – a forrásokban legjobban dokumentált csoport – az '56-os politikai elítéltek köre a forradalomban résztvevőkkel. Nyilvánvaló, hogy a két csoport korántsem fedi egymást teljes mértékben. Elég a forradalmat követő emigrációs hullámra vagy a megtorlás gyakran napi politikai érdekeknek, taktikázásoknak, esetenként személyes kapcsolatoknak alárendelt „szeszélyes szisztematikusságára” utalni. A szeszélyesség elsősorban a háttérben lévő hatalmi-politikai szándékok kiszámíthatatlanságára, alkalmankénti logikátlanságára vonatkozik. A szisztematikusságot ellenben az igazolja, hogy 1957-től kezdve a politikai rendőrségen operatív tervek készültek „az ellenforradalmi eseményekben részt vett személyek” elleni intézkedésekről.²

Bizonyosnak látszik, hogy az 1956 utáni megtorlás irányítói vidéken több-kevesebb következetességgel igyekeztek megszüntetni a potenciális politikai elit újjászerveződésének lehetőségét s ennek érdekében arra törekedtek, hogy felszámolják, illetve hosszú időre megfélemlítsék azt a réteget, amely a forradalom időszakában nagy politikai aktivitást mutatott. Az 1957 és 1959 közötti időszakban megrendezett politikai perek³ elsősorban ezt a célt szolgálták. Jelenlegi ismereteim szerint Hajdú-Bihar megyében 63 településről került ki a büntetőeljárás alá vontak köre.

¹ Részlet egy készülő nagyobb tanulmányból.

² Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának munkájáról 1959. június 19. HBmL. 1. fond. 3. fcs. 79. óe.

³ 1958. augusztus 31-ig Hajdú-Bihar megyében 296 ügyben indult eljárás 1956-tal kapcsolatos cselekmények miatt. Lásd Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Ügyészség 1957. és 1958. évi munkájáról. HBmL. 1. fond. 3. fcs. 59. óe. 1959-ben viszont a különböző bírósági és ügyészségi statisztikák és jelentések szerint '56-os ügyekben már nem kezdeményeztek új eljárásokat.

A kutatás forrásai: a forradalmi bizottmányok fennmaradt jegyzőkönyvei, felhívásai, kiáltványai és levelezése, a jogerősen elítéltek bírósági statisztikai lapjai, a vádlottak periratainak, kihallgatási jegyzőkönyveinek életrajzi adatokat tartalmazó részei, valamint az egykori résztvevőkkel készített életrajzi interjúk voltak.

Ezeket felhasználva, létrehoztam egy társadalomtörténeti adatbázist, amelynek kialakítását alapvető módon meghatározta az, hogy csak azoknak az adatait tudtam rögzíteni, akiket a forradalom alatti szerepvállalásukért perbe fogtak. Ily módon a megyében lévő 83 település forradalmi bizottmányának vezetői (elnökei, elnökhelyettesei, titkárai) közül 46 fő, a forradalmi bizottmányok⁴ tagjai közül pedig 106 fő adatai állnak rendelkezésemre, ami együttesen a forradalom időszakában létrejött forradalmi bizottmányok tagságának körülbelül egy tizede. Ez a csoport éppen a kiválasztás módja – többek között a megtorlás során figyelembe vett politikai szempontok – miatt nyilvánvalóan nem képez szociológiaiilag reprezentatív mintát, ami eleve behatárolja következtéseim érvényességi körét.

Emellett közel 60 település összesen 654 nevet tartalmazó, de csak ritkán teljes forradalmi bizottmányi névsora⁵ is rendelkezésemre állt. Ezeken a listákon legtöbbször csak a neveket és a foglalkozást tüntették fel, s így elsősorban csak a 152 fős csoport szervezeti tagságának ellenőrzésére voltak alkalmasak, illetve a foglalkozási rétegződés vizsgálatához szolgáltatottak adatokat.

A kutatás során elsősorban büntetőeljárás alá vont⁶ forradalmi bizottmányi tagok és vezetők nemek szerinti megoszlását, életkorát, iskolázottságát, foglalkozását, családi állapotát, az esetleges büntetett előéletét, családi hátterét, pártállását és korlátozott mértékben egyes mobilitási tényezőket vizsgáltam. A vallási megoszlás és a jövedelmi viszonyok feltárására viszont nem voltak értelmezhető adataim.

Következtetéseink levonása során figyelembe kellett venni, hogy a hajdúsági városok és nagyközségek társadalmában az ötvenes évtized közepén a háború előtti rétegződési viszonyok, valamint a helyi társadalmak szokásrendszereinek és presztízsviszonyainak jelenléte és hatása még meghatározó módon volt jelen. A gazdasági viszonyok, a társadalom foglalkozási megoszlása és urbanizációs tér szerinti elrendeződése sem változott meg alapvetően 1945 és 1956 között. 1956-ban Hajdú-Bihar népessége 510 000 fő volt, közel a kétharmaduk falun élt, s csak mintegy harmada volt városlakó – Debrecenben, valamint a másik három járási jogú városban, Hajdúszoboszlón, Hajdúnánáson és Hajdúböszörményben.

Részletesebb statisztikai adatokat csak az 1949-es és az 1960-as népszámlás eredményei alapján ismerünk. 1949-ben az aktív keresők száma 227 122 fő volt, több mint kétharmaduk mezőgazdasági foglalkoztatottként, közel egyötödük ipari-építőipari dolgo-

⁴ A nemzetőrségek vezetőit és tagjait a kapcsolódási pontok ellenére is külön vizsgálom, mert ők egy másik és részben más típusú forradalmi szervezetet reprezentálnak.

⁵ A névsorokat lásd a forradalmi szervezetek iratai 1956. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár különgyűjteménye XXXII. 1. fi-4. d.

⁶ Ez a megjelölés a jogerősen elítélteken túl azokat is magában foglalja, akikkel szemben a nyomozást megszüntették vagy akiket internáltak.

zóként, egynyolcaduk pedig a tercier szektor alkalmazottaként kereste kenyérét. 1960-ban a megye 523 000 fős népességéből 244 700 fő volt aktív kereső. Közülük minden második ember továbbra is agrárfoglalkozású maradt, az ipari-építőipari keresők száma lényegében változatlan maradt, a tercier szektor alkalmazottainak létszáma viszont több mint kétszerezésére nőtt. Úgy tűnik tehát, hogy a mezőgazdaságból elmenekülők döntő többsége ezen a területen próbált meg új megélhetési forrásokat keresni. Az adatok értelmezése során figyelembe kell venni, hogy a foglalkozási átrétegződés az ötvenes évek végén, a második kollektivizálási hullám következtében gyorsult fel.

1956 évközepe adatok szerint 467 313 kat. h. földterület volt a 86 463 egyéni gazdálkodó kezében, ami az összes mezőgazdasági földterület 45%-a. A mezőgazdasági művelésre alkalmas területek fennmaradó részének mintegy harmada állami gazdaságok, községek, közel egynegyede pedig termelőszövetkezetek kezelésében volt.

A megye nem tartozott az ipari fejlesztés szempontjából kiemelten kezelt területek közé. S a kollektivizálás elől menekülők egy része általában más vidékeken próbálta biztosítani megélhetését. A korábbi időszakhoz képest új jelenség volt az ingázás és a kétlakosság felerősödése.

A munkásság csekély létszámnövekedésének forrása szinte kizárólag a mezőgazdaság volt. S ennek következtében 1949 után jelentősen megnövekedett az első generációs munkások száma.

Természetesen azzal a tényezővel is számolni kell, hogy a kényszerű és erőszakolt helyi hatalmi-közigazgatási elitcsere sem látszott véglegesnek, az ismeretlenből hozott községi vezetőknek meg kellett küzdeni az elfogadottságért, a helybeliek közül kiemelt apparátusvezetők pedig még nehezebben tudtak társadalmi elismertségre szert tenni, pontosan azért, mert ismerték őket. A helyi társadalmak szerkezete tehát ekkor még az erőszakos külső beavatkozások ellenére sem változott meg alapvetően; ezt az átalakulást csak az évtized végi kollektivizálás hozta magával.

II.

Pontosan nem határozható meg, hogy az októberi napok eseményeiben hányan vettek részt. Ha a megye településein a különböző megmozdulásokban részt vevők átlagos létszámát 250–350 főben⁷ határozzuk meg és összevonnjuk a megyeszékhely politikailag aktív csoportjainak létszámával, akkor arányuk eléri a félmillió fős népességű megye lakosságának 12–15%-át vagyis hozzávetőlegesen 60–75 000 főt, a felnőtt lakosság egyötödét. A rendelkezésre álló adatok alapján – a becslés logikáját követve – Hajdú-Bihar megyében mintegy 4–6000 fő lehetett tagja valamilyen forradalmi szervezetnek (munkástanács, forradalmi bizottmány, nemzetőrség) s ezen belül a települések forradalmi bizott-

⁷ A becslés alapjául az október 23-a utáni tüntetéseken részt vevőkkel és a forradalmi szervezetek tagjaival kapcsolatos, korabeli dokumentumokban és periratokban található adatok szolgáltak. De a becslést az ország más területeinek forradalmi eseményeiről készült feldolgozások is megerősítik. Lásd. Magyar Bálint: 1956 és a magyar falu. *Medvetánc*, 1988/2-3. 207–213. pp. és Belényi Gyula: Párhuzamos falurajzok (Kistelek és Mórahalom 1956-ban) In: *'56 vidéken. Zalaegerszeg, Zala megyei Levéltár*, 1992. 12–23. pp. A forradalmi bizottmányok létszáma a nagyobb községekben és a városokban igen gyakran 50 fő felett volt a társadalmi rétegződésnek megfelelően.

mányaiban mintegy 1500-2000 fő vállalhatott szerepet.⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy ezekben a napokban egy-egy településen a forradalmi bizottmány elnöke, elnökhelyettese(i), titkára(i) valamint nemzetőrpáncsnoka váltak meghatározó személyiségekké, akkor a megyeszékhellyel együtt kb. 450-500 főre tehető azoknak a száma, akik ennek a spontán kialakult politikai vezető rétegnek a tagjaként a forradalom alatt valóban meghatározó szerephez jutottak a helyi társadalmak életében.

Az aktivitást vizsgálva természetesen különbséget kell tennünk az eseményekben részt vevők csoportjai között. Egy részük megelégedett azzal, hogy egy-egy akcióban (tüntetésen, gyűlésen) való részvételével juttassa kifejezésre politikai akaratát, illetve elégedetlenségét a politikai viszonyokkal kapcsolatban. Másik része folyamatosan figyelemmel kísérte az eseményeket, ha a helyzet úgy hozta, újabb megmozdulásokon is részt vett, kisebb-nagyobb feladatokat vállalt. Feltehetően ezek a csoportok alkották azt a társadalmi bázist, amely háttérrel jelentett a kialakuló politikai erőcsoportok, illetve a megjelenő politikai szándékok számára. Részben közülük kerültek ki az újonnan alakuló politikai szervezetek tagjai is. A megválasztást igen gyakran más tényezők is motiválták. Számos esetben bekerültek ezekbe a testületekbe olyanok is, akik a választás során nem voltak jelen, de a helyi társadalomban elfoglalt helyük predesztinálta őket erre a szerepre. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy jelen esetben – Debrecen és a hajdúvárosok kivételével – jól átlátható kisközösségekről van szó, ahol egymás ismerete alapvető módon befolyásolta az ilyen típusú választásokat.

A kiválasztódott politikai vezetőréteg két részre oszlik: a tagokra, vagyis azokra, akik a szervezetben és a plenáris döntéshozatalban való részvételt vállalták, és az irányítókra, akik ezen túlmenően a vezetés és az operatív döntéshozatal egyéni felelősségét is magukra vették. A különbségtétel alapja az a feltételezés, hogy a tagság önmagában kisebb szerepvállalást jelentett, mint a vezetés. Ez a falvakban valóban így is volt, mert a bizottmányok plenáris üléseire – az idő rövidsége miatt – általában két-három alkalommal kerülhetett sor, míg a szűkebb vezető testületek szinte folyamatosan dolgoztak.

Ez a jellegadó társadalmi csoport – néhány kivételtől eltekintve – olyan elismertséggel rendelkezett, hogy politikai befolyását és a kialakult helyzet feletti áttekintését a forradalom időszakában és az azt követő másfél-két hónapban is meg tudta őrizni. Többnyire ezek az emberek voltak a kezdeményezői a november 4-e utáni ellenállási kísérleteknek.⁹

Fontos kérdés, hogy kik váltak vezetőkké ezekben a napokban?

A kiválasztás talán legfontosabb szempontja – a már korábban említettek mellett – a személyiség hitelessége és ismertsége volt. A kérdés másik oldala az, hogy kit tartott hiteles személyiségnek az adott környezet. Nyilvánvalóan azokat, akik nem kötelezték el magukat végletesen az 1956 előtt uralkodó politikai viszonyok mellett vagy esetleg óvatos formában ellenérzéseiket is kifejezésre juttatták. A munkahelyeken és a községekben a hitelesség

⁸ Ezt a becslést alátámasztja a BM. Politikai Nyomozó Osztályának egy 1959-es jelentése. Eszerint „Az ellenforradalomban részt vett személyek pontos feltérképezése befejezéséhez közeledik. Az eddigiek szerint kb. 4500 személy vett részt a különböző »forradalmi bizottmányok«-ban, munkástanácsokban és fegyveres nemzetőrségekben.” Jelentés a Hajdú-Bihar megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályának munkájáról 1959. június 19. HBmL. 1. fond. 3. fcs. 79. 6e.

⁹ Részletesen lásd Valuch Tibor: Adalékok az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei utóvédharcainak történetéhez. In: *A vidék forradalma*. 79–90. pp. Debrecen, Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja, 1992.

kialakulásában fontos része volt a szaktudásnak is. Az is természetesnek tekinthető, hogy számos településen az emberek nagyobb bizalmat éreztek azok iránt, akikről tudták, hogy a koalíciós korszakban valamelyik párt tagjai voltak.

III.

Többnyire nem volt jellemző, hogy a vidéki települések hangadó rétegének élő politikai kapcsolata lett volna az 56-os reformellenzékkel, de az 1953 júniusát követően megszerveződő reformerők, valamint a nyíltabb közléspolitikát folytató orgánumok (pl. Irodalmi Újság) szellemi-politikai hatása korántsem volt elhanyagolható, különösen a vidéki értelmiség körében. Közülük jó néhányan részt vettek a megyeszékhelyen a Kossuth Kör vitáján, illetve Donáth Ferenc 1956. október 22-i előadásán. Hajdúböszörményben a forradalmat megelőző napokban Losonczy Géza tartott – a megyei pártvezetéssel előzetesen egyeztetett – előadást, majd ezt követően beszélgetett néhány helyi viszonylatban ismert emberrel.

A debreceni Kossuth Körhöz hasonló reformszellemű vitafórum szerveződött Bocskai Kör néven Hajdúnánáson is, amely éppen október 23-án tartotta első nyilvános rendezvényét. A következő napok során a szervezők közül többen a helyi forradalmi bizottmány tagjai lettek.¹⁰

A forradalmi bizottmányok megválasztására általában a politikai követeléseket nyomatékosító és a Rákosi-rendszer jelképeinek eltávolítását célzó tüntetéseket követő falugyűléseken, népgyűléseken került sor. A tüntetések a megyében¹¹ október 26-án kezdődtek (Hajdúnánáson, Püspökladányban és Hajdúsámsonban) s a következő napokban általánossá váltak a megyében. Ebben fontos szerepe volt annak is, hogy október 27-től kezdődően a debreceni forradalmi bizottmány tagjai, illetve az általuk kiküldött katonák és egyetemisták járták a községeket és kisvárosokat – mintegy pótolva a működésképtelenné vált kommunikációs csatornákat is.

Az ország más régióhoz hasonlóan Hajdú-Bihar megye településeinek nagy részén is rendszerint két választásra került sor. Az első forradalmi bizottmányok ugyanis a megyei pártbizottság instrukciójára jöttek létre, zömében olyan személyek alkották, akik a korábbi időszakban csak kevéssé kompromittálták magukat, de az MDP iránti lojalitásukhoz nem fért kétség. Ezeket az embereket a második választás során kihagyták a testületekből.

A forradalmi bizottmányok, nemzeti bizottságok megalakulásában számos párhuzam fedezhető fel.

Azonosak voltak a megszerveződés ösztönösen demokratikus eljárás módjának tekintetében, abban, ahogyan ezek a szervezetek létrejöttek: legitimációjuk jogforrása a legtöbb esetben a demonstráció után megtartott népgyűlés volt. A „forgatókönyvek” egymástól távolos településeken is rendkívül hasonlóak: a gyűlés megszervezése és levezetése többnyire néhány, helyi viszonylatban közismert személyiséghez kötődött. A Himnusz

¹⁰ Részletesen lásd Völgyesi Zoltán: Hajdúnánás 1956-ban, Kézirat, 79 p. Debrecen, 1992.

¹¹ A megyei eseményekről jó áttekintést ad Filep Tibor: Az 1956-os forradalom Hajdú-Biharban c. tanulmánya. In: *1956 dokumentumai Hajdú-Biharban*. Debrecen, Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutató Intézetének Hajdú-Bihar megyei Kutató Csoportja, 1993. 7–27. pp.

eléneklése és egy szavalat után, helyzetértékelés és egy fórumszerű véleménycsere következett, majd ezután került sor az általában nyilvános jelölésre és választásra. A bizottmányok létrehozásának szükségességét a jogos politikai követelések támogatásával és az összeomlott közigazgatási rendszer pótlásával indokolták. Komádiban az október 27-én tartott népgyűlésen a megmozdulás egyik szervezője, „Piskolczy László bevezetőjében ismerteti a mai nap jelentőségét és a mai nagygyűlés szükségességét, mely az utóbbi napok magyarországi eseményei következtében önként beállott utcai felvonulás során a Hősök terén a Himnusz eléneklésével fejeztetett be. Előadása során tájékoztatást ad a közeli egyes városok mozgalmáról és kéri a nagygyűlést (...) határozza meg azokat a követelményeket, melyeket kifejezésre juttat, hogy ezeket összegyűjtve hozhassa a Debreceni Forradalmi Bizottmány tudomására.”¹²

Volt, ahol kerületenként történt a jelölés, mint például Hajdúböszörményben, másutt utcánként egy főt delegáltak, esetenként pedig a gyűlés résztvevői jelölőbizottságokat küldtek ki és ezek előterjesztése alapján választották meg képviselőiket. A kisebb településeken 50–250 fő után küldött egy tagot a lakóközösség a forradalmi bizottmányba. Volt, ahol a területi elv és a szakmai ágazatok képviselőitnek figyelembevételével választottak küldötteket (például Kabán). De néhol a korábbi koalíciós párttagság is jelölési szempont volt. Ahol a lakosság összetétele megkívánta, ott általában a foglalkozási és a területi szempontok érvényesítése mellett az etnikai csoportok képviselőitnek is figyelmet szenteltek. Bedő községben a forradalmi bizottmány megszervezése során „a megválasztott elnök javasolja, hogy minden tizedből válasszon a nép öt-öt bizottsági tagot, ezeken kívül az értelmiségből kettőt, kettőt a cigányok közül és kilencet az ifjúság közül. Javasolja, hogy olyanokat válasszanak meg, akik mindenben bírják a nép bizalmát és eddigi viselkedésükkel is megmutatták, hogy mindent a népért tesznek”.¹³

Általában azonos a követelések, a működési program, az elérendő célok megfogalmazása. A követelésekben nagy teret szenteltek a helyi kérdéseknek, elsősorban a mezőgazdaság problémáinak. Így került be a pontok közé a beadás eltörlése, az igazságtalan és jogtalan tagosítások megszüntetése, a meghurcolt paraszti csoportok rehabilitálása, a földadó mérséklése, új agrárpolitika kidolgozása és érvényesítése, a magán- és kollektív gazdaságok egyenjogúságának biztosítása, a szabad ingatlankereskedelem.¹⁴ Sehoh sem merült fel az 1945 előtti földbirtokviszonyok visszaállításának a követelése. A több helyen elhangzott „Új földosztást!” követelése a tagosításokra és az erőszakos földelvételekre vonatkozott. Minden a földdel kapcsolatos törekvés az 1947–48 után elszenvedett sérelmek orvoslására irányult. Az is figyelemre méltó, hogy a gazdasági jellegű követelések a kisipar és a kiskereskedelem kérdéseire is kiterjedtek; elsősorban a tulajdoni korlátozások feloldását és a sérelmek jóvátételét tartalmazzák.

¹² Jegyzőkönyv az 1956. év október 27. napján Komádiban megtartott nagygyűlésről. HBmL. XXXII. 1. 3.

¹³ A Bedői Forradalmi Bizottmány megalakulásáról készített jegyzőkönyv. Bedő, 1956. okt. 28. HBmL. XXXII. fond 1. d.

¹⁴ Lásd Konyár község Nemzeti Forradalmi Bizottmányának Kiáltványa 1956. október 28. HBmB. Irattára. B.907/1957. Nagy Zoltán periratai; Jegyzőkönyv a komádi nagygyűlésről 1956. október 27. HBmL. XXXII. 1. 3.; a Derecskei Nemzeti Forradalmi Bizottmány Kiáltványa 1956. október 27. HBmL. XXXII. 1. 2., valamint a Nádudvari Forradalmi Bizottmány követelési pontjai. 1956. október 27. HBmL. XXXII. 1. 3.

Ennek szellemében elsőrendű feladat volt a korábbi évek agrárpolitikájából, a beszo-
gáltatásból eredő sérelmek orvoslása. A legtöbb településen határozottan felléptek a termel-
őszövetkezetek vagyonának széthordása ellen és a tsz-vagyont zárolva a rendezést a remélt
konszolidáció időszakára halasztották. S egyben felhívták a tsz-tagokat és gazdákat a
mezőgazdasági munkák folytatására. Nagyrábén „a község forradalmi bizottmánya utasítja
a községi tsz-elnököket, hogy a termelőszövetkezet közös vagyonát óvják meg, ezért a
vezetőség és a tagság egyetemlegesen felelősek.(...) Utasítja a bizottmány a csoport
vezetőségét a vetés mielőbbi befejezésére, ezért a tagsággal együtt felelősek.”¹⁵ Ahol
létrejött a járási forradalmi bizottmány (pl. Berettyóújfaluban), ott is hasonló intézkedéseket
tettek. Helyenként viszont rendeletben szabályozták a tsz-ek feloszlásának menetét. Oly
módon, hogy határozatban mondták ki: a termelőszövetkezet feloszlása vagy a kilépés
csak az érvényes szövetkezeti alapszabályban foglaltak szerint lehetséges.¹⁶ Erre azonban
a forradalom napjaiban – a fellelhető dokumentumok szerint – igen ritkán került sor.
Többnyire az első megoldás volt általános. Ebben a vonatkozásban is jellemző volt, hogy
a helyi forradalmi bizottmányok az önkényeskedéseket igyekeztek megakadályozni.

A gazdasági pontok mellett természetesen politikaiakat is találunk. Az általános
politikai követelések kivétel nélkül mindenhol ugyanazok. Szinte mindegyik kiáltványban
előfordul a szovjet hadifogságba hurcoltak hazaengedésének követelése. Gyakori volt az
idegenből hozott vezetők helybeliekkel történő felváltásának a szorgalmazása és több
helyen szerepelt a demokratikus helyi önkormányzati választások igénye is, csakúgy, mint
a vallásgyakorlat üldözésének a megszüntetése és az egyházak működési korlátozásainak
feloldása. Talán nem túlzó az az állítás, hogy a követelésekben az 1947 után szétvert
társadalomszerveződési formák újjáteremtése iránti igény fogalmazódott meg.

A bizottmányok tagjai tudatában voltak tevékenységük felelősségének, de a létrejött
szervezetek átmeneti jellegének is. A Darvasi Forradalmi Bizottmány alakuló ülésének
résztevői kijelentették, hogy „szerepünket mindaddig tartjuk fent, amíg azt illetékes
hatóságok meg nem másítják. Addig viszont kötelességünknek érezzük, minden tekintetben
a község nyugalmát, a község birtokában lévő összes javaknak a megőrzését ellátni.”¹⁷
Derecskén úgy fogalmaztak, hogy „a feladatunk elsősorban minden magyar életének a
megvédése, hogy azután hogy lesz, mint lesz, az egy későbbi dolog”.¹⁸ Látható, hogy a
kistelepülések választott vezetői a realitások jegyében jelölték meg tevékenységi céljaikat:
„Legfőbb célunk széles néprétegek akaratan nyugvó igazi, diktatúramentes magyar szocia-
lista demokrácia kivívása. Éppen ezért kijelentjük, hogy nem vagyunk forradalmárok, de
szakítani kívánunk a sztálinista Rákosi-politikával.”¹⁹ – fogalmazta meg például Tetétlen
község forradalmi bizottmánya.

¹⁵ A Nagyrábéi Községi Forradalmi Bizottmány levele a termelőszövetkezet elnökének. 1956. október 29. HBmL. XXXII. 1. 4. d. De ezenkívül számtalan hasonló jellegű dokumentum található a községi forradalmi bizottmányok fennmaradt irataiban.

¹⁶ A Hajdúszováti Forradalmi Bizottmány határozata 1956. november 1. HBmB. XXXII. 1. 4. d.

¹⁷ Jegyzőkönyv a Darvasi Forradalmi Bizottmány vezetőségének alakuló üléséről 1956. október 28-án. HBmB. Irattára. B.1400/1957. Orosz Nándor periratai.

¹⁸ Jegyzőkönyv a Derecskei Nemzeti Forradalmi Bizottmány 1956. október 27-i üléséről. HBmB. Irattára. B.847/1957. Makkai János periratai.

¹⁹ Tetétlen község Forradalmi Bizottmányának alakuló jegyzőkönyve. 1956. október 27. HBmL. XXXII. 3. d.

A politikai álláspont kialakítása mellett, ezekben az első nyilatkozatokban, kiáltványokban felhívást tettek közzé a rend és a nyugalom megőrzése érdekében. A Kabai Szocialista Forradalmi Bizottmány „felhívja (...) a lakosságot, hogy őrizkedjen mindenféle feleslegesen rendzavarástól, a komoly helyzethez nem méltó meggondolatlan cselekedetektől. Mutassa meg a lakosság józan gondolkodásával, hogy tud élni a hatalommal.”²⁰

A forradalmi szervezetek önképére jellemző adalék a választott elnevezés. Leggyakrabban a „szocialista forradalmi bizottmány” és a „községi forradalmi bizottmány” névvel jelölték önmagukat, de volt Nemzeti Forradalmi Bizottmány (Derecske), Községi Intézkedő Bizottság (Újléta), Nemzeti Szocialista Forradalmi Bizottmány (Furta), Forradalmi Munkástanács (Biharnagybajom), Forradalmi Tanács (Ebes, Nyíradony), Forradalmi Munkás Bizottság (Földes) is.

Az újonnan létrehozott hatalmi testületek rendszerint az első üléseik során kialakították a szervezeti formájukat. Hajdú-Biharban a forradalmi bizottmányok jelentős része, különösen a kisvárosokban és a nagyobb községekben a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány szervezeti felépítésének mintáját követte, szekciókra tagolt, átlátható és jól működtethető testületek alakultak. A karhatalmi, közigazgatási és közellátási feladatok ellátására szinte mindenütt külön csoportok szerveződtek. De gyakori volt a földrendezési szekció létrehozása is (például Balmazújvárosban, Újlétán és Pocsajban). Arra is található példa – Nádudvaron –, hogy teljes körű igazgatási szervezetrendszer hoztak létre. Esetenként speciális szekció megalakítására is sor került, ilyenek tekinthető a panaszügyi csoport, amely a balmazújvárosi bizottmányon belül jött létre. Néhány helyen, így például Hajdúböszörményben és Hajdúnánáson a bizottmány egy nagyobb létszámú testületre, a forradalmi választmányra támaszkodott, illetve ennek tagjaiból választották meg.

A forradalmi bizottmányokon belül a választott létszámtól – átlagosan 10–50 fő – függően 5–13 tagú elnökségek, irányító testületek jöttek létre. A forradalmi bizottmányok elnökségének a bizottmány elnöke, elnökhelyettese/i, titkára/i, a nemzetőrség parancsnoka és parancsnokhelyettesei és a létrehozott szekciók, csoportok vezetői voltak tagjai. Kisebb létszámú testület esetén – 20 fő alatt – ritkán választottak külön elnökséget.

A járási székhelyek községi forradalmi bizottmányai vagy a járási funkciókat is ellátták (például Biharkeresztesen), vagy a járás területén lévő községekből kértek delegátusokat „minden megkezdett ezer lélek után 1 főt”²¹ (például Berettyóújfaluban vagy Derecskén), és formálisan is létrehozták a járási forradalmi bizottmányt. Derecskén október 31-én találkoztak a községek képviselői. A Derecskei Forradalmi Bizottmány elnöke, akit a járási testület vezetőjévé választottak, kifejtette: „a Járási Bizottmány megválasztása azért vált szükségessé, mert a széjjelaprózott forradalmi bizottmányokat nincs mi összetartsa, s nincs meg a közbeeső szerv a megye felé, illetve meg kell indítani a Megyei Bizottmány megalakulását. (...) Nem szabad elaludni hagyni a forradalmi szellemet. A budapesti és vidéki forradalmi bizottmányok összhangba kell hogy jöjjenek. A küldöttek szilárd forradalmi szelleme kell hogy áthassa a bizottmányokat, és kéri, hogy az itt elhangzottakról

²⁰ A Kabai Szocialista Forradalmi Bizottmány felhívása 1956. október 27. HBmB. Irattára. Gáll Zsigmond perirata. B. 1001/1957.

²¹ Lásd a Berettyóújfalui és a Derecskei Forradalmi Bizottmány iratait. HBmB. Irattára, B. 1087/1957. Csóra József és társai, B. 847/1957. Makkai János és társai periratai.

tájékoztassák a községi bizottmányokat.”²² A tanácskozás résztvevői határozatban mondták ki, hogy olyan kormány megalakítását követelik, mely az egész nemzet bizalmát bírja s a következőkben közösen fognak fellépni mind a helyi, mind az országos politikai célok megvalósítása érdekében. Elutasították az egyéni sérelmek azonnali orvoslására irányuló törekvéseket és felfüggesztették a pártok szervezését. Egyben intézkedtek a járási tanács átalakításáról.

A területi koordináció igénye községi, járási és megyei szinten egyaránt felmerült. Az egyes települések bizottmányai a megalakulást követően küldöttségek vagy telefon útján felvették a kapcsolatot Debrecennel és egymással. November 3-án pedig sor került a Berettyóújfalui, Derecskei, Biharkeresztesi Járási Forradalmi Bizottmányok együttes értekezletére. Az előkerült dokumentumok alapján látható, hogy a bizottmányok mindenütt igyekeztek kapcsolatot teremteni egymással. A községi testületek keresték a járást, a járási bizottmány – ahol volt – pedig segítette a községi bizottmányok megszerveződését, illetve esetenként intézkedésekkel irányította azok működését. A Berettyóújfalui Járási Szocialista Forradalmi Bizottmány körlevélben értesítette a járás községeit megalakulásáról, és felszólították a településeket a forradalmi bizottmányok megszervezésére, amelyhez küldötteik segítséget ajánlottak fel. A legfontosabb feladatként a rend és a nyugalom megőrzését, valamint a közellátás biztosítását jelölték meg. Egyben kérték a községeket, hogy delegáljanak képviselőket a járási testülethez.²³

Figyelemre méltó, hogy szinte mindenhol következetesen ragaszkodtak a kollektív vezetés és döntéshozatal elvének érvényesítéséhez. Darvason például határozatba is foglalták ezt. „A Forradalmi Bizottmány Vezetősége és összes tagja önálló intézkedést semmilyen körülmények között nem tehet, azt csak együttes megbeszélés, illetve felsőbb utasítás alapján teheti meg.”²⁴

Amint az új hatalmi testületek megszerveződtek, igyekeztek a kezükbe venni a település életének irányítását, hozzáálltak egy új közigazgatás megszervezéséhez. Első lépésként számos településen korlátozták a szeszes ital forgalmazását. Kismarján „a forradalmi népi bizottság a lakosság tudomására hozza a következőket:

1. A lakosság a rendet és a fegyelmet – mint eddig is – tartsa be, mert a legkisebb lopás vagy rendzavarás súlyos büntetés alá esik.

Ennek érdekében felhívja a népi tanács a bortermelőket, hogy senkinek bort kimérni ne próbáljon, mert ez a rendbontás kiindulópontja, és eszerint lesz büntetve....”²⁵

A legtöbb faluban és városban az esti órákra kijárási tilalmat rendeltek el. S szinte kivétel nélkül mindenhol létrehozták a nemzetőrséget. Ezzel egy időben begyűjtötték a községben található lőfegyvereket. Hosszúpályiban 1956. október 29-én dobolás útján tették közzé az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket. „... Tudatosítja a Községi Forradalmi Tanács a lakossággal, hogy a tegnapi napon a Nemzetőrség megalakult. (...)

A községi Forradalmi Tanács tegnap este ülésén úgy határozott, hogy a rend teljes helyreállításáig este 10 órától kimenési tilalmat rendel el.

²² Jegyzőkönyv a Derecskei Forradalmi Bizottmány alakuló üléséről. 1956. október 31. HBmB. Irattára. Makkai János periratai. B.847/1957.

²³ A Berettyóújfalui Járási Szocialista Forradalmi Bizottmány körlevele 1956. október 27. HBmL. XXXII. 1. d.

²⁴ A Darvasi Községi Forradalmi Bizottmány jegyzőkönyve. 1956. október 28. HBmL. XXXII. 1. d.

²⁵ A Kismarjai községi Forradalmi Bizottmány felhívása. 1956. október 28. HBmL. XXXII. 3. d.

Kérjük a lakosságot, hogy este 10 óra után lehetőleg kerüljék a közlekedést az utcákon és csak a legszükségesebb esetben közlekedjenek. Ez a tilalom egyelőre 3 napig tart.(...)

Felhívja a Forradalmi Tanács Bizottmánya mindazokat, akiknél bármilyen lőfegyver, töltény vagy ehhez hasonló fegyver van, hogy azok büntetés terhe mellett azonnal adják le fegyverüket vagy lőszerüket. Ugyancsak felhívjuk azokat is, akiknek tudomásuk van arról, hogy bárkinél lőfegyver vagy lőszer van, azt jelentsék be a Forradalmi Tanácsnál soron kívül...²⁶

A közigazgatási tisztviselőkkel a forradalmi testületek különbözőképpen bántak. Volt, akit szabadságoltak, volt, akit átvettek, de sokat leváltottak és elbocsátottak. Elsősorban azoktól akartak megszabadulni, akik korábbi cselekedeteikkel kivívták a helyi közösség ellenszenvét, különösen, ha nem helybeliek, hanem idegenek voltak. Sok helyen azonban nem eresztették szélnek az igazgatási apparátust, hanem a bizottmány alárendeltségébe helyezték át vagy bizottmányi tagokat helyeztek az egyes osztályok élére. „A tanács dolgozóit utasítjuk, hogy 1956. október 29-én reggel 8 órakor jelenjenek meg hivatalukban és folytassák további működésüket. A tanács mellé a Bizottmány titkárát, Gáll Zsigmondot állandó szolgálatra kirendeljük, s mellé naponkénti felváltásban egy bizottmányi tag fog működni soros elnök gyanánt. A kéthetenként szokásos vb ülésen a Bizottmány teljes számban megjelenik és ezáltal irányítjuk a tanács működését.”²⁷ Ritkán előfordult az is, hogy a volt tanács egyik-másik tagját vagy vezetőjét a forradalmi bizottmány tagjává, illetve vezetőjévé választották (Nagyrabé, Hajdúnánás).

A bizottmányokban rendszerint minden összejelentelről, tanácskozásról jegyzőkönyv készült. A döntéseket, utasításokat és a leveleket az adminisztráció előírásainak megfelelően több példányban készítették és igen sok helyen iktatták is a keletkezett iratokat. Paradox módon a megtorlás során ezek a dokumentumok a bizottmányok tagjai ellen emelt vádak bizonyítására szolgáltak.

Az intézkedések között a nemzetőrség felállítása mellett az élelmiszer-ellátás megszervezése volt a legfontosabb. Általában igyekeztek megnyugtatni a lakosságot és rendszerint kísérletet tettek a nagymértékű felvásárlások megakadályozására is. „Felkéri a községi Forradalmi Bizottmány községünk dolgozóit, hogy túlzott, felesleges, szükségletlen felüli közszükségleti cikkek, élelmiszer, ruházati cikkek stb. vásárlásaitól tartózkodják. A túlzott vásárlásokkal és felhalmozásokkal ugyanis veszélyeztetjük a többi, esetleg kevesebb pénzzel rendelkező lakostársaink ellátását”²⁸ – hangzott a dobolási hirdetmény Földesen 1956. október 28-án. Sok helyen gyűjtöttek és küldtek élelmiszert a fővárosba.

A politikai pártokkal kapcsolatban kétfajta álláspont alakult ki. A forradalmi bizottmányok egy része úgy foglalt állást, hogy a pártok szerveződése még korai, elsősorban azért, mert megosztaná az erőket, s ennek szellemében nem támogatták a pártok újjáalakulását.²⁹ A forradalmi bizottmányok másik része a pártalakításokat a változó politikai viszonyok velejárájának tekintette és helyiségiutalásokkal segítette. Ezekben a települése-

²⁶ Dobolási szöveg, 1956. október 27. Hosszúpályi. HBmL. XXXII. 3. d.

²⁷ Jegyzőkönyv a Kabai Szocialista Forradalmi Bizottmány 1956. október 27-i alakuló üléséről. HBmB. Irattára. Gáll Zsigmond periratai. B.1001/1957.

²⁸ Dobolási szöveg Földesen 1956. október 28. HBmL. XXXII. 1. 4. d.

²⁹ A Derecskei Nemzeti Forradalmi Bizottmány 1956. október 31-i jegyzőkönyve. HBmB. Makkai János periratai. B.847/1957.

ken kivétel nélkül az 1948 előtti időszak koalíciós pártjainak felélesztéséről volt szó. A legaktívabbak az egykori kisgazdák voltak.³⁰ De néhány helyen MKP néven sor került a kommunista párt újjászervezésére is. A megye városai közül Hajdúböszörményben volt a legdinamikusabb a pártok szerveződése. Általában ott voltak erősebbek a pártosodási törekvések, ahol egy-egy párt hagyománnyal rendelkezett vagy volt pártvezetők kerültek be a forradalmi bizottmányba, mint például Polgáron. A pártokra épülő parlamentáris demokrácia általános követelése azonban szinte minden jelentősebb település forradalmi bizottmányának politikai programjában szerepelt.³¹

Magától értetődően a bizottmányok ellenőrzése alá került a helyi kommunikáció, amelynek legfőbb eszközei a hangos híradó és a dobolás voltak. A hangosbemondókra gyakran rákapcsolták a Kossuth Rádió, illetve a Miskolci Rádió adásait, így gondoskodva a lakosság tájékoztatásáról. A nagyobb településeken a postai telefonbeszélgetések engedélyezését is a bizottmányok hatáskörébe vonták.

A községi forradalmi bizottmányok egy része, elsősorban a kisebb településeken november 4-ét követően is folytatta tevékenységét. Derecskén a forradalmi bizottmány november 5-én is tartott ülést csakúgy, mint az előző napokban. A bizottmány tagjai a változások ismeretében is úgy vélték, továbbra is szükség van a testületre. „Ezt a bizottságot a nép hozta létre, a bizottmány demokratikusan van megválasztva, s addig dolgozunk, míg a nép ellenkezőjét nem mondja. Derecske rábízta az intézkedés jogát a Nemzeti Forradalmi Bizottmányra, nekünk a nép szava parancs, míg megbízatásunkból vissza nem hív.”³²

A politikai helyzet képlékenysége folytán december közepéig gyakori volt, hogy a forradalmi bizottmány és a tanácsi testületek tagjai együttes megbeszéléseken keresték a megoldást az aktuális kérdésekben.

A legtöbb helyen december utolsó napjaiban hivatalos felszámolási eljárás keretében szüntették meg a forradalom időszakában létrejött szervezeteket. „A tanácselnök a forradalmi bizottmány képviselője és egy járási kiküldött jelenlétében az Elnöki Tanács 1956. évi 25. sz. törvényerejű rendelete alapján kinyilvánította a helyi Forradalmi Bizottmány megszűnését.”³³ Néhány településen azonban nem vették tudomásul ezt a rendeletet és a bizottmány még néhány hétig működött (Biharkeresztesen 1957. január 12-ig, Komádiban január 24-ig).

Debrecenben a forradalmi bizottmány létrejöttének körülményei részben mások voltak. Egyetemi városról lévén szó, a politikai érzékenység már a Kossuth Körben, illetve a forradalom kitörése előtt egyetemi politikai mozgolódásokban is megnyilvánult.

Az október 23-i tüntetést követően, a megyei pártvezetőkkel szemben az egyetemisták és az időközben megalakuló munkástanácsok vezetői képviselték a politikai változások programját, egyértelműen megfogalmazva követeléseiket.³⁴ A tárgyalásokat követően –

³⁰ Részletesen lásd a Kabai Szocialista Forradalmi Bizottmány és a Földesi Forradalmi Munkás Bizottság iratait. HBmL. XXXII.1. 3., valamint a Tiszacsegei Községi Forradalmi Bizottmány 1956. október 31-i ülésének jegyzőkönyve. HBmB. Irattára. Kováts József periratai. B.73/1958.

³¹ Lásd a berettyóújfalui és a derecskei forradalmi bizottmány felhívásait. HbmB. Irattára. Makkai János periratai. B.847/1957.

³² A Derecskei Nemzeti Forradalmi Bizottmány 1956. november 5-i ülésének jegyzőkönyve. Dr. Sárközi Lajos felszólalása. HBmB.

³³ Lásd jegyzőkönyv az Álmosdi Forradalmi Bizottmány megszüntetéséről. HBmL. XXXII. 1. 1.

³⁴ Részletesen lásd *Néplap*, 1956. október 23. XIII. évfolyam 250. szám. Rendkívüli kiadás.

október 26-án – kiadott közös nyilatkozat már ekkor forradalmi, szocialista és nemzeti jellegű mozgalomként értékelte az eseményeket.³⁵ Szintén ezen a napon került sor a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány (továbbiakban DSZFB) megválasztására mintegy 3–400 küldött jelenlétében. Szervezeti felépítését tekintve a bizottmány 3 tagú elnökségre és titkárságra, valamint változó létszámú – a napi igazgatási feladatokat végző – szekciókra tagolódott. Ez utóbbiak közül kezdetben csak a karhatalmi, a szervezési, a kereskedelmi-élelmezési és a jogi-igazságügyi létezett, a tájékoztatási, az adminisztratív és a gépkocsi szekciót később hozták létre. A november 2-i plenáris ülésen felmerült egy különleges hírszerző csoport felállításának a gondolata,³⁶ amivel a plenáris ülés is egyetértett, de érdemi tevékenységet ez a csoport az idő rövidsége miatt már nem fejtett ki.

Az események előrehaladtával szükségessé vált a különböző szekciók feladatainak és tevékenységi körének egyértelmű megjelölése. A jogi és igazságügyi szekcióban részben el is készült egy tervezet, ami a megnövekedett feladatok ellátásához szükséges működési rend fontosabb részeit tartalmazta a karhatalmi, a szervezési, az adminisztratív és a jogi szekció vonatkozásában.³⁷

A testület megalakulásakor 39 főből állt, majd 44 tagúra bővült. A döntéshozatal az elnökség és a titkárság tagjaiból, valamint a szekciók vezetőiből és 3-4 tekintélyesebbnek tartott bizottmányi tagból álló belső kör kezében összpontosult, amely mindennap két alkalommal tartott megbeszéléseket. Míg a plenáris ülésekre naponta-kétnaponta került sor. A bizottmány elnökének Csorba László alezredest, a helyőrség parancsnokát tekintették, de mindvégig következetesen ragaszkodtak a kollektív vezetés elvéhez. Az elnökség három tagja egyformán jogosult volt a bizottmány képviselőjére.

A választás során – elsősorban a munkásküldöttek fellépésének következtében – az október 26-ára virradóan befejezett tárgyalásokon kötött megállapodástól eltérően – nem kerültek be a pártapparátus képviselői az új testületbe. S így szertefoszlott az MDP megyei vezetőinek az a reménye, hogy a továbbiakban is cselekvő részesei lehetnek az eseményeknek. Döntő többségük levonva a következtetéseket, elhagyta a várost, illetve a városban állomásozó szovjet katonai alakulatoknál keresett menedéket.

A DSZFB politikai arculatát meghatározta, hogy létrehozásának kezdeményezői és meghatározó személyiségei között több olyan MDP-tag (többek között Dede László, Kiss Ferenc, Für Lajos, Garab Imre) található, akik a Nagy Imre nevéhez kötődő reformpolitika támogatói voltak. A szocialista jelző szerepeltetése a bizottmány nevében a nagy többség számára magától értetődött. Csak november 2-a után maradt ki, amikor egyre inkább úgy tűnt, hogy a bizottmány többpárti alapra helyeződik.

Ez a reformer elkötelezettség a DSZFB működésében mindvégig meghatározó súllyal volt jelen. Emellett természetesen kimutatható más politikai irányzatok, elsősorban egy polgári-demokrata, konzervatív gondolkodásmód jelenléte is, amelynek egyik legmarkán-

³⁵ Részletesen lásd *Néplap*, 1956. október 26. XIII. évf. 253. sz.

³⁶ Lásd a DSZFB 1956. november 2-i ülésének jegyzőkönyve. Vass Imre felszólalása. HBmL. XXXII. 1. 2. d.

³⁷ Feljegyzések a forradalmi bizottmány szekcióiról és feladatairól. Hadtörténeti Levéltár. A Debreceni Katonai Bíróság iratai, B. II. 278/1957. Csorba László periratai.

sabb képviselője az elnökségi taggá választott Kovács Béla, egykori debreceni kisgazda politikus volt.³⁸

A bizottmány tevékenységét alapvetően meghatározó személyiségek elsősorban az egyetemi oktatók és hallgatók és a fiatal katonatisztek közül kerültek ki. A munkástanácsi küldöttek szerepe elsősorban az üzemi munkásság radikálisabb álláspontjának képviselőként nyilvánult meg. Ez a radikalizmus nem a cselekvések, hanem a politikai követelések (pl. a szovjet csapatok kivonása) határozottabbá tételét jelentette.

A helyzet diktálta politikai megfontolásokat még azok a bizottmányi tagok és vezetők is tudomásul vették, akik köztudomásúan távol álltak a szocialista gondolkortól. Az október 29-i elnökségi ülésen megvitatták az aktuális politikai kérdéseket. Elismerték Nagy Imre kormányát, de a változások szellemében sürgették a további kormányátalakításokat is.³⁹

A bizottmány tagjai a testület létezését s különösen a saját politikai szerepvállalásukat – a vidékiekhez hasonlóan – átmeneti jellegűnek tekintették. Aminek a megalakulást követő első nyilatkozatokban, a politikai álláspont megfogalmazásával egyidejűleg hangot is adtak.

„Debrecenben az ország válságos állapotára való tekintettel e hó 26-án megalakult a Szocialista Forradalmi Bizottmány. A bizottmány megalakulását a város politikai és állami szervei tudomásul vették, magukat ennek alárendelték, s mellette állnak Debrecen város karhatalmi és fegyveres alakulatai is.

A Forradalmi Bizottmány programja és legfontosabb követelései:

1. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány minden erejével igyekszik olyan előfeltételeket teremteni, hogy a jelenlegi Kormány a felkelőkkel megköthesse a tűzszünetet, hogy a vérontás azonnal megszűnjön. Teljes erejével előmozdítja a rend helyreállítását s a helyzet konszolidálódását.

2. A Kormány a tűzszünet megkötése után hasson oda, hogy a szovjet csapatokat rendeljék vissza saját helyőrségeikbe, majd vonják ki őket Hazánkából.

3. A további kibontakozás érdekében követeljük, hogy a Kormány kompromittált sztálinista-rákossista tagjait a közeljövőben váltsák le, s az ország területén megalakult Forradalmi Bizottmányok, illetve munkás és paraszt Tanácsok küldötteinek összehívása és ellenőrzése révén alakítsák újjá a Kormányt, s ez az új kormány írja ki az országgyűlési választásokat.(...)⁴⁰

A bizottmány széles körű elismerését jelzi, hogy a városban állomásozó katonai alakulatok, illetve azok tisztikarának jelentős része elkötelezte magát a forradalom mellett, sőt a Belügyminisztérium fennhatósága alá tartozó belső karhatalom debreceni alakulata is elismerte a bizottmányt.

A DSZFB a megalakulást követő napokban átvette Debrecen életének irányítását. A két legfontosabb feladat itt is a közellátás folyamatosságának a biztosítása és az esetleges

³⁸ Részletesen lásd Székelyhidi Ágoston interjú. Készítette: Valuch Tibor 1992–93. Oral History Archivum, 47. sz. valamint Kovács Béla: A Debreceni Forradalmi Bizottmány munkájáról. In: *A vidék forradalma* 17–25. pp. Debrecen, Az 1956-os forradalom történetének Hajdú-Bihar megyei Kutatócsoportja, 1992.

³⁹ A DSZFB Elnöksége 1956. október 29-i ülésének jegyzőkönyve HBmL. XXXII. 1. 2. d.

⁴⁰ A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány kiáltványa. 1956. október 28. HBmB. Irattára. Kiss Ferenc periratai. B.1135/1957.

fegyveres atrocitásoknak a megakadályozása volt. A közellátás a forradalom időszakában kielégítő volt s emellett a Budapest megsegítésére gyűjtött élelmiszeradományok elszállításáról is gondoskodtak.

Az éjszakai órákra kijárási tilalmat rendeltek el. A karhatalmi szekció pedig határozott intézkedésekkel biztosította a rendet. Fegyveresen őrizték a fontosabb létesítményeket, megszervezték, majd november elején felfegyverezték az üzemőrséget, létrehozták a nemzetőrség első alakulatait. Feloszlatták az ÁVH debreceni zászlóalját s megelőző lépésként gondoskodtak mintegy két tucat vezető beosztású államvédelmi tiszt őrizetbe vételéről. Tevékenységük eredményességét az is jelzi, hogy Debrecen azon kevés település közé tartozott az országban, ahol a szovjet emlékművek sérelem nélkül vészelték át ezeket a napokat.

Ugyancsak fontos lépés volt a távközlés feletti rendelkezés biztosítása a lokátoros ezred katonáinak közreműködése révén, valamint a helyi kommunikáció megszervezése. Ennek érdekében a bizottmány a megyei napilapot a saját felügyelete alá vonta s az október 29-től kezdve annak orgánusaként – Debreceni Hírlap címen –, újjászervezett szerkesztőség gondozásában jelent meg. Saját rádióadót is felállítottak, amely Csokonai Rádió néven október 31-től meg is kezdte műsorának sugárzását.⁴¹

A jelentősebb vidéki forradalmi központokkal (Miskolc, Győr) és a kormánnyal is folyamatos kapcsolatok fenntartására törekedtek. Október 30-án küldöttség utazott Budapestre és tárgyalásokat folytatott Losonczy Gézával,⁴² majd november 1-én, a Győrben szervezett országos tanácskozáson is képviseltette magát a DSZFB.

Miután Debrecen a szovjet katonai mozgások útvonalának egyik állomása volt, a bizottmány vezetői (Csorba László, Garab Imre, Erdélyi Gábor, Für Lajos, Dede László) több alkalommal folytattak tárgyalásokat az összeütközések elkerülése érdekében a városban lévő és a környéken állomásozó szovjet csapatok parancsnokaival. A legutolsó ilyen megbeszélést november 3-án tartották, ahol a szovjet egységek parancsnokai úgy nyilatkoztak, hogy nem fogják megtámadni a várost. A szovjet katonai gyűrű még ezen a napon bezárult Debrecen körül.

A DSZFB helyzeténél fogva kisugárzó hatást gyakorolt, egyetemisták és katonák vidékre küldésével segítette a községi forradalmi bizottmányok megalakulását és a későbbiek során koordinálni próbálta ezek tevékenységét. Ennek következtében november első napjaiban már számos helyen Megyei Forradalmi Bizottmány néven említik vidéken és Debrecenben egyaránt, s a testület fokozatosan be is töltötte a regionális irányítással járó feladatköröket.

Október 31-én Debrecenben is megkezdődött a pártok újjáalakítása, a kisgazdapárt, a szociáldemokrata párt és a parasztpárt mellett, a kommunista párt szervezése. Ám ezek a kezdeményezések nem jutottak túl a kezdőlépésen, a hátralévő időben nem tudtak érdemi befolyásra szert tenni sem a helyi politikában, sem a bizottmányon belül.

A bizottmány tevékenysége november 4-ével kényszerű véget ért: tagjainak egy részét letartóztatták és Ungvárra hurcolták, másik része pedig hosszabb-rövidebb időre visszahúzódtott vagy illegálisba vonult. A Szovjetunióba hurcoltak csak decemberben térhettek

⁴¹ Az adások szövegét lásd HBmB. Irattára. Kiss Ferenc periratai. B.1135/1957.

⁴² Losonczy Géza feljegyzése a debreceni küldöttség látogatásáról. ÚMKL. XX-5-4. Vizsgálati iratok, 12. köt. 25–29. pp.

vissza és szabadultak ki. Néhányan külföldre menekültek. A bizottmány vezető személyiségeinek nagy részét 1957 tavaszán–kora nyarán őrizetbe vették és az év folyamán hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre ítélték.

IV.

A továbbiakban arra keresek – legalábbis részleges – választ, hogy kik voltak a forradalom résztvevői, pontosabban a létrejött forradalmi bizottmányok tagjai⁴³ Debrecenben és a megyében.

A „munkás”, „értelmiségi”, „diák” és „paraszt” kategóriák túlságosan tágak ahhoz, hogy valójában választ kapjunk kérdéseinkre. Hiszen az adott mikrotársadalmi közegben korántsem volt mindegy, hogy valaki tsz-tag-e vagy egyéni gazda, napszámos vagy ingázó munkás. Debrecen kivételével talán a kisvárosokra is vonatkoztatható ez a megkülönböztetés.

Jelenleg csak azokról a forradalmi bizottmányi tagokról és vezetőkről állnak rendelkezésre adatok, akiket a forradalom után büntetőeljárás alá vontak, ezért következtetések levonása helyett csak azoknak a feltételezéseknek a megfogalmazására vállalkozhatok, amelyek e csoport adatainak elemzése alapján lehetségesek.⁴⁴

Az első szembeötlő tény, hogy a forradalmi bizottságok tagjaivá igen ritkán választottak nőket. Ami valószínűleg annak a következménye, hogy a falvakban a szokások továbbélésének következtében a nők napjainkra megszokott szerepvállalásáról akkor még szó sem lehetett. A 152 fő között nincs nő, míg a forradalmi bizottmányi listákon összesen 4 nő található a 654 fő között. Ez azonban csak azt jelenti, hogy a nők politikai szervezetekben való részvétele nem jellemző. Azt viszont nem, hogy a nők politikai aktivitása a forradalom időszakában elhanyagolható lett volna, mert más forrásokból vannak erre vonatkozó adatok. Az is kétségtelen tény, hogy a forradalmat követő megtorlás időszakában elsősorban ideologikus és aktuálpolitikai megfontolásokból meglehetősen kevés nőt vontak felelősségre. Ez is azt jelzi, hogy a forradalomban résztvevők és az elítéltek csoportjai nem teljesen azonosak.

A korösszetételt illetően elsősorban a 26–45 év közötti generációk tagjait választották bizottmányi tagokká és vezetőkké. Debrecenben a 45 év feletti korosztályhoz tartozók részvétele ritka, de a vidéki forradalmi bizottsági tagok egynegyedének 46–65 év között volt az életkora.

Az adatsorokból egyértelműen kirajzolódik, hogy majdnem egy korosztálynyi eltérés van a legnagyobb létszámú debreceni és vidéki csoportok között, vagyis a vidéki forradalmi bizottmányi tagok legnagyobb része 36 és 45 év közötti, a debreceniek többsége viszont 26 és 35 év közötti volt. Ez természetesen az átlagéletkor eltéréseiben is kimutatható. A debreceniek átlagéletkora 32,8 év volt, míg a vidékieké 39,1 év.

⁴³ Ennek megállapításához természetesen nem elegendő ennek a speciális csoportnak a vizsgálata, ezért ahol módom volt, kiegészítő forrásokat (forradalmi szervezetek iratai, rendőrségi nyomozati iratok, életútinterjúk) is felhasználtam feltételezéseim megfogalmazásához.

⁴⁴ Miután mindössze 152 személyről van szó, adataik táblázatba foglalásától eltekintettem.

E 152 fő adatainak elemzése nyomán Debrecenben a fiatal felnőttek részvétele mondható dominánsnak a forradalmi bizottmányokban, míg vidéken inkább a középgeneráció szerepvállalása volt a meghatározó. Ez az eltérés részben Debrecen iskolavárosi funkciójából, az egyetemek és a katonai alakulatok jelenlétéből adódik, részben pedig abból, hogy a falusi környezetben szívesebben bízták a politizálás felelősségét a tapasztaltabb felnőtt generáció tagjaira. Ennek csak részben mond ellent az, hogy a vezetővé választottak Debrecenben idősebbek voltak a tagságnál, míg vidéken éppen fordított a helyzet a vezetők átlagosan öt és fél évvel fiatalabbak voltak a bizottmányok tagjainál.

A családi állapotot vizsgálva: 17 fő esetében nem volt adatom, 18 fő nőlen, 1 fő pedig elvált volt. Több mint háromnegyedük (116 fő) rendelkezett önálló családdal.

A perbe fogott bizottmányi vezetők között Debrecenben a nőtlenek aránya, vidéken ellenben a családosok létszáma volt a magasabb. Úgy tűnik tehát, hogy Debrecenben a független, családi kötöttségektől mentes, illetve kevésbé elkötelezett fiatal emberek könnyebben vállalkoztak politikai szereplésre. Feltűnő viszont, hogy vidéken a megállapodott két-három gyermekes családapák alkották az aktív réteg derékhadát. Ők elsősorban a fiatal felnőtt és a középgeneráció soraiból kerültek ki. Kötöttségeik ellenére valószínűleg a helyi társadalomban elfoglalt helyzetük következtében váltak fontos politikai szereplőkké. S nem elhanyagolható a nagycsaládosok jelenléte sem a vidéki forradalmi bizottmányokban. Ebben az esetben a családi állapot szoros összefüggésben van az életkorral és a hagyományos falusi életformával. Ezeket az embereket a nagycsalád nem tartotta vissza a közéleti szerepléstől.

Az iskolázottságról általában elmondható, hogy a 152 fő átlagos képzettségi szintje meglehetősen magas. Több mint egyharmaduk egyetemet vagy főiskolát végzett, közel egyötödük pedig középiskolai végzettséggel rendelkezett. Elemi és általános iskolát végzett 65 fő. Kilenc esetben nincsenek adataink. A magasabb iskolai végzettségűek aránya Debrecenben igen nagy, az alacsony iskolázottságuk jelenléte viszont elhanyagolható. Vidéken kiegyenlítettebb az iskolázottság szerkezete, közel azonos volt az elemi, illetve általános iskolát végzettek száma a középiskolai és felsőfokú végzettségűekével. Valószínűnek tűnik, hogy a felsőfokú végzettségűek valamelyest felülreprezentáltak, tekintve hogy a megtorlás során előszeretettel állítottak egy-egy értelmiségit felbujtóként a perek középpontjába. De ennek figyelembevételével is azt jelzik a kutatási eredmények, hogy az egyetemet és főiskolát végzettek nemcsak a városokban, hanem a községekben is részt vettek a helyi politika alakításában. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a forradalmi bizottmányok vezetői között is jelentős az arányuk. Míg Debrecenben a vezetők között nem találunk alacsonyabb iskolai végzettségűeket, addig a vidéki vezetők több mint egyharmada elemi és általános iskolát végzett, egyhatodik pedig középiskolai végzettséggel rendelkezett. Ez a viszonylagos kiegyenlítettség is azt jelzi, hogy a politikai érdeklődés azokban a hetekben meglehetősen széles körű volt, nem kötődött markánsan iskolázottsági szintekhez.

A foglalkozási rétegződés szerint, a forradalmi bizottmányok tagjait községi viszonylatban általában két réteg adta:

1. a gazdálkodók általában az 5–15 kat. h.-as egyéni gazdálkodó középréteg, esetenként egy-egy nagyobb gazdával kiegészülve (mint Hajdúböszörményben, Polgáron, Monostorpályiban, Derecskén).

2. a helyi értelmiség [a tanító(k), az orvos, az állatorvos az agronómus, olykor a korábbi években közigazgatási tapasztalatot szerző tisztviselő és a különböző egyházak helyi lelkésze(i)].

Ezenkívül, ha volt a településen katonai helyőrség vagy határőrlektanya, képviselték magukat a fegyveres testületek is. Elsősorban a nemzetőrség megszervezéséhez nyújtottak segítséget.

Nagyobb települések, vidéki kisvárosok esetében harmadik csoportként megjelent az iparosság. Ezt az eddig előkerült forradalmi bizottmányi névsorok is megerősítik.

A Hajdúdorogi Forradalmi Bizottmány tagjai között például a következő foglalkozások képviselőit találjuk: 2 tanítót, 3 gazdálkodót, 2 hivatalnokot, 1 kisiparost, 1 agronómust, 1 kereskedőt és a görög katolikus egyház papját. A Berettyóújfalui Járási Forradalmi Bizottmány elnöke egy fiatal, alig három éve ott élő orvos volt, tagjai között gazdálkodókat, tisztviselőket, szakmunkásokat és tanárokat egyaránt találunk. Kabán a 11 tagú bizottmány-nak 4 gazdálkodó, 2 szakmunkás, 1-1 segédmunkás, tanár, állatorvos, református lelkész és üzletvezető volt a tagja. Balmazújvárosban a 22 főből álló bizottmány elnöke állatorvos volt, a tagjai között 7 gazdálkodó, 3 tanár, 2 tisztviselő, 2 középiskolai diák, 2 iparos, 2 szakmunkás és 3 segédmunkás található.

Debrecenben a várost irányító 39 fős testület tagjai között 14 munkás, 8 egyetemi hallgató, 5 tisztviselő 4-4 katonatiszt és jogász, 2-2 egyetemi oktató és középiskolai diák volt.

Debrecenben a forradalmi bizottmány összetételét tekintve döntő többségben vannak a szellemi foglalkozásúak. Ha elemzési kontrollként a névjegyzékekben⁴⁵ fellelhető foglalkozási megoszlást összehasonlítjuk ezzel, akkor közel azonos arányokat kapunk. Ez alapján a megyeszékhelyen a forradalmi bizottmányokban tevékenykedők egyharmada fizikai, kétharmada pedig szellemi foglalkozású volt. Vidéken az arány pontosan a fordítottja ennek. A vezetők esetében közel azonos a két nagy foglalkozási csoport részvétele. A tagság tekintetében érthető módon magasabb a fizikai foglalkozásúak száma és alacsonyabb a szellemieké.

A 152 perbe fogott forradalmi bizottmányi tag és vezető közel egyötöde munkás volt. Ezen belül egyharmaduk szakmunkás, kétharmaduk pedig betanított, segéd- vagy alkalmi munkás. Részvételük elsősorban a forradalmi bizottmányok tagságában volt jellemző. Nyilvánvalóan Debrecenben is magasabb volt a munkások, ezen belül is elsősorban a szakmunkások jelenléte a városi forradalmi bizottmányban, de közülük jóval kisebb volt azoknak a száma, akiket a megtorlás elérte.

Ötvenketten voltak mezőgazdasági foglalkozásúak. Döntő többségük saját gazdasággal rendelkezett, a tsz-tagok aránya igen alacsony volt. Elsősorban az 5-10 kat. h.-as és a 15-20 kat. h.-as gazdasággal rendelkezők részvétele tűnik jellemzőnek, amit a névsorok foglalkozási elemzése is megerősít. A vezetővé választott csoporton belül arányos a képviseletük, a tagságban viszont az 5-10 kat. h. közötti birtokkal rendelkezők voltak meghatározó többségben. Feltűnő viszont a 20 kat. h.-nál nagyobb birtokkal rendelkezők részvételének hiánya, pedig – politikai koncepciók alapján – a kádárista megtorlás mindent megtett, hogy igazolhassa a „kulákság ellenforradalmi szerepvállalását.”

Debrecenben érthető módon meghatározó a különböző értelmiségi foglalkozásúak (egyetemi oktatók, tisztviselők, fiatal katonatisztek és egyetemi hallgatók) részvétele. Bár a városban a megyei átlaghoz képest is magas volt az értelmiségi munkakörben foglalkoz-

⁴⁵ Lásd a forradalmi szervezetek iratai 1956. A Hajdú-Bihar megyei Levéltár különygyűjteménye XXXII. 1. f. 1-4. d. Itt található meg a megye 1956-os forradalmi szervezeteinek iratanyaga. Továbbá: *Néplap*, 1956. október 27. A Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány tagjainak névsora.

tatottak létszáma. A megtorlásnak az első számú célpontjai voltak. A tisztviselők között kiemelkedő a vasutasok politikai szerepvállalása. Debrecenben a vasútigazgatóságon az első napoktól kezdve működött a forradalmi bizottmány s nyilvánvalóan nem pusztán véletlenül a DSZFB egyik titkára vasutas, a másik pedig a Vagonygyár (Debrecen legnagyobb üzeme) munkása volt.

Vidéken a 44 értelmiségi foglalkozásának közel egyharmada általános vagy középis-kolai tanár volt. A forradalmi bizottmányok vezetőinek egynegyede is közülük került ki. A vidéki lelkészek viszonylag ritka részvétele egyfajta óvatos tartózkodásra is utalhat, de valószínűbb, hogy politikai-taktikai megfontolásokból csak azokat a lelkészeket citálták bíróság elé, akik az átlagot messze meghaladó aktivitással vetették bele magukat a viharos napok eseményeibe.

A 152 fő mobilitási jellemzőit vizsgálva a lakóhelyhez való kötődés elsősorban a vidékiek vonatkozásában mutatható ki. A debreceniek esetében csak ritkán azonos a születési hely az 1956-os lakóhellyel.

A vidékieknél viszont ennek pontosan az ellenkezője igaz. Döntő többségüknek azonos volt a születési és a lakóhelye. A vezetők közül 23-an (62,1%) voltak helybeliek és 14-en (37,9%) „bevándorlók”. Egyértelmű tehát, hogy a bizonytalan kimenetelű válság-helyzetben szívesebben választottak a kistelepüléseken olyanokat vezetőkké, akiknek a családjá esetleg már generációk óta ott élt, akik „helybeliek” voltak, akiket ennél fogva gyermekkoruktól ismertek, akiknek természetes módon erős volt a kötődésük a helyhez és az ott élőkhez. Általában tudták, mit várhatnak el tőlük, mire lesznek képesek a vészhely-zetben.

A mobilitási tényezők vizsgálatához a forrásokban a családi háttér, pontosabban a családon belüli foglalkozási mobilitás vonatkozásában találtam értékelhető adatokat. A különböző foglalkozásukat vizsgálva valamivel több, mint a négyötödük felfelé volt mobil, egyötödük pedig lefelé. A felfelé mobil, általában földműves családból származók között az értelmiségi, ezen belül a tanári, tanítói, katonatiszti, tisztviselői és a lelkészi pályára kerülés volt a leggyakoribb. A lefelé mobilaknál az értelmiségi háttérből a munkássá valamint az önálló gazdálkodóból a segédmunkássá válás látszik jellemző irányának.

Vidéken annak ellenére, hogy a községekből az általában kényszerű, ritkábban tudatos életstratégia-váltás következtében az ötvenes évek elejétől megkezdődött a kiáramlás, meglehetősen magas mind a vezetők, mind a tagok csoportjában azoknak a száma, akik a családfő kenyérkereső foglalkozását folytatták. Ez egyben azt is jelenti, hogy a falusi társadalmak a folyamatos külső beavatkozási kísérletek ellenére is megőrizték zártságukat. Nyilvánvalóan még láttak lehetőségeket a családi tradíciók folytatására, pontosabban a saját gazdaságon alapuló, független egzisztencia megőrzésére. S talán ez volt a politikai szerepvállalás egyik fontos tényezője. A földműves foglalkozást továbbvivők körében 15 olyan esetet találtam, amikor a családfő birtokában 15 kat. h.-nál nagyobb gazdaság volt. Ebből 11 esetben 20 kat. h. fölötti gazdaságnagyságot jelöltek meg. A 15 fő közül 4-en bizottmányi vezetők, 11-en pedig tagok voltak. Ez megerősíti a tekintélyes gazdaréteg közvetett részvételével kapcsolatos feltételezéseket. Összehasonlítóképpen meg kell jegyezni, hogy tizenötből kilencen továbbra is gazdálkodók maradtak, hatan viszont más foglalkozást választottak. Ezek a feltételezhetően jobb módú családok többnyire az értelmiségi pályák (lelkész, tanító, tisztviselő) irányába orientálták gyermekeiket.

Ugyanakkor, az országos tendenciákkal nyilvánvalóan összhangban, elég jelentős azoknak a száma, akik kilépnek az adott lételetről és foglalkozási keretek közül. Ezek egy

résznél a stratégiaváltás tudatos, másik részénél a felfelé irányuló mozgás az 1945 utáni politikai változásokhoz kötődik. A csoport tagjai közül például a fegyveres testületeknél szolgálatot teljesítők többségének apja földműves volt, ami nyilvánvalóan annak a politikának a következménye, ami népi káderekkel akarta feltölteni a tisztikart. De ehhez hasonlóan jelentős a földműves háttérrel rendelkező tanárok és tanítók aránya is.

A vizsgált csoport tagjainak négyötöde (128 fő) Debrecenben és vidéken egyaránt büntetlen előéletű volt. Valamilyen korábbi bűncselekmény elkövetésére 24 fő esetében volt adat. Ennek a tényezőnek a vizsgálata, nem elsősorban azért fontos, hogy megcáfolja azt a kádárista propagandát, miszerint a forradalomban résztvevők döntő többsége rovott múltú ember volt, hanem azért, mert a községekben rendszerint számon tartották azt, ha valaki összeütközésbe keveredett a törvénnyel.

A 24 büntetett előéletű közül a legtöbben (13 fő) gazdasági bűncselekményekért (közellátás veszélyeztetése, árdrágítás) voltak elítélve 1956 előtt. 7 fő politikai bűncselekményekért (ketten népellenes bűncselekményért, ketten izgatásért, egy-egy fő pedig rémhírterjesztésért, hatóság elleni erőszakért, tiltott határátlépésért), 4 fő pedig köztörvényes tettekért (lopás, garázdaság) ült.

A gazdasági bűncselekményekért korábban felelősségre vontak száma érthető módon vidéken volt jelentős, hiszen a büntetőjogot az 1956 előtti agrárpolitika egyik eszközeként kezelték. S a helyi társadalmak közvéleménye sem tekintette bűnösnek azokat, akiket ilyen típusú cselekményekért ítélték el. Alapvetően hasonló megítélés alá estek azok is, akik a forradalmat megelőző időkben politikai vádak miatt kerültek börtönbe.

Végezetül szót kell ejteni a bizottmányokban résztvevők politikai nézeteiről és a politikai szerepvállalás motivációjáról. A 152 fő közül 37 fő (24,3%) volt a forradalom előtt vagy korábban valamelyik politikai párt tagja. A pártonkívüliséget 9 esetben (5,9%) jelölték, 106 főnél (69,7%) nincs erre vonatkozó adat, ami erősen korlátozza megállapításaim érvényességét.

21 fő az MKP, illetve az MDP tagja volt, 12-en kiscgazdák, 2-en parasztpártiak, egy-egy fő pedig szociáldemokrata, demokrata néppárti és nyilas párttag volt. Abban nyilvánvalóan semmi meglepő nincs, hogy az MKP-MDP tagság aránya a legmagasabb, hiszen 1956 előtt majdnem minden ötödik felnőtt korú ember párttag volt. A kiscgazdák szereplésének talán az a magyarázata, hogy a párt a koalíciós korszakban meglehetősen sok helyen tudta megerősíteni a bázisát a megyében s a forradalom időszakában a pártok közül a kiscgazdák újjászerveződése volt a leggyorsabb. Az is nyilvánvaló, nem elsősorban az adatok, hanem egykori vezetőkkel készített interjúk alapján, hogy csak elvétve akadtak szélsőjobboldali politikai nézetek képviselői a vidéki forradalmi szervezetekben. Ezek jelenlétét a nyomozó hatóságok sem tudták eljárásaik során meggyőzően bizonyítani, mert ha valóban nagyobb számban lettek volna ilyen beállítottságú forradalmi bizottmányi tagok és vezetők, azokat a forradalmat követő megtorlás aligha kerülte volna el. De ilyen törekvések létezésére utaló dokumentum sem került elő.

A politikai szocializáció vonatkozásában életkor szerint minimálisan két csoportot kell elkülöníteni. Azokét akiknek életkora a forradalom napjaiban 30 év alatt volt és azokét, akiké 30 év fölött. Hiszen ebben a két alapesetben egészen mások voltak a szocializációban döntő szerepet játszó értékek. Persze a kérdés ennél összetettebb, hiszen az 1944–45-ös korszakváltás a politikai beállítottságot módosíthatta.

Ha politikai értékeket próbálunk keresni, akkor az idősebbek esetében a skála meglehetősen széles, de fontos tény hogy a skála bal szélén leginkább egyfajta szociáldemokrata

értékrend, szemközti pontján pedig a konzervativizmushoz közel álló polgári demokrata és egy tradicionális, agrárérdekeket megjelenítő kiscgazda gondolkodásmód található meg. Mindkét korosztály, de főként a 30 év alattiak (körüliek) esetében természetes módon megjelentek az 1948 utáni időszak hivatalos ideológiájának egyes politikai-eszmei értékei is. 1953–56 között ezeknek az értelmezése sok esetben kritikai attitűddel egészült ki. Ez a kritikai gondolkodásmód rendszerint sajátos elemekkel, elsődlegesen a helyi közösségre vonatkozó felelősségérzettel, valamint egy felfokozott nemzeti érzéssel, a nemzeti sérelmek kiküszöbölésére irányuló általános törekvésekkel kiegészülve jelentette a legnagyobb készletet a politikai szerepvállalásra ezekben a napokban.

Áttekintésem nyilvánvalóan nem lehet teljes körű, hiszen a forradalmi szervezetek és ezen belül a forradalmi bizottmányok társadalmi összetételének és működésének vizsgálata még további alapos kutatómunkát igényel. Az viszont már most is látható: a bizottmányok létrehozásában döntő szerepe volt annak, hogy a magyar társadalom az elnyomás ellenére is meg tudta őrizni önszerveződési képességét s az adott pillanatban élni tudott a hatalommal, amely visszaszállt rá. Ez tette lehetővé azt, hogy a megyében a tizenkét nap nagyarányú politikai változásai mindvégig alapvetően békés keretek között maradjanak. S közben egy majdani politikai és intézményi konszolidáció feltételei is kirajzolódtak.⁴⁶

⁴⁶ A tanulmányban szereplő adatok feldolgozásához a Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány Ránki György szakalapítványa is támogatást nyújtott. Köszönettel tartozom Eperjesi Barnabásnak a számítógépes adatbázis létrehozásában és feldolgozásában nyújtott segítségéért, valamint azoknak a munkatársaimnak és barátaimnak, akik hasznos szakmai észrevételeket tettek munkám során.

AZ ALFÖLDI KECSKEMÉTI KONZERVGYÁR MUNKÁSTANÁCSÁNAK JEGYZŐKÖNYVEI

1956. október 30.–december 12.

*Közli: Tóth Ágnes**

A budapesti események hatására Kecskeméten 1956. október 26-án került sor az első tüntetésekre. A tömegdemonstráció a börtön és az ÁVH épülete előtt, valamint a főtéri szovjet emlékműnél zajlott. A tüntető tömeg ledöntötte az obeliszket, leverte a középületeken elhelyezett vörös csillagokat és megnyitotta a börtön kapuit.

Kecskeméten az 50-es évek második felében mintegy 30 kisebb-nagyobb üzem működött. Ezek közül az egyik legnagyobb az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár (AKK) volt. Szezonban 2000, egyébként pedig 600–800 munkást foglalkoztatott. A gyár munkássága – az itt koncentrálódott létszám s a munkásönszerveződés élére állt vezetők személyisége miatt – meghatározó szerepet játszott 1956 őszén a város munkásságának megszervezésében, törekvéseik összehangolásában.¹ Elsőként – október 27-én – a Kecskeméti Gépgyár dolgozói alakítottak Vlacsil Tibor² vezetésével munkástanácsot. A Gépgyár dolgozói alakuló ülésükön az orosz csapatok kivonulásáig a sztrájk mellett döntöttek.

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyárban az ideiglenes munkástanács-választó gyűlést október 30-ra hívták össze.³

A Domonkos János főmérnök által összehívott munkásgyűlés a kialakult helyzet általános értékelésén túl ideiglenes munkástanácsot választott, s csatlakozott a város többi üzemének sztrájkfelhívásához. Ennek következtében október 30.–november 10. között a Konzervgyárban nem dolgoztak.

* A szerző a Collegium Budapest ösztöndíjasa.

¹ Az AKK munkástanácsának tevékenységét tükröző jegyzőkönyvek csak töredékesen maradtak fenn, s ezek sem szó szerintiék. A munkástanács által megbízott jegyzőkönyvvezetőnek mindig a következő ülésre kellett elkészítenie a tisztázott változatot, amit a résztvevők elolvasás után aláírásukkal hitelesítettek. A közölt jegyzőkönyvek a munkástanács vezetői ellen 1957-ben indított per anyagához csatoltan maradtak fenn. A per jelzete: Kecskeméti Megyei Bíróság 1157/1957. A perben a következő ítéletek születtek: B. Hajagos Károly: 4 év börtönbüntetés, 1000 Ft vagyonekobzás, 2 év közügyektől való eltiltás. Homoki László: 2 év 6 hónap börtönbüntetés, 500 Ft vagyonekobzás, 3 év közügyektől való eltiltás. Jámbor János: 1 év börtönbüntetés, 500 Ft vagyonekobzás, 1 év közügyektől való eltiltás. Pullai Béla: 5 év börtönbüntetés, 1000 Ft vagyonekobzás. Vlacsil Tibor: 3 év börtönbüntetés, 1000 Ft vagyonekobzás, 3 év közügyektől való eltiltás. A továbbiakban nem tüntetjük fel a jegyzőkönyvek leőhelyét, mint ahogyan bevezető tanulmányunk általános megállapításait sem jegyezteltük. A szó szerinti idézeteknél a perirat jellegét (tanúvallomás, tárgyalási jegyzőkönyv stb.) és keletkezésének időpontját viszont mindig megadjuk.

² Vlacsil Tibor: (1932) vasöntő. 1956-ig MKP és MDP tag. Munkáscsaládból származik.

³ Lásd I. számú jegyzőkönyvet.

A munkásgyűlést követően a megválasztott ideiglenes munkástanács megtartotta első ülését. Ezen Pullai Bélát elnöknek, Homoki Lászlót⁴ pedig alelnöknek választották, s őket delegálták a Városi Nemzeti Bizottságba is. Az állami vagyon megóvása érdekében gyárőrséget szerveztek, amelynek parancsnokává Jámbor Károlyt kérték föl, míg Szűcs István és Bús István⁵ őrségarancsnokok lettek.

A gyárőrséget még ezen a napon, október 30-án megszervezték, amikor is fegyver nélküli őrséget adtak. Engedély nélkül senki nem léphetett a gyár területére, illetve az üzemekbe. Utasítást kaptak arra is, hogy Nagy Lászlót, akinek munkájával a gyár dolgozói elégedetlenek voltak, s ezért a munkásgyűlés leváltott, ne engedjék be irodájába. Nagy László ezekben a napokban tanulmányúton Romániában tartózkodott. Nem tartozott viszont feladatkörébe a kimondott sztrájk biztosítása. A gyárőrség önkéntes jelentkezés alapján szerveződött.

A munkástanács (MT) ezt követően szinte naponta ülésezett. Az október 31-i ülésen a gyárőrség felfegyverzéséről döntöttek. A szükséges fegyvereket a homokbányai laktanyából Pullai Béla, Homoki László és Jámbor János hozta el. A vallomások szerint mintegy 100 kézfegyvert és géppisztolyt kaptak, ezekhez darabonként 20–40 db lőszert, valamint mintegy 200 kézigránátot. A gyárőrségnek egy időben csak a fele adott szolgálatot, a fegyverek biztonságos őrzéséről és szigorú ellenőrzéséről az őrparancsnokok gondoskodtak. A MT eredeti elképzelése szerint egy 6–10 főből álló honvédségi egységgel együtt látta volna el a gyárőrség feladatát. A honvédség azonban nem tudta a kérést teljesíteni, s csak a fegyverekkel kapcsolatos ellenőrzést végezte.

Ekkor határoztak egy, a kormányhoz eljuttatandó memorandum fogalmazásáról is. Lényegében azonban a gépgyári munkástanács előző napon megfogalmazott memorandumát fogadták el. Főbb követeléseik a következők: a szovjet csapatok azonnali kivonulása, a semlegesség kimondása, a Varsói Szerződés felbontása, a többpártrendszer megteremtése, a normarendszer eltörlése, bérelemések s egyéb gazdasági jellegű kérések.

A memorandum átadására egy bizottságot választottak, tagjai november 1-jén utaztak Budapestre.⁶ 1956. november 3-án az AKK ideiglenes munkástanácsa ismét ülést tartott, ahol B. Hajagos Károly beszámolt arról, hogy előző napon Budapesten – ahol az Élelmiszeripari Minisztériumban különböző gazdasági kérdésekről tárgyaltak – találkozott Vági Lajossal, aki 1951. október 12.–1956. október 30. között Kecskemét városparancsnoka volt. Az ő vezetése alatt álló karhatalmisták és a tüntetők között többszöri fegyveres összetűzésre is sor került. A fölismert volt városparancsnokot átadták a katonai ügyészségnek, aki aztán november 4-én a szovjet csapatok bevonulásakor szabadult ki.

B. Hajagos Károly kihallgatásakor a következőképpen vall a MT november eleji tevékenységéről:

„Emlékezetem szerint még november 4-e előtt tartott munkástanácsi üléseken többen követelték, hogy vezető állásban lévő párttagokat le kell váltani, vagy más beosztásba

⁴ Pullai Béla: (1919) villanyszerelő; Homoki László: (1909) könyvelő, raktáros.

⁵ Jámbor János: (1900) 1945-ig hivatásos tiszt, páncélos alezredesi rendfokozatban. 1953-ig a Szovjetunióban hadifogoly, utána különböző helyeken dolgozott, 1957. április 5-ig az AKK-ban. Szűcs István: (1919) 1956. október 1-ig a gyár főmérnöke. Bús István (1924) bérelszámoló.

⁶ A bizottság tagjai: Domonkos János, Homoki László, Rózsa Sándor, Horváth Gábor, M. Kiss Mihály, Pullai Béla.

helyezni, vagy el kell bocsátani. Tudomásom szerint a munkástanács e kívánságoknak nem tett eleget.

1956. év november és december hónapban megejtett racionalizálás során... azért apasztottuk 600 fővel a dolgozók létszámát, mert az idénymunka megszűnt. November 4-én, amikor az orosz csapatok az ellenforradalmat helyi viszonylatban is megtörték, a gyárórség a fegyvereket maradéktalanul átadta. E napon és 5-én nem voltunk bent az üzemben. November 6-án bementünk, majd 7-én, 8-án, 20-30 fő ment be az üzembe és úgy határoztunk, hogy 10-én felvesszük a munkát. E napon az üzem egy műszakban megkezdte a munkát. 9-én történt, hogy a városi pártbizottságtól... az MSZMP megalakítása végett az üzemben kint voltak, ott nyomban öt-hat személy a pártba belépett és Dinka Zoltánt választották meg párttitkárnak.”⁷

November második felében az MT tevékenysége érezhetően – a megváltozott körülmények hatására – elbizonytalanodott.

Az AKK munkástanácsának tevékenységében a törvényes, tárgyalásos metódus mindenek fölé emelkedett. Álláspontjuk az volt, hogy követeléseiket inkább lassabban, de törvényes, kompromisszumos úton érik el.

December első napjaiban a területi munkás-csúcsszerv létrehozása érdekében Pullai Béla több alkalommal összehívta a város munkástanácsainak vezetőit. Végül a területi munkástanács tagjainak megválasztására december 8-án a Cifrapalotában került sor. A gyűlésen a budapesti Központi Munkástanács kiküldöttje, Nemeskéri⁸ is részt vett.

Nemeskéri beszámolójában támadta a szovjet csapatokat és bejelentette, hogy nem ismerik el a Kádár-kormányt. A pártszervezetek szervezésének megakadályozásáért emelt szót, valamint a sztálinisták és rákosisták eltávolítását követelte.

A gyűlésen felolvasták, majd éjszaka a nyomdában kinyomtatták a Központi Munkástanács sajtószabadságot és lapengedélyt követelő röpcéduláját.⁹

A területi munkástanács tagjait nem név szerint választották meg, a delegáltak személyét az üzemekre bízták. Csupán abban döntöttek, hogy a területi munkástanácsnak 16 tagja lesz akként, hogy ezer dolgozóra egy választott tag esik. További ülésekre azonban már nem került sor.

December 9-én a kinyomtatott röpcédulákat még szétosztották a város üzeimeiben. A kora esti órákban azonban már a Központi Munkástanács betiltásának híre foglalkoztatta a város munkásságát.

A Központi Munkástanács sztrájkfelhívását december 10-én tárgyalta meg az AKK. Itt a sztrájk ellen foglaltak állást.¹⁰

December 11-én Kecskeméten, a délelőtti órákban orosz katonák ellenőrizték az üzemekben a termelést. Ezzel párhuzamosan a vasutas munkástanács tagjai 11 órára néma

⁷ Tárgyalási jegyzőkönyv, 1958. november 11. 6. p.

⁸ Személyéről közelebbit nem sikerült megtudni.

⁹ A röpcédula szövege: „A Nagybudapesti Központi Munkástanács felhívja az ország népét, hogy mindaddig ne vásárolja és ne olvassa a kormány, az MSZMP és a SZOT lapjait, amíg a központi munkástanács lapengedélyt nem kap. Sajtószabadságot követelünk. Nagybudapesti Munkástanács.” Vádirat, 1957. augusztus 14. 15. p.

¹⁰ A bíróságon tett tanúvallomásokból a döntés folyamatát, az okokat nem lehet rekonstruálni, csupán a ténymegállapítás történt meg.

tüntetést szerveztek a város központjába, tiltakozásul a Központi Munkástanács betiltása miatt.

Az AKK munkástanácsában a sztrájkhoz való csatlakozás kérdésében megoszlottak a vélemények, ezért a szervezésben nem vettek részt, de a dolgozók részvételét nem akadályozták meg.

A sztrájkjal kapcsolatban a város nagyüzemeinek munkástanácselnökei és igazgatói nyilatkozatot adtak ki december 12-én.

Annak ellenére, hogy az üzemek munkástanácsai de jure 1957 első hónapjaiban még működtek, tevékenységük az események menetére már semmiféle hatást nem gyakorolt, szerepük teljeseen formálissá vált.

1

A jegyzőkönyv felvételét Kecskeméten az Alföldi Konzervgyárban¹¹ 1956. október 30-án a gyár kultúrtermében.

Jelen vannak: a gyár dolgozói.

Eddig úgy kezdődik, mint egy szokványos jegyzőkönyv, ami már sok megíratott a mintegy fél évszázados gyár életében. Ez a jegyzőkönyv azonban más, mint a többi, mert más az összefoglaló célja. Volt valaha egy olyan gyűlés vagy értekezlet, ahol mindenki jelen van? Az utóbbi 8-10 év alatt biztosan nem. De mindenki tudni akarja, hogy mi újság a mintegy hete folyó magyar szabadságharc körül, mit hoz ez a gyár életében, ki tudja, olyan hangok is vannak, hogy eltörlik a normát, magasabb lesz a fizetés stb. stb.

Itt van tehát a gyár több mint ezer dolgozója, legyen udvari munkás vagy mérnök, férfi vagy nő, egyaránt. Egyvalaki azonban hiányzik, és ez a vállalat igazgatója, aki a múlt hét folyamán Romániába utazott.

Az összefoglaló célja a megváltozott viszonyoknak megfelelően a forradalmi munkástanács megválasztása, amely szerv hivatott lesz arra, hogy képviselje a gyár érdekeit a gyáron kívül és belül.

Bevezetőben Domonkos kartárs, az új főmérnök szólal fel és ismerteti a munkástanácsok feladatát és célját. E rövid beszéd alapján látható, hogy komoly feladat hárul a tanácsokra, mert a munkások problémáin kívül az üzem fejlődését is irányítani kell a főmérnök és igazgató mellett. Felkéri a munkásokat, hogy mondják el véleményeiket és a választásnál ügyeljének arra, hogy olyanok kerüljenek be a tanácsba, akik méltóak arra és ténylegesen a munkások érdekeit tartják szem előtt.

Pullai Béla felszólalása: Kedves munkatársak! Mint személyes résztvevő, szeretném munkástársaimat pár szóval tájékoztatni arról a súlyos, tragikus, sajnálatos eseményről és annak alakulásáról, ami Budapesten történt. Október 23-án, kedden 2 órakor az egyetemisták s a budapesti ifjúság szervezett kivonulást, egy tüntetést a magyarságunk mellett. Legelső út vezetett a Sztálin-szoborhoz. Megpróbálták lerángatni, illetve letaszítani, s mivel nem sikerült, a közeli üzemből munkások hegesztőpisztolyt hoztak és ezzel sikerült ledönteni. Utána a Petőfi- és Kossuth-szobrokhoz vonultak.¹² A mintegy 150 000-re tehető tömeg megkezdte a felvonulást. Estére már ez a szám 500 000-re nőtt és utcákon, tereken hömpölygött. Ezután megtörtént a szegénytelen esemény, Gerő beszélt. Ugyanúgy és ugyanazt, mint régen. Most is, mint azelőtt, meg akarta akadályozni magyarságunk felfelé ívelő vonalát. Gerőnek meg kellett szakítania beszédét. A nép kiállt az igazi és őszinte magyarság mellett. Beszélünk kell arról, mit akart Gerő. Nem magyar és nem magyar vér folyik benne. Ő volt az, aki 1/2 12-kor éjjel az oroszokat hívta segítségül. Azok jöttek és ismét orosz ontotta

¹¹ A gyár a jegyzőkönyvekben nem szerepel következetesen. A hivatalos elnevezés: Alföldi Kecskeméti Konzervgyár lehetett.

¹² A jegyzőkönyv helyiel-közzel felcseréli október 23-a eseményeit.

a drága magyar vért. Munkástestvéreim! Gondolkozzunk! Az a sok anya, aki gyermeket szült, mennyi gond, aggodalom, míg nagygyá nőtt. S most egy galád csirkefogó szavára ezrek, tízezrek vére folyik. Folyt a vér, hogy megszülessen a magyar szabadság!

A magyar honvédség, a mi Fiaink, akiknek ereiben a mi vérünk folyik, nem fogtak fegyvert ellentünk, sőt csatlakoztak hozzánk.

Munkástestvéreim! Kecskeméten is volt megmozdulás. Itt beszélnünk kell azonban egy nagyon sajnálatos dolgról. Olyan nemkívánatos elemek, akik oda nem valók voltak, a megyei börtönből kiengedték nemcsak a politikai foglyokat, hanem a tolvajokat és rablógyilkosokat is.¹³ Ez egy súlyos pecsét ennek a forradalomnak a testén, mentség az, hogy minden olyan magyar hazafi, aki a magyar szabadságért akart harcolni, nem azonosította ezekkel magát és elvonult.

Kedves munkatársaim! Szeretném, ha a jelenlegi munkástanács megválasztása olyan lenne, amely minden munkatársam megelégedését szolgálja. Még egy pillanat! Szeretném, ha visszatekin-tenénk azokra az évekre, amikor „Szabadság” volt a köszöntés. Miféle szabadság volt az? Rabok voltunk, de ez most megszűnt. Az ÁVO megszűnt. Nincs többé félelem, s gondoskodjunk arról, hogy az ÁVO-besúgók, akik nem tudtak másra támaszkodni, csak a önkényuralomra, ne foglaljanak helyet sorainkban. Itt kell még beszélnünk azokról a becsületes párttagokról, akik a mindennapi munkában velünk voltak, ezeknek itt a helye most is közöttünk, ezek ugyanolyan részesei a magyar szabadságnak, mint mindannyian. Nincs helye köztünk az orosz politikai parancsnokság kiszolgálóinak, az ÁVO-nak, aki annyi becsületes magyar testvérünket vitt el Szibériába.

Kedves munkatársaim! Európában sokfelé jártam. Többek között Svájcban. Svájc szocialista állam. A törvény pl. ha valakit halálra ítélik, a nép az ítéletet, ha úgy látja, szabadságra változtathatja, de ugyanúgy, könnyebb büntetést halálra is változtathat. Ezzel csak a nép erejét, azt akartam érzékelteni, hogy Svájcban a svájci nép az úr a kormány felett.

Kedves munkatársaim! Kérlek benneteket, hogy sokan, minél többen mondjátok el véleménye-tek, állásfoglalásotokat. Éljetek a szólásszabadságokkal és jogaitokkal! Hiszen jogotok van arra is, hogy amennyiben az eddigi igazgató nem felelt meg, új igazgatót válasszatok. Munkatársaim! Most búcsúzom azzal, hogy mindenki szabadon, nyíltan, ami a szívében fekszik, mondja meg és válasszuk azt, aki igazán a szívének szerint a vérünkben van.

Fürj Ferenc hozzászólása: Kedves munkatársaim! én is azt hiszem, mi többen itt arra szeretnénk választ kapni, hogy a mi volt főmérnökünket, Szűcs elvtársat miért váltották le, úgy, hogy arról mi nem is tudunk. Hoztak egy másik főmérnököt, akit nem is ismertünk.¹⁴

Szűcs István a következőket mondotta: Kedves munkatársaim! 1952-ben kerültem ide, s a négy év, ami eltelt, igen komoly megfeszített munkát követelt. Nekem egyetemi végzettségem nincs. A mostani követelményeknek csak úgy tudtam eleget tenni, hogy éjjel-nappal dolgoztam. Így kértem leváltásomat. Most, hogy ez megtörtént, továbbra is itt kívánok dolgozni. Az új főmérnök elvtársat már régen ismerem, bízhatnak benne a munkatársak.

Homoki munkatárs kezébe véve a magyar zászlót, a következőket mondotta: A magyarság útja ez, miközben jobb kezével előrelendítette a magyar zászlót, majd javasolta, hogy az üzem dolgozói a budapesti szabadságharcban elesett, valamint a kecskeméti hősök tiszteletére énekeljék el a Himnuszt.

A Kecskeméti Gépgyártól Mészáros kartárs foglalkozott a két konzervgyár igazgatójának távollé- tével, kijelentvén, hogy a dolgozók igenis vegyék hatalmukba a gyárat, válasszák meg a munkástanácsot, hiszen az igazgatók elszöktek, úgy látszik félték a következményektől. Utána javasolta, hogy egyper- ces néma felállással emlékezzünk azokra, akik a magyar szabadságért meghaltak.

¹³ Az elfélétek szabadulásáról nincsenek pontos adataink.

¹⁴ Szűcs István (1919) 1956-ig volt a gyár főmérnöke. Megválasztották az ideiglenes munkástanács tagjává is. Bár a jegyzőkönyv tanúsága szerint a gyár dolgozói elégedettek voltak munkájával, és tisztelték is, a végleges MT tagjai közé már nem választották be.

Rózsa Sándor hozzászólásában elmondotta, hogy most jött haza Budapestről, gyáva volna, ha nem mondaná el, amit látott és amit érzett. Látta a halottakat végig a Körúton sorba rakva, letakarva nemzetiszínnű zászlókkal, díszőrséggel, koszorúkkal. A díszőrség és a tömeg még akkor is ott állt, amikor lőttek. Látta a Kálvin teret, ahonnan ágyúkkal az oroszok lőttek kis fegyverekkel rendelkezőkre, lakosságra. Maga is segített eltemetni egy kislányt. Látta a Parlament előtt azokat, akiket az ÁVO puskái szedtek le. Amit látott, az egy igazi nemzeti forradalom, nem fegyverrel, nem fosztogatás, nem rablóbanda harca, hiszen egyetlen kirakatot nem látott, ahonnan akár egy üveg vagy egy vég vászon hiányzott volna. Ugyanígy néznek ki azok a kirakatok is, ahol pezsgőstüvegek stb. vannak. Látott olyan betört kirakatokat, amelyek már be voltak deszkázva, s rajtuk a felirat: „A dolgozó nép tette oda.”¹⁵ A nemzeti forradalom folyik 3 olyan programmal, amelynek teljesítése után megtörténik a fegyverletétel. Az 1. azonnal vonják ki a szovjet csapatokat, nemcsak Budapest, hanem az egész ország területéről, 2. szereljük le végképp a megbújó alakulatokat, vagy ávósokat, akik még mindig a tömegre lőnek. 3. szabad választójog és ami ehhez tartozik.

Forradalom van, de nem az, amelyeket könyvből ismerünk, hanem fegyverrel nemzeti forradalom. Rózsa Sándor elmondotta, hogy pl. egy csemegeüzlet kirakata, ahol a sonkától kezdve mindent meg lehet találni, ki volt törve, s ugyanakkor a mellette levő zöldségüzletnél több mint 200 dolgozó állt sorba krumpliért, s mégis egyetlennek sem jutott eszébe, hogy a csemegekereskedés kirakatából bármit is elvigyen. Nemcsak vidéken, Budapesten is megtörtént az, hogy nemcsak azok tűntek, akiknek erre legtöbb joguk lett volna, hanem a felelőtlenek, csavargók, a nem politikai okok miatt elítélt elemek. Arra kéri a munkatársakat, hogy gondoljanak azokra, akik azért estek el, hogy az élet emberibb módra változzon meg, ne kényszerítsenek ránk olyan politika vitelét, ami tőlünk idegen. Pesten nem kiabálják azt, hogy le a kommunisztákkal, sem pedig azt, hogy le a zsidókkal, vagy azt, hogy gyérünk a házakba és öljük meg azokat, akik esetleg nem jó szemmel néznek ránk. Gondoljunk azokra, akik a nemzeti forradalom érdekeiért estek el azért, hogy itt is más legyen az élet. S ha most munkástanácsot választanak, ne essenek szélsőségekbe, választásuk olyanokra essen, akik majd tényleg a munkások, a nemzet érdekeit fogják képviselni.

A dolgozók kérésére a továbbiakban Domonkos János főmérnök a következőket mondta: Tudja, hogy nagyon sokan nem ismerik, mint ahogy ő sem ismert mindenkit, hiszen alig néhány hete van itt. Nem a maga részére akar most propagandát kifejteni, ha a dolgozók úgy akarják, úgy kívánják, hogy ne ő legyen a főmérnök, abban az esetben zokszó nélkül fogja alávetni magát a dolgozók akaratának. Utána Domonkos Jánost az egybegyűltek egyhangúan megerősítették beosztásában.

Az üzem dolgozói a munkástanácsba a következő munkatársakat jelölték és egyhangúan megválasztották:

Konzervüzem: Bende Péterné, Pullai Béla, Schimó Ferenc, Krizsán Lászlóné, Rigó Sándor, Szűcs István, Erdélyi Károly

Szártóüzem: Szabó Sándor, Tóth Károly, Nadas Ferencné

Soutágüzem: Karsai Imre, Kadvány Jánosné, Gitler Lajosné

Dobozüzem: Kiss Gyula

Félkészraktár: Z. Szabó Mihály

Üvegraktár: M. Kiss Mihály, S. Tóth Erzsébet, Homoki László

Ládaraktár: ifj. Hartyáni József, Poluczik András

Karbantartó: Pleskó Lőrinc, Szabó István, Eszik Ágoston, Nyári Ferenc

Adminisztratívok: Horváth Gábor, Rózsa Sándor, Domonkos János, Mécs Mihályné, Kaffka Ferenc

Műszakiak: Faragó Ferenc, Hajagos Károly, Tapolcsányi Károly

Főzőkonyha: Kovács József

Szeszfőzde: Bodri Gábor.

¹⁵ Rózsa Sándor érzelmi, hangulati elemekkel átszőtt beszámolójában a forradalommal kapcsolatos „legendaszületés” már tetten érhető.

A küldöttek megválasztása után az egybegyűltek megválasztották azokat, akik a vállalat érdekeit fogják képviselni a Városi Nemzeti Bizottságban.

Megválasztottak: Pullai Béla és Homoki László.

Utána sor került az igazgató megválasztására. A teremben elemi erővel tört ki egy név, ki nem volt más, mint a gyár régi megbecsült és szeretett dolgozója: Erdélyi Károly. Ellenjavaslat egyáltalán nem is hangzott el és így szavazásra került a sor, amelynek eredményeképpen Erdélyi Károlyt a gyár össz dolgozói egyhangúan igazgatóvá választották. A szavazás nyílt és teljesen demokratikus volt, ami magában foglalja azt, hogy megtörtént a mellette és ellene szavazók megkérdése is.

Domonkos főmérnök megköszöni a munkatársak megjelenését, majd megkezdődik a gyárórség megszervezése.

A gyűlés közben küldöttség érkezett a környező üzemekből, akik tolmácsolták azon elhatározásukat, hogy nem veszik fel addig a munkát, amíg az oroszok ki nem vonultak az ország területéről. Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár munkássága teljes egyetértésben csatlakozott ehhez a felhíváshoz.

A gyűlést a Szózat eléneklésével fejeztük be.

2

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Forradalmi Munkástanácsa
1956. november 14-i ülése.¹⁶

Jelen vannak: A mellékleten felsoroltak.

Napirend:

1. A bajai memorandum megtárgyalása, a Városi Forradalmi Munkástanács ezzel kapcsolatos megbeszélésére a küldöttek kijelölése.
2. Az igazgatóválasztással kapcsolatos problémák megtárgyalása
3. Az üzem végleges Forradalmi Munkástanácsának megválasztása

1. Pullai Béla: ismerteti, hogy Bajáról egy küldöttség indult, 12 pontból álló memorandumot visz Budapestre. Amely többek között változatlanul követeli az orosz csapatok kivonását Magyarországról, szabad, független választást, Nagy Imrének a kormány vezetésébe való visszahelyezését, a koalíció megteremtését, szabad vallásszabadság gyakorlását, vallásoktatás bevezetését. A bajaiak általános sztrájkra hívják fel a megye üzemait. Jelenleg Kecskeméten tartózkodnak, itt várják be a kecskeméti üzemek döntését. A Városi Forradalmi Munkástanács ma de. tart ülést. Az a feladatunk, hogy döntsünk arról, támogatjuk-e, illetve csatlakozunk-e a bajaiak követeléséhez, s kijelöljük küldötteinket a Városi Forradalmi Munkástanács ülésére?

Dinka Zoltán: felhívja a Munkástanács figyelmét arra, hogy a sztrájkhoz való csatlakozást tegyék alapos megfontolás tárgyává.

A Forradalmi Munkástanács egyhangúlag úgy határozott, hogy csatlakozik, támogatja a bajai memorandumot.

A Városi Forradalmi Munkástanács mai ülésére küldöttnek kijelöli Pullai Bélát, Nyári Ferencet, Bende Péternét.

2. Pullai Béla ismerteti, hogy Nagy László hazaérkezésével kapcsolatosan olyan hangok vannak, hogy a munkások tévesen lettek informálva Nagy László távollétével kapcsolatosan, s ez befolyásolta az igazgatóválasztást. Javasolja, hogy az üzem dolgozóit ismét hívják össze, egy személy képviselje a dolgozók előtt Nagy László érdekeit, s a dolgozók szabad, titkos választással döntsék el, kit kívánnak

¹⁶ Az AKK munkástanácsa, ahogyan bírósági tanúvallomásokból egyértelműen kiderült, természetesen 1956. október 30. és november 12. között is ülésezett, de a jegyzőkönyvek nem kerültek elő.

igazgatónak, Erdélyi Károlyt vagy Nagy Lászlót. Javasolja egy szavazatszedő bizottság kijelölését, bevonva a párt és a szakszervezet képviselőit.

A Munkástanács egyhangúlag elfogadta Pullai Béla javaslatát. Úgy határozott, hogy a választást ma du. 2 órakor tartja meg. Nagy László érdekeinek képviselésére felkéri Dinka Zoltánt.

A titkos szavazás lebonyolítására a szavazatszedő bizottságba jelöli: Kaffka Ferenc, Dinka Zoltán, Rajhona Árpádné, Krizsán Lászlóné, Nagyné szaktársakat.

3. A harmadik napirendi ponttal kapcsolatosan úgy határozott, hogy a végleges Forradalmi Munkástanács megválasztását XI. 19., hétfőre tűzi ki.

A választás lebonyolítására, illetve a jelölés elvégzésére a következő bizottságot jelöli ki: Pullai Béla, Homoki László, Eszik Ágoston, Schima Ferenc, Krizsán Lászlóné, Gittler Lajosné, Rajhona Árpádné, Hartman Lászlóné, Dinka Zoltán, Rigó Sándor.

Horváth Gábor elmondja, hogy a havidíjas dolgozóknak az a kérésük, hogy fizetésüket két részletben kapják, 18-án és 3-án.

A Forradalmi Munkástanács a kérést jogosnak találva, megbízza Horváth Gábort, hogy a Banknál a kérdést intézze el.

A Forradalmi Munkástanács az itt lévő Népbolt vezetőjének fizetését 1300 Ft-ban határozza meg. A népbolt a munkaidő kezdetétől a munkaidő befejezéséig köteles állandóan árusítani.

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Forradalmi Munkástanácsának 1956. nov. 14-i ülésén megjelentek névsora.

Homoki László, M. Kiss Mihály, Horváth Gábor, Pullai Béla, Szűcs István, Nyári Ferenc, Jámbor János, Tóth Károly, Z. Szabó Mihály, Gittler Lajosné, Hartyáni József, S. Tóth Erzsébet, Krizsán Lászlóné, Nádas Ferencné, Bende Péterné, Kripóczki Istvánné, Vágó Pálné, Eszik Ágoston, Poluczki András, Papp Sándor, Kaffka Ferenc, Rózsa Sándor, Erdélyi Károly, Kiss Gyula, Domonkos János, Tapolcsányi Károly, Szabó István, Schimó Ferenc, Rigó Sándor, Faragó Ferenc.

3

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Forradalmi Munkástanácsa
1956. XI. 17-i üléséről.¹⁷

Jelen vannak: a mellékletben felsoroltak.

Napirendi pontok:

1. Homoki László megnyitja az ülést és elmondja, hogy a végleges munkástanács megválasztásával kapcsolatban a jelölőbizottság úgy határozott, hogy abba minden üzem képviselve legyen, s így a tanácstagok számát 60 főre fogják felelni. Felolvassa a jelölendők névsorát. Felhatalmazást kér a Munkástanácstól arra, hogy a választói névjegyzéket sokszorosíthassa. Egyben kéri az új jelölőbizottság megválasztását.

A Tanács úgy dönt, hogy az eddigi jelölőbizottság marad a továbbiakban is. A felelős Homoki László. A választói névjegyzék lehúzásával Antalfalvi Jánost bízzák meg.

2. Pullai Béla elnök felkéri Rózsa Sándort, ismertesse a Budapesti Forradalmi Munkástanács memorandumát.

3. Rózsa Sándor felolvassa a memorandumot.

4. Pullai Béla elmondja, hogy ezt a memorandumot a munkásság előtt is ismertetni fogják, sőt megkísérlik a sajtóban is leközölni.

5. Erdélyi Károly igazgató ismerteti az elmúlt napok eseményeit:

a) Miután Bács megyében igen sok a hús, ezért a Közellátási Kormánybizottság a konzervgyárakat bírta meg annak feldolgozásával. A vállalat nevében vállalta a húskon-

¹⁷ A jegyzőkönyv töredékes, a második fele hiányzik.

zerv-féleségek gyártását egyszerűbb formában. A Kinizsi Konzervgyár dobozt és lemezt biztosított.

b) A gyár ellátása tekintetében a szén a leglényegesebb. 30 vagon szenet igényelt ebben a hónapban, mely jugoszláv szén lesz.

c) A lakásproblémák megoldásával kapcsolatban igen kedvező a helyzet. A vállalat megkapta a Gáspár András utca és a Berényi Pál utca sarkán lévő épületet, ahol több mint 10 helyiség van. Mihelyt ez kiürül, a vállalat azonnal megkezdi a helyreállítási munkát.

d) A vállalat dolgozóinak ellátása biztosítva van. Az egyenlő elosztás érdekében javasolja, hogy mindenki vásárlási könyvet kapjon.

6. Jámbor János javasolja, hogy az élelmiszer kiosztásánál pénztárost is jelöljenek ki.

7. a) A Bizottság eldönti, hogy minden munkavállaló kap egy vásárlási könyvet, melyet üzemenként a Munkástanács tagja oszt ki.

b) Pénztáros kijelölésével a Tanács Horváth Gábort bízza meg.

c) Az élelmiszerek kiosztásánál ellenőrként Vágóné és Bendéné tanácsstagokat bízza meg a Munkástanácsba.

8. Tapolcsányi Károly felveti, hogy miután igen sok az elintéznivalója, segítséget kér munkájában. Rózsa Sándor felajánlja segítségét. A Tanács hozzájárul.

9. Kovács József, a konyha vezetője elismeri, hogy helytelenül járt el, akkor, amikor 1 mázsa rizst a Tanács megkérdezése nélkül [felhasznált]. Elmondta továbbá, hogy tárgyalt az egyik Földműves Szövetkezettel, ahonnan nagyobb rizsmennyiséget fog kapni a vállalat.

4

Készült 1956. november hó 19-én, az Alföldi Kecskeméti Konzervgyárban tartott Végleges Munkástanács választói üléséről.

Jelen vannak: a vállalat dolgozói.

1. Homoki László megnyitja az ülést és felkéri a jelenlevőket, hogy a Himnuszt énekeljék el.

2. Homoki László felolvassa a jelöltek névsorát, s felkéri a munkásságot, hogy a szavazócédulákon ejtse meg a választást, mégpedig úgy, hogy nem szükséges ragaszkodni az azon feltüntetett nevekhez, hanem szabadon bárkit kihúzhatnak, vagy bárkit beírhatnak, mindenesetre jól gondolják meg, kit választanak. Ezután átadja a szót Dinka Zoltánnak, aki a párt részéről szól a munkássághoz.

3. Dinka Zoltán a párt¹⁸ nevében szól a dolgozókhoz és felhívja őket, hogy itt az ideje, hogy maguk közül válasszák meg azokat a munkatársakat, akik ügyüket a legmesszebbmenően képviselni fogják. Elmondja, hogy igen sok és nehéz munkára van szükség ahhoz, hogy a rend helyreálljon. Bár szerinte segítséget nyújtottak az ellenforradalom leverésében a szovjet csapatok, s a rend helyreállításában a továbbiakban is segítségükre vannak.

A munkásság egyhangú felkiáltással vállalta, hogy a rend és a béke helyreállításáért felel, csak az orosz csapatok vonuljanak ki Magyarországról.

4. Pullai Béla bejelenti, hogy a szavazat megtétele után a munkásság előtt ismertetni fogják a nagybudapesti, Duna-Tisza közí, tiszántúli és észak-magyarországi munkásküldöttek memorandumát, melyet a kormánynak, valamint az ENSZ-nek és több külföldi országnak eljuttattak.¹⁹

Előbb azonban felkéri a munkatársakat, hogy a szavazat megtételénél legyenek figyelemmel arra, hogy csak becsületes, jellemes és olyan harcos munkatársakat válasszanak, akik mindenkor meg merik mondani a munkásság óhaját.

¹⁸ Az MSZMP megalakításáról és szervezéséről van szó.

¹⁹ A memorandumot nem csatolták a jegyzőkönyvhöz.

5. Mielőtt a memorandumot ismertetnék, Rózsa Sándor elszavalja „Boráros tér október 25.” c. versét. Ezután megkezdődik a szavazás, majd Rózsa Sándor ismerteti a fentebb említett memorandumot.

6. Pullai Béla a memorandummal kapcsolatban még a következőket mondja el: A Kádár-kormány a szabad választások kivételével december 31-i határidővel minden pontot elfogadott. Ez azt jelenti, hogy ha a fenti időpontig a memorandumban foglaltak teljesítve nem lesznek, a munkásság sztrájkba lép.

Szeretne egypár dolgot megmagyarázni a munkásságnak:

A most folyó forradalmat semmiképpen sem lehet ellenforradalomnak nevezni. Ez a forradalom a magyar nép legtisztább szabadságharca, amely még napjainkban is folyik.

Az egypártrendszer további fenntartása semmiképpen sem kívánatos, mert az ismét a múlt hibáihoz vezetne. Szükség van több olyan egészséges szocialista pártra, ahol minden becületes magyar munkás megtalálja a maga elképzeléseit. Szükség van véleményekre és ellenvéleményekre, amelyekből végeredményben a tiszta igazság fog kikristályosodni.

Helytelen az a felfogás, hogy azt, aki kommunista volt, meg kell fosztani életlehetőségeitől. Mindenesetre, akik a Rákosi-rendszer hírkiszolgálói voltak, s ide juttatták Magyarországot, azoknak vezető funkcióban nincs hely. Fogják meg a munka végét, s mutassák meg, hogy ott is helyt tudnak állni.

A továbbiakban szomorúan jelenti, hogy eddig termelési eredményeink igen silányak. Ezen feltétlenül segíteni kell. Minden dolgozó becületére bízza a további munkát.

Elmondja, hogy az ismertett memorandumhoz csak a bányászok és Dunántúl lakossága nem járult hozzá. Azt mondták, hogy ahogy 24 óra alatt be tudtak jönni az oroszok, úgy 24 óra alatt menjenek is ki. Ehhez a véleményhez a gyár munkássága is élénken csatlakozott.

Felveti a kérdést, hogy miért megy ilyen nehezen a szabadság kibontakozása? Azért, mert vannak még mindig olyanok, akik tíz körömmel ragaszkodnak a régi rendszerhez és az oroszokhoz, mert tudják, hogy nélkülük megsemmisülnek. Felhívja a dolgozókat, hogy figyeljék meg ezeket és térítsék józan észre. Minden magyar ember szívében szeretetnek kell lennie egymás iránt, mert csak így tudjuk a szebb, boldogabb s jobb magyar jövőt megvalósítani.

Befejezésül felkéri a dolgozókat, hogy énekeljék el a Szózatot.

5

Az Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Végleges Munkástanácsának
1956. XI. 20-i első ülése.²⁰

Jelen vannak: A mellékletben felsoroltak.

Napirendi pontok:

1. Pullai Béla az ideiglenes Munkástanács elnöke üdvözlöi a Végleges Munkástanács most megválasztott tagjait, s mielőtt átadná a szót, szeretné felhívni a figyelmüket arra, hogy rendkívül nehéz időket élünk, s még ki tudja, milyen súlyos napok következnek ránk. A magyar feltámadás még nagyon sötét homályban van, s igen erős helytállással s fáradhatatlan munkával fogjuk tudni kiharcolni a végső győzelmet. Éppen ezért, ha a Munkástanács tagjai soraiban akad olyan, aki úgy érzi, hogy nem bírja elviselni a nehéz megpróbáltatásokat, s először anya, férj vagy szabad ember, az ne vállalja el ezt a megbízatást. De aki úgy érzi, hogy a népnek, a Magyar Nemzetnek bátor harcosa, annak közöttünk a helye.

Felhívja a tanácstagokat, hogy válasszanak egy úgynevezett igazgatási szűkebb Tanácsot, aki a mindennapi problémákkal foglalkozik, de aki tartozik beszámolni a teljes Munkástanácsnak a tett intézkedésekről és az esetleges felmerült problémákról. Ez az Igazgatási Tanács 10 főből áll.

²⁰ A jegyzőkönyv töredékes, csak az első része van meg.

2. A Végleges Munkástanács tagjai egyhangúlag Pullai Bélát választották elnökül, s megbízták, hogy az Igazgatási Tanácsban is ő legyen a vezető.

3. Pullai Béla továbbiakban javaslatot terjeszt a Munkástanács tagjai elé a megválasztandó 9 igazgatási tanács tag személyére vonatkozólag, akik a következők: Schimó Ferenc, Karsai Imre, Kripóczki Istvánné, Z. Szabó Mihály, Homoki László, Nyári Ferenc, Kiss Gyula, Hajagos Károly, Rózsa Sándor. Felkéri a megválasztandókat, hogy mutatkozzanak be a Munkástanács tagjainak, a tagok pedig döntsenek afelől, hogy kit kívánnak az Igazgatási Tanács tagjai sorába.

A jelölt tagok sorba bemutatkoznak, s a Tanács tagjai kézfeltartással szavaznak. A jelöltek elfogadják.

4. Homoki László felszólalásában elmondja, hogy az ideiglenes Munkástanácstól kapott megbízásnak megfelelően, a Végleges Munkástanács választást a vezetése alatt álló bizottság megejtette. A bizottság nevében kijelenti, hogy a választás a legdemokratikusabb alapon, a legtisztább eszközökkel s a legnagyobb ellenőrzés mellett folyt le. Kéri bejelentése tudomásulvételét, a választás lefolytatására meghatalmazott bizottság tagjainak felmentését, ezenkívül kér utasítást arra vonatkozólag, hogy a választásra vonatkozó iratok és szavazócédulák sorsáról a Tanács döntsön.

5. Pullai Béla a Tanács nevében a felmentést megadja és a Tanács úgy dönt, hogy az iratokat és szavazócédulákat irrattárba lehet helyezni.

Nézete szerint a teljes Munkástanács hetenként kétszer fog összeülni. Ezen az ülésen az Igazgatási Tanács ismerteti az esetenként előadott problémákat s a tett intézkedéseket.

Felhívja az új bérezési rendszer kitérgyalására alakított bizottságot, hogy munkáját kezdje meg, és arról f. hó 28-án adjon jelentést a Tanácsnak.

6

Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Forradalmi Munkástanácsa
1956. XI. 28-i ülése.

Jelen vannak: a mellékletben felsoroltak²¹

Napirendi pontok:

1. Homoki László felolvassa az elmúlt ülés jegyzőkönyvét.

Rákossy Árpád bejelenti, hogy a jegyzőkönyvben szereplő általa elmondottak helyesen a következők voltak: „Nagy József nyersáruraktáros fegyelmi ügyében semmiféle fegyelmi megtorlást nem kíván foganatosítani.

2. Pullai Béla beszámol az elmúlt napok eseményeiről.

Elmondja, hogy hiába fáradoztak eddig azon, hogy Kecskeméten összehozzák a város üzemi munkástanács-tagjainak ülését, amelyen kiválasztanák, illetve megválasztanák azt a két tagot, akit a Budapesti Forradalmi Munkástanácshoz delegálnának, ezt a törekvést állandóan megakadályozza egyrészt az orosz parancsnokság, másrészt a városi és a megyei tanács. Félnék a tömegektől és a munkás csúcsbizottságtól.

Tegnapelőtt az Élelmiszeripari Minisztériumban voltak s megpróbálták, hogy mit tudna a vállalatnak adni a Minisztérium. Ígéreteket kaptak, de semmi mást. Ezek szerint a gyár magára van hagyva s egyedül a Munkástanács az, akire támaszkodhat.

Beszámol a továbbiakban a Budapesti Központi Munkástanácsnál tett látogatásáról.²² Ott volt Kádár, Apró és Münnich elvtárs is. Az ózdi vaskohászok küldötte megkérdezte Kádár elvtársat, hogy milyen jogcímen vonta meg a közlekedési dolgozóktól a munkástanácsok megszervezésének enge-

²¹ A névsort nem közöljük.

²² A jegyzőkönyvből nem tűnik ki világosan, hogy Pullai Béla bp.-i látogatásán kivel és hol találkozott.

délyét. Vajon mit képzel Kádár, elég erős lesz-e arra, hogy ezt a jogot a munkásság kezéből visszavegye. Nem és nem. Kádárnak nincs mire támaszkodnia, csak a szovjet fegyveresekre, mi viszont a munkásságra támaszkodunk. A szovjet csapatok elmennek, de a munkásság itt marad. Mi lesz akkor Kádárral és a kormányával. Nehezményezték, hogy az üzemekben kezdődik a párt szervezkedése és a súlyosabbnál súlyosabb retorziók. Kérték Kádárékat, hogy egyelőre kapcsolják ki az üzemeket ebből. Kádár megígérte, hogy demokratikus pártok lesznek szabad választás alapján. Felvetették, hogy mi lesz akkor, ha minden párt szervezkedik és ezáltal a munkásság ereje szétforgácsolódik. Most annak az ideje van, hogy becsületes munkával mindenki helytálljon a munkahelyén. Kádár megígérte, hogy ebben az ügyben intézkedni fog, mert nem akar odajutni, ahova Nagy Imre jutott. Kádár ezután elismerte, hogy ma a Munkástanács az, aki az országban kezében tartja a hatalmat.

Bejelenti, hogy Budapesten megalakult a munkás csúcsbizottság, melyhez csatlakozott a párt és a szakszervezet is.

3. Homoki László elmondja, hogy a Munkástanácsok működéséről szóló rendelet előírja, hogy a vállalat főtisztviselőit: az igazgatót, főmérnököt, főkönyvelőt beosztásukban a Munkástanács erősíti meg. Miután igazgatót már választottunk, most még a főmérnököt és a főkönyvelőt kell kijelölni.

A Tanács egyhangúlag megválasztja Domonkos János főmérnököt és Horváth Gábor főkönyvelőt.

4. Homoki László elmondja, hogy a vállalat új ügyrendjére vonatkozó javaslatot Domonkos főmérnök kartárs elkészítette. Javasolja, hogy a javaslat elbírálására, valamint az elbocsátandó személyek felülvizsgálására vonatkozóan bizottságot kell alakítani. A bizottság tagjaként Dinka Zoltánt, Rajhona Árpádnét, Kripóczki Istvánnét, Nyári Ferencet és Krizsán Lászlónét javasolja.

5. Rákossy Árpád elmondja, hogy a fentiek elbírálásához hozzáértő emberek kellene.

6. Rózsa Sándor szerint más dolog az ügyrend megvitatása és más az elbocsátandó személyek elbírálása.

7. Hajagos Károly szerint az, hogy ki lesz a munkások közül elbocsátva, nem a Szakszervezet feladata kell hogy legyen. A Szakszervezet a munkások érdekképviselői szerve. A Szakszervezet csak javaslattal éljen a bizottság felé.

8. Rajhona Árpádné egyetért Hajagos javaslatával.

9. Rákossy Árpád azt javasolja, hogy két bizottságot kell alakítani. Az egyik az ügyrend felülvizsgálását intézze, a másik pedig az elbocsátások kérdését vizsgálja felül. Szerinte az utóbbiból ki kellene hagyni a pártot.

10. Pullai Béla javasolja, hogy ha csak lehet, tegyünk meg mindent annak érdekében, hogy ne kelljen munkásokat elbocsátani. Próbáljunk megfelelő mennyiségű fűtőanyagot szerezni.

11. Domonkos főmérnök szerint nemcsak fűtőanyag- de nyersanyagprobléma is van.

12. Dinka Zoltán a párt részéről szintén azt javasolja, hogy ha lehet, ne bocsássunk el munkavállalókat.

A másik bejelenteneivalója az, hogy a párt mindent elkövet abban a tekintetben, hogy fűtőanyagot szerezzen. Eljártak a szovjet parancsnokságon, ahol a legmesszebbmenő segítséget ígérték ahhoz, hogy Romániából szenet és fát hozassunk.

13. Horváth Gábor elmondja, hogy ez a szén meglehetősen drága.

14. Pullai Béla közbeszól, hogy az elbocsátásokkal kapcsolatban foglaljon állást a Tanács.

15. Domonkos János főmérnök elmondja, hogy a meglévő nyersanyag figyelembevételével esetleg foglalkoztatni lehetne egy darabig az itt lévő munkavállalókat, de ha ez elfogy, akkor egyszerre minden munkavállalónk kenyér nélkül marad. Okosabb dolog szerinte, ha a szociális körülmények figyelembevételével kevesebb dolgozót tovább tudunk foglalkoztatni.

16. Horváth Gábor elmondja, hogy az üzemszerekből megvan már a javaslat, hogy kiket kellene elbocsátani, valamint elkészült az új ügyrend is felsorolva azokat a személyeket, akik azt betöltik. A bizottság feladata, hogy ezt felülvizsgálják.

17. Karsai javasolja, hogy miután itt együtt van a Munkástanács, olvassák fel az új ügyrendet hozzászólás végett.

18. Miután ez legalább 2 óra hosszat vesz igénybe, Rózsa Sándor javasolja, hogy hagyják a következő napra.

19. Pullai Béla bejelenti, hogy holnap reggel 9 órakor találkozunk ebben az ügyben ismét. Egyben felkéri Rózsa Sándort, hogy bejelentését tegye meg a Tanács felé.

20. Rózsa Sándor egy szomorú dologról szeretne beszámolni. Tudomására jutott, hogy bizonyos körök előtt Szűcs István olyan kijelentést tett, hogy itt a vállalatnál a tűzfészek a Pullai, Homoki, Horváth és Rózsa. Minden kontrabontnak ők az okai. Ez Szűcs István részéről nem az első eset. Horváth Gáborral már került hasonló összetűzésbe, s mint az később tisztázódott, jogtalanul, egy félreértés miatt.

Véleménye szerint, ha valakinek a Munkástanáccsal vagy annak bármelyik tagjával baja van, az ne a háta mögött mondja meg, hanem jöjjön ide a tanácstagok elé s ott mondja el. Egyben egy elvi álláspontot kíván lerögzíteni mind a sérelmezettek, mind pedig a Tanács nevében: azt, hogy mindannyian a munkás érdekéért harcolunk, ezzel nem vagyunk fasiszták és ellenforradalmárok, és az ilyen hangot mindannyiunk nevében kikéri magának, még ha Szűcs István mondta is. Az ilyen és hasonló kijelentéseket visszautasítjuk.

21. Pullai elmondja, hogy úgy látszik, vannak, akik szántsándékkal félre akarják magyarázni a mi becsületes szándékainkat. Az, aki tűzfészeknek bélyegez bennünket, jöjjön ide s beszéljen előtünk, ne a hátunk megett.

Egyben felveti mind a négyük nevében a bizalom kérdését, s felkéri a Munkástanács tagjait, hogy mindenki mondja meg a velük kapcsolatos véleményét, s azt, hogy ezután kit kíván vezetőjéül, mert ők lemondanak.

22. Dinka Zoltán elítéli Szűcs István eljárását, s kijelenti, hogy a párt politikája a békesség.

23. Nyári Ferenc elmondja, hogy őt nagyon meglepi Pullai Béla kijelentése, hogy lemond, s őszintén szólva azt nem várta sem tőle, sem a többiektől.

24. Pullai Béla válaszában elmondja, hogy félreértésről van szó. A lemondás ilyen esetben törvényes, hivatalos forma. S amennyiben a munkásság újból megszavazza a bizalmat részükre, úgy mindannyian örömmel vállalják.

A Munkástanács tagjai egyöntetfen bizalmat szavaznak, s súlyosan elítélik Szűcs István eljárását.

25. Hajagos Károly felveti, hogy éppen Szűcs Istvánnal szemben kellene felvetni a bizalom kérdését.

26. M. Kiss Mihály javasolja, hogy hívják ide a tanácstagok elé, s itt szemtől szembe mondja el a rágalmakat.

27. Karsai Imre felveti, hogy milyen módon került Szűcs István a sougat üzembe üzemvezetőnek?

28. Erdélyi Károly válaszában elmondja, hogy ez egy kényszermegoldás volt, s miután a munkaköri besorolás most van folyamatban, ez a kérdés is rendeződni fog.

29. Pullai Béla bejelenti, hogy a Munkástanács ülésére a párt képviselőit is meg fogjuk hívni, s ha valakinek valami baja van velünk, azt itt nyíltan elmondhatja, állunk elibe.

7

Kecskemét város nagyüzemeinek munkástanácselnökei és igazgatói a helyzet megítélésével és a kibontakozással kapcsolatban az alábbiakat jelentik ki:²³

Elítéljük a tegnapi nap folyamán meginduló rendezavarásokat és azokat a magyar nép és a munkásság érdekével szemben álló erők provokációjának tartjuk.

²³ A jegyzőkönyv tartalma szerint illeszkedik az AKK Munkástanácsa jegyzőkönyveinek „végére”.

Állást foglalunk az mellett, hogy a munkástanácsok megerősödésének, a munkás-önigazgatás megvalósításának egyik legfőbb alapfeltétele, hogy rend, békesség, nyugalom legyen, hogy a termelőmunka meginduljon, mert csak ez biztosítja anyagi jólétünk növelését, demokratikus vívmányaink megvalósítását, ezért elhatároztuk, hogy a holnapi nap folyamán a munkát mindenütt felvesszük.

A munkástanácsok egyes tagjai között nincs még meg mindenütt a teljes egyetértés a jövő tennivalóit illetően. Felhívjuk Kecskemét város valamennyi munkástanácsát, hogy tegyék félre ezeket a vitákat és egyik legfőbb feladatunknak a rend, a termelőmunka helyreállítását tekintsük.

Alulírottak kijelentjük, hogy következetesen küzdünk továbbra is törvényes eszközökkel azért, hogy a munkásság érdekeit érvényesítsük. Ezeket az érdekeket a rend és a termelőmunka mellett biztosítani fogjuk.

A kecskeméti üzemeken túl felhívjuk megyénk valamennyi üzemének munkástanácsát, hogy hasonlóképpen foglaljon állást a munka felvétele és a békés életnek, a jólétnek a termelőmunka megindítása útján történő megvalósítása mellett.

A Megyei Tanács vezetőivel történt tárgyalások során kérjük rendfenntartó szerveinket, hogy teljes erővel támogassák a közbiztonság megszilárdítását, a munkások és vezetők azon törekvését, hogy a szervezett munka megindítását ne akadályozhassa népüktől idegen és ellenforradalmi törekvéseket folytató elemek tevékenysége.

Kecskemét, 1956. december 12.

IVÁN KOVÁCS LÁSZLÓ A FORRADALOMBAN

Részlet Iván Kovács László önvallomásából
(1957. III. 16.)

Közli: Eörsi László

Csaknem változatlan formában tesszük közzé Iván Kovács László vallomásának a forradalmi napokra vonatkozó részét, amelyet néhány nappal az 1957. március 12-i letartóztatása után ceruzával írt a Pest megyei Rendőrfőkapitányságon. Csak a kézirat nyelvhelyességi hibáit és az elírásokat, valamint a téves névleírásokat javítottuk ki. Az olvashatatlan részeket illetőleg az eredetileg is hiányzó neveket pontozással jelöltük, a jegyzetekkel a vallomás tényanyagát helyesbítettük illetve egészítettük ki.

Iván Kovács László közalkalmazotti családból származott, 1930-ban született. Mivel édesapja a Magyar Királyi Honvédség főtörzsőrmestere volt, s a család 1944-ben Németországba menekült, nem vették fel őt az egyetemre, még állást is nehezen talált.

1953-tól – mint eredményes sportolónak – sokat javult a helyzete, mert a munkahe-lyein (Alsógödön a Pest megyei SE-nél sportkörüi előadó, a „Pusztavámi Szénbányák”-nál munkaügyi előadó, a „soproni Szénbányák”-nál csillás, a pilisvörösvári bányában bányamentő csoportban dolgozott)¹ kedvezményekben részesült. A forradalom bukása után az Orvosi Műszerkereskedelmi Vállalatnál (OMKER) állt alkalmazásban.

Politikai nézeteit még letartóztatása után sem tagadta meg. Kihallgatásakor is hangoz-tatta a Rákosi-rendszer bűneit: a párt-diktatúrából adódó bürokráciát, a demokrácia, a szabadság hiányát, a szovjet minta szolgálai másolását. A jugoszláv modellt – mint akkoriban sokan mások – lényegesen kedvezőbbnek ítélte, mint a Szovjetunióknak alárendelt kommu-nista rendszereket, de valójában olyan többpártrendszer híve volt, amelyben a pártok programjában a „teljes demokrácia” érvényesülne. Legalább két párt (egy munkás- és egy parasztpárt) működését tartotta volna fontosnak, amelyek egymás ellenőrzésével az élet-színvonal emelkedését biztosítanák.² Az önvallomás megírásának körülményeire utalnak a kézirat bevezető és befejező részei.

Iván Kovács ellen a „fegyveres ellenforradalmi” tevékenységén kívül illegális párt-szervezésért, röplapok készítéséért és terjesztéséért indítottak eljárást.

Súlyos önvád marcangolta amiatt, hogy az illegális tevékenységével másokat is bajba juttatott, az ő helyzetükön igyekezett mindenáron segíteni.³ A vádlott társai érdekében a

¹ Iván Kovács László kihallgatási jegyzőkönyve (a továbbiakban: jkv.), 1957. IV. 23. A Belügyminisztérium Történelmi Irattára (a továbbiakban: BMT) V-145626.)

² Iván Kovács jkv. 1957. IV. 1. és IV. 25. BMT V-145626.

³ Közülük hárman kerültek perbe. Vén Istvánt 8, Horváth Zsuzsát (Lásd a későbbiekben Móri Lászlóné) 6 évre ítélték, Frey Erzsébetet felmentették. Többszöri beidézés után nem indítottak eljárást édesapja, Iván Kovács József és Medvey Tünde ellen.

nyomozókkal szemben feltűnően udvarias hangnemet használt. „őszinte megbánást” tanúsított. Fentebb említett politikai nézeteinek hangoztatása, valamint önterhelő vallomásai is (pl. a Rádió ostromában való részvétel), amelyekről addig a nyomozók nem tudhattak, bizonyítják, hogy saját esélyeinek javítására kevésbé törekedett.

Az önvallomásban ismertetett nevekkel, adatközlésekkel kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy legtöbb esetben a nyomozó hatóságok már a letartóztatásokat megelőzően is számos adattal rendelkeztek, és ezt érvényesítették a perekben. Az Iván Kovács-ügy vizsgálati szakaszában szintén ez a helyzet állt fenn, amit e kézirat bevezető része is bizonyít: „Eddigi vallomásaim alkalmával mindig igyekeztem elhallgatni részeket, amelyekbe az általam érdekeltté tett személyeket be kellett volna vonnom, de beláttam, hogy őrajtuk ezzel nem segíthetek.”

Nem tudjuk, Iván Kovács mennyire számított arra, hogy „őszinte, feltáró” vallomásával a perbe fogott társai és a saját ügyének kedvezőbb lesz az elbírálása.

Úgy tűnik, hogy Iván Kovács – hasonlóan más letartóztatásban lévő felkelőparancsnokokhoz – fontosnak tartotta a forradalomban játszott szerepét és a körülményeket valóságosan bemutatni. Talán naivságból a kihallgatótisztekkel akarta megértetni cselekedetei okát? Esetleg üzenetnek szánta az utókor számára?

Iván Kovács Lászlót mindkét perében halálra ítélték, és 1957. december 30-án kivégezték.

ÖNVALLOMÁS

...Szegény szülők gyermeke vagyok. A kommunista párttól soha semmit nem kaptam. Azért nem lehettem ösztöndíjas, mert apám katona volt, nem vettek fel a jogi egyetemre, kirúgtak, mikor bementem érdeklődni a diplomáciai főiskolára, mert nem volt tagsági könyvem. Ha a párt felé próbáltam menni, elküldtek.

Nyomorogtunk. Az öcsémeket nem bírtuk taníttatni, és nekem nagyon fájt, hogy ők és énközöttem mindig lesz egy úr, amit soha nem fogunk tudni leküzdeni. Hallgatólagosan leszek, és mindig fájni fog. Ha olvastam a kommunista párt történetét és Marx Tökéjét, tetszett. Én is így szerettem volna valahogy, de a gyakorlatban mást láttam, és hallottam, és félttem a párttól.

Október 23-án, mikor megláttam a felvonulást, sírtam a meghatottságtól. Csatlakoztam hozzájuk 3/4 4-kor a Bajcsy-Zsilinszky úton.

Később pedig azért fogtam fegyvert, mert nem akartam éhezni, és éhezve látni másokat sem. Nem akartam 600–800 Ft-os fizetéseket. Jogot akartam mindenki számára – igazi egyenlőséget. Október 23-án együtt mentem a felvonulókkal a Bem térre, ahol már olvasták a „MEFESZ” által összeállított 16 pontot. Innen a Parlament elé, majd a Sztálin-szoborhoz mentem. A Parlament elől egy csoport a Rádióhoz ment, hogy beolvastassa a követeléseket. A szobornál hallottuk, a Rádiónál könnyfakasztó gránátokat használ az ÁVH, és lövi a tömeget. A szobor ledöntésének végignézése után én is a Rádióhoz mentem. Rengeteg rémhírt lehetett hallani, és már 14 halotról beszéltek. Egy küldöttséget szedtünk össze, és az egyik egyetemista, akivel ott ismerkedtem meg, azt mondta, hogy „gyere te is”, és mentem. Fent a szobában nagy volt a zavar, és egyik et.nő telefonon beszélt a pártközponttal, és utasítást kért. Amire állítólag Apró et.⁴ válaszolt és azt mondta, hogyha a tömeg fél

⁴ Csongovai Per Olaf szerint – aki ekkor szintén bent volt az épületben – Benke Valéria, a Rádió elnöke az asztal alatt a padlón telefonált. (Csongovai Per Olaf interjú. Készítette: Eörsi László 1992-ben Oral History Archivum, 420. sz.); Apró Antal a Politikai Bizottság tagja, a Minisztertanács elnökhelyettese volt.

órán belül nem hagyja el az utcát, lőjenek közéjük. Ez kb. 11-12 óra körül lehetett. Mikor visszamentünk, ismertettük, de majdnem megverték bennünket. Később egy hadnagy vezetésével kb. 50-en bementünk a Múzeumba a hátsó ajtón és egész éjjel az első emelet ablakából lőttünk a rádióra, illetőleg viszonztuk a tüzet reggel 1/2 9-ig. A fegyverzetünk 2 géppisztoly, vagy 30 karabély, a többi kispuska. A fegyvereket a Kálvin téren osztogatták + a lőszert.

Október 24-én 11 órakeről elmentem a Múzeumhoz, ahol nekem kispuskám volt, ami elromlott és eldobtam. Különbönből sem volt lőszerelem. Emiatt kellett feladni a Múzeumot is. Hazamentem reggelizni. Kaptam egy nőtől egy leventepuskát, és kb. 30-an bementünk a Múzeumba. A Múzeumban már katonák voltak, és miután felmentünk a lépcsőn, megadásra szólítottak fel bennünket. Délelőtt 12h lehetett és 13h-kor fegyver nélkül mindenkit elengedtek. Ekkor ismertem meg Solymosi ales.-t [alezredes] és Popovics hadnagyot.⁵ Ezután elmentem a Kilián laktanya felé, majd estefelé a Corvin moziba mentem. Kerestem a pk.-ot [parancsnokot], és bejelentettem, hogy harcolni szeretnék. A nevére nem emlékszem,⁶ de a helyettese Szabó László volt. Kaptam egy leventepuskát és egész éjjel ott tartózkodtam az emeleten. Az éjjel semmiféle harc nem volt.

Október 25-én hajnal fele a pk. kijelentette, hogy hajnal 04h-kor a mozi épületét feladjuk, és a környező épületeket kell megszállni.

Engem, egy orvost (akivel együtt mentem a Sztálin útig⁷ és még 4 fiút elküldtek felderítőnek. Az orvos Budára ment és később nem is jött vissza. Én hazamentem és kb. de. 11 óra fele a Bajcsy-Zsilinszky út – Üllői út felől visszamentem. Kerestem a pk.-ot, helyettesét, Szabót, de már nem találtam ott őket. Ekkor pk. nem volt, és a fegyverek számát kb. 40-50 főre becsültem. Egypárat ismertem közülük már látásból, és mondtam nekik, hogy ez így nem jól van.

Úgy kb. sejtettem a környező helyzetet és közösen kijelöltük az őrhelyeket, majd a mozi emeletén az ablakokhoz is beosztottunk 2-3 főt. Az Üllői úton több szovjet harcokosi ment végig, akik állandóan lőtték minket, sőt még a Kilián laktanyából is több lövést leadtak ránk. Ezután már állandóan tőlem kértek tanácsot és kezdtek pk.-nak tekinteni.

Ettől kezdve 25-től nov. 4-ig állandóan a Corvinban tartózkodtam. Az egyik fiútól kaptam egy pisztolyt. Október 26-án egész nap folytatódott a szovjet harcokosok felvonulása és állandó tüzelése – amire mi kézfegyverrel válaszoltunk. Ekkor már elismertek parancsnoknak. Jártam az őrségeket, és kértem őket, ne lőjenek vissza, mert az csak lőszerpazarlás, de nem hallgattak rám. Ezen a napon 2 szovjet harcokosit égettek ki. (Hogy kik név szerint, nem tudom.) Ezen a napon ismertem meg a Pongrátz testvéreket⁸ is, és Horváth Zsuzsát, aki a kötözőhelyen dolgozott. Több sebesültünk volt, és bővíteni kellett a kötözőhelyet. Az első emeleten egy szobát kértünk el erre a Corvin köz 4-ben. Este a két orvostanhallgató orvosunk elment. Megértettem őket. Dr. Fáy, egy idősebb orvos a lányával jött le. Ők a házban laktak. Pongrátz Gergely ideg-összeroppanást kapott. Lehotay Attila⁹ is rosszul lett, és csak akkor akartak kórházba menni, ha elkísérem őket. Egy katonai mentővel mentünk el. Vissza akartam menni, de nem engedtek. Két napja nem aludtam, bántott, hogy otthagytam a fiúkat, és nagyon aljasnak éreztem magam, sírógörcsöt kaptam, és elaltattak.

Október 27-én reggel együtt mentünk ki a kórházból. Lehotay elvált tőlünk, mi ketten Pongrátz-cal visszamentünk a Corvinhoz. A Práter utcában, mire odaértünk, megsemmisítettek két szovjet teherautót, amik után egy-egy könnyű ágyú volt csatolva. A tehergépkocsi tele voltak lövedékekkel. Az egyik ágyút a Práter utcai iskola előtt állították fel, a másikat elvontattuk a Corvin felé.

A fiúk örömmel fogadtak, nem haragudtak az éjszakai cserbenhagyásért. Végigjártam az őrhelyeket (ekkor kb. 300-an lehettünk), beosztottam a váltásokat. Ekkor ismerkedtem meg Lehotay

⁵ Solymosi János alezredes, a piliscsabai ezred parancsnoka, Popovics Ernő százados Solymosi politikai helyettese.

⁶ Talán „Miskolci Laci” (BMT V-150381/2.)

⁷ Ma: Andrássy út.

⁸ Iván Kovács a Corvin közben három Pongrátz testvért ismert meg: Gergelyt, Ödönt név szerint, és valószínűleg Kristófot.

⁹ Néhol Lehoczy Attila néven szerepel.

A.-val,¹⁰ aki mint orvos dolgozott ott. Estére visszajött Lehotay azzal, hogy a Szu. követségéről jön és egy papírt mutatott fel, amin a szovjet csapatok pk.-a, Kuznyecov¹¹ gárdaezredes a Szu. hőse kérdi, hogy mik azok a feltételek, amelyekre megadjuk magunkat, ill. beszélgetjük a harcot. Lehotay nem mondta meg, hogy hogyan jutott hozzá, csak kért, hogy délig feltétlenül adjuk meg a választ, mert ellenkező esetben a családját kivégzik.¹²

Solymosi ales.-re hivatkozott, aki tud a dologról és autót küld értünk. A választ az Országháza kell vinni, ahol már tudnak róla, és értesítik a szovjet pk.-ságot. Értekezletet hívtunk össze. Jelen voltak: Pongráz Gergely és Ödön, Lehotay, Papp Tibor, ... Feri¹³ a Práter utcai iskolából, és én. A pontokat nagy részben én szövegeztem. Elismertük a Nagy Imre-kormányt, kértük, hogy a szovjet csapatok hagyják el Bpest területét, az ÁVH-t szereljék le, szabad választást, több párt részvételével, amnesztiát a fegyveres harcban részt vevőknek, katonáknak és polgáriaknak egyaránt. A követelést aláírtuk és a Solymosi ales. által értünk küldött gépkocsival 3-an, Lehotay, Pongráz Ödön és én elindultunk. Tűszul egy t.örm. maradt ott, garanciára a visszaérkezésünkre.¹⁴ Az elindulás előtt egy MEFESZ-küldöttség érkezett hozzánk, azzal, hogy menjünk velük, Jánosiékhoz.¹⁵ Mi kintartottunk az eredetileg elhatározott utunk mellett, és megegyeztünk abban, hogy később majd ott találkozunk a pártközpontban. A gépkocsiról a Rádiónál Lehotay leugrott, és csak ketten maradtunk Pongráz Ödönnel. A Parlamentben nem volt senki, és átkísértek bennünket a pártközpontba, ahol találkoztunk a MEFESZ-küldöttséggel és Jánosival. (A követelés 1 példányát egy szds. és egy hgy. elvitték a HM-be.)

Megkezdődött az értekezlet, és megállapodtunk abban a szövegben, ami Önöknél van.¹⁶ A tárgyaláson kb. 10-en vettünk részt. Ígéretet kaptunk arra, hogy a szöveget beolvassák a rádióba, és mi ennek alapján letesszük a fegyvert.

Október 28-án átkísértek bennünket a HM-be, ahol a katonai vonatkozású részben állapodtunk meg. Elvonulási útvonal, fegyverátadási hely stb. Közben kétszer kellett telefonálnom a tűszul ott maradt t.örm. érdekében, mert a hazaérkezési határidő mindkétszer lejárt. A tárgyalást egy tábornokkal folytattuk, a nevére nem emlékszem. Hazaérkezésünk után de. 11 órakor értekezletet hívtunk össze, ahol ismertettem a tárgyalások eredményét, amelyet csak részben fogadtak el, kifejezve bizalmatlanságukat. Az összehívott megbeszélésen a két Pongráz, Lehotay, Szabó Laci, ... Feri, Papp Tibi és még két újabb pk. vett részt. Megállapodtunk abban, hogy a rend fenntartása érdekében a katona és a rendőr örök mellé egy szabadságharcost is javasolunk. Kérésünket megszóvegeztem és átadással, illetve a megváltoztatott szöveg ilyen értelmű helyesbítésével Pongráz Ödönt és Lehotayt bíztam meg.

Én ott maradtam és a pk.-ok jelentései alapján megpróbáltam kb. megállapítani a létszámot. (Ekkor már a Corvin köz, Corvin mozi, Kisfaludy u., Nap u., Práter u., Vajdahunyad u.-ig a mi körzetünk volt.)

A bemondások alapján a létszám kb. 800 fő lehetett, amit nem tudtam ellenőrizni.

¹⁰ Elírás lehet, hiszen ekkor már egy napja ismerték egymást. Feltehetőleg Iván Kovács azt akarta közölni, hogy ekkor találkoztak ismét.

¹¹ Pongráz Gergely könyvének (*Corvin köz, 1956. Magyar Október Szabadsajtó, 1985.*) 99. oldalán ismertetett dokumentuma szerint Kuzminov ezredes.

¹² A parlamentar Lehotay szerepe még nem kellően tisztázott.

¹³ Valószínűleg Papp József és Zsellér Ferenc (BMT V-145626). A kipontozás az eredeti szövegben is megtalálható.

¹⁴ Ez az esemény és a pártközpontban lefolytatott tárgyalás 28-án történt. A tűsz pedig Kiss Tivadar törzsőrmester volt (BMT V-150005/7).

¹⁵ Jánosi Ferenc, Nagy Imre veje.

¹⁶ Ez a dokumentum eddig nem került elő.

Közöltem velük, hogy gyalogsági támadást várok, ezért feltétlenül szükséges, hogy jó előre küldjenek két felderítőt. A pk.-ok különben egységeikkel önállóan rendelkeztek.

Du. 3 óraker érttem jött Angyal¹⁷ azzal, hogy Nagy Imre miniszterelnöki értekezletre hívta meg a harcoló csoportok vezetőit.

Ekkor ismerkedtem meg Vén Istvánnal,¹⁸ aki mentőautóval járt. Felújítottam a már amúgy is ismert parancsot, amely megtilt mindenféle egyéni akciót a betörésre, lopásra vonatkozóan. Az Üllői út–Körút sarkán van egy cukrosüzlet, amit ennek ellenére ismeretlen személyek feltörték. Én is odamentem és felszólítottam mindenkit, azonnal hagyja el a helyiséget. Mivel ez nehezen ment, egyet a levegőbe lőttem. A cukrosüzlet kiürült és egy órát állítottam oda. Később civilek jöttek hozzánk, hogy törjük fel a közértet és a hűsoltot a Práter u.-ban, mert éheznek. A Práter u.-i pk. ... Feri javaslatára beleegyeztem ebbe, de a kiadott mennyiségről, amit ők mértek ki, pontos jegyzéket készítették (név, lakáscím és a vitt élelem mennyisége). Pénzt nem fogadtak el. A jegyzéket láttam és tudomásom van arról, hogy a parancsnokságon lévő kis iratgyűjtő ládába lett betéve.

Nekünk gk.-ink nem volt, és az ő autójukon mentünk el. A gk.-ban értesültem arról, hogy az értekezleten¹⁹ Janza honv. [honvédelmi] miniszter is részt vesz, így először a HM-be kellett mennünk. Felengedtek bennünket, és az ott lévő tiszt urak híreket kértek tőlünk, és a hadsereg támogatásáról biztosítottak. A honv. miniszter úr a segédtisztje egy őrgy. [őrnagy] felírta a tárgyalásra menők neveit, illetve a neveinket, és Janza honv. miniszter úr, egy szds. [százados], és egy őrgy. kíséretében lejött velünk az épület elé. Gk. nem állt a HM rendelkezésére, és így, annak ellenére, hogy kijelentette, hogy „mi most ellenségek vagyunk”, a mi gépkocsinkon mentünk el az értekezletre, ami nem is a Parlamentben lett megtartva. Az az épület, azt hiszem a Földművelésügyi Minisztérium volt,²⁰ Janza honv. miniszter úr felment előre, mi pedig megvártuk, hogy értünk küldenek és felvezetnek.

Ha jól emlékszem, a II. emeleten egy fogadóteremben volt az értekezlet. Kb. 15-en vettünk részt rajta. Nagy Imre miniszterelnök úr érdeklődött a feltételek iránt, illetve a kéréseink iránt – amelyeket a jelentkezés alapján tettünk meg. A kérések közös véleményen alapulva ott lettek megírva. Kb. ezek szerint kértük: a függetlenség bejelentését, a Varsói Szerződés felbontását, a szovjet csapatok felszólítását, hogy hagyják abba a tüzelést és vonuljanak vissza Nagy-Budapest területéről. A kormány engedélyezze a több párt megalakulását, és ennek értelmében tartsa meg januárban több párt részvételével a szavazást. Fegyverletételről nem volt szó.²¹

Nagy Imre min.elnök [miniszterelnök] úr a kéréseinket elfogadta és kijelentette: „Fiúk, ti azt hiszitek, hogy én nem vagyok olyan magyar, mint ti vagytok?” Mi elhittük, hogy van, és arra hivatkozva, hogy várják, elment. Janza honv. min. úrral közösen fejeztük be a szövegezést, és ezzel az értekezlet véget ért kb. 17 óraker. Utközben hazafelé Angyal meghívott egy értekezletre, amelyet Kopácsi r.ezr. [rendőr ezredes] és Kovács v.őrgy. [vezérőrnagy] tart este 10 óraker a VI. vagy VII. kerületi rendőrkapitányságon.

Megbeszéltük, hogy 1/2 10-kor a Körút–Üllői út után a következő utcákon találkozunk. Hazaérkezésem után értesültem arról, hogy még két ágyút is zsákmányoltak, és a beállítást jónak tartottam. A létszám közben állandóan nőtt, ekkor kb. 1000-1200 fő lehetett.

Ekkor jelentették, hogy egyesek egész éjjel mászkálnak, mire kijelentettem, hogy az őrzőrajatokon kívül minden ilyet meg kell szüntetni. Jelszó nem lett kiadva, és utasítottam a pk.-kat, hogy rendelkezzenek el kötelező alvást, illetve tiltsanak meg minden mászkálást.

¹⁷ Angyal István, a Tűzoltó utcai csoport parancsnoka, 1958-ban halálra ítélték és kivégezték.

¹⁸ A gödöllői Agrártudományi Egyetem hallgatója, az „Iván Kovács László és társai” pernek II. rendű vádlottja. 8 évre ítélték.

¹⁹ Ez az értekezlet nem 28-án, hanem 29-én volt, ahová Angyalékkal együtt ment.

²⁰ Az értekezlet többi résztvevője szerint a tárgyalás helyszíne a Parlament volt.

²¹ Iván Kovács erre pontatlanul emlékszik. A Varsói Szerződés felbontásáról, a többpártrendszer megteremtéséről ekkor nem volt szó, a fegyverletételről annál inkább.

1/2 10-kor, mikor elmentem a találkozóhelyünkre, nem találtam ott Angyalékat. Visszafelé végigkiabáltam az egész utat, és még így is majdnem rám lőttek. 10 óra után Angyal jött értem, és együtt indultunk az értekezletre, amely a rendőrfőkapitányságon volt. Végig aludtam az egész úton. Az értekezleten kb. 25-30-an lehettünk együtt. Ekkor hallottam Klauzál térről, Lövölde térről, Dob u., Wesselényi u., Baross u., Baross térről és a Dudás-féle csoportról. A jelenlévőket nem ismertem. Ott ismerkedtem meg Kopácsi ezr.-sel [ezredessel], Kovács v.örgy.-gyal, Jánosi v.örgy.-gyal is. Az értekezleten két újságíró is részt vett. Az egyes csoportok erejéről, tűzfegyvereiről, majd általános helyzetkép ismertetéséről volt szó. Én kijelentettem, hogy a legfontosabbnak egy egységes irányítást tartanék. Szerintem teljesen értelmetlen volt az egész értekezlet. Mielőtt még elindultunk volna, Kopácsi ezr. odajött Angyalhoz, és arra kérte, hogy tegyük lehetetlenné egy razzia tartását nekik a Szabad Nép székházában. Megegyeztünk, hogy mi a Nemzeti [Színház] mellől a levegőbe lövöldözünk, és erre ők visszamennek, hogy a rajtaütést a felkelők megakadályozták.

Mi a megbeszélés értelmében jártunk el, de ők nem a Rákóczi úton jöttek gk.-val, hanem gyalog a Nemzeti mögül. Mikor hozzánk érkezték, Kopácsi azt mondta, hogy most már minden rendben van, és köszöni. Kb. 01 óra lehetett. Útközben Angyal arról beszélt – lehetséges, hogy Kopácsi csak próbára tette, mert tartozik neki valamivel, és talán így akart meggyőződni arról, „én, Angyal viszonzóm-e”.

A Tompa u.-ban letettek, és adtak mellém egy kíséret. Elég keservesen értem haza, útközben vagy ötször feltartóztattak.

Október 29-én a hadtáp dolgokkal foglalkoztam. Vidékről nagy mennyiségű élelmet kaptunk, és azok átvételét igazoltam. Engedélyt adtam arra, hogy a környező házak lakóit mi lássuk el élelemmel, a gyerekeket tejporral, illetve csokoládéval. Végigjártam az összes Corvinhoz tartozó csoportot–őrhelyeket. Egész nap lőttek bennünket a szovjet harckocsik. Aznap két-három harckocsit semmisítettünk meg ágyúval. Este 9-10 óra felé Váradi v.örgy.²² jött hozzánk és kijelentette, hogy utasítása van arra, hogy hajnali 4 óráig átvegye feltételeinket, melynek alapján mi letesszük a fegyvert.

Később Maléter ezr. is ájtött és harcunkat – tekintve az erőviszonyokat – butaságnak tartotta. Elismerését fejezte ki, és kijelentette, meggyőződött arról, hogy nem rabló, terrorista csoport vagyunk, akiknek felszámolásához nekik is hozzá kellett volna járulni – de ő megtagadta az ilyen irányú parancsot és a Kiliánból többet nem fognak ránk lőni. De a további makacs ellenállást kilátástalannak tartja. Kijelentettük, hogy feltétel nélküli megadásról szó sem lehet. Egyesek (Papp, „Tuskólábú”)²³ kijelentették, hogy soha nem teszik le a fegyvert – feltétel nélkül – amihez én is csatlakoztam és igyekeztem „operálni”. Ismertem a hangulatot, és tudtam, inkább meghalnak, mint hogy ilyesmibe belemenjenek.

A helyzet ilyen értelemben nagyon nehéz volt. Tudtam, hogy egy gyalogsági támadást nem nagyon bírják ki, ha az egy ezrednél nagyobb lenne. Tudtam, hogy kellően nincs megszervezve a védekezés, és parancsokat sem lehet úgy adni, mint egy szervezett hadseregnél. Ismertem a hadsereg hangulatát, és tudtam, hogy magyar katonák nem fognak ránk lőni, mint ahogy mi sem lőnénk rájuk. Viszont nem érttem a kormányt – kéréseinkről, feltételeinkről tudtak, és nem intézkedtek semmit. Újból hozzáfogtam egy „feltétel” megszövegezéséhez, amelyben kijelentem, hogy a kormányt elfogadjuk, és kérjük, hogy kérésünknek tegyen eleget: jelentsen ki a függetlenséget – mondja fel a Varsói Szerződést, tegyen ígéretet a januárban tartandó több párt részvételével történő választásra és vegye fel a kapcsolatot a szovjet pk.-sággal, hogy hagyják el Bp. területét. Amnesztia mellett a magyar hadsereg előtt a fegyvert letesszük.

Hajnalban a választ Váradi v.örgy. elvitte – de a támadás elmaradt, és a válasz is.

Útasítottam a pk.-kat a riadóztatásra és minden irányba felderítőket küldtettem ki.

Felszólítottam őket, hogy magyar katonákra minden tüzelést tiltsanak meg.

²² Váradi Gyula. A gépesített és páncélos csapatok parancsnoka volt, 1958-ban 7 évre ítélték.

²³ Mesz János. Másutt „Falábú” néven is szerepel. A Corvin köz tüzérségének irányítója. A november 4-i szovjet támadáskor halálos sebet kapott.

Október 30-án nagy mennyiségű külföldi élelmet kaptunk és kezdtek előzönlenni bennünket mindenfelől. Próbáltam elküldeni őket, de lehetetlen volt. Egy teherautón puskákat és géppisztolyokat hoztak, amit osztogatni kezdtek minden parancsom ellenére. A részleges fegyvelemnek is teljesen vége lett.

Gomba módjára nőttek ki a parancsnokok, de különben is hirtelen rengetegen lettünk. Katonai támadás helyett polgárit kaptunk és ez sokkal veszélyesebb volt.

Mindenfelé anarchia – önkényes intézkedések – és a létszám kb. 5000 főre szaporodott.

Ekkor hoztak először elém ÁVH-s foglyokat. Az egyik nem is volt ÁVH-s, ismertem jól. Tóth nevű jogot végzett fiú volt, akivel együtt futballoztam. A másik, saját bevallása szerint mint gk.-s tiszt volt tagja az ÁVH-nak. Tóthot garanciámra elengedték, a másik férfi pedig kérte, hogy ott maradhasson. Engedélyeztem és ott maradt a konyhánál, illetve a kötözőhelyen. Végigjártam a környéken és fájni kezdett a fejem. Mondtam Zsuzsának,²⁴ hogy ebből baj lesz. Újságírók jöttek, fényképeztek mindent.

Délután értekezlet lett hirdetve. Tárgya: egységes pk.-ság felállítása és a honv.-i miniszter személyének kijelölése – ezen a napon jöttek oda Antalóczy és Bornemissza²⁵ is – mint tanácsadók. A köztudatban Maléter neve szerepelt, amit Antalóczy dr. különböző mesékkel próbált lehetlenné tenni.

Az értekezletre, ahová nekik is volt meghívójuk, a Corvinból négyen mentünk. Összesen kb. 80–100-an vettünk részt. Elnöke: Király v.örgy. Ismertebbek közül jelen voltak: Maléter ezr., Kovács v.örgy., Márton ezr., Solymosi ales., Popovics szds., Dudás, Szabó, Kopácsi r.ezr., Jánosi v.örgy. Király v.örgy.²⁶ ismertette a közös követeléseket, a vezetés egységesítésének pontjait, majd a honv. miniszter személyének kijelöléséről folyt a szó.²⁷ Mindenféle agitáció ellenére Malétert becsületes embernek tartottam, képzett katonának, és rászavaztam. Ezzel megindult ellenem a „Dokiék” által költött hadjárat. Aznap még 2 szovjet harckocsit zsákmányoltak, személyzetét a követségnek átadtuk. Éjszakára morfiummal elaltattak.

Október 31-én Antalóczy dr. és Bornemissza kezdték átvenni az irányítást. Beszéltem Maléterrel, aki azt tanácsolta, hogy tartóztassam le őket. Félttem, hogy ezzel még jobban elharapózik a bizalmatlansági láz. Már így is mindenkiben ÁVH-st láttak. Az egyik miniszter villáját megtámadták, mire én + 2 fő Maléter gépkocsijával kimentünk, de már senkit nem találtunk ott. Ezen a napon szereztem két személygépkocsit. Egy teherautón kb. 6 golyószórót hoztak és két láda pisztolyt. Este átmentem a Práterbe, és akkor vallattak egy ÁVH-s szds.-t. A feje be volt törve. Utasítottam őket, hogy kötöztessek be és vigyék a kórterembe. Ekkor láttam, hogy az egyik tanteremben kb. 10 férfi van fogva tartva. Kérdésemre azt felelték, hogy elfogott ÁVH-sok. Megtudtam, hogy egy görög férfi²⁸

²⁴ Horváth Zsuzsáról van szó, akivel Iván Kovács érzelmi kapcsolatba került. A per III. rendű vádlottja lett, 6 évre ítélték.

²⁵ Antalóczy Sándor („Doki”) és Bornemissza Tibor. Nem tudjuk, mikor kerültek a Corvinba, de 28-án már ott voltak. Iván Kovács ellenségeiként írja le őket. Bornemisszáról egyelőre kevés adatunk van, Antalóczyt a visszaemlékezők nagy része kedvező színben tünteti fel.

²⁶ Maléter Pált a forradalom során vezérőrnaggyá léptették elő és november 3-án kinevezték honvédelmi miniszterré. Kovács István vezérőrnagy a forradalom alatt vezérkari főnök. Márton András ezredes a Zrínyi Katonai Akadémia parancsnoka, akit október 31-én kineveztek Budapest külső védelmének parancsnokává. Dudás József a „Nemzeti Forradalmi Bizottmány” megszervezője és elnöke volt. Csoportjával elfoglalta a Szabad Nép székházát, és ott szerkesztette a „Magyar Függetlenséget”. Szabó János – „Szabó bácsi” – a Széna téri fegyveres csoport parancsnoka volt. Kopácsi Sándor rendőr ezredes Budapest rendőrfőkapitánya, a későbbi Nemzetőrség parancsnokhelyettese. Király Béla vezérőrnagy a forradalom alatt a Nemzetőrség és Budapest fegyveres erőinek parancsnoka. Nevezettek közül Malétert, Dudást, Szabót a forradalom bukása után halálra ítélték és kivégezték, Kovácsot 6. Mártont 10. Solymosit 6 évre, Kopácsit életfogytiglanra, Jánosit 8 évre ítélték, Király emigrált.

²⁷ Más források szerint erről a kérdésről az értekezleten nem volt szó. Elképzelhető, hogy a corvinisták egymás között vitatták meg ezt.

²⁸ Konstantinides Andrej, aki a második szovjet támadást követő harcokban esett el.

vezetésével (akinek egy félkarú volt a segédtszjtje), kb. 30 fős csoporttal ÁVH-sok összeszedésével foglalkozik. Az elfogottakon, kivéve az ÁVH-s szds-t, útések nyomait nem láttam. Beszéltem nekik arról, hogy ügyeik kivizsgálására át kell majd őket adni a bíróságnak. Hallottam, amikor a görög azt mondta, hogy „mi nem bánunk úgy velük, mint ahogy ők mivelünk”. Azután a kórterembe mentem, ahol sokan feküdtek. Az egyik orvosnő mondta, hogy felül kellene vizsgálni az érkező gyógyszerek eltűnését. Rengeteget kaptunk, és abból alig adnak át valamit. Felmerült az elsikkasztás gyanúja. Megígértem, hogy holnap utánanézek. Visszamentem a Corvinba. Éjjél felé egy osztrák újságíró keresett fel bennünket és Feri tolmácsolásával a hangulat után érdeklődött, és általános helyzetképet kért, majd lefényképezett bennünket. Mellettem ült Dienes ezr.,²⁹ a katonai tanácsadó. Aki különben semmiféle tanácsot nem adott.

Ekkor már rádió adó-vevő készülékünk is volt, amit egy katona kezel.

November 1-én reggel egy páncéloskocsi fogtak el – majd több ágyút hoztak. Kijelöltem a tüzelőállási helyünket.

A parancsnokságon villámértekezletet hívtak egybe³⁰ és azzal az indokkal, hogy ki vagyok merülve, és nem vagyok elég erélyes, leváltottak. Helyettem Pongrátz Gergelyt nevezték ki.³¹ Jelen voltak: Antalóczy, Bornemissza, Pongrátz I., II., III., Szabó Laci, Csike, Márton ezr., Solymosi ales., Popovics szds. és még két fő, továbbá Erdős pk.³² Megmondtam nekik, hogy karrieristák, gazemberek.

Mire Bornemissza azt mondta, hogy be fognak választani a vezérkarba, mert ott többet tudok csinálni.³³ Kora de. egy amerikai újságíró keresett, aki Ujfalussytól³⁴ jött. Faggatni akart, de nem volt kedvem beszélni, majd le akart fényképezni, amit nem engedtem meg.

November 2-án reggel három szovjet harckocsi adta meg magát. Én is ott voltam. A foglyokat az épületben helyeztük el.

Egy Schmidt nevű fiú³⁵ keresett fel bennünket, hogy de. 10-re menjünk a Király által összehívott értekezletre. Ez előtt vagy kétszer láttam a Corvinnál. Állítólag mint futár működött.

De. 10 órakor Antalóczy, Bornemissza, egy gépiprózó és én elindultunk a Király által összehívott értekezletre a Deák téri rendőrfőkapitányságra. Kb. 50-60-an lehettünk jelen. Szó volt az egységes vezetésről, ennek érdekében a létszám, a fegyverzet, működési terület bejelentéséről, hadtáp kérdésekről és a „vezérkar” megalakításáról.

Ez jelölés alapján történt a létszámnak megfelelően. A 10-es vezetésbe mi corvinisták hárman kerültünk be.³⁶ Du. az értekezlet folytatódott, és Király v.örgy. távollétében Marián ales. nyitotta meg. Megállapodtunk a legfontosabb osztályok felállításában (hadműveleti, hírszerző, hadtáp). Megszö-

²⁹ Dienes Ödön. A kéziratban „Denes” néven szerepel. A forradalom után perbe fogták.

³⁰ Ez az értekezlet több forrás szerint [pl. Márton András, Nagy József (BMT V-150005/7) és László Béla György (BMT V-150381/2) vallomásai] november 2-án volt.

³¹ Iván Kovács – más forrásoktól és szemtanúktól eltérően – Pongrátz Gergely legfőbb támogatóit nem a testvéreiben, hanem Antalóczyban és Bornemisszában látta.

³² Szabó László és Erdős Imre a Corvin közti felkelők parancsnokhelyettesei voltak. A forradalom utáni sorsuk nem kellően tisztázott. Pongrátz szerint (i. m. 224. p.) Szabó hősi halált halt 1956 novemberében. A levéltári források között viszont vannak olyan utalások, amelyek azt sejtetik, hogy Szabót letartóztatták. Erdős feltehetőleg emigrált. A Pongrátz fivérek mindnyájan Nyugatra menekültek a forradalom után. Csikét Iván Kovács vallomásaiból ismerjük, keresztnevét sehol sem említette. Közlése szerint a Wesselényi utcai csoport parancsnoka volt, a forradalom után szintén elhagyta az országot.

³³ A Király Béla vezette Operatív Bizottságba.

³⁴ Ujfalussy Zoltán. A kéziratban „Ujvári” néven szerepel. A forradalom után perbe került.

³⁵ Schmidt László, „Rigó” a Práter utcai iskolában levő részlegnek volt a tagja. A forradalom után perbe került.

³⁶ Pongrátz Ödön, Antalóczy és Iván Kovács. Az értekezlet nem 2-án, hanem 3-án volt. A 10-es vezetés: a Király Béla vezette Operatív Bizottság.

vegeztünk egy jegyzőkönyvet, amelyben kérjük, hogy Király Maléter mellé kerüljön, nehogy a honvédség elszakadjon tőlünk. Én a részemről elégnek tartottam Malétert, és nem tartottam szükségesnek egy „felügyelőt” mellé. Király v.örgy. miután visszajött, és elolvasta, azzal adta vissza „hogy ha ezt komolyan akarjátok, én inkább lemondok.”³⁷ Szó volt még egy szabadságharcosokból álló katonaság alakításáról – egyenruha, elhelyezés, rangjelzés, fizetés (30 Ft). A tárgyaláson egy jugoszláv katonai megfigyelő is részt vett.

A tárgyalás után jelentettem Királynak, hogy 3 harcocsit elfogtunk – mire ő azt az utasítást adta, hogy menjek a HM-be, és ott majd adnak utasítást, hogy mit csináljunk velük. Utána beszélgetni kezdünk a várható fejleményekről, és azt mondta, hogy mindenkinek fog két betűt adni, ami arra lesz jó, hogy ha elveszítjük egymást, így tudjunk érintkezni. Az „MK” betűket kaptam.³⁸ Azután elmentem a HM-be, ahol Hidvégi v.örgy.-gyal és Kovács v.örgy.-gyal beszéltem. Tájékoztattam őket a kinti helyzetről, és utasítást adtak, hogy a szovjet harcosokat a harcocsival együtt vissza kell küldeni. Kísérőül két kocsit (szakaszi) katonát fognak adni. Mire visszamentem az utasítást végrehajtani, a foglyokat harcocsik nélkül elküldték a szovjet követségre.

Ezen a napon sokat hallottam a Köztársaság térről. Foglyokról, a fúrásról és a Pártbizottság bevételéről. Tudomásom arról nincs, hogy a Pártbizottság elleni támadásban corvinista részt vett volna, vagy erre bármelyik pk.-tól parancsot kapott volna.

Az éjjelt a konyhában töltöttem.

November 3-án de.³⁹ két férfi keresett fel, hogy az egyik nyugati nagyhatalomtól megbízásuk van arra, hogy a legújabb típusú fegyvereket nekünk adják. Kértek, hogy miután én nem dönthetek, Király v.örgy.-hoz, vagy Maléter v.örgy.-hoz kísérem el őket. Először Malétert kerestem – de tárgyalt –, s így Király v.örgy.-hoz mentünk, akivel négyesem közötti tárgyaláson megállapodtunk abban, hogy ez nem elfogadható, örültség lenne totális háborúba keveredni a Szu.-val. Erről tájékoztattam a két férfit, akik elmentek.

Ezután beszélünk még a várható eseményekről. Mindketten tudtunk arról, hogy szovjet csapatok közelednek Bpest felé.

Ha esetleg a szovjetek beavatkoznának, akkor meg kellene oldani a tervszerű, egységes visszavonulást. Milyen feladatok jöhetnek közbe? Lehetséges, hogy Bpestet körülzárják, vagy csak egy pár irányból közelítik meg. Általánosságban beszélünk, konkrétumok nélkül.

Mindenesetre, ha a támadás bekövetkezik, Bpestet fel kell adni – ebben megegyeztünk.

Közöltem még vele, hogy valamilyen módon meg kellene akadályozni – parancs vagy egységes fogda alapján – a városban folyó barbarizmust. Ennek még az lesz a vége, hogy minden haragos megöli egymást. Azt felelte, hogy parancsot fog kiadni, hogy a foglyokat a kerületi rendőrkapitányságra szállítsák be – úgymint megalakultak a kerületi forradalmi bizottságok, akik majd vigyáznak az őrizetbe vettekre.

Elváltunk. Visszamentem a Corvinba. Éjjel az I. emeleten egy Tóth nevű férfi lakásán aludtam.

Este még beszéltem a páncélosok parancsnokával (kb. 20-25 embere volt), hogy jó lenne, ha a harcocsikat lesállításra beállítaná. Térképen kijelöltük a helyeket, és azzal ment el, hogy végrehajtja. Beszéltem Pongrázékkkal, hogy a „Falábúnak” adjanak vagy 20 fiút, azoknak tűzérékké való kiképzésére. Feleslegesnek tartották. Ittak és csak a nőkkel beszélgettek, Bornemisszáék pedig már, mint jövődő miniszterek beszélgettek. Ennek ellenére én megadtam a megbízást a „Falábúnak”, hogy egy 20 főből [álló] csoport a tűzérképzést vegye át. Erre írásbeli parancsot is gépeltem.

³⁷ Király Béla visszaemlékezése szerint (*Honvédségből néphadsereg.* Bp., CO-NEXUS Prin-teR, 1989. 270. pp.) Marián István alezredes azt a határozati javaslatot terjesztette be, hogy az egész gyűlés vonuljon a Parlament elé, és követelje Király Béla honvédelmi miniszteri kinevezését. Erre jelentette ki Király, hogy ha a küldöttek nem utasítják vissza ezt a javaslatot, lemond.

³⁸ Erről az intézkedésről más forrás nem áll rendelkezésünkre.

³⁹ Valószínűleg 3-án délután, mert délelőtt Iván Kovács a Forradalmi Karhatalmi Bizottság gyűlésén volt.

November 4-én kb. reggel 7 órakor keltem fel, akkor már megkaptuk a támadást. Kimentem a Corvin mozihoz, és láttam, hogy a harckocsik ott állnak egymás mellett, és az egyik éppen az előtte lévő ház tetejét akarja lelőni, mivel állítólag onnét is lőnek. Megtiltottam és a csövét a Corvin–Kilián átjáró felé irányítottam. A „Falábút” lelőtték. Ekkor odajött Antalóczy dr. is, de miután az egyik ház emeletén egy fiút be kellett volna kötnöni – elment. A Kisfaludy utca sarkára egy szovjet harckocsi állt be, és végiglőtte a Kisfaludy u.-t, ezzel megnehezítette a közvetlen érintkezést a Práter u.-i iskolával. Kerestem a pk.-kat, de nem találtam. Később hallottam, hogy leköltöztek a pincébe. Lementem, hallottam, hogy kapcsolatot próbálnak teremteni több ismert telefoncímmel, de azok nem válaszoltak. Később az amerikai követséget hívták, de azok fel sem vették a kagylót. Az angol követségen sajnálattal kijelentették, hogy nem tudnak segíteni.

A pincében átvágtuk a falat és biztosítottuk a kijáratot a Práter u.-ra.

Ekkor találkoztam újból azzal a kis 16 éves lánnyal⁴⁰ akit ÁVH-snak gyanítottak. Az aknatűz szünetelt, és visszamentem a konyhába. Velem jött ez a kislány is. Később hallottam, hogy Pongrázék elrendelték a visszavonulást. Engem, mint árulót, ÁVH-s spiclit letartóztattak a kislánnyal együtt. Falhoz állítottak és elkezdtek vallatni. Már ott agyon akartak lőni, de elhatározták, hogy inkább átkísérnek a Kiliánba. A kapuban állva hallottam, hogy csőre töltöttek, majd felszólítottak (2-en voltak), hogy kiáltsak be. Ekkor egy géppisztolysortüzet kaptunk. A két kísérőm elvágódott, én odaálltam a kapu mellé. A szemben lévő ház tetejéről golyószóróval kezdtek lőni ránk. Az egyik kísérőm felállt, és visszaszaladt,⁴¹ a másik ott maradt.

Egy pár perc múlva én is elmentem. Futva mentem az Üllői úton végig. Attól tartottam, hogy üldözni fognak. Kerestem Király v.örgy.-ot,⁴² de kérdésemre az ott tartózkodó 3-4 rendőr azt felelte, hogy átment Budára. Hazamentem a Paulay Ede u. 1. II. emelet 36. sz. lakásomra.

November 5-én újra kerestem Királyt, de nem találtam meg. Útközben találkoztam egy szemüveges férfival, akit a Corvin közből ismertem. A Semmelweis u. egyik házában a kapujában vártam rá. Amikor visszajött, káromkodott, hogy ellopták az autóját. Volt két kenyere, és én elkértem az egyiket. Bemutatta a kapu alatt egyik ismerősét, Gordon Évát. Hívott, hogy menjek vele, de én hazamentem. Erős harcok voltak.

[Nov.] 4-én tudomásom volt arról, hogy az egyik szobában kb. 8-10 főt tartottunk fogva. Azt nem tudom, hogy kinek az utasítására tartottuk őket ott, és hogy később mi lett velük, nem tudom. Ugyancsak nem tudom, mi lett azzal a 16 éves kislánnyal sem. Horváth Zsuzsától kérdeztem, ő azt mondta, hogy semmi baja nem történt. Nem bántották és elment velük. Elhiszem.

6-án otthon voltam a lakásomon.

7-én kimentem élelemért. Találkoztam Csikével⁴³ – aki a Corvin pk. utasítására „ahol meglátnak, lőjenek le”, először így is akart eljárni – de később azt mondta, hogy ezt nem hiszi el, és különben is a corvinistákra tartozik. Adtak élelmet és elengedtek.

8-án otthon voltam.

9-én du. találkoztam velük az Anker közben. Hívtak, menjek velük. Elmentem (Dob u.–Wesselényi u. közt egy átjáróház). Este kivonulnak és aznap este 15 fő nálam alszik.

10-én reggel 07 órakor elindultak Nyugat felé. Hívtak, de nem mondtam meg az okot, hogy nem akarok corvinosokkal találkozni. Annyit tudok, hogy elindulás előtt megbeszélték, 12 órakor találkoznak az Aquincumnál.

⁴⁰ Kozma Mária. További sorsáról csekélyek az ismereteink. Bizonyos, hogy a rendőri szervek kihallgatásra beidézték.

⁴¹ Renner Péterrel van szó, aki a felkelőknel futárszolgálatot teljesített. Halálra ítélték és 1958. február 5-én kivégezték.

⁴² A Deák téri főkapitányságon.

⁴³ Csike a Wesselényi utcai csoport parancsnoka volt.

11-én hazamentem Alsógödre. Otthon úgy tudták, hogy mint árulót agyonlőttek.

Ekkor tudtam meg, hogy a Szentendrei-szigetnél kb. 400 fővel átkeltek a Dunán. Attila, az egyik öcsém is velük ment, később 3-4 nap múlva visszajött.

14-én bementem Bpestre az öcsémmel, elmentünk a Corvinig. Öcsém szidott és hazamentünk. A ruhámért mentünk be – de nem mentem el a lakásra. Később az öcsém hozta ki. Közben, míg otthon voltam, figyeltem a rádiót és a terjedő híreket. Próbáltam magamnak felállítani egy lehetőséget – de sehogy sem ment. Nagyon fájt, hogy árulónak hisznek, és tudtam, hogy ezzel Nyugat felé is el van zárva az utam. Unalmamban azon gondolkodtam, hogy mit kellett volna csinálnunk – nekünk, Királynak, Maléternek és Nagy Imrének...

DUDÁS JÓZSEF ÉLETE ÉS TEVÉKENYSÉGE

Kronológiai vázlat

Összeállította: Baló A. Péter

Dudás Józsefet, a Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnökét és Szabó Jánost, a Széna téri felkelők parancsnokát az elsők között állították bíróság elé a forradalom leverése után. Ügyüket közös perben tárgyalta a Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma. Az alábbi kronológiát alapvetően a Dudás–Szabó-per iratai és az Oral History Archivumban (OHA) található interjúk alapján állítottam össze, egy későbbi, Dudás Józsefről szóló tanulmány előmunkálataként.

A fenti forrásokból leginkább arról nyerhetünk információkat, mit *nem csinált* Dudás a forradalom alatt. Nem foglalta el ostrommal a Szabad Nép-székházat, nem volt köze a Külügyminisztérium elleni támadáshoz, nem adott parancsot a Köztársaság téri pártház ostromára, nem raboltatta ki a Nemzeti Bankot, a Corvin és Verseny Áruházat, nem tulajdonította el a Vöröskereszt pénzadományát, és nem tudta kellően befolyásolni a Szabad Nép-székház fegyvereseinek cselekedeteit.

Az eddig áttekintett vizsgálati és peranyagok alapján nehéz az események pontos rekonstruálása. Dudásról már a forradalom alatt különböző mendemondák terjedtek el, s a szovjet és magyar nyomozó hatóságok ezekre építették a per koncepcióját.¹ A legsúlyosabb büntetés kiszabásáról már korábban politikai döntés született. A hatóságok ezért nem törekedtek a tények alapos feltárására, hiszen a vádlott szerepét új megvilágításba helyező momentumok felbukkanása nem befolyásolta volna a per kimenetelét.

A Dudás–Szabó-per iratait a belügyi szervek 15 alkalommal kérték ki 1957 és 1971 között, feltehetően azért, hogy más perekben nyomozati célokra felhasználják. E perek vonatkozó részei segítséget nyújthatnak Dudás tevékenysége alaposabb megismeréséhez.

Az eljárást közvetlenül a forradalom után, sietve folytatták le. A kihallgatottak többsége még nem volt tisztában a megtorlás mértékével, ezért őszinte vallomást tett, s az események közelsége miatt számos momentumot megbízhatóan idézett fel. A periratok értékes szórványadatokat tartalmaznak többek között a II. kerületi felkelőcsoportok és a Szabad Nép-székház fegyvereseinek tevékenységéről.

¹ Az MSZP Politikatörténeti Intézet Levéltárában (MSZP PIL, 290. f. 107. ó. e.) Dudásról és Szabóról egy-egy 1956 decemberéből keletkezett, orosz nyelvű jelentés található. Szerzőjük *Gneusev* (valószínűleg KGB-) ezredes, aki a harmincas évek „csisztkáinak” hangnemét idéző nyelvezettel „leplezi le” a gyanúsítottakat. Gneusev a forradalom alatt és után született rémhírekből és pletykákból építi fel a két „kalandor” tetteinek történetét. Minden bizonnyal e szovjet „segédleten” alapult a magyar hatóságok vádirata.

DUDÁS JÓZSEF (1912–1957)

Dudás József 1912. szeptember 12-én született Marosvásárhelyt, munkáscsaládban. 1927-től szervezett munkás. 1927-ben ifjúsági küldöttként részt vesz az Egységes Szakszervezetek temesvári kongresszusán. Még ez évben egy tüntetés miatt néhány hónapos börtönbüntetésre ítélik. Lakatosként dolgozik, magánúton leérettségizik, 1932-ben abszolutóriumot szerez a Bukaresti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Karán. 1932-ben a romániai Kommunista Ifjómunkások Szövetsége brassói titkárává választják, belép az illegális Román Kommunista Pártba. 1932 decemberében megszervezi a brassói munkanélküliek tüntetését. 1933 januárjától az RKP Erdélyi Tartományi Titkárságának agit-prop. titkára Kolozsvárott. Februárban részt vesz az országos vasutassztrájk szervezésében. 1933 szeptemberében Imre fedőnéven újjászervezi a román politikai rendőrség által szétvert temesvári pártszervezetet.

1934 januárjában részt vesz az általános sztrájk szervezésében. Az év végén lebukik, kilenc hónap vizsgálati fogság után első fokon kilenc, másodfokon öt és fél évi börtönbüntetésre ítélik, amit a doftanai börtönben tölt le. 1935-ben fia születik élettársától, Karácsonyi Máriától (Dudás László).

1940-ben Budapestre költözik, telefonszerelőként dolgozik. Bekapcsolódik az illegális mozgalomba, Rajk Lászlóval és Kállai Gyulával tart kapcsolatot. Csatlakozik a Magyar Fronthoz. 1944 nyarán tagja a moszkvai fegyverszüneti delegációnak, hazatérőben Munkács közelében megsebesül. Tagja a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának.

1945-ben nem veszik át a Magyar Kommunista Pártba. Tildy Zoltán révén a Független Kisgazdapárt listáján jelölteti magát. Bevásztják a Budapesti Törvényhatósági Bizottságba. 1946 decemberében a Magyar Közösség-per kapcsán letartóztatják és internálják (Budadél). 1948 tavaszán Rajk László közbenjárására szabadon bocsátják. 1948 novemberében újra internálják (Kistarcsa, Recsk). 1951-ben kiadják a román hatóságoknak, melyek azt vizsgálják, besúgója volt-e a román politikai rendőrségnek. A vádat elejtik, Dudást hazaszállítják Magyarországra, 1954 májusában szabadlábra helyezik. 1954 júliusában feleségül veszi Horváth Arankát. Egy fő- és két mellékállása van (lakatos-szerelő, műszaki tanácsadó, kalorikus szakértő), havi összjövedelme eléri az 5000 Ft-ot. Normáját 190 százalékra teljesíti, több találmányt nyújt be. 1956 augusztusában a Belügyminisztérium Rehabilitációs Bizottsága megállapítja, hogy 1948 és 1954 között alaptalan vádak miatt tartották fogva.²

DUDÁS JÓZSEF 1956-OS TEVÉKENYSÉGÉNEK KRONOLÓGIÁJA

Október 23.

Dudás a Műszaki Egyetemen hűtőszekrényt javít, amikor a tüntetésről értesül. Részt vesz a tüntetésen.³

² Az életrajzot két forrás alapján állítottam össze: Dudás József 1956. dec. 21-én írt saját kezű vallomása (MSZP PIL, 290. f. 62. ó. e. 242–249. pp.) és Dudás Józsefné Horváth Aranka interjú, készítette Burillák Attila és Körösenyi András, 1989. Oral History Archivum 112. sz.

³ A kronológia információinak többsége a Dudás–Szabó-per irataiból származik (Hadtörténeti Levéltár, Katf. I. 00115/1956.). Az ettől eltérő forrásokat külön jelölöm.

Október 24–26.

Otthon tartózkodik (II. Modori u. 7.). Töpreng, feljegyzéseket készít, többször telefonál.⁴

Október 27.

Reggel feleségével elindulnak élelmiszert vásárolni és körülnézni. (Felesége a forradalom alatt mindvégig vele van, titkárnői teendőket lát el.) Dudásné a Retek utcai pékségnél beáll a sorba, Dudás a Mártírok útján továbbmegy a Duna felé. A Margit híd budai hídfőjénél emelt barikádnál a tömeg ellenőrzi az áthaladó járműveket. Felismerik Veres Pétert, feltartóztatják autóját, fenyegető kijelentések hangzanak el. Dudás lecsillapítja az embereket. Átmennek a Széna térre, ahol Dudás szónoklatot tart a több száz főnyi tömegnek. Tetszést arat. Másnapra újabb gyűlést hirdet.

Október 28.

Reggel Dudás és felesége elindulnak a Széna térre. A Vörös Hadsereg útján Dudás megismerkedik Benedek István tanárral, aki kéri, hogy Dudás a Hűvösvölgyben is tartson a Széna térihez hasonló beszédet.

Dudás újra szónokol a Széna téren. Javasolja, hogy másnap válasszák meg az egységes II. kerületi Forradalmi Bizottságot. Este megírja 25 pontos programját, amelyet felesége több példányban legépel.

Október 29.

Reggel az 56-os autóbusz hűvösvölgyi végállomásán 30-40 fős tömegnek tart beszédet. Benedeknek átadja 25 pontos programját, és megbízza azzal, hogy alakítsa meg a hűvösvölgyiek Forradalmi Bizottságát.

A Bem laktanyában Kővágó Sándor alezredes laktanyaparancsnoknak bemutatja a 25 pontot, és engedélyt kér a gyűlés megtartására. Kővágó megadja az engedélyt, és 10 fegyveres honvédet küld a gyűlés biztosítására.

Dél körül a II. kerületi Tanácsházán (II. Frankel Leó u. 38–40.) megalakul a 29 fős Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmány. Elnöke Dudás, tagjai többek között dr. Kovács Zoltán volt parasztpárti képviselő, dr. Pásztor Tamás, az FKgP volt képviselője, Szabó János Széna téri felkelő, Gábris Ferenc (Páter Gracianus) ferences rendfőnök és Mód Aladár történész. Dudás megbízza Bugár Jánost, a II. kerületi Tanács VB-titkárát, hogy a régi közigazgatás folytassa munkáját. Bugár igazolást ad Dudásnak arról, hogy ő a Forradalmi Bizottmány elnöke, és személygépkocsi igénybevételére jogosult.

Dudás másnapra meghirdeti a Nemzeti Bizottságok kongresszusát, de erre nem kerül sor.

Délután néhány fős kísérettel a Parlamentbe hajtát, hogy tárgyaljon Nagy Imrével. A miniszterelnök egyéb elfoglaltsága miatt nem fogadja, ezért Dudás felkeresi ismerősét, dr. Csorba Jánost, Budapest volt kiscsapatpárti polgármesterét, hogy segítsen bejutnia Nagy Imréhez. Együtt mennek a Parlamentbe, de Nagy Imre továbbra sem fogadja. A titkárságon leadják a 25 pontot, és egyeztetik a másnapi találkozó időpontját.

⁴ Dudás Józsefné interjú, OHA 112. 40–41. pp.

Este a Szabad Nép-székházba megy, hogy kinyomtassa programját és két röplapot. Mivel az épületben nyomda és telefonközpont van, a székházat a Nemzeti Bizottmány főhadiszállásává teszi. Erről megállapodást köt a székház Munkástanácsával. Irányítása alá vonja az épületben tartózkodó több száz főnyi fegyverest, akiknek parancsnokai: a már 29-én hozzá csatlakozó Kovács András joghallgató, Pálházi Ferenc („Feri bácsi”) autófénnyező, „Nagy őrmester”, Márton Gyula bányász. Nagy mennyiségű papír és nyomdai kapacitás áll rendelkezésére; megkezdí a *Függetlenség* c. lap kiadását. A kefelevonat hibás, az első szám csak másnap jelenhet meg.

Október 30.

Megjelenik a *Függetlenség* (okt. 31-től *Magyar Függetlenség*). A lap nov. 3-ig napi két-három kiadásban került utcára. Dudás mellett különböző feladatokat látnak el: Benedek István, Bükkös Vilmos (az épület portása) és fia, Oiszter Antal, Janesch Rudolf (Dudás volt rabtársa), Spielmann Tibor. A lap szerkesztésében részt vesz Nyugati László újságíró, valamint Homoródi József korrektor. Dudás munkatársai napi szükségleteit saját megtakarított 16 000 Ft-jából fedezi.

Dudás dél körül az ELTE Jogi Karán részt vesz a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága ülésén. Donáth Ferencnek és Losonczy Gézának kifejti a koalíciós kormányról kialakított elképzeléseit.

18 órától Dudás a Parlamentben Nagy Imrével tárgyal. Követeli a szovjet csapatok kivonását, szükség esetén ENSZ-segítség igénybevételével. Sürgeti, hogy Erdei Ferencet és Bognár Józsefet távolítsák el a kormányból. A kormányba Nagy Imrét, Kádár Jánost és Kovács Bélát javasolja, valamint a demokratikus pártok egy-egy képviselőjét. Fegyvereseit önálló haderőként kívánja elismertetni. Oszkó Gyulával megállapodik, hogy Budapesten katonákból, rendőrökből és felkelőkből egyenlő arányban összeállított járőrök tartják fenn a rendet.⁵

Dudás este a Szabad Nép-székházban beszámol a tárgyalásokról, kifejti távlati elképzeléseit. Többek között jelen van Egri György, Fekete Sándor, Gellért Tibor, Homoródi József.

Dudás megbízza Spielmann Tibort, hogy a székházat biztosító Pf. 9497. sz. honvédségi alakulat tagjai körében népszerűsítse a forradalom célkitűzéseit.

Éjjel Kopácsi Sándor Münnich Ferenc parancsára megpróbál behatolni a Szabad Nép-székházba. Fegyveresek útját állják, kénytelen visszafordulni.⁶

⁵ A Nagy Imre–Dudás találkozóóról számos, oral history interjúból származó részadat áll rendelkezésre, ezek értékelésére azonban a beszámoló jellege miatt nem törekedtem.

⁶ Kopácsi visszaemlékezése szerint (*Életfogytiglan*, Nyíregyháza, Nyírségi Nyomda, 1989; 146–149. pp.) Münnich parancsára Gimes Miklóst és Jónás Pált kellett volna letartóztatnia. Fazekas György szerint (*Forró ősz Budapest*. Lejegyezte: Hegedűs B. András, Bp., Magyar Hírlap Könyvek, 1989. 102. p.) Münnich a Szabad Nép-székház felszabadítására küldte Kopácsit. Kopácsi nem akart csetepatéba keveredni, ezért megbeszélte Angyal Istvánékkal, hogy színelnt összecsapást rendeznek, így a rendőrök visszavonulhatnak. Eörsi László a Fazekas-féle verziót tartja valószínűbbnek (E. L.: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban; In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 68–69. pp.). Kopácsi és Fazekas 29-ére emlékeznek, a per néhány vallomása szerint viszont 30-án éjjel volt a „Nemzeti körüli lövöldözés”.

Október 31.

A Kilián laktanyában a Forradalmi Karhatalmi Bizottság ülésén Zimányi Tibor képviseli Dudást. Dudás a Szabad Nép-székház fegyvereseit nem akarja alárendelni az egységes Nemzetőrség parancsnokságának.

Kovács András és „Feri bácsi” fegyveresei ÁVH-sokat és MDP-tagokat fognak el és vallatnak a Szabad Nép-székházban. Dudás mérsékelni próbálja őket, de nem engedelmessékednek neki, ezért felkéri Arnóczki Pál századost, a Zrínyi Akadémia tisztjét, hogy a honvédség fegyverezze le Kovácsékat, és vegye át az épület biztosítását.

Dudás telefonon megállapodik Oszkó Gyulával, hogy az elfogott ÁVH-sokat a BM ORK Jászai Mari téri épületébe kísérteti. Budkovszky Emánuel, a budai felkelők főparancsnoka a Fő utcai Katonai Börtönben értekezletet tart a budai felkelőcsoportok parancsnokainak. A II. kerületi Nemzeti Bizottmányt dr. Pásztor Tamás és Szeredás Jenő képviselik.

Este Dudás sajtótájékoztatót tart külföldi újságíróknak, akiket Varsányi József újságíró hozott a Szabad Nép-székházba.

November 1.

Megjelenik a *Paraszt Függetlenség*, Dudás lapjának vidéki kiadása.⁷

Dudás megbízza dr. Kovács Zoltánt, hogy a II. kerületi fegyveres csoportokból másnapra szervezzen díszszemlét. (Nem kerül rá sor.)

Arnóczki százados 10 tiszttel megjelenik a Szabad Nép-székházban, de nem mer konfrontálódni Kovács András embereivel, távozik.

Szántó Rezső, Dudás doftanai kommunista rabtársa Kádár János megbízásából felkeresi, és engedélyt kér a *Népszabadság* kinyomtatására. Dudás örömmel beleegyezik, mert „szabadság lesz, minden pártnak lesz helye”.⁸

Hanna Adamiecka lengyel újságíró a Szabad Nép-székház 506-os szobájából telex-összeköttetést tart fenn Varsóval.⁹

Dr. Kovács Zoltán ismerősét, Seifert Tibort gépkocsioszlop-parancsnoknak és a II. kerületi fegyveresek parancsnokának nevezi ki. Seifertnek őrnagy beosztottjai is vannak, ezért dr. Kovács tartalékos tizedesből alezredessé lépteti elő. Seifert a következő napokban irányítása alá vonja a Széna téri és Maros utcai felkelőket, a Bem laktanya és a Tárogató út katonai alakulatait, valamint a Bimbó úti kerületi rendőrkapitányságot. Később csatlakozik a Budai Nagy Antal laktanya is (300 fő, 25 ágyú). Seifert a gépkocsioszlop-parancsnoki tisztséget sógorára, Kósa Gyulára ruházza át.

Seifert kérésére Budkovszky a III. kerület fegyvereseit is az ő parancsnoksága alá rendeli.

November 2.

Illés Jenő, a Külügyminisztérium (KM) Munkástanácsának tagja telefonon jelenti a II. kerületi Nemzeti Bizottmánynak, hogy ÁVH-sok iratokat akarnak elvinni az épületből. Dr. Kovács Zoltán utasítja Seifertet, hogy tisztázza a helyzetet. Seifert telefonon kirendel

⁷ In: *1956 a sajtó tükrében* (Szerk. Izsák Lajos, Szabó József, Bp., Kossuth, 1989), 221. p.

⁸ Szabó László újságíró visszaemlékezése (In: Csáki Judit–Kovács Dezső: *Rejtőzködő legendárium*, Bp., Szépirodalmi–Szemtanú, 1990. 90–93. pp.)

⁹ Hanna Adamiecka cikke, *Sztandar Mlodych*, 1956. XI. 28. (In: *Életünk* 1992/3–4, 266. p. Közli: Tischler János.)

3 szakasznyi (70–80 fő) Széna téri felkelőt, azzal az indokkal, hogy a KM-be 100 ÁVH-s fészkelte be magát. A felkelőcsoport vezetője, Mészáros főhadnagy megszállja az épületet. Egy szakaszt kívül, a KM Bem téri oldalán helyez el, és megparancsolja, hogy ha lövéseket hallanak, nyissanak tüzet. A felkelők terrorizálják a KM tisztviselőit, feldűlják a hivatali helyiségeket. Kalmár alezredes, a KM katonai összekötője telefonon segítséget kér a Hadügyminisztériumból (HM). Megjelenik Zólogy László ezredes két tiszt kíséretében (egyikük Bohus Lajos százados). Zólogy sorakozót rendel el, miközben a felkelők kisebb csoportjai folytatják a kutatást. Három lövést adnak le a személyzeti osztály ajtaját védő vasrács zárjára. A kinti biztosító szakasz vaktában tüzet nyit az épületre. A lövöldözés mintegy 15 percig tart, személyi sérülés nem történik, de az anyagi kár jelentős. A felkelők felsorakoznak, Zólogy telefonon jelentést ad Király Bélának. Azt a parancsot kapja, hogy fegyverezze le őket, amit a kiéleződött helyzetben nem tud végrehajtani. Király a helyszínre siet, lelépteti a felkelőket és letartóztatja az időközben megérkező Seifertet és kíséretjét. Mivel Seifert alezredesi kinevezésén Dudás aláírása is szerepel, Király behívhatja Dudást a HM-be, és letartóztatja. Dudást szembesítik Seiferttel. Bebizonyosodik, hogy Seifert kinevezése és a KM elleni akció Dudás tudta nélkül történt, s mindezért dr. Kovács Zoltánt terheli a felelősség. Király elrendeli dr. Kovács letartóztatását. Seiferttel együtt átkísérteti a Fő utcai Katonai Börtönbe. Dudást elengedi, de előtte megállapodnak, hogy Kovács András szintén a Fő utcába küldik és letartóztatják. Dudásné telefonon üzenetet ad át Kovács Andrásnak, hogy egy elfogott ÁVH-st kíséreljen a Fő utcába. Kovácsot letartóztatják, de másnap kiengedik.¹⁰ Spielmann Tibor 83 puskát, 5 géppisztolyt, néhány pisztolyt és nagy mennyiségű lőszer vesz át a BM ORK Jászai Mari téri épületében. A lebonyolításban részt vesz Sárkány András rendőr százados.¹¹

A fegyvereket szétosztják a Szabad Nép-székház felkelői között.

November 3.

A Nemzeti Bankból telefonálnak Benedek Istvánnak, aki Dudás megbízásából a székházban található Szikra Lapnyomdát irányítja, hogy a Szabad Nép „jogutódjaként” felvehetik a volt pártlap számára elkülönített 500 000 Ft-ot. Dudás Spielmann és Csabai Józsefet küldi a pénzért. Az elismervényről hiányzik a pénzügyminiszter-helyettes aláírása, ezért a bank megtagadja az összeg kiadását. Spielmann és Csabai a Parlamentbe mennek az aláírásért. Csabait letartóztatják, a kint váró Spielmann jelenti Dudásnak, hogy a megbízatást nem tudta teljesíteni. A Karhatalmi Bizottság ülésén (Deák tér, BRFK) a Dudás-csoportot ki akarják zárni a Bizottságból. Ennek elkerülésére Kovács András, „Nagy őrmester” és Márton Gyula leváltottnak minősítik Dudást, és kijelentik, hogy az új parancsnok Kovács András. Király Béla tudomásul veszi a döntést.

Este Arnóczy százados Márton András ezredeshez hívja Dudást a Zrínyi Akadémiára. Dudást rövid időre letartóztatják, majd elnézést kérnek. Ismét megállapodnak Kovács András letartóztatásáról.

¹⁰ Az esetet Zólogy a per tanúvallomásaival összhangban említi (Z. L.: Én is ezredes voltam a vezérkarnál; In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992, 184–186. pp.) Egy eltérés van: Zólogy szerint Király azért engedte el Dudást, mert az megfenyegette, hogy emberei meg fogják támadni a HM-et, ha nem tér vissza. Ennek ellentmond, hogy Király a támadás miatt eljár dr. Kovács Zoltán ellen, illetve Dudás kérésére lefogatta Kovács Andrást.

¹¹ Sárkány András interjú. Készítette Eörsi János, Standeisky Éva, 1991–92-ben, Oral History Archivum 339. sz. 43–44. pp.

November 4.

Hajnalban Dudás meghallgatja a Nagy Imre-beszédet. Parancsot ad a szovjet csapatokkal szembeni ellenállásra, a Szabad Nép-székház körül barikádokat építtet.

Reggel Kopácsi Sándorral beszél telefonon, aki meggyőzi az ellenállás értelmetlenségéről. Lebontatja a barikádokat, és megtiltja, hogy felvegyék a harcot. Emiatt összekülönböznek Kovács Andrással, aki fenyegetően lép fel vele szemben. Őt fegyveres és felesége kíséretében a Sztálin úti MÁV-központba vonul.

Este Márton Gyula letartóztatja, és visszakíséri a Szabad Nép-székházba. Kovács András kihallgatja, őrizetbe veszi, utalva arra, hogy Dudás tovább folytathatja politikai és lapszerkesztői tevékenységét, de az ő felügyelete alatt. Kovács András fegyveresei tüzet nyitnak a Rákóczi úton elhaladó szovjet tankokra. A székházat több belövés éri, Dudás légnyomást kap. Kovács és csapata őrséget hátrahagyva távozik. Dudást és feleségét egy honvéd hadnagy viszi ki az épületből, aki ismeri a jelszót. A Corvin Áruházon keresztül a Rókus kórházba mennek, ahol Dudást felveszik az orr-fül-gége osztályra.

November 8-ig

Dudás és felesége a Rókusban tartózkodik.

November 8–19.

Dudást a MÁV-kórházban kezelik (VI. Rudas László [ma: Podmaniczky] u. 111.)

November 10. táján.

Dudásné az utcán találkozik Gábori Györggyel, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága tagjával, aki figyelmezteti, hogy Dudást keresik.

November 12. táján.

Dudásné találkozik Varsányival, aki megígéri, hogy a külföldi sajtóban cáfolni fogja a Dudásról megjelent téves információkat.

November 19.

Dudás és felesége sógoruk, Kostyál Kálmán lakására mennek. (VII. Tanács [ma: Károly] krt. 1.) Dudás telefonon kapcsolatokat keres. Varsányi telefonon arról értesíti, hogy Kádár nov. 21-re összehívta a Parlamentbe a munkástanácsok és nemzeti bizottságok képviselőit, Dudást is várja.

November 21.

11.30-kor a Tanács krt.–Dohány utca sarkán Varsányi felveszi Dudást autójába, és a Parlamentbe viszi. Dudást a Parlament előcsarnokában szovjet elhárítótisztek letartóztatják, és a Fő utcai Katonai Börtönbe szállítják. A nyomozás kezdeti szakaszában szovjetek hallgatják ki, majd átadják a magyar hatóságoknak.

November 22.

Dudás egy szovjet tábornok felszólítására felhívást ír a magyar néphez, melyben a munka felvételét sürgeti.

November 30.

A Malenkov vezette szovjet delegáció azt „tanácsolja” a magyar vezetőknek, hogy 6-8 főt azonnal állítsanak hadbíróság elé, mert ez a testület gyorsan hozhat halálos ítéleteket,

és a közvélemény előtt is tekintélye van. Kádár és Münnich elsőként Dudást, Szabó Jánost és Zólogy Lászlót választja ki.¹²

December 29.

A vádirat kelte. Vád: BHÖ I/1. (Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette.) A Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma tárgyalja.¹³
Ügyész: dr. Szénási Géza legfőbb ügyész.

1957. január 8–12., 14.

Tárgyalás. A tanács elnöke dr. Ledényi Ferenc hadbíró ezredes. Dudás védője dr. Zarubay Emil. A nyomozás és a per során összesen 44 személyt hallgattak ki. Többek között Bán Róbert, Csepregi László, Derián János Imre, Kohut Béla, Varga Rezső felkelőket, dr. Kovács Zoltánt, Janesch Rudolfot és Zólogy László honvéd ezredest (valamennyien letartóztatásban), valamint Deák Ferenc honvéd őrnagyot, Fekete Sándor újságíró, Kopácsi Sándor rendőr ezredest és Lócsei Pál újságíró.

Január 14.

Ítélethirdetés. Dudás és Szabó kegyelmet kérnek, amit a kegyelmi tanács még aznap elutasít.

Január 18.

Kihirdetik a kegyelmi kérvény elutasítását.

Január 19.

Ítéletvégrehajtás.¹⁴

Január 20.

A Népszabadság beszámol a két kivégzésről.

1991. október 26.

A Független Kisgazdapárt Elnöksége Polgári Tagozata, a Magyar Ellenállók Szövetsége és a Recski Szövetség Dudás József tiszteletére emléktáblát avat fel a volt II. kerületi Tanácsháza homlokzatán (II. Frankel Leó u. 38–40).

¹² *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából* (Bp., Móra K., 1993.), 50. sz. dokumentum.

¹³ A vádirat szerint a Katonai Bíróság a Bp. 23/B 2. bekezdés a) pontja értelmében illetékes a tárgyalás megtartására. Tehát a Dudás–Szabó-per még nem statáriális eljárás. Ennek oka az, hogy a pártvezetés nov. 30-án döntött a forradalom néhány vezetőjének felelősségre vonásáról (és halálra ítéeléséről), a rögtönbíráskodás bevezetéséről pedig dec. 11-én született törvényerejű rendelet. Addigra a per előkészítése már előrehaladott állapotban volt. Az ügyésznek egyébként nem okozott nehézséget, hogy olyan vádpontokat találjon, amelyek miatt a vádlottak ügyét a Katonai Bíróságnak kell tárgyalnia. Dudás esetében a Pf. 9497. sz. alakulat agitálását (okt. 30.) minősítették katonai bűncselekménynek, Szabó Jánosnak pedig azt rótták terhére, hogy a Széna tériek elfoglalták a Maros utcai honvédlaktanyát.

¹⁴ A holttestet az 1989-es exhumálás során nem sikerült megtalálni, így az Új Köztemető 233-as parcellájában Dudást Szabó Jánossal közös sírban, jelképesen temették el.

EMLÉKEIM A KILIÁN LAKTANYÁRÓL

Feljegyzéseimet nézem. Ezeket Bécsben vettem papírra 1956 decemberének végén. Félmondatokat írtam csak le egy kockás kis noteszbe, amolyan eligazításnak. Hiszen tudtam, hogy amíg élek, nem felejttem el azokat a napokat.

„A Kiliánról” csak azt mondom el, amit magam is láttam, átéltem 1956 októberében, 24 évesen. Nem tekinthetem feladatomnak a laktanya forradalom alatti történetének megírását. Ne várjon hát tőlem senki távolságtartó objektivitást. Emlékezésem szubjektív, hiszen nyilván magán viseli az átéltek hatása miatti elfogultságaimat is.

Életem egyéb eseményeit, helyszíneit ebből az időszakból kicsit talán háttérbe is szorítva koncentráltam elsősorban a Kilián laktanyában történetekre.

Előzetesen ennyit: 1956 októberében magam is katona voltam. Még nyáron hívtak be tartalékos katonai szolgálatra a Néphadsereg Országos ún. Kisegítő Műszaki Zászlóalj Parancsnokságára. Jómagam, aki különösen vonzódtam az újságírás mesterségéhez, a történelemtudományhoz és – bármily furcsán hangzik is – a hadsereghez, civil foglalkozásomat (íróasztali-közgazdasági munka) szívesen otthagynva, nem minden előképzettség nélkül vállaltam az új feladatot. A budapesti Közgazdasági Főiskolán, ahol tanulmányaimat végeztem, rendszeres katonai kiképzésben is részesültek a hallgatók: 1954-ben ennek befejezéseként lövész alhadnagyi rangra érdemesítettek. Most mint szakaszparancsnok-helyettes az „építő katonák” felügyeletét osztották rám. A feladat egyáltalán nem volt megerőltető.

Parancsnokunk, Maléter ezredes már az első eligazításon belopta személyét szívembe. Impozáns megjelenésű, határozott beszédű és cselekvésű katonának ismertem meg, aki ráadásul humorérzékkel, iróniával is bírt.

A központunk a Várban, az Úri utcában volt. Négy hétig a zászlóaljunkhoz Csepelre jártam ki, ezt követően vezényelték vissza a zászlóaljat Budapestre, a volt Mária Terézia laktanyába, az Üllői úti Kilián György laktanyatömbbe. A laktanya stratégiailag kitűnő helyen: az Üllői út és a Ferenc körút sarkán két, a város belsejébe vezető fő közlekedési utat ellenőrzött. Épülettömbje három nagyobb részre oszlott. Csak a középső udvar, illetve a körülötte lévő épülettömb szolgált katonai célokra. Jobbra tőlünk szükséglakások voltak, balra pedig munkáslakások.

A Kilián György laktanyában három műszaki kisegítő zászlóalj kapott körletet: a PF 1222, 1226 és az 1227-es zászlóaljak. Nehézfegyverünk egyáltalán nem volt. A tiszteknek oldalfegyver és a kb. 8-900 főnyi légénység részére kezdetben 2-300 régi típusú orosz puska, pár tucat (?) géppisztoly. Géppuska az egész laktanyában nem találtatott.

A pezsgő belpolitikai élet, amely ezekben a hetekben oly jellemzője volt a budapesti társadalomnak, távol maradt a laktanyától.

A készülődő viharból 1956 októberében mi ott a laktanyában mit sem éreztünk. Október 23-án kora délután (15 óra tájt), amikor leadtam a 24 órás laktanyaügyeletesi tisztí szolgálatomat és hazafelé indultam, érkeztek az első hírek a budapesti tüntetésekről és más eseményekről. A Kossuth Lajos

téren történteneknek – hiszen hajtott a kíváncsiság is – október 23-án 17–21 óra között még szemtanúja voltam, de az előző napi éjszakai ügylet által jelentkező fáradtság onnan hazahívott közeli lakásunkba. Szó, ami szó, átaludtam a forradalom első éjszakáját, így számomra a Kilián laktanyában, és csak 24-én folytatódott a forradalom.

Október 24-én reggel – még köd uralta a várost – a Kossuth Rádió híre riadóztatott. Azonnal besiettem a Kiliánba, gyalog téve meg az utat a Balassa Bálint utca és a Ferenc körút között.

Már dél is elmúlt, mire elértem az Üllői utat és beléphettem a Kilián György laktanya kapuján. Illetve a kapu helyetti kis nyíláson. Mert magát a kaput, ahogy később megtudtam, még az éjjel betörte a nép: fegyvert követelt, a Rádió ostromára toborzott katonákat és az őrség nem tanúsított ellenállást. „Engedett az erőszaknak.” A tömeg úgy hitte: reguláris katonai egységeket talál a Kiliánban. Csalódva vette tudomásul, hogy építő alakulatról lévén szó, a fegyverzsákmány igen szerény volt. De a tömeggel elment vagy 300 katona is – főleg pesti illetékességűek –, hogy kivehessék a részüket a Rádió ostromából.

Kazinczy főhadnagyot kérdeztem meg, ő vette át tőlem tegnap a laktanyaügyletesi szolgálatot, hogyan zajlott le az elmúlt éjszaka. „Zavarosan”, volt a válasz. Csiba Lajos százados laktanyaparancsnoknál jelentkeztem szolgálatra. Örült, hogy látott. Számos tiszt nem jött be a kaszárnnyába. Nem is jöhett, a közlekedés szünetelt és a város – jelentettem a parancsnoknak – a felkelők kezén van. Legalábbis a Nagykörúton jöve ez volt a benyomásom. Csiba fáradt volt, törődött. Őt már október 23-án 23 óra körül kiugrasztották az ágyból. Bejutott a laktanyába. Azóta is próbált valamiféle rendet csinálni, parancsára torlaszolták el ágyakkal és matracokkal a főkaput, központi parancs („cselekedjék a helyzetnek megfelelően”) nem sokat ért, és Csiba ahhoz tartotta magát.

Nem volt vita közöttünk, kinek az oldalán állunk. Érdekes módon a tisztok közül többen – bár nem mondták – nyíltan a fegyvereseknek, a fiataloknak drukoltak. Csak egy-két politikai tiszt, köztük egy Szabó nevű százados dühöngött („Ellenforradalom!”), s próbált maga köré gyűjteni pár hasonló gondolkodású tisztet, akiknek elsődleges feladatuk szánta, hogy a Rádió ostroma után a laktanyába visszatérő katonákat lefegyverezzék, nevüket felírják, és őket haditörvényszékkel fenyegetik. Egyébként ezek a fegyverek voltak ekkor a laktanya egyedüli fegyverei. A többit az éjszaka elvitte a tömeg.

Csiba százados arra törekedett, hogy a laktanya legénységét és tisztikarát „kivonja” az eseményekből. Műszaki alakulat vagyunk, fegyverünk sincs. Mit akarnánk csinálni? Ezzel akarta politikai állásfoglalásunkat befolyásolni.

Az utcán, az Üllői úton élénk mozgás volt. Sok fiatalnál fegyvert láttunk. Ügyet sem vetettek arra, hogy mi katonák vagyunk, tulajdonképpen a népköztársaság egyik fegyveres testülete, vagyis, ha úgy vesszük, „ellenségük”. Érdekes módon mi sem tekintettünk ezekre a civilekre ellenséggént. Tőlük tudtuk meg, hogy a szovjet páncélosok „komoly erőssel” a városban vannak és ellenük fordultak. „Csak jöjjenek, majd elbánunk velük!”, mondta nekem hetykén egy olyan 18 év körüli srác. „Mit keresnek a ruszkiak Budapesten?”, kérdezte tőlem kihívóan. S erre én nem tudtam válaszolni.

Közben Szabó százados magához hívatott. Vörösre gyúlt arccal kérte számon, hogy sapkámon nem viselem a népköztársasági címert. Mondtam, útközben levetették velem a fegyveresek. „Miért engedte?” – „Mit csináltam volna? Pisztolyom nem volt! Hagyjam magam agyonütni?!” volt a válaszom. Káromkodott. „Majd még számolunk ezért. Varrasson azonnal egy új címert a sapkára!”, adta a politikai tiszt a parancsot. Kisebb gondom is nagyobb volt, annál is inkább, mert közben az utcáról felhangzott a kiáltás: „Fedezéke, fiúk, jönnék a ruszkiak!” Én azonnal felrohantam a laktanya harmadik emeletére, és így – szinte páholyból – láttam, hogy az Üllői úton három szovjet páncélos gördült a Nagyvárad tér irányából a Belváros felé. Két T-34-es és egy JSZ nehéz harckocsi (T-54-es). A laktanya magasságában az Üllői út velünk szemben lévő épülete árkádjai alól puska- és géppisztolytűz érte az oroszokat. Majd égő benzines üvegek csattantak a harckocsik tetején. Az egyik T-34-es tüzet is fogott. Megállt. A többi kettő folytatta útját a Ferenc körút és Üllői úti kereszteződés irányába. Most már ők is lőttek. Vaktában. Nem tudták, honnan lövik őket. A T-54-es páncélost is eltalálták a benzines palackok. Az is lángra gyulladt. A még megmaradt T-34-es megpróbált segítségére sietni. Megállt. Visszatolatott, s miközben géppuskával tüzet szórt a környék házaira, úgy farolt oda a lángra

kapott T-54-eshez, hogy a harcokcsiba beszorult katonák a páncélos hasán rendszeresített vészkijáraton keresztül elhagyhassák a pusztulásra ítélt „halálkoporsójukat”, s átkúszzanak a T-34-esbe.

Ebben a pillanatban azonban a Ferenc körúton, a Boráros tér felől két szovjet páncélos – valószínűleg pánikba esve – elérte az útkereszteződést. Hiába látta a két szovjet páncélos vergődését, mivel nem tudott időben fékezni, az élpáncélos teljes sebességgel nekihajtott a lángra gyúlt T-54-esnek. Három páncélos gabalyodott így össze az úttest közepén. A harc egy pillanatil sem maradt abba. A Ferenc körúti házakból – és így a Kilián laktanya oldaláról is – további benzines palackok repültek a páncélosok irányába. Az eredmény: a két T-34-es nagy erővel kiszabadította magát a halálos acélgomolyból, visszavonult és a T-54-est magára hagyta. Tíz perc sem telt bele, a tűz elérte a harcokcsi lövegkészletét. Óriási robbanás. A T-54-es lövegtornya nagy ívben lerepült a harcokcsiról.

Megkövülten néztem a harci jelenetet. Nem értettem az oroszokat. Hogy tehettek ilyen botorságot, hogy egy számukra ellenséges városban páncélosokat gyalogság nélkül vessenek be? Ők, akik a II. világháborúban annyi harci tapasztalatra tettek szert? A páncélos felrobbanása (és a T-54-es teljes kiégése) a civil felkelők első győzelme volt e körzetben. Örömmámorban voltak. Egymást csókolgatták. A „győzelmi trófeákra” mutogattak, persze kellő távolságból, mert a páncélos még órákig égett.

Ez a harci cselekmény a Kilián körzetében október 24-én úgy 14 óra körül játszódhatott le. A Corvin közti harci bázis ekkor kezdett alakulni. Pongrátz Gergellyel ekkor még nem találkoztam. Igaz, parancsnokok sem igen voltak. Minden „ad hoc” ment, bajtársi szellemben, az emberek egymás nevét sem tudták. Amolyan „harci néven” szólították egymást, pl. „Te, Beszkártos” meg „pisze orrú”. Egy biztos: lelkesedés, harci szellem és bajtársiasság, ezek jellemezték a Corvin mozi környékén letelepedett fegyveres csoportot.

Müller Tamás honvéddel, aki egészségügyi katona volt, körüljártuk a páncélost és átmentünk a Corvin közbe is körülnézni, és a Ferenc illetve József körúton is „felfedeztünk” már két (vagy három?) kiégett szovjet harci járművet (PSZH: páncélozott szállító harci jármű), amit a civilek – mert tetejük nem volt, s igen sebezhetőek voltak az utcai harcokban – „halálkoporsónak” neveztek el. Ezek is az október 24-i harcok áldozatai voltak. Itt láttam először szovjet halottat.

A nyugalom nem tartott sokáig. Egy barna Pobjeda típusú személyautó száguldott végig az Üllői úton. Két egyenruhás férfi ült benne. A fegyveresek tüzet nyitottak rá. A gépkocsi a laktanya kapuja előtt lefékezett. A két férfi berohant a kaszárnya mellékkapuján. A Pobjedát át- meg átlukasztották a golyók. Ez a szovjet autótípus – úgy tudtuk – főleg a rendőrség és a belügyi hatóságok embereinek volt fenntartva. Aki a tüzet a gépkocsira megnyitotta, az a rendszámabláról könnyen rájöhettek, kiknek a szolgálatában áll a gépkocsi. A két férfi Csiba századoshoz ment. Nem voltam ott a beszélgetésükön. Csak annyit tudok, hogy a civil ruhások valamely fegyveres testület tagjaiként igazolták magukat, és hogy még október 24-én, a sötétség beállta előtt, egy rendőrségi rabomobil behajtott a laktanya – barikádoktól egy időre megtisztított – kapuján. Két kék ruhás rendőr – fegyver nélkül – jelentkezett a parancsnokunknál.

A kora estét szakaszom tagjainál töltöttem a Kilián körletben.

Késő este volt, amikor lementem a főkapuhoz. Szabó politikai tiszt szervezkedésének lettem szemtanúja. Egy kis „rohamcsapatot” állított fel – önkéntesekből. Kommunistákat kerestek. Négyszévesével-ötösével hagyták el a laktanyát az Üllői úton, ahol égtek az utcai ívlámpák. Lestek, vadásztak ellenségeikre. A civilek talán már az akkoriban szerveződő Corvin közti csoporthoz tartoztak. Mindenesetre ők az Üllői úton őrzáratoztak és fegyver volt náluk, amit ugyan nem használhattak, mikor meglepetésszerűen rájuk törtek Szabó százados emberei: „Fel a kezekkel, csirkefogók, gazemberek, ellenforradalmárok!” Szabóék pillanatok alatt lefegyverezték a civileket, volt, akit ütlegelt is Szabó, majd betuszkolták őket a kapun, hogy utána mint foglyokat átadják az udvarban álló rendőrségi rabomobil embereinek. Azok újra átkutatták a lefoglaltakat, és utána – ma sem tudom, miért, hiszen volt a laktanyában fogda is – a rabomobilba zárták. Akciójuk, aminek én így véletlen szemlélője lettem, az est folyamán kétszer-háromszor megismétlődött. Összesen vagy 8-10 embert szedtek össze. Fegyvereikkel újabb katonákat szereltek fel.

Rövidesen fegyverropogás zaja verte fel a laktanyabeli viszonylagos csendet. Szabó századost hozták vissza emberei. Haslövést kapott portya közben. Emberei pedig tűzharcban vonultak vissza a laktanya biztos védelmébe. Vagyis: egy felkelő járőr nem hagyta magát lefegyverezni. Ellenállt. S ebből az ellenállásból tűzharc keletkezett a katonák és a Corvin közben gyülekezésben lévő felkelők között.

Szabót egy közeli klinikára szállították. Mi lett vele később, nem tudom. Nem is nagyon érdekelt, mert ettől az órától kezdve a laktanya Üllői úti részét ostrom alá vették a felkelők. Szabályos tűzharc keletkezett. Talán éjjel körül csendesedett csak a harci zaj. Szabó helyét Hollmann Gábor, egy 24 éves főhadnagy vette át.

Másnap – október 25-én – a laktanya helyzete még kritikusabb lett. Az Üllői út velünk szemben lévő bérházaiba fegyveresek fészkeltek be magukat, és tűz alatt tartották a laktanyát. Csiba Lajos százados laktanyaparancsnok felmentésért telefonált. Itt is, ott is ígértek, de semmi sem jött. Kifogyóban volt a lőszer. Én megmaradtam a dolgok figyelőjének. A szívem a felkelőkhöz húzott, de a mundérom a népköztársaságé volt. Végre Csiba a Honvédelmi Minisztériumban Maléter ezredessel tudott kapcsolatot teremteni. Ő volt ott ezen a napon a főügyelet. Csibától tudtam meg később: Maléter megígérte, hogy lejár a szolgálata – aznap délben – megtalálja a módját annak, hogy megfelelő erővel segítségünkre jöjjön.

Időközben a felkelők kezdték abbagagyni tüzelésüket. Talán oroszok közelednek? Kis idő múlva azonban újra golyók süvítettek. De ezek már a laktanyán belülről jöttek. Ellenfeleink ezek szerint már az épületbe kerültek...

A Kilián laktanya hatalmas épülete három udvar köré épült. Ebből csak a középső – a legnagyobb – udvar körüli épületrész szolgált 1956-ban katonai célokat. Az Üllői út és Ferenc körüti részben civil lakások voltak, míg a kaszárnyaudvar déli szárnyát záró épület munkásszállásként szolgált. Nos, a fiatal felkelők a munkásszállás felől a harmadik emeleten, áttörve a két épületrész közötti falat, szivárogtak be a Kilián katonai traktusába és jó lőhelyzetből vették hátulról tűz alá a főkapu körüli „Szabó csoportot”, veszélyes helyzetbe hozva így Hollmannék egész akcióját. A főhadnagy elemében volt. Azonnal megindult az „ellenség” megsemmisítésére. Embereit az első emeletről igazgatta, feldörögtek a géppisztolyok és már hozták is le az első halottat. Az igazolványát én vettem ki a zsebéből. 17 éves, Ganz gyári munkásfiú, ipari tanuló. Ezek volnának a „reakcióso”k? A „fasiszták”? Akikről a Kossuth Rádió – adásait állandóan hallgatjuk – beszél?

Nincs sok időm az elmélkedésre. Valahol az emeleten ismét megszólal egy puska. A golyó a közelünkben csap be a falba. Hollmann már ugrana, de megelőzöm:

– Hagyjad, majd én! – s feleletet sem várva rohantam a harmadik emeletre. Még egy halottat? Nem – mondtam magamban –, elég volt! Észrevétlenül közelítettem meg a fegyveres civilt, ez is fiatal munkásgyerek volt. Értelmes arcú, tiszta szemű, aki felé odamutattam üres kezeimet. Nézd meg, nincs nálam fegyver. Bólintott, másszak hozzá. Megmagyaráztam neki, hogy botorság, amit csinál. A laktanya védői túlerőben vannak. Ne kockáztassa életét. Lám, társát lelőtték. A legjobb, ha visszamegy övéihez. Megértette. Fegyverét tudatosan nem kértem el. Kezet ráztunk és ő is, én is visszatértem a sajátjaimhoz.

Motorzúgás hallatszott. Páncélosok csörömpölése a kövezeten. A harci zaj a Nagyvárad tér felől jött. Hamarosan láthatók is lettek a T-34 típusú szovjet páncélosok. De nem oroszok voltak. Tornyukon a néphadsereg felségjelét viselték. Amikor a laktanya Üllői úti főkapuja elé értek, a felkelők beszüntették tüzüket. Kíváncsian várták: mi történik. Az egyik harckocsi a főkapuhoz farolt. Be akart jönni hátsó kapcsolással az udvarra. De a kapu nem volt olyan széles, hogy beférjen. Így csak beszorult. Lövegtornya a kaszárnyával szemközti ház felé mutatott. A toronyból Maléter ugrott ki. A majd két méter magas férfi ezredesi egyenruhájában volt. De a fején a páncélosok szovjet mintájú, fekete gumifroztott vászon fejevédője volt. Csiba századossal azonnal eltűnt a főkapuban. Ott, mindjárt a folyosó elején volt egy kisebb – egészségügyi – szoba, telefonnal, városi hívásra alkalmas vonallal. Valamilyen oknál fogva október 24-től ez a helyiség amolyan „parancsnoki harcálláspontra” minősült át.

A Maléterrel jött páncélosok közül egy vagy kettő – nem tudtam megállapítani – tüzet nyitott a laktanyával szembeni állásokban rejtőző felkelőkre – ezek már a „corvinisták” voltak. Azok sem voltak restek. Megszóltak a fegyverek. Szabályos tűzharc vette kezdetét.

Csiba százados jelentést tett Maléternek a történekről. Egy halottunk és 18 sebesültünk volt, köztük a már említett Szabó százados, akit a Tűzoltó utcai klinikán kezeltek. Nem voltam ott, később tudtam meg másoktól, hogy Maléter Csiba jelentése után telefonon a vezérkari főnökséggel beszélt. Ott azt az utasítást kapta, hogy „a helyzet kulcsa az Ön kezében van!” És a sztereotip „tanács”, ami annyira jellemezte e vészterhes időben a néphadsereg felső vezetésének megzavarodottságát: „Cselekedjen legjobb belátása szerint!” Még azt is hozzáfűzték: lehetőleg ne provokáljon tűzharcot, próbáljon egyezkedni a fegyveresekkel. (A vezérkari főnökségen azzal számoltak október 25-én, hogy a Budapesten lévő szovjet csapatok rövid időn belül helyreállítják a rendet...)

Amikor Maléter tudomást szerzett arról, hogy civil foglyok is vannak nálunk, látni kívánta őket. Egy fiatal, értelmes arcú fiún akadt meg szeme. Megkérdezte nevét, foglalkozását, honnan és miért szerzett fegyvert, miért vesz részt a felkelésben. A megkérdezett bátran válaszol, nyomát sem látni rajta a félelemnek. A személyes természetű kérdések egyre inkább politikai jellegűek lesznek. A fiatal a szűkös életszínvonalról beszél, és a szabadságról, amely csak papíron létezik. Magyarságáról beszél, s a szovjetek majmolásáról stb. Amikor valahol megakad, hirtelen a zsebébe nyúl, és a MDP-s párttagsági könyvből előhúzza az egyetemi fiatalok 16 pontos követeléseit, egy gyűrött, gépelt papírlapot és arról olvassa fel mindazt, amivel egyetért. Amikor befejezte mondanivalóját, furcsa csend ült meg a szobát. Én Maléterre néztem, szimpátiám a fiatalé volt. Az ezredes is hallgatott. Majd parancsot adott, hogy mindenki hagyja el a szobát. Telefonálni akart.

(Csiba századostól tudtam meg jóval később, hogy Maléter a HM hadművelleti csoportfőnökségén Kindlovics őrnaggyal beszélt. Ő azt mondta: „Nem lőni, csak védelemből és kitenni a nemzetiszínű zászlókat címer nélkül az ablakba... Más tanácsot nem tudnak adni...!”)

Kisvártatva visszamehettünk a szobába. Maléter ahhoz a felkelőhöz fordult, akivel legutoljára beszélt: „Figyeljen rám! Magát és társait most szabadon engedem. Menjen vissza a felkelőkhöz. Mondja meg nekik, hogy fegyverszünetet ajánlok. Mindannyian magyarok vagyunk. Ha én nem lövök, nem lövöttek a felkelőkre, ők se lőjenek ránk. Megértette?!”

Keményen, katonásan csengett a válasz: – Meg!

– Tehát sem ők, sem mi! – ismételte szavát megnyomva Maléter, majd kezet nyújtott a fiatal felkelőnek.

A telefon éles csörgése törte meg a csendet. A Kossuth Lajos Katonai Akadémiából jelentkezett egy tiszt és közölte, hogy egy század tüzérnövendék útban van a Kilián laktanya felé. A jelentése szerint nem a főúton, hanem az azzal párhuzamos Tűzoltó utcán keresztül közelítik meg a kaszárnyát. De elakadtak. Tűzharcba keveredtek a felkelőkkel. Malétert kérték meg, páncélosaival tisztítsa meg előttük a barikádokat. Maléter válasza: „A Kilián körüli állapotokért én vagyok a felelős. Itt rövidesen rend és csend lesz. Alezredes elvtárs, rendelje vissza embereit!”

A telefon-összeköttetés valamilyen oknál fogva megszakadt. Válasz a parancsra nem jött.

„Hát akkor majd én értesítem őket az új helyzetről!”, tette vissza a helyére a kagylót Maléter. Parancsára járőrök alakultak, akiknek az volt a feladatuk, hogy a környéken hirdessék ki a tűzszünetet, illetve a fegyvernagyvást. A Kossuth akadémisták kiértesítését rám bízták. Lelkesen vállaltam. Szakaszomból két embert vettem magamhoz, seprűnyélre kötött lepedővel léptünk ki a Tűzoltó utca felőli vaskapun az utcára. Itt nem találkoztunk senkivel. Csak a Tompa utca felől, kb. 300 méterre tőlünk emelkedett egy barikád. Mögötte fegyveresek. Mivel Hollmann főhadnagy csak annyit mondott: hirdessük ki a fegyvernagyvást a Kilián háta mögötti területeken, katonáimmal elindultam az egyelőre néma barikád irányába. „Parlament! Ne lőj! Parlament!”, kiáltottam feléjük. Fejem fölött kibomlott a fehér lepedő, a „zászló”, amely a békét jelezte.

A barikád megélénkült. Fegyveresek siettek elélnk. Közrefogtak. Egy parancsnokféle személy elé vezettek. Elmondtam, amivel megbíztak. „Hát nem ávosok vagytok?”, kérdezte a fegyveresek vezetője. Ők a néphadsereg katonáit mindeddig bajtársaknak vagy legalábbis ügyük szimpatizánsai-

nak tartották. A nagy lövöldözés a Kilián laktanyában október 24-én este és ma reggel is (Szabó százados „műve”) viszont arra a következtetésre juttatta őket, hogy a laktanyát az államvédelmi hatóság karhatalma szállta meg. Ők harcolnak most ellenük! Cáfoltam a híreket, és kértem, irányítsanak tovább a Tűzoltó utca felé, hogy a tűzértiszti növendékeknek is átadjam Maléter parancsát.

Hátulról közelítettük meg a Tűzoltó utcában, kb. a Kiliántól egy kilométer távolságban a felkelőkkel harcban álló magyar katonákat. Az Akadémia növendékei már nem voltak olyan szívélyesek, barátságosak, mint a felkelők. Talán azért, mert a felkelők oldaláról jöttünk. Szidalmaztak bennünket, árulóknak mondtak. Elöntött a méreg. Mégiscsak tiszt voltam, a szidalmazó pedig csak növendék. Így „örmesteri” stílusban üvöltöttem rá az egyik nagyszájú növendékre: „Ne pofázzon! Vezessen a parancsnokhoz! A fejével felel küldetésünk sikeréért!” Azonnal más lett a hangnem (no lám!), és máris kísérték egy bérház kapumélyedésében berendezkedett parancsnoki harcálláspontra. Egy alezredes fogadott. Később tudtam meg a nevét: Lénárt alezredes. Szabályosan kihallgatott. Vele szemben nem lehettem durva: én alhadnagy, ő főtiszt. Lénárt nem akarta elhinni, hogy a küldetés Malétertől jön. Persze, igazoló papír nem volt nálam. Mivel ő ismerhette Malétert, tőlem kért az ezredesről személyleírást. Megadtam. Ez használt. Valahová telefonált a tábori készüléken, jelentett, parancsot kapott és e szerint cselekedett. Minket elbocsátott, menjünk vissza a Kiliánba, ő embereivel visszavonul az Akadémiára.

Maléter nem volt a laktanyában. Illés százados, politikai tiszt tanácsára az Üllői úton akartuk megkeresni.

Az utcán ekkor már nagy tömeg verődött össze. Felkelők fegyveresen, a környék házaiból a lakók, a laktanyából a fegyvertelen katonák. Közöttük egész fejjel magasodott ki Maléter Pál ezredes. Látna csoportunkat, a tömeg utat nyitott az ezredes felé. Katonásan jelentettem visszaérkezésünket és parancsa teljesítését. Mögöttünk még mindig lobogott a fehér lepedő. Maléter kezét nyújtotta. Szép, filmre való jelenet! A tömeg is így tarthatta, mert éljenezni kezdett. Most egy fiatal srác tört magának utat Maléterhez. Kezében egy rögtönzött Kossuth-címer, amit nyilván maga készített. Kérte, engedjék, hogy a népköztársasági címer helyett ezt függeszthesse ki a laktanya főkapu feletti homlokzatára. Maléter csak egy percig ingadozott, majd mosolyogva intett: tegye! Honvédeink azonmód csákánnyal estek neki a gipszből készített népköztársasági – vörös csillagos, búzakalászos – címernek, amely éveken keresztül a laktanya főbejáratán díszelgett. Egy perc – és már a helyén ott van a Kossuth-címer, a forradalom szimbóluma. Kicsit ákombákom jellegű, színes ceruzával rajzolt, de ez csak növeli jelentőségét. Mintha tudtam volna, hogy később milyen történelmi fontosságú lesz ez a Kossuth-címer a laktanya kapuja felett – még aznap lefényképeztem. A fotó még mindig megvan.

Maléter mosolyog, beszélget az őt körülvevő civilekkel. Valaki hangosabban érdeklődik politikai beállítottsága után. Most Maléter szava erélyesebbé válik, határozott lesz: „Honfitársak! Egyet akarunk: egy szabad, független, szocialista Magyarországot! Ehhez azonban minden hazafi támogatására szükségünk van!” Pár szó ugyan, de ez most politikai program. Főleg, hogy „hivatalos helyről” jön. Egy néphadseregbeli ezredes mondja a nyilvánosságnak, sőt köztük az akkor még ellenségnek számító, „ellenforradalmi fegyveres banditák”-nak. Azt hiszem, velem együtt mindenki észrevette a helyzetben a történelmi pillanatot. Nagy ováció, helyeslés, kézszorítás – Maléter alig tud utat törni az emberek között, vissza a laktanyába. Kint állók a főkapunál. Nézem az embereket. Nincs közöttünk semmi ellenségeskedés. A fegyverek elhallgatnak.

Úgy 16 óra tájt egy fegyveres felkelő-küldöttség kér bebocsátást a laktanyába. A parancsnokot keresik. Én állok a kapunál, beengedem őket. Megtudom: azután érdeklődnek, hogy van-e valamire szüksége a laktanyának. Kenyerünk nem volt. Ezt kérünk tőlük. Rövid időn belül megérkezik a kenyér egy városi autóbusszal a Kiliánba, sőt forradalmi újságokat is kapunk. Az *Igazság* bátor, szokimondó hangja tetszik a legjobban.

Kora este telefonüzenet vár. A HM körüli harcok során szüleim lakását belövések érték. Költözködniük kell. Vajon pár órára haza tudnék-e menni a Balassa Bálint utcába? Öcsémet is keresték, de ő a műegyetemistákkal van; nem találják.

A laktanyában „csend”. A környék is nyugodt. Maléter ott maradt a Kiliánban. Ő intézkedik minden ügyben. Nekem akkor az volt a nézetem: mi, a „kiliánosok”, hivatalosan ugyan semlegesek vagyunk, de lélekben a felkelés ügyét támogatjuk.

Engedélyt kérek egy „rövid eltávozásra”, hivatkozva a „rendkívüli családi okra”. Az engedélyt megkaptam. Hosszan és nem minden kaland nélkül értem el úgy 20 óra tájt a Balassa Bálint utcát gyalog. Ígéretemhez híven másnap kellett volna visszatérnem a laktanyába. Többször tettem erre kísérletet, mivel azonban olyan erős tűz fogadott a Baross utca és már a Kiliánhoz vezető utaknál, hogy kísérleteim meddők maradtak, csak október 27-én jelentkeztem a lakásunkhoz közel lévő Honvédelmi Minisztériumban szolgálattételre. Ott örömmel fogadtak. Egyszer egy gépkocsikaravánt – élelmiszert – kellett egy angyalföldi laktanyába kísérnem, egy más alkalomkor pedig Lágymányosra, a XI. kerületbe küldtek ki 3 TEFU gépkocsival – azt hiszem, újságokat vittünk valahová. Sok izgalmas kalandban, vitában volt részem. Egyről mindenképpen meggyőződhettem: az egész főváros a felkelők kezén volt és a néphadsereg katonáihoz semleges, illetve barátságos volt a felkelők viszonya. Én is úgy közlekedtem közöttük, hogy egy percig sem jutott eszembe, hogy tulajdonképpen – hivatalosan – ezeknek a civil felkelőknek ellenfele vagyok, hiszen az államhatalmat képviselem uniformissal (igaz, a népköztársasági címer október 24-e óta nem csúfította egyensapkámat...).

Mire végre bejuthattam újra a Kilián György laktanyába, október 29-e, hétfő volt. Ekkorra már elcsendesültek a harcok az Üllői úton, ahol egy tucatnál több kiégett, harcban megsemmisült szovjet páncélos és páncélozott jármű tanúskodott az előző napok összecsapásainak hevességéről. A laktanya Ferenc körúti és Üllői úti homlokzatán is több helyen mély belövések nyomai, géppisztolysorozatok pásztái látszottak.

Bajtársaimmal örömmel üdvözlöttük egymást. Tőlük értesültem az elmúlt napok eseményeiről. Egyenruhájukon már nem voltak a szovjet hadseregtől átvett jelzések: a népköztársaság címere is rég lekerült sapkáikról. Honnan, honnan nem: Kossuth-címer, zománcozott jelvény – később derült ki, egy törzsrörmester talált rá az 1948-ból származó, gomblyukba kitűzhető címerekre valamely íróasztalfiók mélyén –, vagyis a forradalom elismert címere díszítette az egyenruhákat. Maléter nagy odaadással követte a kormány új programját, amelyben Nagy Imre ismételtlen engedményeket tett a felkelőknek. Mentegetőzésemet, hogy nem tudtam előbb visszajönni, nagyvonalúan egy kézlegyintéssel elintézte. Mindjárt beosztást is adott, az Üllői út 1. számú kapu védelmét kellett átvennem. A kaput megerősítettük, a folyosóra a szovjetektől zsákmányolt Gorjunov géppuska került (állvány nélkül, ami tulajdonképpen annyit jelentett, hogy harc esetén az első sorozat után bedöglök, hiszen a géppuskát, amit valamely kilőtt szovjet harci járműből „emeltek” ki, a kőkorlát tetejére helyeztük el), és én felelős lettem a Ferenc körúti emelet sor „biztonságáért” is.

Mennyi ember felett rendelkeztem? Utólag próbálom kiszámítani: kb. 20-30 katona tartozott alá, mind fegyveresek voltak. Zsákmányolt szovjet géppisztolyt, puskát vagy pisztolyt viseltek. Hogy került hozzájuk – nem tudom. Igaz, nem is firtattam. Legtöbbjüket ismertem és Nagy László őrmester, aki helyettesem lett, régi emberem volt. Az este folyamán lementem az épület pincéjébe is. Tele volt civilekkel. Köztük sok gyerek. A laktanya ezen része szükségglásukol is szolgált, lehet, hogy onnan jöttek le a civilek az igen mély és belövésektől mentes pincékbe.

Különös érzés kerített hatalmába. Tizenegy évvel ezelőtt az Andrassy úti bérházunkban, ahol az ostromot a családommal 13 éves korban átéltem, én is bizony ilyen félnék gyerkőc lehettem. Megbámultam a katonaiszt „bácsit”, aki derékszíjjal és pisztolytáskával (hogy nekem volt-e 1956-ban pisztolyom, nem is tudom) épp ilyen marciálisan „szemlélte meg” a pince terepet. Egy öregebb úrral a vészkijáratokat (II. világháborús emlék) kerestük meg és krétával bejelöltük azokat. Kérdésemre: van-e elég ennivalójuk, a legtöbbjük harsány „igen”-nel felelt. A pince közepén egy rádió állt. Mivel a Ferenc körúton a villanyellátás működött, a pincebeliek nem ültek sötétben és éjjel-nappal hallgatták a híreket.

Mi lesz velünk? Hogy állnak a harcok? Mit csinálnak az oroszok? A sok kérdésre igyekeztem derűlátó válaszokat adni, talán a gyermeki tekintetek hatása miatt is.

Bajtársaim elbeszélése nyomán csak megerősödött bennem az október 25-én nyert kép a Kilián laktanya politikai helyzetéről: szimpátia a felkelők irányába – ha nem is aktívan –, *támogatás nyújtása a környék fegyveres csoportjainak.*

Volt valahol Maléter szobája közelében még egy telefonkészülék, amivel a városba lehetett közvetlenül telefonálni. Ezt gyakran használták. Nem tudom, ki. Nekem az akkor nem volt érdekes. Sajnálom most persze. Jó lett volna tudni, kik és miért használják ezt a készüléket, és főleg minek az érdekében?

Maléter „főhadiszállása” ekkor már nem a főkapu alatti ügyeletes tiszt szobájában volt. Felköltözött a középső udvar egy belső emeleti kisebb hálótermébe, amelyhez előszoba is tartozott. Ez a terem katonailag jól volt megválasztva. Célzott repülőbombával lehetett volna csak eltalálni. Őrség állt a Maléter-féle új főhadiszállás folyosóján. Két honvéd, később – október 31-e után – csak egy honvéd és egy civil szabadságharcos. Mindketten géppisztollyal. Igen felelősségteljes arckifejezéssel látták el feladatukat. Egyáltalában: a fegyelem! Maléter laktanyabeli fellépése, ott-tartózkodása csodát művelt. Mint egy „békebeli” helyőrségben, úgy mozogtak a katonák. A fegyelem mintaszerű volt. Nekem, a fiatal tisztnek, tele forradalmi romantikával, ez igen imponált.

Nézem feljegyzéseimet. Mit is jelentettem Maléternek és mikor? Nem, biztosan nem október 29-én. Ekkor új feladatom megismerésével voltam elfoglalva. Október 30-án? Meglehet. Akkor, amikor megkaptuk az első híreket, hogy újabb szovjet csapatok özönlének be keletről az országba? Tudom, este volt és én parancsnokomat több tiszt társaságában „főhadiszállása” belső részében, a hálóteremben találtam. Úgy gondoltam: fontos, amit jelentek. S így kihívtam az előtérbe. Egy Kilián-beli idősebb civil szólított meg az udvaron délután. Azt mondta: mutat valamit. Talán hasznát vesszük. Levitt a pincébe. A hátsó traktusba. Ott egy befalozott, sehová nem vezető folyosó végére mutatott. „Alhadnagy bajtárs” – mondotta –, „régii franztadi lakos vagyok. Apám is itt szolgált a Mária Teréziában. Tőle tudom. Ha csákánnyal kibontják ezt a vakfalat, a folyosó végén egy keskeny csatornába jutnak. Meghajlott háttal könnyen mozoghatnak ott. Kivezet a Dunához...” S nekem eszembe jutott, hogy a múlt század első felében, amikor a laktanya épült, könnyen meglehet, hogy az osztrák–magyar katonaépítész (vagy építető) „szabványszerűen” ilyenfajta ürgelyukakat helyezett el a nagyméretű császári kaszárnyák mélyén. Hiszen ne feledjük: amikor az épületcsoport megépült, mindez még a pesti város külterületén feküdt... Az volt az érzésem: felfedezésemet jelentenem kell Maléternek. Ma már nevésségesnek hat a „bűjtött csatorna” felfedezésének ténye. De valami rossz érzés lelkemben arra készítetett, hogy egy ilyen ürgelyuk létezését fel kell fedni parancsnokom előtt. Ma sem felejttem el Maléter furcsa, kérdő arckifejezését. Mit akarok én ezzel a jelentéssel?! Pedig még hozzáfűztem – forradalmi romantikából? –: „Ezredes bajtárs, ne bontsuk le a vakfalat? Ne kutassuk ki, hová vezet az alagút?” Választ nem kaptam, vagy ha kaptam is, elfelejtettem. Lényegtelen volt. A tény maradt meg csak: javaslatom nem talált meghallgatásra.

Visszaemlékezéseimben kezdettől foglalkoztatott: Maléter Pál és viszonya a forradalomhoz. Évtizedekig abban a hitben voltam Nyugaton, hogy a Kilián 1956. október 25-én parancsnokával együtt csatlakozott a forradalomhoz, név szerint a József- és Ferencvárosi fiatal szabadságharcosokhoz. Október 29-én ez az érzés csak megerősödött bennem. Kezdvé attól, hogy a Corvin közti felkelők engem, a néphadsereg tisztjét, minden további nélkül átengedtek kordonjukon, minden félsz nélkül mentem el közöttük, és átkelven az Üllői úton, az „enyém” a kapuban vártak és öleltek át szeretettel. A laktanyában október 30-án és 31-én több fegyveres fiattal találkoztam. Büszkén viselték zsákmányolt fegyvereiket. Senki hozzájuk egy rossz szót sem szólt. Enni is velünk ettek. Sőt – halványan úgy emlékszem – őrszolgálatot is együtt adtunk. Nem voltak corvinisták, ez biztos. Ezt onnan tudom, hogy a Ferencvárosból jöttek, a laktanya hátsó kapuján – a volt istálló irányában – közlekedtek. Lehet, hogy a mártírhalált halt Angyal István felkelő csoportjához tartoztak. Nem kutattam származásukat. Nem is érdekelt igazában.

Az emigrációban – most úgy látom – túlságosan is idealizáltam az október 25-i Kilián-beli eseményeket. (Címerlevétel, fraternizálás stb.) Maléter Pál kétségtelenül ura volt a laktanyában kialakult helyzetnek. Igyekezett a rábízott katonai objektumot kivonni a felkelők és a szovjetek közötti harcokból. A laktanya személyi állománya – és benne a tisztek – vakon követték Malétert. A Kilián

laktanya végig elismerte a Nagy Imre-kormányt, forradalmi szellemű volt. Már nem volt a néphadsereg – a szovjet csatlós hadsereg – eszköze. Dokumentálta ezt már azzal is, hogy nem viselte a néphadsereg emblémáit, és a Gerő Ernő-, Lenin-képeket eltávolították a parancsnoki szobák faláról. Nem nagy „hóstedt”, de én magam is csizmámmal rúgtam szét október 29-én szolgálatom alatt egy Engels-képet. Külön öröm volt – gyerekes, beismerem – a képkeretet aprófává hasítani. (Akkor már esténként fűtöttünk.) Igaz, Maléter maga nem harcolt az idegen intervenciók ellen. Ez tény. Parancsnokként ilyesmi nem is volt feladata. Szemet hunyt azonban afelett, ha katonái közül, aki akart, a nagy kiterjedésű laktanya különböző helyeiről a szovjet támadók kárára beavatkozott a harcokba. Továbbá – ami szerintem szintén nem elhanyagolható tényező – nem támadta hátba a felkelőket. Maléter Pál mindvégig következetes maradt a – közte és a felkelők között október 25-e után létrejött – fegyverszüneti megállapodáshoz.

A magam számára csak későn pontosítottam Maléter forradalomhoz való „átállásának” időpontját. Ez október 28-án történt: pontosan 13 óra 15 perckor. Fontos a dátum, nemcsak maga a nap, de az óra és a perc is.

Aznap délelőtt ismét heves harcok folytak az Üllői úton. A szovjet alakulatok a Duna felé akartak kitörni. Páncélosaik lövege lőtt mindenre és mindenkire, aki az utcán „mozgott”, de lőttek – éspedig előszeretettel – az Üllői úti házakra is. Még akkor is, ha erre harcászati szempontból nem volt szükség. Valószínű, a bosszú (vagy a roppant megzavarodottság) hajtotta őket.

Emlékezetem szerint, a harcot ellenük a Corvin köz, a Práter utca és a Ferenc körút más részeinek felkelő csoportjai folytatták – nemcsak a Corvin köz egymagában. A laktanyából is eldőrdültek a szovjetek felé lövések. Civilek és katonák lőttek. A mi katonáink. Azok meg visszalőttek. Még akkor este megmutatták bajtársaim nekem a pincében elhelyezett és sátorlappal letakart halottakat. Több honvéd és egy velem egykorú – ismeretlen – hadnagy is volt közöttük.

Október 28-án dél körül a Kossuth rádió a Nagy Imre-kormány által kihirdetett általános fegyverszünetről beszélt. A demokratikus nemzeti kibontakozás alapját képező 16 pontos követelést, melyet a miniszterelnök kormányprogrammá tett, hivatalosan a Kossuth rádión, október 28-án 17 óra után jelentette be. Az eddig „fegyveres ellenforradalmároknak” kikiáltott felkelők ezek után váltak egy „egészséges népmozgalom” hőseivé. Ellenforradalmárokból hazafias forradalmárokká. Akikkel – a közös kiút érdekében – tárgyalni lehet, sőt kell. Ismétlem: ez a folyamat *hivatalosan* október 28-án 17 óra 25 perckor vette kezdetét. Maléter ezredes pedig október 28-án 13 óra 15 perckor jelentette be a Honvédelmi Minisztérium illetékeseinek – és itt szó szerint idézném a Maléter-féle perben, 1958 júniusában elhangzott tanúvallomást, Szanatai József alezredes szavait: „Maléter ... az alábbiakat mondotta nekem: »Közöld a miniszterrel, hogy eddig egymás ellen voltunk, mostantól pedig egymás mellett vagyunk a forradalmárokkal...«” Tehát: október 25-én fegyverszünetet kötött a felkelőkkel, később nem avatkozott be hivatalosan az Üllői úti harcokba, és október 28-án 13 óra 15 perckor hivatalosan is bejelentette a forradalom mellé állását.

A felkelőktől fegyvereket kaptunk. Bajtársaknak tekintettek bennünket. Én is szereztem ekkor magamnak egy dobtáras géppisztolyt. Sőt, le is vagyok vele fényképezve! Sokat jártam közöttük.

Bejártam a Corvin közbe is. Pongrátz Gergellyel ott találkoztam. Energikus egyénisége parancsnoki tekintélyt vívott ki magának.

A következő napok számtalan új feladatot hoztak. A felkelőkkel való kapcsolatunk – ismétlem – példás volt. Bajtársias. Később azért is csodálkoztam mindazon, amit Pongrátz Gergely „Corvin köz, 1956” című könyvecskéjében írt. Meglehet viszont, hogy ő a corvinisták október 30-án vagy 31-én megválasztott „főparancsnoka” – a megelőző időben egy csendes, okos fiú, Iván Kovács László volt a vezető – csak a maga személyére értette a „vizályt” a Corvin és a Kilián között. A nálunk lévő civil felkelők valószínűleg a Franzstadtból voltak, egy részük különböző csoporthoz tartozott. Summa summarum: október 29-e és november 4-e között én a magam részéről – bár sok helyen megfordultam – nem láttam civódást katonák és felkelők között! A napok múlásával akkor az volt az érzésem, a tudat alatti féltékenység lett úrrá Pongrátz Gergelyen Maléter irányában. Az Üllői úti győzelemért ő – ti. Pongrátz – és emberei harcoltak. Mi, katonák legfeljebb asszisztáltunk. De a külföldi újságírók és Budapest közvéleménye,

akik a forradalom csendes, „békés” időszakában az Üllői útra jöttek ki „háborút látni” – a Kiliánnak és katonáinak tulajdonították a főúton kilőtt szovjet harckocsi és egyéb harci jármű roncsait...

Október 30-án Maléter tiszti gyűlést tartott parancsnoki harcálláspontján. Vagy húszan voltunk jelen. Civilek is. Kijelentette: „Csak olyan tisztekre van szükségem, akik éjjel-nappal a gáton vannak. Ebben a szolgálatban nincs pihenő. Én nem hagyom el a laktanyát, amíg az utolsó szovjet katona el nem hagyja Magyarországot. Aki úgy érzi, hogy családi vagy egyéb körülmények miatt nem vállalhatja ezt a szolgálatot, az jelentkezze, s én két hétre szabadságotatom...” Volt, aki élt ezzel a lehetőséggel, de a többség maradt. Igaz, a politikai tisztok engedéllyel vagy anélkül eddigre jórészt mind eltűntek...

Maléter csak olyan katonát akart látni a Kiliánban, aki nem ijed meg az árnyékától, és aki ért a fegyverekhez. A sok kiképzetlen újonc csak kolonc volt a laktanyában. És a sok éhes száj is. Így elhatározta, hogy a legénység zömét szabadságotatja. Egész nap szabadságos leveleket írtunk, s nemsokára 500 újonccal csökkent a laktanya létszáma. A visszamaradottakból három századot alakítottunk, de csak egy egységet – úgy emlékszem, a mintegy 150 főt kitevő csepeli századot – tudtunk felszerelni fegyverekkel. A másik két század romeltakarítást végzett. A fegyveres század parancsnoka Simon százados lett, a laktanya őrparancsnokául Ficzkó Győző őrnagyot nevezte ki Maléter. Laktanyaparancsnok maradt Csiba Lajos százados. A három zászlóaljparancsnok nem is jelentkezett. Otthon maradtak. Primitív emberek voltak. Későbbi sorsukról én nem tudok. Egy biztos, a Maléter elleni vádiratban nevük szinte sehoh sem szerepel. Mindenesetre javukra válik, hogy nem tettek „terhelő” vallomást Maléter ellen. A kivétel a korábbi laktanyaparancsnok, Csiba Lajos elődje, Dancs őrnagy volt, akit korrupcióért csapott el Maléter még szeptemberben. Ő 1956 után politikai ügyet akart csinálni a kirúgásából.

Noteszomat hívom tanúként: kis időre október 30-án a laktanyabeli fogda őrparancsnoka lettem. Magam vállaltam el ezt, vagy ideiglenes jelleggel bíztak meg ezzel a feladattal – ma már nem tudom.

Este volt, amikor egy őrmestertől átvettem a fogda feletti parancsnokságot. Az épület gondnoka, felkötött kézzel (eltörte valószínűleg), igen rabiátus ember, az őrségi folyosó előtt rázta az öklét a foglyok felé és elkívánta őket, a „rohadt kommunistákat”, az anyjukba. Megszüntettem ezt a szégyenteljes jelenetet. Pisztolyt kellett húznom, hogy a gondnok eltűnjön (november 4-e után ő vezette mindenüvé a laktanyát elfoglaló oroszokat és szidta a „Maléter-féle ellenforradalmárokat”, akik az ő, „az igazi kommunista” életére törtek).

Érdekelt a Kilián-beli foglyok sorsa. 1944 decemberében gyerekként, az Andrássy út 60. melletti házban lakva láttam a nyilasok foglyait is. Főleg katonaszökevényeket, akikkel az Andrássy úti bérházunk belső udvarán kegyetlenkedtek a fasiszta „testvérek”: békaügetés, pofonok, fenékbe rúgás során. Nem, ilyesfajta szadizmusnak nálunk nem szabad megtörténni! Kinyitattam a cellák ajtajait. A legtöbb fogoly ÁVH-s tiszt volt, őrnagy volt köztük a legmagasabb rangú. Megszeppenve álltak a cellákban. Az őrnagy jelentett. Én 24 éves voltam, ő legalább 45. „Hegyi beszédet” tartottam. „Mi forradalmárok vagyunk... aki ártatlan, az hazakerül... nálunk nincsenek kínzások... ahogy élülnek a harcok, átadjuk önöket az ügyészségnek... addig ugyanolyan elbánásban részesülnek, mint katonáink... Ettek-e már? Van-e valamire szükségük? Ne felejtsek, mi harcoló alakulat vagyunk, fegyelmeztettek. Nálunk még forradalmi atrocitásokra sem kerülhet sor...” Gondoskodtam, hogy a konyha ellássa őket étellel, berakattam két sakkot és pár személy otthoni telefonszámát felírtam (hirtelen megdöglésből), hogy majd értesítem a családot arról, hogy honvédségi alakulatnál van és biztonságban. (Meg is tettem. Megint csak 1944 emléke kísértett. Tudtam, mit jelent, ha az anya, a feleség nem tudja, mi lett családtagjával...) Egy Illés nevű ÁVH-s őrnagyra emlékszem, egy Kovács nevű pártalkalmazottra, aki váltig bizonygatta, hogy ő csak egyszerű tisztviselő volt az MDP központban, a régi párttagok ügyeit intézte a pártházban. Neki semmi köze nem volt Rákosihoz és azok politikájához!

A többi cellában civilek voltak. Asszonyok, fiatal férfiak vegyesen. Járőrök hozták be őket hozzánk, bizony nem egyiket bántalmazták is. ÁVH-s tolmácsok voltak, civil belügyes nyomozók. Legtöbbjüket az utcákról hozták be. Otthon nem mertek maradni, ott ismerték őket. Így egyszerűen

az utcákon kóboroltak nagy félelmükben, személyi igazolványukban viszont mindenütt benne állt intézményük neve – BM –, világos, hogy az általános ÁVH-s gyűlölet őket is elérte. Nagy pincében helyezték el őket a Kilián alagsorában, amelynek betonpadlóján – magam sem tudom, miként – magasan állt a víz. Pallókon, összeeszkábált alkalmatlóságokon próbáltak közlekedni. De a legtöbbje felhúzódt a priccsekre és hallgatásba burkolózott. Meleg takarókat hozattam és vacsorát. Többet nem tudtam értük tenni. Talán nem is akartam. A pincét őrző kiskatonának meghagytam: keltsen fel, ha az éjszaka valami rendellenességet észlel. Attól tartottam ugyanis, hogy a gondnok – a későbbi muszkavezető – cimboráival „hosszú kések éjszakáját” fog rendezni a foglyok között. Túlságosan szent volt nekem a forradalom, hogy engedjem: ilyen kis „senkik” piszkolják be esetleg a Kilián becsületét.

Másnap új beosztásba kerültem. Maléter hívatott. Volt már egy segédtitiszte, egy fiatal páncélos főhadnagy. Az kísérgette mindenüvé, ha kellett. Szükség volt egy „irodavezetőre”, jobban mondva olyan személyre, aki a „főhadiszállás” előcsarnokában ülve mégiscsak megnézi, ki megy be – vagy mehet be – Maléterhez. Ez lettem én.

Igy lettem „irodafőnök”. Ez azzal is járt, hogy sok mindent alkalmam volt látni. Többek között én fogadtam a brit katonai attasét, Cowley ezredest, aki november 1-én tisztelgő látogatást tett az akkor már honvédelmi miniszterhelyettes Maléter Pálnál. A Magyar Honvéd című lapban közöltem is az – egyébként semmitmondó – interjút Cowleyval, akit később többek között 1957 elején, ezért is a Kádár-kormány kiutasított Magyarországról.

Még október 30-án késő este – miközben fogdparancsnok is voltam! – parancsot kaptam Csiba századostól, hogy másnap fontos tanácskozás céljából rendezek be egy legénységi hálósobát konferenciahelyiségnek. Negyven-ötven személyt várnak. Október 30-án alakult meg a Budapesti Rendőrfőkapitányságon a Fegyveres Felkelők Forradalmi Karhatalmi Bizottsága, amelyben már a kormány és a felkelők részéről is több fontos személyiség képviseltette magát. Ez volt tulajdonképpen a Nemzetőrség alakulásának kezdete.

Október 31-én délelőtt 11 órakor a város minden pontjáról a Kilián laktanyába érkeztek a küldöttek. A kapuban álltam, két katonámmal fogadtam és igazoltattam őket. A befelől igyekvők többségénél, úgy emlékszem, fegyver is volt, de ezeket nem hozták be a tárgyalóterembe. Feljegyzéseim szerint a Ganz Hajógyárból, a Ruggyantárból, a Nyugati pályaudvar MÁV-kirendeltségétől és más budapesti nagyüzemek forradalmi bizottságaitól voltak ott delegátusok. A Műegyetemről, a Széna téri, Corvin közti, Tompa utcai fegyveres csoportoktól is jöttek vezetők. Így Pongrátz Gergely is megjelent, mint újonnan választott Corvin közti parancsnok.

A hivatalosak között Kopácsi Sándorra, a rendőr ezredesre, Budapest rendőrfőkapitányára, Kovács István vezérőrnagyra, Váradi Gyula páncélos vezérőrnagyra és Király Bélára is emlékszem, aki nem viselt egyenruhát, és aki elnökként az ülést megnyitotta. Természetesen Maléter Pál is ott ült az elnökségben, bár utóbb voltak, akik azt állították: ő később jött a terembe. Én velük szemben a hallgatóság között a harmadik sorban foglaltam helyet. Nagyon figyeltem, mintha tudtam volna, hogy (ismét) történelmi esemény tanúja leszek.

Az 1956 utáni forradalmi visszaemlékezések ezt a több órán keresztül tartó Kilián-beli gyűlést és benne Maléter fellépését a legkülönbözőbb módon festik le. Másként ír róla például Király Béla és megint másként Pongrátz Gergely.

Az én emlékezetem szerint, miután Király Béla ismertette a Nagy-kormány álláspontját, mely szerint a fegyveres erőket a most megalakulandó Nemzetőrségben kell egyesíteni, meglehetősen éles vita alakult ki a hivatalos személyek és a felkelők delegátusai között. Ez később – részben – személyi torzalkodásokba is fulladt. Pongrátz például Maléter ellen lépett fel. Szemére vetette az ezredesnek, hogy az elmúlt napokban két corvinistát megpofozott és fogdába zárt. Egy szőke, izgatott hangú fiatalember pedig azt kifogásolta, hogy nem teljes jogú, illetve határozatképes ez a konferencia, mert Dudás József képviselőjét nem hívtuk meg a gyűlésre. A konferenciáról egyébként jegyzőkönyv maradt fenn. Ez, utólagosan olvasva, nem tartalmaz semmi „izgalmas” részletet. Ebből idézem Maléter válaszát. Az ezredes nyugodtan, tömören és szokásához híven igen határozottan válaszolt. Körülbelül így:

„– Megpofoztam két corvinistát, nem tagadom. Fegyverüket is elvettem, be is zárattam őket, ezt sem tagadom. És itt mondom, mindannyiunk előtt, hogy a jövőben is megpofozok és bezáratok minden csírkefogót, még ha fegyvert visel is, ha zsebében aranyórát és arany fülbevalókat talállok! Önnek pedig, uram – fordult a szőke fiatalember felé –, „csak annyit tudok mondani, hogy Dudás Józsefet tegnap este személyesen hívtam meg az ülésre. Hogy nem jött el, talán tőle kérje számon!”

(Pongrátz láthatóan nem volt meglegedve a válasszal. Dühösködött. De aztán lecsillapodott. Visszaült az előadói asztalhoz. Ez az igazság. Könyvében másként „emlékszik”, de az csak túlzó fantáziája gyümölcse lehet...)

A nagygyűlés végén megszületett a határozat. A politikai kibontakozás érdekében a küldöttek elfogadták a Nagy Imre-kormány javaslatát: november 1-től az eddigi fegyveres civil alakulatok nemzetőr zászlóaljakká alakulnak át, amelyek tagjait egyelőre igazolvánnyal, később pedig egyenruhával kívánják ellátni. Honvédség, rendőrség, nemzetőrség közösen őrködik a forradalom győzelmén.

November 1-én Maléter Pál ezredest az Elnöki Tanács elnöke, Dobi István – Nagy Imre felterjesztésére – a honvédelmi miniszter első helyettesévé nevezte ki. Vezérőrnagyi előléptetése is megtörtént november 3-án, amikortól honvédelmi miniszter lett. Felvetődött annak a gondolata, hogy új beosztásának megfelelően átköltözik a Honvédelmi Minisztériumba. De ezt elutasította. „A helyem a katonáim között van, a Kiliánban. Addig nem hagyom el a laktanyabeli harcálláspontomat, amíg szovjet csapatok állomásoznak Magyarországon!” – mondta.

Maléter mindvégig zubbonyán viselte az 1944-es partizánbevetésért kapott szovjet kitüntetést. Antifasisztának, kommunisztának vallotta magát. Ez tény. Még akkor is, ha ez akkor – vagy később – egyeseknek nem tetszett vagy tetszik. Nagy Imrének és kormányának rendíthetetlen híve volt, és 1956-os politikai eszméit – szabadság, szocializmus magyar módra, demokrácia – maradéktalanul magáévá tette. 1956 utáni rágalmozói ezért voltak megzavarodva, ha „tényanyagot” kellett volna találniuk. Az azóta elhunyt Pintér István zszurnalisztának és Hollós Ervin pártfunkcionáriusnak, belbiztonsági tisztnek nem jutott ilyenkor más az eszükbe, mint hogy Malétert egykori „Horthy-tisztnak” titulálják, jóllehet tudták, hogy 1944-ben a Kárpátokban antifasiszta partizáncsoportot vezetett.

Azokban a novemberi napokban, amelyek a forradalom csendes napjai közé tartoztak, számtalan küldöttség kereste fel Malétert. Ki tanácsot, ki politikai útmutatást akart. Voltak, akik pártalapítási ügyben jöttek. Válaszai mindig találóak és józanok voltak, csodáltam nagy türelmét. November első napjaiban már arról volt szó, hogy hétfőn, 5-én megindul a termelőmunka. Maléter [november 1-én] a Magyar Rádióban ennek érdekében beszélt. A munkafelvétel politikai fontosságára hívta fel a figyelmet. Arra is emlékszem, hogy Tildy Zoltán volt köztársasági elnököt kísérte el Mindszenty bíborshoz. A Nagy-kormány attól tartott, hogy a katolikus egyház feje készül és bejelentett november 3-i rádióbeszédében esetleg a belpolitikai helyzetet kiélező kijelentéseket tesz. Ezt mindenképpen el kellett kerülni. A Tildy–Maléter misszió – tudjuk – sikeres volt. Mindszenty igyekezett mértékletes lenni beszédében. Egy biztos, nem Mindszenty november 3-i beszéde miatt indultak meg másnap hajnalban a szovjet páncélosok...

Többször került szóba a múltban, nem akarom mellőzni a kérdést: volt-e súrlódás vagy netán viszály Maléter és más politikai erők között? Én a magam részéről ilyesmit akkor nem észleltem. Tény, hogy amíg Maléternek a környék felkelő csoportjaival soha semmi baja nem volt (a Corvin köz első parancsnokát, az 1956 után mártírhálalt halt Iván Kovács Lászlót beleértve), addig Pongrátz Gergellyel, aki gyakran jött át a Kiliánba november elseje után is, hogy csoportja ügyes-bajos dolgaiban Maléter tanácsát kikérje, úgymond „feszült” volt a viszony. Meglátásom szerint ez nem Maléter miatt alakult így. Mint már említettem, az volt az érzésem – és ettől a gondolattól ma sem szabadulok –, hogy Pongrátz tudat alatt „föltékeny” volt Maléterre, azt hitte, hogy nevezett az ő – Pongrátz – harci babérjaival ékesíti magát, ami persze nem volt igaz. Ebből nőtt ki a személyes ellenségesség.

November első napjaitól a MÁV kitűnő katonai hírszolgálat segítségével és a magyar légierő felderítése során nyomon követhettük a keleti határokon beözönlő szovjet katonai felvonulás mértékét. Nem volt éppen lelket erősítő. Maléter igyekezett optimistának mutatkozni. Egyrészt beszámolt

arról, hogy a szovjet hadsereg magyarországi képviselői hajlandók a csapatkivonásról tárgyalni („És ha egyszer zöldsztálnál ülünk, akkor nem fognak lőni...”), másrészt azt tartotta: olyan hatalmas erővel vonult be az országba a szovjet hadsereg, hogy ennyi hadosztályra minket elintézni nincs is szüksége. Szerinte a szovjet erőfitogtatás csak a Nyugatnak szól; a közel-keleti harci események, az október 29-én kitört szuezi válság és háború miatt csinálja Moszkva ezt a „flottafelvonalást” Magyarországon.

November 3-án délelőtt a Parlamentben folytak a tárgyalások a magyar és a szovjet katonai delegáció között. Én közben gépkocsival kiugrottam Budára: egy katonámat vittem el őrségbe Bognár József egykori külkereskedelmi miniszterhez, mivel családja attól tartott, hogy a környék valamely felkelő csoportja, aki Bognárról csak azt tudhatta, hogy egykoron „Rákosi minisztere” volt, betörhet a villába. A délutáni órákban Maléter visszajött a Parlamentből. Ekkor már én is „irodámban” voltam. Jó érzéssel gondoltam vissza a budai „kirándulásra”. Szemtanúja lehettem: a városban rend honolt. Az emberek az utcákon ügyes-bajos dolgaikat végezték. Minket – a katonai Pobjedát – is csak egyszer igazoltatott egy nemzetőr őrjárat. Kíváncsiak lehettek: nem átöltözött ÁVH-sokat szállít-e a Pobjeda?

Malétertől azt hallottam, hogy a szovjetekkel a tárgyalások jó mederben folytak. A legfontosabb dolgokban máris megszületett az egyezség. Malinyin hadseregtábornok kérésére a végső megállapodást az éjszaka folyamán kötik meg. E célból Erdei Ferenc államminiszter vezetésével ő és még más katonai személyek Tökölre mennek a szovjet bázisra.

Ezen a kora estén egy egyszerű hideg vacsorával összekötött megbeszélésre került sor Maléter Kilián-beli szobájában. A kaszárnya egy-két tisztje és a környék ismertebb nemzetőrpáncsnokai voltak jelen. Pongráz Gergely is eljött. Nem volt semmi összetűzés. Maléter ismertette előtűk a magyar–szovjet katonai tárgyalások eddigi eredményeit, és megemlítette, hogy Tökölön már csak a kivonulás részleteit kell megbeszélni. Malinyinék – mondta – ahhoz is hozzájárultak, hogy csapataik 1957. január 15-ig elhagyják Magyarország területét.

Annyi évtized kódéből igyekszem helyesen felidézni a megbeszélés hangulatát. Maléter nyugodt volt és bizakodó. Valóban az – vagy csak minket nyugtatott? Engem, de a többieket is, rossz sejtelmek gyötörtek. Csiba Lajos százados szövé is tette: „Vezérőrnagy bajtárs – és ha csak csel ez a meghívás? ha csak arra szolgál, hogy lefogják?” A válasz talán csak egy pillanattal jött később a kelletténél. „Nem. – mondotta – Én ezt nem tudom feltételezni róluk... Bár... fordult már elő ilyesmi a történelem során. Az orosz történelemben pedig jócskán! De ha így is lenne, akkor is: nekem kötelességem elmenni. Nem szakíthatjuk meg a tárgyalást. Minket okolnának ezért. Ti viszont itt maradtok. Vigyázatok, őrködjétek! Helyettem is...”

Ezekkel a szavakkal búcsúzott tőlünk. Pár perccel fél kilenc előtt szállt be kísérelével a kormány által küldött Pobjeda gépkocsiba. Civil őrként egy „Bagarol” nevű honvédet és segéd tisztjét, Zs. Nagy főhadnagyot vitte magával.

Soha többet nem láttam.

November 4-én hajnalban erős puska- majd aknatűz zajára ébredtem. Hálószobámat a Kilián harmadik emeletén rendeztem be. A kapuőrséget Ficzkó őrnagy adta. Előző este semmiféle harci felkészülés nem volt elrendelve. Békére készültünk. Nem tudtam, mi történhetett. És a külső őrség? A ferencvárosi nemzetőrök? Hogy juthatott el az Úllői útig a szovjet „sereg” anélkül, hogy azok legalább riadóztattak volna minket? Eszembe jutott: tegnap többször is lelkünkre kötötték: ne provokáljuk a szovjet hadsereget. Ha át akarnak vonulni a városon – hagyjuk. Ne nyissunk rájuk tüzet. Ne adjunk okot a beavatkozásukra.

Mire magamra kaptam a zubbonyomat, csizmát húztam és géppisztolyommal leértem az emeletről a folyosó azon részére, amely mentes volt a belövésektől, szörnyű látvány fogadott. A főkapu barikádját a szovjet már áttörte. Az ott levő honvédek elesetek. Egy nehéz szovjet géppuska beállt a kapu alá és állandó tűz alatt tartotta a főkapuval szembeni folyosórészt. A hálóteremből a kivilágított folyosóra kirohanó katonák egyre-másra hullottak el a szovjet tűzben. Ficzkó őrnagy fogta meg a karomat. „Ne menj arra. Ott már a ruszkiak vannak!” Simon százados – aki gyerekként mint egy szovjet ezred „fia” Bécsig kísérté el a Vörös Hadsereget, és így már szagolt puskaport – a

legnagyobb nyugalommal intézkedett. Kis harci csoportot alakítottunk. Most már mi is viszonzottuk a tüzet. Csiba százados Maléter irodájában a telefonkészülék segítségével kísérelt meg összeköttetést teremteni a külvilággal. Valaki bekapcsolta a szobában lévő rádiót. Éppen Nagy Imre beszélt. (A már ismert pontos időpont szerint 5 óra 20 perckor.) Bejelentette: Magyarországot a szovjet csapatok megtámadták. A demokratikus kormányt szándékozzák megdönteni. „Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!” Utána a Himnuszt és a Szózatot játszották le lemezről. Nem szégyellem magam. Ott álltam katonabajtársaimmal Maléter irodájában – és potyogtak a könnyeim. MINDENNEK VÉGE! Kint megerősödött a harci zaj. A szovjetek a főkapu felől valószínűleg ki akarták szélesíteni „hídfőállásukat”. A Maléter első emeleti szobája előtti folyosóról jól láthattam, hogy aknavetőket állítanak fel a kapu udvarra eső részében. Simon százados már eltávozott körünkől. Szervezte a védelmet. A hálótermekből riadóztatta az alvó katonákat, géppisztolyokat osztott szét és intve őket a folyosókon rájuk váró veszélyre, a kövezeten kúsztatva őket a különböző ablakmélyedések védelmében kilövő állásokat foglaltatott el velük. Csiba százados most Raffay főhadnagy hívta telefonon. Jelentette: a Nagyvárad téren tartózkodik. Egy utcai telefonfülkében. Őt nem látják, de ő látja, hogy az Üllői úton több tucatnyi szovjet páncélos vonul harci alakzatban a Kilián felé. Ő már nem tud bejönni a laktanyába. Nincs módja átvergődni egyenruhában a szovjet hadseregen. Csiba a környék felkelő csoportjainak vezetőit tárcsázta. Mindenütt nagy volt a zűrzavar. Az oroszok őket is meglepetésszerűen rohanták meg. Pongráztól is arról értesült, hogy most szervezik a Corvin védelmét, de sok emberük már elesett. A Honvédelmi Minisztérium hallgatott. A vezérkari főnökséget sem lehetett elérni. Ujra a Szabad Kossuth Rádió szólalt meg: „Nagy Imre... felhívja Maléter Pál, honvédelmi minisztert, Kovács István vezérkari főnököt, továbbá a katonai küldöttség többi, tárgyalásra indult tagjait, akik tegnap este 10 órára mentek ki a szovjet hadsereg-parancsnokság színhelyére és eddig még vissza nem tértek, hogy haladéktalanul jöjjenek és vegyék át hivatalaik vezetését!”

Egyértelmű volt a helyzet. Ők már nem jönnek vissza! Lefogták őket. A néphadsereg vezetés nélkül maradt. Nem volt kétséges előttem: a forradalmat legyőzték! Külföldi segítség nem fog jönni. Most már csak a végső harc vár ránk.

Géppisztolyommal kirohantam a folyosóra. Katonáimhoz. A következő órákat velük töltöttem. Érdekes módon volt elég lőszerünk, s abban bíztunk, hogy megakadályozzuk a szovjetek továbbterjeszkedését a Kiliánon belül. Közben sikerült a hátsó folyosón keresztül hideg felvágottat és kenyeret felhozatni a pincéből és a fiúkat megreggeliztetni. Sápadtak voltak, de elszántak. A folyosó kövén legalább 8-10 halott katoná feküdt. Ezeket lábuknál fogva húztam be az árván maradt hálótermekbe. Ne rontsa a harci morált! (Milyen jó, hogy annyi szovjet háborús filmet láttam. Abból tanultam meg, mi is fontos a harcban.) Kitartásra bíztattam a katonákat. Jött Simon százados is. Őt különösen kedveltem. Most is biztosságot sugárzott. Félrehívott: „Baj van, a ruszok az Üllői úti részen a melléképületekben feljutottak az első emeletre. Úgy irányítsd a védelmet, hogy biztosítsd a jobb- és balszárnyadat!” Megtettem. Elreteszelttem a folyosók szárnyait.

Dél felé megélenkült a szovjetek tüze. Foszforos golyóval lőttek. Sebesültek nem voltak. Akit golyó ért – fejében, a nyakán – az azonnal meghalt. Kovács Jósikát két társával azzal bíztam meg, hogy fűrészse ki, hogyan jutunk fel a második emeletre. Így jobban belátnak az udvarra és jobb kilövő lehetőségünk van a támadókra. Közben Csiba százados Maléter szobája körzetében szót akart érteni a támadókkal. Azt kiáltotta felénk: tüzet szüntess! Tárgyaljunk velük! Én dühösen ordítottam vissza: „Ki az a barom, aki tárgyalni akar az oroszokkal?” Csiba név szerint megnevezte magát. Laktanyaparancsnok volt. Felettesem. Engedelmeskednem kellett. Abahagytuk a lövöldözést. Csiba – tört orosz nyelven, egy fehér zászlóval integetve – igyekezett az oroszokkal szót érteni. Kilőtték a fehér zászlót és amikor kifűrészelték, hogy ki és honnan kiabál, össztűz alá vették a folyosónak ezt a részét. Világos: nem akartak velünk tárgyalni. Megsemmisítésünkre törekedtek.

Délután újra „állást” változtattunk. A harmadik – és utolsó emeletre – húzódtunk fel. A szovjetek közben – ügyesen – a Kilián középső udvari részét elfoglalták és hadműveletbe kezdtek, hogy emeletről emeletre kövessenek bennünket. Nem érdekelte őket veszteségük. Pedig ezen mozgásaik

során sikerült kárt tenni katonáinkban. De mi lesz, ha felnyomnak a padlásra? Ha elfogy a muníció? (Már nem sok volt, láttam, a legények egymástól kértek „kölcson”). Kegyelem nincs. Fogság sincs. Vagy lelőnek minket, vagy ugorhatunk magunk a mélybe – három emelet mélységbe.

Megnéztem a hálótermeket mögöttünk. A Ferencvárosra nyíltak a belső ablakok. Mellékutcába. Oda pedig, eddigi tapasztalataink szerint nem merészkedtek be a szovjetek. Hamar döntöttem. Megadni nem akartam magam és ezt katonáimnak sem kívántam. Ficzko közben elesett, Csibát, Simont nem érhettem el. Magamnak kellett döntenem. Utasítottam a fiúk egy részét, hogy a hálótermekben fellelhető lepedőket kössék jól össze és kíséreljük meg ezek segítségével az épület elhagyását. Így is történt. A tűzfalon keresztül, a szovjetek tudta nélkül, négy-öt ilyen improvizált „kötélen” ereszkedtünk le a laktanya mögötti terepre – oda, ahol a 19. században az istállók állhattak. Senki sem látott. Fél óra alatt lent voltunk, kb. 20-25 katona. Egy géppisztolyosorozat a zárta – és már nyitva is volt a hátsó kapu a Tűzoltó utca felé. Bementünk a negyedik vagy ötödik civil házba. A lakók segítőkészek voltak. Mosakodhattunk, vacsoráztunk. Két üres lakásban helyezkedtünk el, amelynek tulajdonosai a pincében voltak. A villany nem működött. November 4-ről 5-re virradó hajnalon órség őrizte körletünket. November 5-én hirtelen csend lett a környéken. A szovjetek nem mozogtak. Mi segítettünk a civileknek a szűk mellékuták eltorlaszolásában. Hittük és reméltük, hogy a szovjet páncélosok nem fognak bejönni a számukra veszélyes mellékutákba. Nem is jöttek be – egyelőre. Híreink nem voltak. Nem tudtuk, mi folyik a városban, az országban, a világban.

Közben kis csapatom felduzzadt vagy 50 főre. Más kiliános katonák is követték példánkat és a tűzfalon keresztül, a hátsó udvarra ereszkedve menekültek meg a szovjetek fogságából. 50 főt élelmezni – ezt már a civil lakosság sem vállalta, nem vállalhatta. Valamikor hadtápos tanfolyamot is végeztem – és egyébként is jól tudtam, hogy a *morálhoz* a tele has a fontos. Elhatároztam, hogy kifürkészem: mi van a Kiliánnal? Az utóbbi napokban a vidékiek társzekereken hordták hozzánk az élelmiszert, a sonkát, a kolbászt, a kenyeret. A parasztság ezzel támogatta harcunkat. Tudtam, hogy a Kilián-beli pincék mely részeiben helyezték el hadtáposaink az élelmiszert. Meg hajtott a fiatalos kíváncsiság. Mi ez a csend a Kiliánban? Mi lehet ott? Nézzük csak meg! És főleg: hozzunk el annyi élelmiszert, amennyit tudunk!

November 5-én a kora délutáni órákban összeszedtem egy harci csoportot. Vagy tíz embert. Fegyver is volt nálunk. Géppisztoly. Ugyanott, ahol kijöttünk, besompolyogtunk a kaszárnyába. Sütött a nap. Szép, őszi idő volt. A középső traktus udvarán halottak feküdtek. Magyarok. Máskülönben csend volt. Egy katonámat leküldtem a pincébe – intézze az élelmiszer-szállítást. (A fogdából a foglyokat, ezt el kell még mondani, Csiba százados november 3-án átszállította a főkapitányságra. Irányítsák onnan további sorsukat. Így a fogdák üresek voltak.) Az épület is kihaltan látszott. Ekkor jutott eszembe: Maléter irodája! Tele van papírral, nemzetőrnévsorokkal (fegyvereket osztottunk szét november elején és lajstromba vettük a kiadott fegyvereket – aláíratva teljes névvel és lakcímmel az átvevőkkel a kapott fegyvert...). Ezeknek a papíroknak nem szabad a szovjetek kezére kerülni!

Óvatosan fellopóztam Maléter elárvult szobájába. Senki sem volt ott. Csak megint: pár magyar katona fekdít vérbe fagyva a folyosó kövén. Harchan érhette őket a golyó. Volt egy kis vaskályha Maléter hálóterme („főhadiszállása”) előtérében. Előző napokban, amikor hűvösebbek lettek az esték, itt fűtöttünk. Ki volt készítve november 4-re is az aprófa. Pillanatok alatt tüzet gyújtottam és már szórtam is a kályhába a kezem ügyébe akadó lajstromokat, igazolványokat és olyan papírokat, amikről azt hittem, fontosak. Talán tíz percig tevékenykedhettem. Hirtelen akna robbant az épületben. Majd még egy és még egy. „Kifelé!”, kiáltottam katonáimnak. Világos volt: a szovjet megfigyelők a laktanyában észrevehették mozgásunkat. Aknatűz alá vették az épületet. Bennünk nem tettek kárt. Veszteség nélkül kijutottunk az épületből. Eljutottunk Tűzoltó utcai bázisunkra. Volt élelmünk is. Most mi adtunk a civileknek. Az oroszok azonban egész késő este, sőt éjjel is lőtték nehéz aknatűzzel a Kiliánt. Ekkor gyulladt ki a tetőtér és a következő napokban a tűz – mivel senki sem oltotta – átterjedt az egész épületre. A Kilián napokon belül egy kiegészítő roncs épület lett. (November 15-én – civilben – kívülről, az Űllői út és Ferenc körút sarkáról – megnéztem. Szörnyű látvány volt.)

November 6-án nem nagyon mozogtunk a környéken. Láttuk, a szovjetek támadni készülnek. Be akartak hatolni a mellékutcákba. És délután jöttek is. Nehéz páncélossal gördültek végig a Tűzoltó utcán. A „pilóta” megszólaltatta a páncélos erős szirénáját – ez egy veszedelmes lélektani „fegyver” volt. Az idegeket támadta. Én például a sziréna hangjától szabályos idegsokkot kaptam. Reszkettem, mint a nyárfalevél. Lábam-kezem vitustáncot járt. Beszéd helyett dadogtam. Katonáim húztak el az ablakból. A szomszéd házból civil fegyveresek rálöttek a páncélosokat követő szovjet gyalogosokra. Azok fedezékbe mentek. A páncélos tornya fordult egyet – és kilőtte a szomszéd ház erkélyét ablakokkal együtt.

Tudtam, minden további ellenállás hiábavaló. Most már csak a menekülést kellett megszervezni. Éjszakára 20-25 emberem maradt. A civilekkel beszéltem. Másnap polgári ruhát kaptunk tőlük. Megértették helyzetünket. Ők maguk mondták: ne menjünk ki egyenruhában a körútra. Még fegyvertelenül sem. A szovjetek minden egyenruhást agyonlőnek. (Így is volt!)

November 7. „A nagy októberi szocialista forradalom” évfordulója. A szovjetek nem mozdultak, jóllehet a Franzstadt egy részét már elfoglalták. De a házakba nem mertek bejönni. (Egyszer – már civilben – kimentem a mellékutcába. Velem szemben szovjet járőr, olyan velem egykorú, huszonéves tiszt vezette. A járőr tagjai akár a saját embereim lehettek volna. Nem tudtam gyűlölni őket – pedig ellenségek voltunk. Rám néztek. Igyekeztek mosolyogni. Én visszavigyorogtam – s örültem, hogy nem igazoltattak...)

Ezen a napon „feloszlattam” a harci csoportot. Micsoda bombasztikus kijelentés! Valahogy így kellene állni ennek egy harci jelentésben. A valóság más volt. Civilben voltunk. Szinte egykorúak. Már tegeződünk egymással. Bajtársak, sorstársak. Megállapodtunk, hogy hazamegyünk. A civilek vállalták, hogy a fegyvereket eldugják, mi meg kisebb csoportokban elhagytuk a Franzstadtot. A Ferenc körúton kezét ráztunk – és mindenki ment a maga útján.

Én a belvároson keresztül igyekeztem fiatal feleségemhez a Markó utca 1/b-be. Fura volt látni, hogy a belváros teljes épségben volt. Sem törött ablakok, sem romos házak. Itt nem folytak harcok. Csak a munkáslakta vidékeken.

November 8-án este érkeztem lakásomba.

Ezzel a Kilián-beli „csata” részemre véget ért. December 10-én elhagytam Magyarországot. Tudtam: ezek, a Kádár-klikk most hiába ígér fűt-fát a népnek: jólét mellett teljes amnesztiát az elmúlt hetek harcaiban részt vettek számára. Jól megtanultam a Közgazdasági Főiskolán a marxizmus–leninizmust. *Tudtam*, a győztes ellenforradalom bosszúja kegyetlen lesz.

Sajnos: nem tévedtem.

Bern, 1993. március 11.

MALÉTER PÁL FELJEGYZÉSEI A FOGSÁGBAN

(1956. december)

Közlő: Horváth Miklós

Az itt közölt iratok (Belügyminisztérium, Történeti Levéltár V/150393/3) Maléter Pál fogva tartásának korai időszakából maradtak fenn.

1956. november 4-e hajnalán Nagy Imre rádióközleményében még visszavárta azt a katonai küldöttséget, amely előző este indult Tököldre folytatni a tárgyalásokat a szovjet katonai kivonulásról. Az Erdei Ferenc államminiszter vezette küldöttséget, köztük Maléter Pál honvédelmi minisztert a tárgyalóteremben órákkal azelőtt letartóztatta Szerov tábornok, a KGB vezetője.

Malétert 1956. november 3-tól 1957. január végéig változó helyszíneken (Tököl, Mátyásföld, a szovjet követség épületének egyik pincéje és végül a Gyorskocsi utca) őrizték. A kihallgatásokat KGB-tisztek végezték – miként erről a fennmaradt orosz nyelvű jegyzőkönyvek tanúskodnak. A magyar belügyi szervek ekkor még csak résztvevőként kapcsolódtak be a kihallgatásokba. Maléter Pál eddig ismeretlen, saját kezű aláírásával hitelesített, dátummal ellátott, épen és hiánytalanul megőrződött feljegyzéseit nem használták fel később, nem szerepelnek a periratok között. (A Belügyminisztérium nem adta át ezeket a bíróságnak.) Mintha előre eldöntött sorsához nem is lett volna szükség a „terhelő” bizonyítékok hiánytalan összegyűjtésére.

Maléter letartóztatásával nemcsak a kormány egyik tagját, hanem a forradalom egyik legnépszerűbb emberét fosztották meg a legminimálisabb cselekvési lehetőségétől is. Azt a politikust, aki november 1-én még a szabad és független Magyarország érdekében ígérte Budapest lakosságának személyes és katonái helytállását a forradalom nevében és a Nagy Imre-kormány mellett.

A közvetlen közletről megtapasztalt szovjet megszállás pszichikai terhe minden bizonnyal csak súlyosbította a fogság nehezen viselhető körülményeit. Abban, hogy mi játszódhatott le a forradalomban meghatározó szerepet játszó katona, a Kilián laktanya legendás hőségé váló kivételes egyéniség lelkében a személyes sorsát is végzetesen eldöntő november 4-i fordulat után, nehéz állást foglalni. Feljegyzéseiben viszont kifejezően van jelen a viszontagságok között is megőrződött egyénisége, amelyben kivételes módon ötvöződik a katona és a politikus gondolatrendszere.

Maléter, aki ceruzát és papírt kap óreitől, gondolataiban egyszerre foglalkozik a forradalom eseményeivel, értékeléséhez visszatekintve egészen az 1945 utáni előzményekig, és – a külvilágtól teljesen elzárva – a jövővel, a Nagy Imre koalíciós kormányát és az ország függetlenségét együtt és elválaszthatatlanul feltételező lehetséges „kibontakozás” gyakorlati kérdéseivel.

Az első feljegyzés (Az 1956. október 23-tól tartó magyar forradalom értékelése) nyilván ellenirat a kihallgató tisztek azon felkérésére, hogy írja le mindazt, amit az

ellenforradalomról tud. A második irat (*A magyar forradalmi kibontakozás útja*) pár nappal később íródott. A két irat között találhatók nyilatkozatfoglalmányai. Ezen Nyilatkozatokba foglalt követelések mintegy átvezetnek a második feljegyzés mondanivalójához. A ritkás sorokban írott ceruzás feljegyzései, amelyeket nem tartkít áthúzás, javítás, szerzőjük átgondolt, világos gondolatmenetét tükrözik. Katonához és politikushoz illő módszeres következetessége kimutatható a magyar demokratikus szocializmusról leírt elképzeléseiben csakúgy, mint a kibontakozás gyakorlati, gazdasági, szervezeti és külön a hadsereget érintő részkérdéseiben is.

Mindamellet a feljegyzések nem kevés politikai és közgondolkodói naivitást is tartalmaznak, elsősorban a szovjet–magyar kapcsolatok nemzetközi normákhoz igazodó rendezésének lehetőségeiről, vagy a demokratikus szocializmus elméletének kivitelezhetőségéről. Az pedig külön érdekes lehet a későbbi elemzés számára, ahogy a magas rangú katona az 50-es évek közepének gazdasági és társadalmi problémáihoz közelít, bizonyos részkérdésekben a politikai közhangulat hatásától befolyásolva. Mindezek ellenére a feljegyzések – néhány, elzártágából adódó apróbb tárgyi tévedésén túl – egyáltalán nem viselik magukon személyes körülményeinek lelki-fizikai hatását. Fogalmazása lényegre törő, gondolatmenete tiszta, ami újabb adalékkal szolgálhat gyakorlati elképzeléseit megalapozó képzettségéhez, intelligenciájához, s nem utolsósorban teherbírásához, tűrőképességéhez.

A „magyar szocialista demokrácia” megvalósítását biztosító követelményrendszer felvázolásával – Bibó Istvánhoz és a korszak más gondolkodóihoz hasonlóan – kísérletet tett egy olyan társadalom képének a felvázolására, mely társadalomban a „szocialista vívmányokat a szabadságintézmények garanciáival” kapcsolják össze.

AZ 1956. OKTÓBER 23-TÓL TARTÓ MAGYAR FORRADALOM ÉRTÉKELÉSE

Ahhoz, hogy valaki megértse október 23-át, röviden vissza kell pillantani az elmúlt 12 év eseményeire.

1945-ben a háborúban kimerült és elkeseredett, állandó kizsákmányolásban élő magyar nép nagy többsége örömmel fogadta az MKP célkitűzéseit és bár ez az 1945-ös választás eredményeiben nem is mutatkozott meg, magában a munkában, építéshez való hozzáállásban kinyilvánult. Az első percek után azonban mindinkább érezte a diktatúrát, mivel ez már nemcsak a volt kizsákmányolók ellen, hanem mindazok ellen is irányult, kik nem voltak hajlandók a tényekkel alá nem támasztott, sőt gyakran kimondottan cáfolt szövegeket elfogadni és magukévá tenni.

Mind az értelmiség, mind a munkásság és parasztság a saját bőrén érezte, hogy nem ezt a szabadságot várta, mert ez – bár mindenkinek adott valamilyen munkalehetőséget – nem felelt meg gyakran az illető képességeinek és képzettségének, nem felelt meg céljainak, s [mint] ilyen, gyakran az erői maximális kifejtése mellett is csak a létminimumot biztosította.

Mennél inkább kényszerítették a szocializmus építésének szovjet útját, mellőzve minden józan megítélést, annál inkább ütközött ez az adottságokkal, magyar sajátosságokkal, magának a nép életével és érdekeivel. A nyílt és burkolt terror azonban elhallgattatott minden megnyilvánulást. A sajtó, rádió s minden állami szerv egy kézben lévén, a bírálatnak még csak a minimális lehetősége sem volt meg. A XX. kongresszus anyaga teljesen váratlanul érte a magyar népet, de magukat a vezetőket is. Egy ideig még mintha semmi sem történt volna, folytatták munkájukat, majd fejvesztetten kezdtek kapkodni.

Az internálótáborok jó részének felszámolása, Nyugat gazdasági eredményei propagálása, külföldi kommunista pártok vezetőinek nyilatkozatai stb. az egyik oldalon, az 5 éves terv előírásainak feszítése, erőszakos szövetkeztetés, normajavítás, irodalmi elnyomás – a másik oldalon.

A párt pedig Rákosi eltávolítása után irányt nem mutatott, sőt augusztustól semmi támogatást nem adott azoknak az alsóbb szerveknek, melyek tizenkét éven át megszokták, hogy más fejjel gondolkozzanak. És mintha a zavart csak tudatosan akarták volna növelni ugyanazok, akik a törvénytelenégeket elkövették, megrendezték a rehabilitációkat, a szombatoként ismétlődő díszes temetéseket.¹

Íróink a nép hangulatának megfelelően elkezdtek írni, s az írásaikban itt-ott kicsendülő igazság azt az érzést [keltette] a dolgozóknak, hogy a mi népünk is megindulhat a maga által választott, sajátos magyar szocialista demokrácia útján.

Ez szervezeten, a főiskolások egy csoportja útján 1956. október 23-án délben, illetve délután nyilvánult meg először a Bem szobornál, több vidéki megmozdulás után. A belügyminiszter, a vezetők ez időbeni kapkodására jellemzően – először betiltott, majd pár órára megengedett minden gyülekezést, ezzel mintegy felhívta a dolgozók figyelmét a tüntetésre.

A békés tüntetés a Parlament elé vonulva² ugyancsak a belügyminiszter sortüzével találta magát szemben s ugyanez fogadta a Rádiónál, ahová a követelések beolvasása miatt vonult fel.

Az egészet betetőzte, szinte mintegy kiprovokálta magát a fegyveres forradalmat Gerő magatartása, aki – bár a Jugoszlávia elleni propaganda-hadjárat egyik előharcosa volt, a nemzetközi politikai helyzet s főleg a magyar helyzet teljes félreismerésével – nemcsak, hogy rádióbeszédet tartott, hanem – félrevezetve³ a Szovjetunió kormányát – szovjet csapatokat vetett be a „rend helyreállítása” elméletileg, gyakorlatilag a saját klikkje pozícióinak megerősítésére.

Ezzel azonban nemcsak, hogy nem erősítette meg helyzetét – a nép haragja elsöpörte –, de egyéni érdekek miatt súlyos veszélynek tette ki a kialakult szovjet–magyar barátságot is.

[A] főváros több pontján egy időben fellángoló fegyveres harc az utcákon feltűnő szovjet egységek ellen fordult s azon magyar egységek ellen is, melyek a tömegek fegyverszerzési akciói során ellenállást fejtettek ki.

A Honvédelmi Minisztérium ez időben éppúgy [helytelen] politikát folytatott mint a többi szerv. Bár igaz, hogy a rend helyreállítására rendelt fel egységeket, ezeket azonban senki nem igazította el, a honvédekkel senki nem beszélt, így a katonák zöme, amikor a dolgozó néppel találta magát szemben, vagy semleges igyekezett maradni, vagy – és ez volt a zöme – állt egyéneként vagy tömegesen. Az egyik felkelési központban a Nagykörút és Üllői út sarkon lévő Kilián laktanyában elhelyezett építőipari katonákat álmukban érte 23-án 22.15-kor a forradalmárok rohama, akik a laktanyába betörve az ott található gyakorló fegyvereket magukkal vitték.

A honvédek fegyelmére jellemző, hogy nemcsak, hogy nem csatlakoztak ekkor még a forradalmárokhöz, hanem amikor a forradalmárok fegyverszerzése során egy tisztjük és több honvéd súlyosan megsebesült, fegyvertelenül kiszorították őket a laktanyából.⁴

Ettől kezdve még háromszor törtek be, míg aztán 24-én estétől a Kilián a honvédség kezében maradt. Közben több honvéd és tiszt a forradalmároktól fegyvert szerzett,⁵ s ezekkel lehetővé vált a laktanya ideig-óráig való tartása.

¹ 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor, Szalai András, október 13-án a kivégzett tábornokok: Sólyom László, Illy Gusztáv, Beleznay István, Révay Kálmán, Pórfy György és Korondy Béla, Horváth Hönigsberg Ottó rendőrtisztek újratemetése.

² Október 25-én.

³ Maléter Pál feltételezte, hogy az első szovjet beavatkozást az események hamis beállításával Gerő Ernő provokálta ki.

⁴ Maléter Pál vagy nem tudta, hogy a laktanya katonái mit tettek október 25-e előtt, vagy nem akarta, hogy a szovjet csapatok ellen folytatott harc miatt ellenük vizsgálatot indítsanak.

⁵ Mivel október 23-án a tüntetők a Kilián laktanyából minden fegyvert elvittek, a laktanya tisztjei és katonái az őrség részére az utcán lévő fegyveresektől kérték el, vagy – főleg a kiskorúaktól – vették el a fegyvert. Egy ilyen fegyverszerzési akció következtében alakult ki október 24-én tűzharc a fegyveres felkelők és a laktanya védői között.

Az erőviszonyok gyökeresen megváltoztak, amikor a VKF a központi parancsnok kérésére 5 harcocsit rendelt ki a Kossuth tüzérszti iskola egy századával.⁶

Bár az említett erőből végeredményben csak egy harcocsó⁷ – parancsnoki – maradt a Kiliánnál, az a forradalmárok kezébe többé nem került.

A 25-én hajnaltól 14.00-ig, majd 26-án 22.00–28-án 13.15-ig tartó védelem alatt a honvédség kezébe került a Kilián balszárnyán lévő legénységi szálló rész, az udvari harmadik emelet, a jobb oldali lakásrészek a pincékkel és padlásokkal együtt.

Mivel a kibontakozás útját nem a fegyveres forradalomban, hanem a dolgozók követeléseinek kormány által történő elfogadása és megvalósítása útján láttam megoldandónak, 24-én a Várban⁸ tiszti járőrözéssel biztosítottam a rendet (ami elmenetelem után is fennmaradt), ugyanakkor valamennyi vidéki alakulatunkat (bányászok és építő is) utasítottam a tanácsok támogatására.

Amikor 25-én hajnalban a VKF engedélyével⁹ a Kiliánhoz menve tüzet kaptunk, mind a 14 óraker hangzott tűzszüneti parancsig, mind 26-án 22-től 28-án 13-ig tüzeltünk mindazokra, akik a laktanyát tűz alatt tartották.

Meggyőződve azonban arról, hogy a forradalmárok igaz ügyért, a magyar szabadságért, függetlenségért és a szocialista demokrácia által biztosítandó jogokért harcolnak és nem „fegyveres bandák” – amint ezt hivatalosan a HM-ben [Honvédelmi Minisztériumban] hirdették – 28-án 13.15-kor a miniszter felé jelentettem,¹⁰ hogy a forradalmárokra többet tüzelni hajlandó nem vagyok, tehát gyakorlatilag álltam az ő oldalukra.

Ez időre már a kormány is belátta – részben, hogy Gerő önkényes intézkedésére az idegen haderő behívása ellenkezik mind a magyar, mind a nemzetközi joggal, s nem más, mint a belügyekbe való beavatkozás provokálása, részben, hogy a fegyveres felkelés a világtörténelem – különösen a proletármozgalom történetének eddig példátlan, hősi megnyilvánulása, az öntudatos proletáriátus fegyveres harca a marxizmus dogmatikus meghamisítói ellen, amely harcot az egész dolgozó nép támogatja.

Ezen felismerés mind a Szovjetunió felé több ízben megismételt jegyzékben, mind a különböző rádiónyilatkozatokban megnyilvánult.

Mint minden eddigi forradalomban azonban, úgy ebben is az egészséges haladó és dicsőséges célkitűzésű forradalmárok mellett megmutatkozott mind a bal-, mind a jobboldali elhajlás. A baloldali azok részéről, akik az elmúlt 12 év alatt maguknak kivívott pozícióikat féltették, túlkapasokat követtek el, uzsorázták népünket s így – a forradalom győzelme után – félték a felelősségre vonástól. A jobboldali azok részéről, akik mint minden népben meglevő salak – a zavarosban akartak halászni, vagy akik mint volt uralkodó réteg vagyonukat, politikai és gazdasági befolyásukat akarták visszaszerezni.

Hogy e két ellenforradalmi csoport közül melyik volt az, amelyik a súlyos visszaéléseket, zavarkeltéseket elkövette, nem akkor, amikor már a forradalom erői a második ütembe – tehát a forradalmi vívmányok biztosításának, a rend helyreállításának ütemébe – [léptek], nehéz megállapí-

⁶ Tóth Lajos vezérőrnagy, a vezérkar főnöke a katonai bizottság vezetőjének, Apró Antalnak az utasítására adott parancsot Maléter Pálnak a Kilián laktanya visszafoglalására.

⁷ Maléter a feladat végrehajtásához 5 harcocsit kapott, amely harcocsikból 2 már útközben lemaradt. Az Üllői úton a felkelők a harcocsikat megtámadták és közülük kettő a szemtanúk szerint füstölve a mellékutcákban keresett menedéket.

⁸ A Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok Parancsnokságának épülete a Várban, az Úri utcában volt. Maléter Pál 24-én reggel megszervezte a járőrszolgálatot, majd a déli órákban a Honvédelmi Minisztériumba ment, ahol átvette a főügyeleti szolgálatot.

⁹ Maléter nem engedélyt, hanem parancsot kapott a feladat végrehajtására.

¹⁰ Maléter október 28-án 13 óra 15 perckor nem tudott a miniszterrel, Janza Károly altábornaggyal beszélni, ezért jelentését kérésére Solymosi János alezredes és Trepper Iván ezredes továbbította.

tani, különösen a jelenlegi körülmények között. Mindenesetre úgy látszik, a jobboldali veszély volt az erősebb, ez ellen is szóltak az akkori intézkedések. (Akasztások, betörések, ÁVO-üldözések [lincselések], Dudásék ellen.)¹¹

A kormány az időben igen nehéz helyzetben volt. A munkásság 23-tól szolidaritásztrájkot folytatott, a rendőrség a gyakorlatban megszűnt, a honvédség felé a HM nem intézkedett, vagy ha igen, akkor rosszul, a miniszterek zöme vagy nem mert, vagy nem akart felelősséget vállalni a maga területén kiadandó intézkedésekért.

Nagy, Tildy, Vas és Bognáron¹² kívül 29-től mind távol tartották magukat s a három legégetőbb kérdés – a munkafelvétel, rendhelyreállítás, szovjet csapatok kivonása – megoldásához segítséget – legalábbis tudtommal nem adtak.

Ennek tudható be, hogy a forradalmi pontok elfogadását nem követték – tudtommal – rendeletek és a gyakorlatban nem érezhette népünk forradalma sikerét. El kell azonban ismerni, hogy a forradalmi napok túlzásúfolttsága mellett a kormány aktív tagjai így is óriási eredményeket értek el.

Munkásságunk kivétel nélkül felvette a munkát képviselőiknek a kormány által történt meggyőzése után.

Megkezdődtek a tárgyalások a Szovjetunió kormánya által kijelölt küldöttség és a magyar kormányküldöttség között a csapatok kivonulásáról.

A honvédség vezetésében beállt változás¹³ után napok kérdése volt a teljes haderő részvétele [csatlakozása], s ezt követte volna a rend helyreállítása.

E három alapvető kérdés megoldásával megszilárdulva, az átalakult koalíciós kormánynak meglett volna a népünk előtt s nemzetközileg is az az erkölcsi és fizikai ereje, hogy a forradalmi követeléseket dolgozó népünk akaratának megfelelően maradéktalanul végre tudta volna hajtani, tehát biztosította volna végre a szabadságot, függetlenséget és a semlegességet, szolgálva ezzel nemcsak a magyar nép, hanem a világbéke ügyét is, tehát a nemzetközi munkásmozgalom ügyét is!

Hogy milyen erők akarták a mostani erőszakos „megoldást” – ami nem megoldás!¹⁴ –, mostani helyzetemben megítélni nem tudom.

Az azonban biztos, hogy ha a koalíciós magyar kormány oldotta volna meg országunk belügyét, lehet, hogy több véráldozattal, de kevesebb rom árán lenne hazánkban nem csend, mint ahogy hírlík most van, mert az nem a szuronyok, ágyúk és idegen hadsereg jelenléte következtében beállott állapot, hanem a magyar szocialista demokrácia útján járó magyar nép fegyelméből és meggyőződéséből fakadó rend [lenne]! Ez pedig nagy különbség!

1. sz. melléklet.

A magyar kormány nyilatkozata.

A magyar forradalmi munkás-paraszt kormány felmérve az ország helyzetét és a dolgozó nép akaratát, elhatározta, hogy lemond.

Az Elnöki Tanács elnöke Nagy Imrét bízta meg koalíciós kormány alakításával, a tárgyalások megkezdődtek.

¹¹ Dudás József neve azért került megemlítésre, mivel Maléter Pál úgy tudta, hogy vezetésével hajtottak végre támadást a Külügyminisztérium ellen.

¹² Nagy Imre miniszterelnök, Tildy Zoltán államminiszter, Vas Zoltán közellátási kormánybiztos, Bognár József a Minisztertanács elnökének helyettese, külkereskedelmi miniszter a második Nagy Imre-kormányban (1956. október 25–31-ig).

¹³ 1956. október 31-én nevezték ki Maléter Pál ezredeset a honvédelmi miniszter első helyettesének, majd november 3-án honvédelmi miniszternek. A hadsereg vezetésében komoly változást jelentett Kovács István vezérőrnagynak a Vezérkar főnökévé, Szűcs Miklós ezredesnek hadművelési csoportfőnökké történő kinevezése. Az ő irányításukkal és Király Béla vezérőrnagy támogatásával vette kezdetét a hadsereg erőinek rendezése, felkészítése a forradalom katonai feladatainak a végrehajtására.

¹⁴ Maléter Pál a november 4-i szovjet támadást, a Nagy Imre-kormány erőszakos megdöntését a helyzet „megoldásaként” haláláig nem fogadta el.

2. sz. melléklet.

A szovjet és magyar kormány közös nyilatkozata.

A Szovjetunió kormánya a Magyar Népköztársaság kormányának 1956. október 23-i és november 4-i kérésének megfelelően csapatait magyar területre rendelte.

Az azóta eltelt idő alatt azonban bebizonyosodott, hogy a magyar kormány ezen kérése helytelen volt s ezért a Szovjetunió kormánya elhatározta csapatai kivonását.

A Szovjetunió kormánya ezen elhatározását a magyar kormány tudomásul vette.

A csapatok kivonása kérdéseinek megbeszélésére a szovjet és magyar kormány által kijelölt bizottságok a tárgyalásokat ...én kezdik meg.

.....

[Aláírások helye]

[Olvashatatlan] írás

.....kább szolg.

1956. december 14-én.

Maléter vezérőrnagy.

A MAGYAR FORRADALMI KIBONTAKOZÁS ÚTJA

Budapest, 1956. december 21.

Ezen eszmefuttatás nem a konkrét helyzetből indul ki, hiszen hetedik hete el vagyok zárva¹⁵ a külvilágtól, hanem azokból a tapasztalatokból, amikre eddigi életem során szert tettem az élet különböző területén.

A magyar forradalom kibontakozásában november 3-ról 4-re virradóra súlyos törés történt akkor, amikor erőszakos beavatkozással nem a rend és nyugalom, az öntudatból fakadó építés, hanem a csend és visszahúzóddás, csak a feltétlenül szükséges munka elvégzése állapotát teremtettk meg.

Mivel azonban hiszem, hogy nem ez a cél, mivel ez ellenkezik minden marxi-lenini elvvel és ellenkezik a Szovjetunió 39 éves gyakorlatával is, úgy gondolom, ezzel az úttal szakítani kell.

Még mindig nagyobb elismerést vált ki hibánk, tévedésünk beismerése, sokkal inkább szolgálja a nemzetközi munkásmozgalom érdekeit, mint a hiba „csak azért is” való folytatása.

Nemcsak mi magyarok ismerjük Lenin¹⁶ azon tanítását, hogy „nem lehet szabad az a nép, mely más népeket elnyom”! A belügyekbe való fegyveres vagy fegyvertelen beavatkozás pedig joggal felveti ezt a kérdést. Ami pedig a kormányt illeti, nehezen képzelhető el tartóssága egy olyan csoportosulásnak, mely idegen fegyveres erő támogatásával jutott uralomra, akármilyen jó is a programja.¹⁷ Különösen nehéz ezt elképzelni, amikor forradalmi viszonyok vannak. A történelem legalábbis ilyen kormányok fennmaradásáról nem tud.

Első hallásra talán vad ötletnek látszik, de mi lenne, ha Nagy Imrével tárgyalásokat kezdenének utolsó koalíciós kormánya újraalakítása érdekében, kihagyva természetesen azokat, akik így vagy úgy kompromittálták magukat? Úgy gondolom, hogy a történetek után megint ő a legnépszerűbb a tömegek előtt, s kormányalakításával mindkét reakció, de főleg a jobboldali vitorlájából kifognák a szelet. Ennél jobb bizonyítékát pedig sem a Szovjetunió nem tudná adni a Magyarországi iránti barátságának, sem a Kádár-kormány politikai éleslátásának!

Abból indulok ki, olyan kormány van uralmon, melyet a magyar nép többsége, döntő többsége elismer. Ebben az esetben a súlyfeladatot a következőkben látom:

¹⁵ Az 1956. november 3-tól (lásd Bevezető).

¹⁶ A szerző helyesen: Marx.

¹⁷ Maléter Pál írása elkészítésekor nem ismerte, nem ismerhette a Kádár-kormány programját.

(Általános rész)

1. Honvédelem: Mind befelé, mind kifelé biztosítani a rendet karhatalmi és határőr egységekkel. Biztosítani a közhivatalok, minisztériumok, üzemek zavartalan munkáját. (Külön részletezve.)

2. Belügy: Biztosítani az ország egész területén a törvényesség betartását és betartatását rendőri vonalon, mind a rendfenntartó – karhatalmi –, mind a politikai rendőrség útján, hogy a dolgozók vagyona, illetve nyugodt munkája biztosítva legyen. Biztosítani a megyei tanácsok munkájának előfeltételeit, konkrét irányítást gyakorolni lefelé.

3. Belpolitika:

a) A szocialista demokrácia alapján állva megengedhető minden párt, mely az alkotmány követelményeinek megfelel.

b) Megvalósítani a teljes egyenjogúságot minden állampolgár között. Elbírálás alapja a munkához való viszonya.

c) Biztosítandó a teljes szólás- és sajtószabadság, szabad vitázás lehetősége.

d) Biztosítandók az 1957. évi májusi választások szabad előkészületei az átdolgozott választási törvény alapján.

4. Külpolitika:

a) Felmondandó minden nemzetközi egyezmény, mely a semlegesség elvével nem egyeztethető össze.

b) Egyenlő értékű kapcsolat teremtendő mindazon államokkal, melyek nemcsak hogy elismerik országunk semlegességét, egyenjogúságát és minden vonatkozású függetlenségét, hanem azt támogatják is.

c) Szoros kapcsolat teremtése a többi semleges államokkal.

d) Minden – esetleg felmerülő – nemzetközi kapcsolatainkra vonatkozó kérdés közvetlen tárgyalások, ha nem megy, az ENSZ útján való megoldása.

e) Erkölcsei támogatása mindazon mozgalmaknak, melyek az ENSZ alapokmányának megfelelnek.

5. Belkereskedelem:

a) Cél mind a mezőgazdasági, mind az ipari árucikkek árának csökkentése, a fogyasztási cikkek termelésének növelése, önköltségük csökkentése után.

b) A szabad kiskereskedelem engedélyezése, alkalmazottak felvétele nélkül.

c) Import biztosítása a külkereskedelem útján, mindazon árukból, melyeknek beszerzési ára alacsonyabb, mint a hazai előállítás költsége.

6. Külkereskedelem:

a) Mindazon szerződések felmondása, melyek nem biztosítják a magyar árucikkeknek a nemzetközi piacokon érvényes maximális árakat.

b) Elsősorban azon államokkal való kereskedelmi kapcsolat létesítése, melyek nemcsak, hogy felveszik a magyar exportot, hanem ugyanakkor olyan árut biztosítanak, melyből nálunk hiány van, vagy olyan fizetési eszközt, mely a többi piacokon vásárlóképes. Elsősorban a szocializmust építő, gazdasági válságokkal nem sújtott, fejlődésükben tág piacot nyújtó államokkal kell kereskedni.

7. Nehézipar: Új nehézipari létesítmények mellőzendők, a meglévőket kell állandóan korszerűsíteni, amennyiben a magyar nyersanyag, belső szükséglet kielégítése és az exportlehetőségek azt indokolták teszik.

Gépgyártásnál elsősorban erőművi gépek, mezőgazdasági gépek és a közlekedés bevált ágainak gépei gyártandók.

8. Könnyűipar:

- a) Elsősorban a hazai szükséglet kielégítését szolgáló könnyűipari üzemek korszerűsítendőék és újak létesítendőék.
- b) Súly az elektromos, precíziós, orvosi, konzerv-, szeszipari létesítményeken. Nagymértékben fejlesztendő a bőr- és műanyagipar mind előállítási, mind készárugyártási vonalon.
- c) Exportcikkek tömeggyártása a kereslet szerint.

9. Kisipar:

- a) Engedélyezendő mindazon kiváló szakmai képesítéssel rendelkezők részére, kik ezt kívánják. Egy segéd alkalmazható abban az esetben, ha az állami gyárakban dolgozókkal teljesen egyenértékű juttatásban részesül.
- b) Több kisiparos szabadon társulhat. Háromnál több társulása esetében a kerületi – járási, községi stb. – ktsz-hez kell csatlakozniuk az ezekre vonatkozó szabályok szerint.
- c) A kis- és háziipar termelvényei – minőségi kikötéssel – bekapcsolandók az exportba.

10. Vegyipar: A magyar vegyipar holtpontri helyzetének felszámolása az alábbi célokra:

- a) Nyersanyaghiányuk pótlására műanyagipari kísérletek, majd gyártása az új anyagoknak.
- b) Vegyipari anyagok gyártásának fokozása a már bevált anyagokból a mezőgazdasági hozam növelése [érdekében], mind a trágyázási, mind védő permetező anyagok vonalán.
- c) A már bevált műanyagok gyártásának egyszerűsítése, olcsóbbá tétele az ipar minden területén.

11. Bánya és energia:

- a) A bányászati bányagazdálkodás megszüntetése, a dolgozók munkájának megkönnyítése a magyar bányászat sajátosságainak megfelelő kézi és rakodó gépekkel.
- b) A már feltárt szén-, érc-, olajlelőhelyek reális felmérése, új kutatások a technika legújabb eredményeinek felhasználásával.
- c) A vízi energia fokozott felhasználása, a dunai vízi erőművek terveinek megkezdése.
- d) A magyar uránérc kísérletének teljes kézbevétele, minden külföldi beavatkozás határozott elutasítása. Atomkísérleti Intézet és Telep felállítására csak magyar mérnökökkel és személyekkel. A bányászt csak a magyar szükségleteknek megfelelő mértékben szabad folytatni mindaddig, míg a külföldi és a magyar kísérletek alapján a békés felhasználás legjobb módja kikísérletezésre nem kerül.

12. Pénzügy:

- a) Az 1945 óta fennálló vagy keletkezett pénzügyi kötelezettségeinknek mind külföldön, mind belföldön eleget kell tenni.
- b) Az 1945 előtti rendszer terheit átvenni, ezekről még csak tárgyalni is tilos!
- c) Az export-import stabilizálása, a forint nemzetközi értékének biztosítása érdekében fokozottan át kell térni az aranyalapra.
- d) Minden külföldi segínyt el kell fogadni, amennyiben sem katonai, sem gazdasági kikötésekhez nincs kötve és nem érinti az ország teljes függetlenségét.
- e) Egyes esetekben külföldi kölcsön is elfogadható, amennyiben nincs katonai, politikai vagy gazdasági kikötésekhez kötve, amennyiben a feltételei olyanok, hogy elfogadása a dolgozók érdekeit szolgálja.

13. Oktatásügy:

- a) Minden fokú oktatás célja a képzett hazafiak nevelése kell legyen. Ezért vissza kell térni a régi oktatási szervezetre, vissza kell állítani az érettségit,¹⁸ az egyetemeken az államvizsgákat, kollokviumokat, majd záróvizsgát, doktorátust.

¹⁸ Az érettségit nem törölték el. Maléter Pál az érettségi 1945 előtti értékének a visszaállítását tartotta fontos feladatnak.

b) Vissza kell állítani a doktori, mérnöki, jogi doktori, tanítói, tanári stb. címeket, ezeket vizsgához kötvé.

c) Vissza kell állítani az orvosi, ügyvédi, jogi, mérnöki gyakorló éveket a diploma megszerzése előtt.

d) Vissza kell állítani azon tananyagot, melyek az egyetemünket végző hallgatók nemzetközi ismerését is célozzák s a tudományág fejlődését is mutatják. (Pl. római jog.)

e) Be kell vezetni az egyetemeken a numerus clausust – megszabott létszám –, felmérve a várható szükségletet az illető szakon, a válogatásnak alapja kizárólag a középiskolai végzettség eredménye lehet, minden mást meg kell szüntetni.

f) Kötelezővé kell tenni legalább egy szabadon választott külföldi nyelv elsajátítását a középiskolában és egyetemeken s lehetővé kell tenni az egyetemisták legjobbjainak egy-két év külföldi gyakorlatot a diploma megszerzése előtt, majd egy-két év külföldi gyakorlatot a legjobb klinikákon, intézményekben és vállalatoknál.

g) Minden állami állást végzettséghez kell kötni. A már állásban lévők az előadások lehallgatásának kötelezettsége nélkül 1960-ig vizsgálni kötelesek. A közigazgatási vonalon dolgozók, járási tanácsítkároktól felfelé jogi doktorátust kell szerezzenek.

h) Valamennyi tankönyvet felül kell bírálni. Ki kell hagyni belőle minden magyartalant, ferdítést, hamisítást. A magyar élet minden múlt és jelenlegi eseményét, legyen az történelem, irodalom, társadalomtudomány, művészet stb., magyar szocialista szemlélettel kell bírálni s az igazságnak megfelelően ismertetni.

i) A tanárok keresetét $\frac{1}{4}$ -del emelni kell.

14. Mezőgazdaság: Az elmúlt 12 év mezőgazdaságunkat súlyos helyzetbe hozta. Ezért, mivel a magyar élet zöme e téren folyik, itt kell a legtöbb segítséget adni. Ezért:

a) Fenn kell tartani mindazon állami gazdaságokat, mely földterületének nagysága a nagyüzemi termelést lehetővé teszi, legyen ez akár növénytermesztő, akár kertészeti, akár gyümölcs-, stb. termelő állami gazdaság, kijelölve végleges területüket.

b) Fenn kell tartani mindazon termelőszövetkezeteket, melyek önkéntes társulások s melyek hozama nagyobb, mint az ugyanolyan földterületet felölölő paraszti gazdaságok összességének hozama.

c) Fel kell számolni azt a hazug tévhitet, hogy az állam támogatja a mezőgazdaság ilyen vagy olyan részét. Az az igazság, hogy a mezőgazdaság támogatja az államot.

d) Az állami gazdaságok és termelőszövetkezetek különböző fajtáinak földjén kívül a többi föld eltulajdoníthatatlanul az egyéni parasztok tulajdona. További tagosítások nem lehetségesek.

e) A földterület alsó határa nincs megszabva, felső határa – a föld minőségétől függően – 20-25 hold családonként (szülők és nőtlen gyermekek).

f) Időszakos munkaerőt csak hosszabb betegség esetén vagy 50 éves életkor felett lehet alkalmazni abban az esetben, ha a fiatalabb férfi munkaerő a portán nem él.

g) Állattartás teljesen korlátlan.

h) Az ideiglenes munkaerőt ugyanazok a jogok illetik meg, mint az állami gazdaságok azonos munkát végző munkaerőt.

i) Mindenfajta idegen növény termesztése mind állami, mind paraszti gazdaságban tilos mindaddig, míg a tájjellegnek megfelelő kísérleti telepen kifizetődő termesztése be nem bizonyult.

j) A kenyérgabona és többi fogyasztási mezőgazdasági cikk mellett, az ország szükségletének biztosítása után olyan mezőgazdasági terményeket kell termeszteni, melyek világgiazi viszonylatban megállják a helyüket. Ezért fokozni kell a különböző magtermesztést, ipari és gyógynövénytermesztést stb.

k) Az állatállományt importált fajtákkal kell feljavítani s fokozatosan kiselejtezni az egyéni gazdaságokból is a rosszul kamatozó állatokat.

l) A termelés fokozása érdekében fokozni kell mind a mű-, mind az állati trágya alkalmazását, az állatállomány tudományos kísérleteken alapuló tartását és takarmányozását.

m) A paraszti munka megkönnyítésére hosszú részletre önköltségi áron kell a parasztság rendelkezésére bocsátani mindazon mezőgazdasági kisgépeket, melyek az 1–15 holdas parasztságoknál is kifizetődők. (Ezek tömeggyártását a magyar ipar külföldi minták után, a legjobbak szabadalmainak, úgy gyártási engedélyének megszerzése után kezdi meg gyártani, ezzel párhuzamosan kísérleteket folytat tőkéletesítésükre.)

n) Az eredmények fokozása érdekében az FM [Földművelésügyi Minisztérium] kibővíti a kísérleti hálózatot, ezt a központi tudományos intézeteinek rendeli alá s a kísérletek eredménye alapján biztosítja a tájillegnek megfelelő vetőmagot a parasztság részére.

o) Biztosítani kell minden télen elméleti s nyáron gyakorlati tanfolyamot a gazdák részére a célszerű és nem az örökölt gazdálkodási mód elsajátítására, a tanfolyamot eredményesen végzettek 1%-os adókedvezményben részesülnek.

p) Az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek egyéni gazdaságok, gyümölcs-, kert- és szőlőgazdaságok stb. minden kérdésének tanulmányozására évente tudományos kutatókból, agronómusokból és dolgozó parasztokból álló csoportokat kell küldeni a külföldi államokba, s tapasztalataikat közérthető nyelvű honi folyóiratokban kell a parasztság tudomására hozni, vitára bocsátani.

r) A nem kifizetődő rizstermesztő telepek helyén halgazdaságokat kell létesíteni, fokozni kell mind a folyami, mind a tavi haltenyésztést.

s) Minőségi fogyasztási, bor- és mazsolaszőlővel kell betelepíteni mindazon területeket, ahol a régi híres magyar szőlők teremtek. Itt is meg kell szüntetni minden állami kizsákmányolást s központilag kell biztosítani a jórészt elpusztult hordóállomány pótlását önköltségi áron.

t) Fokozni kell a gyümölcsstermesztést, exportképes gyümölcsöt termő facsemeték ingyenes akciójával. A gyümölcsstermesztő vidékeken fokozni kell a konzerv- és szeszgyárak számát.

u) A bútort-, építő-, papíripar stb. érdekében fokozni kell az erdőterületet mindazon részeken, melyek mezőgazdasági művelés alá nem esnek. Ne legyen egy négyzetméternyi föld sem kihasználatlanul! A tudatos, tervszerű fásítás érdekében ki kell használni minden lehetőséget, a házak környékétől az út menti fasorokon át a nagy erdőterületekig. Olyan fafajtákat kell termesztetni, amelyek a gyors növény mellett az értékes faanyag kettős előnyeit biztosítják.

15. Egészségügy: Fel kell számolni mind a kis orvosi létszám, mind a kevés kórházi ágy kettős hibáját, amelyet még tetézik az orvosok nagyvárosokhoz való ragaszkodása.

a) Egyetemeink befogadóképességének megfelelően fel kell venni minden alkalmas jelentkezőt az egyetemre, amennyiben kinyilatkoztatja, hogy avatása után 10 éven át ott fog folytatni orvosi gyakorlatot, ahová helyezik.

b) A községi orvosok részére olyan illetményt kell biztosítani, mely megegyezik a városi kórházi orvosok illetményével. Biztosítani kell részükre évente egy hónapos kórházi gyakorlatot.

c) Valamennyi orvos részére engedélyezni kell a magánpraxist is és részletfizetésre az ehhez szükséges orvosi felszerelést.

d) Át kell adni a felszabaduló laktanyákat teljes, szükséges felszereléssel kórházi célra mindazon területen, ahol az eü. követelmények ezt előírják, figyelembe véve a környezet orvosi, kórházi helyzetét is.

e) Fel kell mérni a már eddig is működő gyógyhelyek s az összes gyógyvizek, üdülők céljára alkalmas helyek mennyiségét, állapotát, valóságos gyógyhatását és tervszerű gyors ütemű építkezésekkel kell alkalmassá tenni mind a belföldi, mind a külföldi forgalom számára.

f) A gyógyászat terén állandó tudományos kutatásokat kell folytatni mind a megelőző, mind a gyógyító eljárásokkal kapcsolatban. Elsősorban az üzemi betegségek, majd a tbc., gyermekparalízis, rákkal stb. kapcsolatban.

g) Fokozni kell a gyógyszereinkkel kapcsolatos kísérleteket, a magyar gyógyszeripar felemelését.

h) Állandó kapcsolatot kell tartani a külföldi orvostudósokkal, felfigyelve minden új, eredményes gyógymódra.

16. Közlekedés: Az állami kezelésben levő elsőrendű műutakon kívül a másodrendű, harmadrendű és talajutak kezelését a megyei tanácsok hatáskörébe kell utalni. A községeket egymással összekötő utakat legalább harmadrendű műúttá kell átépíteni.

Községeket, tanyaközpontokat úgy kell bekapcsolni a forgalomba, hogy 2 km-nél távolabb ne essenek a legközelebbi autóbusz- vagy vonatmegállótól. Biztosítani kell a közlekedési eszközök menetrend szerinti közlekedését. Biztosítani kell a másodrendű irányokban is a kettős vágányokra való áttérést.

17. Idegenforgalom: A népgazdaság fejlesztése, eredményeinek ismertetése, országunk gyógyhatású helyeinek valamennyi rászoruló által történő igénybevehetősége érdekében mindennemű utazási korlátozást be kell szüntetni, mind tőlünk külföldre, mind onnan ide.

Az így várható idegenforgalom lebonyolítására:

a) Korszerűbbé kell tenni az IBUSZ szervezetét.

b) Valamennyi szállodának épült épületet vissza kell adni szállodai célokra, ugyancsak át kell adni a létszámcsökkenés után felszabaduló középületeket szállodává történő átépítésre.

Ki kell jelölni minden üdülőben a szobák legalább 10%-át külföldiek számára.

A kesesei Honvéd üdülőt teljes egészében az idegenforgalomnak kell átadni.

Az összes eddigi ún. párt- és állami üdülőket az idegenforgalomnak és 50%-ban a magyar dolgozóknak kell rendelkezésre bocsátani.

Hegységeinkben a vadászházak, turistaházak 50%-át külföldieknek kell fenntartani.

Új építkezésekkel kell biztosítani gyógyfürdő helyeink látogathatóságát.

c) Növelni kell az éttermek számát mind a fővárosban, mind a vidéki városokban, főleg azokon a helyeken, ahol idegenforgalom várható.

d) A műutak mellett állami éttermeket kell létesíteni az autón közlekedők szükségleteinek a kielégítésére.

e) Ki kell jelölni azon vadász- és horgászhelyeket, ahol a pihenni vágyó külföldiek a szórakozást is megtalálják.

f) Meg kell javítani, illetve fel kell támasztani az idegenforgalmi propagandát mind prospektusok, mind plakátok útján.

g) Fentieknek megfelelően biztosítani kell a magyar dolgozók külföldi üdülését az általuk választott helyen.

Általános részt összegezve tehát a kormány feladata:

1. A hadsereg és rendőrség újjászervezése.
2. A belső rend, nyugalom, biztonság megteremtése.
3. A semlegességnek megfelelő intézkedések megtétele kül- és belpolitikai vonalon.
4. Minden magyar állampolgár törvény előtti egyenlőségének biztosítása.
5. Valamennyi alkotmányos alapon álló párt munkájának engedélyezése és támogatása.
6. Az üzemek átadása a munkástanácsoknak.
7. A föld kérdésének rendezése az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek és egyéni parasztok minden további tagosításának megszüntetésével. Paraszti tulajdonok visszaadása 20-25 holdig azoknak, akik azt maguk művelik meg.
8. Kisipar, kiskereskedelem engedélyezése segédmunkaerő nélkül.
9. Bérrendezés, árcsökkentés.
10. Kereskedelmi szerződések felülbírlása és új kereskedelmi szerződések kötése.
11. Oktatásügy átszervezése.
12. Egészségügy átszervezése.
13. Építésügy átszervezése.
14. Nemzetközi kultúrkapcsolatok megteremtése.

15. Irodalom, művészet állami támogatása a teljes szabadság elve alapján.

16. Sajtó-, szólás- és gyülekezési szabadság a jobb- és baloldali anarchista csoportokon kívül és

17. A szabad idegenforgalom biztosítása.

Egy mondattal: a magyar szocialista demokrácia követelményeinek biztosítása.

Részleteiben:

Honvédelem: A honvédséget az adott feladatoknak megfelelően át kell szervezni az alábbiak szerint:

Áll: 1. Központi szervek

a) Minisztérium és vezérkar

b) Kerületi parancsnokságok

c) Raktárak, szertárak.

1-hez:

a) A HM és VK szervezeti felépítése nagyjából megmarad, legalább felényire csökkentett létszámmal (külön részletes terv szerint).

b) Kerületi parancsnokságok közvetlen a VK-nak alárendelve a megyei kiegészítők [kiegészítő parancsnokságok] irányítására, megyei kiegészítők a járási kiegészítők munkáját irányítják.

Elhelyezésük: 1. Budapest, 2. Pécs, 3. Szeged, 4. Székesfehérvár, 5. Debrecen, 6. Miskolc.

Megyei kiegészítők a megyei, járási kiegészítők a járási székhelyeken.

Mint központi szervekhez a kerületi parancsnokságokhoz tartoznak a területükön lévő vidéki anyagraktárak is, mind kezelés, mind őrzés szempontjából.

c) Központi raktárak Budapesten és környékén a HM alárendeltségében (hadtáp). Vidékiek mint fent.

2-höz:

A karhatalmi egységek¹⁹ képezik a Magyar Néphadsereget, ennek magvát. Önálló hadosztályokból állnak, melyek közvetlenül a minisztériumnak vannak alárendelve.

A) Feladatuk:

Katonai kiképzésben részesíteni mindazon sorköteleseket, akik nem családfenntartók, vagy az ipar és mezőgazdaság különböző ágaiban még nem nélkülözhetetlenek.

Feladatuk az ország belső rendjének fenntartása, a szocialista demokrácia vívmányainak biztosítása minden belső és külső ellenséggel szemben.

Agresszió esetén határaink biztosítása mindaddig, míg a semlegességünket szavatoló nagyhatalmak tevételes segítséget nem nyújtanak.

Belső – alkotmányellenes – zavargások esetén a közintézmények biztosítása mellett a rendőrséggel közösen a zavargások megszüntetése.

B) Elhelyezésük:

<u>Ezredek</u>	<u>Hadosztályok</u>
<u>(parancsnokság)</u>	<u>(parancsnokság)</u>
Miskolc	
Cegléd	Kecskemét
Kecskemét	

¹⁹ A karhatalom kifejezés alatt nem a kádári megtorlásban részt vevő honvédségi erőket kell érteni.

Ezredek (parancsnokság)	Hadosztályok (parancsnokság)
Szeged Debrecen Mezőtúr	Szeged
Pécs Nagykanizsa Kaposvár	Kaposvár
Győr Pápa Székesfehérvár	Székesfehérvár
Budapest Budapest Budapest	Budapest

Megjegyzés

A zászlóaljak a terület sajátosságainak megfelelően az ipari és mezőgazdasági gócpontokon.

C) Szervezetük:

Hadosztályonként három ezred, híradózászlóalj, árkászzászlóalj.

Ezredenként három zászlóalj, tarackos osztály, híradószázad, árkászszázad.

Zászlóaljanként kettő gépesített lövészsorozat, egy harckocsiszázad, páncéltörő üteg, híradószakasz, árkászszakasz.²⁰

D) Kiképzés:

a) Zöme karhatalmi (őrszolgálati, alaki). Emellett másodsorban a védőharc elemei, aknásítás, ejtőernyősök elleni harc, helység- és erdei harc, halogató harc, felderítés. Külön súly képzendő [sic!] a kis csoportok – raj, félraj, egyes honvéd harcára, valamint az éleslövészetre. Partizánharc minden válfajának elsajátítása.

b) A kiképzés során mint nevelési feladat az öntudatos magyar hazafivá való nevelés semleges szocialista demokráciát megvalósító hazánk határainak, belső rendje biztosítása szükségességének tudatosítása, a világ valamennyi állama helyzetének, dolgozói életének s célkitűzéseinek reális ismertetése.

²⁰ Maléter Pálnak a hadsereg szervezetről kialakított elképzelése rokon vonásokat mutat a második világháború szervezési tapasztalatait is magában foglaló 1945 eleji hadseregépítési elképzelésekkel. A Honvédelmi Minisztérium vezetése 1945. február 12-én döntött a négyfokozatú területi rendszer megszervezéséről, mely szerint a felállításra kerülő – szám szerint hét – honvéd kerületi parancsnokságok irányítják a vármegye, vagy törvényhatósági jogú városszintű kiegészítő parancsnokságokat, melyek alárendeltségében működne a törvényhatóságok járásainak székhelyén és a megyei városokban létrehozott bevonulási központok. Ez a fokozat Maléter Pál tervezetében a „járásai kiegészítők” szintjének felel meg, mely tervezetben mint legalsó, negyedik fok nem jelenik meg a községi népmozgalmi nyilvántartók rendszere. A honvéd kerületi parancsnokságok feladata területükön a katonai rend és fegyelem fenntartása, a személyi és anyagi katonai munka szabályozása, az alsóbb fokú katonai területi szervek és az alárendelt katonai bíróságok, őrlegységek (századok, Budapesten zászlóalj), valamint raktárak és szertárak irányítása. A hadosztályok, ezredek szervezeti felépítése is leginkább az 1945. március 13-át követően kialakított rendszerhez hasonlít azzal az eltéréssel, hogy Maléter Pál tervezetében hadosztály szinten nem található tüzéregység, ezred és abban nincs szó a hadtápellátást biztosító csapatokról sem.

Pártélet: A hadseregen belül pártszervezetek nem működtethetők, de minden katona szabad belátása szerint lehet bármely párt tagja. Katonaideje alatt azonban az alkotmányosan megválasztott kormány, illetve a HM-en [honvédelmi miniszteren] keresztül az Elnöki Tanács mindenkori elnökének utasításait hajtja végre a hadsereg.

Személyi állomány:

Áll: 1. hivatásos tábornokok és tisztek

2. hivatásos tiszthelyettesek

3. tisztesek – tizedesig bezárólag – és honvédek.

1. Hivatásos tábornokok és tisztek:

a) A néphadsereg legjobb képzett fenyítetlen tisztjeiből. Aki a néphadseregben nem szolgált, nem vehető át. A többi tartalék állományba, vagy 40 éven felül – ha kéri – nyugállományba kerül. (Egyébként 45 év!)

b) Utánpótlás: – a központi tiszti iskoláról (3 éves) egyéves csapatszolgálat után. (Követelmény érettségi.)

c) Továbbképzés: – a havi továbbképzésen és gyakorlatokon. Az őrnaggyá és ezredessé történi előléptetés előtt egyéves tanfolyam. A HM-be vagy VK-ra történő beosztást két éves VK tanfolyamhoz kell kötni.

2. Hivatásos tiszthelyettesek:

a) A néphadsereg legkiválóbb továbbszolgáló tiszteseiből három hónapos tanfolyam és vizsga után.

b) Kétéves csapatszolgálat után 2 éves tiszthelyettesi iskola elvégzése esetén. Követelmény nyolc általános.

3. Tisztesek:

a) A már szolgáló sorévfolyam legkiválóbb őrzeteseiből és tizedeseiből.

b) A mindenkori újonckiképzés (6 hét) után a legjobbakból zászlóaljanként alakított tisztesi tanfolyam (két hónap) és rajparancsnokként eltöltött legalább 6 hónap után őrzetetővé, további fenyítetlen, kiváló magatartás mellett 6 hó után tizedessé léptethető elő, ha rajparancsnok beosztásban van.

Amennyiben ht-ra [hivatásos szolgálatra] alkalmas, tiszti vagy hivatásos tiszthelyettesi iskolára [kerül és] a vizsga letétele után szakaszvezetővé lép elő.

c) Honvédek: – a mindenkori sorévfolyam egészséges része.

Anyagiak:

A karhatalmi egységek valamint valamennyi egyéb honvédségi szerv és alakulat költségeit az évi költségvetésben előirányzott összegben belül kell biztosítani. Ha ez nem elegendő, a létszámot kell csökkenteni.

Az alapelv, hogy a néphadseregnek a semlegességre való tekintettel kis létszámúnak, felszereltnek és jól fizetettnek kell lennie.

Ezért elsősorban a jelenleg már meglévő fegyverzet és lőszer használandó fel a kiképzéshez.

a) A raktárakban elfekvő, bevont régi minőségű, jó posztóruházatot a karhatalmi egységeknek ki kell adni, s meg kell kezdeni magyar szabású legénységi és tisztesi ruházat gyártását. Elsősorban a budapesti ezredeket kell felszerelni a már meglévő jó posztóruhával, majd a legyártott új ruhákkal. Addig a többi a régiben jár, de át kell gomboztatni és minden egyes honvéd részére új sapkát kell biztosítani. (Bocskai)

A magyar szabású zubbony mellett el kell dönteni a legénység nadrágja és lábbelije kérdését a jó minőség – ugyanakkor az anyagbeszerzés és tetszetősség szem előtt tartásával.

A hivatásos tiszti és tiszthelyettesi ruházatnál a régi egyenruhára kell visszatérni, a régi rendfokozatjelzésekkel. A nadrág színe eldöntendő, a zubbonyal egyszínű a célszerű. Gyakorlósapka „Bocskai” rendszerű, a társasági eldöntendő.

A kiadott kék nadrágokat mind be kell vonni, s gyártását beszüntetni. Helyette ugyanezen anyagból társasági ruha készítenőd minden törzstisztnak (őrnagytól felfelé) és mindenkinek honvédtől tábornoig, aki valamely érdemrendnek tulajdonosa.

A dísz-társasági ruha kis atilla szabású, sötétkék, honvédek és tiszthelyettesek részére fekete, tiszteknek ezüst-, főtisztéknek aranyaspazománnyal.

Az új egyenruha tervezetét a magasabb parancsnokoknak történő bemutatás után a HM [honvédelmi miniszter] hagyja jóvá.²¹

b) Gépjármű és harckocsianyag, lövegeanyag és lőszer ugyancsak a meglévő készletből állítandó ki. Amiből kevesebb van, nem kerül felállításra, a tervezetből törlendő, a többletet a központi raktárakban kell tárolni.

c) Minden hadi megrendelést, amennyiben az a népgazdaságban másutt nem hasznosítható, le kell mondani!

Az 1957 és 1958-as költségvetési években a meglévő tartalékok használandók fel a népgazdaság minél kevesebb terhelése érdekében.

d) Elhelyezési célokra nem szükséges épületeket a HM engedélyével és kiválasztása után a megyei tanácsoknak kell átadni, főleg kórházi és iskolai célokra. Ennek eldöntéséig minden átadást fel kell függeszteni! Minden új építkezést be kell szüntetni s költségkihatásaival együtt át kell adni az igénylő tárcának.

Fel kell mérni az összes egyéb honvédségi ingatlanokat (lő- és gyakorlóterek stb.), s csak a feltétlenül szükségeseket megtartani. A többit a megyei tanácsoknak kell visszaadni.

Ugyan ez vonatkozik mindazon ingóságokra, irodai és lakásberendezéseken kívül, melyek a polgári életben, különösen a kórházakban hasznosíthatók (ágy, matrac, lepedő, pokróc stb.)

Be kell szüntetni a külföldi csereüdülések mostani formáját s a kenesei üdülőt idegenforgalmi célokra át kell adni teljes berendezésével az IBUSZ-nak.

A feleslegessé váló iroda- és lakásbútorzatokat a hivatásos tisztek között kell kiosztani önköltési ára térítése mellett, elsősorban a többgyermekesek között.

Pénzügy:

a) Az anyagiaknak megfelelően itt is csökkentendő minden kiadás a létszámcsökkentés miatt. A megmaradó egységeknél azonban mind a legénység zsoldját, mind a tisztek fizetését 1/3-dal emelni kell.

b) Be kell vezetni a kitüntetések utáni havi jutalomösszeget. (50–200 Ft-ig havonta, kitüntetésenként évente fizetve!)

c) Rendezni kell a nyugdíjasok, hadiözvegyek és hadiárvaik pénzügyeit (a második világháborúban Nyugatra menekültek s ott maradtak részére még visszatérésük esetén sem jár semmi!).

Előléptetés és kitüntetés:

a) A szolgálati idő minden hivatásos tisztnél és tiszthelyettesnél 20. életévtől számít.

Az egyes rendfokozatokban eltöltendő idő, zászlós 2 év, hadnagy, főhadnagy 3-3 év, százados 5 év, őrnagy (vizsga után) 5 év, alezredes 5 év, ezredes (vizsga után) 5 év. Mind az iskolán, mind a tanfolyamokon levő első öt között végzők várakozási ideje minden rendfokozatban egy-egy évvel csökken. A vezérkari iskolát végzettek sikeres vizsga esetén egyszerre kettő év rangelőnyt nyerne, az első öt három évet.

²¹ A „régii” jelzővel a két világháború közötti Magyar Honvédség egyenruhájára utal. A kék nadrágokat (pirossal paszpólozott pantalló és csizmanadrág) a katonatisztek 1954-től hordták társasági ruhájukhoz. Érdekes elgondolás és a katonai egyenruházkodás történetében nem túl gyakori az érdemrendhez kötődő „kitüntető viselet”. Maléter a kis atilla szabású ruhán az 1931–45 közötti tiszt ú. „kistársasági” öltözetet érti. Ennek volt jellegzetes ruhadarabja a „kis atilla”, azaz a zsinóros zubbony.

A tiszthelyettesi iskolát végzetek szakaszvezetői rendfokozatban kettő, őrmesteri rendfokozatban három, törzsőrmesteri rendfokozatban 5, főtörzsőrmesteri rendfokozatban 5 évet töltenek. Joguk van bármikor vizsgára jelentkezni s a tiszti iskola vizsgáinak letétele esetén tiszti rendfokozatban haladnak tovább.

b) A kitüntetések sok fajtája s gyakran érdemtelenségnek való juttatása miatt a „szabadság” érdemrend²² kívül valamennyi törlendő.

Helyettük – külön elbírálás szerint – adományozható:

1. 5, 10, 15, 20 év után a vas, bronz, ezüst, arany szolgálati érdemjel, 20, 30, 35 év után az arany szolgálati érdemrend. Egyik fokozat a másikat kizárja.

Ezen kívül adományozható:

2. a kis és nagy ezüst érdemérem,
3. a kis és nagy arany érdemrend.

Kiváló munkáért békeviszonyok között simán, elemi csapás vagy hadi alkalmazás – ellenséges provokáció, határsértés, belső ellenforradalmi zavargások – esetén a hadi ékesítménnyel [ékitménnyel].²³

Fentiekén kívül a külön kormánykitüntetések, melyek polgári személyeknek adományozhatók. (Fenyített tiszti kitüntetést nem viselhet, nem léptethető elő. Lefokozott tiszti nem teljesíthet szolgálatot, szolgálati idejétől függetlenül leszerelendő.)

Szolgálati könyvek:

a) Ezek közül törlendők mindazok, melyek a semlegesség miatt szükségtelenné váltak.

b) A megmaradó szolgálati könyvek helyettesítendő, majd átdolgozandók a magyar karhatalmi és határvédelmi egységek szükségleteinek megfelelően.

c) Új szolgálati könyvek készítenők a cseréje, korszerűsítése esetén.

d) Vissza kell adni mind azon szolgálati könyveket²⁴ a Szovjetunióknak, melyek szovjet eredetűek és Magyarországon találhatóak.

Megsemmisítendő:

a) Valamennyi terv, mely 1945-től készült és a szovjet hadsereg alkalmazásával kapcsolatos vagy melyből ennek harceljárására következtenni lehet.

b) Valamennyi terv, mely a „Varsói Egyezmény”-nyel kapcsolatban készült, minden vele kapcsolatos rendelettel, feljegyzéssel együtt.

c) Minden adat, feljegyzés, terv, amelyből akár a szovjet, akár a többi varsói állam haderejére, alkalmazási tervére következtenni lehet.

²² A demokratikus köztársaság első érdemrendjét a Magyar Szabadság Érdemrendet „A független és demokratikus Magyarország megszületéséért és megerősítéséért és a demokráciáért folytatott küzdelemben kimagasló polgári és katonai érdemeket szerzett szabadságharcosok elismerésére, magyar és külföldi állampolgárságú polgári és katonai személyek kitüntetésére” 1946. május 10-én alapította a nemzetgyűlés. (*Magyar Közlöny* 1947. december 20. 288. sz.)

²³ A korábbi magyar-osztrák, magyar és egyéb külföldi kitüntetési sémák egy-egy jellemzőjét átörökítő új rendszer.

²⁴ Maléter Pál azokra a szabályzatokra, módszertani útmutatásokra, technikai és üzemeltetési leírásokra gondolt, amelyeket „honosításra”, valójában lefordításra és bevezetésre adtak át a Magyar Néphadseregnek.

Standeisky Éva

AZ ÍRÓPEREK ELŐKÉSZÍTÉSE

A letartóztatástól a vádemelésig*

S kin égett egy égboltnyi láng,
az lesz a legvakabb szilánk,
s még azt se tudja: mért?
(Nemes Nagy Ágnes: Bűn)

„Az a rendőrség a normális, amely
mindenkit le akar tartóztatni.”
(Kádár János, 1957. II. 26.)

BEVEZETŐ

A forradalmat követő megtorlási hullám 1956 decemberében, 1957 januárjában érte el az írókat, újságírókat. A rendőrségi őrizetbe vettek csaknem egy évet töltöttek vizsgálati fogságban. A hatalom nem tudta eldönteni, hogy milyen konkrét vádakkal és milyen csoportosításban állíttassa őket bíróság elé. A belügyi vizsgálószerveknek a politika változásaihoz kellett igazodniuk, amelyek mindenekelőtt a Nagy Imre és társai-per előkészületeit befolyásolták. Nehézséget jelentett számukra az is, hogy az „ellenforradalom eszmei előkészítésében” olyanoknak is szerepe volt, akiknek letartóztatását az MSZMP vezetői politikai megfontolásokból elleneztek. A tanulmány az írók elleni eljárás elemzésén túl kísérletet tesz a megtorlás mechanizmusának bemutatására, a pártvezetés és a belügyi szervek közötti együttműködés feltárására, valamint figyelemmel kíséri a döntéshozatalban a tudatosság és a véletlen, az ésszerűség és az ésszerűtlenség megnyilvánulásait.

A szövegben számos ismertebb és kevésbé ismert név fordul elő. Valamennyiük bemutatása az adott keretek között nem lehetséges. A lefogott írók jellemzésére egyik tanúkihallgatásra beidézett társuk korabeli szavait idézem. A jegyzőkönyvrészlet, ahonnan az idézet való, egy író és egy kihallgatótiszt párbeszédét rögzíti. Az író, Képes Gézát többször is beidéztek a politikai rendőrségre: a lefogott íróktól szerettek volna adatokat kapni tőle. Képes mindent megtett annak érdekében, hogy mentse letartóztatott társait.

„Kérdés: Kérem, jellemezze a letartóztatásban lévő írókat!

Felelet: Déry Tibor. Azon kívül, hogy nagy írói tehetség, igen művelt ember. A magyar nyelv szerelmese, állandóan mélyítette, finomította (és remélhetőleg, most is azt teszi) magyar írói nyelvét, ugyanúgy, mint Kosztolányi Dezső tette. Saját magával szemben mindig igényes, a mércét magasra teszi, szigorú kritikusa saját műveinek. Voltaképp az egyetlen munkásregény szerzője: Köpe Bálint, a Felelet hőse, felejthetetlen munkásalak. Újabb műveiben a szocialista humanizmus olyan erővel és melegséggel nyilatkozik meg, mint egyetlen más magyar író műveiben sem. Déry valahányszor politikai vonatkozásban

* Az írók és a hatalom (1956–1958) című készülő monográfia része.

fölszólal, elragadja őt az írói, sőt költői hév. Az ilyen megnyilatkozásainak fő hibája a metaforák, a költői képek hajszolása, amik olyan irányba ragadják el és olyan hatást váltanak ki a hallgatóságból, amelyet ő maga sem kívánt. Ilyen például a Petőfi köri felszólalásának hírhedtté vált költői képe: »elől jönnek a sánta lovak, utánuk a sánta szamarak.« Ezt egyesek úgy magyarázzák, hogy Déry ilyen perspektívát tárt a nép elé – holott ő nyilván nem valóságos helyzetet akar ezzel jellemezni, hanem az esetleges veszélyekre figyelmeztetni. Ugyanígy, véleményem szerint lehetetlen az, amiben próbálják elmarasztalni, hogy december 1-je után – vagy akár előtte is – felszólalásában a sztrájk folytatása mellett foglalt volna állást – hiszen az Írószövetség december 1-i nyilatkozata részben az ő kezdeményezésére született meg, és ebben az élet megindulását sürgettük.

Zelk Zoltán költő, akinek művészete az utóbbi években érte el a pátoszmentes egyszerűséget, és ez a leegyszerűsödött költészet mindig emberi mélységeket tár fel. Szív-ember, – az emberi kapcsolatokban meleg szeretet és társai értékeinek megbecsülése jellemzi – a vitákban pedig mindig szenvedélyesség.

Háy Gyula. Higgadt észember. Erős szatirikus tehetség, ami szintén sok félreértést, félremagyarázást okozhat az ő szerepének megítélésében. Az elnökség ülésein és küldött-ségeknél sokszor tapasztaltuk józan megfontoltságának jótékony hatását.

Fekete Gyula. Tehetséges fiatal író. Fiatal kora ellenére bonyolult ügyekben is könnyen tájékozódik, kemény, tisztult logikája segíti ehhez. Köztudomású róla, hogy 23-án este, amikor a vörös csillagokat kezdték eltávolítani, ez ellen hangosan, keményen kikelt, ezt kiáltván: »Ne bántsák, ez a mi csillagunk!«

Lakatos István. Mint költő, a klasszikus hagyományok neveltje és híve, költői magatartását befeléfordulás jellemezte. Igen művelt és tehetséges, magatartásában, műveiben, kijelentéseiben mindig haladó szellemű emberként és művészként nyilatkozott meg.

Tardos Tibor. Nagy műveltségű, kutató, kereső ember, egyike azoknak az íróknak, akik publicisztikával is hathatósan támogatták a szocialista építőmunkát. Meggyőződése a szocializmus.

Molnár Zoltán. Tehetséges, erőteljes prózaíró, aki sok politikai tapasztalattal rendelkezik, és ezeket a tapasztalatokat a szövetségi munkában érvényesítette. Keménykötésű egyéniség, sokszor faragatlan, de mindig őszinte.

Varga Domokos. Rádióbeli cikkeivel és egész működésével sokat használt, sok hívet szerzett a szocializmusnak a parasztság között. Ő írta az első irodalmi értékű riportkönyvet az új Magyarország tájairól. Mindenki úgy ismeri, mint a jó ember típusát, aki tele van az ember iránti szeretettel, az emberiség sorsa iránti bizalommal és bizakodással.”¹

¹ Magyar Országos Levéltár (MOL). XX-5-h. Déry és társai pere. Operatív iratok (továbbiakban: Déry és tsi. Op.) 55. doboz, 7. kötet, 219–220. pp. Képes Géza 1957. június 8-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből. Képes Géza (1909–1989), költő, műfordító. 1945 után tanár az Eötvös Collegiumban, majd a Magyar Rádió Irodalmi Osztályának vezetője, 1954–1955-ben a Magvető Könyvkiadó szervezője, majd igazgatója. 1956-ban az Írószövetség külügyi titkára. Tagja annak az írószövetségi küldöttségnek, amely 1956. december 4-én India szovjetunióbeli és egyben magyarországi nagykövetségénél járt, hogy India közbenjárását kérje Magyarország számára. 1957-től kutató az MTA Irodalomtudományi Intézetében.

„A NAGY BEGYŰJTÉS”

Azon a napon – 1957. január 19-én –, amelynek éjszakáján a majdani többszereplős két íróper vádlottjainak többségét letartóztatták, Erdei Sándort, a Magyar Írók Szövetségének főtítkárárt kihallgatásra rendelték a Gyorskocsi utcába: a Belügyminisztérium nyomozó szervei politikai perekhez gyűjtötték a terhelő adatokat.

Januárban került az Írószövetség a hatalom figyelmének középpontjába. Az Írószövetség működésének felfüggesztése, lapjai munkatársainak elbocsátása volt az első lépés. Az ürügy, amelyre a beidézések és a letartóztatások alkalmával hivatkoztak, az Írószövetség december 28-i taggyűlése volt. Ezen az ülésen fogadták el az írók a Gond és hitvallás című nyilatkozatot, amelyet a Szövetség vezetői előzetesen eljuttattak az MSZMP központjába. A hatalom képviselői számára ezzel telt be a pohár: elérkezettnek látták az időt, hogy lesújtsanak a be nem hódolókra.

Erdei Sándor kihallgatói előtt nyomatékosan leszögezte: „Mint ahogy mondtam, a nyilatkozatunk az írók erkölcsi és szellemi magatartását fogalmazza meg. A megtörtént eseményekről a nyilatkozat olyan álláspontot rögzít, amely nem egyezik a kormány véleményével. Ebből az ellentétes véleményből azonban mi nem akarunk politikai ellenállást szervezni. Az írói munkában azonban a nyilatkozat megállapításait továbbra is kötelezőnek tartjuk magunkra nézve, mint erkölcsi és szellemi magatartást.”²

Kijelentette, hogy az írók továbbra is az 1956. szeptemberi közgyűlésen titkosan választott, s a forradalom alatt nyílt szavazással 31 főre bővített elnökség döntéseiben bíznak, amely testület „fontosnak tartja a kormányszervekkel folytatott, ill. folytatandó tárgyalásokat”.³

Az írók szubjektíven ítélték meg az erőviszonyokat. Úgy vélték, a kormány még mindig annyira gyenge, hogy nem zárkozhat el a kompromisszumok elől. Holott január elején már nyilvánvaló volt, hogy a kormány már nincs ráutalva a fárasztó megegyezésekre: akarátának adminisztratív úton, erőszakkal is érvényt tud szerezni. Az erőfölény érzése bosszúvággal párosult. A hatalom elérkezettnek látta az időt arra, hogy „az ellenforradalom eszmei előkészítőit” is felelősségre vonja.

Mialatt Erdei Sándort kihallgatták a rendőrségen, Kuczka Péter a lakásán kereste őt. Mivel nem találta, beugrott egy pillanatra a szomszédba Tardos Tiborhoz: „Még egy pohár pálinkát sem akart elfogadni – emlékezett vissza kihallgatása során a jelenetre Tardos –, annyira sietett. Azt kérdezte mi újság Erdei Sándorral? Azt válaszoltam, amit tudtam, hogy előző nap a politikai rendőrségen kihallgatáson volt, hogy ott rendkívül szívélyesen és kulturáltan beszéltek vele. Elmondtam, hogy említette Erdei, hogy róla, Kuczkaról is volt szó abban az értelemben, hogy a nyomozó megkérdezte, hogy miért éppen a kommunista költők, mint Zelk, Kuczka és a többiek vannak a legnagyobb ellenzékben? Kérdezte, hogy még mit tudok. Mondottam, hogy csak annyit, hogy a Parasztszövetségről kérdezték Erdeit, és arról, ki írta a *Gond és hitvallás*-t. Ezután Kuczka eltávozott. Ez letartóztatásom napján történt.”⁴

² Déry és tsi. Op. 55. d. 7. k.

³ Uo.

⁴ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 3. k. 265. p.

Erdei Sándor évtizedekkel később így emlékezett vissza e nap éjszakájára. „...úgy éjfél körül: csöngetnek. Megyek, kinyitom az ajtót, látom: két rendőr, meg két polgári ruhás. Na, megyünk akkor befelé! – s már nyúltam is a kabátom után. Akkor az egyik megszólal:

- Ez a Tardosék lakása?
- Nem – mondom. – Ez nem a Tardoséké, ez az enyém.
- Hát akkor hol lakik Tardos?
- Hát – mondom – itt szemben.

Ugye nem tagadhattam le, hogy ő a szomszédom, úgylis megtalálják! Na akkor át oda! Engem otthagytak, átmentek Tardosékhoz, aztán meg nem sokkal később átváltak engem is oda, hogy tanú legyek a házkutatásnál.”⁵

Ezen az éjszakán tartóztattak le több író: Háy Gyulát, Lengyel Balázst, Zelk Zoltánt és Varga Domokost,⁶ az újságírók közül pedig Novobáczky Sándort és Lócsei Pált. (Fekete Gyula, Gimes Miklós és Molnár Zoltán már korábban vizsgálati fogságba került. A Magyarországon tartózkodó szovjet pártvezetők: Malenkov, Szuszlov és Arisztov november 22-én jelentették az SZKP Központi Bizottságának, hogy letartóztatták a „felkelés kiemelkedő ideológiai vezetőjét, Gimesi [sic!] Miklós újságírót”.⁷

Zelk Zoltánhoz este fél tizenegykor csengettek be a rendőrök. A házkutatást éjjel negyed háromkor fejezték be. Lefoglalták a lakásban talált iratokat: verseket, leveleket, igazolványokat, röpiratokat, újságokat. A dolgozószoba kályhájában is kutattak: egy röpiratot és két, géppel írt, félig szétépett papírt találtak. A lefoglalt anyagok rendezéséről csak fél év elteltével készült jegyzőkönyv. Kisebbit hányadukat visszaadták Zelk hozzátartozóinak.⁸

Tardos Tibor lefoglalt tárgyainak egy részét megsemmisítették (a forradalom alatt megjelent újságokat, 17 filmkockát, leveleket, 8 jegyzetömböt, 7 zsebnaptárt, egy csomag indigót, a „Ki hisz igazán a termelőszövetkezetekben?” című írás kefelevonátát), másik részét „lefoglalták” (kézzel írott feljegyzéseket, Petőfi köri felszólalását, „reakciós tartalmú leveleket”, röplapokat), egy további részét letétben helyezték el (pl. párttagsági igazolványt, egy csomag szerződést, feleségével kapcsolatos „anyagokat”).⁹

⁵ Többé nem hazudunk. Beszélő-beszélgetés Erdei Sándorral. *Beszélő* 17. szám. In: *Beszélő Összkiadás*, Szerk. Havas Fanny, AB-Beszélő Kiadó, Bp., 1992. II. kötet. (Továbbiakban: *Beszélő* 17.) 459. p. Az interjút Csalog Zsolt készítette 1982-ben.

⁶ Varga Domokost letartóztatása napján egy férfi és egy nő kereste. Mivel nem találták otthon, a magukkal hozott zárt borítékot feleségének adták át. A borítékban 500 forint, valamint egy kísérlőlevél volt, mely szerint segítségként kapja a pénzt. Varga D. és tsi. Vizsg. 69. d. 1. k. Varga D. első, január 20-i kih. jzk. Kih.: Kerezi Sándor r.ny.szds. A pártvezetők között akadt, aki már korábban menteni próbálta őt. Szirmai István, akit Kádárék arra kértek fel, hogy legfelsőbb szinten irányítsa a párt agitációs és propaganda ügyeit, megkísérelte elhárítani az egyik író fenyegető veszélyt: Kádár néhány író is elítélő beszédéből kihúzta Varga Domokos nevét. Megtehetette, hiszen ő volt ekkor a legfőbb cenzor. Kádár egyik november végi beszédében volt egy olyan rész, olvashatjuk az egyik belügyi iratban, „amelyben a Minisztertanács elnöke arról beszélt, hogy egyes írók, újságírók kijárnak üzemekbe és bujtogatják a munkásokat. Név szerint megemlítette a beszéd Gimes Miklós, Sándor András és Varga Domokos nevét. Varga nevét azonban az eredeti szövegből Szirmai István, a Tájékoztatói Hivatal vezetője kihúzatta, mondván, hogy őt rendes embernek ismeri.” (Déry és tsi. Op. 56. d. 11. k. Tardos András főoszt. vez. tanúkihallg. jzk.) Örkény István szerint Kádár 1956. november 27-i, keddi rádióbeszédében „Gimest és Sándor A.-t szidta.” (Noteszlapok 1956-ból. Holmi, 1991. 10. sz. 1362. p.)

⁷ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta V. Szereda és A. Sztikalín. Móra Ferenc Könyvkiadó. Bp., Zenit Könyvek (A továbbiakban: *Hiányzó lapok...*) 168. p. A jelentők értesülése téves: Gimes Miklóst december 5-én tartóztatták le.

⁸ Déry és tsi. Vizsgálati iratok. 68. d. 2. k.

⁹ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 2. k. 239–240. pp. 1957. aug. 13-i jzk. Tardos Tibor házkutatási anyagának rendezéséről.

Nehéz lenne ésszerű magyarázatot adni arra, hogy miért éppen erre a hét íróra, újságíróra esett a politikai nyomozó szervek választása. Nem állnak rendelkezésünkre olyan dokumentumok, amelyek alapján biztonsággal következtetni lehetne a letartóztatások valós okaira. Feltételezhető, hogy a véletlen is szerepet játszott a döntésekben – Lengyel Balázs esetében egészen bizonyosan¹⁰ –, hiszen ekkor még csak körvonalazódott az a prekonceptió, amelynek alapján hónapokkal később bíróság elé állították a lefogott írókat. Másoknál volt ok. Háy Gyula például a pártfunkcionáriusok önéretét sértő október 23-a előtti cikke (Miért nem szeretem... [Kucsera elvtársat]) és november 4-i segítségkérő rádiófelhívása miatt került a Gyorskocsi utcába.

Arra is akad példa, hogy az őrizetbe vettek elengedték. Tamási Lajos például Kállai Gyula közbenjárására egy-két nap után már szabad volt, Lengyel Balázsnak viszont hat hetet kellett vizsgálati fogságban töltenie.

Voltak, akik forradalom alatti és utáni tevékenységük alapján szinte biztosra vették, hogy letartóztatják őket, mégsem kerültek börtönbe. Tamási Áron, az Írószövetség alelnöke, a *Gond és hitvallás* szerzője, valamint Erdei Sándor, az Írószövetség főtükára közülük tartozott. „Én azt hiszem – emlékezett vissza Erdei Sándor –, hogy engem végül is csak azért nem tartóztattak le, mert a bátyámat erősen kapacitálták, hogy vegyen részt a kormányban. Hónapokig agitálták... végül is én biztosra veszem, hogy engem csak azért nem tartóztattak le, mert nem akarták ezzel is az esélyét rontani annak, hogy Erdei Ferencet megnyerjék maguknak.”¹¹

A forradalom mellett november 4-e után is kiálló Déry Tibort „csak” áprilisban tartóztatták le, pedig már január 10-én, több mint egy héttel a „nagy begyűjtés” előtt elrendelték ellene a nyomozást a legsúlyosabb büntett – az államrend megdöntésére irányuló mozgalom szervezése – elkövetésének gyanújára hivatkozva: „Déry Tibort súlyos felelősség terheli azért, hogy Magyarországon 1956 októberében fegyveres felkelés kezdődött, ill. ellenforradalom fejlődött ki.”¹² (Déryt egyébként már 1956 tavasza óta, sőt, lehetséges, hogy már 1955 végi pártfegyelmije óta figyelték: egy 1956 áprilisában kelt hálózati jelentésből következtetünk erre.)¹³

¹⁰ Nincs kizárva, hogy Lengyel Balázst Lengyel Rezsővel, az Írószövetség gondnokával tévesztették össze, akinek rendszerellenes magatartásáról egy adminisztrátor a következőket vallotta a rendőrségen: „Megjegyzései között ilyenek voltak: »Mit akar a csibész Kádár, a munkások nincsenek mellette, ki választotta őt meg miniszterelnöknek?« Marosánra vonatkozóan: »Az a részeges péklegény ne álljon ki és ne szónokoljon!« Lengyel... elmondotta, hogy az ávosok, akik az Írószövetségben január 17-én jártak, onnan ellopták az összes töltőtollakat (sic!), csipketerítőket, függönyöket, a vöröskeresztes csomagokból kiszedték a kávé, teát, 4 kg paprikát, és az utcán összegyűjtött pénzből, melyet Árvai János kezelt, 10 000 forintot loptak el.” Az Írószövetség titkárnője hasonló szellemben nyilatkozott. Szerinte Lengyel Rezső sok esetben rágalmazta a kormány tagjait, Kádárt a magyar nép árulójának, Marosánt csibésznek nevezte, őt pedig lesztálinistázta. Amikor a kormánybiztos átvette az Írószövetséget, a megjelent személyeket Lengyel Rezső szerinte ávosoknak titulálta, s azzal vádolta őket, hogy lepedőket, csipketerítőket és egy hatszemélyes herendi teáskészletet elvittek. Ezek a tárgyak valóban eltűntek, mondotta a rendőrségen a titkárnő. Varga D. és tsi. Vizsg. 65. d. 1. k. 1957. febr. 11-i kih. jzk. és Belügyminisztérium Történeti Irattár (továbbiakban: BMTI) V-150 393/8 1957. febr. 15-i tanúvall. jzk. Az adminisztrátor Fekete Gyula szerint „Tamás Aladár ott maradt titkárnője volt, akit mindenki az ÁVH beépített emberének tartott”.

¹¹ *Beszélő* 17. 459. p.

¹² Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 1. k. 5. p.

¹³ BMTI, V-150 393/6.

Déry január elején nyilatkozott egy baloldali olasz lapnak. Az író a forradalom jelentőségét méltatta, a Kádár-kormány bírálásától azonban tartózkodott. Arra a kérdésre, hogyan értékeli a magyarországi helyzetet, így válaszolt: „Nem vagyok politikus ember, hanem író vagyok, és egy ilyen kérdésre való kimerítő válasz a politikai területen nagyobb jártasságot követelne meg, mint amilyennel én rendelkezem. Az, amit én és a barátaim tettünk tisztán politikai területen, az volt, amit kezdeményeztünk mesterségünk szabadságának megvédése érdekében. És, védve hivatásunkat, ahhoz az eredményhez érkeztünk el, hogy az a politikai módszer, amely bennünket elnyomott, velünk együtt elnyomta az egész országot. Mindennek közös volt a forrása, és, miközben védelmeztük az erkölcs szabadságát, megvédtük magát a szabadságot.”¹⁴

Íróársai letartóztatása után Déry szorongva várhatta, hogy órá mikor kerül sor. A január 19-i letartóztatásokról január 26-án jelent meg hivatalos közlemény. Másnapi a dátum azon az írók letartóztatása ellen tiltakozó *Emlékeztetőn*, amely Déry lefoglalt iratai között található. A feltehetően széles körű aláírásgyűjtésre és megjelentetésre szánt tiltakozás sorsáról nem tudunk. Szövege a következő:

„Nemcsak az írók és újságírók, hanem az egész magyar értelmiség megrendüléssel és riadalommal értesült Zelk Zoltán, Háy Gyula és társainak 1957. január 19-i letartóztatásáról. Tisztában vagyunk azzal, hogy az írói hivatás nem biztosít büntetlenséget senkinek, aki vét az állam törvényei ellen. Mégis – az összes körülmények figyelembevételével – azt kell kérnünk, biztosítsassék az a lehetőség, hogy a letartóztatott írók és újságírók a lehető legrövidebb időn belül szabadlábban, vagy legfeljebb házi őrizetben védekezhessenek.

A letartóztatott írók és újságírók kommunisták (pl. Háy 1919 óta, Zelk 1928 óta volt tagja a Pártnak). Szabadlába helyezésük esetén nem kell tartani a szökés veszélyétől. Magyar írók, akik csak itt tudnak és akarnak dolgozni. Véleményünk szerint – bár a vádpontokat nem ismerhetjük – a velük szemben kiszabható büntetés nem lehet olyan súlyos, hogy ez őket a szökésre ösztönöznél. Letartóztatott társaink a magyar szellemi élet vezetői voltak – helyes vagy helytelen utakon, de mindenképpen a magyar dolgozó nép javát akarták, és semmi esetre sem akarnak kibújni a felelősségre vonás alól.

Meg kell említenünk, hogy valamennyien családosak, pl. Háy Gyulának, aki maga súlyosan asztmás, van egy hétéves, erősen visszamaradt súlyos beteg gyermeke, a szívbeteg Zelk Zoltánnak felesége jelenleg gyomorvérzéssel fekszik a III. Belgyógyászati Klinikán, Tardos Tibor felesége 8. hónapos állapotos, Varga Domokosnak 6, Novobáczky Sándornak két gyermeke van, Lőcseinek egy gyermeke és beteg felesége van.

Míndezenek a körülmények arra utalnak, hogy szökésüktől nem kell tartani. Egyébként ezért teljes erkölcsi súlyunkkal és felelősségünkkel szavatolunk.

A magyar vezető értelmiség legfontosabb törekvése, hogy tisztázdják a zavar, hogy meggyorsítsuk azt a megbékélési folyamatot, ami a további produktív munkánk alapja lehet. Ehhez meg kell szüntetni a riadalom okát, biztosítani kell letartóztatott társaink részére, hogy szabadlábban védekezhessenek.”¹⁵

Az Írószövetség felfüggesztését, ill. az írók letartóztatását követő hetekben sajtótámadás indult a megbénított „ellenség” ellen. Ehhez az alaphangot Kádár Jánosnak az MSZMP

¹⁴ Luigi Fossati: Interjú Déry Tiborral, az egyik legnagyobb magyar íróval. *Avanti*, 1957. jan. 16. Az idézett szöveg a BM fordítójától származik.

¹⁵ Déry és tsi. Op. 56. d. 9. k. 139–140. pp.

XXI. kerületi aktívaértekezletén elmondott beszéde adta meg, amelyben a forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke igen élesen bírálta az értelmiséget és az „összeesküvőkkel” szemben a „proletárdiktatúra fegyverével” fenyegetőzött.¹⁶

Az MSZMP központi napilapjában Déry Tibort is pellengérré állították. Az első támadó cikk megjelenésekor az író még tollat ragadott, és igyekezett megvédeni magát. Különösen az rémisztette meg, hogy a Népszabadság együtt emlegette őt az akkor már külföldön Kádár ellen nyilatkozó Aczél Tamással. „A cikk megállapítása téves. A valóság az – írja Déry a szerkesztőségnek küldött levelében –, hogy sem Aczéllal, sem Nagy Tamással, sem Nagy Sándorral, sem külön-külön az egyikkel vagy a másikkal, sem együttesen semmiféle hivatalos küldöttségben vagy magánjellegű eljárásban sem a Parlamentben, sem másutt soha nem jártam.”¹⁷

A február eleji sajtókampány elsősorban az Írószövetséget vette célba, de egyes írókat – köztük letartóztatottakat is, letartóztatásuk tényének említése nélkül – a Népszabadság név szerint is támadott. Az egyik cikk mindenáron azt akarta bebizonyítani, hogy az Írószövetség valójában nem is írói szervezet, hanem ellenséges politikai csoportosulás. Szerzője szerint az Írószövetség elnökségére is vonatkozik a forradalmi bizottságokat betöltő rendelet.¹⁸

Egy másik cikk szinte már vádirat jellegű: az Írószövetség „...október 23-a után az ellenforradalom pozícióira csúszott.” Az írókat „csak a baloldali vesztély elleni harc” foglalkoztatta. „Szem elől tévesztették, hogy hazánkban még osztályharc van”, „az erkölcs és igazságosság elvont fogalmi nem lehetnek az osztályharcos marxisták jelszavai”. „Még elevenen élnek a fejekben a polgári, kispolgári, nacionalista és faji nézetek, illúziók is. A kapitalizmusnak ezeket az erőit táplálja és ösztönzi, szervezi és segíti a nemzetközi imperializmus.” A cikk Déry mellett név szerint említi Pálóczi Horváth Györgyöt, Erdei Sándort, Novobáczky Sándort, Háyt Gyulát. Sorsukról nem tesz említést: az első ekkor már Londonban volt, Novobáczkyt és Háyt letartóztatták. Az egyik bekezdésben, egymás mellé kerülnek a majdani íróper vádlottjai: „Abban a szövetségben, amelyben az írók többsége összefogott a »sztálinizmus« és a »rákosizmus« ellen, eltűnt minden különbség a jobboldali, polgári restaurációra törő, vagy az ilyen restaurációval könnyű szívvel kiegyező Aczélok, Ignotusok, Gimesek és a szocializmus őszinte hívei között. A hangot és a »vonalat« egyre inkább az előbbieket és a politikai arcukat tekintve, tőlük alig különböző kispolgári, anarchista, destruktív Déry, Háyt, Zelk és mások adták.”¹⁹

Sándor András író²⁰ és Erdős Péter újságíró is őrizetbe akarták venni január 19-én, de nem találták őket otthon. Sándor András letartóztatásában szerepet játszhatott, hogy Kádár János kétszer is elítélően említette őt (és Gimes Miklóst): az egyik november végi

¹⁶ *Népszabadság*, 1957. jan. 31. 3. p.

¹⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 72. p. A levél kelte: 1957. febr. 5. Nem tudjuk, hogy a levél eljutott-e a címzetthez, a *Népszabadság* mindenesetre nem közölte.

¹⁸ Pesti G. László: Írók szövetsége, ahol az irodalom kérdései már réges-rég háttérbe szorultak. *Népszabadság*, 1957. febr. 3.

¹⁹ Molnár Endre: Az Írószövetség politikai tevékenységéről. *Népszabadság*, 1957. febr. 10. 12. p.

²⁰ Sándor András 1956. november végén egyszer már letartóztatták. Valaki feljelentette, hogy átvéásokat tart a pincében (!). Letartóztatása napjának délelőttjén Kállai Gyula még állást ajánlott neki a *Népszabadságnál*. Az őrizetbe vett író 1956. december végén került szabadlábra.

rádióbeszédében, valamint az MSZMP Központi Bizottságának december 2-i ülésén. Ez utóbbin „garázda uszítóknak”, „uszító, eszelős embereknek” nevezte őket.

„Sándor András író – olvasható a letartóztatásáról szóló jelentésben – a dunapentelei karhatalmi parancsnokság állította elő f. évi (1957) február 19-én, átiratuk szerint Apró Antal elvtárs személyes utasítására, és szállította fel Budapestre. Sándor András szerepelt az őrizetbe vett írók listáján, azonban akkor nem állították elő, mivel az operatív osztály tájékoztatása szerint illegálisba vonult.”²¹

Sándor András, bár többen is javasolták neki, hogy hagyja el az országot, itt maradt. Levonult az írók szigligeti alkotóházába, s várt. Letartóztatására így emlékezett vissza: „...kimentem a libapáskomra, délután volt, február 18-a vagy 20-a, ilyenformán volt. Nagyon meleg volt előzőleg. Egészen különleges meleg volt februárban... De jött egy hideghullám, és akkor nyári zivatarfelhők képződtek. És ahogy ott álltam a libapáskomon, egyszer csak megdörmült az ég a Szentgyörgy-hegy fölött. Mondom, hogy no, itt a vég. Az Úristen közli velem, hogy most megyek... Este ott ülünk lent a társalgóban és beszélgetünk a műfordításról meg miről, egyszer csak nyílik az ajtó és belép egy hosszú, magas karhatalmista. Ráismerek: hát ez a Stefanik Pista. Ő az, akit én még EPOSZ-os koromban annak idején, mikor a Magvetőt szerkesztettem, felhoztam Békés megyéből, hogy menjen katonai főiskolára. Tiszt lett belőle. És mondom, most a Stefanik Pista jön értem. Mögötte meg a Grábics tűnik fel. Egy ronda zöldséges volt lent Pentelén, akkor karhatalmista. És odajön hozzám a Stefanik, lehajol és tisztelettel hangon azt mondja, hogy »Sándor elvtárs, a népköztársaság nevében letartóztatlak«... A Grábics hú-hú, olyan volt, mint a vaddisznó. Aztán mondom, amíg összepakolok, nézzétek meg az alkotóházat. A kastélyt. Azt mondja a Grábics: nézd, mit kaptak ezek a бүдösök – hát ezek az írók voltak, ezek a бүдösök... minden kocsmánál megálltunk... Olyan kedélyes volt ez az út egészen Kene-séig, ahol egy borzasztó dolog történt. Kenese után, nem, Fűzfő után kanyarodik az út Balatonkenese felé. És ott volt egy kis temető az út szélén. No most volt már bennünk egy csomó féldeci, ugye nyomás volt. És a temetőben volt egy feszület. Egy pléh-Krisztus. Megállnak. »Állj meg, huggyozni kell« – mondja a Grábics. Kiszállunk. Aztán fogja a géppisztolyt és felém fordul. Mi a fene, engem akar agyonlőni? Itt? Mondom, nem rossz gondolat, itt a temető. De nem engem, hanem azt mondja a Stefaniknak. »Na – azt mondja –, Pista te is. Nézd, lőjünk célba!« A feszületre. S mind a ketten elkezdtek a feszületre géppisztollyal... kilyuggatták. S akkor közben azt mondja ez a Grábics, hogy »Andriskám, lőjél te is!« Képzeld el, én a keresztre. Hát akkor aztán már teljesen kivoltam. »Micsoda – mondom –, ellenforradalmár kezébe fegyvert adni! Grábics elvtárs!« Úgy ordítottam rá, mintha én lennék a feljebbvalója. Na, erre aztán összerezent, s akkor abbahagyták. Betették a géppisztolyt, s akkor egy jó ideig nem szóltunk semmit. Némán mentünk tovább. De hát az borzalmas volt. A feszületet lyuggatták ki.”²²

A Fő utcai Vizsgáló Osztályon Sándor András kihallgatójában Halustyik Mihályt ismerte fel. „Az meg fábiánsebestyéni EPOSZ-os”²³ volt valamikor – emlékezett vissza a

²¹ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. Halustyik Mihály r.ny.szds. 1957. márc. 21-i jel.

²² Sándor András-interjú. Készítette Dancs Mária 1990-ben. Oral History Archivum, 237. sz. 84–85. pp.

²³ Egységes Parasztfjúság Országos Szövetsége: a MINSZ (Magyar Ifjúság Népi Szövetsége) rétegszervezete 1948–1950 között.

hajdani rab. – Tehát viszontláttam azokat, akikkel valamikor együtt csináltuk a dolgokat. Azt mondja: Szervusz. Hát, mondom: Szervusz. Hát te hogy kerülsz ide? – kérdezi tőlem. Mondom, hogy: Ezt te jobban tudod, mint én, gondolom. Azt mondja: De jó csizmád van. Hát, mondom, megvan talán még a cédula, hogy vettem. Azt mondja: Azt nem mondtam én, hogy raboltad. És akkor így elbeszélgettünk...²⁴

Sándor András ügye rövidesen más vizsgálótiszthez került. Halustyik fentebb már idézett jelentésében mintha menteni próbálná volt mentorát: „A vádat [Dunapentelén nemzeti bizottságot szervezett, szerkesztette a helyi forradalmi lapot, majd a fővárosban a Nemzeti Segély létrehozásán fáradozott. – S. É.] bizonyítani nem lehetett. Ügyében helyszíni vizsgálatot folytattak le. Kihallgattak több személyt, de terhelő adat nem merült fel. Többen elmondották, hogy Sándort karrieristának, politikai kalandornak tartják... Ügyében a jelenleg folyó vizsgálat sem tudott terhelő adatot megállapítani. Letartóztatási határozata nincs [Ekkor már több mint egy hónapja ül börtönben! – S. É.], mivel nem áll rendelkezésre olyan terhelő adat, amelynek alapján el lehet készíteni.”²⁵

Lakatos István letartóztatása sehogy sem illik az előbbi láncolatba. Őt március 12-én vették őrizetbe, három nappal azután, hogy Lengyel Balázst kiengedték.²⁶ A költő komoly fejtörést okozott a belügy illetékeseinek. Szerintük mind a Petőfi Kör szervezéséért, mind a forradalom alatti tevékenységéért – november 2-án tagja lett az Írószövetség elnökségének, valamint munkatársa volt az Igazság című lapnak – felelősségre vonást érdemelt, ugyanakkor Lakatos, mint az egyetlen politikai csoportosuláshoz sem tartozó nem kommunista, kilógott a sorból, ezért, mint látni fogjuk, az ő ügyét végül is elkülönítették a többiekétől.

FOGSÁGBAN

„Jelentem – olvasható a lefogásokat követő napon kelt belügyi iratban –, az őrizetbe vett személyek általában nyugodtan vették tudomásul őrizetbe vételüket. Közülük Tardos Tibor író és Lócsei Pál újságíró tettek cinikus megjegyzéseket. Lócsei hangoztatta, hogy »igaz magyarnak tartja magát«, ezért veszik őrizetbe.”²⁷

A börtönbe kerültek egyéniségüknek, lelkiállapotuknak megfelelően reagáltak a természetellenes helyzetre.

„Én többé-kevésbé el voltam rá készülve – írja Varga Domokos –, hogy behoznak... Mindre el voltam szánva, arra is, hogy verni fognak, bár akik előttem ideiglenesen benn voltak íróemberek (mint Boldizsár Iván, Tamási Lajos), azok nem panaszkodtak ilyesmiről. Azokban a hetekben azonban odakint is rohamosan élesedett a hang, s bennem

²⁴ Uo. 86–87. pp.

²⁵ Déry és tsi. 66. d. 30. k.

²⁶ A két esemény között volt, aki már akkor összefüggést sejtett. Lengyel Balázst ugyanis szabadulása napján felhívta egyik ismerőse, aki értesülvén a történetekről, így szólt bele a kagylóba: azt még megérteném, ha Lakatos Pistát tartóztatták volna le, hiszen ő nagyon aktív volt azokban a napokban. „A hülye... telefonja – írja Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs felesége –, aminek – valószínűleg – köszönhető Lakat letartóztatása.” Nemes Nagy Ágnes: Négyen – 1956-ban. In: *Újhold-Évkönyv* Bp., Magvető 1991/2. 304. p. és Lengyel Balázs-interjú. Készítette: Ständeisky Éva 1992-ben. Oral History Archivum, 438. sz.

²⁷ Déry és tsi. Op. 65.d 28. k. 143. p.

akkor még erősen éltek az elmúlt évekből eredő képzetek az ÁVH-ról, s egyes újabb keletű rémhírek is pl. a Jászai Mari téri pincékről.”²⁸

Értelmiségieket kiemelt politikai perekben valóban nem vertek, fenyítést azonban többször kilátásba helyeztek. Egy példa erre.

A szereplők: Molnár Zoltán letartóztatott és König Zoltán rendőrnymozó főhadnagy. A kérdés, amelyre a gyanúsítottnak felelnie kell: milyen szerepe volt az íróknak az ellenforradalom előkészítésében?

„*Felelet:* Nem tudok válaszolni.

Kérdés: Ön tagad és nem akar vallomást tenni. Ön mint író, mennyiben játszott szerepet az 1956. évi magyarországi ellenforradalom szellemi előkészítésében?

„*Felelet:* Hülyeség!

Kérdés: Ön szemtelenül viselkedik. Figyelmeztetem, hogy amennyiben viselkedését nem változtatja meg, fenyítésben fog részesülni. Ön tagad...”²⁹

Szokás volt az is, hogy a vallani nem akarókat feltartott kézzel, arccal a falnak fordítva várakoztatták. Sok múltott azon, hogy a foglyok melyik kihallgatóhoz kerültek: a tisztek között voltak emberségesebbek, de durvák, megalázóan gorombák is. Volt olyan kihallgatótiszt is, aki az éppen esedékes egyetemi vizsgájához kérte a fogoly segítségét.³⁰ A foglárok között akadt olyan is, aki beült a cellába az „író úrhoz” egy kis beszélgetésre, majd fülig vörösödve állt fel, amikor ezt rendőrtársa észrevette.³¹

A kihallgatások ekkor még nem kérdésekre lebontott forgatókönyv alapján folytak, hanem rutinszerűen: rövid életrajzot kértek a kihallgatottaktól, majd elmondatták velük, mit csináltak október 23-ától letartóztatásukig. (A szokványos kérdést: mit gondol, miért került ide? – fel sem tették, mert a letartóztatottak nem tartották büntetendő cselekménynek a forradalom alatti és utáni cselekedeteiket.)

Volt, aki azt hitte, rövid időn belül szabadul. „Őrizetbe vételem napján – írja Háy Gyula letartóztatása után két héttel – színházban voltam (Néphadsereg Színház, Antigone), utána pedig Hegedűs Géza írónál, a Magvető Könyvkiadó igazgatójánál, akivel történelmi drámáim sajtó alá rendezését beszéltem meg. Ha néhány napon belül szabadulok innen, a könyv elkészülhet még a könyvnapra... Éles tollú, kemény hangú író vagyok. Hiszek abban, hogy az igazság kimondása előbbre visz bennünket, a szocializmus, a nép boldogulása felé, az igazság elhallgatása pedig előbb-utóbb megbosszulja magát... Vitáim szakmai területről indultak, de mivel rossz funkcionáriusokkal való összeütközésre vezettek, át kellett térnem a közéleti erkölcs, főként a funkcionáriusi erkölcs bírálására is. Ez sok ellenséget szerzett nekem... Irtózom minden néven nevezendő bujkálástól, titkolózástól, illegalitástól... Törvényellenes cselekedetet nem tettem, illegális tevékenységről tudomásom sincs.”³²

Akadtak olyanok is, akik a Vizsgálati Osztályon papírra vetett írásaikban, vagy a kihallgatások során a Kádár-kormányt, vagy magát Kádár Jánost is bírálták. Az is elkép-

²⁸ Déry és tsi. Op. 67. d. 32. k. 13. p. 1957. febr. 28-án börtönben írt „saját kezű feljegyzés”.

²⁹ Déry és tsi. oper. ir. 58. d. 13. k. 1957. febr. 28.

³⁰ Lakatos István közlése.

³¹ Lengyel Balázs közlése. A szabályzat szigorúan tiltotta, hogy a foglárok a vizsgálati foglyokkal szóba elegyedjenek.

³² Déry és tsi. Op. 1. d. 2. k.

zelhető, hogy egyes volt ávéhás nyomozótisztek,³³ akik nemigen szívelték Kádárt, burkol-
tan biztatták is őket erre.

A december eleje óta fogva tartott, s így a letartóztatása utáni eseményekről mit sem tudó Molnár Zoltán 1957. január elején írásban fejtette ki fogva tartóinak, hogy miért nem ért egyet Kádár Jánossal. Kádárt Nagy Imrével vetette össze: „Ma is ő [ti. Nagy Imre] az egyetlen széles néptömegek előtt népszerű politikus. Az ő nevével lehetne sikere a szocializmus ügye megmentésének. Bár tény, hogy ő nem a kemény és elszánt politikai vezető típusa, s főleg nem organizátor. De a nép számára ezt jelenti: függetlenség, demokrácia, szocializmus. Ő az, aki azonosította magát a forradalommal. Megértette, hogy az ellenforradalmat csak maga a forradalom verheti le, s nem az idegen fegyverek. Megértette, hogy nem lehet szocializmust építeni rozzant lélekkel, csak szabad és diadalmas lélekkel. Ezzel szemben Kádár János máig nem értette meg a forradalmat. Pedig szeme előtt játszódott le a lengyel események... A Nagy Imrével és csoportjával szemben elkövetett eljárása nemcsak morálisan felháborító, hanem riasztó politikai ügyetlenség is... megint nem a fasisztákat, hanem a kommunistákat üldözik Magyarországon... Nem vesztettem el még reményemet abban, hogy Kádár elvtárs, akihez annyi jó reménységet fűzött a munkásosztály, megérti, hogy mi történt és történik Magyarországon; talán megérti, hogy nem Nagy Imre, Losonczy, Donáth, nem Lukács György stb. ellen kell szocializmust építeni, hanem velük együtt, nem a munkástanácsokkal s a forradalmi ifjúsággal szemben kell megvédeni a szocializmus ügyét, hanem velük és általuk...”³⁴

A letartóztatottak, amikor nekik szegezték a kérdést, hogy miért támogatták november 4-e után is az „áruló” Nagy Imrét, joggal védekeztek azzal, hogy kezdetben maga Kádár János sem zárkózott el attól, hogy esetleg együtt dolgozzon Nagy Imrével. Varga Domokos többek között november elején írott felhívása miatt került a BM Gyorskocsi utcai épületébe, ahol a vizsgálati foglyokat őrizték. „A hatalmat – írja – ismét a törvényes Nagy Imre-kormány vegye át Kádár János részvételével, aki feltehetőleg jó szándékú, csak megtévesztett ember...” Kihallgatója ezzel kapcsolatos kérdésére a következőt válaszolta: „A felhívásom megszövegezésekor Nagy Imre kormányát tartottam törvényesnek [a legépelt jegyzőkönyv következő félmondatát: „míg Kádár János kormányát törvénytelennek” Varga Domokos áthúzta]. Nem tudtam olyan intézkedésről, hogy az Elnöki Tanács az előző kormányt törvénytelennek vagy feloszlottnak nyilvánította volna, míg a Kádár-kormányt pedig törvényesnek. Az volt a meglátásom, hogy az országban rövid időn belül csak Nagy Imre mellett történhet kibontakozás, akit az ország lakosságának többsége támogat... Tagadom, hogy izgattam volna a népi demokrácia ellen. Tudomásom szerint a felhívásom elkészítését követően tett Kádár János miniszterelnök olyan kijelentést, hogy Nagy Imrével kész tárgyalásokat kezdeni a hatalomba való bevonására.” Ez utóbbi mondat második felét valaki (feltehetően a kihallgatótisztt felettese) vastagon aláhúzta.³⁵

³³ Az ÁVH iránti lojalitásra az 1956 utáni Belügyminisztériumban csupán egyetlen példa: Déry kihallgatójának, László János rendőr századosnak arra a kérdésére, hogy egyetértett-e az ÁVH feloszlásával, az író igennel válaszolt. A tisztt erre megjegyezte: „Bizonyára tisztában van azzal, hogy az ellenforradalom számára is igen nagy örömet szerzett az egyetlen becsületesen helytálló szervezet széttűlése.” Déry és tsi. Op. ir. 1. d. 1. k. 1957. jún. 7-i kihallg. jzk.

³⁴ Déry és tsi. Op. 58. d. 13. k. 1957. jan. 5.

³⁵ Varga D. és tsi. Vizsg. ir. 65. d. 1. k. 1957. márc. 8-i kihallg. jzk.

A foglyok egyike sem érezte magát bűnösnek a letartóztatást követő első hetekben. Fekete Gyula kihallgatásai során nemegyszer bírálta is az MSZMP első két hónapi tevékenységét. Nem csupán ő, hanem a letartóztatott ellenzéki kommunista írók közül többen hónapokig arról próbálták meggyőzni kihallgatóikat, hogy a forradalom alatti és utáni tevékenységüket a jó szándék és a szocializmus féltése vezette. Fekete Gyula például a következőképpen: (A kihallgató Kőnig Zoltán volt.)

„Kérdés: Bűnösnek érzi magát?

Felelet: Nem érzem magam bűnösnek, felelősnek azonban igen, mert nem tudom, hogy tevékenységem mennyiben okozott kárt.

Kérdés: Mit tud védelmére előadni?

Felelet: Tevékenységemet a legjobb lelkiismeretem szerint végeztem, kapitalizmust nem akartam.”³⁶

A VIZSGÁLAT MEGTERVEZÉSE

A megtorlásokat az MSZMP vezetői kezdeményezték, a vizsgálati szakaszban a végrehajtás a Belügyminisztérium feladata volt. A pártközpont és a minisztérium illetékesei rendszeresen tájékoztatták egymást a megtett és megteendő lépésekről. A hatalmi rendszer lényege szerint a Belügyminisztérium irányítói egy személyben viseltek állami funkciókat és vezető pártszervek tisztségeit.

Egy február lelegejéről származó kézirásos feljegyzésben az írók „lefogásának céljáról” olvashatunk. A cél kettős: egyrészt „ellenforradalmi tevékenységük félbeszakítása”, másrészt a „megfélemlítés”, „egységük megbontása”. Ebből a dokumentumból az is kiderül, hogy a nyomozást irányító főtisztek a pártvezetők közül Kállai Gyulával álltak közvetlen kapcsolatban.³⁷

A végrehajtás feladata a BM II/8. Vizsgálati Osztályára hárult, amelyet Szalma József vezetett. A politikai ügyek miniszterhelyettesi szinten Tömpe Istvánhoz tartoztak, akinek felettese, Biszku Béla az MSZMP legszűkebb irányító körének volt tagja. A letartóztatási parancsot a Belügyminisztérium Politikai Főosztályának vezetője, Mátyás László ezredes adta ki, akit rövidesen felmentettek tisztségéből erélytelensége miatt.³⁸ Mátyás László ugyanis sok tekintetben nem értett egyet az írók, újságírók elleni eljárásokkal.

A szervek igyekeztek a törvényesség látszatát kelteni, ezért ragaszkodtak a formaságokhoz. Ha egy-két hetes késéssel is, de elkészültek az antedatált határozatok, például az ügyészségi jóváhagyások a vizsgálati fogság meghosszabbításához. A nyomozás elrendeléséről szóló, január 18-ra keltezett, valamennyi letartóztatandóra vonatkozó határozatot is

³⁶ Varga D. és tsi. Vizsg. ir. 66. d. 5. k. 1957. júl. 21-i kihallgatási jzk.

³⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 18. p.

³⁸ Biszku Béla az egyik KB-ülésein fejtette ki elítélő véleményét a „kétfajta elhajlásnak” teret engedő kommunista vezetőiről. Nevet nem említett, de példája Mátyás Lászlóra vonatkozott: „Amikor a párt harcainak a megítéléséről van szó, olyan forradalmi pártfrázisokat hall az ember, hogy ha nem ismerné az illető cselekedetét, azt mondaná: micsoda forradalmár ez; de amikor az ember megnézi, hogyan dolgozik – mondjuk az írók ügyének vizsgálatában –, akkor a legnagyobb liberalizmust tapasztaljuk. Ott tanultam és láttam meg igazán, hogyan függenek a dolgok ilyen szorosan össze. Ezeket ideológiai tényezőkkel, politikai eszközökkel kell leküzdeni, s akinél ez nem sikerül, nem szabad ott hagyni az apparátusban.” (MOL 288. f. 4. cs. 10. ő.e. 113. p. Az 1957. jún. 22-i ülés jzk.-e)

csak a gyanúsítottak őrizetbe vétele után állították össze, amit többek között az is bizonyít, hogy az indokolásban a másnapi házkutatás során lefoglalt terhelő anyagokra hivatkoznak. (Novobáczky Sándor és Varga Domokos esetében.) A következő kézzel írott, olvashatatlan aláírási papírfecni pedig arra utal, hogy az ügyészség vigyázott arra, hogy a rendőrség az érvényes jogszabályok keretei között maradjon: „Csuha et! Az írók ügyében a nyom.[ozás] feletti felügyeletet a Lgfü[legfőbb ügyész] gyakorolja, így a kérelmek közvetlen oda továbbítandók. Iratok nélkül Szénássy [sic! – S. É.] et. nem ír alá, ezért a kérelmet visszaküldöm. 4/19 (ápr. 19.)”³⁹

A hozzátartozók közül többen ügyvédhez fordultak. A megbízást vállalóknak hosszú ideig nem volt alkalmuk védenecikkel beszélni. Dr. Krémer Miklós ügyvéd január végén hiába kérte a Fővárosi Ügyészségtől, hogy engedélyezzenek beszélőt Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal.⁴⁰

A lefogottak hozzátartozói minden követ megmozgattak szeretteikért, eredménytelenül. Voltak, akik Kádár Jánosnak írtak könyörgő levelet. Az egyik ilyen levélre, amely már a megírása utáni napon eljutott az MSZMP első titkárához és egyben miniszterelnökhöz, Kádár János kézzel ráírta: „Lássá: Bízkú [sic!] elvtárs!”⁴¹ A belügyminiszter néhány nap múlva láttamozta a levelet. Más következményről nem tudunk.

Az őrizetbe vételek elrendelése, valamint a lefogottak első kihallgatása után készült jelentések egyaránt a politikai vizsgálatizsték tanácsalanságára utalnak: az őrizetbe vettekéről alig van adatuk, s ami van, az a forradalomban résztvevő írók szinte mindegyikére vonatkoztatható. E kezdeti szakaszban csupán az izgatás a vádpont, amelyért viszonylag csekély büntetés volt kiróható.

Információik nem csupán hiányosak, hanem az esetek többségében tévesek is voltak. Sajátosságuk még, hogy csak az október 23-a utáni időszakra vonatkoznak: a nyomozás ekkor még nem terjedt ki „az ellenforradalom előkészítésére”, ami később több letartóztatottnál a legfőbb vádpont lesz.

A Vizsgáló Osztály vezetője jelentése végén panaszodik: „A vizsgálat részére átadott, írókkal és újságírókkal kapcsolatos anyagok nem tartalmazzak tárgyi bizonyítékokat... A rendelkezésünkre álló anyagok egy része ellenőrizetlen. Nem kaptuk meg ez ideig az Írószövetségben lefoglalt anyagokat, amely[ek]re pedig a vizsgálat során feltétlen szükségünk lenne.”⁴²

Február 2-ra elkészült az ún. vizsgálati terv, amely lényegében a további kihallgatások vázlatos forgatókönyve. Megvitatására főosztályvezetői értekezletet hívtak össze.⁴³ A Vizsgáló Osztály vezetőjének az értekezlet alatt kézzel írott feljegyzéseiből következtethetünk az ott elhangzottakra.

A megtárgyalt vizsgálati terv „újdonsága”, hogy az öt kiemelt feladat között már az október 23-a előtti időszakról is szó esik: „Tisztázni, hogy milyen szerepe volt az Írószövetségnek az 1956. október 23-i ellenforradalom *előkészítésében*.” A második pont azt feltételezi, hogy az „ellenforradalmat” az Írószövetség irányította. A további pontok az

³⁹ Déry és tsi. Op. ir. 27. k. 16. p.

⁴⁰ Déry és tsi. Vizsg. 68. d. 1. k.

⁴¹ Déry és tsi. Op. 66. d.29. k. 228–230. pp.

⁴² Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. Szalma József mty.örgy. 1957. jan. 20-i jel.

⁴³ A vizsgálati tervet négy példányban, hétoldalas terjedelemben Virág György rendőrnnyomozó főhadnagy készítette. Az értekezlet pontos dátumát nem tudjuk: a jelentés elkészülte utáni napokban kerülhetett rá sor.

Írószövetség november 4-e utáni tevékenységére, valamint cselekedeteinek *külföldi irányítására* vonatkoznak.

A vizsgálat kezdetben inkább az Írószövetségre, mintsem az eseményekben résztvevő egyes írókra irányult. A Szövetség januári felfüggesztése, majd áprilisi betiltása bizonyítja ezt. A szervezet elleni fellépéssel párhuzamosan megkezdődött az alkalmazottak, a választott vezetők felelősségre vonása is. Az Írószövetség megszüntetése az írók elleni retorziók első szakasza volt: ezt követte a személyek elleni fellépés. Ezt azonban már nem lehetett egy tollvonással elintézni. Első lépésként a nyomozó szervek pártközponti kezdeményezésre vagy pártközponti jóváhagyással több íróat letartóztattak. A további teendők a vizsgálati szakasz lezárásáig a Belügyminisztériumra hárultak. A belügyi szerveknek lényegében az „ellenforradalomról” kialakított hivatalos ideológiát kellett igazolniuk.

A február legelején tartott, fentebb említett értekezleten „»T« elvtárs” (feltehetően Tömpe István belügyminiszter-helyettes) hozzászólása a fentieket látszik megerősíteni. Szó szerint idézek Szalma József kézirásos jegyzeteiből: „»T« elvt. általában egyetért – az ügy komplikált, mert a kormány politikájával kapcsolatos – az ügy különös államérdeket képvisel – komplikált – most ezen keresztül kell igazolni a kormány állásfoglalását, melyet az ellenforradalommal kapcs[olatan] elfoglalt.⁴⁴ ...*Elsődleges feladat* bizonyítani, hogy október 23-tól kezdve ellenforradalom volt – s az írók egy része ezt előkészítette, cselekményük ellenforradalmi volt. El kell határolni N. I.-től – egyelőre – vagyis hogy meg kell állapítani N. I.-vel való kapcsolatot – megmondani, hogy N. I. csatlakozott az írókhoz v. fordítva. Egy biztos, hogy N. I. készült vezetőnek lenni – *N. I.-t az írók emelték fel.*” (Az én kiemelésem – S. É.)⁴⁵ Nagy Imrék ekkor még Romániában voltak, s bár Kállai Gyula, aki az MSZMP megbízásából január végén meglátogatta őket, ekkor már hazaérkezett, még nem döntötték el – itthon és Moszkvában –, hogy mi lesz a Romániában fogságban lévőek sorsa. A magyar Belügyminisztériumban mindenesetre felkészültek arra is, hogy Nagy Imre ügyét esetleg össze kell kapcsolniuk az írók ügyével.

A fentebb már említett értekezleten arról is szó esett, hogy Nagy Imre leveleit figyelni kell. A magyar belügyesek a román belüggyel együtt szigorú vesztegárat vontak Snagov köré. Tamási Áron erdélyi rokonain, ismerősein keresztül megkísérelte a lehetetlent: „D.[efenzív] ellenőrzési anyagok szerint – olvasható egy jelentésben – Tamási Áron igyekezett a Romániában tartózkodó Nagy Imrével kapcsolatot létesíteni 1957. február havában.”⁴⁶

A politikai vizsgálatószeteknek az 1956-os események megítélésében az MSZMP vezetőinek – s mindenekelőtt a párt első titkárának – állásfoglalásaihoz, kijelentéseihez kellett igazodniuk. Kádárék szerint a kommunista ellenzéki írók és újságírók az „áruló Nagy–Losonczy csoport” ideológiai támaszai, nézeti terjesztői voltak. Különösen az Írószövetséget tartották veszélyesnek, amely hosszú hónapokon át az ellenzéki megnyilvánulások fóruma volt. Az írók, újságírók vizsgálatára vonatkozó terv, amelyet a BM Politikai Főosztályán készítettek, prekonceptióra épült. Összeállítói azt feltételezték, hogy a Szö-

⁴⁴ Az 1957.jan. 6-i keltezésű kormánynyilatkozatban a következő olvasható: „Az ellenforradalmároknak, az imperialista ügynököknek, a Magyar Népköztársaság törvényes rendje és alapvető intézményei ellen támadó és uszító elemeknek azonban nincs és nem is lehet része szabadságban még akkor sem, ha demokratikus jelszavakkal álcázzák is ellenforradalmi tevékenységüket. Ezek osztályrésze mindenkor a törvény legszigorúbb büntetése lesz.”

⁴⁵ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 16. p.

⁴⁶ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 7. p.

vetség nem csupán a „Nagy Imre–Losonczy Géza-csoporttal” volt közvetlen munkakapcsolatban, hanem a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságával (tévesen „Értelmiségi Forradalmi Bizottmány” nevezik), a Nagy-budapesti Központi Munkástanáccsal, valamint nyugati „reakciós, jobboldali” magyar szervezetekkel is.

A vizsgálati terv megvitatásakor a hozzászólók a gyakorlati teendőkre tették a hangsúlyt. Köztük a másik titokzatos rövidítésű „II./1. „T« elt” is, aki feltehetően a bel- és külföldi kapcsolatokat ellenőrző technikai osztály vezetője volt. Szavait Szalma József már többször idézett kézírásos feljegyzése a következőképpen adja vissza: „...Egyeseknél lebukott a figyelés – erről széles körben tárgyaltak. Erdei Sándor rövid ismertetést adott az írók helyzetéről külföldnek: Külföld ne vegye fel a kapcsolatot] a magyar írókkal, ne küldjenek utasítást [?! – S. É.], mert »provokációtól« kell tartani. Az írók egységesek. Nem támogatják a kormányt – Szu csapatok hagyják el az országot. Varsói Szerződés felbontása. Sajnálja [ti. Erdei Sándor], hogy egyes írók együttműködnek a kormánnyal – ezeket kompromittálják kintről.”

Az értekezleten megfogalmazták a tennivalókat: be kell szerezni az Írószövetség tagnévsorát és a fegyelmi ügyek jegyzőkönyveit, valamint a gyanúsítottak személyi adatait. A letartóztatottakat nyilvántartásba kell venni (szaknyelven: priorálni kell), s személyre szóló vizsgálati tervet kell készíteni. Készüljenek folyamatosan hálózati jelentések „a kintlévők magatartásáról”. A „reakciós írókat” le kell választani a lojálisoktól. Az utóbbiakat, valamint az elnökség tagjait sürgősen ki kell hallgatni. Ügyelni kell arra, hogy a gyanúsítottak „ne politizáljanak a kihallgatás során”.

Három hét múlva, február 25-én a letartóztatott írók ügyében újabb „tervjavaslat” született. Ez nem is annyira tartalma, mint stílusa miatt érdemel némi figyelmet. Ismeretlen szerzője a „főkérdések” közül kiemelte például az „ellenforradalom szellemi, ill. anyagi előkészítését”. Ez utóbbi alatt a „vezető garnitúrák leváltását”, az „üzemekkel és más szervekkel való kapcsolat kiépítését, a külföldi kapcsolatot” értette. Jelentésében többek között „az íróknak küldött fasiszta tartalmú *levélözönről*” (sic!), valamint „a Nagy Imre-féle *pártütő*, áruló kormányról” írt.

A javaslat néhány új momentumot tartalmaz. A feltehetően magasabb beosztású javaslattevő egyrészt további letartóztatásokat sürget, másrészt növelni kívánja a vizsgálat hatékonyságát oly módon, hogy a kihallgatók feladatául szabja, hogy „a napi összefoglalókat az ügyben dolgozó vizsgálók olvassák el”, tehát kövessék figyelemmel egymás munkáját. Harmadrészt szakaszolja a „Munkás-Paraszt Forradalmi Kormány [sic!] elleni ellenforradalmi tevékenységet” az 1956. november 15-ig, ill. 1957. január 1-ig és „napjainkig” (vagyis február végéig) terjedő időszakra. A január 1-től február 25-ig terjedő hetek eseményeit így összegzi: „a) az ellenállás további folytatása az egyes írók, vagy írócsoportok részéről, b) a klerikális vonallal való kapcsolat, c) a tanítókkal és tanárokkal való kapcsolat kérdése, d) a földalatti tevékenységre való áttérés...” A fentiek a Sztálin korabeli nyomozói sablonra emlékeztetnek.

Két nappal később, február 27-én „a letartóztatott írók és újságírók ügyében tett előrehaladásról” a Vizsgálati Osztály vezetője írt jelentést, amelyben kérte, hogy engedélyezzék Déry Tibor és Tamási Áron ügyében a nyomozást, valamint, hogy elkészíthessék az előzetes letartóztatásukat elrendelő határozatot.⁴⁷

⁴⁷ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 148. p. Déryt majd áprilisban tartóztatják le, Tamási Áron ellen nem indítottak eljárást.

Az MSZMP Központi Bizottságának ugyanazon a február 26-i ülésén, amelyen titkos, belső határozatot hoztak a Nagy Imre–Losonczy csoport elleni eljárás megindításáról, szó esett a letartóztatott írókról is. Kádár János Mátyás László⁴⁸ leváltásának fő indokául éppen azt hozta fel, hogy nem elég erélyes az írókkal szemben: „...mindig mi szólunk, hogy ezt vagy azt le kell tartóztatni, bíróság elé kell állítani. [Az én kiemelésem. – S. É.] Mátyás elvtárs ezekkel vitába száll. Pénteken közli, hogy az írókkal szemben repressziót kell alkalmazni, és szombaton Kállainál kijelenti, hogy legjobb lenne ezt nem tenni, mert ki vagyunk téve, hogy az ügyészségnél kiengedik őket és nehéz bizonyítékokat szerezni. Mátyás elvtársnak tudnia kellene, hogy ha csak az újságcikkeket szedik össze, akkor is igen sok bizonyíték áll rendelkezésre. Ilyen okok miatt kellett Mátyás elvtársat leváltani. Ez a dolog minket nyugtalanít. Mátyás elvtárs beszélgető viszonyban van az írókkal. Telefonon érdeklődnek nála, hogy mi van az írókkal, erre ő biztosítja őket, hogy ezekkel csak törvényes eszközökkel fogunk bánni, ha lesz valami ellenük, bíróság elé lesznek állítva, ha nem, akkor kiengedik őket. Szerintem a politikai rendőrségnek nincs joga szóba állni ilyen érdeklődőkkel.”⁴⁹

Ezen az ülésen jelentette ki Kádár János: „A politikai rendőrség nagyon fontos dolog... Az a rendőrség a normális, amely mindenkit le akar tartóztatni.”⁵⁰

A kiemelt jegyzőkönyvrészlet egyértelműen megerősíti, amit akkor és azóta is sokan feltételeztek, de bizonyítani nemigen tudtak: a pártvezetés rendelte el a letartóztatásokat, s ugyancsak a pártvezetők döntöttek az eljárások további menetéről. Kifejtették koncepciójukat politikai ellenfeleik bűnösségéről, amely aztán eljutott a rendőrséghez, az ügyészséghez és a bírósághoz. Kádár például ezen az ülésen Nagy Imréék szervezett „ellenforradalmi” tevékenységének kezdetéről így beszélt: „Már 1955 nyarán, állítom, hogy szervezett frakcióként működött a Nagy Imre-csoport... szervezett frakció-összekötőkkel... Mindenféle becsukott és megbántott embert megkerestek és toboroztak. Elkezdték Kállait szidni, utána engem, mert nem voltak velem megelégedve...” Az október 23-a utáni napokról is kialakított egy koncepciót. Szerinte Nagy Imrééknek „legalább három központjuk volt. Az egyik az Akadémia utcában a balfenéken, a másik az Írószövetségben, a harmadik a Budapesti Főkapitányságon, összekötőkkel, küldöncökkel, telefonszolgálattal, amely a felkelés alatt is rendezesen működött.” Az ellenállás időszakának történéseit úgy csoportosította és kapcsolta össze, hogy velük Nagy Imre és közvetlen munkatársai „ellenforradalmi szerepét” bizonyíthassa: „Nézzük meg, mi történt november 4-e után. Létrehoztak új központokat: az értelmiség forradalmi bizottságát. Ott sem az értelmiség kérdéseivel való foglalkozásról volt szó. Azután megszervezték a Budapesti Központi Munkástanácsot, meg ott volt az Írószövetség és Újságíró Szövetség, mint központ.”⁵¹

A népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezett összeesküvés teóriája tehát, amelyért az akkori bizalmas büntető törvénykönyv szerint a bíróságok halálbün-

⁴⁸ Mátyás László 1956. december 6-tól 1957. február 14-ig volt az Országos Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztályának a vezetője.

⁴⁹ MOL 288. f. 4. cs. 5. ó. e. 117–118. pp. Megjelent újságcikkek az 1953 óta érvényben lévő törvény szerint nem képezhetik a vád tárgyát. Nezvál Ferenc igazságügy-miniszter az MSZMP IB 1957. május 21-i ülésén az 1914-es sajtótörvény visszaállítását szorgalmazta.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

tetést is kiszabhattak, már a kiemelt politikai perek előtt fél évvel, a Nagy Imre és társai-per előtt másfél évvel a végrehajtó szervek rendelkezésére állt. Az Írószövetségnek és az íróknak a fentebbi konstrukcióban megkülönböztetett hely jutott.

Még kevés tudható arról, hogy milyen szerepe volt a szovjet pártvezetésnek a magyar írók ellen indított eljárásokban. Az eddig nyilvánosságra került iratok szerint értesüléseik az írók forradalom előtti és alatti tevékenységéről egyoldalúak, olykor tévesek voltak. A szovjetek véleményét ezek az elferdített vagy hamis információk, valamint az írókkal szembeni előítéleteik alakították. Jól példázza a lentebb idézendő jegyzőkönyvrészlet. A lengyel párt- és állami vezetők (1957) május 24-25-én Moszkvában tanácskoztak szovjet kollégáikkal. Ezeken a megbeszéléseken a forradalom és Nagy Imre is többször szóba került. A lengyelek (Gomulka, Cyrankiewicz stb.) mérsékletre, belátásra intették a bosz - szúállást követelő szovjeteket (Hruscsovot, Bulganyint, Zsukovot, Mikojant stb.). Hruscsov (félre)tájékozottságának bizonyítására őt magát idézzük: „A felkelés első napján, amikor a gazemberek megtámadták a gyárakat, a munkások kikergették őket és védték a gyárakat. Ha Gerőnek lett volna jelleme, másképp lett volna. De ő megbukott. A Központi Vezetőség szétesett. Ők saját maguk nem vetemedtek volna erre. Nagy Imre, Donáth, Losonczy és más írók [Az én kiemelésem – S. É.] lázítottak... A munkások és a kommunisták számára érthetetlen lesz, ha Nagy Imrét nem ítélik el. Egyetlen munkásból vagy parasztokból álló egység sem harcolt a szovjet csapatok ellen.

Zsukov: Az értelmiség harcolt.

Hruscsov: Írók, újságírók.

Jedrychowski: Nem volt ott annyi író.

Hruscsov: Ez egy szervezet volt. Nem azt kell tekinteni, hogy személy szerint ki vett részt, csak azt, hogy kinek a vezetésével és milyen jelszavakkal lép fel. Kolcsaknak és másoknak is voltak munkásegységeik. Végül is *a magyarok fognak erről dönten*i, *de mi így gondoljuk.*” [Az én kiemelésem – S. É.]⁵² nekünk azt, hogy mi a Déryt börtönben tartjuk, mi meg nézzük el nekik azt, hogy ők az ő Déryjüket nem tartják börtönben.”

A VIZSGÁLAT MEGINDUL

A két fentebb ismertetett február végi (25-i, ill. 27-i) jelentés után másfél hónappal az események újabb fordulatot vettek. A feltehetően nagy intenzitással folyó nyomozás következményeként a BM Vizsgálati Osztály munkatársai további írók letartóztatását javasolták.

Az április 8-i jelentés tényekkel és érvekkel alátámasztva bizonyítja, hogy az „eseményekért leginkább felelősségre vonható írók” szabadlábon vannak. A jelentés ismeretlen összeállítója hét nevet sorolt fel. Mindegyikhez a „bűnösséget” alátámasztó bőséges bizo-

⁵² Hruscsov: „Nagy Imre volt a zászló.” Közli: Tischler János, *Népszabadság*, 1993. június 16. 11. p. Más jel is utal arra, hogy a szovjet és a magyar, ill. a lengyel pártvezetők véleménye nem mindenben egyezett meg egymással. Kádár János a lengyel és a magyar politika eltéréseiről beszélve az egyik központi bizottsági ülésen Déryvel példálózott: „Gondolom, a dolog valahogy úgy áll, hogy a lengyel elvtársak harcolnak a szocialista útért, a szocializmusért, legalábbis a párt java és a vezetőség, és talán ezt feltételezik rólunk is... akkor mindjárt könnyebb elnézni nekünk azt, hogy mi a Déryt börtönben tartjuk, mi meg nézzük el nekik azt, hogy ők az ő Déryjüket nem tartják börtönben.” MOL 288. f. 4. cs. 10. ő. e. 125. p. Az 1957. június 22-i ülés jz.

nyító anyagot mellékelte. A hét név: Déry Tibor, Tamási Áron, Tamási Lajos, Kuczka Péter, Erdei Sándor, Benjámin László és Örkény István. Felsorolt tetteiknek egy jogállamban természetesen nem lehettek volna büntetőjogi következményei.

A hatoldalalás jelentés utolsó bekezdése tartalmazza a „javaslatot”: „Az Írószövetség ellenforradalmi tevékenységének teljes felderítése céljából javasoljuk Erdei Sándor, mint az Írószövetség főtükára és Déry Tibor elnökségi tag őrizetbe vételét. A többi felsorolt író javasoljuk – szabadlábban hagyásuk mellett – terheltként kihallgatni és a vizsgálat eredményétől függően felelősségre vonni.”⁵³ Tamási Áron neve – ellentétben a február 27-i javaslattal – ekkor már nem volt a letartóztatandók között: feltehetően időközben „felsőbb szinten” döntöttek szabadon hagyásáról. Erdei Sándort nem vették őrizetbe, Déry Tibor letartóztatásáról pedig csak áprilisban döntöttek. A le nem tartóztatottakat is gyakran idézték azonban kihallgatásra (s a későbbiek folyamán a perekben vallomástételre).

A nyomozószervek tehát az általuk összegyűjtött és értékelt „bizonyítékok” alapján tettek újabb és újabb letartóztatási javaslatokat, s ezzel túllépték szerepkörüket, amely úgy tűnik, csak az ideológiai párthatározatok igazolására, a számukra kiosztott feladatok végrehajtására korlátozódott. Talán ezzel is magyarázható, hogy javaslataikat szinte kivétel nélkül figyelmen kívül hagyták, nyilván fontosnak ítélt politikai érdekekre hivatkozva. Feltehetően Déry letartóztatásában sem a nyomozó szervek javaslata döntött, hiszen akkor – a BM Vizsgálati Osztálya február végi javaslatának megfelelően – Dérynek már hónapokkal korábban rendőrségi őrizetbe kellett volna kerülnie.

Április és május folyamán a vizsgálat a vidéken élő írókra is kiterjedt. A BM Vizsgálati Osztályának vezetője a rájuk vonatkozó, a kihallgatások során szerzett információkat megküldte az illetékes megye politikai nyomozó osztálya vezetőjének. (Miskolcon Szekrényesi Lajos, Pécsen Szántó Tibor, Debrecenben Egri Lajos író figyelését javasolta, tevékenységükről tájékoztatást kért.)⁵⁴

A Vizsgálati Osztályon kimutatást készítettek azokról az írókról, akiket kihallgattak. Ebben felsorolták azoknak a nevét is, akikre a kihallgatottak adatokat szolgáltatottak. Az iraton feltüntetett dátum: április 19.⁵⁵ Ennek a napnak éjszakáján vették őrizetbe Déry Tibort, 21-én pedig betiltották az Írószövetség működését.⁵⁶

A pártvezetés, s mindenekelőtt Kádár, Déry Tibort tartotta leginkább felelősnek az „ellenforradalom” előkészítéséért. Letartóztatásával mégis vártak április közepéig. Déry letartóztatása összefügghetett a Nagy Imréék elleni rendőrségi eljárás kezdetével, amelyre Kádár János március 21–27-e közötti moszkvai tárgyalásai után került sor. A rákövetkező

⁵³ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 10. p.

⁵⁴ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. 109., 112., 116. p.

⁵⁵ Déry és tsi. Op. 66. d. 30. k. 318–323. pp. A kihallgatott írók: Csoóri Sándor, Csontos Gábor, Kuczka Péter, Sarkadi Imre, Rideg Sándor. Rideg kihallgatásáról külön jelentés is készült, feltehetően azért, mert a rendőrség fontosnak ítélte az író minden alapot nélkülöző információit.

⁵⁶ „Feloszlatták az Írószövetséget. A Magyar Írók Szövetsége működését felfüggesztő határozat után folytatott vizsgálat során megállapítást nyert, hogy az Írószövetséget a szövetség tagjainak egy tevékeny csoportja a Magyar Népköztársaság társadalmi rendje elleni támadás eszközeként használta fel. Ezért a belügyminiszter az Írószövetséget feloszlatta.” (*Élet és Irodalom*, 1957. április 26.) A január 19–20-i „nagy begyűjtés” az Írószövetség január 17-i felfüggesztését követte, Déry letartóztatása egy nappal megelőzte az Írószövetség adminisztratív felszámolását.

két hétben letartóztatták a Romániában fogságban lévő politikusok többségét, utoljára Nagy Imrét (április 17-én).

Április elején létrehozták a kiemelt politikai ügyek tárgyalására a Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsát. A bírósági eljárások sorát az ősz folyamán két íróper nyitja majd meg, amelyet 1958. január 18-án a Nagy Imre és társai elleni vádemelés, majd több hónapos halasztás után a Nagy Imre és társai elleni per követ. Az írók elleni eljárások mintegy előkészítették a „nagy politikai pert”, Nagy Imre és társai perét.

A KIHALLGATÓTISZT DOLGOS HÓNAPJA

Virág György rendőrnyszázados és hasonló munkakörben dolgozó tisztársai május elején a korábbiaknál intenzívebb munkába kezdtek.

A rutinszerűen folyó kihallgatások – a letartóztatottaké, az előállítottaké, a tanúként beidézeteké – tovább folytatódtak, mint ahogy nem szakadtak meg az egyéb munkák sem (házkutatóskor lefoglalt anyagok értékelése, a letartóztatás meghosszabbításához szükséges ügyészi iratok beszerzése, állandó információcsere a társosztályokkal, mindenekelőtt az ún. hálózati osztállyal, javaslatok, jelentések készítése, a kollégák napi irattermésének, mindenekelőtt a kihallgatási jegyzőkönyveknek elolvasása stb.). A kihallgatások feljebbvalóik által kidolgozott koncepció szerint folytak. A kihallgatóknak főként arra kellett kérdeznük, hogy a letartóztatott milyen kapcsolatban állt Nagy Imrével és csoportjával, valamint hogy mekkora a gyanúsított felelőssége az „ellenforradalom szervezett előkészítésében”.

A főnöki eligazítás ellenére a lényegét illetően azonban továbbra is bizonytalanságban voltak. Nem tudták, hogy a lefogottakat milyen indoklás kíséretében adhatják majd át az ügyészségnek. „Munkájuk” intenzitásának növelésével reméltek konkrétumokhoz jutni, s minél előbb elérni azt a szintet, amikor a nagyszámú letartóztatott közül kiválaszthatják majd a bíróság elé állítható csoportokat, ill. személyeket.

A források külön csoportját képezik az úgynevezett „napi jelentések”. Ezek alapján rekonstruálható a vizsgálat menete, s megismerkedhetünk a nyomozás „operatív”⁵⁷ szakaszának mechanizmusával is.

1957. május elejétől június elejéig Virág György rendőr százados 21 darab, átlagban háromoldalas napi jelentést írt. A 19 keltezett napot feltüntető dokumentumsorozat – két alkalommal ugyanis egy napon két különböző jelentés készült – kb. 70 nevet tartalmaz. Ennek valamivel több, mint harmada letartóztatott „író”, a többiek általában szabadlábban lévő tanúk. Az „írókat” azért tettem idézőjelbe, mert a jelentések címével ellentétben a vizsgált húsz „írónak” valójában alig a fele író, a többiek politikusok, újságírók, tudósok, tanárok. A vizsgálat alá vont húsz személy: Déry Tibor, Fekete Gyula, Háy Gyula, Lakatos István, Molnár Zoltán, Varga Domokos és Zelk Zoltán, Márkus István, Tardos Tibor és Tóbiás Áron, valamint Batár Attila, Erdős Péter, Józsa Péter, Gimes Miklós, Kardos László, Kemény István, Lócsei Pál, Novobáczky Sándor, Péters László és Zimányi Tibor. (A felsoroltak nem fogják át a börtönben lévő írók, újságírók teljes körét. Többeket – például

⁵⁷ A letartóztatottak elleni eljárás első (vizsgálati) szakasza a rendőrségi (belügyi) szakasz, amelyet az ügyészségi, majd a bírósági szakasz követ. A vizsgálati szakaszt gyakran operatív szakasznak is nevezik. A rendőrségi szakasz iratai a levéltárakban operatív iratok néven találhatók.

Gáli Józsefet, Obersovszky Gyulát, Eörsi Istvánt – más, kiemelt ügyekhez kapcsolva vontak eljárás alá.)

Minden jelentés egy statisztikai kimutatással kezdődik, amely a következő rubrikákból áll: vizsgáló, gépirónó, letartóztatott, előállított. A vizsgált időszak első két hetében minden munkanapon hét vizsgálóra 14, ill. 12 letartóztatott, valamint két előállított jutott, az utolsó két hétben mind a vizsgálók, mind a letartóztatottak száma jelentősen megnövekedett: 10, ill. 22 (23) főre. Mindvégig mindössze egy gépirónó áll rendelkezésükre: az irattermelés intenzitásához viszonyítva ez meglepően kevés. Igaz, a kihallgatási jegyzőkönyveket általában a kihallgatótiszt kézzel írta, majd nyilván a gépirónószlegnek adta át. Ide kerülhettek azok az általában igen terjedelmes önvallomások is, amelyeket a lefogottakkal írtak. (A foglyokat azzal az utasítással ültették asztalhoz, hogy írjanak le mindent, ami október 23-a előtti, alatti és utáni tevékenységükről eszükbe jut.⁵⁸ A különböző időpontban papírra vetett vallomásokat egybevetették, keresték az ellentmondásokat.)

Nem tudható, hogy Virág milyen indítékból tette jelentései élére a szövegeivel közvetlen összefüggésben nem lévő kimutatásokat. Jelentéseinek nincsen címezettje. Némelyiken olvashatók az ORFK II. Főoszt. Vizsgálati Osztálya vezetője, Szalma József órnagy széljegyzetei, némelyiken kézzel írva szintén az ő neve látható, valamint ritkábban a mindig másként írt „Deutsch” vagy „Dancs et.” Nyilván nekik továbbították az irat egy példányát. (A megmaradt jelentések egy része eredeti, más része másolati példány.)⁵⁹

A napi jelentéseknek két főszereplője van: Gimes Miklós és Déry Tibor. Gimes tizenkilencszer, Déry tizenhétyszer került kihallgatója elé. Háy Gyulát tizenegyszer vezették Virág századoshoz,⁶⁰ míg további nyolc letartóztatottat csak egy-két alkalommal. Ekkor állt össze az első, az úgynevezett „kis fróper” vádlottainak köre, bár ekkor a vizsgálók még két párosban – Fekete Gyula és Molnár Zoltán, ill. Varga Domokos és Tóbiás Áron – gondolkodtak a későbbi négyessel szemben. (A kihallgatások nyomán tartóztatták le május 23-án Tóbiás Áront.) Ekkor formálódott a Kardos László és társai ügy: a már letartóztatottak közé került Bohó Róbert is (május 31-én), s tervezték Ádám György őrizetbe vételét is.⁶¹ Egy gyanúsítottat szabadon engedtek.⁶²

Gimes Miklós, aki a Nagy Imre-per egyik vádlottja lesz, és akit a perben 1958 júniusában halálra ítélnék, a letartóztatása utáni első hónapokban még csak egyike azoknak

⁵⁸ A hatóság a kézzel írt vallomásokat címmel látta el (X. Y. sk. feljegyzései), majd több példányban legépelte. Közülük nyomtatásban is megjelent: *Kardos László börtöntrásai 1957–1963*. Sajtó alá rendezte: Pogány Mária, Bp., Gondolat 1992. és Lakatos István: *Periratok, 1957/58. I–II. rész. Kortárs*, 36. évf. 2. és 3. sz. 4–25., ill. 109–128. pp. Újabb kiadása: Lakatos István: *Paradicsomkert. Összegyűjtött versek és szépprózai munkák*. Függelék. Békéscsaba, Tevan 1993. 493–538. pp.

⁵⁹ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 11–77. pp. A továbbiakban valamennyi idézet innen származik.

⁶⁰ A név kiírásának ezúttal azért van jelentősége, mert az elemzett időszakban nemcsak egy kihallgató foglalkozott a napi jelentésekben felsoroltakkal. Déry Tibort például László István százados is rendszeresen kihallgatta, június 10-én összefoglaló jelentést is készített róla.

⁶¹ 1957. november 14-én tartóztatták le. Őrizetbe vétele készletelésében alapvetően az játszhatott szerepet, hogy Ádám koncepció eljárás keretében éveket ült Rákosi börtönében. 1958 nyarán tartott perében Bohó Róbert mellett vádlott-társa lesz többek között Pozsár István is, akit 1956 decemberében vettek őrizetbe. Pozsár neve a napi jelentésekben kétszer fordul elő: az első alkalommal Déry Tiborra, a második alkalommal Gimes Miklórra hallgatták ki.

⁶² Bognár Lászlót, aki Kemény István, Dolgos Sándor és Batár Attila egybehangzó vallomása szerint nem tartozott röpiratkészítő és -terjesztő csoportjukhoz, sőt, nem is ismerték.

az újságíróknak, akiknek bíróság elé állítását előkészítik. Az ő személye kezdetben abba a prekoncepcióba illeszkedett, mely szerint az írókat, újságírókat csoportokra osztva, esetleg egyénileg kell felelősségre vonni, mintegy előkészítve és alátámasztva a „nagy politikai pert”, a Nagy Imre és politikustársai elleni eljárást. Gimes a fentiekben felsorolt húsz letartóztatott – többségükben író, újságíró – közül az egyike azoknak, akit kiemelnek majd ebből a körből, s közülük is az egyetlen, kinek ügyét, miután „ellenforradalmi tevékenység” a kezdetben feltételezettnél súlyosabbnak minősítik, a legfontosabbnak ítélt ügyszög, a Nagy Imre és társai-perhez kapcsolják.

Gimes Miklós kihallgatásai során határozottan tagadta, hogy bármiféle kapcsolata lett volna az Írószövetséggel. Azt a feltételezést is visszautasította, hogy politikai ellenzéki csoportot szervezett volna: „Vallja, hogy meglátása szerint az MDP tagjainak mintegy 50%-a 1956-ban a vezetéssel szemben állt...” A jelentést átolvasó osztályvezető a kiemelt szóhoz a margón a következő megjegyzést fűzte: „Ilyet ne jegyzőkönyvezzünk, a meglátására nincs szükség. Ne találgasson. Ha tudja, hogy kivel [egy szó olvashatatlan], név szerint jelölje meg és bizonyítsa állítását.”

A „napi jelentések” jellemzésére még két Gimessel kapcsolatos idézet két, ill. három héttel későbből: „Gimes Miklós 39 éves, értelmiségi származású újságírót kihallgattuk. Nevezett a kihallgatásán érdemleges vallomást nem tett. Gimes lakásán házkutatást tartottunk. A lakásán ügyével kapcsolatban semmiféle anyagot nem találtunk.” (Május 21.) „Gimes Miklós... mellé »Márton« fedőnevű ügynököt terveztük bevezetni. Nevezettet az Országos Börtönből átszállítottuk és alkalmatlansága miatt elálltunk Gimes mellé való bevezetésétől.” (Május 28.)

Déry Tibor ügyében nagy intenzitással folyt a nyomozás. Kihallgatója csaknem egy tucat tanúval „foglalkozott”, kihallgatásukra külön „intézkedési tervet” készített. Legtöbbjük maga is letartóztatott volt, író azonban nem volt közöttük. Virág százados a legtöbb tanút Déry munkástanácsi szerepléseiről kérdezte. Déryvel pedig elemeztette, értelmezte felszólalásait, cikkeit, mindenekelőtt 1956. nyári Petőfi körüli beszédét, valamint a forradalom alatt és után az Írószövetségben, ill. a munkástanács-üléseken általa mondottakat.

„Déry Tibor ügyében a mai napon – olvasható a május 11-i jelentésben – a házkutatási anyagot értékeltük [tehát csaknem egy hónappal az író letartóztatása után! – S. É.]. Itt találtunk egy zsebnaptárt, amelyben Déry felesége 1956. februártól dátumszerűen bejegyezte azon találkozások időpontjait, amelyek férje és Nagy Imre csoportjához tartozó személyek – Nagy Imre, Losonczy, Vásárhelyi, Benjámin, Haraszi, Rajk Júlia, Újhelyi Szilárd, Méray, Gimes, Zelk – között történt, részben saját lakásukon, másrészt más írók lakásán.” Az osztályvezető őrnagy a fentiekhez a következőt fűzte: „Később Déryt ki kell hallgatni erre.” „A fenti zsebnaptárt ill. bejegyzéseket dokumentumként felhasználjuk” – folytatódik a jelentés. Szalma őrnagy elégedett megjegyzése a margón: „A kihallgatásoknál sokat fog ez segíteni.”

A rutinszerűen folyó kihallgatások menetében némi zavart okozott, hogy május végére Déry egészségi állapota erősen megromlott. A jelentések egyre súlyosbodó tüneteiről – szédülés, ájulás – is beszámolnak.

A nyomozás megrekedt, de elsősorban nem Déry egészségi állapota miatt. „Ahhoz..., hogy teljes mértékben és tárgyilagosan bizonyítsuk Déry ellenséges tevékenységét, szükséges szabadon lévő tanúk kihallgatása” – írja fentebb már idézett jelentésében László százados.

Bár a bizonyító anyag még korántsem volt teljesnek mondható, a BM Vizsgálati Osztályán elkészült az az összefoglaló jelentés, amelyben a lefogott írókat és újságírókat

már „bűnösségük” sorrendjében rangsorolták. A bevezető részben az Írószövetség állíttatik pellengérré, majd a vád alá vonandók következnek. Első helyen Déry Tibor: feltételezett bűnössége kilenc vádpontba szedve az „ellenforradalom szellemi előkészítésétől” kezdve egészen a december 28-i írószövetségi taggyűlési felszólalásáig. A jelentés szerzője az író – ügyének lezárása után – javasolja a népbíróságnak átadni „államellenes szervezkedés tevékeny támogatásának büntette miatt”. (Ez a január 10-i javaslatához képest „bűncselekményének” jóval enyhébb megítélését jelenti.) Ugyanez a javaslat Háy Gyula, Zelk Zoltán esetében.

Az alább felsoroltaknál „bűncselekményük” kevésbé súlyos voltára csupán a „tevékeny” jelző elhagyása utal („Bűnük”: „államellenes szervezkedés támogatása.”): Lócsei Pál, Novobáczky Sándor, Tardos Tibor, Lakatos István, Sándor András, Tóbiás Áron, Varga Domokos, Molnár Zoltán, Fekete Gyula. Az utóbbi négy személy ügyének együttes tárgyalását javasolták. Gimes Miklós neve a dokumentumban a negyedik helyen szerepel, cselekményét azonban súlyosabbnak minősítették az első hároménál: államellenes szervezkedés kezdeményezésének büntetével vádolták.⁶³

E jelentéssel csaknem egy időben az ügyész is véleményt nyilvánított. Nagy Imre és társai bűnügyében szerinte a vizsgálat „a törvényesség legteljesebb betartásával folyik”,⁶⁴ a „letartóztatott frókkal kapcsolatban” azonban „felmerül néhány probléma”. Dr. Béres Miklós nem értette, miért éppen a lefogottak ellen indult eljárás, míg az ugyanazon cselekményeket elkövetett írók, főként a Magyar Írók Szövetsége elnökségének forradalom alatt és után aktív tagjai szabadlábon vannak: „Helyesnek tartom – írja az ügyész –, hogy nem a kollektív felelősségre vonás alapján történt a letartóztatásokban a döntés és csak néhány személy letartóztatását engedélyezték. Hibásnak tartom azonban a személyek kiválasztását, mert a személyek kiválasztása sokszor a közhangulat alapján és nem a bizonyítékok mérlegelésével történt, a legfelelősebb személyek letartóztatását nem engedélyezték. Így nehézséget okoz egyes vádpontok megkonstruálása, és a törvényesség szigorú betartásával sok cselekmény vonatkozásában el kell tekintenünk a vádemeléstől éppen amiatt, hogy a cselekmény irányítói, aktívabb előmozdítói ellen eljárás nem indult meg. Vannak olyan letartóztatottak is, akik lényegében ellenforradalmi magatartást tanúsítottak, de éppen a fent kifejtettek miatt nem lesznek vád alá helyezhetőek. Ellenük a további nyomozást meg kell majd szüntetni. Így pl. sok bűncselekményben vezetőként és aktív tettestársként szerepel többek között Erdei Sándor, Kuczka Péter, Veres Péter és még mások. Ezeknek felelősségre vonása nélkül mellőzni kell Déry Tibornál, Háy Gyulánál, Zelk Zoltánál egyes cselekmények büntetőjogi üldözését, mert az összefüggéseiből kiragadva törvényellenes lenne a tényállás rögzítése.”

Az ügyész szerint az október 23-a előtt keletkezett és nyilvánosságra hozott versek, cikkek miatt nem lehet szerzőik ellen vádat emelni, mivel ezek az írások akkor nem képezhettek bűncselekmény tárgyát. Megemlítette például Novobáczky Sándor, Tardos Tibor, Háy Gyula és Déry Tibor írásait, utóbbinál még Petőfi körüli felszólalását is ide sorolta.

⁶³ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 167–186. pp. 1957. jún. 12. Virág György r.ny. szds. Kézszel ráírva az első oldalon: „Déry pénze 40 000 Ft Kiadó Vállalat – vélemény + Tildy nyugdíja”.

⁶⁴ Déry és tsi. Op. 65. d. 28. k. 165–166. pp. 1957. jún. 10. A további idézetek is innen. A kiemelések tőlem származnak.

Az is leszögezte, hogy az eljárásoknál a november 4-e utáni magatartás veendő figyelembe. Ezt a kádári propaganda is előszeretettel hangoztatta, főként november–decemberben, a gyakorlatban azonban nem ez érvényesült. Az írók, újságírók elleni eljárásra aligha kerülhetett volna sor, ha ezt az elvet szigorúan betartják, Novobáczky Sándor és Tardos Tibor esetében semmiképpen.⁶⁵

Június második felében a kihallgatók tovább folytatták rutinmunkájukat. „Varga Domokos és társai” ügyében – ez a megjelölés egy június 21-i jelentésben fordul elő először – a vizsgálat lezárult, valamint a kihallgatók elkészítették azokat a jelentéseket, „amelyek a Nagy Imre ügyben tanúként kihallgatandó őrizetesekről szólnak.”⁶⁶

Gimes Miklós neve június 21-én utoljára fordul elő a napi jelentésekben. Feltehetően ezekben a napokban külfönítették el Kardos László, Márkus István, Pozsár István és Bohó Róbert, valamint Novobáczky Sándor ügyét is, róluk ugyanis ekkortól már nem szólnak a napi jelentések.

Megkezdődött a szabadlábon lévő íróársak kihallgatása. Tamási Áront és Erdei Sándort nem egy-egy személy ügyében, hanem általában az írókra hallgatták ki. Zelk Zoltán ügyében többek között Benjámín Lászlót, Hámos Györgyöt és Kuczka Pétert idézték be vallomástételre. A napi jelentésekben található összefoglalók híven adják vissza a sokszor többórás kihallgatások lényegét. A tanúvallomásokot tartalmazó jegyzőkönyveket egyébként a letartóztatott a vizsgálat befejezésekor elolvashatta. Így jut majd Déry tudomására íróbarátainak, íróársainak június végén tett tanúvallomása.

A NYÁRI FORDULAT

A Politikai Nyomozó Főosztályon az írók és újságírók ellen folyó vizsgálat 1957 nyarán jutott újabb stádiumába az MSZMP június 27–29-i országos értekezlete, ill. az MSZMP KB Politikai Bizottságának *A belső reakció elleni harc néhány kérdéséről* hozott július 2-i határozata után.

Az országos értekezletet megelőző június 22-i központi bizottsági ülésen többen – elsősorban maga Kádár – követelték a megtorlások szigorítását. Kádár János a törvényesség kérdésére is kitért, sajátosan értelmezve azt: „Természetesen mindenkinek módja van fecsegni, meg mesélni a jó szándékairól, a Rákosi bűneiről, meg a Sztálin bűnéről, meg a Kádár bűnéről stb. stb. Nálunk most a vizsgálat törvényes eszközökkel folyik, és olyasfajta veszély nincs, hogy valakit tőle kikényszerített vallomás alapján ítéljenek el. Ez vonatkozik természetesen az írókra is, meg olyan emberekre, mint a Tildy, a Bibó meg nem tudom én, kicsoda, hogy itt csupa »hon megmentőjével« állunk szemben, amikor a vizsgálatról van szó... ha a vizsgálat megfelelő állapotba jut, akkor *a dolog politikai részét KB elé kell hozni.* [Az én kiemelésem. S. É.] De természetesen fenntartva azt az elvet, hogy aki átment az ellenség táborába, ugyanolyan ellenség, mint aki ott született... Ez a mi politikai vonalunknak az egyik fő vonása, ez az ellenség elleni harc.”⁶⁷

⁶⁵ E két nevet az ügyész is említette. A továbbiakban kiderül, hogy az „illetékesek” semmit sem fogadtak meg az ügyész tanácsaiból.

⁶⁶ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 88. p.

⁶⁷ MOL 288. f. 4. cs. 10. ő. e. 4. p. 1957. június 22.

Ugyanezen a központi bizottsági ülésen Major Tamás a bírósági ítéletek következetlenségeire hívta fel a figyelmet. Szóvá tette, hogy Gáli József író és Obersovszky Gyula újságíró első fokon egy, ill. három évet kapott, míg a fellebbviteli tárgyaláson halálos ítéletet róttak ki rájuk. (Gáli József Major tanítványa volt, Major Tamás meg akarta menteni az életét.) Biszku Béla válaszában elmondta, hogy az első fokú ítélethozatal előtt „leült Nezvállal” (Nezvál Ferenc igazságügy-miniszterrel) tárgyalni, de már nem emlékszik pontosan, kinél hány évben állapodtak meg. Az volt az elvük, mondotta, hogy az előkészítőt különösen szigorúan kell büntetni, „de változtatni lehet” – tette hozzá.⁶⁸ Kádár János Obersovszkyt találta bűnösebbnek: „Gáli, vagy hogy a fenébe hívják, azt hiszem, nem az volt ott a »fő figura«. Nagy különbség az Obersovszky és annak a Gálinak a szerepe, s ugye itt egy kaptafára húzták őket.”⁶⁹ A nemzetközi tiltakozás mellett a KB-ülésen elhangzottaknak is szerepe lehetett abban, hogy a halálos ítéletet megsemmisítették: Obersovszky Gyula életfogytiglanit, Gáli József tizenöt évet kapott.

Kádár János az országos értekezlet első napján az igazságszolgáltató szervek pártirányításáról a következőket mondotta: „Mi semmiféle törvénytelen eszközt nem engedünk meg most sem és nem engedhetünk meg a jövőben sem... Szigorú, de igazságos legyen az ítékezés. El lehet mondani, hogy a mi igazságügyi szerveink most általában jól dolgoznak. Persze, mindenféle zökkenőkkel ment ez a dolog, mert novemberben bizony a bírók se nagyon szívesen voltak szolidárisak a kormánnyal... Aztán, amikor az ilyenkor szokásos döcögéssel nekilendültek – kicsit túl is csúsztak, s most megint valahogy helyre kell őket igazítani. Most nincs olyan gyakorlat – s ez nem is lenne helyes –, hogy a bírókat utasítsuk: ezt és ezt ennyire és ennyire kell ítélni.”⁷⁰

Az országos értekezleten Kádár János és Révai József véleménye az értelmiségiekről, s köztük az írókról, lényegében megegyezett. Kádár János: „Mi a szerepe az értelmiségnek az ellenforradalmi lázadásban? Egyesek bűnösök az ellenforradalomban. Déry és Háy és még mások bűnösségéhez nem fér kétség. A bűnösöket meg kell büntetni. Nagyon sokan viszont csak hibáztak.”⁷¹ Révai József: „En az MDP illetékes fórumain...sohasem üvöltöttem együtt a farkasokkal, a Háy, a Déry és más ilyenfajta farkasokkal... Az írók egész munkája, programja október előtt és októberben tulajdonképpen azt jelentette, hogy ők az értelmiség számára követelték a munkásosztály helyett a vezető szerepet... A bűnösöket az értelmiség körében is meg kell büntetni, de a szigor politikáját – a konszolidálás előrehaladásának megfelelően – párosítani kell a megbékélés politikájával.”⁷²

Az országos értekezletet követően hozott július 2-i KB-határozat első, rövid fejezete az „eredményeket” összegzi: „1956. november 4-e után a szovjet csapatok segítségével a Fegyveres Erők Minisztériuma – a karhatalommal együtt – jelentős csapásokat mért az ellenforradalom erőire. Feloszlatta a nagybudapesti, ill. kerületi munkástanácsokat. Az Író-

⁶⁸ Uo. 113. p.

⁶⁹ Uo. 118. p.

⁷⁰ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Bp., Kossuth K., 1957. 43. p.* Ez utóbbi állítása ellentmond az értekezletet megelőző KB-ülésen elhangzottaknak. Kádár János következetlenségeire a korábbi és a későbbi időszakokból is számos példát lehetne idézni. Az sem volt ritka eset, hogy ugyanarról másként beszélt a pártvezetés és a párttagság előtt. Sikertült ugyanakkor azt is elérnie, hogy a PB és a KB-üléseken elhangzott bizalmas jellegű közlések e testületeken belül maradjanak.

⁷¹ Uo. 60. p.

⁷² Uo. 146. és 154. p.

és Újságíró Szövetség működési jogainak felfüggesztésével, majd betiltásával nagyrészt szétverték az ellenforradalom belső nyílt ideológiai központjait is.⁷³ A határozat a korábbiaknál gyorsabb, „osztályharcosabb” munkát, keményebb „harcot” kíván a Belügyminisztériumtól, az ügyészségtől és a bíróságtól: az előttük „álló közvetlen fő feladat, hogy csapásait az ellenforradalom előkészítésében és szervezésében résztvevőkre, valamint az ellenforradalom alatt létrejött ellenforradalmi szervek vezetőire, a szervezetek osztályidegen tagjaira és a fegyveres alakulataik tagjaira mérjék”. Itt már nem esik szó az írókról: az osztályidegen származást, a horthysta múltat, a fegyveres harcot nehezen lehetett volna a letartóztatott írókra bizonyítani. Az eljárások meggyorsítása azonban rájuk is vonatkozott. A párthatározat a Belügyminisztériumnak a vizsgálatokra négy hónapos határidőt szabott, az ügyészségi és a bírósági szervek feladatává tette, „hogy a Belügyminisztérium által felfedett és dokumentált ellenséges cselekmények elbírálásában mind a vádirat, mind az ítélet tükrözze a proletárdiktatúra elnyomó funkcióit.”

A letartóztatott írók ügye a párthatározatot követően többé nem tartozott a kiemelt jelentőségű politikai ügyek közé. Pontosabban ekkor dönthettek úgy, hogy a politikusok, valamint az írók és az újságírók elleni eljárást elkülönítik egymástól. Az írók elleni vizsgálat új szakaszát jelzi, hogy egy július végi írókkal, újságírókkal foglalkozó újabb összefoglaló jelentésben Gimes Miklós, Márkus István és Lakatos István neve már nem szerepel az eljárás alá vontak listáján.⁷⁴ A július végi fentebb említett összefoglaló jelentésben Gimes Miklós „helyére” – Déry Tibor, Háy Gyula és Zelk Zoltán mellé negyediknek – Tardos Tibor került. Az írók, újságírók „bűncselekményét” ebben a jelentésben ugyanúgy minősítették, mint a júniusiban, amelyet még a fentebb ismertetett párthatározat meghozatala előtt állítottak össze. A „bűnlista” a júniuséhoz képest alig bővült. A Déry Tibor elleni vádpontok közé ekkor került be például az az interjú, amelyet az író január közepén adott egy olasz baloldali lapnak.

A 17 oldalas július végi jelentés érdekessége az utolsó oldalon lévő „Megjegyzés”, amely lényegében a korábban idézett ügyészi javaslat megismétlése: „A letartóztatásban lévő írók és újságírókon kívül mind az Írószövetségben, mind az Újságíró Szövetségben számos olyan személy van szabadlábon, akik a letartóztatottakhoz hasonlóan bűncselekményeket követtek el és akiknek bírói felelőssége vonása indokolt – különös tekintettel arra, hogy bűncselekményeik kapcsolódnak a letartóztatásban lévőkhöz, és (a) bírósági tárgyaláson ez a körülmény, hogy ugyanabban a cselekményben résztvevő más személyeket vádlottként nem állítanak bíróság elé, zavarólag hat.”⁷⁵ A javaslatnak ez esetben sem lett foganatja, feltehetően azért, mert nem illett bele a döntést hozó pártvezetők koncepciójába.

⁷³ *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. 1. köt. Szerk.: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál (a szerkesztőbizottság elnöke), dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János, dr. Zinner Tibor. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1992. 588–591. pp. A határozatra rányomták: „Szigorúan bizalmas!”, tehát a dokumentum nem került a nyilvánosság elé. A további idézetek is ebből a határozatból valók.

⁷⁴ Déry és tsi. Op. 67. d. 31. k. 6–22. pp. 1957. júl. 26. Virág György r. ny. szds. jelentése. Augusztus elejére megszületett a döntés: Gimes Miklóst Nagy Imrével és közvetlen munkatársaival együtt kell bíróság elé állítani, Márkus Istvánt áttették Kardos László és társai csoporthoz. Lakatos István ügyét is ekkor különítették el minden más ügytől, majd a nyomozati anyagot átadták a Fővárosi Bíróságnak.

⁷⁵ MOL XX-5-h, Nagy Imre és társai... Operatív iratok 17. k. 185. p. 1957. júl. 26. Virág György r. ny. szds. A javaslatot Szalma József is aláírta. Az előző lábjegyzetben szereplő irat megegyezik ezzel, azt azonban az osztályvezető nem írta alá.

A letartóztatottak csoportosítása immár a pártirányelveknek megfelelően folyt. Augusztus 10-e a kelte annak a szigorúan titkos jelentésnek, amelynek a címzettje Biszku Béla belügyminiszter. Ez az irat 88 letartóztatottat csoportosít. 12 csoportot különít el. Az első csoportban tíz név olvasható, a későbbi Nagy Imre-per vádlottai: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Gimes Miklós, Tildy Zoltán, Maléter Pál, Király Béla (az ő nevét áthúzták), Kopácsi Sándor, Jánosi Ferenc és Vásárhelyi Miklós. A második–hatodik csoportba fegyveres testületek vezetői, tagjai kerültek. A hetedikbe 16 személyt soroltak, többek között Kardos Lászlót, Márkus Istvánt, Zimányi Tibort, Bohó Róbertet, Göncz Árpádot és Bibó Istvánt. Az indokolás szerint többen az Értelmiségi Forradalmi Bizottság aktív tagjai voltak, „ellenforradalmi” követeléseket tartalmazó kiáltványokat fogalmaztak, szerkesztették és terjesztették az Október Huszonharmadika című lapot, résztvettek Nagy Imre „államellenes” tanulmányának Nyugatra juttatásában. Az említett illegális szervezkedést – olvasható a „Megjegyzésben” – Ádám György kezdeményezte, ezért őrizetbe vétele feltétlenül szükséges.”⁷⁶

A nyolcadik csoportban a későbbi „nagy íróper” vádlottjai vannak. Csoportosításuk indoklása a következő: „Nevezettek, mint a Nagy Imre-féle áruló csoporthoz tartozó írók, uszító tartalmú cikkeikkel, Petőfi körü és más felszólalásaikkal jelentős mértékben hozzájárultak az ellenforradalom eszmei előkészítéséhez. Október 23-a után ellenforradalmi követeléseket tartalmazó kiáltványokat terjesztettek. Lázító cikkeket írtak, támogatták a különböző »forradalmi« bizottságokat. Lényegében elősegítették az ellenforradalmi erők kibontakozását. November 4-e után szembehelyezkedtek a törvényes magyar kormánnyal, tevékenységükkel akadályozták a kormány intézkedéseit, a rend helyreállítását.”

A kilencedik csoportba Varga Domokos, Tóbiás Áron, Molnár Zoltán és Fekete Gyula került. Csoportosításuk indoklása annyira általános, hogy már-már nevetséges: „A csoport tagjainak bűncselekménye annyiban függ össze, hogy az ellenforradalmi időszakban mindannyian az ellenforradalmi erőket támogatták.”

A tizedik csoportban a kiemelt személy Földvári Rudolf, a tizenegyedikben Szigethy Attila. A tizenkettedik csoport: az egyéni ügyek, „mert bűncselekményeik nem függenek össze”. Tizennégyen vannak ebben a csoportban, köztük Haraszi Sándor, Szilágyi József, Fazekas György, Erdős Pál, Lócsei Pál, Novobáczky Sándor, Sándor András.

Szalma József őrnagy jelentésének végén a vizsgálatok befejezését október végére ígérte.

Augusztus 21-én a két írói csoportról a belügyminiszter számára külön jelentés készült. Biszku Béla, aki az MSZMP PB tagja is volt, a következő utasítást írta kézzel helyettesének a jelentésre: „Tömpe elvtárs! A PB-anyaghoz felhasználásra.”

Szalma József, a jelentés írója a következő kommentárt fűzte a csoportosításhoz: „Az első csoportban szereplő Déry Tibor és Háry Gyula, a vizsgálat megállapítása szerint súlyos bűncselekményeket követtek el. Ezért ügyükben súlyosabb ítélet várható. Zelk Zoltán és Tardos Tibor a többi írók tevékenységéhez viszonyítva enyhébb bűncselekményeket követtek el.... Figyelembe véve, hogy nevezettek bűncselekményüket őszintén megbánják, bűncselekményük társadalmi veszélyessége sokkal enyhébb, mint többi író társaiké, mind-

⁷⁶ MOL XX-5-h Nagy Imre és társai... Operatív ir. 11. d. 35. k. 3–8. pp. (A további idézetek is innen. A forrásra Rainer M. János hívta fel figyelmemet, amiért ezúton mondok köszönetet.) Ádám Györgyre vonatkozóan lásd a 61. lábjegyzetet.

ezt ha a bíróság figyelembe veszi, esetleg felfüggesztett büntetést szabhat ki. Ehhez azonban az szükséges, hogy ügyüket ne a Népbíróság tárgyalja, mert a Népbíróság 5 évnél enyhébb büntetést nem hozhat.

A második csoportban lévő Varga Domokos és Tóbiás Áron bűncselekményei súlyosabbak, ezért ügyükben súlyosabb ítélet várható, mint Fekete Gyula és Molnár Zoltán vonatkozásában.⁷⁷

Biszku Béla augusztus 26-án tájékoztatta a szovjeteket a legfontosabbnak ítélt perek előkészületeiről. Az SZKP KB megbízottai: J. V. Andropov, a Szovjetunió volt magyarországi nagykövete, az SZKP KB osztályvezetője, P. I. Ivasutin hadseregtábornok, az SZKP KB apparátusának vezető tisztviselője és R. A. Rudenko, a Szovjetunió legfőbb ügyésze, az SZKP KB póttagja jelentésükben az írók elleni vizsgálatról is beszámolnak: „Hogy a hazai és külföldi közvéleményt felkészítsék a Nagy Imre és csoportja elleni perre, a PB határozata értelmében bíróság elé állítják az íróknak Nagy Imrével korábban szoros kapcsolatban álló csoportját [Déry Tibort, Háy Gyulát és másokat]. Az e csoport elleni büntetőeljárás nyilvános lesz. Biszku elvtárs véleménye szerint ennek a pernek az anyaga felhasználható lesz arra, hogy megcáfolják a burzsoá propagandának a magyarországi eseményekkel kapcsolatos rágalmait.

Biszku elvtárs közlései alapján, valamint Kádár elvtárs által az SZKB KB részére megküldött vádindítvány tanulmányozása alapján úgy tűnik, hogy a Nagy Imre és társai, ill. az írócsoport elleni két per lefolytatásáról szóló határozat célravezető.⁷⁸

Szinte minden másként lett, mint ahogy a magyar párt legfőbb vezetői – köztük a belügyminiszter – eltervezték. Déryék pere nem lett nyilvános. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsán tárgyalta politikai perek sorát a Varga Domokos és társai per tárgyalása nyitotta meg szeptember 24-én. De ez már egy következő fejezet témája.

⁷⁷ Nagy Imre és tsi. Op. 17. k. 248–249. pp. Az ítéletek nem egészen Szalma órnagy feltételezésének megfelelően alakultak.

⁷⁸ A „Jelcin-dossier”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp., Századvég–1956-os Intézet. 1993. 200 p.

VÁDIRAT A REVIZIONIZMUS ELLEN
(Részlet az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága
1957. április 9-i ülésének jegyzőkönyvéből)*

Közlő: Baráth Magdolna és Feitl István

A Politikatörténeti Intézetben közel két éve folyik intenzív műhelymunka a Magyar Szocialista Munkáspárt 1956. november 4-e és 1957. december 31-e közötti központi bizottsági és politikai bizottsági ülései jegyzőkönyveinek kiadása érdekében. A hat kötetből álló sorozat harmadik kötete munkálatai során került kezünkbe az Ideiglenes Intéző Bizottság¹ 1957. április 9-i ülésének, azon belül a második napirendi pont szó szerinti jegyzőkönyve, amely formálisan az Agitációs és Propaganda Osztály, valójában az Ideiglenes Intéző Bizottság központi előadás-sorozata első darabja szövegtervezetével foglalkozott. A téma az 1956-os forradalom értékelése volt.

Az előadás-sorozat megrendezéséről az Ideiglenes Intéző Bizottság már 1957. február 12-én döntést hozott,² a végrehajtása azonban csak a magyar párt- és kormánydelegáció 1957. március 20–28-i moszkvai útja után indult meg. Több mint ezer vezető funkcionárius előtt áprilistól a nyár közepéig tartott az előadás-sorozat, amely nagy sajtóvisszhanggal zajlott le; az előadásokat 40-50 ezer példányban külön füzetben is megjelentették. Az előadások után annak tartalmát kerületi, fontosabb üzemi, intézményi szinten, járási székhelyeken, nagyobb városokban, sőt helyenként falvakban, termelőszövetkezetekben és állami gazdaságokban gyűléseken ismertették.

A legnagyobb érdeklődést Kállai Gyula felolvasása váltotta ki az 1956. október–novemberi események értékeléséről. A sorozat ezen füzetét újra kellett nyomtatni, bár a szöveg megjelent a Társadalmi Szemlében, sőt egy egyetemistáknak szánt segédanyagban is.³ Az esemény jelentőségét ma mindenekelőtt az adja, hogy a szövegtervezetet az Ideiglenes Intéző Bizottság vitatta meg és fogadta el, tehát a végleges változata – fő vonalaiban – a pártvezetés hivatalos álláspontjának tekinthető.

* Előzetes forrásközlés a Politikatörténeti Intézet szerzőgárdája által szerkesztett kiadványból. (Az MSZMP ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei III. kötet. 1957. április 5.–május 17. Bp., Interna Rt. 1993. 406 p.)

¹ Az MSZMP 1957. június 27–29-i Országos Értekezletéig a párt vezető szervei ideiglenes testületként működtek. Ezt fejezte ki elnevezésük: Ideiglenes Központi Bizottság, Ideiglenes Intéző Bizottság.

² A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979. 35–36. pp.

³ Kállai Gyula: Az 1956 október–novemberi ellenforradalmi események a marxizmus–leninizmus fényében. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1957. Ugyanez: Társadalmi Szemle, 1957. 1. sz. 12–39. pp., végül Az 1956. október–novemberi ellenforradalmi események a marxizmus–leninizmus fényében (Segédanyag az egyetemi és főiskolai hallgatók számára) Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1957. 92–123. pp.

Az 1957. április 9-i vita és a Kállai-féle előadás annak a folyamatnak az eredménye, amely a Kádár-kormány létrejöttétől az MSZMP vezető testületeiben az 1956. október–novemberi események értelmezésével és értékelésével kapcsolatban 1956 vége és 1957 első negyedéve között zajlott le és amelynek fő állomásai: az 1956. november 4-i kormányfelhívás, az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának közismert 1956. december 5-i határozata, az 1957. január 6-i kormánynyilatkozat és az MSZMP IKB 1957. február 26-i határozata volt. A végleges koncepció azonban az április 9-i vitában kristályosodott ki.

Röviden összefoglalva, a következőkről volt szó:

1. A nemzetközi imperializmus 1956 tavaszán az SZKP XX. kongresszusa pozitív hatásainak ellensúlyozására átfogó hadjáratot indított a szocialista tábor – ezen belül mindenekelőtt Magyarország – társadalmi rendje ellen.

2. Ez a támadás nem járt volna sikerrel, ha az MDP-n belül a különböző irányzatok harca nem dezorganizálja és bénítja meg a pártot. Különösen káros szerepet játszott ebben a revizionizmus, amelynek megnyilvánulásai a következők voltak: a párt vezető szerepe és a demokratikus centralizmus tagadása, frakciózás és a párton kívüli tömegek mozgalommá szervezése, a tiszta demokrácia követelményének hangoztatása, a proletár internacionalizmus felcserélése a nacionalizmussal.

3. „Nagy Imre és csoportja opportunistákból revizionistákká, renegátokká, árulókká, ellenforradalmárokká züllöttek. Hosszú időn keresztül tudatosan és tervszerűen bomlasztották a pártot, a proletárdiktatúra szervezeteit, s ásták alá a szocialista ideológia hitelét. 1956-ban tudatosan és tervszerűen készítették elő a proletárdiktatúra rendszerének megdöntését. Politikai hadsereget szerveztek, a nyugati imperialistákkal és a belső ellenforradalmi erőkkel teljes összhangban kidolgozták a rendszer megdöntésének stratégiáját és taktikáját, s egymás után szervezték a kampányokat a párt, a népi demokratikus rendszer ellen. 1956 nyarán rátértek a politikai tömegdemonstrációk szervezésére, majd október 23-án rohamra indultak a hatalom megdöntésére. ... [A csoport] Tehát tudatosan a hatalomra tört, hogy annak birtokában eláruhassa a proletárdiktatúrát.”⁴

A Kállai-féle anyagban megtestesülő koncepció szinte szövegszerűen tartalmazza a Nagy Imre-per vádiratának tételeit, ugyanakkor több volt annál, amennyiben elméletileg, politikailag és morálisan is igyekezett szétzúzni az ún. nemzeti kommunista irányzat pozícióit.

A hivatalos politikaelmélet és történetírás számára évtizedekre vezérfonalnak bizonyuló koncepció genezise a magyar és szovjet források feltárása révén lassan körvonalazhatóvá válik. Ennek egyik fontos mozzanata volt, hogy az MSZMP IKB 1956. december 5-i határozatához képest az 1957. január 6-i kormánynyilatkozat a Nagy Imre-kormányt árulónak bélyegezte, az ún. ellenforradalmi erők célját pedig nem egyszerűen a kapitalizmus, hanem egy, a nemzetközi imperialista nagytőkétől függő fasiszta-földesúri állam megteremtésében jelölte meg. S bár ez a két állítás nem áll távol a december 5-i határozat gondolatmenetétől, a párt vezető köreiből nem volt kiérlelt, a kormánydokumentum vitájában nem vetődött fel és miután ez az eszmecsere a bolgár, csehszlovák, román, szovjet vezetők 1957. január 1–4-e közötti budapesti látogatása miatt be sem fejeződött – a kormánynyilatkozat nem került a kormány elé –, így pontosan nem tudjuk, hogy az

⁴ Kállai Gyula: Az 1956. október–novemberi ellenforradalmi események a marxizmus–leninizmus fényében. *Társadalmi Szemle*, 1957. 1. sz. 29. p. (A továbbiakban a *Társadalmi Szemle*ben megjelent szövegre hivatkozunk.)

október–novemberi események értékelésével foglalkozó bekezdés milyen mértékben került nemzetközi hatásra a szövegbe.⁵ A pártvezetők találkozájáról kiadott közlemény és az ugyanazonnap megjelent kormánynyilatkozat szövegének összehangoltsága ennek ellenére nyilvánvaló.

Kétségtelen tény, hogy januárban, de még inkább februárban az október–novemberi eseményekre mindinkább más szemüveggel tekintettek a párt vezető személyiségei.⁶ Ebben legkevésbé annak a később hivatalosan hangoztatott érvnek volt szerepe, amely szerint Nagy Imre és társai cselekedeteit a közben ismertté vált tények miatt kellett átértékelni. A revizionizmus fogalmának gyors elterjedésében a decemberben megindult kínai politikai és ideológiai offenzíva szerepe ismert. Fontos tényező volt az áthangolódási folyamatban a szocialista tömb és Jugoszlávia viszonyának megromlása, az 1957. január 10-e utáni – magyar kezdeményezésre történt – kínai közvetítési kísérlet kudarca. Nem lebecsülendő azonban a belpolitikai okok szerepe sem. A kormánynyilatkozat remélt pozitív fogadtatása elmaradt, a munkanélküliségtől való félelem, a mindinkább politikai tisztogatássá váló racionalizálás, a represszív intézkedések folytatása a fizetésemelések ellenére sem oldotta a társadalom széles rétegeiben a hatalommal szembeni ellenszenvet. A termelőszövetkezetek szétesése rendkívüli méreteket öltött. A párt szervezése a munkahelyeken és falun vontatottan haladt előre. Mind a tagságon, mind a pártértelmiségen belül erős bizonytalanság volt az októberi események, de leginkább az október 23-i tömegmozgalom ellenforradalmi jellegét illetően. A tömeges emigráció, az internálások ellenére sem sikerült teljes mértékben felszámolni az aktív politikai ellenállást. Egyedül hatékony eszköznek továbbra is az adminisztratív-megtorló intézkedések bizonyultak. A párt vezetőinek be kellett látni, hogy politikai gyakorlatuk és ideológiai fegyvertáruk tömeghatása rendkívül szerény, és képtelenek áttérni a december végén úgy áhított mérsékeltbb vonalra.

Már 1956 végén felvetődött, hogy a nyílt ellenállás lehetőségének megszűnése következtében fennáll annak a veszélye, hogy az „ellenség” a párton belül akar pozíciókat kiépíteni magának. Februárban ez már úgy tért vissza és vált elfogadottá a párt vezető testületi ülésein, hogy elkerülhetetlen a politikai kampány a párton meghúzódó, „nagyimrés”, az árulás és megalkuvás szellemét hordozó értelmiségi párttagok – jugoszláv kapcsolatokkal is rendelkező – csoportjaival szemben.⁷ Ezzel párhuzamosan – részben szovjet nyomásra – az Ideiglenes Intéző Bizottság szűkebb köre Kállai Gyula snagovi látogatása után Nagy Imre bírósági felelősségre vonása mellett döntött.⁸ De nem egyszerűen erről volt

⁵ Erre csak akkor fogunk választ kapni, ha előkerül a tárgyalások jegyzőkönyve. Magának a szövegtervezetnek a véglegesítésére az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. december 28-án tett kísérletet, végül azonban a döntést elhalasztották, Kállai Gyula, Friss István és Apró Antal kapott felhatalmazást az írásos véleményeket figyelembe vevő új változat megszüvegezésére. Ezt az IKB 1957. január 4-én kívánta újra megvitatni, de erre tudomásunk szerint nem került sor. (MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya, [Korábban – a dokumentum közlési jogának időszakában – a Politikatörténeti Intézet Levéltára] 288. f. 4/5. ő. e.)

⁶ Az Írószövetség és a MUOSZ tevékenységének felfüggesztése, több író letartóztatása, Kállai Gyula snagovi útja után ebben Kádár János járt az élen, aki az 1957. január 27-i csepeli pártaktíván, majd néhány nappal később Salgótarjánban elmondott beszédében természetes minősítésként használta a Nagy–Losonczy-csoportra az „áruló” kifejezést. (L. a Népszabadság 1957. január 31-i és február 5-i számát.)

⁷ MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya, 288. f. 5/15. ő. e.

⁸ *Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából.* Bp., Móra Könyvkiadó, 1993. 257. és 261. p.

szó. A január eleji „liberalizálási” kísérlet bukása után Kádár maga szögezte le február 12-én a visszafordulási politika lényegét: „A párt politikai befolyása növekedésében szerepet játszott az, hogy sikerült összekapcsolni az ellenséget leleplező tömegagitációt, a kormány konszolidációs intézkedéseit és az ellenforradalomra mért büntető rendszabályokat...”⁹

Az Ideiglenes Intéző Bizottság 1957. február 12-i ülésén formálisan egy propaganda előadás-sorozatról, valójában – hallgatólagosan – sokkal komolyabb kérdésekben született döntés a párt vezetői között. 1. Fel kell függeszteni a kétfrontos harc politikáját és összeütközni kell zúdíttani a jobboldali elhajlókra. 2. Az 1956 decemberében kijelölt „négy ok” közül a Nagy–Losonczy-csoport szerepének kell meghatározó jelentőséget tulajdonítani. 3. Ennek megfelelően át kell értékelni Nagy Imre politikai múltját, az 1956. október 23-i tömegmozgalmat, az október 28-i fordulatot, az MDP feloszlatását. A testület egyöntetűen elkötelezte magát a Nagy–Losonczy-csoport árulóként való kezelése mellett.

Az Ideiglenes Központi Bizottság 1957. február 26-i határozata ebben a felfogásban revideálta saját 1956. december 5-i határozatát, bár azt pro forma érvényben hagyta. Nagy Imre és társai bűnbakká váltak, nemcsak az 1956. október 23-i összeomlás, de a november 4-e utáni kudarcért is. S ha megvan a bűnbak, megvan a megoldás. Az IKB-határozat egyik kulcsmondata így szól: „Amilyen mértékben sikerült ezt a feladatot megoldani [ti. a revizionizmust szétzúzni – a szerzők], olyan mértékben szabadítjuk fel a dolgozók megtevesztett rétegeit az ellenforradalom eszmei, politikai befolyása alól, és tömörítjük őket újra a néphatalom védelmére és a szocializmus építésére.”¹⁰

A januári konszolidációs szándékú kormánynyilatkozat után a február 26-i ideiglenes központi bizottsági ülés egyrészt jelezte, hogy az MSZMP képtelen volt letérni az adminisztratív eszközök által meghatározott politikáról, másrészt világossá tette, hogy ezt belátva ennek kiterjesztésére törekszik nemcsak politikai ellenlábasaival, hanem a fenntartásokat hangoztató párton belüli híveivel szemben is. Jól érzékeltette ezt Kádár János, amikor zárszavában a kiközösítést is kilátásba helyezte a különvéleményét részben fenntartó Kőből József számára, vagy abban a megrovásban, amit következtelen önkritikájáért Aczél György kapott.¹¹

Ez azonban apró epizód volt az Ideiglenes Intéző Bizottság márciusi és áprilisi gyakorlati lépéseihez képest. Március 5-én megindult a leszámolás az egyházi ellenállással, hamarosan felszámolták az ifjúsági szervezetek közötti sokszínűség maradványait, lesöpörték az asztalról Fehér Lajos elképzelését egy alulról építkező, sokszínű szövetkezeti érdekvédelmi rendszer létrehozásáról.¹² Előkészítették, majd áprilisban megindították a tudományos, humán és művészeti értelmiség és a pedagógusok közötti rendcsinálást. A Molnár Erik által írt, és a december 5-i platformot továbbépítő tanulmány sorsa ebben a

⁹ MOL MDP-MSZMP Iratok Osztálya, 288. f. 5/15. 6. e.

¹⁰ Az MSZMP határozatai i. m. 40. p.

¹¹ „Meglep Aczél György önkritikája is. Amit elmondott, az becsületes dolog, de javaslatai még mindig egy irányba haladnak, olyan irányba, mint november 4-e után. Ez nem bűn, de ha már elhatározad, hogy ebben és ebben a kérdésben nem volt helyes az álláspontod, azért még úgy látom, hatnak a régi nézeteid, mert minden javaslatod egy irányba szól és még ugyanazon aggodalmak szólnak belőled.” (MOL MSZMP Iratok Gyűjteménye, 288. f. 4/5. 6. e.)

¹² Lásd az Ideiglenes Intéző Bizottság 1958. március 5-i és 12-i ülését. (MOL MSZMP Iratok Gyűjteménye, 288. f. 5/17. és 5/18. 6. e.)

helyzetben nem lehetett kétséges. Sőt, a március 7-én megjelent Révai József-cikk is több vonatkozásban nyitott kapukat döngtetett. Ha az „Eszmei tisztaságot!” címet viselő írás nem bírálja a MSZMP néhány héttel korábbi – maga mögött hagyott – felemásságait, ha nem támadja a szakszervezeti vezetőket, tehát az Ideiglenes Intéző Bizottság tagjait, ha nem előlegezi olyan szembeötlően a Rákosi–Gerő-csoport visszatérési óhajait, vitát sem kavart volna. Mondandójának lényege így is meghallgatásra talált. S ezzel már az április 9-i jegyzőkönyvnél vagyunk.

A testület tagjainak hozzászólásaiban szinte teljes egyöntetűséggel mutatkozott meg a Rákosi-féle vezetés felelősségének kisebbítésére, a Nagy Imre-csoport „vétkeinek” felnagyítására irányuló szándék. Az előterjesztés az 1956 októberét megelőző és azt követő eseményeket tudatos összeesküvés koncepciójává kovácsolta össze, amelyben a meghatározó szerepet Nagy Imre és szövetségesei játszották. A végleges szöveget már teljesen ez uralta, mivel kikerültek belőle az ötvenes évek elejének rendszerszerű kritikájára vonatkozó megállapítások. Bár az 1953. júniusi határozat pozitív értékelést kapott, az azt követő politikai gyakorlat, a Nagy Imre vezette „reformvonal” teljes egészében elutasításban részesült. Nemcsak a fegyveres felkelés de a – decemberi határozatban még nem szereplő – demokratikus tömegmozgalom is a vádlottak padjára került. A felkelés tömegbázisából a munkás- és parasztrétegek eltűntek, helyüket a kispolgárság, a diákifjúság és lumpen csoportok foglalták el. Negatív megítélést kaptak a felkelés szervezetei, intézményei, közöttük a munkástanácsok is. Elítélték nemcsak az ÁVH, de az MDP feloszlását és az MSZMP megalakítását.¹³ A vita egyik feltűnő jelensége Kádár János hozzászólása volt, amely saját november 4-e utáni politikai tetteinek egyik mélypontját produkálva, helyenként Rákosi Mátyás felfogásán túltéve nagymértékben hozzájárult az előadás negatív vonásainak felerősödéséhez.

A vita és az előadás figyelemre méltó vonása volt az is, hogy a párt vezetése szinte teljes egészében elfogadta Révai József véleményét a nemzeti kérdéstről. A szovjet–magyar viszony kritikátlan felmagasztalása, a proletár internacionalizmusról, a Szovjetunió iránti hűségről, a „szocialista tábor egységének erősítéséről” szóló ismert szövegek mellett most már hiába keressük az 1956. októberi tömegmozgalom jogos nemzeti követeléseire, a Rákosi–Gerő-klikk nemzeti érzést sértő magatartására vonatkozó utalásokat. Helyüket a „nemzeti kommunizmus”, a sajátos „magyar út” terminusainak éles kritikája, ellenségessé minősítése foglalta el.

Nem lennének hűek a történeti igazsághoz, ha befejezésül nem említenénk meg, hogy mindezek ellenére az Ideiglenes Intéző Bizottság két ponton nem azonosult a Révai-cikk mondanivalójával, s ez Kállai előadásán is érződött. Hiányzott belőle az október végi és a november 4-e utáni „következetlenségek” miatti önkritika, az IIB tagjai jó hatalmi ösztönrel továbbra is tiltó táblát helyeztek Kádár János és vezető társai nyílt bírálata elé.

Hallgattak arról is, amit Révai József kimondott: a nemzeti sajátosságokra építő Nagy Imre-féle politika többek között a kispolgári, kisparaszti magántulajdon védelmét és fejlesztését is magába foglalta. Ehhez ugyanis hozzátette, hogy e két tulajdonforma meg-

¹³ A Kiss Károly által 1957. május 6-án felolvasott, a párról szóló előadás az MDP feloszlását súlyos likvidátori hibának minősítette és élesen elhatárolta egymástól az MSZMP 1956. november 4-éig és azt követő időben tanúsított magatartását. Kiss Károly: *Az MSZMP a munkásosztály forradalmi pártja*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1957. 14. p.

örökítése egyet jelent a szocializmus építéséről való lemondással. Márpedig az MSZMP vezetői 1957 áprilisában, májusában, ha korlátozott mértékben is, de kitartottak a két tulajdonforma előtti kapunyitási ígéreteik mellett. Szaporodtak a kiskereskedői és kisiparosi iparendélyek,¹⁴ s bár a szövetkezésítés türelmetlen hívei újra hallatták hangjukat, az új argárpolitikát képviselők Fehér Lajos által vezetett csoportja vissza tudta verni a régi gyakorlat iránt áhítózők fellépését.

Kállai Gyula előadásával tehát az 1956. december 5-i határozat revíziója az októberi–novemberi eseményeket illetően befejeződött, az úgynevezett Révai–Molnár vitában – ahogy azt a jegyzőkönyv is rögzíti – a párt vezetői Révai József mellett foglaltak állást, akarva-akaratlanul teret engedtek a rákosista restaurációs törekvések ideológiai alátámasztásának. Hogy mennyire így volt, ezzel az MSZMP 1957. június 27–29-i országos értekezletén Kádár Jánosnak is szembesülni kellett.

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT
IDEIGLENES INTÉZŐ BIZOTTSÁGA
1957. ÁPRILIS 9-I ÜLÉSÉNEK JEGYZŐKÖNYVE¹⁵
/RÉSZLET/

2. [A] MAGYARORSZÁGI OKTÓBER–NOVEMBERI ESEMÉNYEK
A MARXIZMUS–LENINIZMUS FÉNYÉBEN

Kálmán Endre elvtárs:

Kiegészítéstül csak annyit, hogy a tézisek kollektív munkával készültek,¹⁶ voltak véleményeltérések. Reméljük, hogy a mostani szövegezés a kollektíva minden tagját kielégíti.

Fock Jenő elvtárs:

A 3. oldalhoz van néhány megjegyzésem. Az első bekezdésben az van, hogy hazánkban alighogy létrejött a proletárdiktatúra, mindinkább eltorzult. Nem kíván vitát, hogy vajon valóban akkor jött-e létre a proletárdiktatúra, amikor létrejöttéről Rákosinak eszébe jutott cikket írni. A továbbiakban szó

¹⁴ 1957. május végéig több mint 2500 kiskereskedői és több mint 20 000 kisiparosi engedélyt adtak ki a tanácsi szervek. (MOL JGY, XIX-A-83/1957. 7. d.)

¹⁵ Géppel írt tiszttázat – Politikatörténeti Intézet Levéltára (utóbb Magyar Országos Levéltár MDP-MSZMP Iratok Osztálya) 288. f. 5/21. ő. e. A határozati jegyzőkönyv Kádár János és Ságvári Ágnes, a szó szerinti jegyzőkönyv Ságvári Ágnes aláírásával hitelesítve.

Az ülésen részt vett: Kádár János, Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Kiss Károly, Kállai Gyula, Münnich Ferenc, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, Fock Jenő, Friss István. A napirend előadója Kálmán Endre, meghívottai Orbán László, a KB Agit-prop. Osztály helyettes vezetője, Vértes Imre és Wirth Ádám, az Agit-prop. Osztály munkatársai voltak. A határozati jegyzőkönyv a következőket rögzítette: „Az Intéző Bizottság megbízta Kálmán Endre elvtársat, hogy a téziseket az elhangzott javaslatok figyelembevételével dolgozza át és az átdolgozott anyagból a végleges előadást Kállai Gyula készítse el.

Az Intéző Bizottság egyetért azzal, hogy az előadás címe „A magyarországi ellenforradalom a marxizmus–leninizmus tükrében” legyen. Az Intéző Bizottság módosítja korábbi határozatát, és nem tartja szükségesnek, hogy a központi előadás után vitát rendezzenek, erre majd alkalom lesz a megyei, kerületi és szemináriumszerű feldolgozások során.”

¹⁶ A szövegtervezet Kálmán Endre a Párttörténeti Intézet megbízott igazgatója aláírásával került az Intéző Bizottság elé. A magyarországi októberi–novemberi események a marxizmus–leninizmus fényében. (Tézisek) Készült az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályán. Látta: Orbán László. (Géppel írt tiszttázat – MOL MSZMP iratok gyűjteménye, 288. f. 5/21. ő. e.)

van a gazdasági autarchiára való törekvésről. Ilyen azonban senki részéről: sem Gerő, sem Rákosi részéről nem volt. Azt kell kifejezni, hogy mi volt a hiba és ennek következtében miért történtek ilyen jelenségek. Helytelen az a kifejezés is, hogy a hibás gazdaságpolitika meg nem indokolt erőfeszítést követelt meg a tömegektől. Meg kell mondani, hogy a gazdaságpolitika nem volt átgondolt és ezért nem emelkedett az életszínvonal.¹⁷

4. oldalon azt mondja az előterjesztés, a gazdasági helyzetről szólva, hogy a hibák oka a szovjet módszerek gépies másolása volt. A gazdasági hibák lényege nem a másolás volt, bár ez is hozzájárult.¹⁸

5. oldalon azzal foglalkozik az anyag, hogy a párt feltárta a hibákat stb. Véleményem szerint nem tárta fel nyíltan és nem volt alap, hogy határozottan, nyíltan fellépjen a párttagság a megnyilvánuló revizionizmus ellen, amely éppen ezekből a hibákból is táplálkozott.¹⁹

A 8. oldalon van szó Nagy Imréről. Amit róla elmondanak, az helyes,²⁰ de előbbre kellene hozni, már 49–53-ban is fel kell tüntetni, milyen hibák voltak magatartásában.²¹

¹⁷ „Hazánkban a proletárdiktatúra (amely a fordulat éve után jött létre) a Rákosi-féle szektás, szubjektivistá (és ezért nem leninista) párt- és államvezetés következtében 1949 után mindinkább eltorzult. A gazdasági autarchiára való törekvés (amelyet a feszült nemzetközi helyzet sem indokolt eléggé), a túlzott ütemű és az ország természeti adottságait figyelembe nem vévő iparosítás, a szervezetkezeti mozgalom erőltetett és sokszor erőszakos szervezése, a kisipar túl gyors felszámolása stb. nagy nehézségeket okozott népgazdaságunknak, s a dolgozók életszínvonalának kedvezőtlen alakulására vezetett. A hibás gazdasági politika, amely nagy, történelmileg meg nem indokolt erőfeszítést követelt a dolgozó tömegektől, szükségszerűen együtt járt a vezetés túlzott központosításával, bürokratikus vezetési módszerek elterjedésével a dolgozók politikai demokráciájának nagymérvű korlátozásával és a törvényesség sorozatos, durva megsértésével. A kulturális és tudományos életben dogmatizmus és sematizmus uralkodott, amely sokszor az emberek nemzeti érzéseit is sértette, az ideológiai kérdések eldöntésében adminisztratív módszerek honosodtak meg. A párt sokrétű politikai és szervezési munkája fokozatosan a színtelen napi termelési és beadási agitáció színvonalára süllyedt. Mindezt súlyosbította (s egyben e hibák elterjedését lehetővé is tette) a pártélet lenini normáinak súlyos megsértése, a pártdemokrácia elsorvasztása és a személyi kultusz elterebélyesedése. Ilyen körülmények között csak kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesülhetett a szocialista társadalom fejlődésének elengedhetetlen eszköze: a kritika és az önkritika, s ez erősen gátolta a hibák pártszerű feltárását és gyors kijavítását. A szocialista társadalmi rendszer egész felépítményére kiható hibák mindinkább akadályozták azt, hogy kibontakozzanak a néptömegek alkotó törekvései. A hibák következtében mélyreható elégedetlenség támadt a párttagok és a párton kívüli dolgozók tömegeiben, meglazultak a párt és a széles tömegek közötti kapcsolatok, s a dolgozók jelentős része ellentétbe kerül az ilyen politikát folytató kormánnyal.” (PIL, 288. f. 5/21. ó. e.) A hibák fenti rendszerszerű, összefüggéseiben való ábrázolása a végleges szövegből kiiktatódt. Ehelyett az eredmények felsorolására, a torzulások kisebbsítésére került a hangsúly. (Kállai Gyula: i. m. 14. o.)

¹⁸ A más történelmi körülmények között kialakult szovjet módszerek másolására való utalás a szövegben benne maradt. (Kállai Gyula: i. m. 35. p.)

¹⁹ A végleges szövegből a nyíltság kifejezése kimaradt. (Kállai Gyula: i. m. 15. p.)

²⁰ Az előterjesztés nagyrészt Nagy Imre, illetve a Nagy–Losonczy-csoport nézeteiről és politikai tevékenységéről szól. Eszerint a marxizmus–leninizmust eltorzító jobboldali irányzat 1953 júniusa után Nagy Imre körül opportunistá csoporttá kezdett alakulni, amely a proletár osztályérdekek felől a középrétegek képviselőit felé orientálódott. A szöveg itt egy megjegyzéssel visszautal Nagy Imre korábbi hibás nézeteire. Az előterjesztés ezt követően az SZKP XX. kongresszusa utáni időszakról foglalkozik, megállapítva, hogy a Nagy–Losonczy-csoport politikai aktivizálódásának célja nem a hibák kijavítása, hanem a marxizmus–leninizmus alapelveinek revíziója és a hatalom megszerzése volt. Ennek érdekében a párton belül frakciós tevékenységbe fogtak, bomlasztották a pártfegyelmet, szembefordultak a demokratikus centralizmussal. A párton kívül a párt vezető szerepének felszámolására, a népi demokratikus rend aláadására irányuló demokratikus tömegmozgalmat szerveztek. Ez utóbbi nem munkásokra, hanem értelmiségiekre, ingadozó kispolgári elemekre épült. Az előterjesztés a továbbiakban a Nagy–Losonczy-csoport nézeteinek kritikájával foglalkozik.

²¹ A végleges szöveg hosszan idéz Nagy Imre 1949-es önkritikájából, amelyben visszavonta demokratikus agrárpolitikai elképzeléseinek alapelveit. (Kállai Gyula: i. m. 15–16. pp.)

A 9. oldal 7. pontjában igen lényeges kérdés van, amiről most úgy szoktak beszélni, hogy Révai–Molnár-féle vita,²² tömegnyomás, fegyveres harc nélkül lehetséges lett volna Rákosi, Gerő és az általuk meghonosított módszerek eltávolítása? Ennek a válasznak egészen egyértelműnek kell lenni az előadásban. Egyértelművé akkor tesszük a választ, ha megmondjuk, nem volt igazuk azoknak, akik azt állították, hogy fegyveres felkelés nélkül ez nem sikerült volna. Ha ez világos, akkor az is önként adódik, hogy nem a revizionista nézetek tették Nagy Imrét vezérré, hanem ő tudta, hogy fegyverekre is sor fog kerülni és ezért nem szállt szembe az ilyen nézetekkel.²³

A tézisekben sok helyen védekező álláspontokról beszélünk. A 14. oldalon a 3. pont nem helyes. A munkástanácsok megalakítását nem lehet helyes irányú intézkedésnek venni, ez az ellenforradalom újabb fogása volt a munkások bekapcsolására.²⁴

Biszku Béla elvtárs:

Először a tervezet jellegével és arányával kapcsolatban: kb. 10 oldal foglalkozik történetileg az előzményekkel és a többi rész az elemzéssel.²⁵ Véleményem szerint az előzményeket rövidebben kellene tárgyalni és fel kellene használni az alkalmat néhány olyan elvi kérdés megmutatására, amellyel az események tanulságaként foglalkozott a nemzetközi munkásmozgalom is. Pl. van az anyagban szó az antagonisztikus ellentmondásokról. Meg kell mutatni a magyar események tükrében, hogy ez hogyan néz ki, mert az imperialista propaganda következtében ez igen előtérbe került.²⁶ A széles tömegekben olyan nézet is elterjedt, hogy az elmúlt időszak Rákosi–Gerő-féle rendszer volt, éppen ezért a hatalom nem a munkásosztály, hanem egy csoport kezében volt, ezt nem lehetett másként megváltoztatni, mint fegyveres tömegmozgalommal a hatalmat a munkásosztály kezébe adni. Ez revizionista nézet, ennek tarthatatlanságát meg kell magyarázni.²⁷ Meg kell mutatni, hogy a különböző

²² Molnár Erik álláspontja az volt, hogy Rákosit és társait a vezetésből tömegmozgalom nélkül nem lehetett eltávolítani. Ezen az alapon vitatta Molnár Erik a Táncsics Körben Révai József „Eszmei tisztaságot!” című cikkében a *Népszabadság* március 7-i számában nyilvánosságot kapott álláspontját a proletárdiktatúra megerősítéséről. Molnár Erik kiadatlan tanulmánya: Nemzeti demokratikus felkelés vagy burzsoá ellenforradalom? (*Társadalmi Szemle*, 1989. 4. sz. 47–54. pp.)

²³ A szövegben érintetlen maradt a következő értékelés: „1956 szeptemberére–októberére a tüntetés és a fegyveres felkelés előkészítésében összeolvadt a Nagy–Losonczy-csoport »teljes őrségváltás«-ra való törekvése az imperialistáknak a szocializmus ellen indított kampányával.” Másutt: „Fegyveres felkeléssel azonban nem lehet a hibákat kijavítani; a fegyveres felkelés annak eszköze, hogy egyik osztály megdöntse a másiknak az uralmát és megszerezze magának a hatalmat.” (Kállai Gyula: i. m. 21. és 34. p.)

²⁴ A végleges szöveg Fock Jenő intenciója alapján módosult. (Kállai Gyula: i. m. 33. p.) Az 1956. október 24–28-a között megalakult munkástanácsok túlnyomó többsége még a gyári pártbizottságok irányításával és befolyása alatt jött létre. Ebben fontos szerepet játszott, hogy ismertté vált az MDP Központi Vezetősége október 26-án elfogadott új politikai platformja, amely egyik pontjában munkástanácsok létrehozását javasolta. (Lásd *Szabad Nép*, 1956. október 27.)

²⁵ A 15 gépelt oldalas előterjesztésből az 1956. október 23.–november 4-e közötti eseményekkel kb. 5 oldal foglalkozik. A 27 nyomtatott oldalas végleges szövegből 10,5 oldal.

²⁶ Az előterjesztés az ún. marxista–leninista elemzés kiindulópontjaként szövegi le, hogy Magyarország 1956 őszén a kapitalista és szocialista erők antagonisztikus ellentétének középpontjába került és e két tábor világméretű harcának nyílt színterévé vált. Ez a tétel végleges változatban azzal egészült ki, hogy az 1956. októberi válság nem az osztályharcnak a proletárdiktatúra viszonyai közötti állandó élesztése, hanem döntően a párt politikai gyengesége miatt alakult ki. Ebben meghatározó szerepe volt a revizionizmus bomlasztó hatásának.

²⁷ Kardelj „forradalom a forradalmon belül” formuláját bírálva az előadás leszögezi: „Fegyveres felkeléssel azonban nem lehet hibákat kijavítani; a fegyveres felkelés annak az eszköze, hogy egyik osztály megdöntse a másiknak az uralmát és megszerezze magának a hatalmat... A magyarországi októberi fegyveres harc nem a szocialista forradalom »második szakasza«, hanem a burzsoá restauráció első szakasza volt.” (Kállai Gyula: i. m. 34–35. pp.)

revizionista nézetek során például olyan dolog, mint a demokráciának liberális értelmezése, hogyan hatott ki a munkásosztály hatalmi pozícióinak gyengítésére.²⁸ Olyan kérdéssel is kell foglalkozni, hogy ebben az időszakban megszűnt az internálás.²⁹ Nagy tanulság, hogy a saját erőnk demoralizálására hogyan hatott ki, hogy 1953 után, még inkább 1956-ban a párt vezető szerveinek, a Politikai Bizottságnak, a Központi Vezetőségnek álláspontja hogyan változott. Ha mondtunk valamit, később a megjelenő párthatározat alapján álláspontunkat meg kellett változtatni. Foglalkozni kell azzal, hogy mi idézte ezt elő. Az idézte elő, hogy hiányzott a hibákkal való gyökeres leszámolás.³⁰ A temetések megrendezése is hozzájárult, hogy különböző frontok összehangolódnak – például a kulturális front, az írók és újságírók frontja. Nem véletlen, hogy a temetés megrendezése idején volt a „Szabadsághegy” bemutatója, ahol megjelent Losonczy és Donáth is.³¹ A Petőfi Körrel kapcsolatban ki kellene fejteni azt a nézetet, hogy általában a körösi mit jelent a pártnak.³²

Bár a többi előadásokon részletesebben fogunk ezzel foglalkozni, már itt is kellene foglalkozni azzal, mennyi revizionista nézet van a párttal kapcsolatban. A Nagy Imre-féle tézisekben benne van, hogy az a koncepció, amely szerint a szocializmust egy párttal lehet építeni, csődöt mondott, mert lehet, hogy ez megfelelt a Szovjetunióban, de ott is hibás volt, mert az illegális munka körülményeit vitték át legálisra. Ezért kellett áttérni a koalícióra.

Részkérdésekhez: a második oldalon szerepel, hogy a nemzetközi imperialisták által támogatott erők hogyan jutottak érvényre. Inkább arról kellene beszélni, hogy ha hibák vannak egy ország kommunista pártjának politikájában, hogyan használják azt ki az ellenforradalmi erők.³³

A harmadik oldalon a gazdasági autarchiára való törekvésről van szó. 1953-ban volt ilyen törekvés a gazdaságpolitikában, amit egyébként semmi sem indokolt.

Ötödik oldal utolsó bekezdésében szó van arról, hogy „...középrétegekhez orientálódtak ... Ilyen rétegek nincsenek, ide kispolgári rétegeket kell írni. Ismerjük ezeket az embereket személy szerint is, osztályhelyzetüknél fogva ezek kispolgárok.”³⁴

Válaszolni kell arra is, mi a magyarázata, hogy a párt egészséges erői nem tudtak tömörülni a hibák kijavítására. Ennek magyarázata nézetem szerint az volt, hogy két koncepció állt tulajdonképpen egymással szemben és 1953 után a párttal kapcsolatos kérdések nem lettek világosan megbeszélve. A hibákat különböző adminisztratív módszerek, határozatok megjelentetésével próbálták elintézni, és az aktíva, a párttagság nem tudott szembeszállni ezekkel a kérdésekkel. 1956 nyarán észrevettük

²⁸ Az előterjesztésben: Nagy Imrék „»Demokratikus« jelszavakat hangoztattak, de amikor minden konkrét osztálytartalomtól megfosztott »teljes« szabadságot követeltek, akkor ezzel hátra támadták a proletárdiktatúrát és az ellenforradalomnak egyengették az utat. A szocialista demokrácia *csak* a dolgozók számára demokrácia – az ellenforradalmárok, a szocializmus ellenségei számára *diktatúra*.” A végleges változatban ezt kibővítve l. Kállai Gyula: i. m. 17–18. pp.

²⁹ A szövegbe nem került be.

³⁰ Az előterjesztésben: „...az éveken keresztül folyó frakcióharc felemészítette a párt erejét, s megakadályozta, hogy a párt egészséges elemei tömörüljenek a hibáknak a marxizmus–leninizmus alapján való kijavításáért, a párt eszmei-politikai egységének megvédéséért, a szocializmus építésének eredményes folytatásáért. A párt politikájának hol jobbra, hol »balra« való kilengése pedig még inkább megingatta a dolgozóknak a párt iránti bizalmát, a marxizmus–leninizmusba vetett hitét.” A végleges szövegben ez némileg bővítve került kifejtésre. (Kállai Gyula: i. m. 16–17. pp.)

³¹ Rajk László és társai 1956. október 6-i újratemetésének hatására való utalás nem került a szövegbe. Gáli József: Szabadsághegy című színdarabját a József Attila Színház 1956. október 13-án mutatta be.

³² A „körösi” a végleges szöveg nem tért ki.

³³ A végleges változat itt egy rövid Lenin-idézettel egészült ki. „Nincs olyan osztály – mondotta Lenin –, amely megbuktathatna bennünket, mellettünk van a proletárok és a falusi szegénység többsége. Senki sem vihet pusztulásba bennünket, kivéve saját hibáinkat. A »ha« a kérdés gyökere.” (Kállai Gyula: i. m. 13. p.)

³⁴ A középrétegek kifejezés benne maradt a szövegben. (Kállai Gyula: i. m. 15. p.)

azt az egészségtelen dolgot, hogy a párt központi szervei mellett külön testület alakult ki, de nem volt világos mi ennek a koncepciója, mit akar, kik képviselik ezeket a nézeteket.³⁵

A 8. pontban szerepel, hogy a magyarországi osztályviszonyok alakulásában keresendő az ok, hogy ezek a nézetek a munkásosztály jelentékeny részében is elterjedtek.³⁶ Ennek is szerepe van ebben, de az a magyarázata, hogy a revizionista nézetek behatoltak a párt szívébe és különösen ezekben a kritikus napokban oda vezettek, hogy demoralizálták az egész párttagságot. Ilyen revizionista nézet október 29-én a párt központi lapjában is napvilágot látott.³⁷

A 11. oldalon szerepel, hogy Nagy Imrék tevékenysége megkönnyítette a fegyveres felkelés szervezését. Látni kell, hogy ők maguk csinálták. Az anyag különválasztja az ellenforradalom klasszikus, horthysta burzsoá kategóriáját azoktól, akik ennek utat nyitottak.³⁸

Rónai Sándor elvtárs:

Általánosságban az a véleményem, hogy a tézisek nem eléggé bizonyítják azt a tényt, hogy a hibák kijavítása érdekében milyen döntő lépések történtek, pedig ez véleményem szerint fontos lenne. Leleplezné ezzel azt a hazug propagandát, hogy ami ebben az országban előrelépés volt, az [az] ellenforradalom sikerének számít. Ha tehát párt- és állami vonalon a hibák kijavítása érdekében tett intézkedéseket jobban kidomborítanánk, akkor ez helyesebben tükrözi a kormány által hozott intézkedéseket.³⁹

Második megjegyzésem: 5. oldal utolsó bekezdésében arról van szó, hogy Nagy Imre 1953. júniusban az ország élére került és jobboldali, opportunista csoport kezdett kialakulni mellette. Helyesebb volna konkretizálni, hogy miben jutott ez kifejezésre, akkor lenne világos mindenki előtt, hogy miért történtek olyan intézkedések, mint pl. az internálások teljes megszüntetése, amit belevarrtak a más vonatkozásban igazságos és jogos rendeletbe, a rehabilitálásba.⁴⁰ Ők ezt a jobboldali oportunizmust akkor megbékélési politikának mondták, és annak mondták akkor is, amikor a kitelepítéseket minden válogatás nélkül megszüntette Nagy Imre kormánya. Ezekkel lehet megmutatni a jobboldali oportunizmus gyakorlati kifejezését.⁴¹

Másik része – ami baloldali hiba volt –, hogy 1953 júniusáig a Központi Vezetőség nem tárta fel a legfontosabb hibákat és amiket feltárt, az sem került úgy a tömegek közé, mint kellett volna. Hogy nem tárta fel, arra bizonyíték, hogy 1953 decemberében a Központi Vezetőség ülésén kihangsúlyozták, hogy márciusban még nem is tudtuk, hogy az árok szélén van az ország.⁴²

³⁵ Az MDP tagságának a párt vezetésével szembeni bizalmatlanságára lásd Szabó Bálint: Az „ötvenes évek”. Kossuth Könyvkiadó, 1986. 309. p.

³⁶ „Hogy a kispolgári anarchizmusnak, a revizionista nézeteknek és ezzel a burzsoá ideológiának a befolyása októberben viszonylag nagy tömegekre, a munkásosztály jelentős részére is kiterjedt, annak oka – a pártegység megbomlásán, a párt vezető szerepének rohamos csökkenésén kívül – a magyarországi osztályviszonyok alakulásában keresendő. A munkásosztály az utóbbi évek alatt jelentősen felhígult kispolgári, paraszti, deklasszált elemek tömegével, s ez erősen érezette hatását a szocialista építés vezető osztályának magatartásában. Ennek ellenére sem a munkásosztály, sem a parasztság fő tömegei nem álltak a nyílt ellenforradalom oldalára, bár ellene sem szálltak harcra, hanem nagyrészt passzív magatartást tanúsítottak. Az ellenforradalom tömegbázisát főleg a kispolgárság alkotta...” A végleges szöveg szerint a Nagy–Losonczy-csoport által irányított tömegmozgalom nem a munkásosztályra támaszkodott, „...bár befolyása itt-ott a munkásság egyes csoportjaira is hatott.” (Kállai Gyula: i. m. 19. p.)

³⁷ Hajnalodik... *Szabad Nép*, 1956. október 29.

³⁸ A végleges változat Kádár János hozzászólásának intencióit vette figyelembe, amely nem azonosította, hanem egy frontba helyezte a reformkommunistákat és az azoktól jobbra álló erőket. (Kállai Gyula: i. m. 21. p.)

³⁹ A megjelent cikk ennek az igénynek megfelelően jelentősen bővült. (Kállai Gyula: i. m. 15–21. pp.)

⁴⁰ Lásd *Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése*. Bp., Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, 1991. 134–138. pp.

⁴¹ A szöveg itt is jelentősen bővült. (Kállai Gyula: i. m. 15–21. pp.)

⁴² Az MDP KV 1953. december 19-i ülését I. PIL, 276. f. 52/26. ó. e. Az ülésre való hivatkozás nem került az előadásba.

Véleményem szerint a tézisekben megfelelő helyet kell kapniuk azoknak az intézkedéseknek, melyek a párt demokratizálását, a szocialista törvényesség megjavítását, az állami élet demokratizálását húzzák jobban alá.

Kádár János elvtárs:

Az előadás címét nézem és utána a tartalmát. Maga az anyag rengeteget foglalkozik az előzményekkel, ugyanakkor – ha jól emlékszem – nem beszél a következményekről, illetve folytatásról, kivéve, hogy november 4-ére, mint pozitív dologra rámutat és ezt így értékeli. Persze az anyag nem haszontalan munka, de tényleg rányomja bélyegét a kompromisszum. A munkaközösségek – azt hiszem – meg kell köszönni a segítséget, de a munkaközösség tagjainak véleménye nem kötelező, kötelező csak az, hogy a kidolgozott anyag értékelése megfelelően a marxizmus–leninizmus és a párt álláspontjának. [sic!]

Véleményem szerint a témát az októberi események marxista értékelésére kellene korlátozni. Ez azért is szükséges, mert ez az előadás címe és célja. Ennek az előadásnak arra kell választ adni, hogy forradalom vagy ellenforradalom. És nem is kérdés formájában kell erre választ adni, hanem meg kell válaszolni, hogy ellenforradalom volt és be kell bizonyítani, hogy miért. A többi kérdéseket a különböző előadásokban – melyek szintén majd elkészülnek – kell kifejteni. Ennek ellenére november közepéig már ez az előadás is érinthet néhány alapvető kérdést.

Természetesen az előzményekre utalni kell, sőt arra is, hogy november 4-e után is volt bizonyos folytatás, próbálkozás az ellenforradalom részéről. Az ellenforradalom a fegyveres harc befejezése után visszaváltott az október 23-át megelőző taktikájára.

Külön kérdés, amivel véleményem szerint foglalkozni kell, az ideológiai és politikai álcázása az ellenforradalomnak. A magyarországi ellenforradalom más körülmények között ment végbe, mint a régi ellenforradalmi megmozdulások. Erre érdemes utalni. Lehet utalni arra, miért nem tudták most az amerikaiak azt mondani, hogy le akarjuk igázni Magyarországot. [sic!] Most olyan történelmi viszonyok között vagyunk, hogy ezt nem lehet mondani. Egész terminológiájuk, melyet 12 év óta fűjnek „felszabadításunkról”, most érvényét veszítette. A döntő, hogy meg akarták dönteni a szocializmust – voltak ilyen cselekedetek és törekvések. Ezekkel foglalkozni kell. Meg kell mutatni: előbb jött a koalíció, amely más volt, mint 1945-ben.⁴³ Azonnal megalakult 28 fasiszta párt [sic!], többek között a Magyar Élet Pártja is.⁴⁴ Meg akarták változtatni a társadalmi rendszert? Természetesen! Rögtön jelentkeztek a 100 munkónak alul dolgoztató üzemek, gyárak visszaadásáért, az 500 holdas nagybirtokokért – Nagy Ferenc programja alapján. Mindszenty kimondta, hogy az egyházaknak mindent vissza kell adni.⁴⁵ Mi ez, ha nem a régi visszacsinálása? Könnyen be lehet bizonyítani, hogy meg akarták változtatni a társadalmi rendszert.

A tézisekben van olyan megállapítás, hogy a népi demokratikus rendszer megszűnt. Ez vitatható – de ezzel is foglalkozni kell. Meg kell mutatni, hogy ez a megmozdulás már félig-meddig meg is döntötte a proletárdiktatúra államát.⁴⁶

⁴³ Ezt a végleges szöveg úgy igyekezett bemutatni, hogy a november 2-ára datált (valójában november 3-án) átalakult kormányban Nagy Imrét és Losonczy Gézárt revizionista álkommunistának, a szociáldemokrata és parasztpártiakat jobboldalinak minősítette. (Kállai Gyula: i. m. 25–26. pp.)

⁴⁴ A végleges szövegben: „...újából megjelent a színen a Magyar Élet Pártja és a hírhedt Barankovics-féle Demokrata Néppárt, valamint több más fasiszta párt is.” (Kállai Gyula: i. m. 26. p.) Megjegyezzük, hogy a Demokrata Néppártot még Rákosi Mátyás sem nevezte fasisztának. Az 1956-os pártokról I. Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjai. *Múltunk*, 1992. 2–3. sz. 102–124. pp.

⁴⁵ A gyárak és a nagybirtokok reprivatizációjára, Nagy Ferencre és Mindszenty Józsefekre vonatkozó megalapozatlan kitételek nem kerültek a végleges változatba. „A forradalom idején keletkezett és jelenleg hozzáférhető pártprogramokból az az általánosabb következtetés vonható le, hogy egyik párt sem lépett fel olyan igénnyel, amely a második világháború előtti politikai vagy társadalmi rendszer visszaállítását követelte volna.” (Izsák Lajos: i. m. 123. p.)

⁴⁶ „Így november 4-re befejezett tényé vált a proletárdiktatúra felszámolása hazánkban” formulát az előadásban a következő mondat váltotta fel: „A helyzet alakulása arra mutatott, hogy hazánkban befejezett tényé válik a proletárdiktatúra felszámolása, s újra uralomra jut a fasiszmus.” (Kállai Gyula: i. m. 27. p.)

Meg kell mondani azt is, hogy közönséges népcsalás, hogy októberben társadalmi forradalom volt és a marxizmus-leninizmus egyszerű tételei alapján meg kell mutatni, mi a forradalom. A munkásosztály hatalma ellen forradalmat – a jelenlegi szakaszban – senki sem hajthat végre a munkáshatalommal szemben. Nemzeti forradalom volt? Már kezdetben beszéltek a NATO-csapatokról. És mi az, hogy semlegesség? 5 nap sem telt volna el a „semlegességtől”, már itt lettek volna a NATO-csapatok. Pusztán az, ami történt, már megmutatja, mit akartak ezek. Meg kell tehát mondani, hogy nem volt társadalmi forradalom, nem volt nemzeti forradalom!⁴⁷

Beszélni kell ezután a világméreteken folyó küzdelemről is. Magyarország volt az összes ellentmondások ütközőpontja: osztályháború folyt bent és világméreteken is itt Budapesten. Nem nehéz megmutatni, hogy Magyarország után jött volna Lengyelország, Csehszlovákia és voltak törekvések a Szovjetunió megsemmisítésére is. [sic!] Meg kell tehát mutatni, hogy világméreteken is ellenforradalom volt, mert a forradalmi út ma az emberiség történetében a szocializmus felé való haladás. Aki ezt a fejlődést vissza akarja fordítani, az ellenforradalmár.⁴⁸

Van egy külön kérdés is, amit vagy teljesen külön tárgyalunk, vagy az egész anyagon végigvizsgálunk: azt is meg kell mutatni, hogy klasszikus ellenforradalom készült és ennek előcsapatai a „nemzeti kommunisták”, [a] Nagy Imre-féle társaság voltak, és ezek egy fronton harcoltak. Felfigyelhettünk rá, hogy a XX. kongresszus utáni időben „Amerika Hangja” is állandóan azt harsogta: micsoda kommunisták, micsoda marxisták ezek, hogy nem hajtják végre a XX. kongresszus határozatait. Az ellenforradalomnak két hadteste volt – ezeket én nem azonosítom – de hogy ezek egy frontban harcoltak Nagy Imréekkel, és hogy ez Nagy Imréék részéről tudatos volt, azt tudjuk bizonyítani. Nem úgy gondolom ezt, hogy Nagy Imre tudta: fegyveres felkelés lesz, de ő számtalanszor figyelmeztetett, hogy egy frontot képvisel az imperialistákkal, határolja el magát ettől a csoporttól, ő tudta maga is, hogy a munkásosztályon kívül álló erők veszik körül, mégsem volt hajlandó lemondani erről a társaságról. Nekünk tehát meg kell mutatni azt, hogy Nagy Imre tudatosan támaszkodott a reakciós erőkre.⁴⁹

Kell beszélni az előadásban a tömegekről is. Elméletileg meg kell válaszolni, hogy mi a különbség az objektív hatás és a szubjektív elgondolás között. Meg kell mutatni az ellenforradalom osztálybázisát és azt is, milyen tömegekről van itt szó. Hogyan született pl. Budapesten az általános sztrájk? Elhatározták ezt az üzemekben, munkástanácsokban, vagy a SZOT-nál? Szó sincs róla. Elkezdődött a fegyveres harc, megbénult a főváros élete és nem volt többé munka. Most a tényeket meghamisítva azt kiabálják, hogy hatalmas munkástömegek támogatták az ellenforradalmi harcot. Ez nem igaz! A harcokban az egyetemi ifjúság, vagy annak egy része vett részt, a lumpen és kifejezetten ellenforradalmi elemekkel karöltve.⁵⁰ Ami később az országban történt, az is a bénulás következménye. Ha az ország szíve megbénul, természetes, hogy vidéken is megbénul a termelés és az élet. Vidékről sokan elmondták: azt hitték, forradalom van Budapesten, ezért ingadoztak kezdetben.

Még egyszer annyit, hogy az előzményekről jóval kevesebbet kell beszélni, mert a pártról szóló előadásban ezeket úgyis bővebben ki kell fejteni. Lesz ezen kívül külön előadás a proletárdiktatúráról és a gazdasági kérdésekről is.⁵¹

⁴⁷ A társadalmi és nemzeti forradalommal szembeni érvek az előadás IV. fejezetében részletes kifejtést nyertek. (Kállai Gyula: i. m. 34–37. pp.)

⁴⁸ A magyar októbernek a Szovjetunió megsemmisítésére irányuló világméretű ellenforradalom részeként való bemutatására nem került sor az előadásban.

⁴⁹ Ez a koncepció az előadásban következetesen érvényesül.

⁵⁰ Az előterjesztésben kiemelten említett kispolgári bázis a végleges előadásban Kádár János javaslata alapján a diáksággal és a lumpen rétegekkel bővült. (Kállai Gyula: i. m. 31. p.)

⁵¹ A dokumentum végül minden részében kibővült. Az előzmények részletesebb tárgyalása mellett külön rész foglalkozott az október 23-a és november 4-e közötti eseményekkel, a november 4-e után történtekkel. A befejező rész az előterjesztés kibővített záró pontjaként összefoglaló értékelést adott az események jellegéről, különös tekintettel a Nagy–Losonczy-csoport „nemzeti kommunizmusának romboló hatására”.

Nemes Dezső elvtárs:

Az előzményekre való utalás kérdését elég könnyen meg lehet oldani, ha ebben támaszkodunk a decemberi párthatározat 4. pontjára, amely értékeli az ellenforradalmi felkelést.⁵² Utalni kell a különböző revizionista blokk létrejöttére is. Fő kérdés itt nyilvánvaló, hogy mi ment végbe október 23-a után és hogyan ment végbe az ellenforradalom. Utalni kell az október 26-i határozat hibás voltára,⁵³ a pártot feloszlato határozatra⁵⁴ és arra, hogyan állt a pártvezetés ebben az időszakban. Jobban kell hangsúlyozni a november 4-i fordulat jelentőségét. Nem egyszerűen csak a szovjet csapatok ismételt beavatkozásáról van szó, hanem a magyar forradalmi erők fejlődéséről is. Az anyaghoz több észrevételem is van, amire nem térek ki, leírtam, odaadom az elvtársaknak.⁵⁵

Az ellenséges propaganda azzal érvel, hogy azok az egyetemi diákok, akik részt vettek a tüntetésben, jót akartak, a hibák kijavítását akarták. Biztos, hogy voltak is ilyenek. De nem szabad elhinni, hogy a tüntetésben részt vett diákság csak jobb szocializmust akart. Az a tény, hogy csak Budapestről 60-80 000 fiatal disszidált, azt mutatja, hogy nemcsak jobb szocialista hatalomért küzdött, mert különben nem kapitalista országba ment volna menedéket keresni. Itt morális megrendülésről van szó és ezért tudta az ellenség a maga céljaira, nem a hibák kijavításáért, hanem a szocializmus megdöntéséért indított harcra aktivizálni a fiatalságot. Ezzel az illúzióval le kell számolni.⁵⁶ Nem egy egyetemi foglalkozáson, mikor megkérdezik, hol vannak a többiek, a diákok kijelentik: disszidáltak – és egyik-másik hozzáteszi, mi is szívesen kimentünk volna, ha módunk lett volna rá. Ezt a hangot nem verjük megfelelően vissza. Viszont ezek a megnyilvánulások is mutatják, hogy az otthon élő diákok közül sokan nem hívei a szocializmusnak.

Kiss Károly elvtárs:

Annak előrebocsátásával, hogy Kádár elvtárs által felvázolt tétélekkel egyetértek, az a véleményem, hogy egyes részeket a párttól szóló előadásba kell átvinni.⁵⁷

A gazdasági autarchiára való törekvést nem hagynám benne az anyagba[n], mert kimondottan ilyen nem volt. Gazdasági fejlődésünkben komoly hibák voltak. Nagyipari létesítményeinket nem eléggé meggondoltan hoztuk létre, de arra is rá kell mutatni, milyen körülmények voltak ebben az időben. Nagy háborús feszültség volt, fenyegetés az imperialisták részéről, és mi nem akartuk, hogy háború esetén védtelenek legyünk. A többi népi demokrácia is nagyarányú iparfejlesztésbe kezdett. Meg lehet persze említeni a gyapoptermelés forszírozását, ami nagyon sokba került az országnak, drága kísérlet volt.⁵⁸

⁵² Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. december 5-i határozata I. fejezete 4. pontja az októberi események előzményeire csak az ország határain kívül működő nyugati magyar nyelvű műsort sugárzó rádióadók politikai tevékenységét illetően tér ki. (*A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1979. 17. p.)

⁵³ Nemes Dezső az MDP KV 1956. október 28-i határozatára utal. Ennek elítélése a végleges szövegben meg is történt. (Kállai Gyula: i. m. 24. p.)

⁵⁴ Uo. 25. p.

⁵⁵ Az írásos vélemény lelőhelye ismeretlen.

⁵⁶ Nemes Dezső itt végső soron az MSZMP IKB 1957. december 5-i határozatának arra a megállapítására utal, amely szerint az október 23-án „...tüntető fiatalok többségét a Rákosi–Gerő-klikk hibái és vezetési módszerei feletti elkeseredettségében az a szándék vezette, hogy e hibákat megszüntetve, a népi demokratikus rendszer alapjait megerősítve, a szocializmus építésének útján haladjon előre az ország.” (Az MSZMP határozatai: i. m. 18. p.) Az MSZMP IKB 1957. március 11-i ifjúságról szóló határozata ehhez már hozzátette: „Az ifjúságnak az a része tehát, amely ily módon az ellenforradalom oldalán ment harcba, súlyos hibát követett el a dolgozó nép, a magyar haza, a magyar ifjúság jelene és jövője ellen.” (Uo. 53. p.) Nemes Dezső e megállapítások revidálásának igényével lépett fel – sikerrel. (Kállai Gyula: i. m. 22. és 31. p.)

⁵⁷ A párttól szóló előadást Kiss Károly tartotta 1957. május 6-án. L. Kiss Károly: *Az MSZMP a munkásosztály forradalmi pártja*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1957.

⁵⁸ A védelmi kiadások szerepe bekerült, a „gyapoptermelés forszírozása” nem került be az előadásba. (Kállai Gyula: i. m. 14. p.)

Az anyag 13. oldalán foglalkoznak a Szovjetunióval való kapcsolatunkban lévő hibákkal.⁵⁹ Ennél a kérdésnél jobban kellene érzékeltetni, mik voltak ezek a hibák. Én már sokat gondoltam ezen és úgy látom, hogy az egyoldalú információkon, Sztálin személyes beavatkozásán kívül más hibák nem történtek. Tervezésünkkel elkövetett hibákban a szovjet tanácsadóknak volt részük, de ők is többször felhívták a hibákra figyelmünket, pl. 1953-ban.⁶⁰

Műnnich Ferenc elvtárs:

Hogy az októberi események bekövetkeztek, ennek több oka van. Lenin annak idején a polgárháború után megtisztította a pártot az opportunistáktól. Ezt mi nem tudtuk megcsinálni. 1948-ban a munkásegység megvalósítása után többet kellett volna ezen a téren csinálni. Hogy ennyi ingadozás és áruzás fordulhatott elő, annak az is oka, hogy a párt telítve volt kispolgári, nem kommunista elemekkel. Másik hiba a gazdaságpolitika volt. A Gerő-féle gazdaságpolitika autarchia volt. Kicsit katona is vagyok és nem tudom, ha kitört volna a háború, mit csináltunk volna ilyen üzemekkel és hogyan biztosítottunk volna nagyüzemeink számára nyersanyagot. Erre nem gondoltak, mert akkor mindenki építetni akart. Megsértettük azt a törvényt, hogy támaszkodni kell a nemzetközi munkamegosztásra. Szerintem az anyagban nem hangsúlyozzuk eléggé a rossz gazdaságpolitika következményeit, azt, hogy mennyire jelentette akadályát a párt fejlődésének és mennyiben járult hozzá, hogy a munkásosztály jelentékeny részét befolyásolni tudják októberben.⁶¹

Friss István elvtárs:

Egyetértek azzal, hogy az előadásnak a fő hangsúlyt nem az előzményekre kell helyezni, de mégis szerepelni kell benne pl. az 1953-as fordulatnak, csak másként, mint ahogy az anyag itt megemlíti. Itt az áll, hogy 1953 júniusában a hibákat nyíltan feltártuk, döntő fordulatot kezdünk a hibák kijavítására, és utána az áll, hogy a két ellentétes tendencia hiúsította meg, hogy szilárd pártot építhessünk ki. Ha visszanyúlunk 1953-ig, akkor itt is meg kell mutatni Nagy Imre tevékenységének romboló hatását a pártban. Még emlékezünk rá, hogy a fordulatot ő nem úgy hajtotta végre, mint a párt által elhatározott fordulatot, amelynek célja a párt tömegbázisának kiszélesítése, hanem ezt saját kontójára használta fel és arra, hogy megmutassa, hogy a párt eddig milyen gyalázatosan dolgozott, megingassa a bizalmat az emberekben, csapást mérjen a mezőgazdaság szocialista átszervezésére és ingadozást vigyen az értelmiségi tömegekbe a szocializmus építését illetően. Szerintem az akkor történtek lényeges szerepet játszanak október előkészítésében, mert ez mért először belülről jövő csapást a pártra. Amit június után tettünk, nem a pártot erősítette, inkább gyengítette, és hogy ez így történt, abban nagy része volt Nagy Imre akkori politikájának.⁶²

Október 23-a értékelésével kapcsolatban: lehet, hogy éppen azért, mert az előzmények értékelése nagy teret foglal el, maga október alig van ábrázolva. Tulajdonképpen annyiban intézi el, hogy Nagy Imre gyorsan pozícióba jutott és intézkedett. Nem szabad itt kihagyni az áruzását. Meg kell mutatni, hogy miért nem sikerült pl. a Rádiót felszabadítani és miért álltunk tehetetlenül az eleinte még fegyvertelen tömeggel szemben.⁶³ Október 23-a után kiemelendő állomás volt a programnyilat-

⁵⁹ „Bár a Szovjetunióval való kapcsolatainkban voltak hibák, de hazánk nem volt kizsákmányolt vagy függő ország. Ellenkezőleg: a Szovjetunióval a felszabadulás után kialakult viszonyunk – amely szocialista országok közötti minőségileg új viszony – egyik forrása és feltétele volt azoknak a hatalmas eredményeknek, amelyeket a szocializmus építésében elértünk.” (PIL, 288. f. 5/21. ó. e.)

⁶⁰ „Hazánk és a Szovjetunió kapcsolatában a Szovjetunió részéről csak annyi hiba történt, hogy egyes szovjet szakemberek – sok hasznos útmutatás mellett – néha helytelen tanácsokat is adtak, és mi azokat elfogadtuk.” (Kállai Gyula: i. m. 35. p.)

⁶¹ A revizionista és polgári nézetek „behatalását” a munkásosztály soraiba az előadás a munkásosztály kispolgári, paraszti és deklaszált elemekkel való felhígulásával magyarázta. (Kállai Gyula: i. m. 21. p.)

⁶² A szöveg ennek megfelelően módosult.

⁶³ A magyarázatot az előadás Nagy Imre és társai áruzásában találta meg. (Kállai Gyula: i. m. 23. p.)

kozat,⁶⁴ melynek előzményeként hosszabb viták folytak. Mikor átjöttem a Parlamentből a 17-be,⁶⁵ láttam mi folyik itt. Ennek a politikának kialakításában nagy része volt Szántónak is. Következő állomás október 30-a volt, a kabinet megalakítása.⁶⁶ Ekkor támadtak fel tulajdonképpen a [19]48 előtti pártok, beleértve a szociáldemokrata pártot is. A kabinetben már biztosítottak helyet a parasztpártnak, a kisgazdapártnak és a szociáldemokrata párt képviselőjének egy helyet fenntartottak. Ez már tulajdonképpen a proletárdiktatúra likvidálása volt. Ezt a részt alaposabban kell kidolgozni.

Somogyi Miklós elvtárs:

Kádár elvtárs által elmondottakkal egyetértek. Fel kell vetni, hogy kik vettek részt a harcokban. Nem vettek részt tízezrek, a fegyverek is később kerültek a különböző csoportok kezébe. November 4-e után a felkelésben még inkább kisebb csoportok vettek részt. Fegyver ekkor már nagy tömegben volt az ellenség kezébe[n] és a pártházak ellen folytak a harcok. Ezeket is fel kell vetni, mert ezek is bizonyítják, hogy forradalom vagy ellenforradalom történt Magyarországon. Hogy kik vettek részt a harcban? Azt hiszem, lehet bizonyítani, hogy mikor nyitották ki a börtönök kapuit.

Egyszerű munkások, beszélgetéseink alkalmával élesen kihangsúlyozzák az októberi ellenforradalmi eseményekben a nemzetközi reakció szerepét. Volt olyan beszélgetés, amikor egyik munkás azt mondta: nagy baj volt, hogy 1945 után nem vertük szét a burzsoázia nagy részét s most sem még. Így a deklasszált elemek gyárakban, üzemekben, hivatalokban el tudtak helyezkedni, könnyebb munkákra, ahol aránylag nem nagy megerőltetést kívánó fizikai munkával lehetett keresni. Az Egyesült Izzó, a Beloiannisz – ezek voltak gócai az ellenforradalom próbálkozásainak, a munkástanácsok próbálkozásainak stb.⁶⁷ A munkástanácsok szerepét illetően is fényesen lehet bizonyítani ezeket, rá kell mutatni, mikor alakultak meg, akkor, amikor a munkások nagy része nem is tudott bemenni az üzemekbe. Nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy az állami szervek vonalán mi történt, a forradalmi bizottságokba kik kerültek, kiket szórtak ki. Be lehet bizonyítani, hogy a proletariátus államhatalmát akarták megdönteni.

Kállai Gyula elvtárs:

Néhány szót az előadás címe és a tézisek tartalma közti összefüggésről. Véleményem szerint nemcsak október 23-a és november 4-e közötti események marxista-leninista értékelésével kell foglalkozni, hanem nagyon fontos következtetések levonásával is és azok elemzésével, hogy az ellenforradalmi támadás nemcsak Magyarországon, hanem nemzetközileg is előtérbe került. Ebből a szempontból és azokkal ellentétben, akik csak az arányok megváltoztatását javasolják, azt tartanám helyesnek, ha amellett, hogy rövidítenék az ellenforradalmi támadás marxista-leninista értékelését, felvetnék néhány olyan kérdést, melyeket nekünk világosan meg kell magyarázni, melyek a tömegek jelentős részében ma is élnek és melyekben rendet kell teremteni. Magát a címet is úgy kellene módosítani, hogy utaljon az előadás tartalmára: nemcsak az ellenforradalmi események értékelését fedi az előadás, hanem felvet fontos elvi kérdéseket is.

Ami az előzményeket illeti: tényleg nem kell túlságosan messze menni, de azt hiszem, igaza van Friss elvtársnak, mikor Nagy Imre szerepével kapcsolatban megemlíti 1953-as tevékenységét, ahol

⁶⁴ Az 1956. október 28-i kormánynyilatkozatról van szó, amely nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait, tárgyalásokat ígért a szovjet csapatok kivonásáról, amnesztiát rendelt el, feloszlatta az ÁVH-t stb.

⁶⁵ Az Akadémia u. 17-ben voltak az MDP legfelsőbb vezetőinek irodái.

⁶⁶ Nagy Imre – Mikojan és Szuszlov egyetértésével – a kormányon belül szűkebb koalíciós kabinetet hozott létre. Tagjai: Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Erdei Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza és az SZDP által később kijelölendő személy.

⁶⁷ ... a régi tőkészeket és a többi ellenséges elemeket nem tudtuk elszigetelni a néptől. Ellenkezőleg: az osztály-ellenségnek ezek a maradványai beépültek a népbe, jó részük külsőleg »munkássá« vált, de maguk körül ellenforradalmi ideológiával mérgezték az igazi munkásokat, s október végén ők ágáltak a munkások nevében, és nagyrészt ők lettek az első üzemi és területi munkástanácsok hangadói, képviselői. (Kállai Gyula: i. m. 31–32. pp.)

már megtalálhatók a revizionista nézetek. Nagy Imre fellépett az addigi hibák jóvátétele revíziójaként. Rákosiék nem tudtak szembenézni a hibákkal és következetes álláspontot elfoglalni ezekkel szemben. Nagy Imrére várt tehát a feladat. Ő mint kormányelnök, fel is lépett a hibák ellen, de revizionista szempontoknak megfelelően. Legkirívóbb eset a termelőszövetkezetekkel kapcsolatban elfoglalt helytelen álláspontja.

Ugyancsak ebből a szempontból nézem azt a kérdést is, hogy két ellentétes tendencia érvényesült a párton belül és ez a két ellentétes tendencia akkor úgy érvényesült, hogy Rákosiék szektás, diktátori hibáival, személyi kultuszával szemben akkor Nagy Imréék léptek fel, de ők ezeket a kérdéseket revizionista szempontból nézték. A hibák ellen valójában fellépni nem is tudott, mert kezdettől fogva revizionista álláspontot képviselt.

Azzal egyetértek, hogy az októberi ellenforradalmi eseményekre vonatkozó részt ki kell bővíteni. Ezzel kapcsolatban is – különösen értelmiségi körökben – sok revizionista nézet uralkodik. Foglalkozni kell az előadásban a demokrácia fogalmával általában és a marxista klasszikusok tanításai alapján megmutatni, mi is most ebben a kérdésben a helyzet. De sorolhatnánk még tovább, hogy milyen jelszavak alatt jelentkezett a revizionizmus, pl. nemzeti kommunizmus, sajátos magyar út (nálunk ez a nemzeti kommunizmus a sajátos magyar út megjelenési formája lett volna) stb.

Kádár János elvtárs:

Véleményem szerint a nemzeti függetlenség ügyét nem kell megkerülni. Be kell bizonyítani, hogy a nemzeti függetlenség védelmezője, képviselője az egész világon a munkásosztály, világméretben éppen a szocialista országok és nem az imperialisták védelmezik a nemzeti függetlenséget.

Orbán László elvtárs:

Az elhangzott vita alapján azt javaslom, hogy az előadás címét változtassuk meg és fogadjuk el [a] „Magyarországi ellenforradalom a marxizmus–leninizmus fényében” címet.⁶⁸ Azzal egyetértek, hogy az arányokat meg kell változtatni. A demokrácia osztálytartalma, mint egyik fontos alapkérdés, a proletárdiktatúráról szóló előadásba kerül majd be.⁶⁹ Meg kell vizsgálni, mely elvi kérdések azok, amelyek a többi előadásban nem lesznek bőven kifejtve, azokkal részletesebben kell foglalkozni, a többi előadásokhoz vágó elvi kérdéseket pedig csak érinteni kell.

⁶⁸ Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1957. február 19-i határozata az előadást „A magyarországi október–novemberi események a marxizmus–leninizmus tükrében” címmel hagyta jóvá. (Az MSZMP határozata: i. m. 36. p.)

⁶⁹ Lásd Biszku Béla: *A proletárdiktatúra időszere kérdései hazánkban*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1957. 16–21. pp.

AZ IGAZSÁGBA VETETT HIT

Magyar Pál kihallgatási jegyzőkönyve

Közreadja: Tyekvicska Árpád

Az alább közölt jegyzőkönyv szomorú kuriózum, az emberi fájdalom és brutalitás, a jogtiprás és a töretlen igazságkeresés együttes dokumentuma. Egyediségét keletkezésének körülményei adják: a forradalmat követő megtorlás során – a bírósági szakasz előtt – csak kevesen tudták vagy akarták elérni azt, hogy az eljáró ügyész jegyzőkönyvezzé az őket ért lelki és fizikai gyötrelmek sorát. A néhány oldalnyi szöveg nemcsak a megtorlás kegyetlen eseményeit vetíti elénk, de elénk tárja annak eszközeit, módszereit is.

Nyilvánvaló, hogy a forradalmat követő megtorlás menetében nem kereshetünk valamiféle formális logikát, hanem csupán azoknak az eseményeknek a kapcsolódó pontjait, fordulatait, amelyek meghatározhatták az egyes történések módját, időzítését és lefolyását.

A közölt forrás teljesebb megértéséhez négy sarokpontból kiindulva lehet megközelítenünk a letartóztatás napját.

1. A forradalom eseményei Nógrád megyében – időben és térben – felfelé épültek: a Salgótarjában történeteket már napokkal megelőzték egyes községek és járási székhelyek – köztük Balassagyarmat – dinamikus forradalmi cselekményei. A november 4-e utáni inverz irányú restaurációs folyamat központja azonban a megyeszékhely volt.

A forradalom napjaiban a községi pártszervek – kevés kivétellel – megszűntek, feloszlottak. Járási és megyei szinten azonban mindvégig megmaradtak azok a defenzívába szorult csonkok, amelyek Nógrádban november 4-én megkezdték a *kommunista párt* újjászervezését.

A konszolidáció a salgótarjáni sortűz és az azt követő „ideológiai tisztázás” után (a vérengzés másnapján Nógrádi Sándor tartott aktívaülést a megyeszékhelyen) gyorsult fel a megyében. A pártépítés, a karhatalom működésének szervezése, felügyelete, a termelőmunka beindítása párhuzamosan folyt a megtorlás kezdeti lépéseivel.

Balassagyarmaton – a megyei központból érkező instruktorok segítségével – november 22-én alakult meg az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága, azonban a párt tagsága még decemberben sem haladta meg a 20-30 főt és csak a következő év januárjában érte el a százat.¹ A balassagyarmati erőviszonyokat jellemzi, hogy december 4-én a tüntető tömeg még képes volt elérni a karhatalom által lefogott Táray Guidó szabadon bocsátását, de karácsony környékén már megkezdődtek a beidézések, a hosszabb-rövidebb kihallgatások, mind gyakoribbá váltak a verések.

¹ Szomszéd Imre: *Egy város újjáüzletése (Balassagyarmat 1944–1962)*. Balassagyarmat, 1981. 198–199. pp.

Valószínű, hogy a megtorlás kiszélesítésére a megyei pártbizottságon csak december végén, illetve 1957 elején fogalmazódtak meg az első konkrét tervek, amelyeket a városi bizottságok a január-februári összejöveteleken tárgyaltak meg. Konkrét forrásunk nincs róla, de számos részinformáció bizonyítja, hogy a letartóztatások előkészítői, döntéshozói a helyi pártbizottságok voltak.

2. Salgótarjában a párthű fegyveres erő, a „pufajkás” *karhatalom* szervezése már november 4-én megindult. A szervezés alapját azok a gyár- és üzemőrségek jelentették, amelyek létrehozására még október 24–25-én adott utasítást a kommunista párt megyei vezetése. Ezek a csoportok az események előrehaladtával részben kiszorultak Salgótarjából és visszatértek a közeli bányászok lakta községekbe, részben azonban bent a városban vészelték át a forradalmi eseményeket, továbbra is a pártvezetés utasításaira figyelve.²

November 4-én, a Nemzeti Bizottság mellett működő Katonai Tanács úgy döntött, hogy nem szervez fegyveres ellenállást arra az esetre, ha a városba szovjet csapatok érkeznének.³

A kommunista párt vezetői már délelőtt kimentek a szomszédos bányászfalvakba. A szervezést segítette, hogy néhány helységben a forradalom alatt, illetve elől hazérkező ÁVH-s tisztek, rendőrök és tisztviselők gyülekeztek, akik azonnal felsorakoztak a pártvezetés mögé. Éjszaka már ők adtak őrjáratot a város utcáin.

Még 4-én este létrehoztak egy öttagú karhatalmi bizottságot, melynek parancsnoka Árvai Mihály alezredes lett, akit még Király Béla küldött ki a fegyveres erők parancsnokának Salgótarjába. A következő néhány napban a karhatalom teljes mértékben a pártvezetés irányítása alá került. November 13-án, a szovjet csapatok ismételt bevonulásakor pedig a megye legjelentékenyebb forradalmi fegyveres ereje, a salgótarjáni Acélárugyár Nemzetőrsége is letette, illetve elrejtette fegyvereit.⁴

A december 8-i salgótarjáni sortűz napjáig csak elvétve került sor letartóztatásokra. A sortűzet követő néhány napban azonban 21 személyt vettek őrizetbe. Hetet néhány nap múlva szabadon engedtek. 1957 januárjában még hatan voltak közülük előzetes letartóztatásban.⁵

A karhatalom vezetésében kezdetben problémát okozott a kettős – BM-HM – központú szervezés. Mivel az FMPK-nak nem volt külön honvédelmi minisztere, a rendőrség frissen visszakerült ÁVH-s vezetői igyekeztek magukhoz ragadni a karhatalmi egységek vezetését. Ennek ellenére november közepéig a karhatalmi század parancsnoka mégis a megyei kiegészítő parancsnokság vezetője, Borsos Pál alezredes maradt, akit még november 6-án választottak meg e posztra Árvai helyére.⁶

A karhatalom szervezése a megyeszékhelyen kívül csak vontatottan haladt. A rétsági járásban a pánccelosezred tisztí, tiszthelyettesi állományából rendelt ki a parancsnok egy

² Dávid János–Geszkó Sándor–Schiffer Pál: Forradalom, Sortűz, Megtorlás. Progresszió, 1990. 10–13. pp.

³ Nógrád megyei Levéltár NMB B.395/1957. 1957. szeptember 24-i tárgyalási jegyzőkönyv.

⁴ Hadtörténeti Levéltár 1956-os gyűjtemény 6a. öe. 1021-1036. főlíó, Nógrád megyei kiegészítő parancsnokságok jelentései.

⁵ Nógrád megyei Levéltár NMF 6. 1957. Ig. III. 1/33.

⁶ Hadtörténeti Levéltár uo.

szakaszt a rendőrkapitányságra⁷ míg Balassagyarmatra, az itteni szerveződés megerősítésére Salgótarjából kellett egy szakasznyi erőt levezényelni.⁸

Balassagyarmaton az első tömeges letartóztatásra csak február 12-e után került sor.

3. A *rendőrség*, mint szervezet, január elejéig szinte használhatatlan volt a pártvezetés számára. Aktív, párthű tagjai a karhatalomba léptek be, a maradottak pedig, ha munkahelyükre be is jártak, inkább belső hatalmi harcaikkal, az események kitérőgyalásával voltak elfoglalva. Különösen így volt ez a járási rendőrkapitányságokon. Januárra azonban a megyei rendőrkapitányságon már megtörtént az első nagy rendcsinálás, Szabó István helyére Adorján Gyulát nevezték ki a megyei kapitányság élére, 1957. január 13-ig pedig az állomány 42%-át cserélték le.

Január közepére befejeződött az ÁVH volt tagjainak felülvizsgálata és a szervezet megszüntetése. Az államvédelem helyett létrejött Nógrádban is a rendőrség szerves részét képező politikai nyomozó apparátus, amely nemcsak az ÁVH szerepét vette át, hanem annak káderállományából is bőven merített.⁹ A megyei rendőrkapitányság politikai osztálya februárban indította meg a letartóztatások sorozatát.

4. A megyei és járási *ügyészségeken* is csak február elejétől számolhatunk valóságos tevékenységgel. Bár mint szervezetek működtek, érdemi ténykedést nem fejtettek ki. Február közepén indult meg a „kompromittálódott” ügyészségi dolgozók eltávolítása, leváltása.

A legfőbb ügyész február 8-i keltezésű körlevélben értesítette a megyei ügyészségek vezetőit arról, hogy a fővárosi és megyei rendőrkapitányságokon szervezett politikai nyomozóosztályok mellé, az osztály vezetőjének egyetértésével, a megyei ügyésznek egy politikai ügyészt kell kineveznie, aki a politikai ügyekben elrendelt vizsgálatokban az ügyészi felügyeletet látja el.¹⁰ Nógrádban a feladatra Rozgonyi Aladárt jelölték ki. Az ő „szakmai” hozzáállását jól példázza az a néhány mondat, amelyet 1957. július 13-án az ügyészség hivatali értekezletén mondott el: „A politikai munka megindulásakor sokszor megtörtént, [hogy] nem tudták a r.tiszt elvtársak sem, hogy valaki miért került be. Ember volt, papír nélkül. Ez a múlt negyedévben volt, ma már nem fordul elő. A rendőrségnél is rájöttek arra, hogy a törvénytelenység államrendünknek nem használ, hanem árt. De ne csak a megyei főkapitányságnál vegyük észre a hibákat, nézzünk körül a járási osztályoknál is. Pl. Rétságon a laktanyában, Pásztón a rendőrségnél verték a letartóztatottakat, [akiket] Szécsényben is bántottak. De ez sem történik már meg. Be kell látni, az első negyedévben az osztályellenség támadott. Helyre kell[ett] állítani a rendet, ha másként nem, törvénytelen módszerekkel...”¹¹

A dokumentumban szereplő dr. Magyar Pál Balassagyarmaton született 1922-ben. Fiatal, tehetséges joghallgatóként lett a Teleki Intézet jogász tagozatának a tagja és kapott tandíjmentességet. A doktorátus megszerzése után karrierje meredeken ívelt föl: a Buda-

⁷ Nógrád megyei Levéltár MSZMP NMB Archívuma 33. f. 1. fcs. 1956. év. 9. ó. e. Rétsági Járás. A rétsági karhatalmi szakasz története.

⁸ Hadtörténeti Levéltár uo.

⁹ Történelmi hűséggel, politikai felelősséggel stb. BM Könyvkiadó, 1985. 24. p.

¹⁰ Nógrád megyei Levéltár BGYJÜ 8. 1957. Ig. XX. 8.

¹¹ Nógrád megyei Levéltár NMF 8. 1957. Ig. IV. 1/2.

pesti Népfőügyészség elnökének titkárává nevezték ki, külön feladatává téve az országban megfelelő írásos dokumentáció nélkül letartóztatásban lévő személyek földérését.

A népbíróságok által elkövetett jogtalanságok azonban hamarosan elvették a kedvét a bírói pályától, végül pedig a Magyar Közösség tagjai ellen indított koncepciók per végighallgatása után úgy döntött, hogy lemond posztjáról és visszavonul szülővárosába. Itt folytatott ügyvédi gyakorlatot 1956 októberéig.

A forradalom híre már október 24-én hajnalban elérte Balassagyarmatot. Egy autóbusszal fiatal forradalmárok érkeztek a városba, akiket a hatóságok letartóztattak. Dr. Magyar Pál és ügyvédháza, dr. Daróczy Gusztáv (a koalíciós időben az FKGP megyei főügyésze, majd később a HNF városi elnöke) önként ajánlották fel számukra a védelmet. Közbenjárásukra és a tüntető tömeg nyomására a rendőrség kénytelen volt szabadon bocsátani az egyetemistákat.

Október 26-án a városban tüntetést szerveztek a 33. sz. AKÖV dolgozói és a vasutasok. Másnap a városi pártbizottság kezdeményezésére került sor az üzemi, intézményi munkás-tanácsok megválasztására. Este a tanácsok delegáltjai – a pártvezetés szándékain messze túllépve – megválasztották a Járási és Városi Ideiglenes Nemzeti Forradalmi Tanácsot, melynek elnöke dr. Daróczy Gusztáv, titkára pedig dr. Magyar Pál lett.

Balassagyarmatra november 6-án vonultak be a szovjet csapatok. A nemzetőrséget november 22-én oszlatta fel a karhatalom, fegyvereiket a rendőrségnek adták át. A forradalom vezetői, szereplői fokozatosan visszatértek eredeti beosztásukba, foglalkozásukhoz.

Dr. Magyar Pált 1957. január 10-én rendelte be első alkalommal a karhatalom helyi vezetője kihallgatásra, „bizonyos problémák megtárgyalására”. A rövid, udvarias kihallgatás után még hazatérhetett. Hamarosan biztos hír érkezett arról, hogy a pártbizottság döntése alapján rövidesen sor fog kerülni a forradalommal kapcsolatos felelősségre vonásokra. Február első napjaiban már szóbeszéd tárgya volt a városban, hogy Daróczyt és Magyar Pált le fogják tartóztatni. A kérdés tisztázása végett a két érintett bement a pártbizottságra, ahol felajánlották, hogy akár azonnal ejtsék meg a letartóztatást de ne éjszaka menjenek értük. Mindketten biztosak voltak ártatlanságukban.

A különböző híresztelések pedig már előrevetítették a tömeges lefogások tényét és ők maguk is észlelték azt, hogy megfigyelés alatt állnak, „árnyékok” követik őket.

Február 12-én, éjjeli tizenegy órakor egy pufajkás különítmény, a környező kerítéseken átugrálva, nemcsak a házat, de az egész lakókerületet körbefogva, harcszerűen megközelítette Magyar Pál lakását. A felesleges és túlzott erőfelmutatás általában hozzátartozott a letartóztatások koreográfiájához, nem nélkülözve a pszichés és a politikai tartalmakat, szabályzati kötelmeket.

A rövidre tervezett akció azonban elhúzódott, mivel az álmából felvert ügyvéd nem kívánta azonnal beengedni a látogatókat és az ajtófelnyitáshoz hívott lakatos is megtagadta a segédkezést (Sajátos, hogy az egész eljárás végigvonul az eljáró hatóságok, szervezetek görcsös erőlködése a történet legitimálására, a formális törvényi keretek látszólagos megtartására. Ezt példázza az a jelenet is, amikor ugyanazok a pufajkások, akik két óra múlva Magyar Pált és társait félholtra verték, a letartóztatás előtt zavarodottan toporogtak a zárt ajtó előtt, amelyet csak törvényes keretek között volt szabad felnyitniuk).

A belépés után megtartott házkutatás neveléses eredménnyel zárult: a rendőrség felé tartó menet élén haladó pufajkás mindössze egy rozsdás és törött kardot tarthatott maga elé halovány bizonyítékként az esetleges statáriális eljáráshoz.

Az ezt követő napok, hetek, hónapok szomorú történéseiről a dokumentum tudósít bennünket.

A salgótarjáni kihallgatásokat végigkísérte a verések sorozata. A vallatásokon többnyire grandiózus és egyben nevetséges vádakat kívántak Magyar Pállal elismertetni (pl. milyen kapcsolatot tartott a Mátrában tartózkodó Maléterrel). Magyar Pált és a vele együtt letartóztatottakat április 3-án szállították át a balassagyarmati börtönbe, ahol augusztusig várták ügyük folytatását (ebben az időszakban készült a közölt jegyzőkönyv is).

Bizonyára az elrettentést szolgálták és demonstrálták azok a nagy perek, amelyeket a pártvezetés a megye minden járásában megrendeztetett és amelyekben többnyire a Budapesti Katonai Bíróság hozott ítéletet (ilyen volt a rétsági járásban Pálinkás-Pallavicini Antal, a pásztoiban Geczko István és társainak halálos ítélettel végződő pere, vagy a Megyei Nemzeti Bizottság vezetői ellen folytatott eljárás, melyben a megyei bíróság hirdetett ki halálos ítéleteket).

Balassagyarmaton nyilvánvaló volt, hogy a Daróczy–Magyar-ügyben, ha azt helyben és elkülönítetten tárgyalják, nem születhet „méltó” büntetés. Ezért a Forradalmi Tanács vezetőinek ügyét összevonták néhány, katonai- és rendőrtisztek ellen indított eljárással és ezekkel egyesítve átadták a hadbírósnak.

Még a Budapesti Katonai Börtönbe való felszállítás, tehát a bírósági tárgyalás előtt Magyar Pállal közölték, hogy azért a gyötrelmeiről felvetett jegyzőkönyvért – amelyet most közlünk – halálra fogják ítélni.

Dr. Magyar Pál az ítélethirdetés után három hónapot töltött a Kisfogházban halálraítéltként. A halálos ítélet kimondásának estéjén a börtönőrség olyan súlyos fizikai bántalmazásban részesítette, hogy másnap az orvos a börtönkórházba szállította.

Csak júniusban – akkor még nem tudta –, Nagy Imre kivégzésének másnapján tárgyalta ügyét újra a kegyelmi tanács. Mentésítették a legsúlyosabb ítélet alól.

Dr. Magyar Pál 1962-ben, az amnesztia során szabadult. Balassagyarmaton nem engedték elhelyezkedni, hosszú évekig fizikai munkásként dolgozott a Váci Cementgyárban. A jogi önképzést azonban tovább folytatta, figyelemmel kísérve a szakirodalmat. A nyolcvanas évek elején térhetett vissza a jogászpályára, egy széles nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező budapesti vállalat jogtanácsosaként. Hetvenedik életévén is túlhaladva, ma is ott dolgozik.¹²

Nógrád megyei Ügyészség

Balassagyarmat

1957. Bül. 22. szám.

JEGYZŐKÖNYV

Készült a Nógrád megyei Ügyészségen, 1957. évi május hó 17. napján, dr. Magyar Pál panaszá ügyében.

Jelen vannak alulírottak:

Dr. Magyar Pál a megyei ügyészség vezetőjénél történő kihallgatását kérte a börtönügyésznél.

Kihallgatása végett előállított dr. Magyar Pál panaszát az alábbiakban adja elő:

¹² Interjú dr. Magyar Pállal. A balassagyarmati eseményekre: Hadtörténeti Levéltár BKB B. 712/1957.

Dr. Daróczy Gusztáv és társai elleni bűnügyben vagyok letartóztatva, 1957. évi február 12. napjától. A nyomozás során több ízben bántalmaztak. Mégpedig első ízben Balassagyarmaton, a rendőrség I. emeletén, közvetlen a letartóztatásom, illetve az őrizetbe vétele után. Nevet nem tudok mondani. A bántalmazóim rendőrök és karhatalmisták voltak. Név szerint nem ismerem egyiket sem, az egyikük kb. 180 centiméter magas, hatalmas termetű közrendőr volt, aki bikacsökkel ütlegelt. Először a falhoz állítottak és arccal a fal felé fordulva, a fejemtől kezdve a bokáig végigvert ezzel a bikacsökkel. Vele egy időben egy másik személy – nem tudom megmondani, hogy rendőr volt e vagy karhatalmista –, hasonlóképpen egy harmadik személy vaskutáccsal szintén végigvert. Mikor összeestem, feltettek egy rossz íróasztalra és ott ütlegeltek. Megint elájultam és a földön tértem eszmélethez. Akkor már előlről is ütöttek, rúgtak. Úgy emlékszem, hogy az ütlegelést Boros, volt államvédelmi hdgy. szüntette meg és leültetett egy székre.

Én nem tudom, hogy ez a Boros nevezetű ott volt-e, mert többen jöttek-mentek a szobában. A testem teljesen fekete volt, két hétig véres volt a vizeletem. Orvost kértem, azonban orvos nem jött, hanem bejött egy fehér köpenybe bujtatott rendőr. Láttam a ruhájáról és csizmájáról, hogy rendőr, a mozdulatairól és vizsgálati módjáról pedig, hogy nem orvos. Többet orvost nem kértem, nem követeltem. A sérüléseimet számtalan cellatárs tudja bizonyítani. Van egy kis cédulám, ahol fel vannak jegyezve. Bizonyítani tudják sérüléseimet: Oravecz István, Sallói Aladár, Vadasdi Sándor, valamint Gál Lajos balassagyarmati lakosok. Ez a verés, amelyről vallomást tettem, az éjszakai órákban történt. A magas termetű rendőr, aki engem ütlegelt, úgy gondolom, hogy érsekvadkerti lehet, mert minden egyes ütés-zuhatagot, amit reám mért, gúnyos megjegyzéssel kísért, amiből arra következtettem, hogy érsekvadkerti vagy Szentlőrinc pusztai lehet, mert az ottani tsz-ügyeimet emlegette. Ugyanis a termelőszövetkezetek érdekében én több pert képviseltem.

A balassagyarmati rendőrség épületében kb. 2 és fél órát lehettem az őrizetbe vétele után, ez alatt az idő alatt állandóan ütöttek. Innen Balassagyarmatról Salgótarjánba szállítottak tehergépkocsi-val. A tehergépkocsira, amely szállított Salgótarjánba, felszállni nem bírtam a sérüléseim miatt. Mind a két állkapcsom le volt esve, az egyik szemem annyira meg volt duzzadva, hogy nem láttam. Fellöktek a gépkocsira, még itt is ütni akartak, de egy karhatalmista nem engedett.

A salgótarjáni megyei főkapitányságon – nem tudom megmondani, hogy hány nap múlva –, amikor vallatásra vittek, hol egy, hol kettő, hol több személy hosszabb-rövidebb ideig ütlegelt. Ez kb. 5-6 esetben fordulhatott elő.

A Balassagyarmaton történt ütlegelések során nem mondtak nekem semmit, hogy miért bántanak, hanem minden ütésnél értelmetlen megjegyzéseket tettek: Így pl. a nagy magas ember azt mondta nekem, amikor ütött, hogy „Megállj, te piszok zsidó, Rákosit akartad visszahozni, piszkos, kopasz zsidó! Aktázni kell a darálóügyben (volt egy darálóügyem), most mi is aktázunk! Kellene pataki menyecske?” (Soha életemben pataki asszonyt nem ismertem.) Nem tudok többre visszaemlékezni a balassagyarmati esettel kapcsolatban.

A salgótarjáni ütlegelésekkel kapcsolatban először is nem az én személyemet illetően faggattak, hanem aziránt érdeklődtek, illetve azt kívánták, hogy ismerjem be, hogy tudok arról, hogy Daróczy Gusztáv az államrend ellen szervezkedett. Bóné hdgy. mondotta ezt, illetve vallatott. Mondotta, hogy vádiratot készítek magam és társaim ellen. Verés közben oktattak és mondotta Bóné hdgy. hogy vádiratot készítek, most nincs törvényesség, ott fogok megdöglenni a kezeik között. Bóné hdgy. többször ágyékon rúgott, gyomrozott az öklével és olyan hatalmas ütésekkel mért rám, amelyet még nem láttam életemben. Ezt követően papírt adtak, amire írtam, ebben benne volt az is, amit ők követeltek, de az igazságból is benne volt valami. Minden vallatás vacsora után, illetve éjszaka volt. Az ütések következtében a dobhártyám berepedt, az orrom eltört, de azt hiszem, az egyik bordám szintén megrepedt vagy eltört, hosszú ideig minden lélegzetvételnél szűrt. Az első megverésem után amit írtam, Bóné hdgy. azt mondotta, hogy ez védőírat és nem vádirat. Kérdezte, újra akarok-e kapni, nem kaptam-e eleget. Azt hiszem, hogy ezután különösebb bántalmazás nem volt. Az, hogy falhoz verték a fejemet, a székbe, amin ültem belerúgtak és hanyatt estem, ezek mindennapiak voltak. Majd Németh hdgy. vette át az ügyemet. Egy késő délutáni órában fölrendeltek kihallgatásra, amikor három

személy volt jelen. Németh hdgy. és egy zömök, erős testű nyomozó – talán valami németes nevű, úgy emlékszem Wóspigel, vagy valami ilyen nevű lehetett –, a harmadik személy egy kissé hajlott hátú volt. Ezek polgári ruhás személyek voltak. Mind a hárman ütlegettek, hol egyszerre, hol felváltva, kézzel ütöttek, pofoztak, gyomroztak, rugdostak. A széken is és a falnál is rugdostak, felakasztással fenyegettek. Mondtam nekik, hogy rajta, ne kínozzanak! Ekkor már a számból csorgott a vér és kiabálni kezdtem. Szovjet katonák voltak kinn az udvaron, azok meghallották a kiabálásom. Ekkor gyorsan kiküldtek engem, ugyanis azt hiszem, hogy ezek nem engedtek volna tovább bántalmazni. Azt nem tudom megmondani, hogy hol és howá ütöttek, nem tudok visszaemlékezni, olyan idegállapotban voltam, hogy a halált kívántam. Részletekre már nem tudok visszaemlékezni. Ütlegetés közben azt akarták velem elismertetni, hogy én a népköztársaság megdöntésére szervezkedtem. Azért ütlegettek, mert ezt nem voltam hajlandó elismerni. A jegyzőkönyv felvétele alkalmával ütés nem történt, azonban a géppisztolyt rám fogták, illetve rám fogta Németh hdgy. A jegyzőkönyv-felvétel ideje alatt a gumibottal állandóan a testem mellett suhintott, ez a jegyzőkönyv is tulajdonképpen kompromisszumos. Egyrészt ő gépelte a jegyzőkönyvet és így nem tudtam, hogy mit ír, másrészt minden egyes szóért hadakoznom kellett, mert ő mindig másképp akarta felvenni a jegyzőkönyvet. Örültem, hogy néhány esetben eredményes volt a hadakozásom. A géppisztolyt Németh hdgy. akkor vette elő, amikor a jegyzőkönyvelés során a fegyverről volt szó, kérdezve azt, hogy az enyém volt-e a géppisztoly. Minthogy rám fogta a géppisztolyt olyan állapotba jöttem, hogy sírógörcs jött rám, majd a géppisztolyt letette az asztalra, felém fordítva. Én az írógépasztal mellett ültem, amikor egy-egy gondolatot kifejező vallomással ő nem értett egyet, akkor vagy a géppisztolyhoz, vagy a gumibothoz nyúlt és azzal fenyegetett. Emlékezetem szerint egy alkalommal a jegyzőkönyvezés alatt rosszul is lettem, ájulásszerű tünetek fogtak el.

A salgótarjáni ütlegetéseknek is nyoma volt, mégpedig néha az egyik arcom kétszer olyan volt mint a másik, más alkalommal a fülem nyúlt meg, vagy dagadt meg a térdem. Csontig hatoló, a csonthártyát is roncsoló sérülésem volt. Az izomzat a lábamon még mindig fáj. Ma már ezeknek az ütlegetéseknek nyoma a testemen nem látható. Csak a herémmel van baj, ugyanis ezt térdel és lábbal is rúgták és csavarták. Salgótarjában egy alkalommal Kiss Sándor ügyész is benyitott a Bóné hdgy. szobájába, ahol kihallgatáson voltam, és neki is látni kellett az arcomon vagy a fejemen a sérüléseket, mert rám nézett. A salgótarjáni ütlegetésekről tudnak a volt cellatársaim. Mégpedig: Kiss Béla zagyvapálfalvai üvegyári dolgozó, Varga Jenő Salgótarján Május út 26. szám alatti lakos – jelenleg elítélt a megyei börtönben –, Junghansz Károly Bodajk községből való személy, Engel Béla Pécs Sztálin út 26. sz. alatti lakos, Jakab Miklós salgótarjáni lakos – aki jelenleg a megyei börtönben van –, Romhányi Rudolf balassagyarmati lakos, Havaj B. Ferenc, szintén balassagyarmati lakos. A salgótarjáni kapitányság épületében a Rozgonyi ügyész úr előtt ezeket a megveréseimet szóvá tettem, illetve mondtam neki, hogy több alkalommal súlyosan bántalmaztak, vallomásra kényszerítettek. Ezt követően még egy alkalommal a megyei kapitányságon, egy alkalommal itt a megyei ügyészségen, harmadszor is szintén itt a megyei ügyészségen, hogy jegyzőkönyvbe foglalja a fenti panaszomat. Ígéretet tett rá, hogy a legközelebbi alkalommal jegyzőkönyvbe fogja foglalni, legutóbb akkor volt ez, amikor kihirdette előttem a legfőbb ügyész határozatát, mellyel előzetes letartóztatásomat május hó 14-ig meghosszabbította. Én panaszoltam Rozgonyi ügyész úrnak azt, hogy a rendőri kihallgatásom során a hozzám tett kérdések tendenciája már beismerésre utaltak. A rendőrségi kérdésekre adott válaszaim nem fedik a valóságot, kértem, hogy ne csak kérdésekre kelljen válaszolnom, hanem engedjék meg, hogy összefüggően előadjam a gyanúsítás tárgyává tett tényállást és védekezésemet. Rozgonyi ügyész úr ígéretet tett, hogy erre módot fog adni. Ez nem történt meg, mivel pedig már közel két hónapja vagyok a megyei börtönben, attól kell tartanom, hogy a bíróság olybá fogja venni, mintha én a bírói tárgyaláson találtam volna ki. Ezért kértem ezen kihallgatásom. El kell mondanom, hogy egyszer Rozgonyi ügyész úr a salgótarjáni rendőrségen kérdés-felelet formájában meghallgatott, de csak a kérdéseire válaszolhattam. A kihallgatásomnál végig jelen volt és figyelemmel kísérte Németh hdgy. és talán a Wóspigelnek nevezett nyomozó. Meg kell jegyezmem még azt is, hogy a nyomozók mondták, hogy vallomásomat nem lesz módomban módosítani az ügyészségen és ne

merjem a bíróság előtt sem módosítani, mert ők úgyis ott lesznek és ismerem az ő kezüket. Egy másik alkalommal négy szemközt hallgatott meg engem, előadásomról jegyzeteket készített és ezen jegyzetokről készült jegyzőkönyvet később Németh nyomozó hdgy. íratta alá velem. Közvetlenül a jegyzőkönyv végén, nyilván félreértés folytán olyan mondat is volt, amelyet én nem mondtam és amely súlyosan terhelő lett volna. A jegyzőkönyv egyik példányán sikerült kihúznom talán három nevet, a másik példány emlékezetem szerint nincs is aláírva. Tudok arról, hogy mást is bántalmaztak: az első nap az 56 éves Daróczy Gusztávot hordágyon vagy lepedőben vitték le a zárkába. Az őrszemélyek is a legnagyobb felháborodással nyilatkoztak a kettőnket ért súlyos bántalmazásról. Neveket nem mondok. Figyelmeztetek, ha ezt a panaszom előterjesztem, elveszettnek kell magam tekintenem, de már idegileg valamelyest rendbe jöttem és az igazságba vetett hitem kényszerített arra, hogy a fentieket előadjam és kihallgatásra jelentkezsem.

Egyéb előadnivalóm nincs.

Jegyzőkönyvet felolvasás után h.h. aláírom.

[Olvashatatlan aláírás]

ügyész

Zatykó Mária
jegyzőkönyvvezető

Dr. Magyar Pál
panasztevő

II. BESZÁMOLÓK

BESZÁMOLÓ AZ INTÉZET 1992–93. ÉVI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

Az Intézetet a Nemzetközi Kuratórium irányítja és felügyeli. Ennek tagjai: Andorka Rudolf, akadémikus, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem rektora; Federigo Argentieri történész (Róma); Bácskai Vera, a történettudományok doktora, egyetemi tanár; Benda Kálmán akadémikus; Für Lajos egyetemi tanár, honvédelmi miniszter; Gosztanyi Péter történész, a berni Kelet-Európa Könyvtár igazgatója (Bern), Jónás Pál közgazdász, egyetemi tanár (Albuquerque); Kende Péter politológus (Párizs); Király Béla egyetemi tanár, ny. vezérezreduces, országgyűlési képviselő; Bill Lomax szociológus, történész (Nottingham); Méray Tibor író, szerkesztő (Párizs); Molnár Miklós egyetemi tanár, a történettudományok doktora (Genf); Nagy Ernő könyv- és lapkiadó (Giromagny); Nagy Gáspár szerkesztő, költő; Szabad György akadémikus, az Országgyűlés elnöke, Szabó Miklós történész, országgyűlési képviselő; Tóth Lajos ügyvéd; Varga János akadémikus, országgyűlési képviselő; Varga László történész, a Fővárosi Levéltár főigazgatója; Vásárhelyi Miklós sajtótörténész, országgyűlési képviselő; Vitányi Iván, a szociológiai tudományok doktora, országgyűlési képviselő.

A Nemzetközi Kuratórium örökös tiszteletbeli elnöke Heltai György (Charleston, USA); társelnökei: Benda Kálmán, Kende Péter és Király Béla.

A Kuratórium két ülése között az Igazgatótanács irányítja az intézet munkáját. Tagjaiul 1992-ben a társelnökök mellé Bácskai Verát, Varga Jánost, Vitányi Ivánt, Juhász Gyulát választották meg.

Az Intézet első Évkönyvének megjelenése (1992. október) óta eltelt időszakban az Intézet a korábban kialakult szervezeti keretek között végezte munkáját. Juhász Gyula 1993. április 13-i halálával az Intézet is fájdalmas veszteséget szenvedett. Nemcsak kuratóriumi és igazgatótanácsi tagját veszítette el benne, hanem egy olyan kollégát is, aki megalakulásunk óta legmesszebb menően támogatta munkánkat.

Munkánk anyagi feltételeit továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia, a Művelődési és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, a Soros Alapítvány, az amerikai National Endowment for Democracy, az MTA Jelenkorkutató Bizottsága, az Országos Tudományos Kutatási Alap, a Magyar Mozgókép Alapítvány és a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása” kutatási főirány programtanácsa biztosítja. Ezúton mondunk köszönetet az Intereurópa Banktól, a RAMOVILL-től, a Komplex Külkereskedelmi Vállalattól és a MALÉV-től kapott támogatásért.

LEVÉLTÁRI IRATOK FELTÁRÁSA

Az 1991-ben megkezdődött országos dokumentumfeltáró munka eredményeként eddig tizenkét megye 1956-os közigazgatási, illetve bírósági iratainak másolatai kerültek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában létrehozott 1956-os gyűjteménybe. A gyűjtőmunka 1993 végéig valamennyi megyében, valamint a fővárosi központi levéltárakban is befejeződik; az így létrejött másolati gyűjtemény már ez évtől a kutatók rendelkezésére áll.

Intézetünk fontos feladatának tartja a magyar forradalom nemzetközi visszhangjával kapcsolatos külföldi források feltárását is; eddig a témára vonatkozó szovjet, amerikai, angol, francia, lengyel, indiai, izraeli, tunéziai, svéd és keletnémet dokumentumok egy részéről sikerült másolatokat beszerezniünk. Ezek is az OSZK Kézirattárában találhatóak. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 1956-os gyűjteményéről a 329–334. oldalon közlünk rövid beszámolót.

SZÓBELI EMLÉKEZÉSEK GYŰJTEMÉNYE

Az Oral History Archivumban az elmúlt időszakban 70 új interjú készült; ebből 17 az ún. erdélyi project keretében. (Az archívumban tárolt interjúk 1992-ben közölt jegyzékének kiegészítése az 323–327. oldalon olvasható.) 1992 második felében megkezdtük az interjúk számítógépes feldolgozását; a kéziratokból előbb a legfontosabb adatokat tartalmazó kivonatok készülnek el, majd az így kapott tömör információ kerül számítógépre. Az eddig elkészült 140 kivonatból nyolcvanat dolgoztak fel.

Elkészült és számítógépre került az interjúk összesített névmutatója; ez azt jelenti, hogy ezentúl csupán néhány percet fog igénybe venni annak a megállapítása, hogy egy adott személy neve előfordul-e az eddig készített 450 interjú valamelyikében. A névmutató, amelynek folyamatos bővítéséről az archívum munkatársai gondoskodnak, jelenleg több ezer nevet tartalmaz.

ADATBANK, KÖNYVTÁR

Az Intézet számítógépes adatbankjának munkatársai jelenleg az alábbi adatbázisok kiépítésén dolgoznak:

1. Az 1956-os magyar forradalom bibliográfiája. Jelenleg 6000 tételt tartalmaz, becslésünk szerint a Magyarországon fellelhető monografikus művek 95%-át, valamint a korábbi külföldi és hazai 1956-os bibliográfiák folyóiratanyagát. A bibliográfia az ún. TEXTAR programon készül, amely sokoldalú és gyors visszakeresést tesz lehetővé. 1993 januárjától az adatbank munkatársai sajtófigyelést is végeznek, amely kiterjed valamennyi magyarországi folyóiratra és a fontosabb napi- és hetilapokra.

2. Videogyűjtemény és adatbázis. A Történelmi Dokumentumfilmek Kuratóriuma támogatásával megkezdődött az 1956-os forradalom fogalmi körébe tartozó filmek és mozgóképi dokumentumok filmográfiájának elkészítése és VHS videomásolatainak gyűjtése. A gyűjtemény gyarapítása a Magyar Televízióval, a Magyar Filmintézet Archivumával és különböző külföldi archívumokkal való együttműködés keretében történik. A video-

állomány jelenleg mintegy 200 órányi felvételt tartalmaz: ennek nagyobbik részét a magyar televízió által 1988-tól napjainkig sugárzott különböző, 1956-tal kapcsolatos programok teszik ki. Ezenkívül a gyűjtemény tartalmaz más forrásból származó dokumentumfilmeket, játékfilmeket és konferenciafelvételeket is.

3. Hangtár. A hanganyag gyűjtése folyamatos.

4. Oral History adatbázis (lásd fent).

5. Az 1956 után politikai okokból kivégzett személyek adatai. A kutatócsoport, melynek problémáiról az Évkönyv első évfolyamában számoltunk be (pp. 297–307) eddig összesen 322 elítélt személy periratait vizsgálta át; a Budapesten őrzött iratok feldolgozása megtörtént. A tervek szerint az év végéig a 45 vidéki elítélt adatainak feldolgozása is befejeződik.

6. Tudományos kézikönyvtár (V. ker. Zoltán utca 16. sz. IV. em.). Az 1991-ben alapított könyvtár állománya jelenleg kb. 1500 könyv, emellett 30 kurrens folyóirat áll az olvasók rendelkezésére. A könyvtár használata helyben olvasásra minden kutató számára lehetséges, könyvek kölcsönzésére az Intézet munkatársai jogosultak. Nyitva tartás: kedd 10–14 h, szerda 12–16 h, csütörtök 10–14 h.

KUTATÓMUNKA, TUDOMÁNYOS KAPCSOLATOK

Intézetünk tudományos munkatársai elsősorban az alábbi egyéni kutatási területeken dolgoznak:

Bak János – Az 1956-os forradalom külföldi visszhangja és utóélete

Békés Csaba – Az 1956-os magyar forradalom és a nyugati nagyhatalmak

Eörsi László – A VIII-IX. kerületi fegyveres csoportok

Hegedűs B. András – A Petőfi Kör története

Kenedi János – Bibó István és 1956

Litván György – Az 1956-os forradalom historiográfiája, a forradalom nemzetközi vonatkozásai

Molnár Adrienne – A Borsod megyei munkástanácsok

Rainer M. János – Nagy Imre élete és munkássága

Standeisky Éva – 1956 és az írók

Tischler János – Lengyelországi reakciók és az 1956-os magyar forradalom

Valuch Tibor – 1956 Hajdú-Bihar megyében

Intézetünk ezenkívül több külső munkatárs kutatásait koordinálja, illetve támogatja határozott időre szóló ösztöndíj folyósításával: Szidiropulosz Archimédész a magyarországi görög emigránsok 1956-os szerepét vizsgálja, Csicsery-Rónai István és Cserenyey Géza a Kisgazdapárt szétzúzására felhasznált 1947-es „köztársaságellenes összeesküvés” per történetét kutatja, Baló Péter pedig Dudás József életrajzán dolgozik.

Az elmúlt időszakban munkatársaink folytatták a kutatási témájukkal kapcsolatos források feltárását valamennyi budapesti központi iratórzdó helyen, valamint számos megyei levéltárban. Folytatódtak a külföldi kutatások is: Tischler János Lengyelországban gyűjtött forrásokat, Békés Csaba a washingtoni Wilson Center ösztöndíjasaként az Egyesült Államokban végzett kutatómunkát. Felvettük a kapcsolatot több más külföldi tudományos intézménnyel is, köztük a prágai Jelenkorkutató Intézettel. A washingtoni National Security Archives Intézetünkkel együttműködve kíván megjelentetni egy, az 1956-os forradalomra

vonatkozó forrásokat tartalmazó dokumentumkötetet. Ezenkívül számos külföldi kutatóval építettünk ki együttműködést, amelynek első eredményeit azok a tanulmányok jelzik, amelyeket a jelen *Évkönyv*ben közlünk a magyar forradalommal kapcsolatos kanadai, hollandiai és finnországi reakciókról (lásd a 73. skk., 95. skk., 107. skk. oldalakat).

Az Intézet rendszeres szakmai vitáin számos, az 1956-os kutatásokkal kapcsolatos elméleti és metodikai kérdést beszéltünk meg, s több ízben áttekintettük a levéltári feltáró munka állását. Ezenkívül több olyan dolgozatot vitattunk meg, amelyben az Intézet belső vagy külső munkatársa a forradalom történetének valamely részterületét dolgozta fel. Ilyen témák voltak: a forradalom Debrecenben, 1956 Hajdúnánáson, 1956 szovjet dokumentumai, az ELTE 1956-ban, a forradalom képe a mai iskolások között, a forradalom Hajdú-Bihar megyei résztvevőinek társadalomtörténeti vizsgálata, a Szabolcs-Szatmár megyei megtorlás dokumentumai, az Egyesült Államok és a magyar forradalom.

Munkatársaink az elmúlt időszakban több hazai és nemzetközi konferencián képviselték Intézetünket: 1992 októberében Rainer M. János és Standeisky Éva a Politikatudományi Társaság és a Politikatörténeti Intézet által Nagy Imre és 1956 témakörben rendezett konferencián tartott előadást; az 1992. évi országos levéltári nap rendezvényeként a Budapest Főváros Levéltárában megtartott tudományos tanácskozáson pedig Litván György és Rainer M. János vett részt előadóként. Hegedűs B. András az *ELTE BTK 1956-ban* című konferencián, a Sienában megtartott 8. Nemzetközi Oral History konferencián és az Oral History Society vezetőségi ülésén, valamint a Szentpétervárott és Moszkvában bemutatott *Poznan–Budapest, 1956* kiállításon képviselte Intézetünket. 1993 márciusában a helsinki Magyar Kulturális Intézet kezdeményezésére Finnországban, a tamperei egyetemen rendeztek tudományos tanácskozást 1956-ról, amelyre a magyarországi kutatók közül Litván György, Hegedűs B. András, Rainer M. János és Békés Csaba, valamint Varga László, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója kapott meghívást.

Intézetünk munkatársai mindemellett gyakran szerepeltek szakértőként a rádió és a televízió 1956-tal foglalkozó műsoraiban, illetve adtak interjút a sajtó munkatársainak, valamint számos előadást tartottak a fővárosban és vidéken egyaránt.

KIADVÁNYOK

Az 1992. évi *Évkönyv* kiadása óta az Intézet és a Századvég Kiadó közös '56-os sorozatában két újabb kötet jelent meg: Várallyay Gyula könyve az 1956-os emigráns magyar diákszervezet történetéről, valamint az 1986-ban rendezett első, még illegális keretek között megtartott '56-os konferencia előadásainak és vitájának jegyzőkönyve.

Kollektív intézeti munka eredményeként készült el a tavalyi év legfontosabb és legsikeresebb kiadványa, a magyar forradalomra vonatkozó egykori szovjet dokumentumokat közreadó Jelcin-dossieré, amelynek sajtó alá rendezésében Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György és Rainer M. János vett részt.

Intézetünk megjelentette (kézirat gyanánt) az 1991 júniusában Budapesten megrendezett első 1956-os nemzetközi tudományos konferencia előadásainak és vitájának magyar nyelvű jegyzőkönyvét. Mivel a kiadvány kereskedelmi forgalomba nem kerül, azt eljuttattuk a társadalomtudományi kutatásokkal foglalkozó hazai tudományos műhelyeknek. A kötetet az érdeklődőknek szívesen rendelkezésére bocsátjuk.

Az MTA Jelenkorkutató Bizottságának támogatásával rövidesen megjelenik az a három forráskiadványunk, amely az Oral History Archivum 1956-os interjúiból ad tematikus válogatást: az első kötet a munkástanácsok, a második a fegyveres csoportok, a harmadik pedig a politikai pártok egykori szervezőinek emlékezéseit adja közre. Idén elkészül a *Petőfi Kör vitái* című sorozat utolsó két kötete, az orvos és iparművészeti, illetve az 1956 őszi gazdasági viták jegyzőkönyve. Előkészületben van Standeisky Éva *Az írók és a hatalom 1956–1958* című monográfiájának kiadása, amely az 1956 utáni íróperek dokumentumainak felhasználásával készült.

1. AZ INTÉZET KIADVÁNYAI

ÉVKÖNYV I. Bp., 1956-os Intézet, 1992. 357 p.

Várallyay Gyula: *„Tanulmányúton” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Bp., Századvég K.–1956-os Intézet, 1992. 400 p.

Ötvenhatról nyolcvanhatban. Jegyzőkönyv. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Hegedűs B. András. Bp., Századvég K.–1956-os Intézet, 1993. 334 p.

A *„Jelcin-dosszié”.* Szovjet dokumentumok 1956-ról. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Bp., Századvég K.–1956-os Intézet, 1993. 242 p.

Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában. Az 1991. június 13–15-én Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve. Kézirat gyanánt. Szerk.: Békés Csaba az Intézet munkatársainak közreműködésével. Bp., 1956-os Intézet, 1993. 155 p.

Közös kiadványként:

A *Világosság c. folyóirat 33. évfolyam 10. száma.* 1992. október. Litván György, Bill Lomax, Rainer M. János írásai, illetve dokumentumközlései (lásd a munkatársak publikációit), valamint Guy Turbet-Delof: Budapesti feljegyzések (közreadja: Litván György) 785–790. pp. és Cvi Erez: A budapesti Gorkij fasor jelenti Jeruzsálemnek – Az izraeli külügyminisztérium dokumentumaiból. 794–799. pp.

2. AZ INTÉZET MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓI

BÉKÉS CSABA

A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 19–38. pp.

Anglia és az 1956-os magyar forradalom. *Köztársaság*, 1993. augusztus 7., augusztus 14., augusztus 21.

New Findings on the 1956 Hungarian Revolution. *Bulletin*, Cold War International History Project, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D. C. Fall 1992. 1–3. pp.

President Kliment Voroshilov's Telegram to Queen Elizabeth of Great Britain on the Soviet Intervention in Hungary on 4 November 1956. *The Slavonic and East European Review*. Volume 71, Number 1. January 1993. 126–129. pp.

EÖRSI LÁSZLÓ

- A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban (tanulmány-részlet). In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet 1992. 55–76. pp.
- Nem volt sortűz! *Új Magyarország*, 1992. május 2.
- A gépfegyverektől a seprűig (Pongrátz Gergely: Corvin köz, 1956.) *Népszabadság*, 1992. szeptember 5.
- Széljegyzet egy memoárhoz (Pongrátz Gergely: Corvin köz) *Kritika*, 1993. 2. sz. 46–47. pp.
- Hol volt, hol nem volt... (Mese egy sortűzről több tételben) *Népszabadság*, 1993. február 9.

HEGEDŰS B. ANDRÁS

- Adalékok a Petőfi Kör történetéhez. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet 1992. 39–53. pp.
- Áll a rusztikus kő. *Magyar Narancs*, 1992. június 9.
- Péter György pályafutása. *Közgazdasági Szemle*, 39. évf. 1992. 9. sz. 837–848. pp.
- 1956 öröksége és örökösei. *Kritika*, 1992. 11. sz. 38–39. pp.
- [Litván Györggyel]: '56-os Kádár-levél Csozicstól. *Népszabadság*, 1992. november 21.
- A Bölcsészkar az 1956-os forradalomban. Zárószó és konklúziók. *ELTE Tájékoztató*, Bp., 1993. január, 14–22. pp.

KENEDI JÁNOS

- Bibó István: A forradalom alatt. *Magyar Hírlap*, 1992. október 23.
- A forradalom alatt. Bibó szocializmus felfogása kihallgatótisztjei előtt. *Kritika*, 1993. 1. sz. 7–10. pp.

LITVÁN GYÖRGY

- Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma.* Előadások a Történettudományi Intézetben. Bp., MTA Történettudományi Intézet 1992. 32 p.
- Ötvenhatról nyolcvanhatban. Az 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve. Bevezetés. Szerk. és a jegyzeteket készítette: Hegedűs B. András. Bp., Századvég K.–1956-os Intézet 1992. 7–11. pp.
- Litván György válasza: Ki a reformkommunista és kié az '56-os forradalom? *Magyar Nemzet*, 1992. március 20.
- Zsidó szerepvállalás a magyar kommunizmusban, antisztálinizmusban és 1956-ban. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 5–15. pp.
- 1956 változó arca. *Népszabadság*, 1992. október 23.
- Kilencvenkettőben nyolcvanhatról. *Beszélő*, 1992. október 24.
- A Nagy Imre-per politikai háttere. *Világosság*, 33. évf. 1992. 10. sz. 743–757. pp.
- [Hegedűs B. Andrással]: '56-os Kádár-levél Csozicstól. *Népszabadság*, 1992. november 21.
- Vita postuma della rivoluzione ungherese. *L'Europa Ritrovata* 15, 1992. nov.–dec. 45–54. pp.
- 1956 „kulcskérdései”. *Közgazdász*, 1993. március 12.

MOLNÁR ADRIENNE

Lambrecht Miklós 1921–1992. *Beszélő*, 1992. szeptember 5.

„Az oroszok először kopaszra nyírtak...” Interjú Bogár Károllyal. *Magyar Hírlap*, 1992. november 4.

RAINER M. JÁNOS

A Parlamenttől a Fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja 1956. november 4.–1957. április 14.
In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 113–146. pp.

A Nagy Imre-„csoport”. Rainer M. János beszélgetése Donáth Ferencsel 1983. október 31-én. In: Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig*. Tanulmányok, vázlatok, emlékezések. Vál.: Valuch Tibor. Bp., MTA Közgazdaságtudományi Intézete – Századvég K., 1992. 142–146. pp.

Októberi ifjak. Földváry-Boér Elemér, Gérecz Attila. *Magyar Napló*, 5. sz. 1992. március 6.
The 1956 Revolution in the Provinces. *Budapest Review of BOOKS*, 2. évf. 2. sz. 1992. Summer. 64–68. pp.

1956 a magyar történelemben. Mi az üzenet? *Élet és Tudomány*, 43. sz. 1992. október 23. 1347–1349. pp.

The Reprisals. *The New Hungarian Quarterly*, 33. évf. 127. sz. Autumn, 1992. 118–127. pp.

Hazugságok és hamisítások. A Nagy Imre-per Fehér könyve. *Magyar Hírlap*, 1992. október 31.

Nagy Imre két beadványa 1957-ből. *Világosság*, 33. évf. 1992. 10. sz. 758–765. pp.

Imre Nagy: Tragedy and Triumph (Peter Unwin: Voice in the Wilderness). *The New Hungarian Quarterly*, 33. évf. 128. sz. Winter, 1992. 129–133. pp.

Nagy Imre életútja. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 3–14. pp.

„Konzultációk.” Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők moszkvai találkozásairól 1954–1955 (közösén Urbán Károllyal). *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 124–148. pp.

STANDEISKY ÉVA

Egy fróper mellékszála. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 219–225. pp.

Déry Tibor és Nagy Imre. *Magyar Hírlap*, 1992. január 2. „Ahogy tetszik” melléklet

A tanú szerepében. Feljegyzés Pécsi Sándor s. k. vallomásáról. Budapest, 1957. VI. 12. *Köztársaság*, 1992. július 3. 83–84. pp.

Déry Tibor és Nagy Imre. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 40–47. pp.

TISCHLER JÁNOS

Az 1956-os magyar forradalom lengyel forrásairól. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 309–323. pp.

Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Strawiczcsele, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 2–3. sz. 277–286. pp.

Lengyel követségi dokumentumok az 1956-os magyar forradalom idejéből. Követjelentések és táviratok. *Társadalmi Szemle*, 47. évf. 1992. 10. sz. 73–91. pp.

Mondjátok meg lengyel testvéreinknek... *Pest megyei Hírlap*, 1992. november 4.

Így látta a magyar forradalmat... *Népszabadság*, 1992. november 4. Hétvége-melléklet

Ács Lajos 1956 novemberi feljegyzése a budapesti lengyel nagykövet számára. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 149–170. pp.

Az 1956-os forradalom lengyel forrásairól (tanulmányrészlet). In: *Polono-Hungarica, Nyelvészet-Irodalom-Történelem-Kulturtörténet*, 1992. május 5–6-án tartott tudományos konferencia anyaga. Bp., Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Lengyel Filológiai Tanszék, Lengyel Tájékoztató és Kulturális Központ. 1992. 314–323. pp.

Egy 1957. májusi lengyel követjelentés Budapestről. *Népszabadság*, 1993. február 13.

Lengyel jelentések, 1956. november 4–14. *Valóság* 36. évf. 1993. 3. sz. 85–104. pp.

Hruscsov: „Nagy Imre volt a zászló.” *Népszabadság*, 1993. június 16.

Jak Interwieniowa Gomulka w obronie Imre Nagy’a u Chruszczowa w maju 1957. *Polityka*, No. 12. 20. III. 1993.

VALUCH TIBOR

A debreceni munkástanácsok 1956-ban. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 97–111. pp.

„Szabad sajtó, szabad nép, hozzák vissza Nagy Imrét!” *Kommentár*, 1992. 2. sz. 54–59. pp. (másodközlés)

Az ismeretlen forradalom (Az ötvenhatos olvasókönyvről és Molnár Miklós könyvéről). *Kommentár*, 1992. 3. sz. 41–43. pp.

WEEBER TIBOR

Szemelvények a magyar levéltárak anyagából *Árgus*, 1992. 4–5. sz. 122–134. pp.

KIEGÉSZÍTÉSEK AZ ORAL HISTORY ARCHIVUM 1956-OS INTERJÚJEGYZÉKÉHEZ

A jegyzék tartalmazza az interjúalany nevét, születési évét, foglalkozását, '56-os tevékenységét és bírósági ítéletét.

Az utolsó sorban jelöljük az interjú nyilvánosságának szintjét, nyilvántartási számát, készítésének évét, terjedelmét (ívben), valamint készítőjét.

Az interjúk nyilvánossági foka következő módon értelmezendő: nyilvános=szabadon kutatható és idézhető a szerző megjelölésével; kutatható=szabadon kutatható, de idézéshez az interjúalany és az interjú készítőjének engedélye szükséges; korlátozott=mind kutatáshoz, mind idézéshez az interjúalany és az interjú készítőjének engedélye szükséges.

A *-gal jelzett interjúk nem teljes életútinterjúk, hanem csak az '56-os magyar forradalom eseményeit, illetve azok hatását tárják fel.

Angeli János, (1921) kertészmérnök. 1956-ban a Veszprém Megyei Forradalmi Bizottság tagja. 1957-ben 1 év bujkálás után önként jelentkezett a rendőrségen, majd 10 hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

[nyilvános] (452) 1992. 5 ív, Ferenczy Erika

Antal Árpád, (1925) Kolozsváron élő egyetemi tanár. Bemutatja a Bolyai Egyetem 1945–87 közötti életét, ezen belül az 1956-os eseményeket és azok hatását.

[korlátozott] (477) 1992. 5 ív, Gagy-Balla István

Ásványi Rezső, (1935) jogász, anyagbeszerző. 1956-ban nemzetőrként részt vett a Rádió technikai berendezéseinek védelmében, és tagja volt annak a csoportnak, amely kiszabadította a rabokat a Gyűjtőfogházból. 1957-ben a joghallgatók perében két és fél évi börtönbüntetésre ítélték.

[nyilvános] (431) 1992. 9 ív, Romvári Zsuzsanna

Asztalos János, (1927) tanár, újságíró. 1956-ban Tatabányán újságíró, a forradalmat támogató cikkei miatt 1957-ben másfél év börtönbüntetésre ítélték.

[nyilvános] (484) 1992. 3 ív, Germuska Pál

Benedek Ágoston, (1934) Kolozsváron élő unitárius lelkész. Feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt 1959-ben koncepció perben 4 év börtönbüntetésre ítélték.*

[nyilvános] (436) 1991. 1 ív, Gagy-Balla István

Benkő Samu, (1928) kolozsvári művelődéstörténész. Az interjúban a kolozsvári '56-os eseményekre emlékezik.*

[nyilvános] (434) 1991. 1 ív, Gagy-Balla István

Birinyi László, (1928) vasesztergályos. 1956-ban a debreceni MÁV Járműjavító Munkástanácsának vezetője, 1957-ben elbocsátották a munkahelyéről.

[nyilvános] (428) 1992. 3 ív, Valuch Tibor

- Bodor András*, (1915) történész, műfordító, kolozsvári egyetemi tanár, 1956 végén dékán. Az interjúban a Bolyai Egyetemen történt '56-os eseményekre emlékezik.*
[nyilvános] (441) 1991. 1,5 fv, Gagy-Balla István
- Boér Lajos*, (1930) katonatiszt, energetikus. 1956-ban a debreceni nemzetőrség parancsnokhelyettese. 1957-ben 3 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (456) 1992. 6 fv, Valuch Tibor
- Csehiné Papp Sára*, (1917) kolozsvári tanár. Csehi Gyula (1910–1976) irodalomkritikus, egyetemi tanár özvegye. Az '50-es évekre, kiemelten a magyar forradalom kolozsvári fogadtatására emlékezik.
[kutatható] (481) 1992. 7 fv, Gagy-Balla István
- Csetri Elek*, (1924) Kolozsváron élő történészprofesszor. A Bolyai Egyetemen történt '56-os eseményekre és az azt követő megtorlásra emlékezik.*
[korlátozott] (440) 1991. 1,5 fv, Gagy-Balla István
- Csóra József*, (1919) földműves, kereskedő. 1956-ban a Berettyóújfalui Forradalmi Bizottmány vezetőségének tagja. 1958-ban 4 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (447) 1992. 3 fv, Valuch Tibor
- Dávid Gyula*, (1928) kolozsvári irodalomtörténész, műfordító, szerkesztő, a Kriterion igazgatója. 1956-ban a Bolyai Egyetemen tanársegéd. 1957-ben a magyar forradalommal összefüggésben 7 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (479) 1992. 6 fv, Gagy-Balla István
- Fülöp Sándor*, (1920) kolozsvári tanár, építőmunkás. 1956-ban mint a magyar forradalommal szimpatizáns tanárt letartóztatták, 6 év javítófogház büntetésre ítélték.*
[nyilvános] (443) 1992. 1 fv, Gagy-Balla István
- Hantos Antal*, (1933) vegyész mérnök. 1956. november 3-a után a Nemzetőrség tagjaként csatlakozott a Baross utcai felkelőcsoporthoz. November 6-án Ungvárra hurcolták, majd 1957. január 17-ig a Gyűjtőfogházban volt.
[nyilvános] (412) 1992. 2 fv, Garai Gábor
- Hegedűs B. András*, (1930) közgazdász, szociológus. 1956-ban a Petőfi Kör egyik titkára. 1959-ben a Mérei-perben 2 év börtönbüntetésre ítélték. A TIB alapító tagja.
[kutatható] (475) 1985. 17 fv, Tolmár Klára
- Hevessy József*, (1931) fizikus, villamosmérnök. A forradalom alatt a debreceni Kosssuth Lajos Tudományegyetem tanársegédjeként a politikai ellenállás egyik kezdeményezője, szervezője. 1957-ben 3 év börtönbüntetésre ítélték. 1990 óta Debrecen polgármestere.
[nyilvános] (461) 1992. 4 fv, Valuch Tibor
- Hídvégi Ferenc*, (1916) szerszámkészítő. 1956-ban a debreceni Gördülőcsapágygyár munkástanácsának elnöke.
[nyilvános] (439) 1992. 3 fv, Valuch Tibor
- Homola István*, (1938) szerszámkészítő lakatos. 1956 októberében Budapesten, decemberében Tata-bányán részt vett a fegyveres harcokban. 1958-ban 6 év börtönbüntetésre ítélték. 1959 szeptemberében egyéni kegyelemmel szabadult.
[nyilvános] (449) 1992. 4 fv, Germuska Pál
- Horváth Ferenc*, (1909) jogász. 1956-ban részt vett a Veszprém megyei forradalmi eseményekben. A Brusznay-per másodrendű vádlottjaként 4 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (450) 1992. 7 fv, Ferenczy Erika
- Horváth József*, (1920) autószerelő. 1956-ban a veszprémi Fémfeldolgozó Vállalat munkástanácsának elnöke és a Veszprém Megyei Munkástanács tagja.
[nyilvános] (451) 1992. 4 fv, Ferenczy Erika
- Horváth Károly*, (1936) vegyésztechnikus. November 4-e után Debrecenben részt vett a politikai ellenállásban, ezért 7 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (437) 1992. 5 fv, Valuch Tibor

- Jaszunski, Grzegorz*, (1921) lengyel újságíró. 1956-ban a *Zycie Warszawy* című lengyel napilap külföldi tudósítójaként részt vett a New York-i ENSZ-közgyűléseken.*
[nyilvános] (468) 1991. 2 fv, Tischler János
- Jenser Gábor*, (1931) kertészmérnök. 1953-tól a Kertészeti Főiskolán tanáregéd. 1956-ban a főiskola nemzetőrségének parancsnokhelyettese és a MEFESZ titkára. 1958-ban eltávolították munkahelyéről. 1963-tól tudományos kutató.
[nyilvános] (458) 1992. 12 fv, Beck Tibor
- Kacsó Tibor*, (1931) mezőgazdasági almérnök, lakatos. 1956-ban Csíksomlyón a magyar eseményekről baráti körben beszélgetett, ezért 1959-ben szervezkedés vádjával 25 év kényszermunkára ítélték. Az 1964-es amnesztiával szabadult. 1990-ben részt vett a marosvásárhelyi eseményekben.
[nyilvános] (487) 1993. 7 fv, Gagy-Balla István
- Keszi-Harmath Edit*, (1925) Kolozsváron élő egyetemi tanár. 1950-től 1957-es kizárásáig a kolozsvári Bolyai Egyetem tudományos szocializmus tanszékén tanított. Az egyetemi '56-os eseményekre emlékezik.*
[nyilvános] (435) 1990. 1 fv, Gagy-Balla István
- Lasota, Eligiusz*, (1929) lengyel újságíró. 1953–56 között a *Po prostu* főszerkesztője. Az interjúban a magyar eseményekkel kapcsolatos lengyel sajtóregálásról, illetve a lengyel értelmiség forradalomhoz való viszonyáról beszél.*
[nyilvános] (485) 1991. 3 fv, Tischler János
- Lázár Imre*, (1935) könyvtáros, tanár. Az 1956-os Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány sajtóreferense. 1958-ban 1 év börtönbüntetésre ítélték. 1990 óta Hajdúböszörmény polgármestere.
[nyilvános] (427) 1992. 3 fv, Valuch Tibor
- Lengyel Balázs*, (1918) író, szerkesztő, irodalomtörténész. Az Újhold című folyóirat, illetve az Újhold-Évkönyv sorozat egyik szerkesztője. Az interjúban elsősorban az Írószövetség forradalom alatti és utáni szerepéről, hathetes előzetes letartóztatásáról és a Kádár-korszak kultúrpolitikájáról beszél.*
[nyilvános] (438) 1992. 6 fv, Ständeisky Éva
- M. Nagy Gábor*, (1922) üzemmérnök, szakoktató, anyagbeszerző. 1945–48 között szovjet hadifogoly. 1956. október 24-én a Corvin közbe került. 1957 decemberében letartóztatták, 1958-ban 5 év börtönbüntetésre ítélték.
[kutatható] (463) 1992. 7 fv, Eörsi László
- Molnár József*, (1939) bányász, anyagbeszerző. 1956-ban csatlakozott a Landler Jenő utcai fegyveres csoporthoz. A Tóth Ilona és társai per negyedrendű vádlottjaként 3 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (429) 1992. 15 fv, Gyenes Pál
- Morawski, Jerzy*, (1918) lengyel közgazdász, újságíró. 1956 októbertől 1960-ig a LEMP KB és PB tagja. 1957 májusától 1960-ig a LEMP KB titkára.*
[nyilvános] (473) 1991. 1 fv, Tischler János
- Móri Lászlóné Horváth Zsuzsanna*, (1920) ápolónő, betanított munkás, portás. 1956-ban a Corvin közben sebesülteket ápolt, és a konyhán tevékenykedett. 1957-ben Iván Kovács László és társai perében 6 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (465) 1992. 3 fv, Nagy Mónika Zsuzsanna
- Mus, Włodzimierz*, (1916) lengyel tábornok. 1956-ban a Belbiztonsági Hadtest parancsnokaként a magyar események lengyel összefüggéseit követte nyomon. 1964–67 között a LNK budapesti nagykövetségének katonai attaséja.*
[nyilvános] (471) 1991. 1 fv, Tischler János
- Nagy Gyula*, (1920) okleveles mezőgazda. 1953-ig a Földművelésügyi Minisztérium, majd 1967-ig az Országos Terhivatal főtisztviselője. 1956 novemberében a pártközpont mezőgazdasági osztályvezetőjévé nevezték ki, de az állást nem fogadta el. 1968–76 között a MÉM továbbképző

- intézet vezetője, majd nyugdíjazásáig a Gödöllői Agrártudományi Egyetem tanára.
[korlátozott] (11) 1986. 12 fv, Czákó Ágnes
- Németh Antal Károlyné Csuha Magda*, (1928) Az ötvenes években Darázs Endre költő felesége. 1949–56 között a Begyűjtési Minisztérium munkatársa, 1952-ig Nagy Imre titkárnője. A 60-as években közgazdász végzettséget szerzett.
[nyilvános] (430) 1992. 16 fv, Gyenes Pál
- Ondrasek Iván*, (1932) hivatásos katonatiszt. 1956. október 26-án szemtanúja volt a miskolci ÁVH-s sortűznek.*
[nyilvános] (438) 1992. 2 fv, Páczelt Istvánné
- Örsi Tóth László*, (1932) tanár, iskolaigazgató. 1956-ban Békéscsabán újságíró, a Forradalmi Független Újság szerkesztője. 1957-ben Kistarcsára, majd Tökölre internálták.
[nyilvános] (432) 1992. 23 fv, Ferenczy Erika
- Papp Géza*, (1919) 1951-től katonatiszt, könyvelő. Az interjúban elmondja, hogy a román hadseregben miként változott a hangulat a magyar forradalom hatására. 1957-ben 7 év börtönbüntetésre ítélték. 1963-as szabadulása után Kolozsváron villanyszerelő.*
[nyilvános] (445) 1991. 1 fv, Gagy-Balla István
- Rentoul Ferenc*, (1915) jogász, újságíró. 1938 óta Angliában emigráns, 1941 óta a BBC munkatársa. 1949 és 1975 között a BBC magyar osztályának vezetője.
[kutatható] (151) 1988. 11 fv, Hegedűs B. András
- Saszet Géza*, (1929) kolozsvári filozófus. 1955-től 1957-es elbocsátásáig a Bolyai Egyetem logika-professzora. 1989-es nyugdíjazásáig az Állami Magyar Színháznál dolgozott.*
[kutatható] (444) 1990. 2 fv, Gagy-Balla István
- Schulek Mátyás*, (1935) tanár. 1956-ban egyetemistaként a Debreceni Egyetemi Forradalmi Bizottmány elnökségének tagja. Három év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (448) 1992. 4 fv, Valuch Tibor
- Starewicz, Artur*, (1917) lengyel mérnök, kémikus. 1954–59 között a KB póttagja, 1971-ig KB-tag. 1956. október 28–30. között Gomulka megbízásából magyar és szovjet politikusokkal tárgyalt Budapesten. 1956 decemberétől 1963-ig a LEMP KB Sajtóirodájának vezetője.*
[nyilvános] (474) 1991. 1,5 fv, Tischler János
- Surányi Ferenc*, (1916) vas- és fémesztergályos szakmunkás. 1956-ban a debreceni MÁV Járműjavító (Vagonygyár) munkástanácsának vezetőségi tagja. November 4-e után részt vett a munkástanácsok közötti egyeztető megbeszéléseken. 1957-ben Kistarcsára, majd Tökölre internálták.
[nyilvános] (466) 1992. 4 fv, Valuch Tibor
- Szabó Józsefné Hajnal Klára*, (1937) előadó. Az interjúban főként vőlegénye, Bárány János forradalom utáni tevékenységéről valamint Nagy József és társai peréről – amelyben Bárány az ötödrendű vádlott volt – beszél.
[nyilvános] (488) 1993. 3 fv, Eörsi László
- Szegő Katalin*, (1933) kolozsvári filozófus, egyetemi tanár. Az '56-os kolozsvári egyetemi eseményekre emlékezik.*
[korlátozott] (433) 1991. 1,5 fv, Gagy-Balla István
- Székely Elek*, (1925) mérnök. 1956-ban a miskolci DIMÁVAG főtechnológusa, a forradalom első napjaiban – az igazgató távollétében – a gyár vezetője, a forradalmi események támogatója. 1958-ban 2 év börtönbüntetésre ítélték.
[nyilvános] (467) 1992. 6 fv, Molnár Adrienne
- Székelyhidi Ágoston*, (1933) tanár, publicista. 1956-ban Debrecenben az október 23-i egyetemista tüntetés egyik szervezője, az egyetemi 10-es bizottság, majd a Debreceni Szocialista Forradalmi Bizottmány tagja. November 9-én Ungvárra hurcolták, majd 1957 áprilisában előzetes letartóztatásba helyezték. Jelenleg az MDF országos választmányának elnöke.
[kutatható] (486) 1992. 10 fv, Valuch Tibor

- Szilágyi Júlia**, (1936) a *Korunk* szerkesztője. Az interjúban arra emlékezik vissza, hogy 1956-ban diákként milyen változásokat tapasztalt a Bolyai Egyetemen.*
[*kutatható*] (480) 1992. 2 fv, Gagy-Balla István
- Sztrányiczki Gábor**, (1930) kolozsvári filozófus. 1954-től a Bolyai Egyetem tanára. Az interjúban az '56-os magyar forradalom hatásáról beszél.*
[*nyilvános*] (454) 1992. 1 fv, Gagy-Balla István
- Thury Zoltán**, (1921) újságíró, író. 1948-ban Nyugatra menekült. 1951-től Nótárius álnéven a Szabad Európa Rádió munkatársa. 1957-től nyugdíjazásáig az USA-ban banktisztviselő. 1957-ben Münchenben Menekültek kalauza címmel, 1991-ben Budapesten Békétlenek címmel regénye jelent meg.
[*nyilvános*] (424) 1992. 6 fv+mell. Tóth Pál Péter
- Timár Béla**, (1930) kolozsvári egyetemi tanár, agrármérnök. 1956-ban a Bolyai Egyetem marxizmus tanszékén dolgozott, 1957-től az egyetem KISZ-bizottságának titkára. A visszaemlékezés jelzi azt az ideológiai zűrzavart, amelyet az '56-os magyar események váltottak ki Kolozsvárott.*
[*korlátozott*] (478) 1992. 3 fv, Gagy-Balla István
- Tóth István**, (1929) katonatiszt, kőműves. 1956. október 26-án csatlakozott a Péterfy Sándor utcai kórházban működő önkéntes mentőszolgálathoz. November 1-től a kórház biztonságáért felelős katonai parancsnok. 1958-ban a Péch Géza és társai elleni perben 8 év börtönbüntetésre ítélték.
[*nyilvános*] (455) 1992. 10 fv, Gyenes Pál
- Varga László**, (1928) marosvásárhelyi református lelkész. 1956. szeptember–novemberben Magyarországon volt tanulmányúton. A forradalom idején felkereste Németh Lászlót és Tamási Áront. Több magyarországi nyomtatvánnyal tért haza, amiért 1957-ben hazaárulás és illegális iratok terjesztése vádjával életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1964-ben az általános amnesztiával szabadult.
[*kutatható*] (476) 1992. 5 fv, Gagy-Balla István
- Vázsonyi Vilmos**, (1935) 1956-ban bölcsész- és joghallgatóként tagja volt az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságnak. 1956 novemberében emigrált, Párizsban szellemtörténettel foglalkozik.
[*korlátozott*] (462) 1991. 7 fv, Eörsi László
- Werblan, Andrzej**, (1924) lengyel történész. 1956–1981 között a LEMP KB tagja. 1956–1957-ben a KB Propagandaosztályának vezetője.*
[*nyilvános*] (470) 1991. 1 fv, Tischler János
- Wolf, Richard**, (1919) német újságíró. Svájci emigránsként bekapcsolódott a kommunista mozgalomba. 1945 után az NDK-ban telepedett le. 1957-ben a magyar forradalommal összefüggésben, egy koncepció perben 3 év börtönbüntetésre ítélték. Szabadulás után Angliába emigrált.
[*nyilvános*] (464) 1991. 1 fv+mell. Hegedűs B. András
- Wolicki, Krzysztof**, (1930) lengyel újságíró. 1956. október végétől november 11-ig a *Trybuna Ludu* budapesti tudósíftója.*
[*nyilvános*] (469) 1991. 3 fv, Tischler János
- Wróblewski, Andrzej**, újságíró. 1956-ban az *Odnowa* c. egyetemi lap szerkesztőségének tagja. A lap első száma nagyrészt a magyar eseményekkel foglalkozott, ezért rögtön betiltották.*
[*nyilvános*] (472) 1991. 1 fv, Tischler János

Készítette: *Kőrösi Zsuzsanna és Molnár Adrienne*

AZ INTÉZET „1956-OS GYŰJTEMÉNYE” AZ OSZK KÉZIRATTÁRÁBAN

Összeállította: Weeber Tibor

Az '56-os Intézet és az Országos Széchényi Könyvtár közötti együttműködés keretében az OSZK Kézirattára a kutatás során összegyűlt iratokat megőrzi és szakszerűen tárolja. Az iratok jellege szerint az 1956-os gyűjteményt három fondba osztottuk. Az első az '56-tal kapcsolatos kézirat jellegű forrásokat (Fond 411), a második a magyarországi levéltárak közigazgatási és bírósági iratainak másolatait (Fond 412), a harmadik a külföldi levéltárak ill. közgyűjtemények anyagát vagy másolatait (Fond 413) tartalmazza. Ezeken belül a beérkezés időrendjében folyamatosan növekvő számot kapnak a fondok. Mivel a gyűjtemény feldolgozás alatt áll, ezúttal minden irategyüttesről csak néhány szavas ismertetést adunk az anyag mennyiségére utaló doboz- vagy fólió számmal. Természetesen az OSZK Kézirattárában nemcsak az „1956-os gyűjtemény”-ben található a forradalomra vonatkozó dokumentumok. Már 1990 előtt is érkeztek kéziratok (pl.: Keresztury Dezső, Szabó Zoltán, Révai András, Csenki Imre hagyatéka), amelyekben naplók, versek, röplapok, újságok, fényképek találhatók '56-ból. Ezek listájának összeállítása folyamatban van.

Az iratok a Kézirattár Kutatási Szabályzata, ill. a Minisztertanács 118/1989. MT rendelete (a közgyűjteményekben folytatható kutatások egyes kérdéseiről) alapján használhatók, kivéve azokat a levéltári anyagokat (Fond 412), amelyekre az iratképző szerv speciális utasításai az irányadók.

FOND 411: '56-OS KÉZIRATOK

411.1 Libik György anyaga

Nyugdíjas üzletember, 1956-ban az MTESZ-t képviselte a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságában. Az Intézetnek ajándékozta a Heltai Györggyel, Kende Péterrel, Méray Tiborral, Kopácsi Sándorral, Kovács Imrével, a brüsszeli Nagy Imre Intézettel, az Irodalmi Újsággal, a Magyar Füzetekkel, a Magyar Szabadságharcos Szövetséggel folytatott levelezését.

2 doboz

411.2 Krajczár Gyula anyaga

A Krajczár Gyula ny. rendőr százados által gyűjtött anyag nagy részben a Budapesti Rendőrfőkapitányság belső irattára '56-os gyűjteményéből készített fénymásolat, például: Jelentés a BRFK szerveinek 1956–57-es munkájáról; Dokumentumok a BRFK újjászervezéséről (1956. november 1-től 1957. április végéig); Az ÁVH-beosztottak felülvizsgálására létrehozott bizottság javaslatai; A Karhatalmi Ezred felállítása

ügyében Kádár Jánoshoz írt levél. A rendőr százados 1986-ban kutatott a BRFK irattárában, amikor az MSZMP KB által meghirdetett pályázatra készített egy pályaművet „A munkáshatalom védelmében” címmel.

1 doboz

411.3 Paul Hollander szociológiai felmérése

Paul Hollander jelenleg a Massachusetts állambeli Amhurst egyetem politológia professzora. Az Oxfordban 1957–58-ban készített felmérés 167, magyar nyelven kitöltött kérdőívet tartalmaz. A vizsgálat az angol felsőfokú oktatási intézményekben tanuló '56-os menekültek szociológiai összetételére és beilleszkedési problémáira tartalmaz adatokat. A kérdőíveket Alan Daré és Paul Hollander „Hungarian Students in Great Britain” címmel feldolgozta. Az angol nyelvű sokszorosított tanulmány is része a gyűjteménynek.

2 doboz

411.4 A brüsszeli Nagy Imre Intézet irattártöredéke

A Heltai Györgytől ajándékba kapott anyagban megtalálható az Intézet munkaterve 1961. június 30-ig, költségvetése az 1960/61. és 1961/62. évekből, az Intézet programtervezete, könyvtárának jegyzéke, ill. a Szemle szerkesztőbizottsági ülésének két jegyzőkönyve.

2 doboz

411.5 Guy Turbet-Delof '56-os naplója

Az egykori magyar Eötvös kollégista 1956-ban Franciaország magyarországi kultúrattaséja volt. A diplomata naplója 1956. október 23-tól 1957. január 27-ig követi nyomon főképp a Budapesten a francia követségen és a Francia Intézetben történeteket. Október 30. és november 1. közötti része egy Bécsbe induló autókönvoj útját kíséri végig, bemutatva a közbeeső vidéki helységek, városok hangulatát.

1 doboz

411.6 Bibó István-kézirat másolata

Az 1956. október 28. és november 4-e között keletkezett írás egy alkotmánymódosítás tervezete. Az eredeti kézirat az MTA Kézirattárában található.

9 fol.

411.7 Ötvös Ervin '56-os újsággyűjteménye

Az USA-ban élő fizikus professzor két tekercs mikrofilmet ajándékozott az Intézetnek. A mikrofilmek magyarországi lapok, ill. emigráns magyar sajtótermékek töredékes anyagát tartalmazzák.

3 doboz

411.8 A Nagy Imre-csoport a jugoszláv követségen

A fénymásolatok tartalmazzák Kádár János 1956. november 21-i levelét Edvard Kardeljhez a Nagy Imréknek nyújtott menedékjog tárgyában, melyben Kádár kijelenti, hogy Nagy Imrével és csoportja tagjaival szemben múltbéli cselekedeteikért nem kíván megtorlást alkalmazni. Az anyag része ezenkívül a követség védelméről lemondók (Nádor Ferenc, Erdős Péter, Lukács György, Szántó Zoltán, Vas Zoltán) november 18-i írásos nyilatkozata, valamint a Nagy Imre csoport többi tagjának november 22-i levele, amelyben közlik, hogy elhagyják a követséget.

10 fol.

411.9 Szabad Európa Rádió adásai, 1956.

Az irat- és újságkivágat-másolatok egy amerikai magángyűjteményből származnak. A kötetet Schöpflin György, a London School of Economics tanára 1993-ban ajándékozta az Intézetnek. A gyűjtemény három részből áll: fénymásolat a SZER 1956. október 24. és november vége közötti kommentárjai egy részének gépiratáról, a 30. évforduló emlékműsoráról, valamint egy válogatás az 1986-ban Magyarországon a hivatalos sajtóban megjelent megemlékezésekből.

1 doboz

411.10 Mentőiratok '56-ból

Az Országos Mentőszolgálat esetenaplójának 1956. október 23. és november 23. közötti részéről készült fénymásolat Eörsi László kutatásainak eredménye. A páros és páratlan napokról vezetett két napló bepillantást enged a forradalom harcainak történetébe. A sokszor hiányosan kitöltött adatsorok tartalmazzák a sérült legfontosabb adatait, hol történt a sérülés, az ellátó orvos nevét, a sérülés orvosi leírását. Az esetenaplók eredetije az Országos Mentőszolgálat Múzeumában található.

1 doboz

411.11 Gereben István dokumentumai

Gereben István oceanográfus, az Észak-amerikai Emigráns Magyarok Szervezeteinek volt koordinátora, 1990-ben adományozta másolatait az '56-os Intézetnek. A gyűjtemény tartalmazza Gereben István egy cikkének gépiratát, mely Nagy Imre és a magyarországi forradalom nyugati értékelésével vitázik (megjelent 1979-ben a Nemzetőrben). A másolatok között megtalálható az USA Szenátusi kihallgatások jegyzőkönyveinek az a része amely a magyar ügy kivizsgálásának kapcsán a Magyar Bizottmány tagjaival készült 1956. október 29–30-án valamint november 1-, 17-, 20-án.

35 fol.

411.12 Angyalföldi (Bp. XIII. kerület) MSZMP-iratok

Az angyalföldi pártbizottság Fehér Könyvet kívánt kiadni. A korabeli dokumentumokból összeállított anyagot Bohó Róbert ajándékozta az Intézetnek. A gyűjtemény a kerület üzemi és pártalapszervezeti jelentéseit tartalmazza. Az eredeti gép- és kéziratosokat aprónyomtatványok egészítik ki. A kötet tudomásunk szerint nem jelent meg.

1 doboz

FOND 412: MAGYARORSZÁGI LEVÉLTÁRAK '56-OS IRATAI

Az Intézet megbízásából országsszerte levéltáros munkacsoportok másolják a községekben, városokban, megyei intézményekben 1956. október 23-a és decembere között keletkezett közigazgatási iratokat, valamint a bíróságokon lévő '56-os periratokat. (Lásd Á. Varga László: Az 1956-os forradalom levéltári anyagainak feltárásáról In: *Évkönyv I.* 1956-os Intézet, 1992. 291–295. pp.) Ezek rendezve és jegyzékekkel ellátva folyamatosan érkeznek be a Kézirattárba. Mivel az eddig összegyűjtött 127 doboznyi anyagról nincs még részletes, összesített jegyzék, csak azokat a megyéket soroljuk fel, ahonnan érkezett anyag és megadjuk annak jellegét és terjedelmét.

412.1 Baranya megye: 6 doboz közigazgatási, 4 doboz bírósági iratmásolat

412.2 Borsod-Abaúj-Zemplén megye: 6 doboz közigazgatási, 2 doboz bírósági iratmásolat

- 412.3 Csongrád megye: 5 doboz közigazgatási iratmásolat
 412.6 Heves megye: 5 doboz közigazgatási iratmásolat
 412.7 Esztergom-Komárom megye: 3 doboz közigazgatási, 4 doboz bírósági iratmásolat
 412.9 Pest megye: 5 doboz közigazgatási, 7 doboz bírósági, 2 doboz ügyészségi iratmásolat
 412.10 Vas megye: 6 doboz bírósági iratmásolat
 412.11 Zala megye: 6 doboz bírósági, 2 doboz ügyészségi iratmásolat
 412.12 Bács-Kiskun megye: 2 doboz közigazgatási, 7 doboz bírósági, 1 doboz ügyészségi iratmásolat
 412.14 Jász-Nagykun-Szolnok megye: 6 doboz közigazgatási, 8 doboz bírósági iratmásolat
 412.17 Szabolcs-Szatmár-Bereg megye: 11 doboz közigazgatási, 22 doboz bírósági iratmásolat
 412.18 Tolna megye: 2 doboz közigazgatási, 2 doboz bírósági, 1 doboz MSZMP-s iratmásolat
 412.20 Budapest, Fővárosi Bíróság: 2 doboz periratmásolat
 412.21 Budapest, Katonai Bíróság: 1 doboz periratmásolat

FOND 413: KÜLFÖLDI GYŰJTEMÉNYEK '56-OS ANYAGAI

- 413.1 CURPH-mélyinterjúk másolata
 1957–60 között Nyugat-Európában és az USA-ban egy szociológus munkacsoport, Paul Lazarsfeld irányítása alatt interjúkat készített a Magyarországról érkezett menekültekkel. A 250 interjú eredetije a New York-i Columbia Egyetemen a Butler Library Archivumában található, és sokáig csak engedéllyel volt hozzáférhető. Az interjúalanyok néha névtelenek vagy álnéven szerepelnek, többnyire azonban teljes névvel.
 18 doboz
- 413.2 A Jelcin-dosszié
 A Borisz Jelcin orosz államfő által 1992. novemberében Göncz Árpád köztársasági elnöknek átadott iratmásolatok gyűjteménye. A jegyzékkel átadott orosz nyelvű anyag részben az elnöki, részben a külügyi irattárból készült válogatás. A teljes anyag magyar fordításban megjelent az Intézet kiadásában (*A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról*, lásd 346. p.).
 1 doboz
- 413.3 A lengyel külügyminisztérium távirataiból
 Tischler János történész, az 1956-os Intézet munkatársa, 1992-ben Lengyelországban, a külügyminisztérium levéltárában végzett kutatása során állította össze a lengyel külképviseltek között 1956–58-ban váltott rejtjelezett táviratok jegyzékét.
 21 fol.
- 413.4 Moszkvai levéltári dokumentumok
 A Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin által gyűjtött fénymásolatok az egykori SZKP KB levéltárából származnak. A magyar nyelvű jegyzékkel átadott anyag 78 orosz nyelvű dokumentumot tartalmaz. A válogatás megjelent magyar fordításban (*Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából*, lásd 345. p.).
 2 doboz

413.5 Lengyel dokumentumok '56-ból

Tischler János 1991-93. évi lengyelországi kutatómunkája során készített másolatok, a LEMP KB levéltára és a lengyel külügyminisztérium levéltára válogatott dokumentumairól, valamint a lengyel sajtó és a Rádió legfontosabb '56-os anyagairól. Feldolgozás alatt.

17 doboz

413.6 Tunéziai sajtódokumentáció

A 62 tételből álló dokumentáció az 1956-ban független köztársasággá és ENSZ-tagországgá vált Tunézia magyar forradalom melletti kiállását tükrözi. Első, kisebb része Habib Bourgiba elnök 1956. végi és 1957. eleji beszédeit és Mougi Slim későbbi miniszterelnöknek, Tunézia akkori ENSZ-képviselőjének a magyar ügyben leadott szavazatáról szóló nyilatkozatát tartalmazza. A második, nagyobb rész a tuniszi francia nyelvű sajtónak a magyar forradalomra vonatkozó 1956. október és december között megjelent cikkeit és tudósításait tartalmazza.

1 doboz

413.7 Francia külügyi anyag

Litván György a francia külügyminisztérium levéltárában végzett kutatásokat. 1991 őszén. Az irategyüttes tartalmazza a budapesti, a bécsi követjelentéseket, helyzetelemzéseket, táviratváltásokat, valamint a nyugati országokban működő követségek, ill. a francia ENSZ-misszió jelentéseit. A gyűjtemény az iratanyag 1956. október és 1957. első hónapjai közötti részéről készült másolatokat tartalmazza.

1 doboz

413.8 Indiai dokumentumok

Az indiai külügyminisztérium levéltárából származó dokumentummásolatokat az indiai kormány adta át Göncz Árpád köztársasági elnöknek ottani hivatalos látogatása alkalmával. Az iratok 1956. október 25-től tartalmazzák a budapesti indiai követség táviratait, M. A. Rahmannak, a budapesti diplomáciai misszió tényleges vezetőjének jelentéseit, köztük beszámolóját a magyar értelmiség képviselőivel (így Bibó Istvánnal és Göncz Árpáddal) a november 4-i szovjet invázió után folytatott megbeszéléseiről. Ezenkívül megismerhetjük az anyagból az indiai kormány állásfoglalásait az ENSZ-ben a magyar kérdés kapcsán, valamint a Bibó-perre vonatkozó diplomáciai jelentéseket. A dokumentumot tartalomjegyzék és névmutató egészíti ki.

1 doboz

413.9 Iratmásolatok az egykori NDK-ból

Rainer Barth, az Intézet ösztöndíjas kutatója, a volt Német Szocialista Egységpárt Központi Levéltárában kutatott. Iratmásolatai között van egy 1956. október 29-i belső pártjelentés a magyarországi eseményekről, a KB párt és tömegszervezeti osztályának 9 db tájékoztatása a Lengyelországban és Magyarországon történekről. A gyorsinformációk az egyiptomi események hangulatjelentéseit is tartalmazzák. Külön foglalkoznak Hubertus von Löwenstein nyugatnémet parlamenti képviselő magyarországi látogatásával, a vidéki egyetemek magatartásával, valamint a Petőfi Kör tevékenységével.

100 fol.

413.10 Iratmásolatok a Dwight D. Eisenhower könyvtárból

A magyar vonatkozású másolatokat Szinai Miklós történész 1991-ben adományozta az Intézetnek. Megtalálhatók benne az USA külügyi vezetőinek a magyar forrada-

lommal kapcsolatban folytatott telefonbeszélgetéseiről készített feljegyzések, egy emlékeztető Zsukov marsall és az amerikai vezérkari főnök 1956. június 25-i megbeszéléséről, Bulganyin 1956. január 23-i levelének fordítása. Ezenkívül néhány angol nyelvű kivonatot tartalmaz a New York-i Columbia Egyetem interjúi közül (I. Fond 413.1).

105 fol.

413.11 Svéd külügyi dokumentumok

Az Intézet megbízásából Szűcs András Svédországban élő magyar emigráns másolatot készíttetett a Külügyminisztérium legfontosabb 1956-os vonatkozású iratairól. Az anyag tartalmazza a budapesti svéd követ 1956. október–december között keletkezett jelentéseit, a moszkvai, belgrádi, prágai, washingtoni, továbbá a skandináv országokbeli svéd külképviseletek táviratait, valamint a Külügyminisztériumnak a magyarországi helyzettel kapcsolatos irányelveit és belső feljegyzéseit. Az egyes dokumentumok magyar fordításban is hozzáférhetőek; a kutatást raktári jegyzék segíti.

2 doboz

413.12.1956-os angol újságcikkgyűjtemény

Szabó Zoltán londoni emigrációjában a magyar forradalom kitörésétől kezdődően gyűjtötte az angol újságok magyar vonatkozású híreit. A lapkivágat-dokumentációt – amely 1956. október 24. és december 31-e között közel hiánytalan, majd 1957–58-ra vonatkozóan már nem teljes – Sárközi Mátyás ugyancsak Londonban rendszerezte, ragasztotta fel kartonlapokra és látta el forrásmegjelöléssel és keltezéssel. Sárközi Mátyás 1993 januárjában az 1956-os Kutatóintézetnek adományozta a gyűjteményt.

2 doboz

III.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA

1992. nyár–1993. tavasz

I.

TANULMÁNYOK, GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK

- Argentieri, Federigo: Nagy Imre politikai örökségéről. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 59–65. pp.
A cikk 1956 programjának évtizedekkel későbbi tükrözéseit elemezve taglalja a reformkommunizmus szerepét az 1989–90-es átalakulásban.
- Argentieri, Federigo: A magyar '56 és Olaszország. *Mozgó Világ*, 18. évf. 1992. 9. sz. 39–42. pp.
A szerző az Olasz Kommunista Párt álláspontját elemzi a *l'Unità* október 25-e és november 6-a közötti vezércikkei, a vezetőség október 26-i és november 3-i határozata alapján, ill. Togliatti november 11-i perugiai beszédét értékelve. Foglalkozik az OKP álláspontját elítélő, a forradalommal szolidáris kommunista ellenzék, az ún. „101-ek” október 30-án nyilvánosságra hozott határozatával.
- Bán Péter: Egy társadalomtörténeti közelítés Baranya megye '56-os forradalmi mozgalmához. In: *Évkönyv I.* Bp., 1956-os Intézet, 1992. 77–91. pp.
A megtorlás forrásai (vádiratok, ítéletek, rendőrségi, ügyészségi és bírósági kihallgatási jegyzőkönyvek, tanúvallomások) alapján kísérli meg a forradalom résztvevőinek – foglalkozás szerinti – bemutatását. Jelzi a kutatások mélyítésének irányait is.
- Békés Csaba: A brit kormány és az 1956-os magyar forradalom. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 19–38. pp.
Angol levéltári források alapján elemzi a szuezi válsággal elfoglalt brit kormány álláspontját, felhívja a figyelmet a három nyugati nagyhatalom képviselőinek a magyar kérdéssel kapcsolatos 1956. október 28.–november 4. közötti titkos tárgyalásaira.
- Beráné Nemes Éva–Kajári Erzsébet: A munkástanácsok és a szakszervezetek (1956–1957) *Múltunk*, 37. évf. 1992. 2–3. sz. 70–101. pp.
A tanulmány a szakszervezetek 1956-os történetét, munkástanács-politikáját és a forradalom alatt tervezett szakszervezeti törvény körüli vitákat elemzi.
- Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 55–76. pp.
Az eddig feltárt források alapján mutatja be a IX. kerületi fegyveres csoport megszerveződését, tevékenységét. A Függelékben közli a Tűzoltó utcai csoport tagjainak a dokumentumokból, visszaemlékezésekből rekonstruálható hiányos névsorát.

Évkönyv I., Bp., 1956-os Intézet 1992. 354 p.

Az 1956-os Magyar Forradalom Történetének Dokumentációs és Kutató Intézete első évkönyve tanulmányokat, forrásokat, szemlét közöl az Intézet munkatársaitól és más hazai és külföldi kutatóktól, valamint beszámolókat az Intézet tevékenységéről, a levéltári anyaggyűjtésről és az életinterjú-gyűjtemény (Oral History Archivum) anyagairól. A kötetet az 1991–92-ben megjelent művek válogatott bibliográfiája zárja le.

1956. *Erdélyi Magyarság*, 3. évf. 1992. 12. sz.

Az 1956-os forradalom iránti szolidaritás megnyilvánulásnak ellensúlyozására a Román Munkáspárt erőteljes megfélemlítési kampányt folytatott az értelmiség közvélemény-formáló csoportjainak körében. A romániai magyarság szószólóinak idézett szövegeit Lipcsey Ildikó a szovjet, magyar és román kommunista párt hivatalos nyilatkozatainak összefüggéseiben elemzi. A folyóirat tematikus száma közli még Pomogáts Béla, Fodor Sándor, Katona Szabó István, Gál Mária és Salamon László írásait, visszaemlékezéseit; a belső borítón a kolozsvári diákgyűlések egyik szervezőjének 1956. december 13-i ítéletének kivonatát.

1956. *The New Hungarian Quarterly*, Vol. 33. Nr 127. 1992 Autumn 84–118. pp.

A tematikus összeállítás közli Illyés Gyula „1957 nyarán” című 1983-ban kéziratban előkerült versét, Nemes Nagy Ágnes és Polcz Alaine párhuzamos visszaemlékezéseit, Lakatos István periratának részleteit, Rainer M. János tanulmányát az 1956-os forradalmat követő megtorlásokról,

Rónay Gábor írását az indiai dokumentumokról.

'56 és a franciák. *Francia gondolkodók a forradalomról* Bp., Font, 1993. 248 p.

Molnár Miklós előszava áttekintést nyújt a szerzőkről, akik közül ki-ki a maga meglátása szerint ítélte meg az egyes elemeket, de valamennyien egyetértettek abban, hogy a magyar 1956 egyetemes jelentőségű esemény. A válogatás tartalma: Raymond Aron: Egy antitotalitárius forradalom (1957. november); Albert Camus: Válasz egy felhívásra (1956. november 10); Albert Camus: Együttérző jelentés (1956. november 13); Albert Camus: Beszéd a Wagram-teremben (1957. március); Előszó a Nagy Imre-ügyhöz (1958); Jean-Paul Sartre: Sztálin kísértete (1956. november–december); Marcel Merleau-Ponty: A desztalinizációról (1956. november); Claude Lefort: A magyar felkelés (1956. december–1957. február); Francois Fejtő: Egy forradalom első tanulsága (1956. december); Cornelius Castoriadis: Kérdések az FKP vezetőihez (1956. december); Raymond Aron: Budapest, 1956: Egy forradalom sorsa (1966).

Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában. Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve. Kézirat gyanánt. Szerk.: Békés Csaba az Intézet munkatársainak közreműködésével. Bp., 1956-os Intézet, 1993. 155 p.

A tudományos közvélemény tájékoztatására szolgáló belső kiadvány a konferencián 13 országból részt vett 44 kutató előadásainak és a hozzászólásoknak a szerkesztett szövegét adja közre az alábbi témakörökben: A magyar forradalom nemzetközi összefüggései, A forradalom a világpolitikában, Forradalom és demokrácia, 1956 a kommunista Kelet-Európában, A magyar forradalom és a nyugati közvélemény.

'56 vidéken. Zalaegerszegen 1991. november 13-án rendezett Levéltári Napon elhangzott előadások. Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 1992. 93 p.

A kötet Litván György bevezető cikkét (Kié 1956?) követően Belényi Gyula (Kistelek, Mórahalom) kutatásait, Tyekviczka Árpád (Nógrád) szociográfiai elemzését és Bán

Péternek a Pécsi Megyei Bíróság periratait elemző tanulmányát közli. A forradalom és a megtorlás a témája Feiszt György (Vas megye) és Kapiller Imre (Zala megye) írásának is. Márfi Attila a hivatalos propagandát és a közigazgatási iratanyagot összevetve elemzi a siklósi járásban a forradalom eseményeit. Gyarmathy Zsigmond az 1956. őszi szovjet csapatmozgásokról ír – források és személyes emlékek alapján.

'56 és a zsidóság. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 3–22. pp.

A folyóirat tematikus száma közli többek között Litván György írását (1956 és a zsidóság), Ember Mária emlékezéseit, tűnődéseit (Emlékfoszlányok) és Csillag Ádám cikkét Krassó Miklósról, a Nagybudapesti Munkástanács egyik alapítójáról.

Fekete Sándor: Kérdőjelek a semlegességi nyilatkozathoz. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 26–33. pp.

A nyugati politika és a hazai követelések eszkalációjának szerepe a magyar semlegesség kinyilvánításában.

Földes György: Buharin és Nagy Imre. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 15–25. pp.

A két életút és politikai gondolkodás párhuzamainak és ellentéteinek elemzése.

Gosztonyi Péter: A szovjet hadsereg 1956-ban (Vázlat). *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 1. sz. 13–27. pp.

A szerző szovjet tábornokok visszaemlékezéseire támaszkodva válaszolja fel a szovjet egységek elhelyezkedését, a Vörös Hadsereg hadművelleti tevékenységét 1956-ban. Elemzi a szovjet beavatkozás szakaszait, lefolyását, a magyarországi intervenció és a szuezi válság összefüggéseit, a moszkvai politikai vezetés magatartását is.

Gosztonyi Péter: *A magyar Golgota. A politikai megtorlások vázlatos története Magyarországon 1849-től 1963-ig és egyéb korrajzi történetek*. Bp., Százszorszép Kiadó és Nyomda 1993. 297 p. + Képmelléletek

A személyes találkozások sorában említés történik többek között Rákosi Mátyásról, Háy Gyuláról, Király Béláról, Nagy Ferencről, Kádár Jánosról, Aczél Györgyről és Berecz Jánosról. Közli véleményét a „Köztársaság téri csatáról”, ismerteti Walter Ulbricht megnyilvánulásait a magyar októberrel kapcsolatban és beszámol 1992-es moszkvai kutatóútjáról.

Hajdu Tibor: Az Andropov-dosszié. *História*, 16. évf. 1993. 4. sz. 16–17. pp.

Ismerteti az 1990 november végén „Az SZKP KB irattárának tanulmányozásáról az 1956-os magyarországi események tárgyában” hozott – végül is teljesületlen – határozat körülményeit, valamint Andropovnak, a Szovjetunió magyarországi nagykövetének 1956 tavasza előtti jelentéseit, amelyek nem szerepelnek „A Jelcin-dosszié”, illetve a „Hiányzó lapok” c. kiadványokban. Sajátos képet adnak a jelentések a budapesti szovjet nagykövetség informátorainak köréről.

Hegedűs B. András: Adalékok a Petőfi Kör történetéhez. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 39–53. pp.

A reformmozgalom legjelentősebb nyilvános fórumáról és előzményéről, a Bessenyei Körrel, amely Lakatos István költő vezetésével alakult meg 1954. december 13-án.

A Petőfi Kör november 3-i (Függetlenségben közölt) felhívástervezete tükrözi az akkori pártellenzéki politikusok és szövetségeseik politikai álláspontját és körvonalazza elképzeléseiket a lehetséges kibontakozás érdekében.

Hegedűs B. András: 1956 öröksége és örökösei. *Kritika*, 1992. 11. sz. 38–39. pp.

A forradalom „igazi” örököseiről napjainkban folytatott szenvedélyes vitákra reagálva

a szerző aláhúzza, hogy 1956-ot egyetlen csoport sem sajtóíthatja ki. Ezen belül elemzi Nagy Imre és hívei meghatározó szerepét.

Hegy Gyula: 1956: a közvetlen demokrácia álma. *Kritika*, 1992. 8. sz. 30–32. pp.

Gondolatok a közvetlen demokráciáról, illetve annak lehetőségéről közelmúltunk fordulóján, '56-tól a taxisblokádig. Világpolitikai meghatározottság és korlátolt hazai lehetőségek a tanulmány kulcsszavai.

Hódoltságban. Sajtó alá rendezte: Kiss Rezső, szerk.: Kiss Dénes, Bp., Zrínyi K. 1992. 219 p.

A könyv az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen (a Gólyavárban) 1992. február 1–2-án Az '56-os Forradalmi Nemzeti Szövetség és a Lakitelek Alapítvány által szervezett, az „I. magyar történelmi konferencia az elnyomás évtizedeiről” címet viselő konferencia szerkesztett anyagát tartalmazza. Az elmúlt 40 év történelmét elemző előadások és hozzászólások egy része inkább személyes-politikai, semmint tudományos álláspontokat tükrözött.

Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. *Múltunk*, 57. évf. 1992. 2–3. sz. 102–124. pp.

Elsősorban a nyomtatott források alapján (újság, röplapok) tekinti át a forradalom napjaiban újjáalakult volt koalíciós pártok és újonnan létrejött pártalakulatok politikai programját. Legrészletesebben a november 1-i Nagy Imre-kormányban részt vevő pártok platformját ismerteti.

Kis János: Donáth Ferenc a magyar történelemben. *Kritika*, 1992. 6. sz. 36–39. pp.

A tanulmány A Márciusi Fronttól Monorig c. kötet (I. lent) előszava, amelyben a szerző Donáth Ferenc 1956-os szerepét és sorsát a Nagy Imre-csoport tagjaként is ismerteti.

Kövér György: Losonczy Géza utolsó napjai. *Világosság*, 33. évf. 1992. 11. sz. 857–866. pp.

A BM Történelmi Irattárában a közelmúltban hozzáférhetővé vált források felhasználásával a szerző minden eddiginél pontosabban rekonstruálja Losonczy börtönbeli halálának ellentmondásos körülményeit.

Litván György: Zsidó szerepvállalás a magyar kommunizmusban, antisztálinizmusban és 1956-ban. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 14–16. pp.

A zsidó értelmiség egy része ugyan a bolsevizmus aktív támogatója is volt, de ugyanakkor éppen ők voltak az elsők között, akik szembefordultak vele és harcoltak ellene. Az írás ezt az összetett problémát elemzi.

Litván György: A Nagy Imre-per politikai háttere. *Világosság*, 33. évf. 1992. október 743–757. pp.

A Nagy Imre-per előkészítésének története az MSZMP KB és PB iratai alapján, rámutatva, hogy a magyar politikai vezetők kezdeményező szerepe és felelőssége ebben az ügyben jóval nagyobb volt a korábban feltételezettnél.

Litván György: *Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma* (Előadások a Történettudományi Intézetben, 19.) Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1992. 32 p.

Litván György előadása (I. az 1956-os Intézet Évkönyvében megjelent tanulmányt), ajánló bibliográfia a témában, és az előadást követő vita (Hajdu Tibor, Hegedűs B. András, Jenei Károly, Nagy Endre, Rainer M. János, Szabó Miklós, Szász Zoltán, Tőkéczi László, Veres Péter, Vida István hozzászólása), Litván György zárszava.

- Litván György: Az 1956-os magyar forradalom hagyománya és irodalma. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 7–16. pp.
- A különböző szintű és színvonalú politikai megnyilvánulásokból elemzi 1956 különböző hagyományait és ezek szakirodalmi és publicisztikai tükröződését. Négy irányzatot különböztet meg mind magában a forradalmi folyamatban, mind 1956 hagyományaiban és irodalmában: a reformszocialista, a nemzeti demokrata, a konzervatív nemzeti és szélsőjobboldali irányzatot.
- Lomax, Bill: 1956 öröksége. *Világosság*, 33. évf. 1992. október 724–742. pp.
- A szerző az 1956-os irodalomban képviselt legjellegzetesebb forradalomfelfogásokat veti össze részben egymással, részben a 18–19. századi általános forradalomelméleti koncepciókkal és ebben a kontextusban vizsgálja a magyar forradalom jellegét, történelmi jelentőségét és örökségét.
- Nagy Imre, 1956 és az utókor. Kerekasztal-vita. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 65–76. pp.
- Litván György bevezetője, Jenei Károly, Urbán Károly, Tótkés Ottó, Eörsi István, Szalai Pál, Baja Ferenc, Spira György, Horváth Miklós, Tókcézy László, Kemény Csaba, Erdődy János, Laurenszky Ernő, Papp Gábor, Feitl István hozzászólásai, Földes György zárszava.
- Olmosi Zoltán: A Bessenyei Köről a Petőfi Körig. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 1. sz. 90–110. pp.
- A szerző a Petőfi Kör megalakulásának előtörténetét mutatja be, mindenekelőtt azt, hogy a DISZ hogyan terjesztette ki befolyását az eredetileg spontán értelmiségi kezdeményezésre.
- Októberről, a forradalomról. *Világosság*, 33. évf. 1992. október 721–799. pp.
- A folyóirat szerkesztősége a forradalomra emlékezve tematikus számot állított össze, amelyhez Mécs Imre írt előszót. Bill Lomax 1956 örökségét és Litván György a Nagy Imre-per politikai hátterét elemző tanulmánya mellett megtalálható Nagy Imre két beadványa 1957-ből (Rainer M. János közlésében) és Guy Turbet-Delof egykori Budapestre akkreditált francia diplomata feljegyzéseiből a forradalomra vonatkozó rész. Vida István követjelentések segítségével az angol, Cvi Erez izraeli külügyi dokumentumok alapján pedig a forradalommal kapcsolatos izraeli álláspontot világítja meg.
- Ötvenhatról nyolcvanhatban.* Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című, 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve. Szerk. és a jegyz. írta: Hegedűs B. András. Századvég K.–1956-os Intézet, 1992. 334 p.
- Az 1986 decemberében illegálisan rendezett konferencián a forradalom résztvevői, akkori ellenzéki személyiségek és történészek vettek részt. Ez volt az első, 56-os szellemű hazai tanácskozás. A jelen kiadás az elkobzott szamizdat és részleges külföldi kiadás után az első hozzáférhető és teljes szöveget tartalmazza. Megfelelő apparátussal közli a négy vitaindító előadást (Vásárhelyi Miklós: Az első megghiúftott reformkísérlet; Széll Jenő: Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban; Mécs Imre: Alulról jövő spontán mozgalmak a forradalomban; Kis János: Az 1956–57-es restauráció) és a teljes vitajegyzőkönyvet, többek között Dénes János, Eörsi István, Hajdu Tibor, Hegedűs András, Hegedűs B. András, Konrád György, Levendel László, Litván György, Lőcsei Pál, Lukácsy Sándor, Magyar Bálint, Marián István, Mészöly Miklós, Nagy Elek, Rácz Sándor, Szalai Pál, Tamás Gáspár Miklós, Vajda Mihály, Vigh Károly hozzászólását.

- Pető Iván: Önuralmat vagy kiszámíthatatlan kockázatot? *Kritika*, 1993. 1. sz. 16–17. pp.
 A cikk a forradalom korszakának kutatását is érintő kérdésre keres választ, hogy milyen szabályok alapján legyenek kutathatók a letűnt rendszer iratai. Elemzi a szabad és korlátozott kutathatóság előnyeit, hasznosságát, illetve veszélyét és káros voltát, pro és kontra sorakoztat fel érveket, végül megoldást ajánl a levéltári kutatás szabályozására.
- Rainer M. János: Nagy Imre életútja. *Múltunk* 37. évf. 1992. 4. sz. 3–14. pp.
 Az életút fő állomásainak – ifjúkor, csatlakozás a kommunista mozgalomhoz, hazai és moszkvai tevékenység, 1945 utáni évek – rövid összefoglalása
- Rainer M. János: A Parlamentiől a Fő utcáig. Nagy Imre gondolati útja 1956. november 4.–1957. április 14. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 113–146. pp.
 Nagy Imre romániai tartózkodása idejéből fennmaradt legjelentősebb írása a *Gondolatok, emlékezések* című, füzetekbe frott feljegyzés. A tanulmány azokat a legfontosabb kérdéseket elemzi, amelyek Nagy Imrét a forradalom idején, snagovi tartózkodása alatt és a vizsgálati fogságban leginkább foglalkoztatták.
- Standeisky Éva: Déry Tibor és Nagy Imre. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 40–47. pp.
 Az író és a politikus viszonya 1953 és 1956 között, valamint a vizsgálati fogságban.
- Szabó Miklós: Demokratikus szocializmus vagy restauráció? Gondolatok 1956 programjáról. In: *Évkönyv I.*, Bp., 56-os Intézet, 1992. 93–96. pp.
 Az 56-os demokrácia „kétfrontos harcot” vívott mind a Rákosi-rendszer, mind a Horthy-rendszer visszaállítása ellen. Az ellenforradalom és forradalom az '56-os demokratizmus számára nem a szocializmus–kapitalizmus ellentétpár dimenziójában jelent meg, hanem mindkét antidemokratikus rendszer egyértelmű elutasításában.
- Dr. Szántó Konrád: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Bp. Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó, 1993. 219 p.
 A szerző levéltári források, feldolgozások, visszaemlékezések alapján elemzi a katolikus egyház forradalomban betöltött szerepét. Az egyházmegyéket sorra véve bemutatja az egyházi személyek tevékenységét és sorsát a forradalom, majd a megtorlás időszakában.
- Tudományos ülészak Nagy Imre munkásságáról, 1992. október 28. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 213 p.
 Rainer M. János, Földes György, Fekete Sándor, Balog Sándor, Standeisky Éva, Urbán Károly, Federigo Argentieri tanulmányai, Bill Lomax személyes hangú írása mellett a folyóirat közli többek között Nagy Imre agrártörténeti tanulmányát, szövetkezeti tervét, Ács Lajos 1956. novemberi feljegyzését a lengyel nagykövet számára és a jugoszláv–magyar jegyzékháború második szakaszának (1956. október–1959. február) dokumentumait.
- Ungváry Krisztián: A miskolci egyetemi diákszabvány története (1956) *Múltunk*, 37. évf. 1992. 2–3. sz. 125–127. pp.
 A levéltári kutatásokra épülő tanulmány a miskolci forradalmi eseményekben központi szerepet játszó egyetemisták tevékenységét elemzi a forradalom végéig, kitekintéssel a megtorlásra.
- Urbán Károly: Nagy Imre, az államférfi. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 48–58. pp.
 Nagy Imre 1945 utáni kormányzati szerepe és reformtörekvései.
- Valuch Tibor: A debreceni munkástanácsok 1956-ban. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 97–111. pp.
 Adalékok a munkástanácsok szerveződéséhez és tevékenységéhez.

Varga László: Az ENSZ és a magyar forradalom. *História*, 2. évf. 1992. 8. sz. 30–36. pp.
A Kereszténydemokrata Néppárt egyik vezetője 1956-ot amerikai emigrációban élte át. Cikkében áttekinti az ENSZ Biztonsági Tanácsa és rendkívüli közgyűlése magyar ügyben lefolyt tanácskozásait és hozott határozatait.

II.

DOKUMENTUM ÉS FORRÁSKÖZLÉS

Ács Lajos 1956. novemberi feljegyzése a budapesti lengyel nagykövet számára. Közli: Tischler János. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 149–171. pp.

1956. október végén menedéket kért a lengyel nagykövetségen s részletesen leírta a pártvezetésben szerzett tapasztalatait tisztázni igyekezve saját szerepét és felelősségét.

Az angol követ jelenti Belgrádból. A Nagy Imre-csoport sorsáról és a magyar–jugoszláv viszonyról. Közzéteszi és a bevezetőt írta: Vida István. *Világosság*, 33. évf. 1992. 10. sz. 766–784. pp.

A belgrádi brit követség jelentései 1956. november 5.–december 22. között, elsősorban a budapesti jugoszláv követségre menekült Nagy Imre és társai sorsáról. A dokumentumok közvetlenül a forradalom után világítják meg a magyar események jugoszláv megítélését, a jugoszláv–szovjet kapcsolatok alakulását.

Benkő Zoltán: Szabad Európa Rádió. 1956. október 24.–november 4-ig. *Valóság*, 36. évf. 1993. 5. sz. 80–94. pp.

A SZER irattárának dokumentumaiból összeállított válogatás a müncheni szerkesztőség magyar adásairól ad hiteles áttekintést. A szerző személyes emlékeit is felidézve szolgáltat adalékokat a SZER forradalom alatti tevékenységéhez, gyakran vitatható kommentárjaihoz.

Bodri Ferenc: Camus és a magyarok 1956–1960. *Forrás*, 24. évf. 1992. 10. sz. 47–63. pp.

A cikk elemzi Albert Camus 1956-tal kapcsolatos megnyilatkozásait, valamint Gyergyai Albert és Fejtő Ferenc Camus-re vonatkozó visszaemlékezéseit, ír a Magyarországon megjelent Camus-művekről és azok recepciójáról és függelékként három '56-os Camus-írást közöl („Követeléseim az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez”, „A magyarok vére” és „Emlékezzetek rá!”).

Bodri Ferenc: „Adalék” a Camus és a magyarok 1956–1960 című dolgozathoz. *Forrás*, 24. évf. 1992. 4. sz. 96. p. Kiegészítés. Albert Camus-nek az *Irodalmi Újságban* 1960. február 1-én megjelent, a *Forrás* 1992/10. számából (lásd fent) kimaradt levelét adja közre.

Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig*. (Tanulmányok, vázlatok, emlékezések) Vál.: Valuch Tibor, szerk.: Szabó Judit és Valuch Tibor, MTA Közgazdaságtudományi Intézete és a Századvég K., Bp., 1992. 314 p. (Oeconomia Publica)

A kötet Donáth Ferenc társadalmi-politikai gondolkodói munkásságát fogja át, a Márciusi Frontban való részvételétől kezdve a földosztásban végzett irányító munkáján, valamint 1956-os tevékenységén át, a hetvenes-nyolcvanas években a politikai ellenzék összehangolásában vállalt szerepéig. Külön fejezetet alkotnak a szerző forradalommal kapcsolatos írásai, így a „Levél az MDP KV-nek 1956. okt. 24.”, „A forradalom első napja (visszaemlékezés)”, „Snagovi jegyzetlapok I–III.”, „Töredék az

- 1956-os magyar forradalomról”, „A Nagy Imre-csoport – beszélgetés Rainer M. Jánossal”, melyek jó része itt jelent meg először teljes terjedelmében. A kötetet Donáth életrajzi adatai és írásainak válogatott bibliográfiája egészítik ki.
- Egy hónap múltán. A kormány, gazdasági vezetők és a munkástanácsok képviselőinek értekezlete. 1956. november 25. Közli: Varga László. In: *Évkönyv I., Bp., 1956-os Intézet, 1992. 199–218. pp.*
- A Parlament épületében tartott tanácskozásról elhangzott rádióbeszámoló és a Nagybudapesti Központi Munkástanács rákövetkező ülésének jegyzőkönyve tükrözi a Kádár-kormány taktikázását és a KMT kiállását a forradalom programja mellett.
- Egy íróper mellékszála. Közli: Ständeisky Éva. In: *Évkönyv I., Bp., 1956-os Intézet, 1992., 219–225. pp.*
- A Déry Tibor és társai elleni per anyagából származó zárdaügynöki jelentés a vizsgálat módszereire, a perkonstrukció előkészületére vet fényt.
- Erez, Cvi: A budapesti Gorkij fasor jelenti Jeruzsálemnek. Az izraeli külügyminisztérium dokumentumaiból. *Világosság, 33. évf. 1992. október 794–99. pp.*
- Az összeállítás a budapesti izraeli követség, illetve az izraeli külügyminisztérium 1956. július 18.–november 21. között keletkezett, a magyar forradalommal kapcsolatos irataiból közöl szemelvényeket.
- 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban. Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei történetének válogatott dokumentumai.* Főszerk.: Gazdag István; Szerk.: Filep Tibor, Valuch Tibor. Debrecen, 1956-os Intézet Hajdú-Bihar Megyei Kutatócsoportja, 1993. 509 p. Válogatott dokumentumok a forradalom történéseiről, a megtorlás és a politikai restauráció fontosabb eseményeiről 1956. okt. 23-tól 1957 decemberéig.
- Az 1956–57. évi statárium áldozatai. *Kapu, 5. évf. 1992. 3. sz. 37–38. pp.*
- A cikk ismeretlen szerző készülő tanulmányának előzetes kivonata, amely a rögtönítélő eljárásra vonatkozó rendelkezéseket ismerteti és statisztikai adatokat közöl a vádlottakról. Ezek szerint a statáriális bíróság 41 halálos ítéletet hozott, melyből 25-öt hajtottak végre.
- Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Közli: Hajdu Tibor. In: *Évkönyv I., Bp., 1956-os Intézet 1992. 149–156. pp.*
- Az SZKP KB elnöksége által összehívott kommunista csúcsértekezlet ismertetése az eddig leghitelesebb forrás a lengyel és a magyar válság szovjet fogadtatásáról. Az ülésről készült, a prágai kutatások során előkerült emlékeztetőt Jan Svoboda, Novotny akkori csehszlovák pártvezér titkára készítette.
- Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai.* Szerk.: Dikán Nóra. Nagykálló, Nagykálló Városi Könyvtára, 1992. 411 p. (Helytörténeti füzetek)
- A nagykállói járás dokumentumai. A kötet első része egy dokumentumgyűjteménynek, amely a tervek szerint közigazgatási egységenként fogja bemutatni a forradalom és a megtorlás levéltári forrásait.
- Az 1956-os forradalom utáni megtorlás Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei dokumentumai.* Sorozatszerk.: Németh Péter. A kötetet szerk.: dr. Dikán Nóra. Nyíregyháza, Jósza András Múzeum, 1993. 453 p.
- A mátészalkai járás dokumentumai két kötetben.
- 1956-os budapesti Panteon. Az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi halottai és áldozatai a főváros temetőiben 1956–57.* Szerk.: Jenei Károly. Bp., 1956 Alapítvány

1993. 111 p. (Dokumentumok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéhez 1. kötet)

A jegyzék a temetők nyilvántartásai alapján közli a forradalom idején elesettek nevét (azok kivételével, akik az előző rendszerben díszsírhelyet kaptak), – amennyiben fellelhető volt – táblázatszerűen a temetés dátumát, az elhunytak foglalkozását, családi állapotát, korát, lakhelyét, ill. a halál okát. A kötet az 1956-ot követő megtorlás áldozatait nem tartalmazza.

Fekete Sándor: Egy bűnös zsebenciklopédia sorsa. *Tekintet* 5. évf. 1992. 7. sz. 95–110. pp.
Az 1957–58-ban keletkezett, majd a Népbíróság által megsemmisítésre ítélt, másolatban a bírósági iratok közül 34 év után előkerült politikai szatíra története és részletei. A mű képzeletbeli hőse (a budapesti szovjet tanácsadó) ABC rendbe szedett címszavakba foglalva fejt ki „segítőkész intelmeit”.

Fekete Sándor: Kádár befejezetlen mondata. Adalékok az 1956 utáni megtorláshoz. *Tekintet*, 6. évf. 1993. 1–2. sz. 49–69. pp.
A szerző részben Aczél György szóbeli visszaemlékezéseiből keresi a választ azokra a kérdésekre, amelyek a 90-es évek elején végzett kutatásai során „november negyedik embereiről”, a Nagy–Losonczy-csoport Kádár-féle megítéléséről megfogalmazódtak benne.

Források a Nagy Imre-kormány külpolitikájának történetéhez. Közli: Kiss József–Ripp Zoltán–Vida István. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 5. sz. 78–94. pp.
21 dokumentum a Nagy Imre-kormány 1956. október 30.–november 3. közötti külpolitikai tevékenységéről. A Külügyminisztérium iratanyagából származó feljegyzések, jegyzékek, táviratok, továbbá a (már korábban közölt) kabinetülési jegyzőkönyvek megvilágítják a semlegességi nyilatkozat megszületésének előtörténetét és a magyar-szovjet tárgyalásokat.

Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Vál., az előszót és a jegyzeteket írta: Vjacseszlav Szereda és Alekszandr Sztikalin. Bp., Móra 1993. 327 p. (Zenit Könyvek)

Orosz kutatók által válogatott 78 irat az 1956. január–1957. március közötti időszakból. (Az iratok egy része megjelent A „Jelcin-dosszié”-ben, lásd lent.) Tartalmazza többek között az 1956 nyarán Rákosi leváltását és az utódlást előkészítő szovjet megbízottak (Malenkov, Szuszlov, Arisztov) jelentéseit, a forradalom alatt itt tartózkodó kiküldöttek (Mikojan, Szuszlov), a Kádár-kormány berendezkedését 1956 novemberében felügyelő megbízottak beszámolóit, Szerov jelentéseit a megtorlás és deportálások kezdeteiről, valamint a Nagy Imre-csoport sorsával foglalkozó iratokat. A fordítás és jegyzetelés sok kívánnivalót hagy maga után.

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1. kötet. (Kúriai teljes ülések. ÁVH-s kihallgatások. „Párt”-ítéletek. Rehabilitációk. Az ’56-os megtorlás iratai.) Szerk.: dr. Solt Pál és mások. Bp., Közgazdasági és Jogi K., 1992. 753 p.

A számos kötetre tervezett sorozat első kötete túlnyomórészt az 1989-ben felállított ún. Tényfeltáró Bizottság Zinner Tibor vezette történész albizottsága által feltárt dokumentumokat közli, felismerhető szerkesztői koncepció nélkül. E különféle ügyekből, jobbra 1948–1956 között keletkezett „koncepciós” és „rehabilitációs” perekből kiragadott iratokhoz, jelentésekhez illesztettek néhány 1945 előtt keletkezett dokumentumot. A közlés legnagyobb részben facsimile, bő jegyzetanyaggal. A közölt dokumentumok nagy része kiemelkedő forrásértékű.

- A „Jelcin-dosszié”. *Szovjet dokumentumok 1956-ról*. Szerk.: Gál Éva, Hegedűs B. András, Litván György, Rainer M. János. Századvég K.–1956-os Intézet, Bp., 1993. 242 p.
- A Borisz Jelcin orosz elnök által 1992 novemberében Göncz Árpád köztársasági elnöknek átadott hatvankét db szovjet dokumentum teljes szövegének tudományos apparátussal ellátott kiadása. A moszkvai Elnöki Levéltárból és a Külügyminisztérium Levéltárból származó iratok 1956 áprilisa és 1958 júliusa között keletkeztek. Nagyköveti, KGB-, honvédelmi miniszteri jelentések, a Szovjetunió Kommunista Pártja Elnökségének határozatai, a forradalom alatt Budapesten járt rendkívüli megbízottak (Mikojan, Szuszlov, Szerov) beszámolóit alkotják a kötet legérdekesebb részét. A válogatás szovjet levéltárosok munkája.
- Kádár János saját kezű feljegyzése a Rajk-perről (1954. július 20.) Közreadja és a bevezetőt írta: Hajdu Tibor. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 1. sz. 86–89. pp.
- 1954 nyarán, szabadulása előtt egy nappal, Kádár Jánost felszólították, írja le véleményét a Rajk-ügyről. Ebben a feljegyzésben – az ítéletek végrehajtása után közel öt évvel, saját fogsága negyedik évében – Kádár sok tényezőről – például saját vagy Rákosi szerepéről is – hallgat, és kiemeli Péter Gábor és Farkas Mihály közvetlen felelősségét. Feljegyzése végén párhuzamot von saját bebörtönzése és a Rajk-ügy között.
- Kenedi János: A forradalom alatt. Bibó szocializmus-felfogása kihallgatótiszteje előtt. *Kritika*, 1993. 1. sz. 7–10. pp.
- Az írásban különleges jelentőséget kapnak Bibónak az 1957. májusi letartóztatása után a kihallgatása során készített feljegyzései és a Bibó által a forradalom idején készített cikksorozat. Az 1992 novemberében Szegeden a „Bibó István életművének aktualitása” című konferencián elhangzott előadás teljes szövege.
- Kéthly Anna memoranduma az ENSZ Magyar Bizottságához. Közvetlen és a bevezetőt írta: Baranyai Tibor. *Világosság*, 33. évf. 1992. 11. sz. 869–880. pp.
- Az 1957 áprilisában írt feljegyzés sajtódokumentumokkal bizonyítja, hogy a forradalom konszolidációja november elején már elkezdődött; hogy Nagy Imre kormánya a népkarot képviseli; és hogy a munkástanácsok nem fogadják el Kádár bábkormányának legitimitását.
- „Konzultációk.” Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozójáról 1954–55-ben. Közli: Rainer M. János–Urbán Károly. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 124–148. pp.
- Az MDP vezetőinek az SZKP elnökségéhez küldött feljegyzései, valamint az 1954. májusi és 1955. január 8-i „konzultáció” dokumentumai.
- Kresalek Gábor: Az 1956. november 4-e után politikai okokból kivégzettekkel kapcsolatos kutatásról. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 297–307. pp.
- A cikk egy folyamatban lévő kutatást ismertet. Rainer M. János Fényes Elek álnéven 1984–85-ben kezdte összeállítani az 1956 után kivégzettek névsorát. Az 56-os Intézet kutatócsoportja kiindulásként ezt a listát használta és a ma már hozzáférhető bírósági iratok alapján igyekszik megállapítani és pontosítani 1956 mártírjainak életútját.
- Lengyel követjelentések és a budapesti lengyel nagykövetségnek Varsóból küldött táviratok az 1956-os magyar forradalom időszaka alatt. Közreadja és a bevezetőt írta: Tischler János. *Társadalmi Szemle*, 1992. 10. sz. 73–91. pp.
- A dokumentumközlésből megismerhető a budapesti lengyel nagykövetség és a Lengyel Külügyminisztérium 1956. őszi táviratváltásainak valamennyi fennmaradt darab-

ja. Kiemelkedő forrásértékű a Gomulka által Budapestre küldött delegáció 1956. október 28-án a magyar vezetőkkel (Nagy Imrével, Kádár Jánossal stb.) folytatott tárgyalásairól szóló beszámoló.

Litván György: Moszkvai dokumentumok 1956-ból. *História*, 15. évf. 1993. 1. sz. 25–29. pp.

A Borisz Jelcin elnök által átadott irategyüttesből (lásd A „Jelcin-dosszié”) származó három jelentés előzetes közlése.

A magyar néphadsereg és az 1956-os forradalom. Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból. Közli: Horváth Miklós. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Inézet, 1992. 157–170. pp. Az 1957 március–április hónapokban egy kijelölt bizottság által összeállított tanulmány a hadsereg november 3. és 10. közötti helyzetével, a második szovjet intervenció hadseregére gyakorolt hatásával foglalkozik.

A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet (1956. november 11.–1957. január 14.) Sorozatszerk.: Balogh Sándor, az I. kötetet szerk. és a jegyzeteket készítette: Némethné Vágyi Karola és Sipos Levente, a bev. tanulmányt írta: Sipos Levente. Bp., Intera K., 1993. 405 p.

Az 1956. november 4-én újjászerveződött párt 10 ideiglenes intéző bizottsági és 5 ideiglenes központi bizottsági ülésének jegyzőkönyvét közli tudományos igényű jegyzetapparátussal ellátva. A jegyzőkönyvek alapján áttekinthetők az MSZMP megszervezésére tett erőfeszítések, a Nagy Imre-csoportról kialakított álláspont, a még működő forradalmi szervezetekkel szembeni politika, a megtorlás kezdeti intézkedései, a szovjet területre történő deportálásokkal kapcsolatos magatartás és számos személyi kérdés. A Politikatörténeti Intézet szerkesztésében megjelent kötet az 1992 óta már a Magyar Országos Levéltárban őrzött jegyzőkönyveket teszi közzé. Ezzel az MSZMP IIB és IKB valamennyi ülésének jegyzőkönyve teljes terjedelemben ismertté válik és nélkülözhetetlen forrást jelent a forradalom felszámolása kezdeti időszakának megértéséhez. A kötetet igen alapos annotált névmutató egészíti ki.

Az MDP Politikai Bizottsága 1956. június 21-i jegyzőkönyve. Az 1956. júniusi moszkvai kommunista csúcstalálkozó és Magyarország. Közreadja és a bevezetőt írta: Urbán Károly és Vida István. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 2. sz. 83–94. pp.

Az MDP PB 1956. június 21-i ülésének jegyzőkönyve tartalmazza a Rákosi vezette küldöttség beszámolóját Moszkvában 1956. június 22–23-án lezajlott kommunista csúcstalálkozóról, amely tükrözte a népi demokrácia országaiban az SZKP XX. kongresszusa nyomán kialakult helyzetet.

„Mi inkább az elnapolás mellett vagyunk, minthogy enyhe ítéletet hozzunk most.” Három dokumentum a Nagy Imre-per 1958. februári elhalasztásáról. Közreadja és a bevezetőt írta: Kiss József és Ripp Zoltán. *Társadalmi Szemle*, 48. évf. 1993. 4. sz. 82–95. pp.

Az MSZMP Központi Bizottsága, ill. Politikai Bizottsága 1958. februári ülésének egy-egy jegyzőkönyve újabb adalékokkal szolgál az egyszer már elhalasztott Nagy Imre-per nemzetközi összefüggéseihez, főleg a Szovjetunió nyugati politikájának tükrében. A harmadik dokumentum MSZMP PB 1958. februári levele a Jugoszláv Kommunista Szövetségéhez a kölcsönös pártkapcsolatok javítása érdekében, melybe belefoglalták a jugoszláv követségre menekült Nagy Imre-csoportnak ígért büntetlen-ségi garancia végleges felmondását is.

Nagy Imre két beadványa 1957-ből. Közli: Rainer M. János. *Világosság*, 33. évf. 1992. október 758–765. pp.

- Nagy Imre 1957 májusában a legfőbb ügyészhez intézett beadványában – amelyek utolsó saját fogalmazású ismert írásai – tiltakozik fogva tartása, valamint a készülő koncepciók per ellen és tételesen visszautasítja az ellene felhozott vádakot.
- A Nagy Imre-per után. A jugoszláv–magyar jegyzékháború második szakaszának dokumentumai 1958. október–1959. február. Közli: Kiss József–Ripp Zoltán. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 171–203. pp.
- A Népszabadság letiltott cikke 1956 novemberében. Közli: Sipos Levente. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 1. sz. 131–144. pp.
- A Politikatörténeti Intézet 1956-os gyűjteményéből való az „Egy vitához” című cikk, amely Tito pulai beszédének Pravda-beli interpretációjára reagált volna. Közlését 1957. november 24-én az MSZMP vezetése letiltotta. A bevezetőből az is megtudható, hogy a letiltásra a lap munkatársai egynapos sztrájkjal válaszoltak.
- Péter Gábor Rákosiról, a szovjet elvtársakról 1956. július. Bevezetőt írta: Hajdu Tibor. *História*, 14. évf. 1992. 5–6. sz. 58–62. pp.
- Péter Gábornak, az Államvédelmi Hatóság életfogytiglani börtönre ítélt volt parancsnoka önvallomásának részletei 1956 júliusában az ún. koncepciók perek háttéréről. A bevezető összeveti Péter közléseit más forrásokkal és ismerteti a vallomás keletkezésének körülményeit.
- Rainer M. János: The Other Side of the Story: Five Documents From the Yeltsin File. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34. No. 129, Spring 1993., 100–114. pp.
- A Borisz Jelcin elnök által átnyújtott irategyüttesből (lásd A „Jelcin-dosszié”) közölt öt dokumentumjegyzetelt angol fordításban.
- Réz Pál: Tibor Déry and the Two Woman. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 34. No. 129, Spring 1993. 39–53. pp.
- Réz Pál bevezető tanulmánya kíséretében adja közzé Déry Tibor börtönlevelezését anyjával és feleségével, illetve a felesége által írt, a legfelsőbb hatalmi szervekhez intézett folyamodványokat, amelyekről segítséget remélt. 1957 áprilisában férje letartóztatása után.
- Szabó Zoltán: A népcsinálta remekmű. Közreadja: Karsay Orsolya. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 114–116. pp.
- A SZER londoni tudósítójaként 1957. január 27-én írta Szabó Zoltán ezt a „levelet” Peter Fryer: Magyar tragédia c. könyve megjelenése alkalmából.
- Szemelvények a magyar levéltárak anyagából. Közreadja: Weeber Tibor. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 122–134. pp.
- A levéltári dokumentumokból készült válogatás bepillantást enged az ’56 utáni perek nyomozati munkájába és egy 1957. június 10–15-e között a Pest megyei Bíróságon végzett igazságügyminisztériumi vizsgálat anyagába. Tartalmaz egy Baranya megyei hangulatjelentést is, melyet Nagy Imréék kivégzése után 1958. június 20-án készítettek.
- Szociáldemokrata látélet 1956-ról. Közli: Benkő Péter. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 2–3. sz. 270–276. pp.
- A Magyarországi Szociáldemokrata Párt Emigrációs Képviselő Kéthly Anna elnökletével 1957. október 19–20-án Bonnban tartott értekezletének határozata elemzi a forradalom okait, lefolyását, jellegét, célkitűzéseit, majd rövid kibontakozási javaslatot fogalmaz meg.
- Tanúk és tanulságok. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Közzéteszi: Rigó Béla *Tekintet*, 6. évf. 1993. 1–2. sz. 36–46. pp.

A dokumentumok egyike arról a beszélgetésről készült feljegyzés, amelyben Király István, a Csillag című folyóirat akkori szerkesztője számolt be a Szovjetunió magyarországi nagykövetségén az Írószövetség pártszervezetének 1956. júliusi taggyűléséről. A másik beszélgetésben Király István az MDP KV 1956. júliusi plénuma után az országban kialakult helyzettel kapcsolatos benyomásairól informálta a nagykövetség tanácsosát.

Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel forrásairól. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 309–323. pp.

A bemutatott forráscsoportok: a Lengyel Külügyminisztérium Levéltára; a LEMP Központi Bizottságának Levéltára; a Lengyel Rádió és Televízió archívuma; a sajtó; interjúk és egyéb, vegyes forrásanyagok.

Tischler János: Lengyel jelentések, 1956. november 4–14. *Valóság*, 36. évf. 1993. 3. sz. 85–104. pp.

Dokumentumközlés az 1956 októberében megválasztott új lengyel pártvezetés és a magyar forradalom különleges kapcsolatáról. Az iratok tanúsítják, hogy a budapesti nagykövetség és a Budapesten tartózkodó lengyelek (kiváltképpen az újságírók), de egy ideig a lengyel pártvezetés is megőrizte rokonszenvét az eltiport forradalom iránt.

Várallyay Gyula: „*Tanulmányúton*” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után. Szerk.: Murányi Gábor. Bp., 1992. Századvég K.–1956-os Intézet, 339 p.

A szerző az 1957 elején alakított nyugati emigráns magyar diákszervezet, a Szabad Magyar Egyetemisták Szövetsége egyik elnöke volt. Személyes emlékeket és dokumentumokat ötvöz a kötetben, amely a nyugati magyar diákmozgalmat mutatja be a 60-as évek közepéig, kiemelve a szervezet szerepét a nemzetközi diákmozgalom demokratikus megújulásában. A Szövetség története tükrözi az idegenbe került magyar diákok beilleszkedési problémáit éppúgy, mint belső és a fogadó országokkal felmerülő konfliktusait.

Vas megye Tanácsa távmondati könyve 1956. október 24–28. Közli: Feiszt György. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 191–197. pp.

A tanácsi iratanyag részeként fennmaradt dokumentum az elbizonytalanodott tanácsi funkcionáriusok „jelentéstöredékeit” tartalmazza.

III.

VISSZAEMLEKEZÉS

Amiről kevés szó esett. (Adalékok a Budapesti Műszaki Egyetem 1956. októberi eseményeihez) Szerk. és a bevezetőt írta: Pogány Mária. Bp., 1992. „Műegyetem – 1956” Alapítvány, 82 p.

A kötet visszaemlékezések és dokumentumok válogatott gyűjteménye. Első részében megtalálható többek között a Műegyetem 1956. október 22-én fogalmazott 14 pontja, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság röpcédulája és a Budai Egyetemi Forradalmi Albizottság 1. sz. díszparancsa. A második rész visszaemlékezéseket tartalmaz Mécs Imrétől, Marián Istvántól, Lakatos Árpádtól, Lipták Bélától és másoktól. A harmadik fejezetben a Szabó Ivánnal, Kerkápolyi Endrével és Karner Istvánnal készített interjúk olvashatók. A kötetet Marián István utószava zárja.

- Dr. Berki Mihály és mások: *Sortűz a HM előtt. 1956. október 24.* Szerk. és a jegyzeteket írta: Horváth Lajos. Bp., Zrínyi K., 1992. 193 p.
A hat részből álló könyv – bevezetőjét Raffay Ernő írta – a szemtanúk visszaemlékezéseire, különböző cikkekre és dokumentumokra támaszkodva igyekszik feltárni a Néphadsereg téren 1956. október 24-én történeteket. A felsorakoztatott források célja, hogy bebizonyítsa, a minisztérium elé érkező tüntetőket gyilkos sortűzzel fogadták.
- Csillag Ádám: Egy forradalmár világgépe. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 25. p.
A Nagybudapesti Munkástanács egyik megalapítójának, Krassó Miklósnak (1930, Budapest–1986, London) életéről, egyéniségéről és munkáiról.
- Dobai István: Vallomás ötvenhatról. *Kapu*, 1992. 10. sz. 29–32. pp.; 11. sz. 26–28. pp.; 12. sz. 33–34. pp.
A szerző történelemhamisításnak nevezi „A forradalom holdudvara” c. 1991. december 17-én sugárzott rádióadásban elhangzott visszaemlékezéseket. Az erdélyi ötvenhatot bagatellizáló nézetekkel szembeállítja azt a megtorlást, ami a forradalom mellett szolidáris erdélyi magyarokat érte.
- Elkésett forradalom a hitközségen. (Beszélgetés Engländer Tiborral)
Szombat, 4. évf. 1992. 8. sz. 17. p.
Emlékezés a budapesti zsidó hitközségre a forradalom alatt.
- Gáll Ernő: Az erdélyi magyar értelmiség 1956 után. (Tánczos Gáborra emlékezve)
Valóság, 36. évf. 1992. 12. sz. 65–80. pp.
Személyes hangvételi írás az erdélyi magyar értelmiség '56-os forradalmat támogató magatartásáról, az azt követő megtorlásról és amnéziáról, amelynek csendjét leginkább Tánczos Gábor törte meg 15 évvel később fáradhatatlan közvetítő szerepével.
- Heltai György: Nagy Imre (Kéri Tamás interjúja Heltai Györggyel) Közreadja: Karsay Orsolya. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 142–143. pp.
Az interjút 1978 júniusában készítette a SZER tudósítója New Yorkban Heltai Györggyel, a Nagy Imre-kormány külügyminiszter-helyettesével, a brüsszeli Nagy Imre Intézet egykori igazgatójával.
- Kelemen Kálmán: Isten büntetése a kommunizmus (Lejegyezte: Cz. Z.) *Erdélyi Magyarság*, 3. évf. 1992. 12. sz. 14–15. pp.
Az 1956. november 18-i letartóztatása után egy évig a Securitatén és a szamosújvári börtönben fogva tartott, akkoriban egyetemista szerző elbeszéli letartóztatásának kiváltó okát – a Petőfi Kör iránti kinyilvánított rokonszenvét –, valamint a román börtönállapotokat, szabadulása után pedig a kényszerlakhelyre való költöztetés körülményeit.
- Kopácsi Judit: *A hősök nem sírnak.* Bp., City K., 1992. 149 p. 8 fénykép
Kopácsi Sándor, budapesti rendőrfőkapitány leányának napló formájában megírt, könnyed stílusú visszaemlékezése személyes élményeit ismerteti 1956-tól napjainkig.
- Kő András–Nagy J. Lambert: *Tököl, 1956.* Győr, 1992. 1993. Publica Rt., 183 p. + mell.
A Maléter Pál vezette magyar kormánydelegáció tököli tőrbe csalásának és elhurcolásának történetét rekonstruálja igen gondos kutatómunkával a dokumentumok és főleg a még élő szemtanúk visszaemlékezései alapján. Külön kitér a Juta dombi támadásra, a letartóztatott küldöttség kiszabadításának kísérletére.

- Kövágó József: A „Budapest újjáépítése” terv története az emigráció 1957-es tevékenységére való utalással. Közreadja: Karsay Orsolya. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 117–121. pp. Budapest második világháború utáni kiszáradapárti és 1956. november 1-én újra megválasztott polgármestere akkori elképzeléseit eleveníti fel.
- Lakatos István: *Paradicsomkert. Összegyűjtött versek és szépprózai munkák*. Békéscsaba, Tevan K., 1993. 547 p.
A költő, műfordító gyűjteményes kötete függelékeként részleteket közöl (1957 márciusától 1957 decemberéig) perirataiból: visszaemlékezéseivel, írói kommentárokkal egészítve ki a dokumentumokat az olvasó tájékoztatására.
- Lengyel szemmel 1956-ról. Interjú Artur Starewiczcsel, a LEMP KB Sajtóirodájának egykori vezetőjével. Az interjút készítette: Tischler János. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 2–3. sz. 277–286. pp.
Starewicz 1956 októberének végén Marian Naszkovski lengyel külügyminiszter-helyettessel Budapesten járt Gomulka megbízásából. Az interjú a budapesti napokat, a magyar pártvezetéssel való tárgyalásokat és a lengyel pártvezetésnek a magyar forradalomhoz való viszonyát idézi fel.
- Mélyinterjú egy magyar menekülttel (1957. New York) Közreadja és fordította: Karsay Orsolya. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 138–141. pp.
A New York-i Columbia Egyetem Magyarországi Kutatóprogramja (CURPH) keretében készült 250 mélyinterjú egyike, amelyet 1956-ban vettek fel egy 25 éves érettségizett fiatalemberrel, aki a Rádiónál dolgozott segéd munkásként.
- Polgáry Sándor: Mosonmagyaróvár, 1956. október. *Kapu*, 5. évf. 1992. 10. sz. 22–28. pp.
A göteborgi szerző szemtanúként emlékezik vissza az október 26-i mosonmagyaróvári tragédiára. Szó esik a győri forradalmi eseményekről is, ahol Polgáry a munkástanács tagjaként aktív szerepet játszott.
- Pongráz Gergely: *Corvin köz, 1956*. Bp., a szerző kiadása, 1992. 288 p. 5. átdolgozott kiadás
A csoport létrejöttének és légkörének részletes leírása, amely a többi vezető személy szerepét illetően nem mindig marad a tárgyilagosság keretei között. A legújabb kiadás a korábbiakban fellelhető „szocialista” gondolati elemeket nem tartalmazza. A kötetet dokumentumok, fényképek, helyszínrajzok egészítik ki.
- Robotos Imre: Moszkva tanulhatott volna Bukaresttől. *Erdélyi Magyarság*, 3. évf. 1992. 12. sz. 24–25. pp.
A romániai *Magyar Szó*, illetve az *Előre* főszerkesztője megemlékezik 1956. szeptemberi, Budapesten szerzett személyes benyomásairól és idézetekkel támasztja alá, hogy a román tömegtájékoztatás éppen úgy túlteljesítette a szovjet kívánalmakat, mint a román politikai vezető réteg nyilatkozatai a forradalmat követő időszakban.
- Tófalvi Zoltán: Magyarellenes megtorlások. *Erdélyi Magyarság*, 3. évf. 1992. 12. sz. 9–12. pp.
Az 1956-os forradalom erdélyi fogadtatásáról, hatásáról, valamint az azt követő megtorlásról emlékezik meg. A szerző véleménye szerint 1945 után az első nagy magyarellenes támadás a magyarországi forradalom után indult.
- Guy Turbet-Delof naplója (részlet) Fordította: H. Major Rita. *Árgus*, 2. évf. 1992. 4–5. sz. 102–109. pp.
Válogatás Franciaország budapesti kulturattaséjának '56-os naplójából, mely egy nyugati diplomata szemszögéből mutatja be az eseményeket. Egy részlet az 1956.

- október 30-án Budapestről Bécsbe, majd onnan november 1-én visszatérő autókönvoj útvjáról tudósít, egy másik a magyar–szovjet kapcsolatokról szól. (Vö. Októberről, a forradalomról, *Világosság*, 1992. október)
- Guy Turbet-Delof: Budapesti feljegyzések. Közli: Litván György. *Világosság*, 33. évf. 1992. október 785–793. pp.
- A francia kultúrattasé 1956-os naplójából a folyóirat a november 7-i feljegyzéseket közli, amelyek többek között Bibó István aznapi látogatásáról számolnak be. – Egy 1957 decemberében készített hivatalos feljegyzésében Guy Turbet-Delof javaslatot tesz a francia külügyminisztériumnak egy párizsi székhelyű, a magyar forradalom történetével foglalkozó dokumentációs és kutatóközpont felállítására.
- Újhelyi Szilárd: „Véletlen” találkozások. Újhelyi Szilárd visszaemlékezése (Interjú). Készítette: ifj. Donáth Ferenc. *Kritika*, 1992. 6. sz. 33–35. pp.
- A Köztársaság c. hetilapban egy autorizálatlan Aczél-interjúfördék jelent meg (1992/2.), amelyben szó esik egy Donáth és Aczél közötti, Újhelyi Szilárd közreműködésével és lakásán történt találkozásról is. Ennek pontosítását és politikai, tartalmi tisztázását célozza ifj. Donáth Ferenc interjúja.
- A Vigilia beszélgetése Boór Jánossal. (Az interjút Pomogáts Béla készítette.) *Vigilia*, 57. évf. 1992. 8. sz. 610–617. pp.
- Interjú Boór János egyetemi tanár '56-os tevékenységéről, a müncheni katolikus magyar értelmiségi mozgalomról
- Woroszyłski, Viktor: Az 56-os magyarországi napló folytatása. *Életünk*, 30. évf. 1992. 11. sz. 1103–1118. pp.
- A szerző az 1956-os forradalmat nemzetközi haditudósítóként élte át hazánkban. A „Magyarországi napló” címmel 1984-ben szamizdatban megjelent művét pontosítja, valamint párhuzamot von az 1956-os magyar, az 1968-as csehszlovák és az 1980–81-es lengyel események között.
- Zólomy László visszaemlékezései. (Göncz Árpád bevezetőjével) Közli: Litván György. In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 171–189. pp.
- A vezérkari tiszt emlékezik a Rádió ostromára, a honvédség és a Nemzetőrség újjászervezésének napjaira és saját szerepére, amelyért sokévi börtönbüntetést szenvedett.

IV.

SZÉPIRODALOM, KÖNYVKRITIKA

- Ember Mária: Emlékfoszlányok. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 23–24. pp.
- Az írás központi gondolata a zsidóság szerepének összetett problémája az 50-es években, a forradalmat előkészítő szerveződésekben és magában a forradalomban. A forradalmi események kapcsán egyéni véleményként ezt írja: „Én azokban a napokban Budapesten zsidóellenes megnyilatkozással nem találkoztam.”
- Emlék és figyelmeztetés, 1956. Albert Camus, Gömöri György, Miroslav Kusy, Adrian Marino, Pert Pihart, Göncz Árpád, Marcin Król és Pomogáts Béla írásai. *Európai utas*, 3. évf. 1992. 3. sz. 2–11. pp.
- Az összeállításban Camus a magyar forradalomnak a nyugati értelmiségre, Gömöri György pedig – egy konkrét példán bemutatva – a lengyel íróársadalomra gyakorolt

hatásáról, a két cseh szerző 1956 és 1968 összefonódásáról ír. Göncz Árpád és Pomogáts Béla az 1956-ban tapasztalt, felejthetetlen magyar nemzeti szolidaritásról és ennek mára némileg elhalványult összetartó erejéről vall többek között. A válogatást Gömöri György lengyel versfordításai és korabeli fényképek egészítik ki.

Eörsi István: *Üzenet mélyvörös levélpapíron*. Esszék és publicisztikai írások. Bp., Pesti Szalon K., 1993. 239 p.

Eörsi István írásai a mából visszatekintve '56-ra az „elfogulatlan beszéd” igényével szólnak eseményekről, személyiségekről. Az író személyes emlékei, elemzései új szempontokkal járulnak hozzá többek között Bibó István, Lukács György, Donáth Ferenc, Déry Tibor, Illyés Gyula egyéniségének, intellektusának megismeréséhez is.

Eörsi László: Széljegyzetek egy memoárhoz. *Kritika*, 1993. 2. sz. 46–47. pp.

Pongráz Gergely: Corvin köz, 1956 című könyvéhez fűz észrevételeket és dokumentumokkal cáfolja, illetve kiegészíti és pontosítja Pongráz néhány állásfoglalását.

Garai István: *Tiszta lelkek zendülése (A budapesti felkelésre, 1956)* Bp., Lakitelek Alapítvány, 1992. 56 p.

A kötet lírai költeményeket tartalmaz, melyekben elsősorban a forradalom hőseinek állít emléket. A versek megírásának feltüntetett időpontjai néhány kivételtől eltekintve 1956–58 és 1989–92. Előszó vagy más ismertető híján a szerzőről ill. a versek keletkezésének körülményeiről nem informálódhatunk.

Geist, Benjamin: Az 1956-os forradalom és a zsidók: a revizionista (Irving-féle) változat *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 21–22. pp.

Reflexiók és kritika az antiszemizmusáról hírhedt David Irving publicista, történész a magyarországi 1956-ról szóló, téves állításoktól hemzsegő és tendenciózus könyvéről.

Lomax, Bill: A cvikkeres, cilinderes kommunista. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 206–207. pp.

Recenzió Peter Unwin: *Voice in the Wilderness: Imre Nagy and the Hungarian Revolution* című könyvéről.

Mécs Imre: A múlt nincs önmagától... *Világosság*, 33. évf. 1992. október 721–723. pp.

A folyóirat tematikus számának (Októberről, a forradalomról) bevezetőjében a szerző a múlttal, s benne az 1956-os forradalommal való őszinte, tárgyilagos szembenézés és a számvetés szükségességére hívja fel a figyelmet. Az '56-tal kapcsolatos vitákra reagálva pedig azt hangsúlyozza, hogy a forradalom különböző szakaszaiban más-más társadalmi csoportok játszottak vezető szerepet, ám ezek együtt „csinálták” '56-ot.

Micheller Magdolna: 1956 traumája – börtönírások, levelek tükrében. Kardos László börtönírásai 1957–1963. (Bp., Gondolat K., 1992.) c. kötetről. *Múltunk*, 37. évf. 1992. 4. sz. 207–211. pp.

Kardos László közreadott vádirata, arra írt megjegyzései, kihallgatási jegyzőkönyvének részletei, az utolsó szó jogán elmondott beszéde, valamint a börtönből írt számos levele nemcsak a börtönéveket (1957–63) tárja fel, hanem korábbi tevékenységének főbb összetevőit is.

Pelle János: Pogrom Hajdúnánáson 1956-ban. *Kommentár*, 1992. 2. sz. 22–29. pp.

Megpróbálja rekonstruálni azokat az eseményeket, amelyek antiszemita indulatokat is felszínre hoztak október 26. és november 4. között.

- Pomogáts Béla: Egy vereség diadala. (Személyes jegyzetek Molnár Miklós könyvének margójára) In: *Évkönyv I.*, Bp., 1956-os Intézet, 1992. 229–232. pp.
Reflexiók Molnár Miklós Egy vereség diadala című, magyarul először 1991-ben megjelent munkájáról.
- Póto János: Bak M. János–Kozák Gyula–Litván György–Rainer M. János: Az 1956-os forradalom. Reform–Felkelés–Szabadságharc–Megtorlás. Történelmi olvasókönyv középiskolásoknak (Bp., Tankönyvkiadó, 1991. 223 p.) *Századok*, 126. évf. 1992. 3–4. sz. 497–499. pp.
Az '56-os Intézet szerzői munkaközössége által írt kézikönyv kritikus ismertetése.
- Rainer M. János: Imre Nagy: Tragedy and Triumph (Peter Unwin) *The New Hungarian Quarterly*, Vol. 33. No 128. 1992 Winter, 129–133. pp.
Peter Unwin 1958-tól Magyarországon követségi beosztott, 1983–86 között Nagy-Britannia budapesti nagykövete volt. Könyve, *Voice in the Wilderness. Imre Nagy and the Hungarian Revolution* (Foreword: Árpád Göncz. London–Sydney, Macdonald, 1991. VIII, 262 p.), amelyről Rainer M. János írt kritikát, Nagy Imre életútját mutatja be, egyszerűsre a 20. századi magyar történelmet is áttekintve.
- Szántó T. Gábor: Ötvenhat. *Szombat*, 4. évf. 1992. 8. sz. 14–30. pp.
Az írás bevezető a folyóirat „1956 és a zsidóság” című tematikus számához.
- Takács Ferenc: Kései gyertyagyújtás. *Erdélyi Magyarság*, 3. évf. 1992. 12. sz. 28–29. pp.
Az '56-os forradalom leverése után Romániában kezdődő magyarellenes politikai perek áldozatainak állít emléket.
- Valuch Tibor: Az ismeretlen forradalom. *Kommentár*, 1992. 3. sz. 41–42. pp.
Recenzió Molnár Miklós: Egy vereség diadala. A forradalom története (Bp., Educatio K.–Atlanti Kutató és Kiadó Társulat, 1991. 276 p.) című könyvéről és az 56-os Intézet Az 1956-os forradalom. Reform–Felkelés–Szabadságharc–Megtorlás című kiadványáról (Bp., Tankönyvkiadó, 1991. 223 p.)
- Valuch Tibor: „Szabad sajtó, szabad nép, hozzák vissza Nagy Imrét!” Az 1956-os forradalom Hajdú-Bihar megyei utóvédharcai. *Kommentár*, 1992. 2. sz. 54–58. pp.
Az 1956-ot követő pacifikációs, normalizációs és konszolidációs periódusok vidéki, falusi eseményeinek krónikájából.

SUMMARY

This second volume of the Yearbook reflects the research conducted during 1992-93 by members of the Institute for the History of the 1956 Hungarian Revolution and by their friends and colleagues, in Hungary and abroad. The Institute, in its third year of existence, has to a great extent completed its plans for establishing a solid database for research on the era of the revolution (from ca. 1953 to ca. 1963) by having copied and collected extensive fonds of archival material (from central and regional archives, see p. 331-2, above), compiled a video- and filmography of 1956, established a close-to-complete record of the 'martyrs of 1956' (see p. 317.), and designed an electronic database which facilitates retrieval of information in all its fonds. The Oral History Archive continued its work on collecting and analysing reminiscences of surviving eye-witnesses (see 323-27) Several scholars, both from our staff and others, supported by the Institute, worked in foreign archives in the USA, Canada, France, Britain, the former Czechoslovakia, Poland, and Russia. Some of their findings are published in this volume (pp. 39-141.). The list of the Institute's (and its members') publications (pp. 319-22.) reflect the printed results of the various projects.

The Institute's structure did not change during 1992-1993. However, we suffered a sad loss by the death of Gyula Juhász, former director of the National Library, in April, 1993. We mourn not only a member of our Board and Council but also a close friend.

In his opening article, Peter Kende raises the question about the fate of the 1956er tradition. He notes that the near-unanimous identification of the nation with the memory of the revolution in the last months of the Communist regime, leading to the historic day of the martyrs' funeral on 16 June, 1989, broke into pieces soon after the road opened to pluralist democracy. It became clear that the divergent ideals of 1956 have by now matured to opposing concepts of democracy, social justice, and political structure. The pains of transition after 1989, problems of compensation to the victims of the post-1956 repression, and the region-wide revival of nationalism all left their marks on present-day perceptions of the 1956er tradition. As co-chairman of the Institute's Board of Trustees Professor Kende outlines our position: every attempt has to be made to keep the Institute aloof from daily political partisanship while taking cognisance of the divergent attitudes and sentiments about the revolution of 1956.

Among the papers on international aspects of the revolution, the first is devoted to insights into the Kremlin's decisionmaking process gained from the Institute's most important recent publication, the "Jeltsin-File." In January, 1993, we published the Hungarian translation with critical apparatus of those Soviet documents, which were presented by President Jeltsin to President Göncz in November, 1992. János M. Rainer analyses the

interplay between “hawks” and “doves” in the Kremlin, between the adherents of political and those of military solutions, as well as the influence of the Hungarian Communist old guard on Soviet decision making. The documents do shed light of some these internal controversies, but are by no means complete enough to fully explain the many puzzles and contradictions in Moscow’s behaviour in 1956. Csaba Békés continued his studies of British diplomatic documents, and is publishing now a number of exchanges between London and New York on the Foreign Office’s policy vis-a-vis the “Hungarian question” (pp. 39–71). They show, how deep the disagreement ran between the western European powers (Britain and France, involved in the Suez adventure) and the United States during the crucial days of October–November 1956, and how these behind-the-scenes negotiations hindered a forceful reaction to the Soviet intervention against the revolution. Peter Hidas (Montréal) surveys diplomatic, press, and civic reactions in Canada during the twelve days of the revolution (pp. 73–94.): the Hungarian and east European immigrants were actively fighting for support, the government was cautious, and the press sceptical. Still, the most constant issue in cabinet remained the grain sale to Hungary, which was only “postponed” after November 4. Duco Hellema (Amsterdam) suggests that the West missed a major historical opportunity by having been divided and inane during the revolution (pp. 95–106). Even the Netherlands, well known for its active anti-Bolshevik stance, did little for Hungary’s freedom fight. The Dutch government’s main interest remained the “non-aligned” nations’ position after Suez, and Hungary was only a poor second behind this. Juhani Huotari (Tampere) surveys the echo of the Hungarian revolution in Finland (pp. 107–16), where sympathies for the (linguistically) “related” Hungarians were considerable. However, the pro-Soviet political forces towed the Muscovite line, and the Communist-influenced press printed extensively sceptical and outright denunciatory reports as well. Federigo Argenti-eri’s (Rome) review (pp. 117–24) of recently published Italian dissident Communists’ memoirs contains, among other things, the full text of the famous “Protest of the 101” against the CPI’s pro-Moscow stance, and Togliatti’s reply to one of its initiators, Carlo Muscetta. Tibor Hajdu presents two documents on Communist Party reactions to Hungary (and Poland): the Czech CP’s Central Committee acknowledged with relief on 5–6 December, 1956 that few demonstrations were held in their lands, still, ironically, some party secretaries admit that hundreds of people were arrested for supporting the “fascist counter-revolution” in Hungary (pp. 125–31). The other document (pp. 133–42) is a recently discovered letter of the CC of the CP USSR (signed by Krushchev), in which they try to explain their position in Poland and Hungary. It contains complaints about “some comrades” inability to understand and support the Soviet position. János Tischler publishes Polish party reports on the “mood in the country” after the Imre Nagy trial and execution in June 1958 (pp. 143–61). These reports, written by officials region by region, cannot hide the general indignation over the treacherous murder of Nagy and comrades expressed by workers and intellectuals alike. The last piece in this section contains the Hungarian translation of the guest-book entries from the photographic exhibition on Poznan and Budapest in 1956, held in Moscow and St. Petersburg in 1992 and 1993, respectively. It is remarkable, how many Russians admit that they saw for the first time honest details about the events of 1956, but also that there were several visitors who denounced Poland’s and Hungary’s anti-Soviet stance then and its commemoration now.

The contributions on the revolution’s domestic history present a number of hitherto unknown documents or analyse these in greater detail. They cover town and country, leaders

and fighters, workers and intellectuals alike. Tibor Valuch offers a systematic (partly statistical) overview of the history and function of revolutionary organs and their members in Co. Hajdú-Bihar (in northeast Hungary), based on the collection of published and unpublished sources. (A volume of documents from the region has just been published by the same author and his team.) Activities of workers' councils are reflected also by the minutes of a canning factory's revolutionary meetings in Kecskemét, in central Hungary (pp. 195–208). The armed fighters are represented by a selection from the confessions of László Iván-Kovács, a freedom-fighter executed in 1957 (pp. 209–19), and by a draft political proposal (written in captivity) by the martyred minister of the revolution, General Pál Maléter (pp. 245–60). The personality of Maléter also emerges as a central figure in the personal memoirs of Peter Gosztonyi on the revolutionary days in the Kilián Barracks (pp. 229–44). A chronological sketch of the life of a rather enigmatic personality of the revolution, József Dudás, is the first result of on-going research on his activities and programs (pp. 221–8). The three last pieces in this section document aspects of the post-revolutionary repression: a “blow by blow” analysis on the basis of newly accessible archival material of the preparations for the famous writers' trial (Déry, Háy, Zelk, and others) (pp. 261–87), the ideological foundation for the fight against “revisionism” expressed in the minutes of a debate in the Hungarian communist party leadership in April 1957 (pp. 289–304), and the courageous statement in court of the headmaster Pál Magyar, who describes the beatings and tortures suffered at the hands of Kádár's militia in the Spring of 1957 (pp. 305–12).

The volume closes with a selected list of topical titles (books and articles), published in Hungary between Juli 1992 and May 1993, with brief annotations.

(J. M. Bak)

TABLE OF CONTENTS

Peter Kende: Will 1956 Remain a National Tradition? 7

I. STUDIES, SOURCE PUBLICATIONS, RESEARCH REPORTS

THE HUNGARIAN REVOLUTION SEEN FROM ABROAD

János M. Rainer: Soviet decisions on Hungary in 1956 19

Csaba Békés (ed.): The Hungarian Question in the UN. British Diplomatic Sources 39

Peter Hidas: Canadian Echos of 1956 73

Duco Hellema: The Netherlands and the Hungarian Revolution 95

Juhani Huotari: 1956 – Finland and Hungary 107

Federigo Argentieri: Memoirs of the "Refined Souls." From the Recollections of Italian Dissidents Communists about 1956 117

Tibor Hajdu: "A Plot against the People by Hungarian Reactionaries." The Meeting of the Central Committee of the Czechoslovak Communist Party on the Hungarian Events, 5-6 December, 1956 125

Tibor Hajdu (ed.): Letter of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union to the Party Organisations, 19 December, 1956. 133

János Tischler (ed.): "The Sentence was a Political Mistake..." Reports on the Mood in Poland in June 1958 about the Trial and Execution of Imre Nagy 143

András B. Hegedűs (ed.): Poznan–Budapest 1956. From the Visitors' Book of the Exhibition in St. Petersburg and Moscow, 1992-1993. 163

REVOLUTION AND REPRESSION IN HUNGARY

Tibor Valuch: Revolutionary Organs in County Hajdú-Bihar 175

Ágnes Tóth (ed.): The Workers' Council in the Alföldi Kecskeméti Konzervgyár Canning Factory 195

László Eörsi (ed.): László Iván-Kovács in the Revolution. (From his Confessions of 16 March, 1957) 209

<i>Péter A. Baló (comp.): József Dudás: A Chronological Sketch</i>	221
<i>Peter Gosztonyi: My Recollections from the Kilián Barracks</i>	229
<i>Miklós Horváth (ed.): Notes of Pál Maléter in Captivity, December 1956</i>	245
<i>Éva Standeisky: Preparation of the Writers' Trial. From Arrest to Indictment</i>	261
<i>Magdolna Baráth, and István Feitl (eds.): Indictment Against Revisionism. From the Minutes of the Executive Committee of the Hungarian Socialist Workers' Party, 9 April, 1957</i>	289
<i>Árpád Tyekvicska (ed.): Belief in the Truth. Statement of Pál Magyar before the State Attorney in May 1957</i>	305

II REPORTS

On the Activities of the Institute, 1992-1993	315
Additions to the 1992 List of Interviews in the Institute's Oral History Archive	323
The "1956 Collection" of the Institute in the National Széchényi Library (comp. by Tibor Weeber)	329

III SELECTED BIBLIOGRAPHY

SUMMARY	355
---------	-----

CONTENTS	359
----------	-----

CONTRIBUTORS	361
--------------	-----

A KÖTET SZERZŐI

- Federigo ARGENTIERI
CESPI, Via delle Vite 13, I 00187 Roma
- BAK János
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- BALÓ A. Péter
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- BARÁTH Magdolna
Politikatörténeti Intézet, Alkotmány utca 2. Bu-
dapest, 1054
- BÉKÉS Csaba
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- EÖRSI László
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- FEITL István
Politikatörténeti Intézet, Alkotmány utca 2.
Budapest 1054
- GOSZTONYI Péter
Bern, Schweizerische Ost-Europa Bibliothek,
Heckenweg 42. 3007.
- HAJDU Tibor
MTA Történettudományi Intézet, Úri utca 51.
Budapest 1014
- HEGEDŰS B. András
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- Duco HELLEMA
Nederlands Universiteit van Amsterdam VG
Internat. betrekkingen Oudezijds Achterburg-
wal 231 1012 DL Amsterdam
- Peter HIDAS
Dawson College, Selby Street, Westmount,
Qué. H3Z 1W3 Canada
- HORVÁTH Miklós
Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Kapisztrán
tér 2-4. Budapest 1014
- Juhani HUOTARI
Helsinki, Suomi Vanha Myllyrinne 4A 2
01360 Wantaa
- KENDE Péter
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014/EHESS, 54, bvd. Raspail, Pa-
ris VIe, France
- KÓRÖSI Zsuzsanna
1956-os Intézet, Oral History Archivum, Zol-
tán utca 16. IV. Budapest 1054
- LITVÁN György
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- MOLNÁR Adrienne
1956-os Intézet, Oral History Archivum, Zol-
tán utca 16. IV. Budapest 1054
- RAINER M. János
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- STANDEISKY Éva
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- TISCHLER János
1956-os Intézet, Országház utca 30. II. 12.
Budapest 1014
- TÓTH Ágnes
Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltá-
ra, Kossuth tér 1. Kecskemét 6001
- TYEKVICSKA Árpád
Nógrád Megyei Levéltár Hétvezér utca 26.
Balassagyarmat 2660
- VALUCH Tibor
1956-os Intézet Hajdú-Bihar megyei Kutató-
csoportja Debrecen
- WEEBER Tibor
Országos Széchényi Könyvtár, Budavári Palo-
ta C. Ép. Budapest 1827

A kiadásért felel Litván György
Felelős szerkesztő Bak János
A szedés és a tördelés a Books in Print Bt.
rendszerén készült
Felelős vezető Zséli Jánosné
Műszaki szerkesztő Horváth Andrea
Tördelő Sörfőző Zsuzsa
Nyomta és kötötte Széchenyi Nyomda Kft., Győr 93.K—2514
Felelős nyomdavezető: Nagy Iván ügyvezető igazgató
ISBN 963 8384 06 9
ISSN 1216—1756